

VÝCHODOSLOVENSKÝ PRAVEK IV.

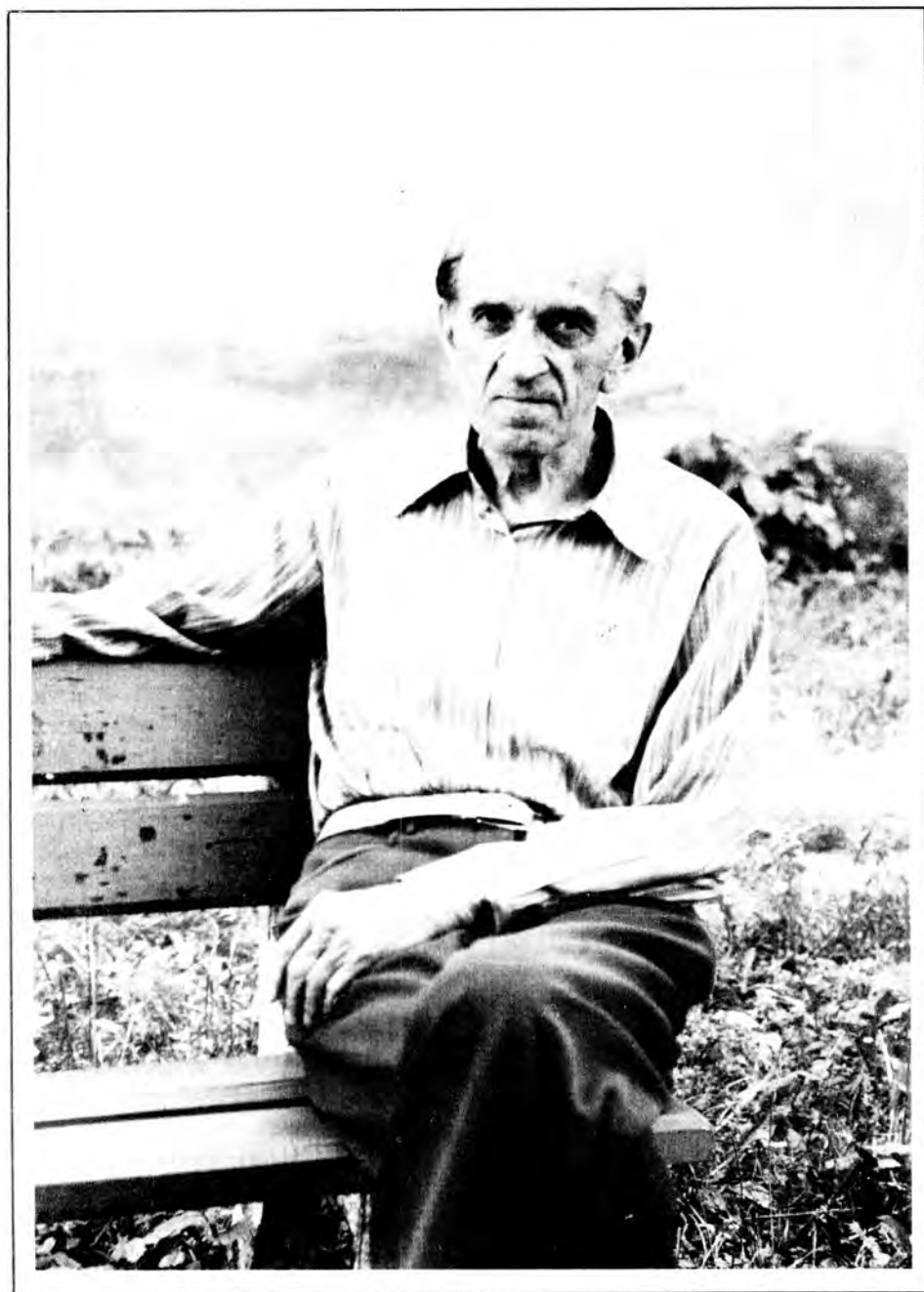
Zborník k nedožitým 90. narodeninám

univ. prof. PhDr. Vojtecha Budinského-Kričku, DrSc.

ed. Mária Lamiová-Schmiedlová , Pavol Mačala

C Archeologický ústav SAV Nitra, Košice 1993

ISBN 80-88709-08-3

Univ. Prof. PhDr. VOJTECH BUDINSKÝ - KRIČKA DrSc.

1903 - 1993

Univ. prof. PhDr. Vojtech BUDINSKÝ-KRIČKA, DrSc.

1903-1993

Keď sme v roku 1991 začali pripravovať zborník k 90. narodeninám univ. prof. PhDr. Vojtecha Budinského - Kričku, DrSc., sme nepredpokladali, že nám nebude dopriať, aby sme ho jubilantovi osobne odovzdali. Opustil nás navždy 5. januára 1993 a tak namiesto blahoželania nám ostalo na výročie jeho narodenia 24.7.1993 si už iba zaspomínať na nestora slovenskej archeológie. Jeho životná púť sa začala v Ružomberku, kde získal aj základné a stredné vzdelanie až po maturitu. Od roku 1923 študoval v Bratislave na Filozofickej fakulte Komenského univerzity odbory dejepis - zemepis. Stretnutie s vtedajším docentom /neskôr profesorom a akademikom / Janom Eisnerom bolo impulzom, aby sa orientoval na archeológiu. Záujem o túto vednú disciplínu sa v ňom utvrdil aj v roku 1927 počas štúdia na Jagielloňskej univerzite v Krakove.

Po krátkom pôsobení na gymnáziu v Kláštore pod Znievom nastúpil roku 1929 do Slovenského národného múzea v Turčianskom svätom Martine ako kustód archeologického oddelenia. V roku 1933 prechádza do Československého štátneho archeologického ústavu v Prahe, kde zotrval do konca roku 1938.

Po návrate do Turčianskeho sv. Martina v marci 1939 založil Štátny archeologický ústav pri Slovenskom národnom múzeu podľa pražského vzoru. Súčasne sa habilitoval a na žiadosť profesora Jana Eisnera - ktorý sa rozhodol vrátiť do Čiech - preberá vedenie Katedry všeobecnej prehistorickej archeológie na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity. Jeho pedagogickú činnosť ukončilo nespravodlivé uväznenie v roku 1951. Hoci ho v roku 1968 rehabilitovali, na katedru sa už nevrátil.

Po omilostení a návrate z väzenia sa stal pracovníkom Archeologického ústavu SAV a od roku 1958 pôsobil ako vedúci Výskumného pracovného strediska Archeologického ústavu SAV v Košiciach. Kým v predchádzajúcich rokoch mu väčšinu času zaberala pedagogická a organizačná činnosť, v Košiciach sa mohol viac venovať práci na výskumoch a ich teoretickému vyhodnoteniu. Podľa potreby viedol výskumy na lokalitách z rôznych období, ale jeho doménou ostala problematika začiatkov slovanského osídlenia Slovenska.

Z bohatej publikačnej činnosti prof. V. Budinského - Kričku počítajúcej vyše 300 titulov uveďme aspoň monografie: *Výtvarný prejav slovenského praveku /1942/*, *Slovenské dejiny I /1947/*, *Slovanské mohyly v Skalici /1959/*, *Das altungarische Fürstengrab von Zemplín - napísanú spolu s N. Fettichom /1973/*, *Krásna Ves-Gräberfeld der lausitzer Kultur /1986/* s L. Veliačikom, *Kráľovský Chlmec - záchranný výskum na slovanskom mohylníku /1980/*, kde zhrnul všetky svoje poznatky o slovanskom pohrebnom ríte na východnom Slovensku, ako aj knihu: *Šebastovce - Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches /1991/* - spolu s A. Točíkom.

Ani pribúdajúce roky neubrali na jeho pracovnej aktivite a vo veku, kedy sú iní už na zaslúženom odpočinku, publikoval stále ďalšie práce. Takto sa mu podarilo docieľiť, že celý obrovský nálezový fond, ktorý za svojho činnorodého života získal, bol spracovaný.

Svojim dielom si postavil trvalý pomník v slovenskej archeológii. Tak ako jeho terajší nasledovníci aj budúce generácie budú budovať na základoch, ktoré položil.

Nech mu je ľahká slovenská zem, ktorú tak miloval a ktorej tajomstvá toľké roky odhaľoval.

Redakcia

UNIVERSITÄTSPROFESSOR Dr. phil. VOJTECH BUDINSKÝ - KRIČKA, Dr.Sc.

1903-1993

Als wir im J. 1991 den Sammelband zum 90. Geburtstag von Univ.Prof.Dr. phil. Vojtech Budinský-Krička, Dr. Sc., vorzubereiten begannen, dachten wir nicht, daß es uns nicht vergönnt sein werde, ihn dem Jubilanten persönlich zu übergeben. Er verließ uns am 5. Jänner 1993 auf immer. So verbleibt uns, statt der Überreichung von Glückwünschen zum Jahrestag seiner Geburt am 24. 7. 1993, nur ein Gedenken an den Nestor der Slowakischen Archäologie.

Sein Lebensweg begann in Ružomberok, wo er auch die Grund- und Mittelschulbildung bis zur Reiferprüfung gewann. Seit 1923 studierte er in Bratislava auf der Philosophischen Fakultät der Komenius-Universität die Fächer Geschichte - Geographie. Die Begegnung mit dem damaligen Dozenten (später Professor und Akademiker) Jan Eisner war der Impuls zur Orientierung auf die Archäologie. Das Interesse an dieser wissenschaftlichen Disziplin festigte sich in ihm auch im Jahre 1927 während des Studiums auf der Jagiellon-Universität in Krakau.

Nach kurzem Wirken auf dem Gymnasium in Kláštor pod Znievom trat er im Jahre 1929 in das Slowakische Nationalmuseum in Turčiansky Sv. Martin als Kustod der archäologischen Abteilung ein. Im Jahre 1933 ging er in das Tschechoslowakische Staatliche Archäologische Institut in Prag, wo er bis Ende des Jahres 1938 blieb.

Nach der Rückkehr nach Turčiansky Sv. Martin im März 1939 gründete er das Staatliche archäologische Institut beim Slowakischem Nationalmuseum nach dem Prager Muster. Gleichzeitig habilitierte er und auf Ersuchen Prof. Jan Eisners - der sich entschloß, nach Böhmen zurückzukehren - übernahm er das Katheder für allgemeine prähistorische Archäologie an der Philosophischen Fakultät der Slowakischen Universität.

Seine pädagogische Tätigkeit beendete die ungerechte Inhaftierung im Jahre 1951. Obwohl er im Jahre 1968 rehabilitiert wurde, kehrte er nicht mehr auf das Katheder zurück.

Nach der Begnadigung und Rückkehr aus dem Gefängnis wurde er Mitarbeiter des Archäologischen Institutes der SAW, seit 1958 wirkte er als Leiter des Vorschung Arbeitszentrums des Archäologischen Insti-

tutes der SAW in Košice. Während ihm in den vorangehenden Jahren den Großteil der Zeit die pädagogische und organisatorische Tätigkeit einnahm, konnte er sich in Košice mehr der Arbeit an Grabungen und ihrer theoretischen Auswertung widmen. Nach Bedarf leitete er Grabungen auf Fundstellen verschiedener Zeitabschnitte, doch seine Domäne blieb die Problematik der Anfänge der slawischen Besiedlung der Slowakei.

Von der reichen Publikationstätigkeit Prof. V. Budinský-Kričkas, die mehr als 300 Titel zählt, seien wenigstens die Monographien angeführt: *Výtvarný prejav slovenského praveku* (Kunstäußerungen der slowakischen Urzeit - 1942), *Slovenské dejiny I* (Slowakische Geschichte I - 1947), *Slovanské mohyly v Skalici* (Slawische Hügelgräber in Skalica - 1959), *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin* - zusammen mit N. Fettich geschrieben (1973), *Krásna Ves - Gräberfeld der Lausitzer Kultur* (1986) mit L. Veliáčik, *Kráľovský Chlmec - Záchranný výskum na slovanskom mohylníku* (Rettungsgrabung auf dem slawischen Hügelgräberfeld - 1980), wo er seine lebenslänglichen Erkenntnisse über den slawischen Bestattungsritus in der Ostslowakei zusammenfaßte, wie auch das Buch: *Šebastovce - Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches* (1991) - zusammen mit A. Točík.

Auch die zunehmenden Jahre minderten nicht seine Arbeitsaktivität, und im Alter, wenn andere bereits den wohlverdienten Ruhestand genießen, publizierte er ständig weitere Arbeiten. So konnte er erreichen, daß der ganze riesige Fundfonds, den er Zeit seines tätigen Lebens gewann, aufgearbeitet wurde.

Mit seinem Werk setzte er sich ein dauerndes Denkmal in der slowakischen Archäologie. So wie seine jetzigen Nachfolger, werden auch die künftigen Generationen auf den von ihm gelegten Grundlagen weiterbauen.

Leicht möge ihm die slowakische Erde sein, die er so liebte und deren Geheimnisse er so viele Jahre hindurch enthüllte.

Die Redaktion

PROFESOR Dr. VOJTECH BUDINSKÝ - KRIČKA, DrSc. V PRAZE (1933-1939)

MILOŠ ŠOLLE

PRACOVNÍK ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AVČR V PRAHE V. V.

24. července r. 1993 by byl dovršil devadesátiletý věk. Bylo tomu právě 60 let, co náš milý profesor a přítel nastoupil svou vědeckou dráhu právě v Praze a kde pracoval až do neblahého roku 1939, kdy došlo k násilnému roztržení obou našich národů zásahem zvenčí a kdy se náš přítel Vojtěch vrátil na své rodné Slovensko.

Nejen slovenští, ale stejně tak čeští kolegové spatřují v osobě profesora Budinského-Kričky vzácného a laskavého člověka, který se během své životní dráhy zasloužil o rozkvět moderní slovenské archeologie jako neobyčejně plodný, pilný a zároveň příkladně skromný badatel ve svém oboru. My pražští jeho kolegové, z nichž ovšem jen málo z nás přitele Vojtěcha v Praze tehdy zažili, si cení kromě jeho záslužné badatelské činnosti zvláště i toho, že se zasloužil mnoho o prohloubení neformálních, upřímných přátelských vztahů mezi oběma našimi národy. K tomuto ušlechtilému cíli měl ovšem náš profesor ty nejlepší předpoklady. Jako oddaný žák profesora J. Eisnera studoval na Filosofické fakultě Komenského university v Bratislavě, zaujatý studiem dávné minulosti našich zemí a nějaký čas i v Krakově v Polsku. Po svých studiích působil krátce na Slovensku jako kustos Slovenského národního muzea v Turčianském Sv. Matině. Poté v r. 1933 vstoupil do služeb Státního archeologického ústavu v Praze založeného v r. 1919, tehdy centrálního ústavu, zaměřeného zvláště na výzkum v terénu a památkovou dokumentaci archeologických památek ve spolupráci s konservátory často z řad nadšenců - amatérů.

Jen starší čeští kolegové si ovšem pamatují jeho vědecké práce, ostatní jen nepřímo ze zachovaných osobních dokumentů našeho archivu. Jeho účast na výzkumné činnosti v terénu byla velmi hojná, jak také při malém počtu ústavních pracovníků s odborným zaměřením nebylo tehdy jinak možné. Sám jsem to zažil, když jsem v r. 1939 jako volontér s nedokončeným universitním vzděláním nastoupil do tohoto ústavu právě tedy v době, kdy Dr. Budinský-Krička odcházel na Slovensko.

Jeho práce v terénu se v době jeho působení v Čechách soustředily na výzkumy pravěkých kultur v Malé Bělé na Mladoboleslavsku, rozsáhlém pohřebišti lužické kultury, tehdy zvláště preferované tehdejšími řediteli St. arch.

ústavu K. Buchtelou vzhledem k otázce vztahů této kultury k základům slovanského ethnika. Podílel se spolu s Dr. R. Turkem na výzkumu praslovanského hradiska v Prachovských Skalách, důležitém refugiálním opevněném centru praslovanské a středohradištní kultury v severovýchodních Čechách s četnými skupinami mohylových pohřbů se smíšeným pohřebním ritem v okolí. Pro otázky germánského osídlení stalo se tehdy důležitým pohřebišť v Třebusicích na Slánsku severně od Prahy z prvních století po Kr, kde náš přítel spolupracoval se známým našim pracovníkem Antonínem Knorem rovněž již zesnulým. Archiv vydává svědectví o působení Budinského - Kričky i v Davli u Prahy a na Táborsku.

Zvláště bych chtěl vzpomenuti činnosti našeho zesnulého přítele na Hradsku u Mšena v krajině mělnické, neboť na tomto staroslovanském a raně historickém opevněném a přírodně chráněném nalezišti jsem osobně navázal na výzkum Dr. Budinského-Kričky v letech 1975-1984. Dr. Budinský-Krička zde zkoumal soustavně narušovaný, nicméně dobře viditelný vnější vál z období kdy byl uvnitř areálu zakládán románský kostel sv. Jiří původem z 11. století. Hradsko samo lze na základě písemných zpráv z franckého prostředí, hypotézy A. Sedláčka a posléze soustavného archeologického výzkumu ztotožnit s hradem Canburgen uvedeným písemnými prameny v souvislosti s tažením franckých vojsk do Čech v r. 805, tedy z doby vlády císaře Karla Velkého. Vývoj osídlení lze však podle terénního výzkumu, který zahájil právě Dr. Budinský-Krička sledovat od paleolitu-aurignacienu a pravěkých kultur únětické, pozdně bronzové a halštatsko-laténské až po dobu slovanskou a středověkou.

Nelze však opomenuti ani cenného výzkumu při odkryvu původních základů kostela otonského rázu ve Vrbčanech na Kolínsku, známého v dějinách naší země vzpomínkou na sv. Vojtěcha patrona země i patrona našeho dnes již zesnulého jubilanta a jistě i ctitele tohoto českého světce Slavníkovce.

Jako jeden z jeho dlouhodobých přátel, spjatých nejen naším společným odborným zájmem, ale též a to bych chtěl zvláště zdůraznit, naším společným křesťanským pohledem na svět a jeho dění, podržuji naň živou vzpomínku a památku i v době opětného rozloučení obou našich zemí spjatých nesčetnými kulturně-historickými pouty.

MRAVNÁ VÝŠKA PRIATEĽSTVA S ARCHEOLÓGOM V. BUDINSKÝM-KRIČKOM

VLADO UHLÁR

RUŽOMBEROK

Hlboké priateľstvo s archeológom Vojtechom Budinským - Kričkom blažilo a intelektuálne i ľudsky pozdvihovalo môj život i s mojimi záujmami, v ktorých láska k slovenskému národu a slovenčine boli určujúcimi zložkami a našli výraz aj v mojich vlasteneckých záujmoch, ktoré som vhodne uplatňoval počas štúdií aj vo svojej pedagogickej a vedeckej činnosti.

Po príchode na strednú školu textilnú a papierenskú v Ružomberku r. 1948 (od r. 1936 som učil v Košiciach, Prešove a Skalici) som mohol vďaka tunajšiemu Liptovskému múzeu dobre uplatniť aj svoje vlastenecké záujmy nielen v slovenskej jazykovede, ale hlavne v archeológii a histórii, osobitne v onomastike ako prameni dejín slovenčiny z oblasti miestopisu a výskumu terénnych názvov (chotárných názvov, ako aj názvov napr. vód a vrchov).

V Liptovskom múzeu som našiel bohatú expozíciu praveku označenú aj menom pôvodcu, ružomerského rodáka, univ. prof. PhDr. Vojtecha Budinského-Kričku. Osobne som ho ako absolvent Filozof. fakulty Karlovej univerzity v Prahe (1936) nepoznal, ale poznal som jeho archeologické výskumy od čias veľkej polemiky Daniela Rapanta s Václavom Chaloupeckým v spore o osídlení severného a stredného Slovenska, keď som aj písal v novinách (Slovák 1934) o Rapantových argumentoch za dávne osídlenie Liptova, ktoré archeologicky tak výdatne podoprel V. Budinský-Krička výskumom slovanského mohylového pohrebiska z 8.-9. stor. v Krasňanoch, potom radového pohrebiska v Martine a Liptovskom Mikuláši. Hneď v susedstve Ružomberka za Váhom ma zaujal hrad Likava a sústava hradísk na Mních. Znepokojovalo ma, že v múzeu sú iba pomýlené nákresy dvoch menších hradísk od majora Neudecka, poznačené jeho fantáziami o pevnosti germánskych bojovníkov, aj iné nenázorné náčrtky a bez vzájomných súvislostí. Najmä zložitý systém hradiska na strednom Mních (v. 696 m) a na vých. vrchole (Na Lipej) nenašli zobrazenia a usúvzťaženia celej sústavy.

S budúciim priateľom archeológom som sa nečakane zoznámil na jar 1950 v rýchliku z Bratislavy. Vysoký chudý muž sedel takmer naproti mne pri okne kupé s otvorenou knihou na prebale s vyobrazením odkrytého hradiska. Keď unavený čitateľ knihu odložil, osmelil som sa ho požiadať, či by som si ju mohol prezrieť. A to už hneď bol zhovorčivý a srdečný archeológ, ktorý mi s knihou poskytol aj odborné poučenie o vynikajúcom výskume hradiska lužickej kultúry v Biskupine a jeho autorovi veľkom poľskom bádateľovi Kostrzewskom (podpis "majiteľa knihy" som nevedel rozlúštiť).

Pretože som mal práve preštudované dielo Slovenské dejiny I (vyd. SAVU 1947) obsahujúce pravek a včasnú históriu

Slovenska (neolit, dobu bronzovú a halštatskú od V. Budinského-Kričku, slovanskú dobu ako "hradištnú" od J. Eisnera) s veľmi inštruktívnym a prehľadným úvodom J. Eisnera s výrazným poučením o púchovskej kultúre (v knihe chýbal latén a rímske obdobie), pokračovali sme v rozhovore s mojimi otázkami o hradiskách ľudu púchovskej kultúry na Skalke a Púchove, kde sme práve cestovali, a o púchovskej kultúre v Liptove. Čulý rozhovor (a či skôr ochotný monológ), plný podnetnosti od učeného archeológa trval až do Vrútok, kde archeológ vystúpil (šiel do Martina do SNM).

Aké nečakané a radostné prekvapenie ma čakalo nasledujúcu nedeľu v Ružomberku, keď pred rannou omšou som sa stretol s mojím informátorom archeológom pred kostolom. Po omši som ho požiadal o dovoľenie odprevať ho a tak sme sa v družnom rozhovore dostali až k domu rodičov - prof. V. Budinského-Kričku na Poľnej ulici. Až vtedy som pochopil, s kým som mal česť sa zoznámiť a nadviazať priateľstvo (takmer na štyridsať rokov). Nasledujúcej nedele ma už pozval ako priateľa do bytu k svojim staručkým rodičom. V smere mojich záujmov sme inokedy šli na vychádzku až na Mních na hradiská, ktoré som už dobre poznal, poprechodili sme ich. Jeho pripomienky k mojim výkladom boli pochopiteľne rezervované, ale inštruktívne a vždy podané veľmi vládne, čo bolo vždy preňho typické a charakteristické.

V jeseni toho roku 1950 ma pozval na veľký archeologický zjazd, ktorým sa prezentovali výskumy na Považí. Po Trenčíne v Ivanovciach sme boli na hradisku maďarovskej kultúry s veľkými zásobnicovými jamami, vo Veselom bol pripravený odkrytý hrob skrčenca ľudu šnúrovej keramiky (výskum V. Budinského-Kričku) a v Moravanoch pri Piešťanoch archeológ F. Prošek nás viedol sprásovou rovinou po stopách paleolitického poľovníka. Toto všetko bolo veľmi podnetné, najmä i preto, že som rozmýšľal celkom ostar' pri archeológii a múzejníctve, lebo som sa obával o svoje miesto pedagóga, v školstve sa vystupňovali ideologické tlaky a stranické inštrukcie viedli vedenia škôl k dôraznému sledovaniu nekomunistov a veriacich. Preto som v lete 1951 išiel cez prázdniny na archeologický výskum na Mačianske vršky (halštat a staromaďarské jazdecké hroby) a r. 1952 zasa na výskum otomanskej kultúry v Barci-Košiciach.

Na jar r. 1951 však nastal nečakane iný vývin našej známosti. Univ. profesora archeológa nebolo pri kostole v nedeľu a ani potom. Jeho rodičia mi najprv vyhýbavo odpovedali, ale potom zasa tajomne vyzradili, že Vojtecha zaistili, je vo vyšetrovaní. To sa stalo s ním v Martine 20. apríla 1951 a neskôr ho odsúdili prisne na dlhých 8 rokov a 6 mesiacov a 20 000 korún pokuty. Bol v povestnej väznici

v Ilave až do omilostenia a prepustenia 8. januára 1954, o čo sa zaslúžili priatelia, českí archeológovia.

V tom čase popri učení a skúmaní Mnícha navštevoval som rodičov priateľa Vojtecha. Potešoval som staručkých a opustených rodičov, upevňoval v nich nádej na prepustenie z väzenia, pomáhal im, aj keď sa ustráchaní príbuzní od nich odtiahli, sám som pokračoval vo výskume. Z Vyšného Sliacha som od L. Ondreja-Štiavničana získal bronzový meč, na ktorý prišiel pri lámání zvyškov travertínových kôp na stavbu domu. Múzeum mu pomohlo získať povolenie na použitie dynamitu pri ďalšej práci a tak som získal pre Liptovské múzeum "poklad" šiestich bronzových mečov liptovského typu (publikované v Slovenskej archeológii 5.1959 str.71-78).

Pokračoval som vo výskume hradísk na Mníchu. S odvolaním sa na V. Budinského-Kričku som podľa jeho intencii so svojimi žiakmi sledoval a premeriaval valy hradísk, zhromažďoval literatúru a materiál (i z katastrálnej mapy Martinčeka na ONV), získal v AÚ SAV objednávku leteckého fotografovania Mnícha s okolím a aj fotogrametrické spracovanie Mnícha so zakreslením vrstovnic po 5 metroch a tak podklad pre pomerne dôkladné spracovanie celej sústavy pravekých a včasnodedajinných hradísk na Mníchu a v Liptove, (viď článok v: Štud.zvesti AÚ SAV 4/1961 str. 139-179). V jeseni r. 1951 som pomocou žiakov školy vykopal v svahu pod otvorom Liskovskej jaskyne pokusnú sondu z podnetu povrchového nálezu keramiky z veľkých zásobníčkov s okružím a viacnásobnými vlnovkami na pleciach nádob z obdobia mladšej doby rímskej (viď. Púchovské sídlisko spred Liptovskej jaskyne, Štud.zvesti AÚ SAV, 1959 str. 71-75).

Po osobnej amnestii 8. 1. 1954 ma môj priateľ V. Budinský -Krička celkom nečakane v sprievode svojho staručkého otca vyhládal hneď priamo v žiackej knižnici školy. Preniknutý citmi pokladal si za povinnosť poďakovať mi za starostlivosť o svojich starých rodičov. Boli sme všetci dojatí zo stretnutia. Na veľkom stole som mal rozložené predmety z výskumu a môj priateľ s neskrývaným prekvapením a záujmom bral hneď jednotlivé predmety do ruky a určoval ich i s kultúrnym zaradením.

Boli sme zase v stálom styku. Navštívili sme Bešeňovú, Vyšný Sliach, Sielnicu a vyšli na Liptovský hrad, tu na predhorí sme vykopali sondu s drobnými a nevýraznými črepkami a zaďa halštatskými. Profesor urobil fotografiu zvyškov stredovekého hradu s mojou postavou na zvýraznenie pomeru nevelkého múru, prekrytého previsom zeminy a mačiny. (Je v Dvořákovom diele Staré Slovensko I. diel, v časti o Lipt. hrade).

Roku 1958 môj priateľ prešiel do Výskumného pracovného

strediska Archeologického ústavu SAV v Košiciach a po otcovej smrti (umrel 1956 ako 86 ročný) dostal byt v meste pôsobenia a presťahoval k sebe (ostal slobodný) aj svoju milovanú staručkú matku. Tak sa zmenili podmienky na naše stretávanie. Pokračovali sme v listovom styku, viac krát som ho navštívil v Košiciach na pracovisku a sledoval jeho výskumy a štúdie. Navštívil som aj jeho matku, ktorú po smrti pochoval v rodinnom hrobe v Ružomberku, kde je uložený aj on po boku sestry Márie (Csanádyovej) a brata podplukovníka slovenskej armády Eugéna Budinského (padol r.1942).

Roku 1973 som sa zúčastnil na oslavách jeho 70. narodenin a za jeho priateľov mi dovolil aj prejav plný obdivu, úcty a zvýraznenia jeho vzťahu veľkej synovskej lásky k matke čo súhlasne prijali spolupracovníci aj dojatý oslávenc. Bol som aj na oslavách jeho 80. narodenin v Košiciach a pri jeho 85. narodeninách sme ho navštívili aj s manželkou.

Pomerne živšiu korešpondenciu mám s ním z roku 1991-1992, a to v súvislosti s vyžiadanim si jeho príspevku Slovenské osídlenie severného Slovenska pre Literárnu prílohu č. 1 Ružomerského hlasu (apríl 1992), ktorú vybavil aj vlastnými kresbami príloh hrobov z významného mohylníka v Krasňanoch. V úvode som informoval čitateľov o jeho práci vo vede a výskume, v ktorej neustal ani vo svojich 80. rokoch: pracoval na 287 lokalitách a má vy publikovaných vyše 300 štúdií doma i za hranicami.

Svojím pôvodom, založením, ale i štúdiom kultúry ľudu (školený národopisec, žiak Chotka, Moszyňského a Bytróna mal úzky a teplý vzťah k ľuďom aj tých najodľahlejších dedín), ktorý prehľboval v rozličných častiach našej krajiny, v posledom období sústredenom na výskum najvýchodnejších končín východného Slovenska (Blatné Remety, sídlisko 7.-11. stor.).

Osobne bol veľmi citlivý, jemu bola neznáma meštianska povýšenosť a pýcha pomýlených, nadradujúcich sa vzdelancov, odborníkov. Vždy ostával úctivým a pozorným aj k jednoduchým, statočným príslušníkom ľudových vrstiev. Cítil sa zrasteným so životom a záujmami svojho ľudu a národa - jeho navštivenia hlboko precíťoval a z jeho rozvoja a úspechov sa veľmi tešil. Bol veriacim človekom oddaným cirkvi, tým bol i pokračovateľom v tradíciách svojho rodu, z ktorého bolo viac významných vzdelancov (piarista Jozef Budinský-Krička, latinský básnik, Jozef Potkan-Budavári s nápisom na pomníku: "Nepriateľ stíhal moju dušu a život môj potieral až k zemi"). Miloval svoje rodné mesto Ružomberok a mal ho na mysli do posledných chvíľ.

Môj priateľ V. Budinský-Krička, bol typom osobne skromnej, ale pracovne a vedecky náročnej osobnosti slovenského vzdelanca, vynikajúceho vedca archeológa, príklad a vzor pracovitosti, skutočná ozdoba nášho národa a našej kultúry.

PRÍSPEVOK K OSÍDLENIU JASKÝŇ V SLOVENSKOM KRASE

LUBOMÍRA KAMINSKÁ

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV - VÝSKUMNÉ PRACOVNÉ STREDISKO KOŠICE

V posledných rokoch sa v spolupráci so Slovenskou speleologickou spoločnosťou Košice - Jasov 1, ale i s ďalšími spolupracovníkmi, podarilo čiastočne preskúmať dve jaskyne v oblasti Slovenského krasu v katastri obce Turnianske Podhradie, časť Háj (obr. 1).

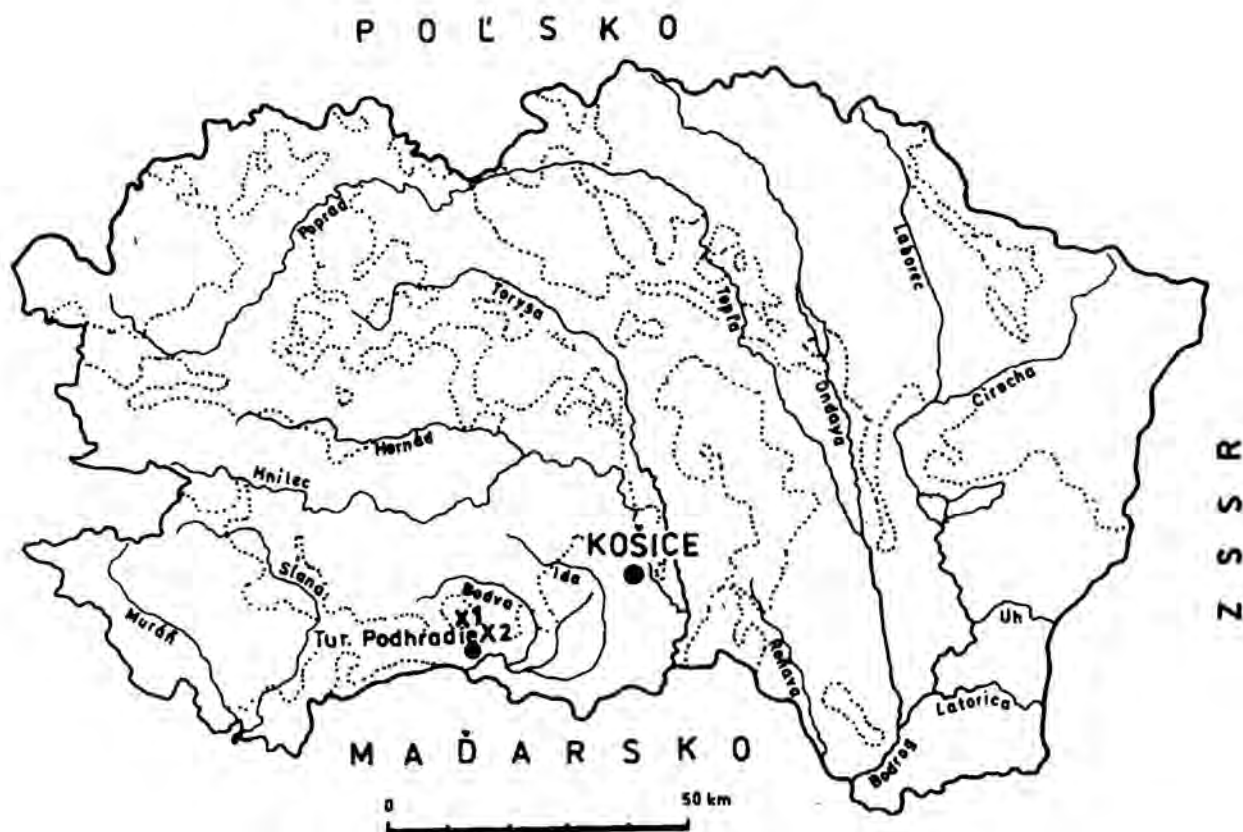
Prvou z nich je Slaninová jaskyňa, v ktorej sa výskumné práce robili hlavne v roku 1986. Nachádza sa asi 1 km severne od Turnianskeho Podhradia, časť Háj, na východnej strane cesty smerom na Hačavu. Leží v časti Slovenského krasu označenej ako Jasovská planina, ktorú tvoria svetlé triasové vápence a dolomity (Prikrýl 1985, 11).

Jaskyňa sa nachádza v najnižšom cípe rozložitého skalného hrebeňa. Ten na južnej strane ohraničuje výrazný zlom, ktorý oddeľuje hačavsko-jasovskú a silicko-turniansku jednotku. Vchod jaskyne je situovaný na rozhranie skalnej steny a veľmi kolmého zalesneného zrázu, asi 70 m nad

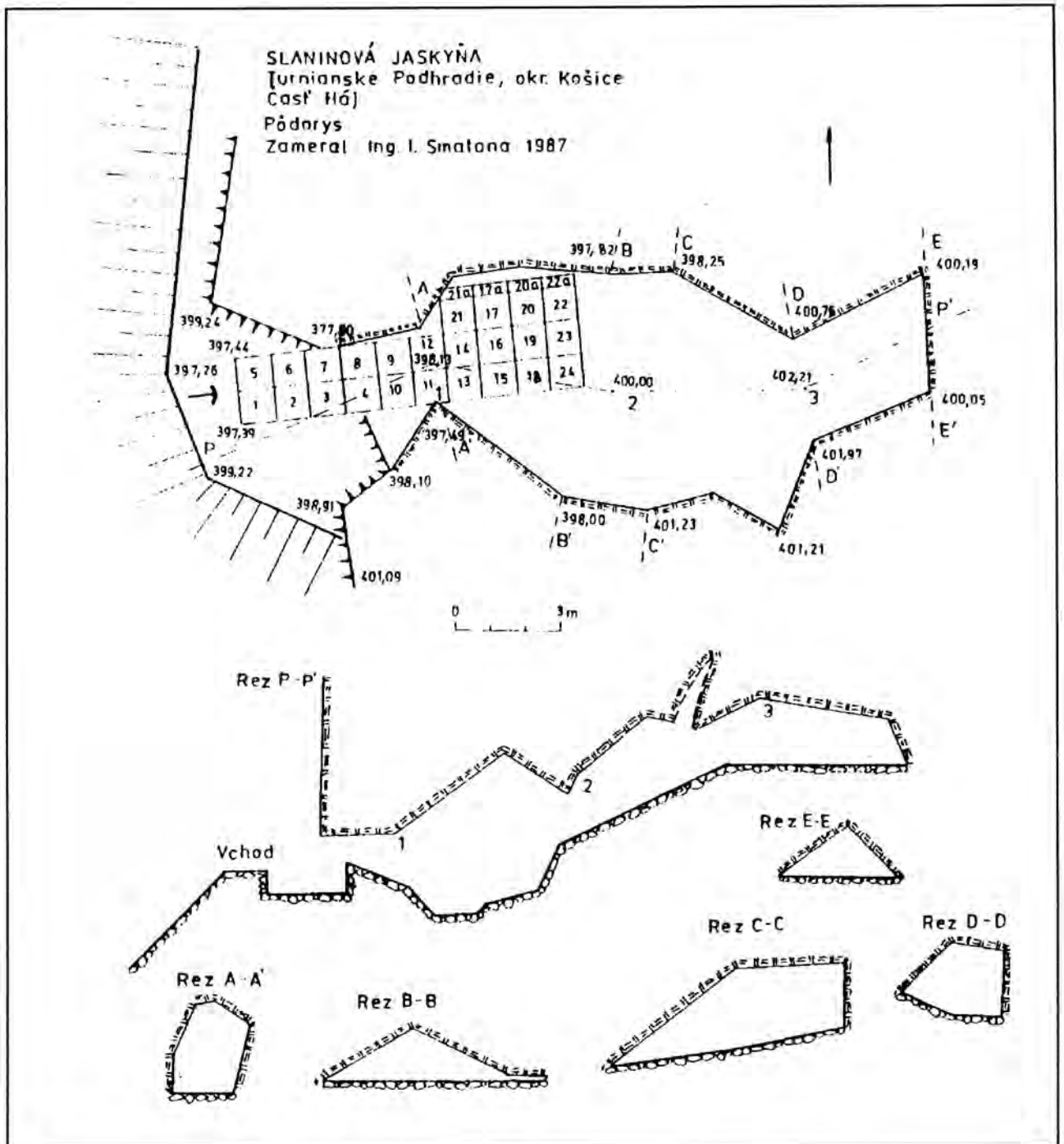
úrovňou cesty, v nadmorskej výške približne 425 m. Miestne obyvateľstvo pozná túto jaskyňu aj pod názvom Szalonnás-lyuk.

Slaninová jaskyňa sa stala známou predovšetkým zásluhou objaviteľskej činnosti PhMr. Gustáva Stibrányiho. Začiatkom sedemdesiatych rokov zistil v jaskyni stopy po amatérskom výkope. Z dna výkopu získal kostný paleolitický hrot a zvieracie, hlavne medvedie kosti. Z prekopanej hlinitej vrstvy zachránil črepy pravekej keramiky. Nálezy odovzdal Archeologickému ústavu SAV Nitra (Bárta 1984, str. 251, 264).

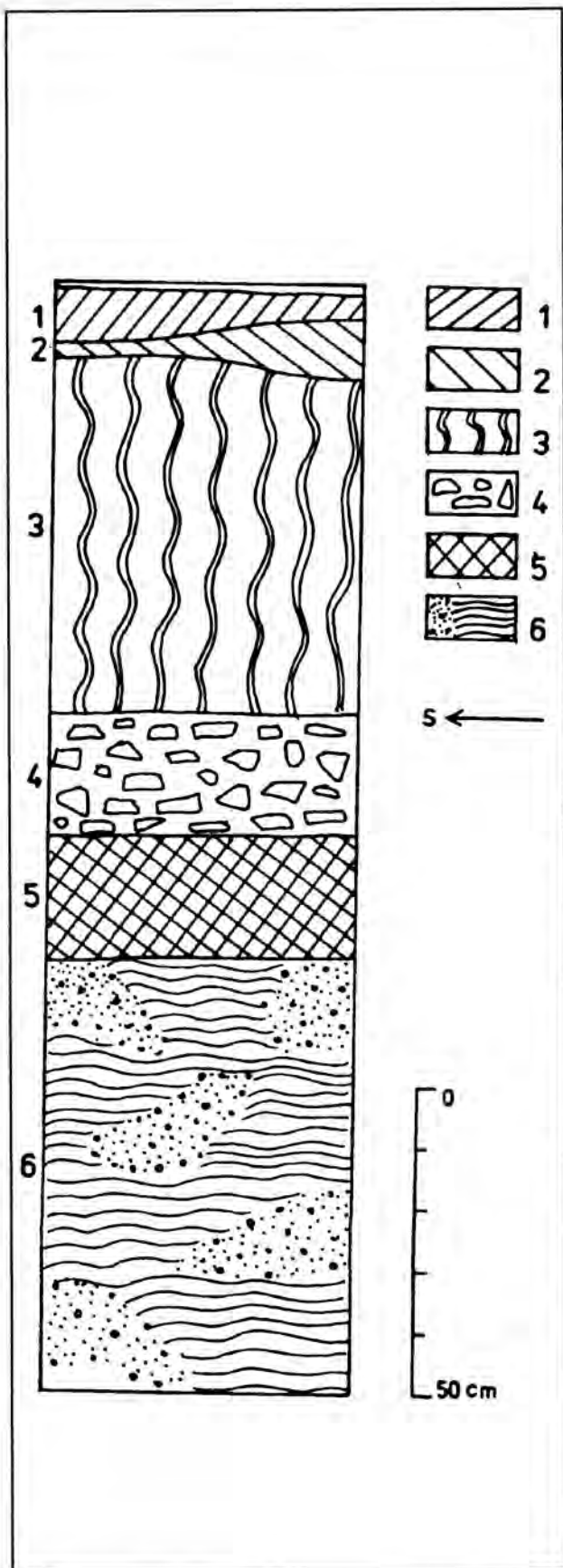
Vchod do jaskyne nebol dobre viditeľný. Pred preskúmaním mal tvar úzkej pozdĺžnej štrbiny o rozmeroch asi 160 x 40 cm. Prístupná časť jaskyne má nepravidelný tvar orientovaný v smere východ - západ (obr. 2). Za vstupnú

Obr. 1. Situačný plán. Turnianske Podhradie, časť Háj, X1 - Slaninová jaskyňa, X2 - jaskyňa Kamenná tvár

Obr. 2. Slaninová jaskyňa. Pôdorys a rezy. Zameral - Ing. I. Smatana.

Obr. 3. Slaninová jaskyňa. Profil C. 1 - čierna humusovitá hlina, 2 - sinter, 3 - hnedá jaskynná hlina s väčším množstvom vápencov, 4 - hnedá jaskynná hlina s ostrorhannou vápencovou suťou, 5 - paleolitická nálezová vrstva, 6 - terra rossa.

časťou je rozšírený priestor, ktorý sa mierne otvára južným smerom a napokon končí zúžený na východnej strane. V juhozápadnej časti, neďaleko vchodu, je v strepe jaskyne komín.

Skúmaná plocha má rozmery 10 x 2 (3,3) m. Hlavná os je orientovaná v smere východ - západ v dĺžke 10 m. Pred vchodom a vo vstupnej časti má šírku 2 m, potom sa rozširuje severným smerom po stenu jaskyne, teda na 3,3 m. Uvedená plocha bola rozdelená na sektory o rozmeroch 1 x 1 m. Kvôli nie veľmi vyhovujúcemu osvetleniu v jaskyni sme prezerali odkrývané hlinité vrstvy aj na umelo vytvorenej plošine pred vchodom do jaskyne.

Pôvodne bol celý povrch dna jaskyne pokrytý vápencovými blokmi väčších či menších rozmerov. Tieto sú výsledkom mechanického zvetrávania stropu a stien jaskyne. Od vchodu smerom do vnútra jaskyne sa dno postupne zdvíha. Ten istý sklon majú aj jednotlivé odkryté vrstvy vo vnútri jaskyne. Ich mocnosť je však rôzna.

Medzi vápencovými blokmi na povrchu jaskyne sa nachádzali ojedinelé črepy novovekej keramiky a kovové predmety. Pod vápencovými blokmi bola čierna humusovitá vrstva. Vo východnej časti odkryvu mala pomerne malú mocnosť (10-20 cm), ktorá sa smerom ku vchodu zosilňovala (obr. 4). Pod humusovitou vrstvou nasledovala tenká vrstva sintru, ale len vo východnej časti odkryvu (obr. 3). V ostatných častiach sme ju nezachytili. Čierna humusovitá vrstva obsahovala okrem úlomkov vápencov aj črepy zo stredovekej keramiky.

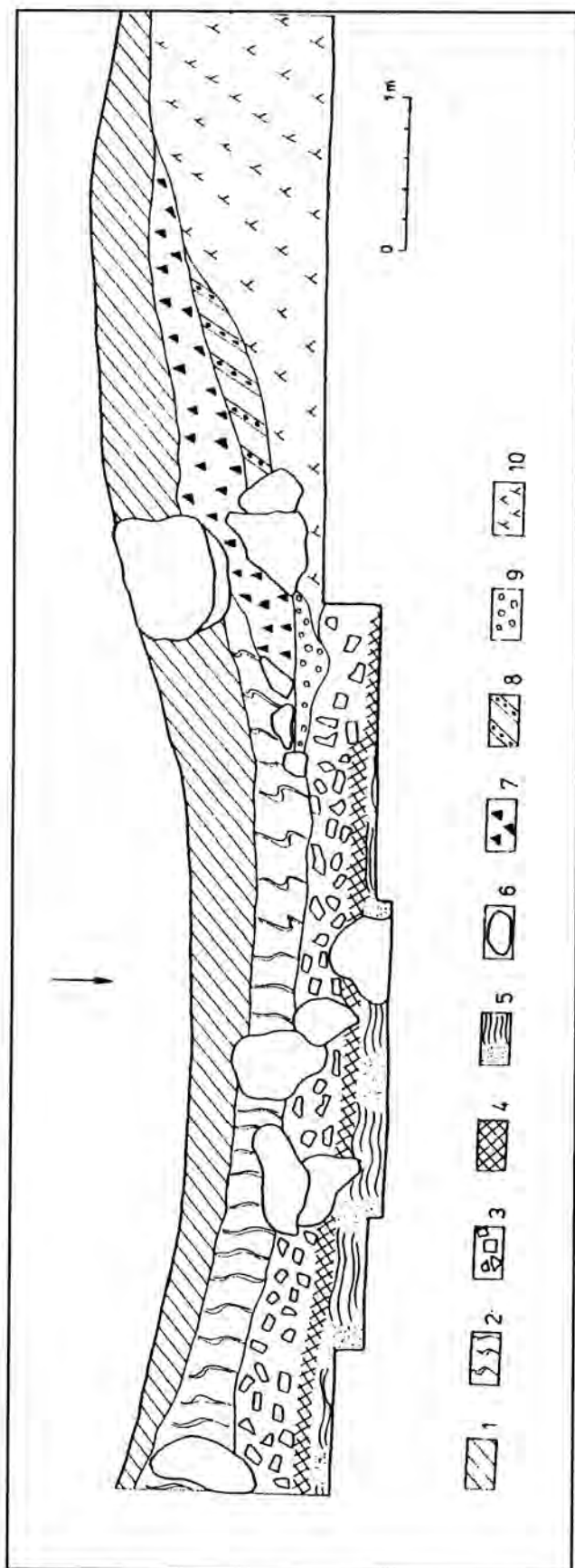
Pomerne mocné súvrstvie predstavuje hnedá jaskynná hlina delená na dve časti. Horná časť súvrstvia obsahuje množstvo stredne veľkých vápencových blokov aj väčších balvanov. Jej mocnosť dosahuje miestami aj 60 cm a obsahovala črepy pravekej keramiky a zvieracie kosti.

Spodná časť súvrstvia dosahuje hrúbku 20 - 30 cm a tvorí ju hnedá jaskynná hlina premiešaná s drobnými ostrorhannými úlomkami vápencov. Na jej dne, resp. na rozhraní s ďalšou vrstvou, sa našla štiepaná kamenná industria, fragmenty hrotov z mamutoviny a zvieracie kosti. Rozloženie nálezov, hlavne zvieracích kostí, bolo rovnomerné okrem časti porušenej amatérskym výkopom.

Najnižšou odkrývanou vrstvou je ilovitá výrazne červeno sfarbená hlina, v ktorej sa nachádzajú ostrovčeky rozpadnutého i nerozpadnutého pieskovca. Nerozpadnutý pieskovec má formu plochých okruhliakov s ohladeným povrchom. Vo vlhkom stave je hlina z tejto vrstvy veľmi plastická. Samotná vrstva je veľmi mocná a nepodarilo sa nám dosiahnuť jej spodnú časť. V profile C je zachytená do hĺbky 180 cm (obr. 3) a v sektore 20/86 sme je v predĺžení profilu C skúmali až do hĺbky 260 cm, ale ukončenie vrstvy ani vápencové dno jaskyne sme nedosiahli. Domnievame sa, že skúmaná vrstva patrí do skupiny fosilných pôd terrae calcis.

V danom prípade ide o fosilnú pôdu označovanú ako terra rossa, ktorej výskyt na vápencoch v južnej časti Slovenského krasu je všeobecne známy (Pelišek 1980, str. 121; Smolíková 1988, str. 195).

V miestach vchodu do jaskyne sa situácia s počtom a mocnosťou vrstiev komplikuje a smerom von ich počet narastá (obr. 4). Pred vchodom, tesne pred začiatkom zrúzu, je vytvorený tzv. val, vrstvy ktorého sa zvažujú do vchodu jaskyne. Vrchné humusovité vrstvy obsahovali keramické črepy a zvieracie kosti. Vo vchode do jaskyne sme odkryli časť mierne zahĺbeného obniska v hnedej jaskynnej hline.

Obr. 4. Slaninová jaskyňa. Profil A. 1 - čierna humusovitá vrstva, 2 - hnedá jaskynná hlina s väčším množstvom vápencov, 3 - hnedá jaskynná hlina s ostrorannou vápencovou suťou, 4 - paleolitická nálezová vrstva, 5 - terra rossa, 6 - vápencové bloky, 7 - tmavosivá popolovitá vrstva premiešaná s drobnými úlomkami vápenca, 8 - tmavohnedá vrstva s vápencovou drťou, 9 - ohnisko, 10 - žltosivá suť miestami s väčšími blokmi.

Bolo nepravidelne lemované blokmi vápenca. Odkrytá časť ohniska ukazuje jeho prekrytie kameňmi vo vyššej vrstve (obr. 6). Odber a rozbor 47 ks uhlikov z ohniska urobili E. Hajnalová a E. Hunková.

Nájdene archeologické pamiatky i paleontologický materiál ukazujú na niekoľkonásobné obývanie Slaninovej jaskyne od praveku po novovek.

Najspodnejšia nami skúmaná vrstva s nálezmi je na rozhraní hnedej jaskynnej hliny a terra rossa. Najstaršie nálezy predstavujú zvyšky fauny, štiepanú kamennú industriu a fragmenty hrotov z mamutoviny.

Podrobná analýza vrstvy fauny a malakofauny je obsahom samostatných príspevkov. V skratke ju však možno hodnotiť nasledovne. Časť nálezov patrí faune z miernejšieho úseku pleniglaciálu, zo začiatku W 3. Ďalšiu časť fauny je možné zaradiť do záveru pleniglaciálu, resp. začiatku neskorého glaciálu (Horáček 1993). Malakofauna z tejto vrstvy má charakter posledného glaciálu až postglaciálu (Ložek 1993). Z medvedích kostí z tejto nálezovej vrstvy bolo urobené meranie absolútneho veku pomocou C^{14} s výsledkom $27\,950 \pm 270$ B. P. GrN - 14 832.

Štiepaná kamenná industria má mladopaleolitický čepeľový charakter. Zastúpená je strednou časťou čepele s vrubovite retušovanými hranami z hnedého rádiolaritu (obr. 7:2) a strednou časťou čepele s drobnou retušou hrán zo sivého limnokvarcitu (obr. 7:1).

Fragmenty hrotov z mamutoviny zo Slaninovej jaskyne predstavujú bazálne časti dvoch hrotov, pričom jeden z nich je zložený z dvoch častí. Jeden z hrotov má prierez takmer oválny (obr. 7:3) a druhý má spodnú hranu rovnú a hornú vypuklú, čo v priereze vytvára poloblúk (obr. 7:4). Časť povrchu hrotov je porušená, stopy vyhladenia sa zachovali v neporušených partiách. Rovnakého typu bol aj hrot, ktorý už skôr našiel G. Stibrányi.

Nálezy zo Slaninovej jaskyne sú jedným z mála dokladov pobytu paleolitických lovcov v jaskyniach a to i napriek tomu, že výskumy v slovenských jaskyniach majú pomerne dlhú tradíciu.

Paleolitické osídlenie Slovenského krasu je doložené vo Veľkej jasovskej jaskyni. Opakovanými výskumami sa získala štiepaná kamenná industria, ktorú tvoria dve čepele a jeden úštep a kostelné šidlo (Eisner 1933, str.4; Skutil 1947, str.28, obr. 1:2,3,5; Ložek-Sekyra-Kukla-Fejfar 1957, str. 240). Z fauny prevláda v uvedenej vrstve 9 jaskynný medveď. Podľa starších výskumov sa zvieracie kosti nachádzali v červenej hline (Eisner 1933, str.4).

Z krasovej priepasti Malá ľadnica pri Silickej Brezovej sa podarilo zachrániť zub mladopleistocénnej ženy (Vlček 1957, str.397-405) vo vrstve, ktorá bola datovaná, podľa zvyškov fosílnych zvierat, do štádiálu W 2.

Paleolitické osídlenie jaskyne Domica pri Kečove je odvodené od nálezov szeletienskeho listovitého hrotu nájdeného v druhej polohe (Bárta 1960, str.298).

Zo severnej časti východného Slovenska, z Pienin, je známa jaskyňa Aksamitka pri Haligovciach. V roku 1874 sa tam našli dve čepele a kostný hrot. Tieto nálezy označil L. Vértes (1954, str.7) za aurignacienske.

V literatúre sa uvádzajú ďalšie dve čepele z jaskyne Aksamitka a to čepeľ trojuholníkovitého prierezu so strmo retušovanou hranou a škrabadlovite ukončeným šikmým čelom so zeleného rádiolaritu a sivá rohovcová čepeľ s jemne retušovaným škrabadlovým koncom. Kostný hrot je popisovaný ako kosoštvorcový dvojhrotý nástroj

pripomínajúci hroty mladečského typu. na základe čoho ho L. Bánesz (1980, str. 194, 195) dáva do stredného aurignacienu, teda do obdobia W 1/2 a W 2 (Bánesz 1968, str. 196).

Novšie zastáva J. Bárta (1987, str. 216) názor, že nálezy z jaskyne Aksamitka treba považovať za prvý doklad magdalénieniu na východnom Slovensku. Na podporu tohto svojho tvrdenia uvádza nález mladomagdalénienkeho sídliska na poľskej strane Pienin ako aj nálezovú situáciu v jaskyni a surovinu použitú na výrobu hrotu.

Fragmenty hrotov zo Slaninovej jaskyne sa od hrotu z jaskyne Aksamitka odlišujú tak tvarom ako aj použitou surovinou na ich výrobu. Sú urobené z mamutoviny a napriek fragmentárnosti zachovania ich nemožno klasifikovať ako aurignacienske hroty. Navyše datovanie získané pomocou C^{14} ukazuje na nálezy mladšie, najskôr z rozhrania W 2/3 a W 3. Rozbor sprievodnej fauny je v zhode s týmto radením nálezov.

Jedinou slovenskou jaskyňou s nálezom hrotu z vrstvy radenej na rozhraní W 2/3 a W 3 je zatiaľ Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši. Hrot je z mamutoviny a štiepaná kamenná industria je charakterizovaná ako gravettienska (Bárta, 1965 str. 126; Prošek 1951, str. 296, obr. 191).

Hroty z mamutoviny patria k celkovému habitu gravettienskej kultúry, ktorej začiatok je dnes datovaný do obdobia od 29 000 B.P. (Valoch 1977-78, str. 17). Sú známe z mnohých stredoeurópskych nálezísk gravettienu od jeho najstarších fáz (Otte 1980, str. 184; ten istý 1981, str. 34).

Na Morave sa vyskytli takmer na všetkých lokalitách pavlovienu, napr. v Dolných Věstoniciach (Klíma 1963, str. 175; ten istý 1981, obr. 49:8; ten istý 1983, str. 110), v Předmostí (Klíma 1973, str. 20).

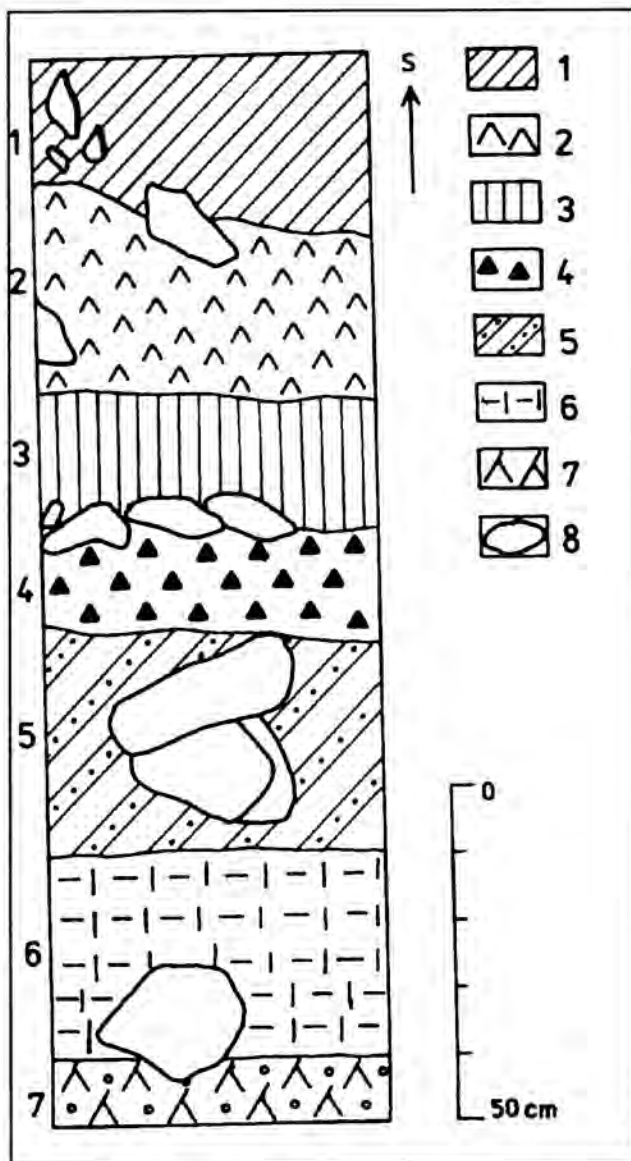
Jedny z najnovších dát C^{14} pre Dolní Věstonice sú $27\ 660 \pm$ B.P. GrN 692 a $26\ 640 \pm 110$ B.P. GrN 14 831 (Klíma 1987, str. 1) a sú zároveň so skôr získanými dátami aj jednými z najstarších pre moravské lokality pavlovienu $25\ 600 \pm 170$ B.P. GrN 1286, $28\ 100 \pm 380$ B.P. GrN 2092, $28\ 900 \pm 300$ B.P. GrN 2598 (Klíma 1963, str. 201, ten istý 1981, str. 17, 18). O niečo mladšie, z obdobia okolo 25 000 pred n.l., sú datované nálezy z Předmostí a Pavlova I (Klíma 1963, str. 201; Absolon - Klíma 1977, str. 82).

Na západnom Slovensku sa k nim pripájajú najstaršie gravettienske nálezy z lokality Nemšová, pre ktoré je známy výsledok datovania pomocou C^{14} $28\ 570 \pm 1345$ B.P. GrN 2470 (Bárta 1965 s. 127).

Ďalšie rádiokarbónové dáta pre gravettiensku kultúru na Slovensku máme len pre jej mladšie fázy a to na západnom Slovensku pre lokalitu Nitra - Čermáň I $22\ 860 \pm 400$ B.P. GrN 2449 (Bárta 1966, s. 6) a na východnom Slovensku pre Cejkov I $19\ 600 \pm 340$ B.C. KN 14 a $19\ 755 \pm 240$ B.C. Berlin (Bánesz 1980, str. 188).

Iné lokality zo staršej fázy gravettienu z územia Slovenska radené pomocou geografických vrstiev do W 2/3 sú Vlčkovce a Nové Mesto nad Váhom - Mnešice (Bárta 1970, str. 208) a na rozhraní W 2/3 a W 3 patria gravettienske nálezy z jaskýň Čertova pec pri Radošine a Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši (Bárta 1965, str. 121-126).

Výskum pamiatok gravettienu východného Slovenska sa sústreďoval hlavne na lokality na okolí Zemplinských vrchov (Cejkov, Kašov, Hrčel' a i.), ktoré patria k jeho mladším fázam. V Cejkove I sa našlo niekoľko nevýrazných

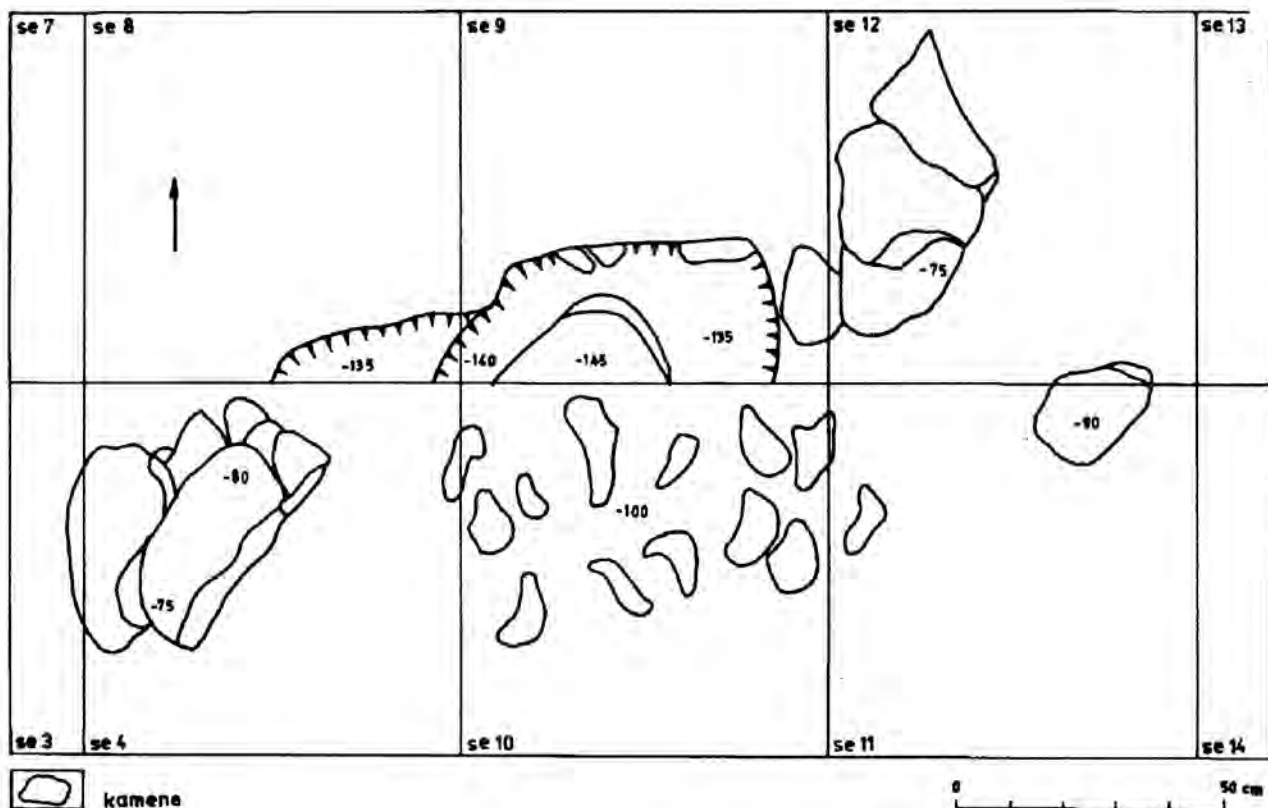

Obr. 5. Slaninová jaskyňa. Profil B. 1 - čierny humus s drobným štrkom, 2 - hnedočierny humus s ostrohrannými úlomkami strednej veľkosti, 3 - hnedá humusovitá vrstva, 4 - sivá suť s množstvom stredne veľkým vápencov, 5 - hnedá vrstva s drobným štrkom a veľkými blokmi vápenca, 6 - hnedá vrstva s väčšími kusmi vápenca, 7 - žltosivá hlina s drobným štrkom, 8 - kamene.

artefaktov vo vrstve radenej do W 2/3 (Bánesz - Pieta 1961, str. 9). Nevýhodou gravettienských lokalít v okolí Zemplinských vrchov je ich výskyt v nepriaznivých pedologických podmienkach. Z toho dôvodu sa, až na malé výnimky, nezachoval nálezový materiál vhodný na datovanie pomocou C^{14} alebo inými metódami.

Nálezy hrotov z mamutoviny a štiepanú industriu zo Slaninovej jaskyne považujeme za prvý doklad staršej fázy gravettienskej kultúry v južnej časti východného Slovenska, kde v predchádzajúcom období, teda vo W 1/2 a W 2, dominovala hornádska skupina aurignacienu. Tieto nové nálezy ukazujú plynulú kontinuitu vývoja danej oblasti v poslednom glaciáli od aurignacienu cez gravettien, aj keď jaskynné lokality nie sú v pravom slova zmysle považované za sídliská ale len za dočasné či krátkodobé útočiská paleolitických lovcov zveri.

Geograficky najbližšie nálezom zo Slaninovej jaskyne sú gravettienske pamiatky zo severovýchodného Maďarska z lokality Bodrogkeresztúr (Vértes 1966, str. 3-14), ktoré pre vysoké dáta C^{14} $28\ 700 \pm 3\ 000$ B.P. GXO 195 a pre

Obr. 6. Slaninová jaskyňa. Ohnisko, hĺbky v sektoroch 8 a 9 sú merané od klenby vchodu.

ojedinelý výskyt v danom regióne sú prijímané s istou rezervou (Chirica 1989, str.150). Početnejšie nálezy maďarského gravettienu zo severovýchodného Maďarska sú mladšie a časovo porovnateľné s nálezmi z okolia Zemplínskych vrchov na východnom Slovensku.

Z časti odkytého ohniska, zahĺbeného do hnedej jaskynnej hliny vo vchode Slaninovej jaskyne, sa získalo 47 ks uhlíkov z kosodreviny (*Pinus mugo*). Nález uhlíkov dreveniny v oblasti Slovenského krasu je prekvapivý, pretože v danej nadmorskej výške sa kosodrevina v súčasnosti nevyskytuje (Slovensko 1972, s.410). Analýzované uhliky kosodreviny z ohniska vo vchode jaskyne poukazujú na jeho existenciu vo veľmi chladnom podnebí, aké v uvedenej oblasti bolo naposledy počas posledného glaciálu.

Podľa katalógu paleobotanických nálezov z paleolitu Slovenska (Hajnalová - Krippel 1984, s. 304 - 317) je doložený výskyt kosodreviny na niekoľkých lokalitách z posledného glaciálu (Nitra - Čermán I) a v oblasti Vysokých Tatier aj v dryase III (Veľký Slavkov).

Z východného Slovenska sú známe z dvoch jaskýň zvyšky ohnísk z vrstiev, ktoré by zodpovedali paleolitu, avšak žiadne ďalšie pamiatky sa tam napriek výkopom nepodarilo nájsť. Ide o jaskyňu Silická ľadnica v Slovenskom krase a o Veľkú ružínsku jaskyňu v Slovenskom rudohorí (Bárta 1965, str. 117), určenie kultúrnej príslušnosti obyvateľov jaskyne, ktorí ohniská založili, zostáva nateraz otvorenou otázkou.

V Slaninovej jaskyni sme nad paleolitickú nálezovú vrstvu zistili ešte niekoľkonásobné obývanie jaskyne. Vo vrstve hnedej jaskynnej hliny s veľkým množstvom vápencovej sutiny sme odkryli zvieracie kosti a keramický materiál patriaci dvom fázam osídlenia, ktoré však nebolo možné rozlíšiť priamo v nálezovej vrstve. Na základe typologickej analýzy možno ho zaradiť do kyjatickej kultúry

a do obdobia neskorého halštatu.

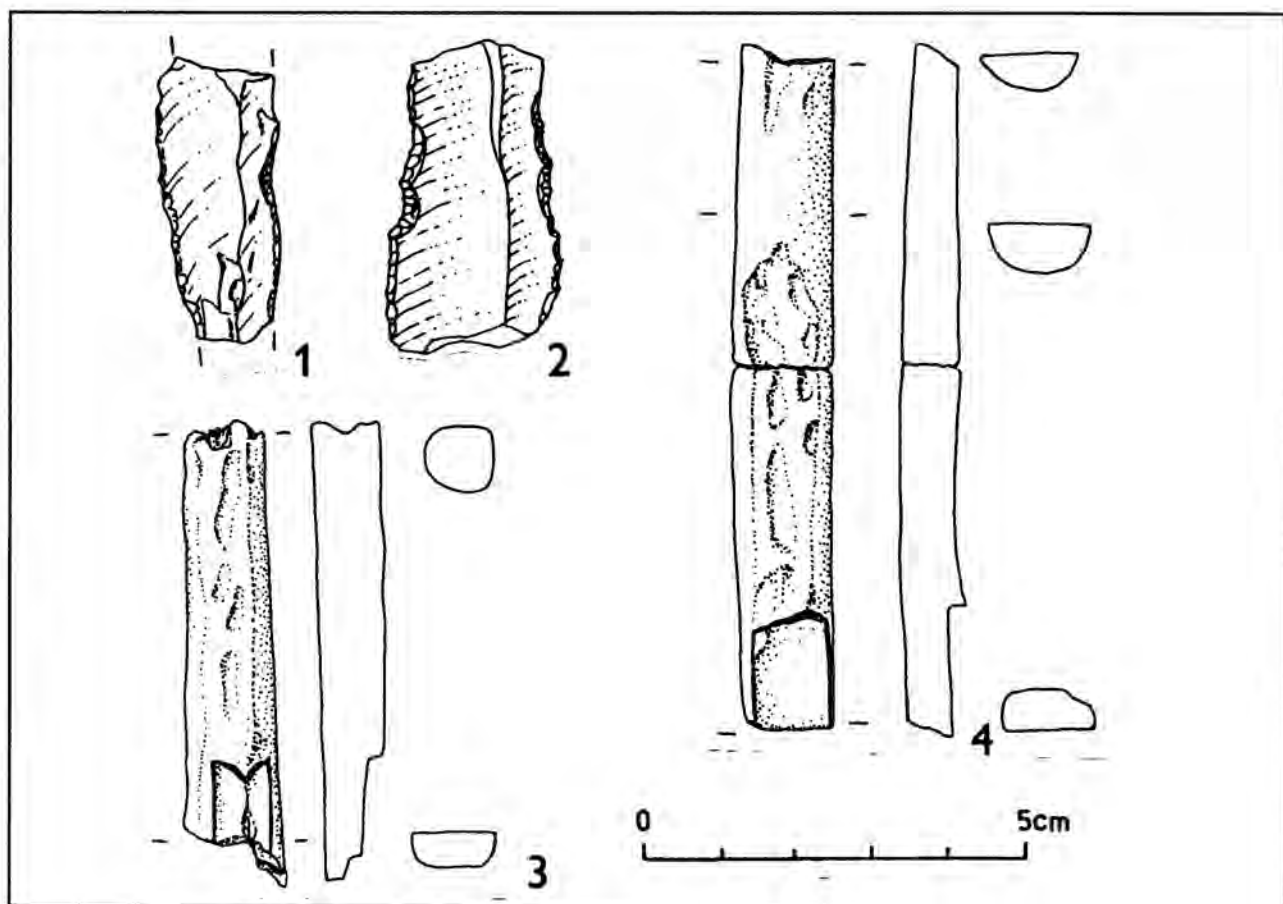
V nálezovom inventári prevláda keramický materiál kyjatickej kultúry z neskorej doby bronzovej. Pochádza z nádob viacerých typov. Najčastejšie sa zachovali črepy z hrncovitých nádob prevažne hnedej farby. Materiál obsahuje prímes drveného vápencu a pálenej hliny, ich povrch je čiastočne hladný. Profilácia črepov ukazuje na sudovitý tvar hrncovitých nádob. Okraj je vodorovne zrezaný (obr.8:4), stenčený (obr. 8 : 2,3). Hrdlo je krátke, valcovité a prechádza do miernej výdute niekedy s malým tunelovitým uškom (obr. 12 : 2). Ako výzdobný prvok sa občas objavujú na rozhraní hrdla a tela tupo (obr. 10 : 4) i ostrejšie ukončené (obr. 8 : 5) oválne výčnelky.

Po hrncovitých nádobách sú najpočetnejšie kónické misky so zatiahnutým i inak formovaným okrajom (obr. 9 : 2, 3, 5 - 10, 10 : 2). Povrch týchto misiek je hladný, farba hnedá až čierna. Zvlášť pekným kusom je vo fragmentoch zachovaná kónická miska s lalokovite rozšíreným okrajom (obr.11 : 2). Jej vonkajšia i vnútorná strana bola vyhladená až na kožovitý povrch.

Niekoľko črepov pochádza z amforovitých nádob. Ich povrch je čierny, hladný (obr. 10 : 3, 5). Iné črepy sú zo zásobníc. Majú miernu profiláciu, okraj je stenčený, vytiahnutý do jazykových lalokov a hrdlo prechádza do kónicky sa otvárajúceho tela (obr.10 : 6). Vyskytol sa i fragment profilovanej šálky.

Ojedinele zastúpeným hlineným predmetom je praslen s vrypni nechtom (obr. 9 : 4). K tomuto horizontu nálezov možno priradiť aj poškodený pieskovecový brúsik s prevrtnou dierkou (obr. 12 : 5).

Kyjatická kultúra neskorej doby bronzovej vyrastá z podlažia pilínskej kultúry (Furmánek - Veliačik 1980, str.171) a v čase jej trvania nositelia tejto kultúry osídlili jaskyne Slovenského krasu, napr. Silickú ľadovú (Budinský-

Obr. 7. Slaninová jaskyňa. Paleolitické nálezy.

Krička 1947, str. 91), Majda-Hraškovu (Bárta 1958, str. 349), Chválovskú (Bárta 1955, str. 119) či Veľkú jasovskú jaskyňu (Eisner 1933, str. 89).

Niektoré keramické tvary, napr. kónické misky so zatiahnutým okrajom či jednoduché hrncovité nádoby, nie sú charakteristické pre tú ktorú kultúru, ale ich používanie máme na Slovensku doložené v širšom časovom úseku. Z tohto dôvodu, v prípade Slaninovej jaskyne, nie je možné presne určiť aká časť črepového materiálu z nádob uvedených typov patrí do neskorého halštatu.

K neskorohalštatskej keramike sme priradili fragmenty sivej na kruhu točenej keramiky. Táto je zastúpená nasledujúcimi tvarmi: kónický otvorené ústie malej nádoby (obr. 12 : 1), kónické misky so zatiahnutým okrajom (obr. 9 : 1, 10 : 1, 11 : 1), dno misky s prstencom (obr. 9 : 13).

Výskyt sivej na kruhu robenej keramiky možno dať do súvisu s postupným narastaním vplyvov trácko-skýtskych, ktoré sa prejavujú od 6. stor. pred n.l. (Miroššayová 1987, str. 130) aj na území východného Slovenska.

Do stredoveku radíme nálezy keramických zlomkov z hornej humusovitej vrstvy. Tvarom patria hrncovitým nádobám, povrch ktorých bol nad najväčšou výduťou zdobený rytými obežnými líniami doplnenými rytou viacnásobnou vlnkou (obr. 12 : 4, 6). Výskyt tejto keramiky v Slaninovej jaskyni možno azda spájať s hľadaním úkrytov obyvateľov z okolia ako ochrany v čase tatárskeho nebezpečenstva pred polovicou 13. storočia.

Najmladšie nálezy z povrchových vrstiev jaskyne sú novoveké. Predstavujú ich glazované črepy, fragmenty železných a bronzových predmetov a strieborný denár Ferdinanda II z roku 1630 vyrobený v kremnickej mincovni.

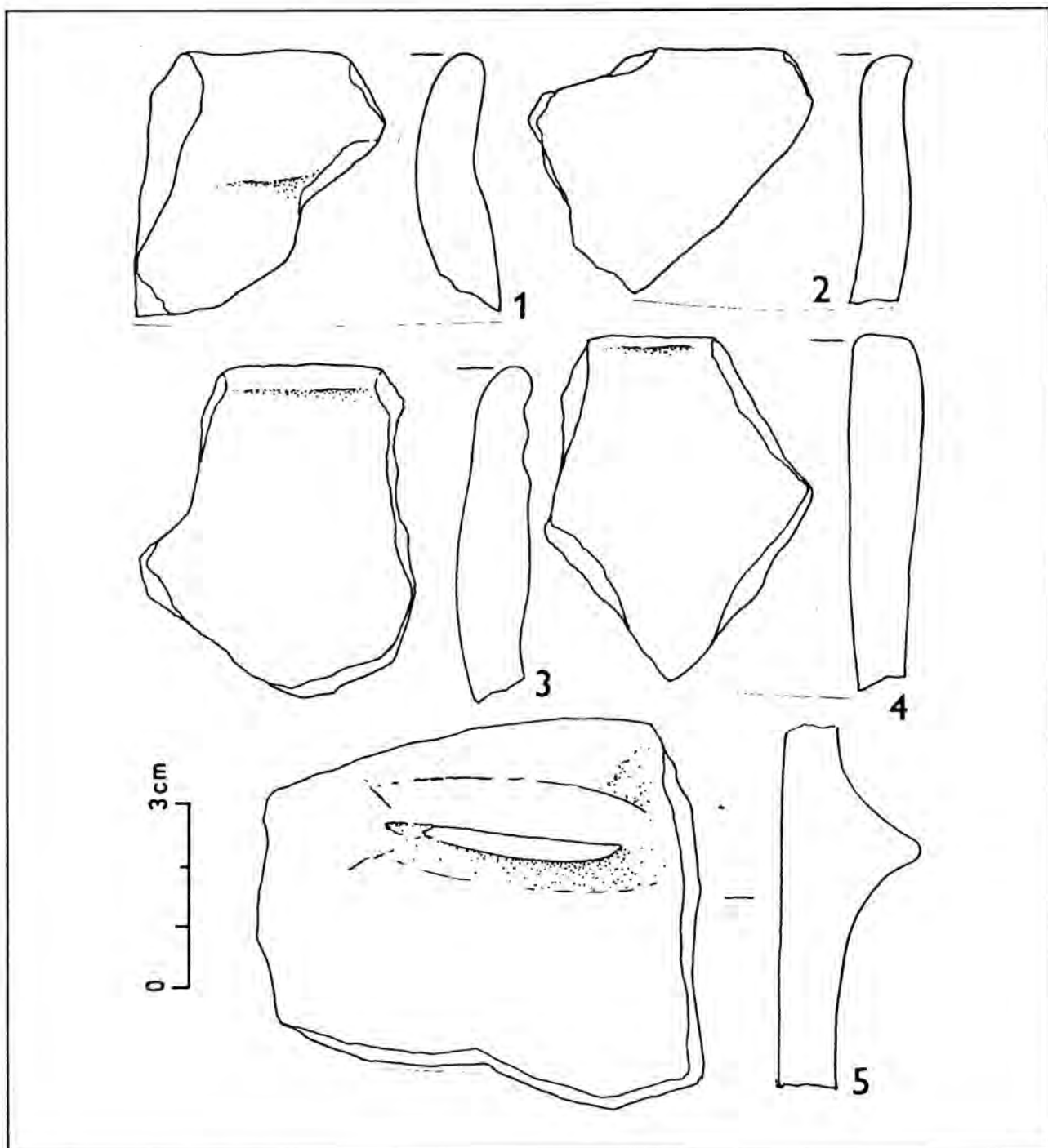
Druhou jaskyňou v katastri Turnianskeho Podhradia, časť Háj je jaskyňa Kamenná tvár. Objavili ju vo februári

1989 Ing. K. Merta a Ing. P. Šimon. Jaskyniarske práce za účasti archeológa sa v nej robili v roku 1989.

Jaskyňa Kamenná tvár sa nachádza v južnej stene vápencov tvoriacich Jasovskú planinu v nadmorskej výške 410 m (obr. 1). Štrbinovitý vchod do jaskyne je ukrytý medzi vápencovitými škrapmi a pôvodne mal rozmer asi 30 x 100 cm. Samotná jaskyňa je riečne modelovaná a klesá pod uhlom takmer 45°. Je široká 0,5 až 2 m, vysoká 3 až 6 m, dlhá 25 m. Steny jaskyne sú zdobené sintrovými nátekmi a kvapľami. Dno pokrýva suť s väčšími balvanmi.

Sondážne práce sa v jaskyni nerobili. Činnosť jaskyniarskej skupiny sa sústredila na zistenie možného prechodu do prípadného ďalšieho priestoru v najnižšej časti jaskyne. Preto odstránili suť z konca jaskyne z plochy asi 1,5 x 2 m a pod stenou urobili zisťovaciu šachtu do hĺbky 0,6 m. Keďže sa nezistila existencia ďalšieho priestoru, v jaskynných prácach sa ďalej nepokračovalo. Na skúmanej ploche sa zistilo nasledujúce zvrstvenie: 1. kamenná suť na dne jaskyne obsahujúca novoveké črepy a zlomky keramiky z neskorej doby bronzovej, 2. ílovitá hlina - v jej vrchnej časti sa našli fragmenty keramiky a tri bronzové ozdoby z neskorej doby bronzovej patriace kyjatickej kultúre. Tak v suti ako aj v ílovitej vrstve sa našli zvieracie kosti a niekoľko ľudských. Z nálezovej situácie sa nedalo určiť, či patria do neskorej doby bronzovej alebo do novoveku. Antropologický rozbor kostí nie je urobený rovnako ako nemáme zatiaľ k dispozícii analýzu zvieracích kostí.

Bronzové ozdoby pozostávajú z náramka a dvoch ihlíc. Náramok je stočený z bronzového drôtu, bez výzdoby (obr. 13 : 2), jedna bronzová ihlica má vývalkovite členenú hlavicu (obr. 13 : 1), druhá má dvojkónickú hlavicu a dve vodorovné ryhy na krčku, ihla je kosákovite ohnutá (obr. 13 : 3).

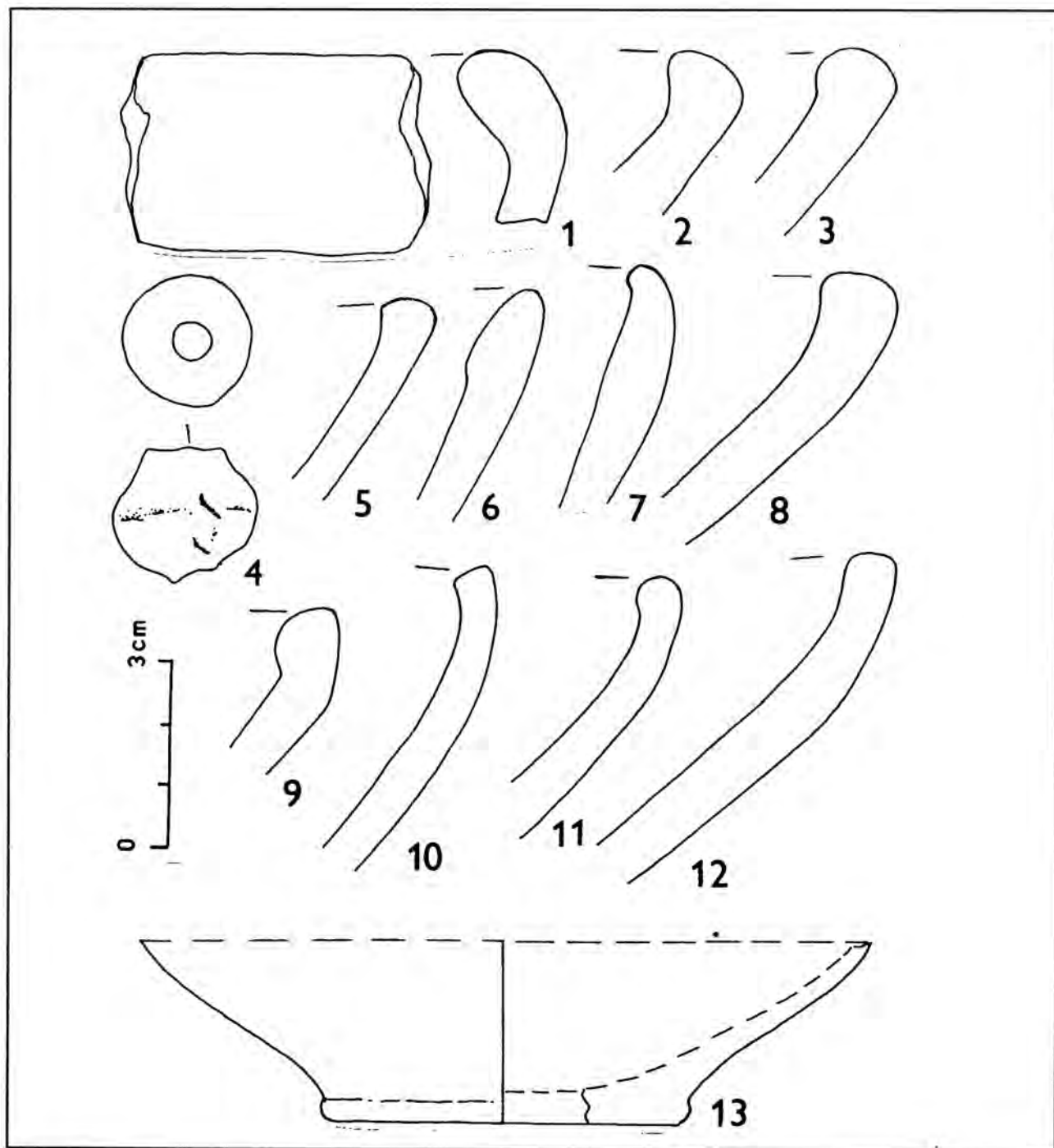
Obr. 8. Slaninová jaskyňa. Výber nálezov.

Opísané ozdoby nepatria medzi výrazné typy bronzovej industrie. Nevymykajú sa však z okruhu nálezov z neskorej doby bronzovej, kedy v oblasti Slovenského krasu bola rozšírená kyjatická kultúra. Analogickým pre ihlicu s dvojkónickou hlavicom je nález z Radzoviec (Novotná 1980, obr. 37 : 765) radený k ihliciam stojacim blízko typu Ilava z neskorej doby bronzovej. Pre ihlicu s vývalkovite členenou hlavicom sú analógie napr. na pohrebisku Alsótelekes-Dalinka, ktoré sú datované do záveru doby bronzovej až začiatku doby železnej (Chochorowski 1985, str. 67-68).

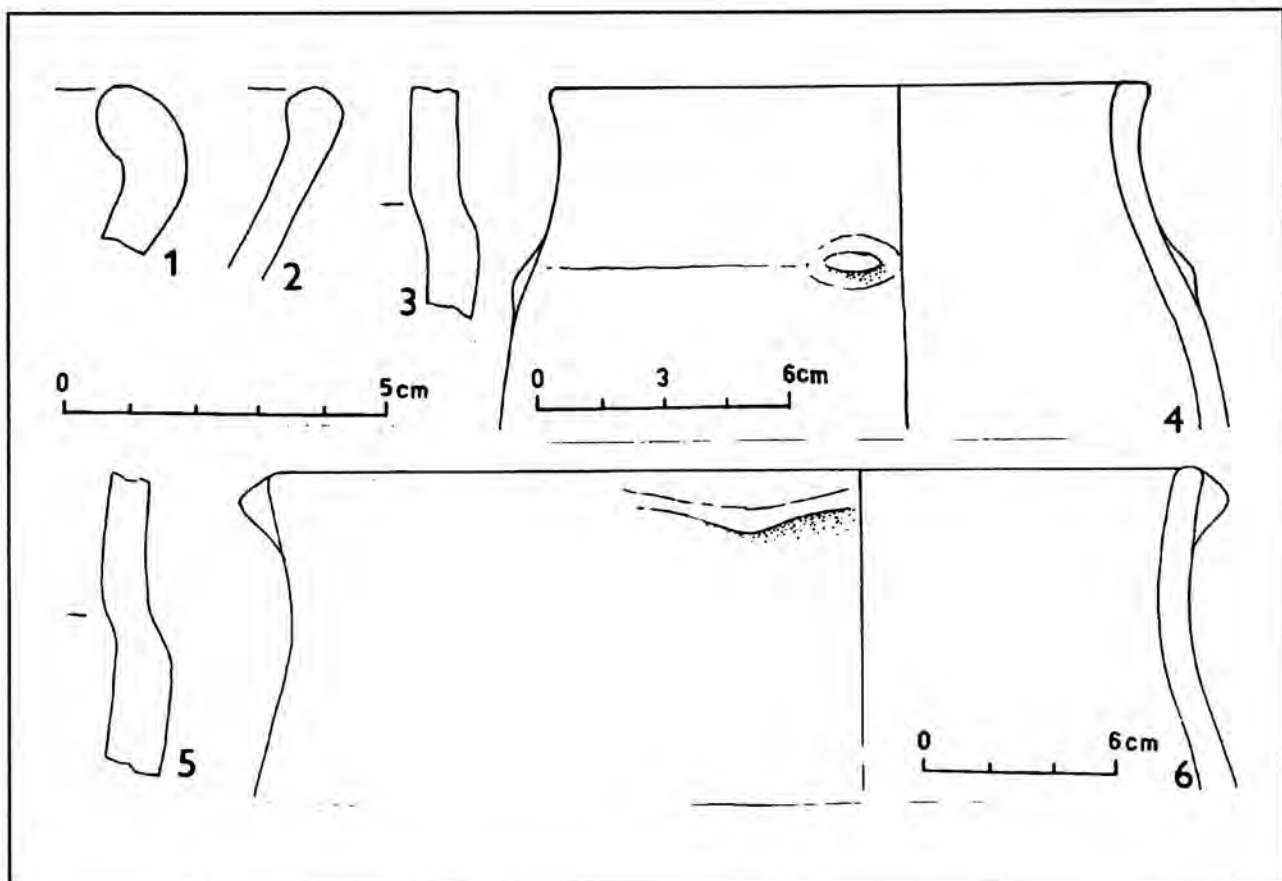
Keramika kyjatickej kultúry je zastúpená bežnými úžitkovými typmi. Najčastejšie sa vyskytovali hrncovité nádoby sudovitého tvaru niekedy zdobené plastickými výčnelkami umiestnenými na rôznych častiach nádoby. O niečo menej sa vyskytovali jednoduché kónické misky, prípadne dvojkónické tvary. Časť keramických fragmentov

možno pripísať zásobnicovitým a azda aj amforovitým tvarom.

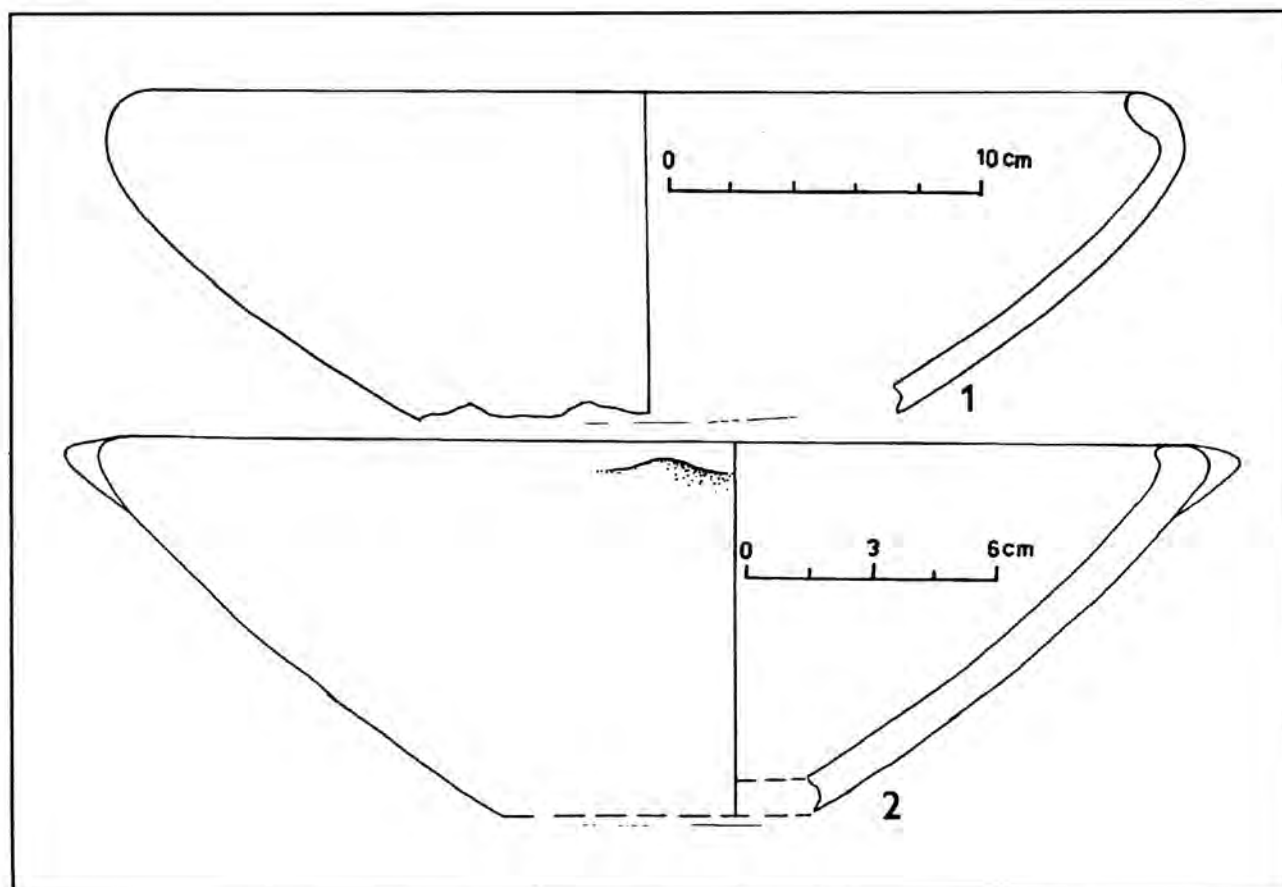
Archeologické výskumy v jaskyniach Slovenského krasu nebývajú časté a ani práce v nich spravidla nie sú veľmi rozsiahle. Napriek tomu získanými pamiatkami možno doložiť pobyt ľudí v jaskyniach, aj keď rôzne motivovaný, od praveku po novovek. V Slaninovej jaskyni považujeme za najdôležitejšie doklady pobytu paleolitických lovcov, ktoré zároveň predstavujú najstarší výskyt gravettien na východnom Slovensku. Najintenzívnejšie boli osídlené obe jaskyne v závere doby bronzovej až začiatkom doby železnej. V stredoveku a novoveku slúžili najskôr vo funkcii refúgia.

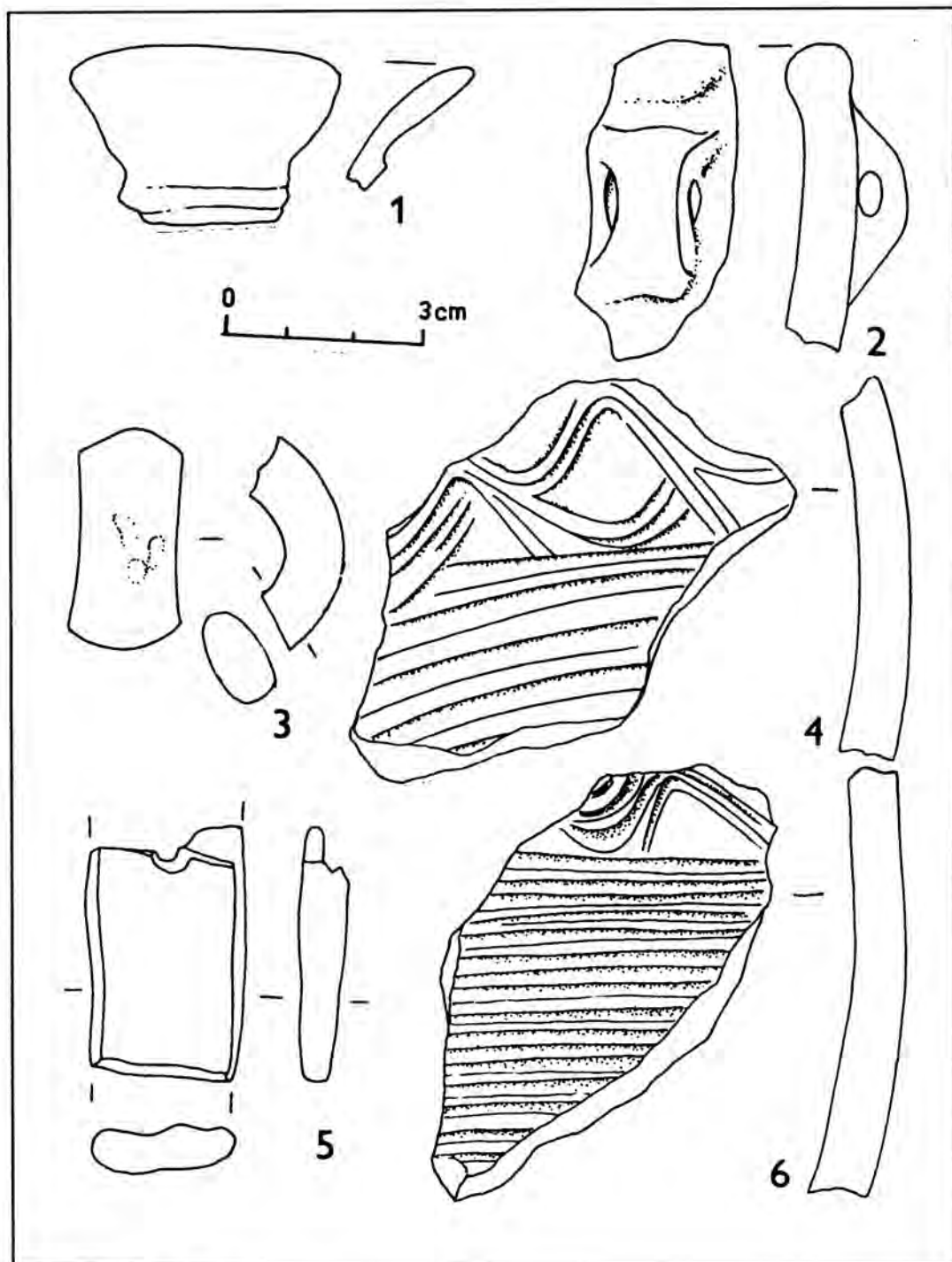
Obr. 9. Slaninová jaskyňa. Výber nálezov.

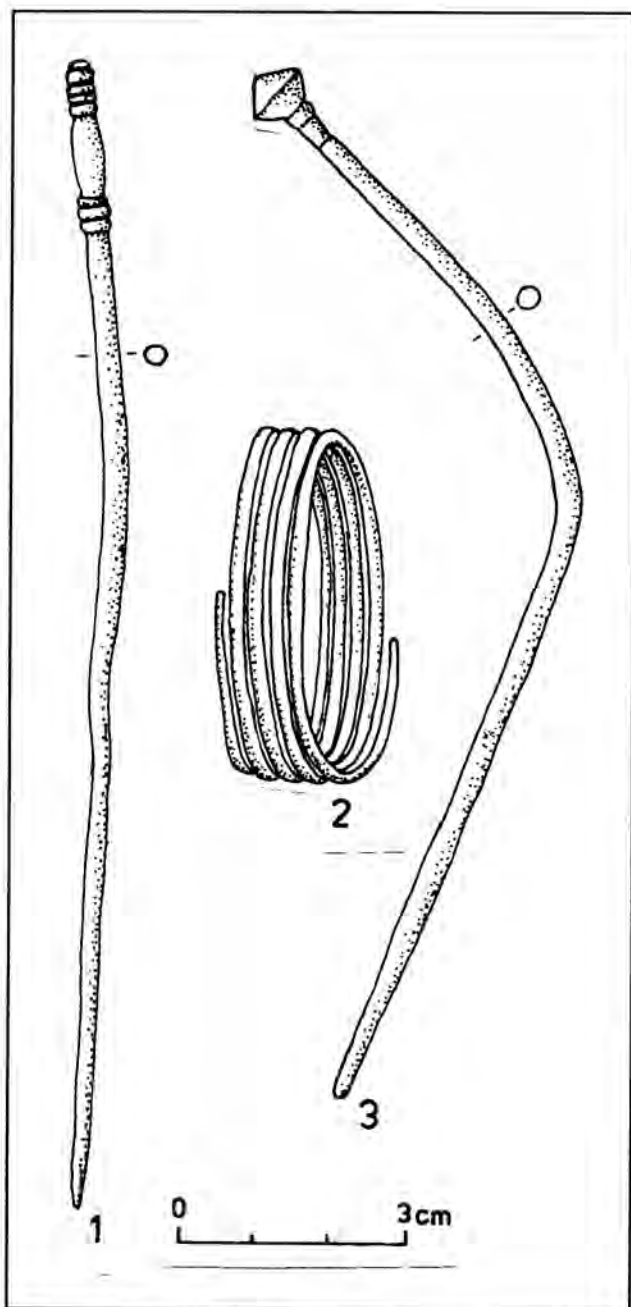
Obr.10 Slaninová jaskyňa. Výber nálezov.

Obr.11. Slaninová jaskyňa. Výber nálezov.

Obr. 12. Slaninová jaskyňa. Výber nálezov.

Obr.13 Jaskyňa Kamenná tvár. Bronzové ozdoby.

LITERATÚRA

- ABSOLON, K. - KLÍMA, B.: Předmostí. Ein Mammutjägerplatz in Mähren. Praha 1977
- BÁNESZ, L.: Barca bei Košice - Paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968.
- BÁNESZ, L.: Počiatky mladšieho paleolitu na východnom Slovensku
In: *Historica carpatica* 11, 1980, str. 185-217.
- BÁNESZ, L. - PIETA, K.: Výskum v Cejkove I. In: *Študijné zvesti AÚ SAV* 6, Nitra 1961, str. 5-30.
- BÁRTA, J.: Chvalovská jaskyňa a pilinské pohrebiská v Juhoslovenskom krase. *Slov. archeol.* 3, 1955, str. 110-121.
- BÁRTA, J.: Majda-Hrašková jaskyňa a jej kultová funkcia v dobe halštatskej. *Slov. archeol.* 6, 1958, str. 347-360.

- BÁRTA, J.: K problému listovitých hrotov typu Moravany-Dlhá. *Slov. archeol.* 8, 1960, str. 295 - 324.
- BÁRTA, J.: Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava 1965.
- BÁRTA, J.: Einige Beachtenswerte paläolithische Fundstelle in der Westslowakei. VIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques, Tchécoslovaquie, Nitra 1966.
- BÁRTA, J.: Zur Problematik der gravettezeitlichen Besiedlung der Slowakei. *Slov. archeol.* 18, 1970, str. 207-215.
- BÁRTA, J.: Tretie desaťročie speleoarcheologickej činnosti Archeologického ústavu SAV v Nitre (1972-1982). *Slovenský kras* 22, 1984, str. 245-265.
- BÁRTA, J.: Nový prínos poznatkov slovenskej archeológie ku stratigrafii pleistocénu a starého holocénu. *Anthropozoikum* 18, 1987, str. 203-228.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej
In: *Slovenské dejiny I*. Bratislava 1947, str. 68 - 103.
- EISNER, J.: Slovensko v pravku. Bratislava 1933.
- FURMÁNEK, V. - VELIČEK, L.: Návrh chronológie pravku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. *Doba bronzová*. *Slov. archeol.* 28, 1980, str. 159 - 179.
- HAJNALOVÁ, E. - KRIPPEL, E.: Katalóg paleobotanických nálezov z paleolitu Slovenska. *Acta interdisciplinaria archaeologica*. T. 3. Nitra 1984, str. 304 - 317.
- HORÁČEK, I.: Obratlovčí fauna Slaninové jaskyne. (Turianske Podhradie, časť Háj). In: *Východoslovenský pravek* 4, Košice 1993, str.
- CHIRICA, V.: The Gravettian in the East of the Romain Carpathians. *Jasy* 1989.
- CHOCHOROWSKI, J.: Die Vekerzug - Kultur. Charakteristik der Funde. Warszawa - Kraków 1985.
- KLÍMA, B.: Dolní Věstonice. Výzkum tábořiště lovců mamutů v letech 1947 - 1952. Praha 1963.
- KLÍMA, B.: Archeologický výzkum paleolitické stanice v Předmostí u Přerova v roce 1971. *Pam. archeol.* 64, 1973, str. 1 - 23.
- KLÍMA, B.: Střední část paleolitické stanice u Dolních Věstonic. *Pam. archeol.* 72, 1981, str. 5 - 92.
- KLÍMA, B.: Dolní Věstonice. Tábořiště lovců mamutů. Praha 1983.
- KLÍMA, B.: Neue Funde paläolithischer Menschen in Dolní Věstonice (ČSSR). (Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien) B. 117, 1987, str. 1 - 12.
- LOŽEK, V.: Malakofauna z jaskyne Slaninová v Hájske dolině. In: *Východoslovenský pravek* 4, Košice 1993, str.
- LOŽEK, V. - SEKYRA, J. - KUKLA, J. - FEJFAR, O.: Výskum Velké Jasovské jaskyne. *Anthropozoikum* 6, 1957, str. 193 - 282.
- MIROŠŠAYOVÁ, E.: Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej. *Slov. archeol.* 35, 1987, str. 107 - 164.
- NOVOTNÁ, M.: Die Nadeln in der Slowakei. München 1980.
- OTTE, M.: Les groupes gravettiens en Europe Centrale. *Coll. inter. L' Aurignacien et Gravettien (Périgordien) dans leur cadre écologique*. Nitra 1980, str. 173 - 196.
- OTTE, M.: Le Gravettien en Europe Centrale. Vol. I., Brugge 1981.
- PELÍŠEK, J.: Fossilní a reliktní půdy v krasových oblastech Slovenska. *Slovenský kras* 18, 1980, str. 115-136.
- PRIKRYL, L. V.: Dejiny speleológie na Slovensku. Bratislava 1985.
- PROŠEK, F.: Výskum jaskyne Dzeravé skaly v Malých Karpatech. *Archeol. rozhl.* 3, 1951, str. 293 - 298.
- SKUTIL, J.: Diluviálny človek na Slovensku. In: *Slovenské dejiny I*, Bratislava 1947, str. 18 - 54.
- SLOVENSKO 2. Príroda. Bratislava 1972.
- SMOLÍKOVÁ, L.: Pedologie II. Praha 1988.
- VALOCH, K.: Nové poznatky o paleolitu v Československu. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské University*. E 22-23, s. 1977-1978, str. 7-25.
- VÉRTEŠ, L.: První paleolitické nástroje z oblasti Karpat. *Anthropozoikum* 4, 1954, str. 7-18.
- VÉRTEŠ, L.: The Upper Palaeolithic Site on Mt. Henye at Bodrogkeresztúr. *Acta Archaeol. Acad. Sci. hung.* 18, 1966, s. 3-14.
- VLČEK, E.: Lidský zub pleistocénního stáří ze Silické Brezové. *Anthropozoikum* 6, 1957, s. 397-405.

BEITRAG ZUR HÖHLENBESIEDLUNG IM SLOWAKISCHEN KARST

L'UBOMÍRA KAMINSKÁ

In den letzten Jahren gelang es in Zusammenarbeit mit der Regionalgruppe der Slowakischen speläologischen Gesellschaft von Košice-Jasov 1 zwei Höhlen in der Region des Slowakischen Karstes im Gemeindekataster von Turnianske Podhradie, Teil Háj, zu untersuchen (Abb. 1).

Die erste von ihnen ist die Höhle Slaninová jaskyňa. Sie befindet sich in jenem Teil des Slowakischen Karstes, der als Zádielsko-jasovská planina bezeichnet wird. Die untersuchte Fläche von 10 x 2 (3,3) m Ausmaß lieferte Denkmäler aus mehreren Zeitabschnitten. Am wichtigsten sind Fragmente von Spitzen aus Mammutknochen, Silexspaltindustrie (Abb. 7) und Tierknochen, die in einer paläolithischen Kulturschicht an der Grenze des braunen Höhlenlehms und Terra rossa gefunden wurden. In den gleichen Zeitabschnitt gehört auch eine im Höhleneingang situierte Feuerstelle (Abb. 6). Mit Hilfe der C¹⁴-Methode wurden die Tierknochen aus genannter Schicht datiert und ihr Alter auf 27 950 ± 270 B.P. Grn 14 832 bestimmt.

Die Analysen der Fauna und Malako-Fauna, die den Inhalt zweier selbständiger Beiträge bilden, stehen nicht im Widerspruch zur gewonnenen Datierung, ebenso auch nicht die Holzkohlenstückchen von Knieholz der Art *Pinus mugo* auf der Feuerstelle. Gemeinsam belegen sie einen

kurzfristigen Aufenthalt von gravettezeitlichen Jägern in der Höhle während der zweiten Hälfte des letzten Glazials. Gleichzeitig stellen sie die ältesten Denkmäler der Gravette-Kultur aus der Ostslowakei dar.

Die weitere Besiedlung der Höhle ist durch Scherben der spätbronzezeitlichen Kyjatice-Kultur und durch späthallstattzeitliche Keramik belegt. Andere Keramikfunde bestätigen das Aufsuchen der Höhle im Mittelalter, und der Besiedlungsabschluß entfällt in die Neuzeit, wovon Keramikfunde, Metallgegenstände und eine Silbermünze zeugen (Abb. 8-12).

Die Höhle Kamenná tvár befindet sich im Südhang der Jasovská planina. Sie ist von einem Fluß modelliert worden und besteht aus einem Gang, dessen Wände mit Sinterablagerungen und Tropfsteinen verziert sind. Die Höhlensohle ist mit Schotter bedeckt, in welchem neuzeitliche Keramik gefunden wurde. Spätbronzezeitliche Funde kamen hauptsächlich in der Lehmschicht zum Vorschein, aber auch in dem sie überlagernden Schotter. Sie bestehen aus Keramik und Bronzezierat - zwei Nadeln und ein Armband (Abb. 13). Außerdem fand man in beiden Lagen auch Tier- und Menschenknochen, die bisher nicht näher eingestuft werden konnten.

MALAKOFUNA Z JESKYNĚ SLANINOVÁ V HÁJSKÉ DOLINE

VOJEN LOŽEK

GEOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY - PRAHA

Výkopem odkryté vrstvy výplně Slaninové jeskyně obsahují poměrně bohatou malakofaunu, která však je velmi nerovnoměrně rozložena. Zatímco souvrství odkryté ve vchodu obsahuje množství ulit, jsou usazeniny hlouběji v jeskyni velice chudé, což podstatně ovlivňuje i výpověď malakologických nálezů.

Ze všech rozlišených vrstev byly odebrány zhruba 12 kg těžké vzorky zeminy, které byly rozplaveny a vybrány. Získaný materiál byl určen a kvalitativně vyhodnocen podle obvyklé jednotné metodiky (Ložek 1964).

Výsledky získané rozбором profilu B ve vchodu shrnuje přehledná tabulka, z níž lze čerpat i základní údaje o biostratigrafickém a paleoekologickém významu jednotlivých druhů (tab. 1). Při tomto rozboru je třeba brát zřetel na polohu jeskyně, která leží ve strmém svahu dosti vysoko nad dnem údolí, což vylučuje přítomnost prvků s vyššími nároky na vlhkost vázaných na potoční nivu. Složení měkkýšního společenstva dále silně ovlivňují skály tyčící se nad jeskyní, které jsou zčásti porostlé xerothermními křovinami a mají i menší otevřené partie. Na úpatí skály i ve žlabech mezi jednotlivými skalními útesy jsou vyvinuté smíšené suťové porosty s javory a lípami, buky se objevují na místech s hlubší půdou. Celkový ráz svahu je však poměrně suchý a částečně xerothermní. Proto jsou ve všech vrstvách silně zastoupené skalní druhy, především zástupci rodu *Chondrina*, který je typickýmobyvatelem vápencových skal.

Ze složení měkkýšních společenstev zachycených v tabulce je na první pohled zřejmé, že jde o charakteristický postglaciální sled.

Vrstva 7 na bazi výkopu chová dosud poměrně chudou faunu, v níž početně převládají druhy otevřené krajiny (B), k nimž se druží *Clausilia dubia*, *Nesovitrea hammonis*, *Orcula dolium*, *Vertigo alpestris* a rovněž *Vitrea crystallina*. Lesní složka (A) je zastoupena slabě, a to převážně přizpůsobivými druhy jako jsou *Cochlodina cerata* nebo *Oxychilus depressus*. Složení malakocenózy ukazuje jednoznačně na starý holocén, nejspíše na starší úsek boreálu.

Vrstva 6 se vyznačuje prudkým vzestupem druhového bohatství podmíněným mnohem vyšším podílem lesních druhů, i když druhy otevřené krajiny si dosud podržují početní převahu. Z významných nálezů nutno uvést *Discus ruderatus* i *D. rotundatus*, dále pak *Pupilla cf. triplicata*. Dosud přežívají *N. hammonis* a *V. alpestris*. Toto složení ukazuje na pozdní boreál až počátek atlantiku.

Vrstva 5 chová ještě bohatší lesní faunu, v níž se objevují náročné druhy *Macrogastra latestriata* a *Discus perspectivus* a také vlhkomilná *Clausilia pumila*. Druhy *V. alpestris* a *N. hammonis* však již mizí. Skalní druhy *Chondrina tetrica* a *Granaria frumentum* vykazují vysoké podíly, což však platí

i pro vlhkomilný prvek *Carychium tridentatum*. Fauna je početně velice bohatá a ulity jsou silně inkrustovány sinterem. Jde o výrazně vlhké období, kdy dochází k dalšímu rozmachu lesa ve velmi příznivém podnebí, což odpovídá vyvinutému až pozdnímu atlantiku.

Vrstva 4 vykazuje dosti podobné poměry, ovšem při setrvalém vysokém podílu skalního prvku *Ch. tetrica* ustupuje podstatně *Granaria frumentum* a zřetelně stoupají podíly řady lesních druhů. I zde jsou ulity inkrustovány. Navíc se objevují četné uhlíky a z vrstvy pochází i nález plže *Sadleriana pannonica*, který je obyvatel krasových vývěraček a do vrstvy byl druhotně zavléčen buď člověkem nebo zvířetem. Složení fauny dokládá další rozmach lesa za příznivého převážně vlhkého podnebí, což odpovídá vzhledem ke kombinaci charakteristických druhů zhruba epiatlantiku.

Vrstva 3 v těsném podloží horizontu s pravěkou keramikou stojí ve znamení celkového poklesu bohatství fauny, jak co do počtu druhů, tak jedinců. V lesní složce se začíná velmi výrazně uplatňovat *Helicigona faustina* a objevuje se *Helicodonta obvoluta*, zatímco mizí západní *Discus rotundatus* (dnes v Slovenském krasu vymřelý) a další náročné druhy. Vrstva je přeplněna dřevěnými uhlíky a objevují se pecičky rodu *Sambucus*.

Vrstva 2 a povrchová vrstva 1 vykazují obdobný vývoj. Poměrně opět stoupá podíl skalních druhů z r. *Chondrina* a *Granaria*, při čemž přizpůsobivější *Ch. clienta* nabývá mírně převahy nad předtím převládající *Ch. tetrica*. Stoupá podíl *H. obvoluta* a objevuje se *Monachoides incarnata*, která je ve východní polovině Slovenska poměrně mladým přistěhovalcem. Zmínky zasluží i výskyt druhu *Oxychilus glaber*, který dnes patří k běžným obyvatelům Slovenského krasu.

Hodnotíme-li souvrství 3-1, vidíme že vrstvou 3 počíná celkový zlom vývoje vedoucí k formování současných chudších společenstev, což je typické pro celou oblast Slovenského krasu. Tento zvrát spadá na sklonek epiatlantika resp. do subboreálu a je význačný pro celý mladší holocén.

Při biostratigrafickém rozboru souvrství ve vchodu je třeba vzít v úvahu, že vrstvy plynule přecházejí jedna do druhé a že jsou tvořeny drobnou drtí s různým podílem kypřé hlíny nebo pěnítky, takže odběr čistých vzorků je velice obtížný. Vzhledem k povaze sedimentu nutno počítat i s určitým primárním pomísením různých společenstev.

Nicméně celkový obraz odpovídá obecně známému schématu vývoje v poledové době a je v plném souladu i s litologickým vývojem souvrství, v němž starší holocén představuje drt' vyplněná žlutošedou hlínou prosycenou infiltrovaným pěnítkem, zatímco střední holocén (atlantik + epiatlantik vrstvy 6 až 4) charakterizuje vysoký podíl pěnítky.

kteřý pak mizí ve svrchním souvrství (3-1) jehož výplň tvoří humozní hlíny, což je význačné pro mladší holocén. Relativní vzestup druhů otevřených skal v tomto svrchním souvrství lze uvést ve vztah k pravěkému osídlení. V současné době dochází k mírné regeneraci lesního ekosystému.

Zajímavou okolností, jejíž význam prozatím nelze blíže zhodnotit je vývoj holocenního souvrství, který vzdor poměrně malé nadmořské výšce a teplé suché poloze upomíná na poměry ve vyšších Karpatech a tak se nápadně liší od obdobných sérií v západnější části krasu, především v údolí Slané a na Silické planině, kde naprosto převládá vývoj hlinitý s menším podílem drobné drti. Obdobný vývoj se podařilo nejbližše zachytit ve vchodu Velké ružinské jeskyně.

S malakologickým bohatstvím profilu ve vchodu nápadně kontrastuje chudoba vrstev vystupujících hlouběji v jeskyni. Profil C poskytl jen nečetné drobné zlomky: ve vrstvě 6 byla zjištěna jen *Helicigona faustina*; v 5 jen *Oxychilus depressus* a řada blíže neurčitelných zlomků; vrstva 4 krom obou již zmíněných druhů navíc poskytla ještě *Clausilia dubia*. Jde vesměs o druhy, které se vyskytují již ve velmi časně fázi postglaciálu a o nichž se předpokládá (*H. faustina*, *O. depressus*), že na vhodných místech zde mohly existovat i během posledního glaciálu nebo že zde glaciál průkazně

přežily (*Cl. dubia* - Ložek 1982). Tyto velice chudé nálezy nedovolují žádných bližších závěrů s výjimkou možnosti, že na svazích k jihu obrácené Hájské doliny leželo v posledním glaciálu nebo aspoň v některém jeho úseku refugium některých náročnějších druhů. Tento předpoklad však bude ještě nutno ověřit na jiných vhodnějších lokalitách Slovenského krasu.

Další nálezy pocházejí z profilu A, ze žlutavé hlíny v nadloží souvrství hnědých hlín. Zde se jednotlivě objevují exempláře skalních druhů *Chondrina tatica* a *clienta*, dále byla zjištěna *Vitrea contracta* a *Daudebardia rufa*, jakož i zcela čerstvý kus *Oxychilus depressus*. Fosilizace je velice rozmanitá, což svědčí o tom, že spoločenstvo je druhotně pomísené. Jeho celkový ráz je postglaciální, ale může z velké části běžet o druhotně zavlečené kusy.

Výsledky malakologického rozboru nálezů ze Slaninové jeskyně jsou dalším cenným přínosem k poznání vývoje fauny Slovenského krasu v poledové době a k prostředí v němž žily tehdejší kultury. Co se týče staršího období, t.j. pleistocénu a především posledního glaciálu, není Slaninová jeskyně příznivým místem k fosilizaci bohatší průkazné malakofauny, což souvisí jednak s polohou její sedimentární výplně i s jejím složením, které se vyznačuje vysokým podílem drťové složky.

LITERATÚRA

- LOŽEK, V. 1964: Quartärmollusken der Tschechoslowakei. In: Rozpravy Ústředního ústavu geologie 31, s.374, Taf. I-XXXII, Beil. I-IV. Praha.
 LOŽEK, V. 1982: Faunengeschichtliche Grundlinien zur spät-und nacheiszeitlichen Entwicklung der Molluskenbestände in Mitteleuropa. In: Rozpravy ČSAV, ř. MPV, 92, 4, 106 str., Taf. 1-8, Beil I-III. Praha.

Eklogicko-biostratigrafická charakteristika		Seznam druhů	Vrstva								
			7	6	5	4	3	2	1		
A	1	!	Acanthinula aculeata (Müller)
		!	Acicula polita (Hartmann)
		!	Aegopinella pura (Alder)
			Clausilia cf. cruciata Studer
		!	Cochlodina laminata (Montagu)
		!	Cochlodina orthostoma (Menke)	.	.	.	x	.	.	.	x
		!	Dauderdia rufa (Draparnaud)
		!!	Discus perspectivus (Mühlfedt)
		(G)	Discus ruderatus (Férussac)
		(!)	Helicigona faustina (Rossmässler)	.	.	.	x	+	.	x	+
		!	Macrogastera latestriata (A. Schmit)
		!	Macrogastera plicatula (Draparnaud)
		!	Monachoides incarnata (Müller)
		(G)	Oxychilus depressus (Sterki)
		!	Ruthenica filigrana (Rossmässler)	.	.	x	x	x	.	.	.
		!	Sphyradium doliolum (Bruguière)
		!	Vitrea diaphana (Studer)
!	Vitrea subrimata (Reinhardt)		
!	Helicodonta obvoluta (Müller)	x	+		
B	2	!	Alinda biplicata (Montagu)	x	x
		L(M) !	Discus rotundatus (Müller)	.	x	+	x
		!	Limax sp.
		!	Oxychilus glaber (Rossmässler)
	3	!	Aegopinella minor (Stabile)	.	.	x
		L(S) (G)	Cochlodina cerata (Rossmässler)	.	x
		!	Helix pomatia Linné
	4	(+)	Vitrea crystallina (Müller)	x
		(G)	Clausilia pumila (C. Pfeiffer)
		(G)	Monachoides vicina (Rossmässler)
B	4	S (+)	Granaria frumentum (Draparnaud)	.	.	x	.	.	.	x	x
		(+)	Pupilla cf. triplicata (Studer)
	Ca	(G)	Chondrina clienta (Westerlund)	.	.	.	+	.	.	+	x
		(G)	Chondrina tatica Ložek	+	++	++	++	+	.	+	x
		(G)	Pyramidula rupestris (Draparnaud)
5	(!)	Truncatellina cylindrica (Férussac)	
(+)	Vallonia costata (Müller)	x	x	x		
C	6	(!)	Cochlicopa lubricella (Porro)
		(!)	Euomphalia strigella (Draparnaud)
	7	M	(+)	Euconulus fulvus (Müller)
			(+)	Nesovitrea hammonis (Ström)
			(+)	Punctum pygmaeum (Draparnaud)
			!	Vitrea contracta (Westerlund)
		Lp	(+)	Clausilia dubia Draparnaud	+	x	x	x	.	.	.
	!	Laciniaria plicata (Draparnaud)	.	.	.	x	.	.	.		
(+)	Orcula dolium (Draparnaud)			
G	Vertigo alpestris Alder			
8	!	Carychium tridentatum (Risso)	x	.	x		
D	10		Sadleriana pannonica (Frauenfeld)	
Počet druhů				15	26	24	31	20	14	17	

MALAKOFAUNA AUS DER HÖHLE SLANINOVÁ JASKYŇA IN HÁJSKA DOLINA

VOJEN LOŽEK

Die bei der Grabung freigelegten Verfüllungsschichten der Höhle Slaninová jaskyňa enthalten verhältnismäßig reiche Malakofauna, die jedoch sehr ungleichmäßig verteilt ist.

Das Profil B (Taf. 1) - ein Gesamtbild, entspricht dem allgemein bekannten Entwicklungsschema der Nacheiszeit und stimmt völlig auch mit der lithologischen Entwicklung der Schichtenabfolge überein, in welcher das ältere Holozän durch Schotter, ausgefüllt mit gelbrauem Lehm und durchsetzt mit infiltriertem lockerem Sinter vertreten ist, während das mittlere Holozän (Schichten 6-4) durch einen

hohen Anteil von lockerem Sinter charakterisiert ist, der dann in der oberen Schichtenabfolge (3-1) schwindet, deren Ausfüllung aus humosen Lehmen gebildet ist, was für das jüngere Holozän kennzeichnend ist.

Das Profil C bot nur wenige kleine Bruchstücke. Es handelt sich durchwegs um Arten, die schon in der sehr frühen Phase des Postglazials vorkommen und von denen vorausgesetzt wird, daß sie hier an geeigneten Stellen auch während des letzten Glazials existieren konnten, oder daß sie hier nachweisbar das Glazial überlebten.

OBRATLOVČÍ FAUNA SLANINOVÉ JESKYNĚ (TURNIANSKE PODHRADIE, ČASŤ HÁJ)

IVAN HORÁČEK

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA KARLOVY UNIVERZITY - PRAHA

Zkoumaný materiál (celkem cca 4 000 kostí, zubů a kosterních fragmentů) pochází ze dvou zdrojů - jednak jde o položky sbírané v průběhu plošného odkryvu výplně, jednak o materiál získaný plavením vzorků odebraných z profilů vyhloubených ve vchodu jeskyně a ve vnitrojeskynní facii výplně. Složení fauny jednotlivých vzorků je zřejmé z Tab. 1 - 3.

Společenstva doložená v polohách 1-4 vchodové facie vykazují v zásadě shodné rysy: výrazně převládají lesní formy (*Clethrionomys glareolus*, *Pitymys subterraneus*, *Sciurus vulgaris*) včetně druhů charakteristických pro formace s výrazně vyvinutým křovinným patrem resp. členitým bylinným podrostem (*Apodemus Sylvaemus* sp., *Muscardinus avellanarius*). Společenstva uvedeného typu nacházíme v bezprostředním okolí zkoumané lokality i v současnosti. Určité pozornosti si zasluhuje jednak přítomnost druhu *Micromys minutus*, osídlujícího rozsáhlejší nivní resp. příbřežní porosty, ve vrstvě 4 a přítomnost *Apodemus agrarius* ve vrstvě 3, kde na rozdíl od sousedních poloh zcela chybí poměrně vlhkofilní *Pitymys subterraneus*. *Apodemus agrarius* je formou primárně vázanou stepní formace pontického typu, která se na našem území objevuje velmi pravděpodobně až v souvislosti s neolitickým odlesněním, resp. velkoplošným rozvojem kulturní stepi.

I když z poměrně chudého materiálu získaného z profilu B vchodovou facii nelze vyvozovat podrobnější závěry, lze konstatovat, že vrstvy 1-4 zachycují již úsek poneolitický. Tomu nasvědčuje i naprosté chybění glaciálních reliků typu *Microtus gregalis*, které ve Slovenském krasu přežívají přinejmenším do počátku neolitu. Současně lze konstatovat, že snad s výjimkou úseku doloženého vrstvou 3, nebylo okolí lokality zasaženo velkoplošným odlesněním a celkový lesní ráz stanoviště nebyl příliš narušen.

Zcela odlišné skutečnosti vyplývají z hodnocení fauny vnitrojeskynní facie (profil C). Jde o typická společenstva glaciálního typu s minimálním zastoupením lesních či křovinných forem a s naprostou převahou prvků otevřené krajiny (*Microtus gregalis*, *M. arvalis*, *Dicrostonyx gulielmi* a pod.). Velmi charakteristickým rysem je mimořádně vysoké zastoupení *Microtus nivalis*, t.j. formy vázané na otevřené skalní sutě, v kombinaci s formami osídlujícími vlhké stanoviště, močály a pod., t.j. *Microtus oeconomus*, *M. agrestis*, *Sorex araneus*, *Lacerta* cf. *vivipara*, *Rana* sp. a dokonce i *Salamandra salamandra* (det. Hodrová). Uvedené skutečnosti naznačují, že v daném případě nejde o doklad sprašové fáze posledního glaciálu, ale o některý z mírnějších úseků pleniglaciálu. Poměrně velké rozměry hrabošovitých i medvěďů přitom ukazují spíše na druhou polovinu glaciálu

(srv. Horáček - Sánchez 1984). Předběžně lze tedy odhadovat, že faunisticky nejbohatší poloha vnitrojeskynní výplně (C5) pochází zhruba z počátku pleniglaciálu W3 t. j. cca 25 000 let B.P. Basální polohu fosiliferní výplně (C6), narudlé hlíny s tupohranou sutí v nadloží sterilního eluvia rudohorských klastik, lze pak považovat za doklad předchozího, klimaticky příznivějšího úseku glaciálu (srv. přítomnost tajgové formy r. *Clethrionomys*). Analogicky je tomu i v případě nadložního horizontu (C4) pocházejícího zřejmě již ze závěru pleniglaciálu resp. z počátku pozdního glaciálu (srv. *Clethrionomys glareolus*, *Sorex araneus*, *Plecotus auritus*).

Uvedená hodnocení vcelku podporují rovněž výsledky hodnocení makrofauny získané při plošném odkryvu. V hlubší části výplně (odpovídající C5), vystupující směrem ke vchodu blíže k povrchu, naprosto převládají kosterní pozůstatky jeskynního medvěda, *Ursus spelaeus*. Jde minimálně o 10 jedinců z toho 1 kus značně starý, se zuby abradovanými takřka na basi korunek, a nejméně dvě tohoroční mláďata jen několik týdnů resp. měsíců stará. V hojném počtu se objevují zajáci (pravděpodobně jak *Lepus europaeus* tak *L. timidus* - jejich rozlišení dle fragmentů postkranialního skeletu je velmi obtížné), dále pak liška *Vulpes* cf. *vulpes* (nejméně 4 jedinci), kuň *Equus* cf. *germanicus* (2ex.), z ptáků pak *Lagopus lagopus* (5) a *Corvus corax* (2) (det. J. Mlíkovský). Maxilárním fragmentem a fragmentem humeru je zde zastoupena rovněž hyena *Crocota spelaea* a úštěpky mamutoviny rovněž *Mammontheus primigenius*.

Spektrum druhů objevujících se ve svrchnějších horizontech je poněkud pestřejší, mnohdy nelze ovšem zcela vyloučit možnost pozdnější kontaminace v důsledku úprav povrchu jeskyně v souvislosti s její častější exploatací člověkem. To se týká zejména pozůstatku ovci a koz, prasete a zřejmě i některých kostí zajíce, jmenovitě v povrchových vrstvách sektorů 4,9,10,11,12,15,16,17-20. Za zmínku zde stojí přítomnost stepního tchore (*Putorius eversmanni*), kuny skalní (*Martes foina*) a rysa (*Lynx lynx*).

Celkově reprezentuje osteologický materiál sbíraný při plošném odkryvu nejméně 50 jedinců 20 druhů obratlovců. Zejména pozůstatky velkých forem jsou mnohdy dislokovány na poměrně velké ploše (např. senilní kus *Ursus spelaeus* ve vzorcích 21,22,30,31,34, a 41, *Cervus elaphus* 42 a 18, *Capreolus capreolus* 14 a 23, *Putorius eversmanni* 14 a 23, *Lynx lynx* 18 a 22 v těchto případech jde bezpečně o pozůstatky těchto jedinců). Přinejmenším v některých z těchto případů nelze přímý vliv člověka vyloučit.

LITERATÚRA

HORÁČEK, I. - SÁNCHEZ, M. A.: Comments on the Weichselian small mammal assemblages in Czechoslovakia and their stratigraphical interpretation. In: Neues Jahrbuch für Paläontologie, Mh. 1984/9, s. 560 - 576, Stuttgart.

SLANINOVÁ JASKYŇA - Aves

(det. J. Mlíkovský)

21

Lagopus lagopus : omal part of left scapula
proximal part of right ulna

Lagopus sp.: sternal part of left coracoid
distal part of right humerus
distal part of right ulna
proximal part of left ulna
proximal part of radius (body side?)
left carpometacarpus, lacking os
metacarpale minus
proximal part of right femur

Corvus corax: distal part of left humerus

22

Lagopus sp.: omal part of left coracoid

25

Lagopus sp.: distal part of left humerus

Corvus corax: left humerus

21 - Lagopus lagopus : MNI = 1 /2 specimens/

Lagopus sp.: MNI = 1 /7 specimens/

Corvus corax: MNI = 1 /1 specimen/

22 - Lagopus sp.: MNI = 1 /1 specimen/

25 - Lagopus sp.: MNI = 1 /1 specimen/

Corvus corax: MNI = 1 /1 specimen/

27 - Lagopus

WIRBELTIERFAUNA AUS DER HÖHLE SLANINOVÁ JASKYŇA (TURNIANSKE PODHRADIE, TEIL HÁJ)

IVAN HORÁČEK

Die Zusammensetzung der Fauna der einzelnen Proben (insgesamt etwa 4 000 Knochen, Zähne und Skelettfragmente) ist aus den Tafeln 1-3 ersichtlich. Die in den Lagen 1-4 der Eingangsfacies belegten Gemeinschaften weisen grundsätzlich übereinstimmende Züge auf: ausgeprägt dominieren Waldformen und sie erfassen bereits den nachneolithischen Zeitabschnitt.

Die Facies der Innenhöhle (Profil C) - es handelt sich um kennzeichnende Gemeinschaften des Glazialtyps mit minimaler Vertretung von Wald- bzw. Strauchformen und mit völligem Übergewicht von Elementen des offenen Geländes. Ein sehr charakteristischer Zug ist die

außergewöhnlich hohe Vertretung von *Microtus nivalis*. Die verhältnismäßig großen Ausmaße der Wühlmausarten und Bären deuten auf die zweite Hälfte des Glazials. Vorläufig kann also geschätzt werden, daß die an Fauna reichste Lage der inneren Höhleneinfüllung (Schicht 5) ungefähr aus dem Beginn des Pleniglazials W3 stammt. Der überlagernde Horizont (Schicht 4) stammt offenbar bereits vom Ende des Pleniglazials bzw. aus dem Beginn des Spätglazials.

Das Spektrum der in den oberen Horizonten entdeckten Arten ist etwas bunter; oftmals kann allerdings nicht ganz die Möglichkeit einer späteren Kontamination ausgeschlossen werden.

Tab. 1
Vertebrata - Slaninová

taxon	vrstva	vnitrojeskynní			vchodová facie					
		C6	C5	C4	6	5	4	3	2	1
Pisces	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Amphibia										
Salamandra salamandra	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
ct. Bufo bufo	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Rana cf. temporaria	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Rana sp.	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Reptilia										
Lacerta cf. vivipara	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Aves indet.	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Mammalia										
Talpa europaea	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-
Sorex cf. araneus	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Chiroptera indet.	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-
Myotis gr. nattereri	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Eptesicus nilssoni	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Pipipistrellus	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-
Plecotus auritus	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Sciurus vulgaris	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-
Glis glis	-	-	-	-	-	1	2	2	1	-
Muscardinus avellanarius	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-
Micromys minutus	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Apodemus cf. agrarius	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Apodemus (Sylv.) sp.	-	-	-	-	-	11	4	7	2	-
Clethrionomys glareolus	-	-	1	1	-	9	5	10	3	-
C. cf. rufocanus	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Arvicola terrestris	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Microtus nivalis	1	23	3	-	-	-	-	-	-	-
M. oeconomus	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-
M. gregalis	-	3	1	-	-	-	-	-	-	-
M. arvalis/agrestis	1	7	-	?	-	3	2	4	1	-
Pitymys cf. subterraneus	-	-	-	-	-	5	-	3	-	-
Dicrostonyx gulielmi	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Ochotona cf. pusilla	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Lepus sp.	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Mustela cf. nivalis	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Ursus spelaeus	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Celkem druhů 33	4	15	8	2	-	12	10	9	5	
Celkem jedinců 157	4	50	10	2	-	34	19	30	8	

Tab. 2.: Zastoupení jednotlivých taxonů ve vzorcích plošného odkryvu - spodní úsek.

č. vzorku	42	43	41	40	39	38	34	37	30	33	31	26	25
sektor	8	8	9	11	12	12	13-14	15-16	17-19	18-19	20a-17	21-22a	20-22a
hloubka (cm)	90-100	110-130	100-135	90-130	130	90-130	70-100	80-100	100-110	100-140	110-130	120-130	100-120
<i>Bufo bufo</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Lagopus lagopus</i> (+ <i>Lagopus</i> sp.)	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+
<i>Corvus corax</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+
<i>Aves</i> indet.	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Putorius eversmanni</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Martes foina</i>	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>Vulpes</i> cf. <i>vulpes</i>	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-
<i>Canidae</i> sp. (cf. <i>Nyctereutes</i>)	-	-	-	-	-	-	?	-	-	-	-	-	+
<i>Canis</i> cf. <i>lupus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	?	-	-
cf. <i>Crocuta spelaea</i>	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>Ursus arctos</i>	+	+	++	++	++	+	++	++	++	++	++	++	++
<i>Lynx lynx</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Sus scrofa</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Capreolus capreolus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Cervus</i> cf. <i>elaphus</i>	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Capra</i> sp.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
<i>Ovis</i> sp.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Bos</i> sp.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Equus</i> cf. <i>germanicus</i>	++	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Lepus europaeus</i> (+? <i>timidus</i>)	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-	+	++

POZNÁMKY K NEOLITICKÝM OSADÁM V KAPUŠANOCH A FULIANKE, okr. PREŠOV

STANISLAV ŠIŠKA

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV NITRA

K najaktívnejším spolupracovníkom Archeologického ústavu SAV patrili už zosnulý pedagogický pracovník Ferdinand Blahuta, ktorého k tejto práci získal univ. prof. V. Budinský-Krička. Predovšetkým v 50. a 60-tych rokoch sa zaslúžil o systematický prieskum a záchranný výskum početných objektov na území Prešova a v jeho širšom okolí i v oblasti Šarišského podolia. Azda najvýznamnejším výsledkom jeho práce je objavenie a preskúmanie neolitického sídliskového objektu v Kapušanoch v r. 1956, ktorý sa o desaťročie neskôr stal základným prameňom pre vyčlenenie skupiny Tiszadob na Slovensku.

V hodnotiacom príspevku o tomto dôležitom nálezovom celku (Blahuta 1959) autor podrobne vysvetlil nálezové okolnosti i stratigrafickú situáciu objektu a vo veľkom rozsahu publikoval nálezový materiál, predovšetkým keramiky. Pri štúdiu nálezovej správy, ktorá pochopiteľne nesie pečať ešte nevyjasnených kritérií na dokumentáciu, sme zistili, že v nasledujúcom roku 1957 F. Blahuta uskutočnil na lokalite i ďalšie sondážne výkopy, ktoré pri publikovaní spomínaného objektu už nezhodnotil. Z jeho dokumentácie vyplýva:

Štyri sondy smerovali v jednej línii rovnobežne pozdĺž výkopov v r. 1955 a 1956, mali šírku 1,5 m a ich celková dĺžka dosahovala 42,5 m (obr. 1). Zistilo sa, že kultúrna vrstva začínala v hĺbke 20-25 cm a siahala do hĺbky 60-65 cm. Pomerne veľká hrúbka kultúrnej vrstvy vysvetľuje skutočnosť, že sondovaná časť osady bola už na okraji terasy potoka Sekčova, ktorou sa končí úpätie kapušianskeho hradného vrchu (Blahuta 1959, tab. IV - profil). Domnievame sa, že ide o splavenú vrstvu. Nasvedčuje tomu aj nepočtený materiál, ktorý sa koncentroval predovšetkým v spodných častiach sond, premiešaný v sondách 3 a 4 aj slovanskými nálezmi (osem črepov a jeden kus železoviny). Podľa F. Blahutu sa našlo v sondách 45 tenkostenných črepov a 69 fragmentov stredne hrubej a hrubostennej keramiky, šesť exemplárov úštepovej industrie, tri pieskovicové brúsky a väčší počet hrudkovitej tehloviny.

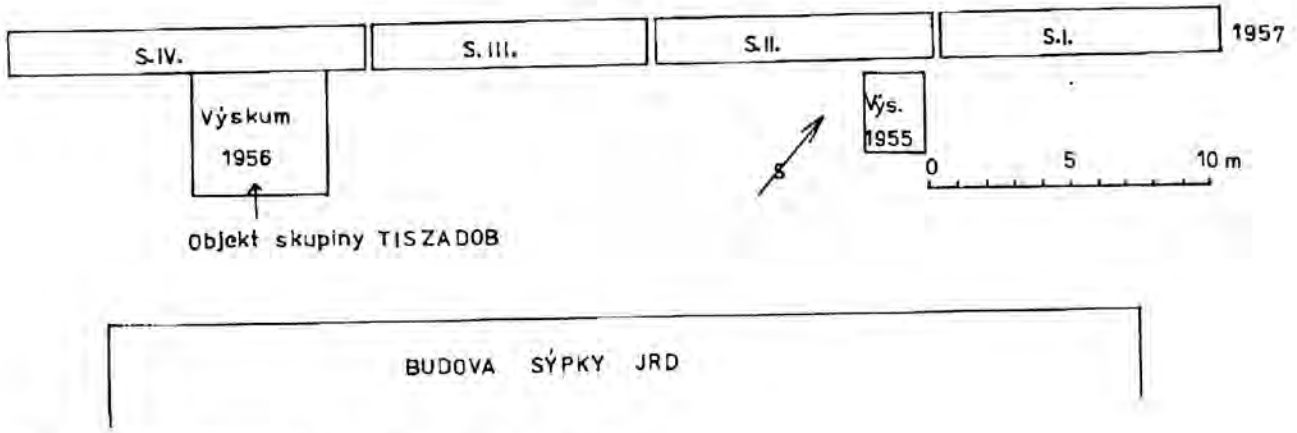
Z nálezov publikujem charakteristickú keramiky, pričom vychádzam z pôvodnej dokumentácie vedúceho výskumu. Podľa nej i ďalších nálezov vidno, že nálezy zo sond sú kultúrne identické s materiálom preskúmaného objektu skupiny Tiszadob. Tenkostennú i časť stredne hrubej keramiky charakterizuje hrubšie rytý, predovšetkým meandrový ornament (obr. 2 : 1, 4) a pre to osídlenie nie je zriedkavá ani vnútorná výzdoba nádob (obr. 2 : 2). Rovnako výskyt hlinených koráľkov a kruhov (obr. 2 : 3, 5) je v staršom a strednom neolite typický len pre kultúru s východnou lineárnou keramikou, v bukovohorskej kultúre sú tieto ozdoby zriedkavé až výnimočné. Ďalší keramický

fragment z tenkostennej profilovanej misy patrí bukovohorskej kultúre (obr. 2 : 6). Jeho výzdoba, pozostávajúca z hustého zoskupenia tenko rytých línii lemovaných drobnými vpichmi vylučuje súvekosť tohoto artefaktu s predchádzajúcimi nálezmi a zásadne sa odlišuje od výzdobných prvkov bukovohorskej kultúry v prostredí objektu skupiny Tiszadob, preskúmaného v r. 1956 (Blahuta 1959, tab. XXI : 2). Spomínaný fragment naznačuje na prítomnosť osady bukovohorskej kultúry, pravdepodobne z jej vyvinutého alebo až mladého stupňa na vyššie položených miestach svahu, v prostredí dnešného hospodárskeho dvora JRD. Potvrđilo by sa tým už často pozorované osídľovanie rovnakých polôh skupinami Tiszadob, resp. Raškovce a následne nositeľmi bukovohorskej kultúry.

V tom istom príspevku (Blahuta 1959, s. 5, tab. III: 1-28; na tabuľke I - mapa neolitických nálezísk - je potrebné opraviť meritko: označuje 1 km a nie 10 km) je i stručné zhodnotenie početných nálezov bukovohorskej kultúry z Fulianky. Osada leží 2 km od Kapušian a v brehu Sekčova je kultúrna vrstva v hĺbke 2-3 m pod povrchom, takmer na úrovni hladiny potoka. Podľa nálezovej správy F. Blahuta očistil pravý breh v dĺžke asi 200 m od menšej vegetácie a zosunutých horných, na nálezy sterilných vrstiev, čím získal pomerne presný priečny rez osadou. Podľa jeho zistení bola v tomto mieste kultúrna vrstva hrubá 90-130 cm, pričom v profile sa črtalo najmenej šesť objektov v podobe menších alebo väčších priehlbni. Podobne v brehu potoka rozpoznal i niekoľko kolových jamiek.

Z týchto zistení môžeme rekonštruovať situáciu na spomínanej časti osady. Hrúbka kultúrnej vrstvy nasvedčuje, že ako v Kapušanoch aj tu bola vytvorená spláchnutím z vyšších častí osady na úpätiach hradného vrchu. Jej prekrytie mohutnými aluviálnymi nánosmi potvrdzuje naše skoršie pozorovania na Východoslovenskej nížine, kde sa povrchy niektorých neolitických osád s východnou lineárnou keramikou nachádzajú v hĺbke 1,60-1,80 m (Veľké Kapušany, tehľňa), aj priamo v dnešnom inundačom pásme východoslovenských riek (Veľké Raškovce, hĺbka 2 m). Pri zhodnocovaní hustoty neolitických sídlisk i rekonštrukcii vtedajšieho prírodného prostredia východného Slovenska a zrejme i celého severného Potisia musíme počítať s týmito faktormi.

Súbor keramických nálezov je kultúrne aj chronologicky jednoliaty. Z hrubostennej, najčastejšie zastúpenej keramiky, dominujú hrncovité nádoby a slabo zaoblené alebo kónické misy s platickými výčnelkami, zriedkavejšie zdobené presekávaným okrajom (obr. 2 : 12). Na stredne hrubej keramike (0,6-0,8 cm) sporadicky ešte pretrvávajú hrubšie rytý oblúkovitý alebo meandrový orna-

Obr. 1. Plán záchranného výskumu v Kapušanoch v rokoch 1955-1957.

ment (obr. 2 : 7, 10, 11), naďalej sa udržuje vnútorná výzdoba nádob (obr. 2 : 8). Takmer všetky výskumy osád bukovohorskej kultúry na otvorenom priestranstve v oblasti Šariša, v Košickej kotline i na Východoslovenskej nížine potvrdzujú pretrvávajúce ornamentu mladolineárnych skupín Tiszadob a Raškovce po dlhú dobu existencie bukovohorskej kultúry. V uzavretých nálezových celkoch sa intenzita tohoto druhu ornamentu pohybuje v rozmedzí 1-4 % zo všetkej zdobenej keramiky.

Z tenkostennej keramiky (hr. 0,2-0,5 cm) iba jeden fragment dokladá prítomnosť baňatých váz s valcovitým hrdlom (obr. 2 : 13). Ostatné zlomky pochádzajú z typických pol - alebo trištvrté guľovitých menších mís, resp. slabo dvojkónických mís s roztvoreným ústím. Výzdoba z početných tenkých, niekedy až vlásočnicových rýh je zoskupená do oblúkovitých pásov (obr. 3), aj ostro lomené, tzv. gotické oblúky (obr. 3 : 11, 14) a nepriamo i častejší výskyt bielej inkrustácie dovoľujú datovať osadu do klasického stupňa, t. j. do stupňa II v periodizácii N. Kalicza a J. Makkaya.

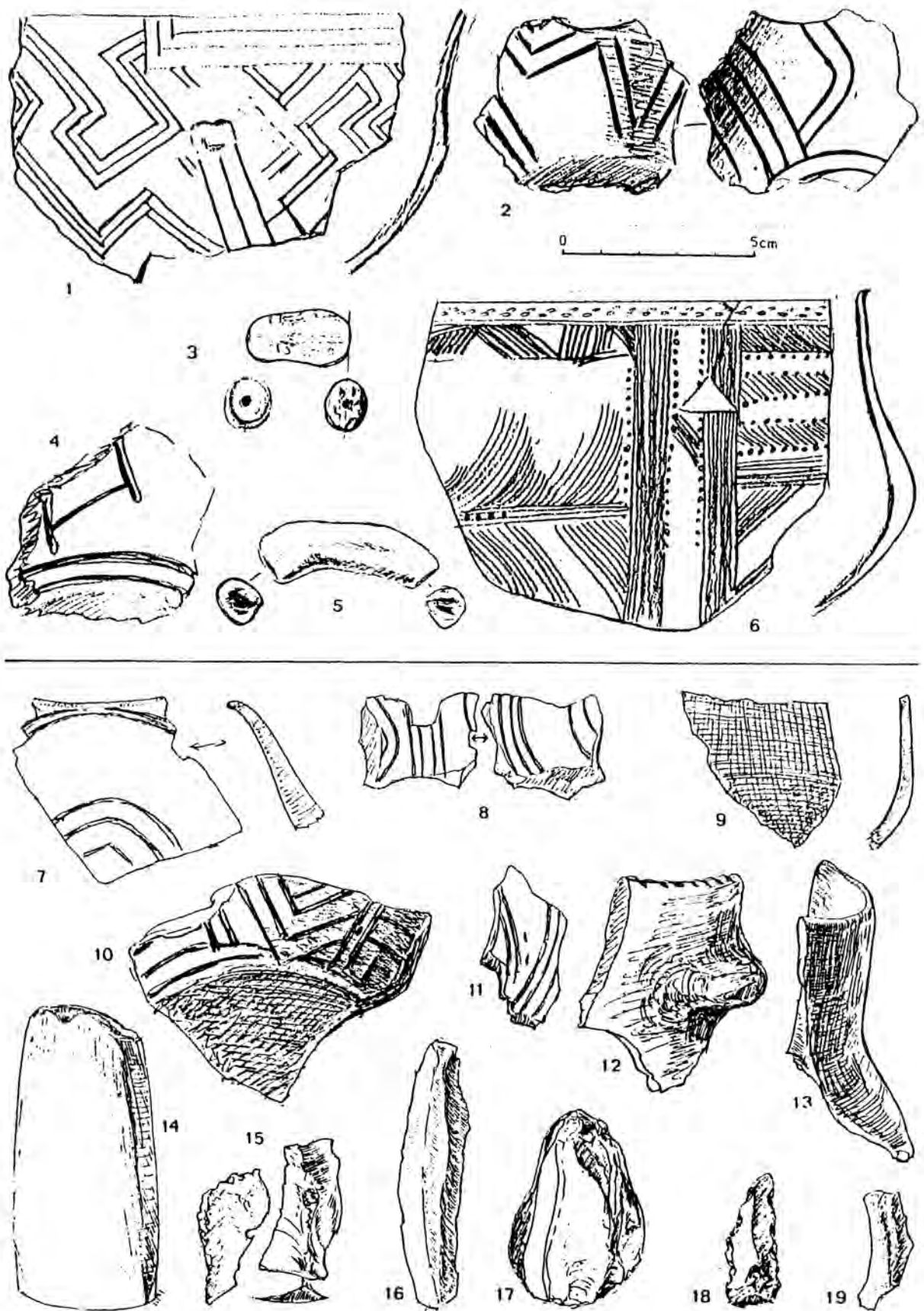
Výrobky z kameňa zastupuje sekerka (obr. 3 : 14), zlomok brúsika z pieskovca a 20 kusov štiepanej industrie (obr. 2 : 15-19) zhotovených prevažne z rádiolaritu lokálneho pôvodu, jeden úštep je z rohovca a len 5 artefaktov z obsidiánu. Napriek tomu, že ide v podstate o nálezy zo zberu, aj toto surovinové zastúpenie potvrdzuje, že nie všetko

obyvateľstvo bukovohorskej kultúry preferovalo obsidiánovú surovinu. Jej využitie záviselo od vzdialenosti k surovinovým zdrojom v Zemplínsko-tokajských vrchoch a predovšetkým od prístupových ciest. V Šarišskom podolí i v povodí stredného toku Sekčova, v ktorom sú situované i dve spomínané osady, obsidián má len 15-28 % zastúpenie v rámci úštepovej industrie. V osadách s lineárnou alebo bukovohorskou keramikou na severnom okraji Východoslovenskej nížiny (Sečovská Polianka, Jenčová 1991; Humenné, Vizdal 1985, Strakošová 1991), rovnako vzdialených od spomínaných surovinových ložísk, obsidián dosahuje 80-90 % zastúpenie. Rozhodujúcu úlohu pri distribúcii tejto suroviny mala zrejme schodnosť prístupových ciest, na Východoslovenskej nížine pozdĺž riek Ondavy, Tople a Laborca.

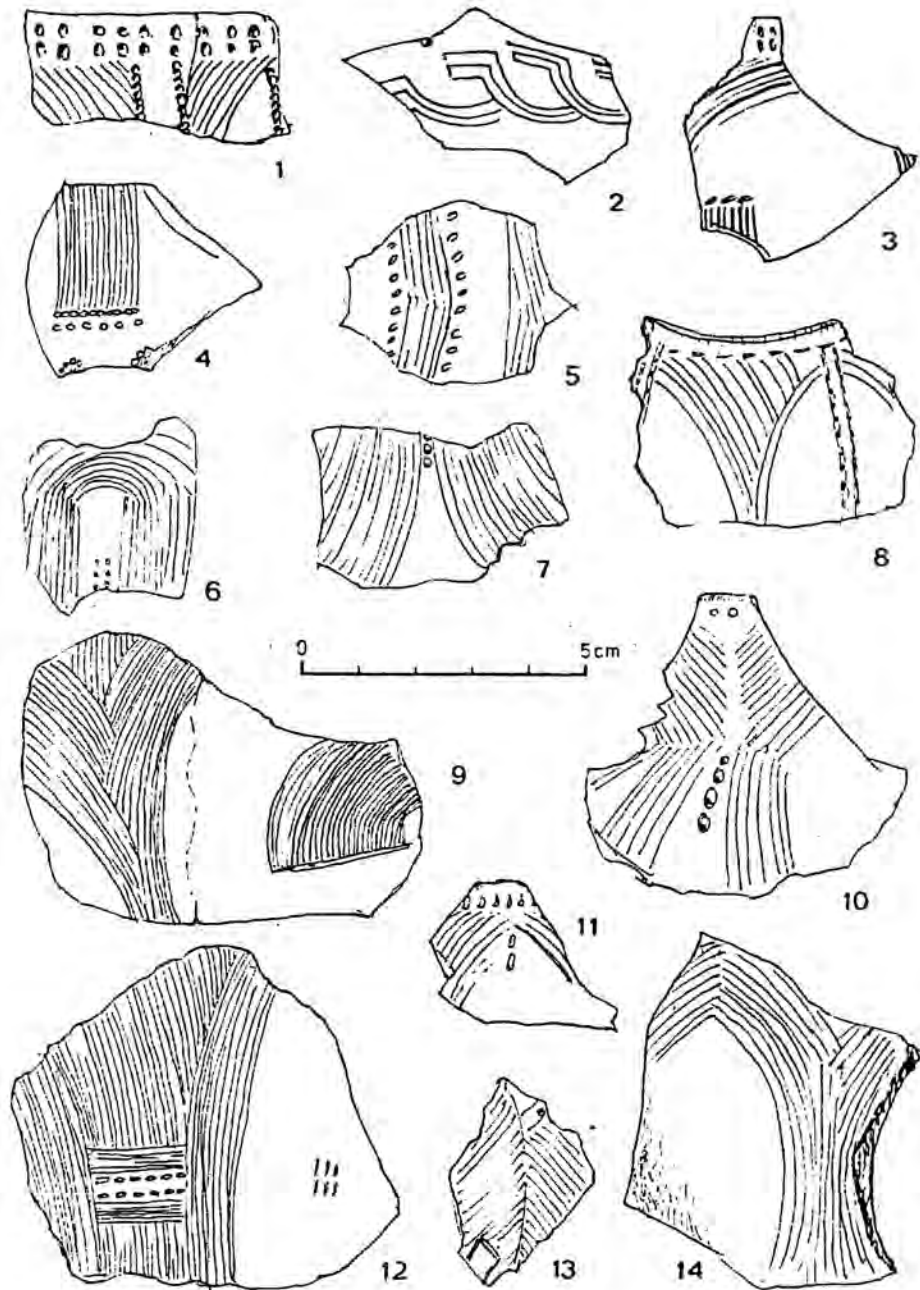
V povodí dolného a stredného Sekčova a v susediacom Šarišskom podolí dnes evidujeme 20 lokalít bukovohorskej kultúry. Vzhľadom na malú rozlohu obidvoch mikroregiónov, ležiacich navyše na severnej hranici spomínanej kultúry, je to už pomerne husté osídlenie, ktoré sa prejavuje aj špecifickými črtami oproti iným regiónom. Osobitný lokálny ráz keramiky z tejto oblasti spozoroval už koncom päťdesiatych rokov V. Budinský-Krička (1959) v spojitosti so záchranným výskumom v Prešove - Šváboch. Ukazuje sa, že tento jeho názor bude treba zohľadniť a najmä zdôvodniť analýzou väčších nálezových celkov, predovšetkým zo Šarišských Michalian.

LITERATÚRA

- BLAHUTA, F.: Bukovohorské sídlisko v Kapušanoch. *Slov. archeol.*, 7, 1959, s. 5-32.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Výskum na sídlisku s bukovohorskou kultúrou vo Šváboch, okr. Prešov. *Archeol. rozhl.*, 11, 1959, s. 465-470, 497-500.
- JENČOVÁ, M.: Sídlisko kultúry s východnou lineárnou keramikou v Sečovskej Polianke. *Východoslovenský pravek*, III, 1991, s. 75-86.
- STRAKOŠOVÁ, I.: Územie Humenného v mladšej dobe kamennej. *Východoslovenský pravek*, III, 1991, s. 87-97.
- VIZDAL, M.: Výskumy a nálezy Zemplínskeho múzea v Michalovciach. In: *Archeol. výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1985*. Nitra 1986, s. 237-252.

obr. 2. 1-6 - Kapušany. Výber nálezov zo sond I- IV, 7-19 - Fulianka. Výber nálezov. Autentické ilustrácie F. Blahutu z r. 1957.

obr. 3. Fulianka. Výber nálezov. Autentické ilustrácie F. Blahutu z r. 1957.

BEMERKUGEN ZU DEN NEOLITHISCHEN SIEDLUNGEN IN KAPUŠANY UND FULIANKA, BEZ. PREŠOV

STANISLAV ŠIŠKA

In den J. 1955-1957 führte F. Blahuta (1959) eine Rettungsgrabung in Kapušany durch (Abb. 1), von welcher er bloß ein Siedlungsobjekt der Kultur mit östlicher Linearkeramik (Tiszadob-Gruppe) bewertet hat. An dieser Stelle wird das Material der Tiszadob-Gruppe aus den Schnitten I-IV ausgewertet (Abb. 2: 1-5). Ein Fragment der Bükker Kultur (Abb. 2: 6) dokumentiert das Vorhandensein einer besonderen, jüngeren Ansiedlung. In der weiteren

Ansiedlung, in Fulianka, verputzte F. Blahuta in der Länge von 200 m das hohe Bachufer des Sekčov, in welchem er sechs Siedlungsgruben und mehrere Pfostengruben feststellte. Das Material gehört zur klassischen Stufe der Bükker Kultur (Abb. 2: 7-19; Abb. 3), und es dominieren darin Anklänge an die Tiszadob-Gruppe (Abb. 2: 7, 8, 10, 11). In der Abschlagindustrie herrscht vorwiegend lokaler Radiolarit über Obsidian vor.

MOHYLY KULTÚRY SO ŠNÚROVOU KERAMIKOU V JUHOZÁPADNEJ ČASTI WOŁYŃSKEJ VÝŠINY

WIESŁAW KOMAN - JAN MACHNIK

PAŃSTWOWA SLUŻBA OCHRONY ZABYTEKÓW ZAMOŚĆ - INSTYTUT ARCHEOLOGII UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO - KRAKÓW

V ostatných rokoch bol zaregistrovaný v pásme sprašových pahorkov tzv. Grz edy Sokalskej, ktorá je súčasťou Wołyńskiej výšiny, veľký počet mohýl. Mohyly sa tiahnú shodne s priebehom Grz edy zo západu na východ, od okolia Tomaszowa Lubelského smerom k Sokalu. V dnešnom Poľsku na úseku dlhom 25 km poznáme ich nad 50. Prevažná väčšina mohýl bola objavená na južnom okraji Grz edy v jej západnej časti v povodí Rzeczyci a Huczwy - ľavobrežných prítokov Bugu (obr. 1). Sú situované na hrebeňoch pahorkov v miestach ich kulminácie, vo výške od 350 m (v západnej časti Grz edy) do 220 m nad morom (v časti východnej). Najčastejšie sa nachádzajú po dve, zriedkavejšie po jednej v odstupoch od približne 300 m do 2 km. Väčšie zoskupenie pozostávajúce z viac ako 20 mohýl, v ktorom odstupy medzi jednotlivými kopcami dosahujú od niekoľko desiatok do niekoľko sto metrov sa nachádzajú v malých zvyškoch lesov v juhozápadnej časti Grz edy (obr. 1). Rozmery mohýl sú rôzne, podobne aj stav ich zachovania. Prevažná väčšina je rozoraná, ich výška na obrábaných poliach zriedka prekračuje 1 m, pri priemere od desať do tridsať metrov. Veľmi často sú to už iba zvyšky násypov mohýl, ktoré sú badateľné na poliach ako nízke vypukliny, prípadne ako temné škvrny vyoranéj černoze. V spomínaných zvyškoch lesov, kde sa násypy mohýl lepšie zachovali, dosahujú výšku od 1,20 do 2 m, pri priemere obyčajne nad desať metrov. Na nami sledovanom území sa ojedinele vyskytujú aj mohyly značne väčších rozmerov, než majú doteraz opisované. Na orniciach dosahujú výšku 2 m, v lese do 5 m, pri priemere 30 - 50 m. Pravdepodobne ich navrhovali v inom období ako menšie kopce.

Mohyly na Grz edze Sokalskej, ktoré sa do dnes zachovali vďaka neskorému odlesneniu týchto oblastí (až koncom 19. stor.), miestni obyvatelia považovali za hroby tatarské, alebo kozácke vytyčujúce trasy ich vojenských výprav na západ. Niektorí archeológovia sa domnievali, že sú to hroby (hlavne tie väčšie) z včasného stredoveku. Geologické vrty urobené v niektorých z nich ukázali, že pod ich násypmi sa nachádza prekopaná černozem (Gurba - Wojtanowicz 1974).

V roku 1988 sa začal systematický výskum mohýl na Grz edze Sokalskej, predovšetkým tých najrozoranějších¹. Doteraz sa preskúmalo 12. Ukázalo sa, že všetky patria kultúre so šnúrovou keramikou. Je možné predpokladať, že aj prevažná väčšina ostatných - okrem spomínaných veľkých mohýl - bola navrhovaná ľuďmi tejto kultúry.

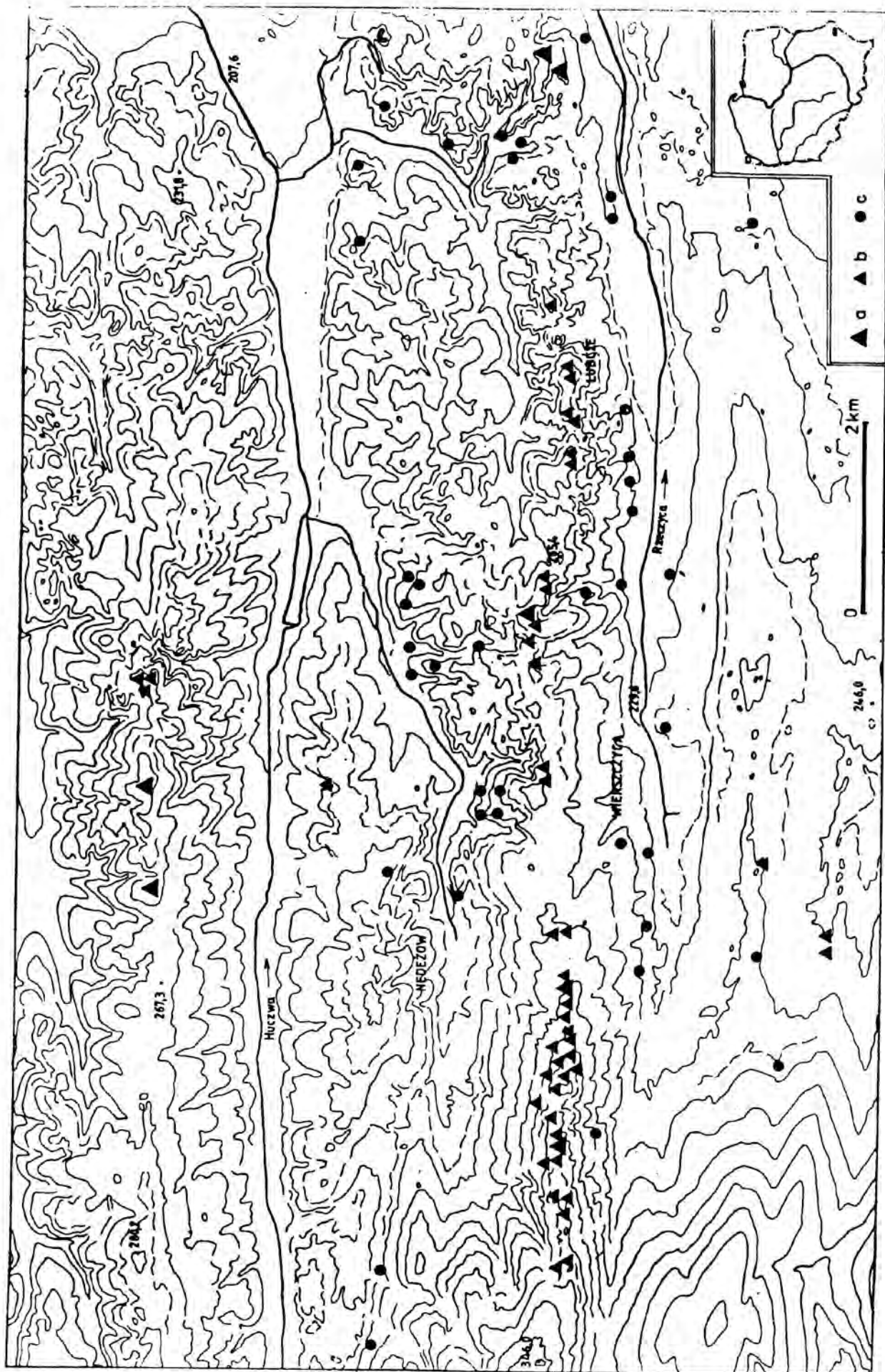
Takmer vo všetkých doteraz prebádaných mohýlách (nezávisle na stave ich zachovania) sa narazilo na ľudské hroby, hoci niekedy veľmi zničené. V niektorých mohýlách sa okrem centrálne situovaného hrobu našiel jeden - alebo

viac hrobov uložených do nej zjavne až po vybudovaní mohylového násypu.

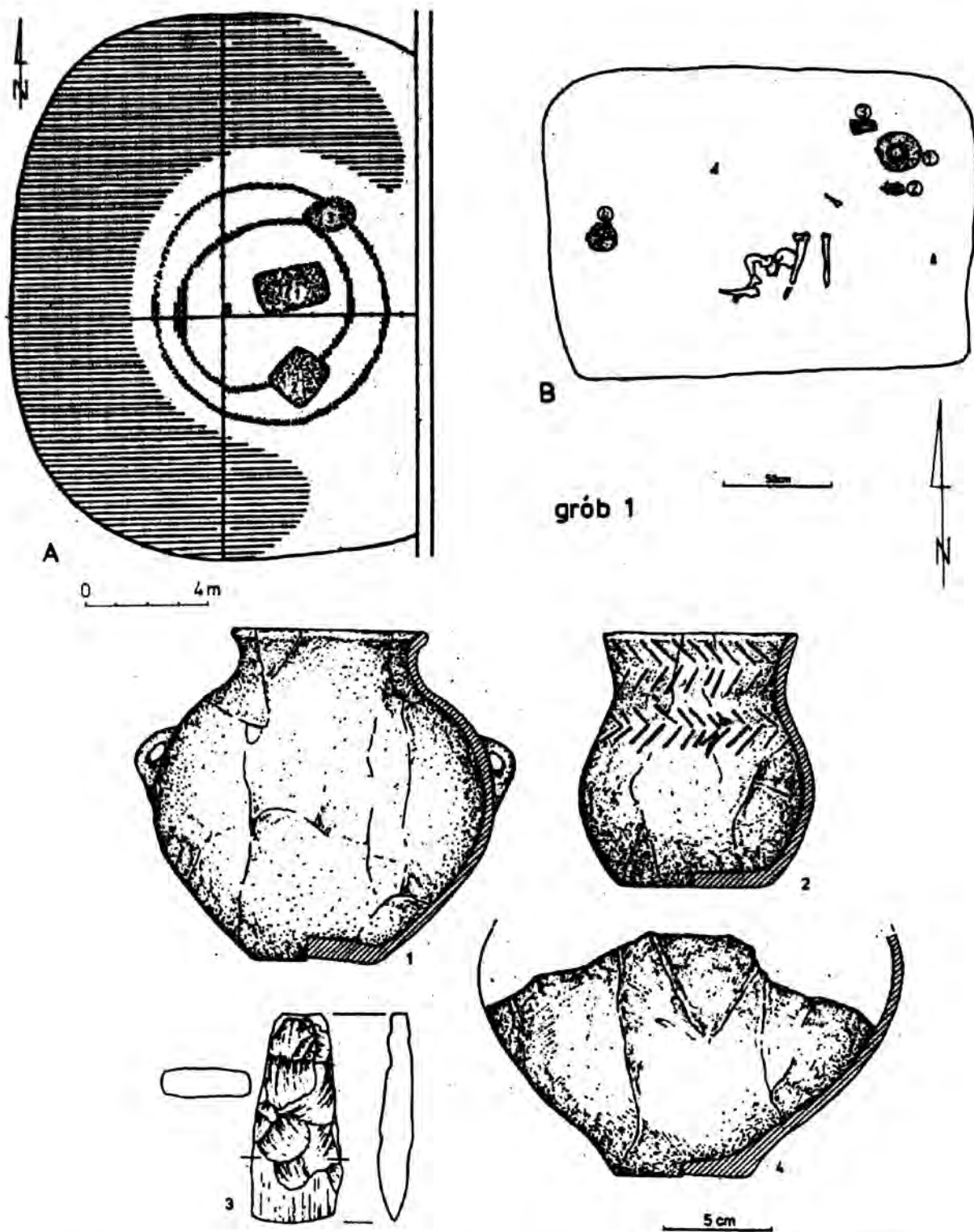
Tvary a rozmery hrobových jám sú rôzne. Centrálny hrob má najčastejšie pravouhlý pôdorys, zriedkavejšie oválny. Ich dĺžka obyčajne prekračuje 2 m a šírka 1,5 m. Orientácia je spravidla blízka smeru V-Z, hĺbka zriedka prekračuje 50-60 cm od pôvodnej úrovne terénu pod násypom. Lepšie či horšie zachovaná kostra spočíva na dne hrobovej jamy pozdĺž jej osi, v skrčenej polohe, na pravom boku. Pri kostre - vedľa nôh alebo pri hlave - sa nachádzajú obyčajne dve nádoby (amfora a pohár), okrem toho sa objavuje kamenný sekeromlat, pazúriková sekierka, alebo iné výrobky z tejto suroviny, okrem iného hroty šípiek (obr. 2-4). Ďalšie hroby mimo centrálneho odkryté najčastejšie na kraji, alebo úpätí mohyly (obr. 2A) nepokryté dostatočnou vrstvou zeminy sú obyčajne silne poškodené. Tvary ich jám je ťažko rozpoznať, kostry, tam kde sa to dá zistiť, majú rôznu orientáciu, dokonca aj S-J. Časť týchto hrobov patrí tiež kultúre so šnúrovou keramikou (obr. 3), iné pochádzajú už z včasnej doby bronzovej a viažu sa ku kultúre mierzanowickej. V dvoch mohýlách sa podarilo zachytiť zvyšky priekopy tvoriacej kruh okolo centrálnej hrobovej jamy (Koman 1990, s. 16, obr. 2, Bagińska 1990, s. 21). V jednom prípade sa našli dve koncentrické priekopy o šírke 20-30 cm a hĺbke 25-30 cm (obr. 2A). Vnútorňú priekopu pretínala hrobová jama, ktorá bola evidentne mladšia ako centrálny hrob (obr. 2A.3). Iná jama pretínajúca obe priekopy neobsahovala ľudskú kostru. Pri každej mohyle sa našla jama prstencovite obkľučujúca jej pôvodnú základňu. Býva niekoľko metrov široká a hlboká do jedného metra, z nej vyberali zem na budovanie násypu.

Vzhľadom na stupeň zničenia doteraz prebádaných mohýl, iba v dvoch prípadoch sa podarilo rozpoznať spôsob stavby ich násypov. V oboch, ale obzvlášť v lepšie zachovanej sa potvrdilo, že násyp pozostáva z degradovanej prekopanej černoze, ktorá je pravdepodobne pozostatkom pôvodnej drňovej (lúčnej) vrstvy, odkopanej v prvej fáze stavby mohyly z jej najbližšieho okolia. Zvyšky tejto vrstvy, ako sa to ukazuje, sa zachovali aj v okolí samotnej mohyly. Je to dôležitý, poznatok svedčiaci o tom, že v dobe stavby mohýl priestor prinajmenšom v ich susedstve, nebol zalesnený a pravdepodobne už dlhšiu dobu bol pokrytý trávnaťm porastom. Takto začal proces vzniku drňu, ktorý vyústil do vytvorenia sa černoze².

Na základe typologickej analýzy predmetov odkrytých v mohýlách, podopretej niektorými grafickými údajmi hrobov, možno predpokladať, že tu máme do činenia s niekoľkými chronologickými fázami kultúry so šnúrovou keramikou, počnúc od jej staršej etapy až po najmladšiu. V poslednej sú už badateľné vplyvy ornamentálneho štýlu

Obr. 1 Mapa západného úseku južnej časti Grzędy Sokalskiej s vyznačením mohýl (a,b) a nálezisk osád (c): a - velké mohyly, b - menší mohyly, c - náleziska kultury lievikiwých pohárov.

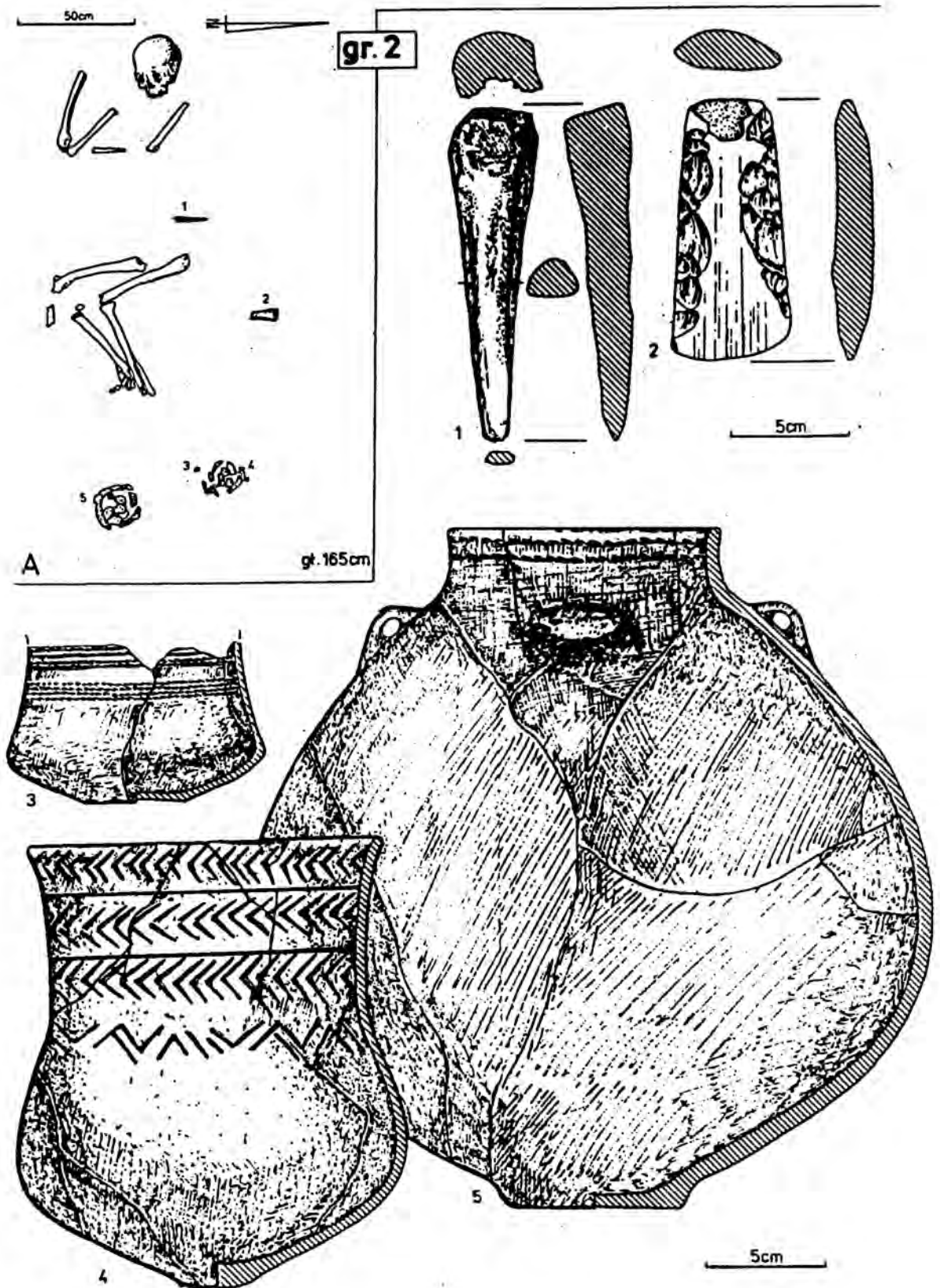

Obr. 2 Lubcze, gm. Jarczów, nálezisko 2, mohyla č.II. Pódorys mohyly (A), hrob č. 1 (B) a jeho výbava (1-5): 1,2,4 - keramika, 3 - kameň.

Chlopice-Veselé (obr. 3 :3). V rámci tohoto časového rozpätia sú zachované tie isté základné kultúrne znaky tak v inventári hrobov, ako aj v pohrebnom rite a predovšetkým vo zvyku navrhovania mohýl. Je to jav (tzv. kontinuita znakov) pozorovaný na väčšine územia juhovýchodného Poľska (Machnik 1992) na rozdiel od niektorých oblastí sprašových pahorkov, kde v okamihu objavenia sa tejto kultúry sa začínajú vytvárať jej lokálne skupiny (napr.

krakowsko-sandomierska) alebo synkretické taxonomické jednotky (tzv. kultúra zlocká), v ktorých okrem iného zaniká zvyk stavať mohyly a objavujú sa nové typy nádob (Machnik 1992).

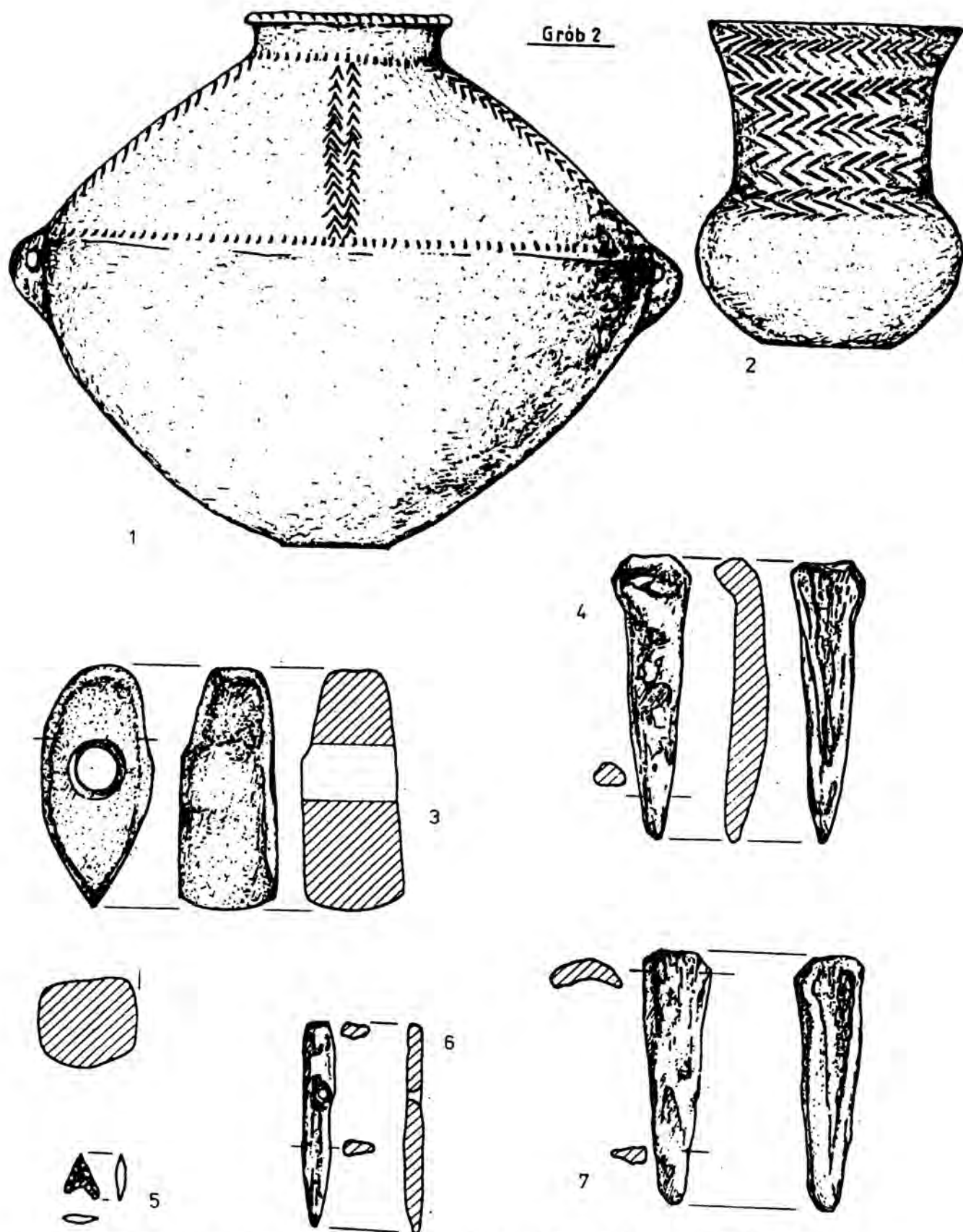
Mohyly kultúry so šnúrovou keramikou na Grz edze Sokalskej vyznačujúce juhovýchodnú hranicu uzavretého územia tejto kultúry na pravom povodí hornej Visly a horného Bugu, tvoria bezpochyby časť veľkej skupiny jej nálezísk vystupujúcej medzi Sanom a horným Dnestrom,

Obr. 3 Lubeze, gm. Jarczów, nálezisko 1, mohyla č. II. Pódorys (A), hrob č. 2 a jeho výbava (1-5): 1 - kosť, 2 - pazúrik, 3 - 5 keramika.

ktorá bola dávnejšie označovaná ako skupiny lubaczowska a hornodnesterská (Machnik 1966, Sulimirski 1968 Svešnikov 1974). V týchto slupinách nachádzame najviac analógií k stavbe mohýl, predovšetkým však k tvarom a výzdobe nádob nájdených v nich, ako aj k typom kamenných a pazúrikových predmetov a druhom surovín, z ktorých boli

vyhotovené (hlavne kriedový pazúrik). Bezpochyby sa tu jedná o príbuzné skupiny ľudí udržiavajúce vzájomné kontakty, ktoré sa z času na čas premiestňovali po osi JV-SZ. Veľa podobných znakov ako na Grzędze Sokalskej, alebo v poriečí Sanu (mohylový spôsob pochovávaní, príbuzné typy nádob a spôsob ich zdobení) sledujeme v mohylách

Obr. 4 Lubcze, gm. Jarczów, nálezisko I, mohyla II. hrob 2 (centrálny) a jeho výbava: 1-2 - keramika, 3 - kameň, 4, 6-7 - kosť, 5 - pazúrik.

karpatského pásma a to tak na poľsko-ukrajinskej strane Beskýd (Gancarski - Machnikowie 1980), ako aj na slovenskej (Budinský-Krička 1967). Rozdiely sa dajú zistiť predovšetkým pri niektorých prejavoch pohrebného ritu. Patrí k nim spôsob umiestnenia predmetov v mohylách. Na ostatných územiach väčšina predmetov (ktorých počet občas dosahuje stovky), včetně črepov (niekedy z nádob rozbíjaných

na mieste) je mimo hrobu - v násype mohyly, alebo pod ním na pôvodnej úrovni. Naproti tomu celé nádoby, na rozdiel od toho čo sme videli na Grzędze Sokalskej, sa vyskytujú v samotnom hrobovom inventári zriedka, najčastejšie sa objavujú iba výrobky pazúrikové, alebo kamenné.

V karpatskom pásme je výnimočne doložené ukladanie nových hrobov do násypu starších mohýl, ako aj

prekrytie viac než jedného hrobu tým istým násypom, dá sa to sledovať napr. v tzv. skupine lubaczowskej (Machnik 1966, s. 243. tab. XXI).

Naproti tomu spoločným javom (pozorovaným na veľkých územiach kam zasiahla kultúra so šnúrovou keramikou) je prekryvanie sa miest výskytu mohýl kultúry so šnúrovou keramikou s objavovaním sa osád ľudu lievikovitých pohárov (Machnik 1992a). Na Grz edze Sokalskej sú mohyly rozložené na hrebeňoch tých istých pásiem pahorkov, v ktorých, najmä v ich stokových častiach sa nachádzajú sídliská aj na Karpatskom Podhorí (Valde-Nowak 1988, Machnik 1992a) a ako sa v poslednom čase ukazuje aj na Ondavskej výšine (Machnik - Mačala 1992).

POZNÁMKY

1. Akciu realizuje v zastúpení Państwowej Służby Ochrony Zabytków v Zamości mgr. W. Koman a za Muzeum Regionalne v Tomaszowie Lubelskim, woj. Zamość mgr. J. Bagińska v úzkej spolupráci s Instytutom Archeologii i Etnologii PAN - Oddział w Krakowie, reprezentovaným prof. dr. J. Machnikom. Pozri literatúru: Bagińska 1988, 1989, 1990, 1991, Koman 1989, 1990, Koman - Machnik 1991.
2. Výskum jednej z lepšie zachovaných mohýl v lese (v Nedežowe) uskutočnený roku 1992 mal charakter interdisciplinárny. Ako konzultant sa ho zúčastnil geograf, významný odborník v oblasti

LITERATÚRA

- BAGIŃSKA, J.: Cmentarzysko kurhanowe kultury ceramiki sznurowej w Lubczu stan. 24, gm. Jarczów woj. Zamość. In: Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1988 roku. Zamość 1988, s. 5-6.
- BAGIŃSKA, J.: Kurhan kultury ceramiki sznurowej w Wereszczyce, gm. Jarczów. In: Sprawozdania z badań terenowych województwie zamojskim w 1989 roku Zamość 1989, s. 12-13.
- BAGIŃSKA, J.: Kurhan KCSz - stanowisko nr 30 w Wereszczyce, gm. Jarczów. In: Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1990 roku. Zamość 1990, s. 20-23.
- BAGIŃSKA, J.: Cmentarzysko k.c.sz. na Grzędzie Sokalskiej - stan. w Lubczu. In: Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1991 roku. Zamość 1991, s. 5-7.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Východoslovenské mohyly. Slov. archeol. 15. 1967, s. 277-388.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: K otázke skupiny východoslovenských mohýl. In: Východoslovenský pravek. III. Košice 1991, s. 96 - 111.
- GANCARSKI, J. - MACHNIKOWIE, A. a J.: Wyniki badań kurhanu A kultury ceramiki sznurowej we wsi Bierówka, gmina Jasło, w województwie krośnienskim. In: Acta Archeologica carpathica, 25, 1986, s. 57-87.
- GANCARSKI, J. - MACHNIKOWIE, A. a J.: Kurhan B kultury ceramiki sznurowej w Bierówce, gmina Jasło, w świetle badań wykopaliskowych. Acta Archeologica carpathica, 29, 1990, s. 99-124.
- GURBA, J. - WOJCIANOWICZ, J.: Problematyka archeologiczno-geograficzna kurhanów i cmentarzysk kurhanowych na Grzędzie Sokalskiej. In: Przewodnik XII Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Lublin 1974, s. 57-61.
- KOMAN, W.: Badania cmentarzyska kurhanowego kultury ceramiki

Táto kultúrno-sídlisková sekvencia, ako o tom všetko svedčí - viaže sa so zmenami urobenými v pôvodnom prírodnom prostredí, hlavne vo vyššom pásme krajiny, ktoré spôsobilo dlhotrvajúce osídlenie so žiarovým poľnohospodárstvom, typickým pre spoločnosť kultúry lievikovitých pohárov (Kruk 1988). Tieto zmeny, t.j. väčšie či menšie odlesnenia vrchovín a vyšších častí ich úbočí, vytvorili súčasne aj podmienky pre pastierske hospodárstvo (ako sa to dnes prijíma) pre niektoré skupiny kultúry so šnúrovou keramikou. Tieto boli nimi úplne využité, o čom svedčia nielen samotné mohyly, ale aj odkryté táboriská ako aj pazúrikové pracovné nástroje.³

geomorfologie a histórie sprasových pokrovov prof. dr. Henryk Maruszczak z Uniwersytetu M. Curie Skłodowskiej w Lublinie, ktorý urobil úvodné expertízy zvrstvenia mohylového násypu skúmanej mohyly a odobral vzorky na laboratorné analýzy. Uvádzame tu jeho úvodné pozorovania o géneze degradovanej černoze zachovanej v násype mohyly.

3. Takéto je nálezisko objavené v lete 1992 počas slovensko-poľských výskumov v Lubiši a Brestove pri Humennom a tiež osada kultúry so šnúrovou keramikou v Przynówke nad Wisłokom pri Krosne. Bližšie informácie pozri v: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1992, ako aj v Acta Archeologica Carpathica (Machnik-Mačala 1992).

- sznurowej w Lubczu na stan. 26, gm. Jarczów. In: Sprawozdania badań terenowych w województwie zamojskim w 1989 roku. Zamość 1989, s. 5-11.
- KOMAN, W.: Badania mikroregionalne na Grzędzie Sokalskiej, cmentarzysko kurhanowe kultury ceramiki sznurowej w Lubczu na stan. 2, gm. Jarczów. In: Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1990 roku. Zamość 1990, s. 11-19.
- KOMAN, W. - MACHNIK, J.: Sprawozdanie z badań wykopaliskowych kurhanu II w Lubczu na stan. 1, gm. Jarczów. In: Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1991 roku. Zamość 1991, s. 8 - 12.
- KRUK, J.: Zur Wirtschaft der Jungsteinzeit auf dem Lössanhähen des Oberweichselgebietes. Slov. archeol. 31, 1988, s. 141 - 151.
- MACHNIK, J.: Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce. Kraków 1966.
- MACHNIK, J.: Neue Daten zur Problematik der Schnurkeramikultur in Südostpolen. In: Praehistorica 19, Schnurkeramik-Symposium. Praha 1992, s. 265-274.
- MACHNIK, J.: Aus den Forschungen über die Schnurkeramikultur auf den nördlichen Vorfeld des Niederen Beskid. In: Acta Archeologica carpathica, 31, 1992, s. 67-88.
- MACHNIK, J. - MAČALA, P.: Pierwsze słowacko-polskie badania archeologiczne na południowym przedpołu Beskidu Niskiego. In: Acta Archeologica carpathica, 31, 1992, s. 147-150.
- SULIMIRSKI, T.: Corded Ware and Globular Amphorae North East of the Carpathians, London 1968.
- SVEŠNIKOV, I.K.: Istorija naseleńja Peredkarpattja, Podillja i Volyni v kinci našoji ery. Kyjiv 1974.
- VALDE - NOWAK, P.: Etapy i strefy zasiedlenia Karpat polskich w neolicie i na początku epoki brązu. Kraków 1988.

HÜGELGRÄBER DER SCHNURKERAMIKKULTUR IM SÜD - WESTLICHEN TEIL DER WOLYNIEN - HOCHEBENE

WIESŁAW KOMAN, JAN MACHNIK

In den letzten Jahren sind über 50 Erdhügel registriert worden, die kettenweise, nach der Achse E-W, auf den obersten Partien eines schmalen Lößhöhenzuges (gegen 350-450 m. ü.d. M. hoch), des südlichen Teils der sog. Grzęda Sokalska (Sokal-Kamm) gelegen sind. Grzęda Sokalska ist eine sich am süd-westlichen Rande der Wolygien-Hochebene befindende Region (Abb. 1). Die erwähnten Hügel kommen meistens in Paaren oder in kleinen Gruppen, seltener einzeln, in verhältnismäßig nicht großen Abständen, gemeinhin einige Hundert Meter von einander entfernt, vor. Die meisten Hügel sind aufgepflügt worden und sind weniger als 1 m hoch bei dem Diameter von 15-20 m. Nur in kleinen auf diesem Gebiet erhaltenen Waldpartien sind sie bis 2 m hoch. Sporadisch kommen viel größere Hügel vor, die heute, sogar auf den Ackerfeldern, die Höhe von einigen Metern erreichen, bei dem Diameter von 30-50 m.

Es sind bisher 12 kleine, meistens stark aufgeackerte Hügel untersucht worden. Alle sie gehören der Schnurkeramikultur (SchKK) an. In den meisten ist es gelungen (trotz starker Zerstörung) auf das Zentralgrab zu treffen. Diese Gräber waren meistens ca 2 x 1, 60 m groß, nach der E-W Achse orientiert und enthielten einen auf der rechten Seite liegenden Hocker. Das Grabinventar bestand aus mindestens 2 Gefäßen, einer Steinaxt, einem Feuersteinbeil und anderen Erzeugnissen aus demselben Rohstoff (Abb. 2-4). In zwei Fällen fand man Reste schamaler, die zentrale Grabgrube umgebender Gräben (Abb. 2A). Es wurden auch die von dem Zentralgrab jüngeren Gräber entdeckt; sie gehören entweder der SchKK oder der Frühbronzezeit an. Unter der Sohlenschicht mancher besser

erhaltenen Hügelgräber wurde das Vorkommen einer Schicht von Tschernosem, der einst die Umgebung des Hügel bedeckte, festgestellt. Er ist in der Schüttung des Hügel vorangehenden Zeit unter der Grasdecke infolge der Einwirkung antropogener Faktoren entstanden. Das ist ein Hinweis auf die Existenz in dieser Zeit auf den obersten Partien der Lößanhöhen freier, waldloser Gebiete (mit Wiesenflora), die von den Hügelgräbererbauer als Weiden genutzt waren.

Die in Rede stehenden Hügelgräber weisen sowohl in ihrem Bau wie auch in dem Begräbnisritual und dem Grabinventar eine nahe Verwandtschaft mit den schnurkeramischen Hügelgräbern des rechten Flußgebietes des San, des oberen Dnestrgebietes und der ganzen Karpatenzone einschließlich der Slowakei auf. Der Unterschied von der Karpatenzone beruht darauf, daß auf dem letztgenannten Gebiete sehr selten dem Verstorbenen Gefäße ins Grab gegeben wurden; dagegen verstreute man oft Scherben und Steingeräte außerhalb des Grabes, u. a. in den Aufschüttungen. Sowohl auf der Grzęda Sokalska wie auch in den Karpaten (und auch auf anderen hochlandgebieten) liegen die Hügelgräber ausschließlich auf den obersten Partien der Anhöhen und Rücken, die wie es sich letzters erwiesen hat, von der TRB-Bevölkerung für Besiedlungs- und wirtschaftliche Zwecke genutzt waren. Diese Aktivität stützte sich auf dem Brand- Brachland-Agrarsystem und hat zur bedeutenden Entwaldung der obersten Anhöhenpartie geführt, das hat das Eindringen dorthin der SchKK-Bevölkerung mit ihren Herden und das Begraben ihrer Toten in den Hügelgräbern in den Weiderrayons ermöglicht.

PRAVEKÉ OSÍDLLENIE LOKALITY ŠARIŠSKÉ MICHALANY DOKUMENTOVANÉ RASTLINNÝMI ZVÝŠKAMI

EVA HAJNALOVÁ

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV NITRA

Roľníci neolitu a eneolitu vyhľadávali úrodné pôdy v katastri obce Šarišské Michalany niekoľkokrát po sebe. Sídliisko v polohe Fedelemka, nachádzajúce sa pod lesom Giráš na ostrohu nad Veľkým potokom, bolo využívané v praveku tiež častejšie. Archeologický výskum uvedenej polohy (plocha 3 400 m²) ukázal osídlenie v troch fázach neolitu (skupina Tiszadob 16 objektov, kultúra bukovo-horská 248 sídliskových objektov a 18 hrobov), v jednej fáze eneolitu (kultúra badenská 39 objektov) a s menšou intenzitou bola lokalita využívaná v stredoveku (2 objekty) (S. Šiška rukopis). Systematický výskum objektov v rokoch 1980-1987 priniesol veľa dokladov o materiálnej kultúre pravekých aj stredovekých obyvateľov tejto lokality. Na súbornom vyhodnotení týchto poznatkov S. Šiška v súčasnosti pracuje. Počas štyroch archeologických sezón sa na výskume príležitostne zúčastnili aj archeobotanici a snažili sa preplavovaním výplne archeologických objektov získať zvyšky rastlín, ktoré by im vedeli, po analýzach, čo to povedať o vegetácii v praveku. Pozornosť venovali najmä objektom bukovo-horskej kultúry z druhej a tretej fázy osídlenia. Popri tomto nálezovom súbore, ktorý je najväčší, získali aj niekoľko nálezov z neolitického skupiny Tiszadob, eneolitického badenskej kultúry aj zo stredoveku. Prítomnosť vodného zdroja - potoka umožnila archeobotanikom preplavovať zásyp archeologických objektov vo väčšom rozsahu priamo v teréne.

V predloženej príspevku sa súborne hodnotia získané poznatky. Detailné archeobotanické analýzy sú popísané v nálezových posudkoch č. 10 143/82, 4372/83, 12735/90, 12758/90 uložených v dokumentačnom oddelení AÚ SAV v Nitre. Predložené paleoetnobotanické hodnotenie sa dotýka iba daného územia.

MATERIÁL A METÓDA PRÁCE

Archeobotanické nálezy (zuhlňatené semená, plody, uhliky a úlomky kláskov) pochádzajú z 29 objektov a to z zásobných a sídliskových jám, zo zásypu domov, z hliníkov a z jedného hrobu (tab. 1). Hlina bola preplavená z 57 polôh v 22 archeologických objektoch o objeme viac ako 700 litrov. Niekoľko uhličiek sa získalo tiež počas terénnych prác bez preplavovania v 7 archeologických objektoch. Výber hliny na preplavenie nebol jednoduchý. Vo veľkej väčšine objektov bukovo-horskej kultúry nebolo zrejme farebne sa odlišujúce vrstvenie pôdy a neboli voľným okom viditeľné ani väčšie zhluky materiálov antropogenného charakteru (mazanica, uhliky, prípadne kosti). Preto sa v objektoch vyberala hlina podľa rôznej hĺbky z 1/3, z 2/3 a z dna objektu, prípadne u plytkých objektov sa vybrali vzorky na preplavenie

z dvoch polôh, pri hlbších objektoch aj z viacerých polôh. Pri preplavovaní sa použila sústava troch sit s rozmermi sietej od 0,05 mm po 0,5 cm. Podiely zo sietej sa usušili v teréne a pomocou lupy sa triedili v laboratóriu. Po vytriedení rastlinných zvyškov a ich botanickom určení, pokračovalo meranie, prípadne fotografovanie vybraných jedincov semien. Uhliky od veľkosti 0,5x0,5x0,5 cm sa analyzovali všetky pomocou zväčšenia 16-30x, prípadne pri zväčšení 200 násobnom.

Archeobotanické zvyšky boli sprievodným archeologickým materiálom datované do skupiny Tiszadob zo stredného neolitu (sídlisková jama, objekt 56), bukovo-horskej kultúry (sídliskové jamy, obj. 4, 16, 55, 165, 189, 191, zásobné jamy obj. 15a, 17, 141, 166, 169, 171, 185, hliníky obj. 13, 15-1, 15-2, 115, 210, domy obj. 1, 50, 123, 184). Úsek stredného eneolitu, kultúra badenská, sa archeobotanicky dokumentuje nálezmi zo zásobnej jamy 172 a sídliskovej jamy 207. Zo stredovekého objektu 34 sa nadpriemerne bohatý archeobotanický nálezový komplex už publikoval (Šiška - Hajnalová 1983).

Pri datovaní nálezov z jednotlivých objektov sme sa vo väčšine prípadov mohli pridržiavať archeologických poznatkov. Problémy nám robil objekt 12 - žľab, ktorý patril bukovo-horskej kultúre, ale v ňom sa nachádzal ďalší bukovo-horský objekt (a ten bol ešte porušený objektom badenskej kultúry). Nálezy zo žľabu sme nezaradili ani k jednej kultúre. Tiež objekt 36, ktorý sa nachádzal v superpozícii so stredovekým objektom 34 nám robil problémy. Zo stredovekého objektu, kde bola veľmi veľká koncentrácia zuhlňatých semien dosahujúca niekoľko sto tisíc, sa do pravekého objektu dostali semená *Secale cereale* - raže siatej a *Cannabis sativa* - konope siatej a to až do hĺbky 50 cm od archeologickej úrovne terénu. Tento objekt sme v tabuľkách označili otáznikom, ale s nálezmi pravekých semien, najmä z hĺbky pod 50 cm, v texte kalkuluje. Podobným spôsobom sa dostalo pravdepodobne zo stredovekého objektu aj 1 semenko raže siatej do pravekého hliníka (obj. 15-1). Zistené tu bolo v hĺbke 30-40 cm. Pretože sa v pravekom hliníku nachádzali vo väčšom množstve a to až skoro tri stovky pravekých semien, nevyznačujeme u tohoto objektu datovanie sporné.

Na viackultúrne osídlenom sídlisku v Šarišských Michalánoch, ako to ukazujú hore vymenované príklady, sa nám do pravekých objektov dostali stredoveké semená, ktoré bolo možné nájsť a vzájomne rozlíšiť. Je možné uvažovať o prítomnosti pravekých semien z mladších fáz osídlenia v objektoch zo starších fáz osídlenia. Tu treba zdôrazniť, že na rozdiel od stredovekých semien, kontaminujúce praveké semená nevieme rozlíšiť. Na základe

nálezových posudkov možno získať informáciu, že sortiment rastlín ktorý pochádza z dna objektov, kde na základe hĺbky nemožno predpokladať kontamináciu a sortiment v hĺbkach okolo 30-40 cm sa vzájomne neodlišujú. Pri preplavovaní sme nachádzali celé kolekcie zuhoľnatených zvyškov a to semená pestovaných rastlín, planých rastlín aj uhličky vždy vo väčšom počte. Predpokladáme, že aj keď sa v nálezoch mohli nachádzať jednotlivé semená a uhličky časovo rôzneho pôvodu, celkový obraz neskresľovali. Pri práci v teréne sme sa snažili preplavovať zásypy iba takých objektov z praveku, ktoré stáli osamotené a neboli v superpozícii. Preplavovali sme tiež objekty, u ktorých datovanie bolo určité. Na základe napísaného je treba si uvedomiť, že ak kontamináciu predpokladáme, neuvažujeme o jej veľkom rozsahu.

Počas prác v teréne sme odobrali a preplavili 260 litrov hlíny z 3 profilov s recentnými pôdnymi horizontami (tab. 1 spodná časť). Potrebovali sme si overiť na týchto profiloch, teda recentných vrstvách, do akej hĺbky môžu preniknúť z povrchu pôdy nezuhoľnatené semená rastlín, prípadne zuhoľnatené praveké, alebo v akej hĺbke sa ešte uchovávajú nezuhoľnatené, ale rôzne deštruované semená rastlín. Získané poznatky v príspevku rozoberieme v časti o nezuhoľnatených semenách. Radiokarbonové datovanie z nálezov na lokalite nebolo urobené. Archeologické datovanie pre bukovohorskú kultúru je dve-tri storočia z konca 5. tisícročia až prelom 5. a 4. tisícročia pred našim letopočtom (Šiška rukopis).

ROZBOR NÁLEZOV A ICH HODNOTENIE

Semená pestovaných rastlín

Všetky semená pestovaných rastlín boli zuhoľnatené. Možno ich rámcovo zdeliť medzi zrnoviny, strukoviny, olejnaté a priadne rastliny. Preplavovaním sa získali tri súbory semien pestovaných rastlín časovo patriacich do rôznych archeologických kultúr praveku. Vzájomné porovnanie týchto súborov z rôznych období nie je možné, lebo nie je zastúpený výpovede schopný súbor objektov pre všetky archeologické obdobia (tab. 2, tab. 3).

Semená pestovaných rastlín pochádzajú z rôznych archeologických objektov. Rozdiely v koncentrácii rastlinných zvyškov v jednotlivých jamách a hliníkoch nie sú výrazné (tab. 2). Počet semien na objem 1 litra zeme sa pohybuje od 0,2 kusa po 14,9 kusov semien. Takýto počet je veľmi malý a nedokladá prítomnosť zásoby v nálezoch. Pri vyšších hodnotách počtu semien na objem hlíny sa zvyšuje aj počet semien planých rastlín aj počet úlomkov kláskov - vidličiek (tab. 4), čo našu predstavu o analyzovaných nálezoch odpadkov a nie zásob, v Šarišských Michal'anoch, len potvrdzuje. Predpokladáme, že nálezy patria odpadu po rôznej manipulácii so semenami, z ktorých sa mohli pripravovať strava, prípadne sa upravovali na skladovanie. Odpad sa dostal do zásobných a sídliskových jám kde zhorel alebo sa zuhoľnatený už vyhodil. V niektorých objektoch sme spolu so semenami preplavovaním získali uhličky, obhorené kosti, zvyšky zhorenej potravy, prípadne rybiu šupinu. Ani pri preplavovaní zásypu domov sme nezískali koncentráciu naznačujúcu zásobu. Domy obsahovali nepreplaviteľný obsah spečených hĺn a mazaníc. Analýzy mazaníc na odtlačky rastlín boli negatívne (pozri posudok č. 4372/83).

Zachovalosť semien pestovaných rastlín bola v

jednotlivých objektoch rozdielna, ale vo väčšine prípadov veľmi zlá. Veľa semien bolo tak poškodených, že sa nedali druhovo dobe rozlíšiť a ostalo len pri určení po rod alebo skupinu rodov (tab. 3), nebolo možné tiež namerať dostatočný počet semien pre štatistické výpočty.

Triticum diccocon Schrank - pšenica dvojrznová (tab. 9: 1,2) je najčastejšie zastúpeným druhom pšeníc v nálezoch semien v jednotlivých objektoch bukovohorskej kultúry. Našla sa aj v objekte skupiny Tiszadob a badenskej kultúry (tab.3). Zriedkavejšie sme nachádzali dobré identifikovateľné vidličky tohto druhu (tab. 4). Dôvodom je veľká krehkosť týchto rastlinných zvyškov. Celkom sme našli 168 ks semien v 16 objektoch a 7 ks vidličiek. Zrno sa vyznačovalo charakteristickými znakmi a to vypuklosť na dorzálnnej strane, vo väčšine prípadov bol aplikálny aj bazálny koniec zahrotený. Na semenách sa nachádzala úzka jazva po klíčku. Semená boli pri pohľade na dorzálnu stranu asymetrické. Na ventrálnej strane sa nachádzala rovná alebo mierne rozšírená ryha v strednej tretine zrna. Tvarová variabilita zrna bola veľmi podobná nálezom z ostatných neolitických lokalít na Slovensku (Štúrovo-Hajnalová 1983, s. 199, Blatné-Hajnalová 1988, s. 12). Zdá sa, že v Šarišských Michal'anoch prevládali kratšie a hrbatejšie semená, čo je zrejme aj z mier (tab. 7). Vidličky možno druhovo rozlíšiť iba v 7 prípadoch, a to iba vtedy keď sa mohli zistiť znaky: žilnatina na úlomkoch kláskových pliev, tvar spodnej časti vidličky pri čelnom pohľade, prípadne tvar zlomu v bazálnej časti klásku. Určovacie znaky sa sledovali podľa doporučenia Zeist W. (1968). Veľa úlomkov nemalo zachovalé všetky vymenované znaky a tak boli zatriedené ako *Triticum spec.*, *Triticum/Hordeum* (tab. 4).

Triticum monococcum L. - pšenica jednozrnová (tab. 9: 3,4) je veľmi často zastúpeným druhom v nálezoch zuhoľnatených semien v objektoch bukovohorskej kultúry. Našla sa v objekte tiszadobskej kultúry a vo vidličkách sme ju zaznamenali aj v objektoch badenskej kultúry (tab. 3,4.). Jej vidličky na rozdiel od predchádzajúcej pšenice sa dali dobre rozlišovať. Celkom sme našli 47 zrn s týmito charakteristickými znakmi: úzke zrno pri pohľade na dorzálnu stranu, výrazná vypuklosť (člnkovitosť) ventrálnej strany, krátka jazva po klíčku pri bočnom pohľade na zrno. Namerané hodnoty sa urobili iba u dobre zachovaných zrn, ich počet je malý pre štatistické zovšeobecnenia (tab. 7). 73 vidličiek pšenice jednozrnovej pochádza z 8 archeologických objektov. Ich zachovalosť bola veľmi dobrá a ľahko sa rozlišovali (tab. 9: 4).

Triticum spec. cf. spelta - pšenica pravdepodobne špaldova (tab. 9: 5,6). V kolekcii zuhoľnatených semien aj zuhoľnatených vidličiek bolo možné nájsť jedince, ktoré mali znaky tejto pšenice. Počet semien a vidličiek nebol vysoký (tab. 3,4). Našli sme iba 31 semien a 11 vidličiek v nálezoch bukovohorskej a badenskej kultúry. Zrná boli predĺžené nevysoké, apikálny koniec mali klenutý, jazva po klíčku bola dlhá, málo široká. Ventrálna strana bola u väčšiny semien ploská. Vidličky boli široké s typicky usporiadanou žilnatinou na základni kláskových pliev. Zrná bolo možné merať iba v málo prípadoch (tab. 7).

Triticum spec. cf. aestivum/compactum - pšenica pravdepodobne siata/nakopená (tab. 9: 7). Vo viacerých objektoch bukovohorskej kultúry a v jednom objekte badenskej kultúry sme našli malé semenka, ktorých veľkosť je pod 5 mm dĺžky (tab. 7). Sú baculaté so širokou jazvou po vypadutom klíčku. Na ventrálnej strane sú

semienka klenuté. Domnievame sa, že môžu patriť archaickým bezplevnatým pšeniciam, ktoré bližšie botanicky nemožno určiť.

Hordeum vulgare L. - jačmeň siaty. V 18. archeologických objektoch v oboch neolitických kultúrach sme preplavením získali 537 semien jačmeňa siateho. V 16 objektoch u 445 semien sme mohli rozlíšiť varietu nahého viacradové jačmeňa - var. *coeleste* (tab. 9:8). Semená nahých jačmeňov sú charakteristické oválnym tvarom, rovnou hlbokou ryhou na ventrálnej strane, nerozširujúcou sa na žiadnom z koncov. Pri viacradoých jačmeňoch majú semená pri pohľade na dorzálnu stranu pravidelné aj nepravidelné obvodové hrany. Medzi vidličkami bolo možné rozlíšiť nahý jačmeň určený iba v 3 prípadoch. Domnievame sa, že aj jačmeň iba po druh (*H. vulgare*) u semien patrí k nahej variete. Pri používaní nami stanovených hore vymenovaných kritérií to nebolo možné dokázať u 1/5 semien. Jačmeň siaty nahý sa nezistil v objektoch badenskej kultúry, čo však môže byť spôsobené malým počtom preplavovaných objektov z tejto archeologickej kultúry a nie absenciou tohto druhu na lokalite v čase existencie eneolitického osídlenia.

Panicum miliaceum Mill. - proso siate. V dvoch objektoch sa našli semienka prosa siateho. Zatiaľ čo v objekte s nálezmi bukovohorskej kultúry (obj. 115) sa našlo poškodené ťažko identifikovateľné semienko, v objekte so zmiešanými nálezmi bukovohorskej kultúry a stredovekého osídlenia (obj. 36) sa našli dve dobre rozlíšiteľné semená na dne jamy. Poloha v objekte naznačuje, že semená sú pravké. Či sa táto rastlina pestovala v neolite ako samotná alebo bola prímiesou nemôžeme podľa nálezov zistiť.

Pisum sativum L. - hrach siaty. Ojedinelé semienka okrúhleho tvaru sa našli v 4 objektoch bukovohorskej kultúry v 1 objekte badenskej kultúry (tab. 3). Veľkosť semien bola okolo 3 mm (tab. 7).

Linum spec. cf. ussitatissimum - ľan pravdepodobne siaty (tab. 9:9). V 6 bukovohorských objektoch sa pri preplavení našli drobné semienka tvarom zhodné s ľanom. Domnievame sa, že môžu pochádzať z pestovaného ľanu, aj keď majú veľmi malé semienka (tab. 7). S takýmito rozmermi pestovaného ľanu sme sa v pravekom náleze už stretli v Leviciach (Hajnalová 1977a).

Papaver spec. - m a k. V dvoch objektoch bukovohorskej kultúry boli prítomné 3 značne poškodené zuhoľnatené semienka, u ktorých nebolo možné presné druhové botanické určenie. Boli týchto rozmerov 1,5-1,2x1,3-1,0x0,6 mm. Nie je možné vylúčiť predpoklad, že mohli patriť pestovanej pochutine. Typické rozlišovacie znaky pre rozlíšenie planých a pestovaných druhov sa na zuhoľnatených semenách neuchovali.

Semená *Secale cereale* - raže siatej a *Cannabis sativa* - konope siatej nájdené v pravekom objekte ležiacom v superpozícii so stredovekým považujeme za stredoveké (tab. 3).

Zvyšky zbieraných plodov

Do tejto skupiny sme zatriedili zuhoľnatené úlomky plodov a semien rastlín, u ktorých sa dá predpokladať zámerne vyhládavanie ľuďmi v praveku.

Corylus avellana L. - lieska obyčajná. Bola zistená úlomkami zuhoľnatených škrupín v objektoch bukovohorskej kultúry (tab. 3).

Malus spec. - jablňo. V dvoch objektoch bukovohorskej kultúry sme našli viacero zvyškov planých jabĺčok. Semienka mali veľkosti 7,2-7,3x4,0-3,8x2,8 mm, začne poškodené zuhoľnatené jaderničky sa nedali merať.

Prunus spec. - slivka, trnka. 7 zuhoľnatených úlomkov škrupín a kôstok bolo zistených v 2 archeologických objektoch bukovohorskej kultúry. Pôvodná veľkosť sa z úlomkov nedala zistiť.

Cerasus spec. - čerešňa. Jedna kôstočka určená iba s pravdepodobnosťou (tab. 3) sa získala počas preplavenia bukovohorských vrstiev v objekte 36.

Trapa spec. - kotvica plávajúca. Dva rohovitý úlomky z orieška tejto rastliny boli zistené v objekte 36 a to v hline preplavenej z dna objektu. Na základe tejto polohy sa dá uvažovať, že sú neolitického pôvodu.

K zbieraným rastlinám mohli patriť tiež ďalšie zuhoľnatené plody získané v preplavovanej hline bukovohorských archeologických vrstiev (*Sambucus ebulus* - baza chabzdová, *Sambucus nigra* - baza čierna, *Rubus spec. - černice*). Tieto rastliny svojimi nárokmi na životné prostredie mohli rásť v bezprostrednej blízkosti otvorených jám priamo na sídlisku a tak možno hovoriť, že na ich prítomnosti v archeologických objektoch nemusel mať podiel človek. Ostatné vymenované rastliny rástli pravdepodobne v okolí sídliska a to na okrajoch lesov, v krovinách, alebo tiež priamo v lesoch. Na území dnešnej Fedelemy je dosť ťažko predpokladať väčšiu hladinu stojatej vody, prípadne pomaly tečúcu vodu s hĺbkou 1-2 m, z ktorej mohli pochádzať plody kotvice plávajúcej (ekologické nároky tejto dnes už zriedkavej rastliny na Slovensku popisuje Bertová a kol. 1988). Veľký potok má dnes charakter horskej bystriny. V tejto súvislosti by bolo zaujímavé venovať pozornosť neďalekému močiaru z pohľadu palynológie.

Semená planých rastlín

505 zuhoľnatených semien planých rastlín zo synatropných stanovišť sa nachádzalo spolu so semenami pestovaných rastlín v 20 archeologických objektoch (tab. 1.5). Ich pôvod možno hľadať jednak na poliach, z ktorých sa na sídlisko dostali spolu s obilím na konci vegetácie počas zberu, ale tiež ich pôvod možno predpokladať na sídliskách. Do objektov sa potom dostali nafúkaním, alebo nahádzaním. Bližšie sa charakterizovaním stanovišť rastlín zaoberáme v časti diskusie.

Oddeliť, alebo absolútne kvantifikovať jednotlivé nájdené semená do rôznych pôvodných stanovišť neolitu a eneolitu nie je možné. Dá sa v rámci diskusie zhodnotiť nálezový súbor z viacerých hľadísk. Sortiment zo Šarišských Michalian pozostáva zo 16 druhov, ako najnižšej botanicky určiteľnej jednotky, z 10 rodov, ktoré nemožno bližšie určiť na druhy a zo 6 skupín určených po čelade. V celkovom objeme predstavuje počet semien určených po druh, teda jednotku definovateľnú aj z dnešných ekologických hľadísk, 72 % semien. V 28 % z počtu semien sú zastúpené ojedinelé semienka značne poškodené, kde zrekonštruovať znaky potrebné na rozlíšenie nebolo možné. Chýbali nám napríklad na semenách pokožky, prípadne klíčky, alebo boli krehké semienka zanesené nezmývateľnou špinou, ktorá zakrývala pre rozlíšenie potrebné znaky.

Najčastejšie sa vyskytujúcimi semenami bol mrlík biely - *Chenopodium album* L. zistený v 17 archeologických objektoch z neolitu a eneolitu ako aj pohánkovec ovijavý -

Fallopia convolvulus (L.) Á. LÖVE, nachádzajúci sa v 14 objektoch z neolitu. Ostatné druhy synantropných rastlín sa nachádzali v 1 až 5 pravekých objektoch (tab. 5). Boli to mrlík hybridný - *Chenopodium hybridum* L., marinka roľná - *Asperula arvensis* L., lipkavec obyčajný - *Galium aparine* L., pravdepodobne lipkavec trojrohý - cf. *Galium tricorneratum* DANDY, prstovka holá - *Digitaria ischaemum* (SCHREB.) (MUEHLENB., ježatka kuria - *Echinochloa crus-galli* (L.) P. BEAUV., mohár zelený - *Setaria viridis* (L.) P. BEAUV., stavikrv vtáči - *Polygonum aviculare* L., pravdepodobne horčiak riedkokvetý - cf. *Persicaria mitis* (SCHRANK) OPIZ ex ASENOV, ľuľok čierny - *Solanum nigrum* L., ľuľok sladkohorký - *Solanum dulcamara* L., štiavec kučeravý - *Rumex crispus* L. K tejto skupine rastlín mohli patriť aj tri druhy už skôr vymenované, ktoré vytvárajú jedlé plody a to baza čierna, baza chabzdová, černice. Ich zuhoľnatené semená sa našli v archeologických objektoch z praveku tiež.

Zuhoľnatené dreviny

826 uhlíčkov pochádza z 21 archeologických objektov (jamy zásobné, sídliskové, hliníky, chaty, žľab aj hrob) (tab. 6). Patria bukovohorskej a badenskej kultúre. Archeologické datovanie nebolo jednoznačné v objekte 12, kde zasahovali obyvatelia bukovohorskej a badenskej kultúry a pri objekte 36, kde sa popri pravekých nálezoch vyskytovali aj stredoveké rastlinné zvyšky. V 1/16 nálezov drobných uhlíčkov sa nám nepodarilo bližšie určenie a ostali v tabuľkách zaradené ako listnaté dreviny. 1/18 tvorili neanalyzovateľné uhlíky poväčšine zuhoľnatené hrče konárov. Ani v jednom náleze sme nemali k dispozícii na analýzu zvyšok predmetu, alebo drevo zo stavby. Z lokality sme nemali k dispozícii ani priame nálezy z ohnísk. Teda všetky uhlíky boli roztrúsené.

Vo všetkých bukovohorských objektoch sa našiel dub - *Quercus spec.* Časté boli nálezy z javora - *Acer spec.*, bresta - *Ulmus spec.*, jablňokvetých - *Pomoideae*. Zriedkavé boli uhlíky z jaseňa - *Fraxinus spec.*, hrabu - *Carpinus spec.*, lipy - *Tilia spec.* Dreviny vlhších polôh, o ktoré v zázemí lokality určite nebola núdza a to vrba - *Salix spec.*, topoľ - *Populus spec.*, jelša - *Alnus spec.*, boli v nálezoch výrazne zastúpené. Z kríkov sme zistili iba ojedinelé uhlíčky z rešetliaka - *Rhamnus spec.*, trnky alebo slivky - *Prunus spec.*, bršlena - *Eunymus spec.*, liesky obyčajnej - *Corylus avellana* a lesnej liany plamienka - *Clematis spec.* K zaujímavostiam medzi nálezmi patrí uhlík z orecha vlašského - *Juglans regia* (tab. 6). Prítomnosť takéhoto stromu je na lokalite problematické predpokladať, ale ekologicky ho nemožno ani vylúčiť. Prítomnosť ostatných vymenovaných drevín v období bukovohorskej kultúry možno predpokladať v bližšom aj vzdialenejšom zázemí.

Domnievame sa, že les v polohách v nízkej hladine spodnej vody v dobe bukovohorskej kultúry tvorili stromy duba, bresta, javora, jaseňa, v ktorých sa mohla vyskytovať aj lipa, planá jablň, čerešňa. V presvetlených miestach a na okrajoch lesa aj kríky bršlena, rešetliak, trnky, prípadne lieska. Dôležitý poznatok je, že sa tu nenachádzali ihličnaté stromy. Popri potoku rástli vrba, topoľ, jelša a možno aj breza. Všetky vymenované dreviny sa v nálezoch uhlíkov nachádzajú.

Uhlíky z obdobia badenskej kultúry (tab. 6) sú málopočetné pre širšie vzájomné porovnanie. V objekte 207 sa nachádzali uhlíky z duba a bresta, to znamená, že tie, ktoré prevládali v bukovohorskej kultúre. V objekte 12 sa

našli uhlíky buku - *Fagus sylvatica* a hrabu - *Carpinus betulus*. Je veľkou škodou, že zásyp objektu má sporné datovanie. Prítomnosť buku mohla byť zaujímavým dokladom šírenia tejto dreviny v holocéne.

Uhlíky z hrobu 4 patrili dubu a brestu. Ich pôvodný účel a úloha v pohrebnom rite neboli z polohy v hrobe výrazné.

Problémy rekonštrukcie vegetácie na lokalite a v jej zázemí bližšie rozoberáme aj v časti diskusie.

Iné nálezy

Nezuhoľnatené semená rastlín. Počas preplavovania sme získali v niekoľkých archeologických objektoch väčší počet nezuhoľnatených semien a to nielen plytko pod povrchom pôdy, ale aj v hĺbkach 100-120 cm od povrchu pôdy. Týchto 1294 semien bolo veľmi deštruovaných, vo väčšine prípadov sme našli iba obaly semien, prípadne zvyšky kláskov. Je potrebné podotknúť, že archeologické objekty, v ktorých sme preplavovali, neboli otvorené predtým, ako sme ich archeobotanicky sledovali. A teda semená vegetácie daného roku, prípadne predchádzajúceho roku sa v nich nenachádzali. Aby sme si vedeli utvoriť predstavu o pôvode nezuhoľnatených semien, prípadne predstavu o ich veku, urobili sme na lokalite v bezprostrednej blízkosti archeologických objektov sondy - profily v recentnej hline a preplavovali sme po vrstvách 15-20 cm od povrchu až do hĺbky 200 cm (do takejto hĺbky siahali archeologické objekty v bezprostrednej blízkosti skúšobných profilov). Takýmto spôsobom sme preplavovali tiež obsah jamy z obdobia badenskej kultúry. Zaujímavé výsledky detailných archeologických analýz sú v nálezovom posudku č. 12 758/90. Ako je zrejme z tabuľky 8 veľa nezuhoľnatených semien sa nachádzalo vo vrstvách ornice, to znamená +25-0 cm a o niečo viac semien bolo vo vrstvách pod ornice 0-35 cm. Vrstva označená ako 0 bola povrchom, na ktorom sa začali črtat' archeologické objekty a odkiaľ sa robili aj naše merania v archeologických objektoch, to znamená, že táto vrstva už neobsahovala vrstvu, do ktorej by zasahoval človek dnes, alebo v nedávnej minulosti. Nezuhoľnatené - recentné semená - vedeli preniknúť najviac do 25 - 35 cm pod vrstvu ornice, tam kde človek nikdy nezasiahol hlbšie. Ak však semená spadli do zásypu pravekého archeologického objektu, vedeli v ňom preniknúť do väčších hĺbok (pozri tab. 8, profil III). Zdá sa nám, že prenikali ešte o 30 - 40 cm hlbšie. Sortiment rastlín, ktoré sme v skúšobných profiloch našli, až do hĺbky okolo 60 cm sa poväčšine zhoduje s rastlinnými druhmi určenými vo vrstvách ornice a vo vrstve podornici. Môžeme teda povedať, že patrí k recentnej flóre. V hĺbkach od 60 cm sme však našli v skúšobnom profile v objekte 207, ale aj v iných bukovohorských objektoch niekoľko rastlinných druhov, ktoré sa nám v povrchových vrstvách nenachádzali. Boli to predovšetkým plevy tráv (*Poaceae*, *Elytrigia repens*, *Lolium spec.*), a tiež niektoré byliny, z ktorých ostali iba obaly (*Anthriscus spec.*, *Lycopus spec.*, *Solanum dulcamara*, *Stellaria spec.*, *Taraxacum spec.*). Keďže nevieme s určitosťou povedať, akú dobu v týchto hĺbkach môžu ostať nezuhoľnatené a len čiastočne spráchnivené semená rastlín (kde ostali na celulózu bohaté pletivá), nevieme zadatovať čas, kedy porast na lokalite obsahoval predovšetkým trávy. Teoreticky by sa dalo uvažovať, že to mohlo byť počas existencie alebo po zániku bukovohorskej kultúry, ale predstava, že by vedeli zvyšky semien ostať v pôde niekoľko tisíc rokov je veľmi odvážna.

Bolo by to možné snáď iba vtedy, keby už v čase bukovoohorskej kultúry boli v tom istom stupni rozpadu ako dnes. Teda vysušené plevy v nejakých výmazoch.

S l i m á k y. Pri triedení preplavením získaných nálezov sme iba v dvoch objektoch bukovoohorskej kultúry (166, 169, pozri tab 1) našli niekoľko ulit suchozemských mäkkýšov. Pôdne podmienky v Šarišských Michal'anoch sú svojou reakciou veľmi nevhodné pre uchovanie vápenných schránok živočíchov. Dr. J. Šteffek, CSc., ktorý nálezy určil 1. *Vallonia costata* (D. F. Müll.), 2. *Zonitoides nitidus* (O. F. Müll.), 3. *Succinea oblonga* (Drap.) konštatuje, že druhy pod číslom 2 a 3 sú vysoko vlhkomilné a 1 je druh prevažne lesný. Za analýzu malakofauny ďakujem.

Preplavením archeologických objektov sme získali tiež niekoľko kolekcií zuhoľnatených kostičiek, drobné úlomky zuhoľnatej potravy a rybiu šupinu. Tieto nálezy neboli odborné posúdené.

DISKUSIA

Kolekcia rastlinných zvyškov zo sídlisk neolitu a eneolitu v Šarišských Michal'anoch pochádza z viacerých človekom viac, alebo menej ovplyvňovaných rastlinných spoločenstiev. Neúplnosť poznatkov a to najmä absencia palynologických poznatkov, neumožňuje úplnú rekonštrukciu životného prostredia okolia jednotlivých sídlisk. Celok známych nálezov makrozvyškov rastlín v jednotlivostiach vie však vypovedať o viacerých skutočnostiach. O takúto výpoveď sa v rámci diskusie pokúsime.

Pre širšie rozdiskutovanie daných problémov poslúži predovšetkým súbor bukovoohorskej kultúry, ktorý pochádza z reprezentatívneho počtu 22 archeologických objektov. Nálezy obsahujú 18 botanických jednotiek z okruhu pestovaných aj planorastúcich rastlín používaných v potrave, 18 botanických jednotiek drevín a 14 botanických jednotiek planých rastlín. Všetky tieto majú aj ekologickú vypovedaciu hodnotu. 14 skupín rastlín je síce bez detailnej ekologickej vypovedacej hodnoty, ale celkovú predstavu vyjadrenú vo forme diskusie, vedľa dokresliť.

Nami hodnotený súbor je v podmienkach Slovenska z neolitu zatiaľ ojedinelý a preto ho nemožno hodnotiť porovnávaním. Pre zrovnanie nemáme k dispozícii ani podobné súbory zo širšieho územia susediaceho s východným Slovenskom v čase existencie bukovoohorskej kultúry, teda na sklonku 5. tisícročia a na začiatku 4. tisícročia pred n. l. Z bukovoohorskej kultúry je známych iba niekoľko zuhoľnatených semien z lokality Kečovo (poloha Domica jaskyňa) (Böhm 1933, Fietz 1936) a väčší počet odtlačkov rastlín z keramiky pochádzajúcej z lokalít Prešov - Šarišské Lúky, Michalovce, Zemplínske Kopčany (Hajnalová 1977b, 1989). Pri ekologickom hodnotení nálezov zvyškov rastlín zo Šarišských Michal'ian si je potrebné uvedomiť, že územie bolo neolitickými roľníkmi osídlené pred bukovoohorskou kultúrou intenzívne a sídliská predchádzajúce osídleniu na Fedelemke sa nachádzali v teréne v bezprostrednej blízkosti lokality. To znamená, že je potrebné počítať so zmenenými spoločenstvami už pred osídlením bukovoohorskou kultúrou. No intenzitu tejto zmeny nepoznáme.

Rastliny polí. V zuhoľnatených semenách poznáme z týchto rastlinných spoločenstiev zrnoviny, strukoviny, olejnaté a priadne rastliny i buriny. Ako odpadky sa tieto skupiny rastlín nachádzali pomiešané. Semená predstavujú

v prvom rade väčšiu kolekciu samostatne pestovaných zrnovín a zrnovité prímеси v nich. Za samostatne pestované môžeme počítať s určitou mierou pšenicu dvojzrnovú a jačmeň siaty nahý. Ich semená sa našli vo väčšine objektov spolu, ale rôzne agrotechnické požiadavky, rozdielne potravinárskej vlastnosti, vyplývajúce z toho, že jeden druh má nahé zrno, druhý je silne plevnatý, nám dávajú možnosť predpokladať, že sa pestovali na oddelených poliach. Nezvykle veľký podiel semien pšenice jednozrnovej v nálezoch umožňuje uvažovať prípadne tiež o jej samostatnom pestovaní, čo v danom čase bolo samozrejmosťou napríklad na Balkáne a v južnej Európe (súborne: Zeist, Wasylikova, Behre 1991).

Na území Slovenska sme takúto prax nepredpokladali a je treba podotknúť, že nálezy zo Šarišských Michal'ian, keďže nemáme samostatné zásoby v nálezoch, takúto predstavu nevedia ani jednoznačne dokumentovať. V bukovoohorskej kultúre sa pestoval hrach, šošovica a ľan siaty. Ako vyzeralo pestovanie týchto rastlín, nám nálezy semien nedokumentujú.

Ďalšie nálezy kultúrnych rastlín a to pšenica špaldova, pšenica siata/nakopená, ako aj proso, prípadne mak nemôžeme na základe poznatkov považovať za samostatne pestované. Zrnoviny mohli tvoriť len prirodzenú prímесь polí. Nálezy zo Šarišských Michal'ian sú bohatšie ako máme potvrdené na ostatných známych archeologických lokalitách z obdobia stredného neolitu o nahý jačmeň a ľan (Hajnalová 1989).

Súčasťou vegetácie polí sú aj plané rastliny a to buriny, teda rastliny, ktorých stanovišťa sú v prvom rade na pôdach obrábaných určitou agrotechnikou. Ale súčasťou vegetácie polí sú príležitostne aj plano rastúce rastliny, ktoré sa do porastu pestovaných rastlín dostali z okrajov polí. V našich nálezoch za takého rastliny môžeme počítať aj nami popisovanú skupinu so zuhoľnatenými semenami planých rastlín. Medzi 14 druhmi z tejto skupiny je možné nájsť 9 archeofytov, teda rastlín, ktoré sú v našich geografických podmienkach úzko viazané na činnosť človeka. Patria sem podľa Opravila (1979) tieto druhy: pohánkovec ovijavý, marinka roľná, ježatka kuria, mohár sivý, mrlík hybridný, stavikry vtáčí, ľuľok čierny a ak sme správne určili aj semenko lipkavca trojrohého. Dá sa predpokladať, že prevažná väčšina z nich až na stavikry vtáči a pravdepodobne ľuľok čierny nie sú pôvodné v stredoeurópskej flóre (Willerding 1986). Na naše územie prišli spolu s poľnohospodármi. V našich nálezoch na Fedelemke ich zloženie môže napovedať, že pochádzajú z dlhšie obrábaných polí. Podľa ich nárokov na životné podmienky možno konštatovať, že sú to rastliny, ktoré sa vyvíjali počas jarnej a letnej vegetácie, čo by mohlo naznačovať, že pestované rastliny boli jarinami. Ostatných 5 druhov planých rastlín patrí medzi apofyty. Sú to mrlík biely, štiavec kučeravý, lipkavec obyčajný, horčiak riedkokvetý a ľuľok sladkohorký. Tieto rastlinné druhy patria k našej pôvodnej flóre. V prvom rade ich pôvod bol v pobrežných porastoch krikov a na okrajoch lužných lesov. Domnievame sa tak preto, že vyžadujú pre svoj rast stanovišťa s dostatkom vody. Dnes tieto rastliny môžeme nájsť okrem vymenovaných polí tiež popri cestách, na rumoviskách, na sídliskách, ale tiež na poliach s okopaninami. Pre zdarný vývoj a prinesenie semien potrebujú okrem iného dostatok svetla a to nielen na začiatku ich vegetácie, ale počas celého rastu a vývoja. To je vlastne dôvod, prečo rastú dnes na poliach v okopaninách. Predpokladáme, že medzi poľné rastliny sa dostali

v Šarišských Michal'anoch predovšetkým z okrajov polí, ktoré susedili s ich pôvodnými stanovišťami. Väčší počet druhov, ktoré pre svoj rast potrebujú svetlo, a to nielen medzi apofytmi, ale aj archeofytmi naznačuje, že porasty zrnovín boli riedke.

Semená planých rastlín sa z polí na sídliská mohli dostať iba s prinesenou úrodou. To znamená, že sa spolu s klasmi obilia na poli pozberali. Keďže v nálezoch semien burín je niekoľko druhov, ktoré vytvárajú kvety a plody v maximálnej výške okolo 50-70 cm, vo vhodných klimatických podmienkach pri hornej hranici, opačne pri dolnej hranici, napríklad prstovka holá, mohár sivý, ježatka kuria, štiavec kučeravý, dá sa uvažovať, že aj výška klasov pestovaných rastlín sa mohla pohybovať v uvedených hraniciach.

Umiestniť polia do zázemia lokality je pravdepodobne na základe archeobotanických nálezov nemožné. Je však zaujímavé, že väčšina nami zistených rastlín vyžaduje dostatok dusíka a tepla zároveň. Sú to podľa Tymrakiewiczza (1962) mrlík biely, mrlík hybridný, lipkavec obyčajný, štiavec kučeravý, ježatka kuria, mohár sivý. Takéto polohy sa mohli nájsť najskôr v blízkosti obydli a hospodárskych priestorov na väčšej ploche otvorenej krajiny. Indikátorov väčšieho obsahu CaCO_3 v pôde sme nezistili, podobne ako aj indikátorov piesočnatých a hlinitopiesočnatých pôd. Naše semená indikujú prevzdušnenú hlinitú pôdu.

Charakter pôdy v období neolitu v dobe existencie badenského osídlenia lokality nemôžeme na základe malého počtu preplavením získaných nálezov semien popísať. Sortiment pestovaných rastlín, pochádzajúci z dvoch archeologických objektov dokumentuje pestovanie pšenice dvojzrnovej s pšenicou jednozrnovou. Zo strukovín sa našla šošovica kuchynská. Nájdené semená burín sú bez vypovedacej hodnoty.

Podobne nevieme bližšie charakterizovať podmienky na poliach v období skupiny Tiszadob.

Rastliny lesov. Detailne rekonštruovať vegetáciu v zázemí lokality v čase osídlenia bukovohorskou kultúrou na základe našich nálezov nemôžeme. Nedovoľujú nám to pravidlá paleoetnobotanických hodnotení. Z lokality nám chýbajú palynologické poznatky širšieho územia, prípadne nám chýbajú nálezy makrozvyškov v prirodzených sedimentoch a to či už v bezprostrednej blízkosti od lokality alebo vo väčšej vzdialenosti. Môžeme v rámci diskusie len v širokom rámci poznatkov dokumentovať naše nálezy.

Vieme, že ľudia osídlení na lokalite v čase bukovohorskej kultúry poznali viacej zrážok a vyššie teploty ako je tomu na danom území dnes. Na základe palynologických štúdií urobených z okrajových území neolitického osídlenia východného Slovenska (Krippel 1963, 1986), ale taktiež v širšom území strednej Európy (Opravit 1984), predpokladáme prevládanie dubových lesov, ktoré vystupovali vysoko do hôr a to oveľa vyššie ako vystupujú dubové lesy dnes. Popri vodných tokoch, ktoré boli na vodu bohatšie ako dnes, sa nachádzali rozsiahle lužné lesy. V porastoch dubových lesov sa predpokladá bohatý sortiment drevín. E. Rybničková (rukopis) predpokladá v atlantiku, ktorý umiestňuje do obdobia 8000-4500 rokov pred dneškom v nadmorskej výške 300-500 m. n. m. mezofilné dúbavy, v ktorých popri prevládajúcom dube rástli brest, javor, lipa, jaseň a tiež lieska obyčajná a brečtan. Pôvod týchto lesov a ich najväčšie rozšírenie predpokladá predovšetkým na východnom Slovensku.

Vieme, že dnes je v zázemí Fedelemky v lese Giráž v

nadmorských výškach 330-420 m. n. m. pôvodná vegetácia dubových subxerothermofilných lesov a rozsiahle porasty lužných lesov v koryte Veľkého potoka (vlastné pozorovanie a Geobotanická mapa, Michalko a kol. autorov 1986). Vieme, že poľnohospodárska pôda včetně územia lokality sa nachádza na hnedozemiach. Tieto sa rozprestierajú od vlastnej lokality v pásme popri potoku nie na veľmi širokom pruhu smerom na východ. Sklony svahov okolo potoka sú západné aj východné.

Naše nálezy uhlikov z bukovohorskej kultúry súhlasia so sortimentom drevín, predpokladaným v rekonštrukciách pre obdobie atlantika a epiatlantika. Naše nálezy tento sortiment drevín (dub, javor, brest, jaseň, lipa, hrab) dopĺňajú o nálezy ďalších stromov a to ovocných (jablň, čerešňa) a krikov, ktoré by mohli dokumentovať väčší zásah človeka do prirodzenej lesnej krajiny. V zázemí lokality je preto možné predpokladať rozsiahle dubové porasty, vhodné na pastvu predovšetkých ošipáných. V menšom rozsahu sa v okolí lokality mohli nachádzať presvetlené lesy s trávnatým porastom vyhovujúce pre chov hovädzieho dobytku. Lesné spoločenstvá tohto charakteru, kde sa presvetlením môžu získať väčšie plochy trávnej vegetácie, nemali pedologické ani klimatické predpoklady pre existenciu v dobe osídlenia ľuďmi bukovohorskej kultúry. Bylinný podrast lesov v našich archeobotanických nálezoch prakticky nepoznáme. Máme dokumentovaných iba niekoľko rastlinných druhov nachádzajúcich sa na okrajoch polí, o ktorých sme sa už zmienili. V archeobotanických nálezoch uhlikov máme dokonale zastúpený sortiment drevín z lužných lesov, sú to vrby, topole a jelše. Takéto lesy sa nachádzali určite v bezprostrednej blízkosti vlastnej lokality.

Vegetácia sídliska. Rastlinné druhy, ktoré by s určitosťou tvorili obraz o vzhľade sídliska, sme preplavovaním nezískali. Nezuhoľnatené semená, ktoré ostali v rôznych hĺbkach archeologických objektov nemôžeme s určitosťou priradiť k neolitickým. Predstava, že by mohli ostať v zemi tisícky rokov bez úplnej deštrukcie, je neprijateľná. Medzi zuhoľnatenými semenami sa nachádza viacero rastlinných druhov, ktoré mohli pôvodne rásť na sídlisku práve tak dobre ako aj na poli. Sú to predovšetkým druhy vyžadujúce pre svoj rast pôdy bohaté na dusík (baza chabzdová, ľuľok čierny, lipkavec obyčajný, mrlík biely, mrlík hybridný), ale tiež stavikrv vtáči dobre znášajúci polohy so zošľapávanými miestami.

ZÁVER

Na archeologickej lokalite Šarišské Michal'any, poloha Fedelemka sa počas rokov 1981 - 85 získali početné archeobotanické nálezy z obdobia neolitu a málopočetné nálezy z eneolitu.

Zvyšky rastlín sa získali preplavením viac ako 700 litrov zeme z 57 polôh v 22 archeologických objektoch (zásobné, odpadné jamy, chaty, žľab, hliník). Analýze bolo podrobených 1356 zuhoľnatených semien pestovaných rastlín, 232 úlomkov kláskov zrnovín, 27 zuhoľnatených semien a plodov zbieraného ovocia a orechov, 504 zuhoľnatených semien planých rastlín a 826 kusov uhlikov. Analýzou sa získalo tiež 1294 nezuhoľnatených semien. Botanicky sa spolu rozlíšilo 33 druhov, 29 rodov rastlín zo zuhoľnatených semien, ale tiež 48 botanických jednotiek nezuhoľnatených semien.

NEOLIT

Skupina Tiszadob (1 archeologický objekt): *Triticum monococcum*, *Triticum dicoccon*, *Hordeum vulgare*, *Hordeum vulgare* var. *coel este* ;

Fallopia convolvulus, *Chenopodium album*, cf. *Galium tricornutum*, *Rumex spec.*

Kultúra bukovohorská (19 archeologických obj.): *Triticum monococcum*, *Triticum dicoccon*, *Triticum* cf. *spelta*, *Triticum* cf. *aestivo/compactum*, *Hordeum vulgare*, *Hordeum vulgare* var. *coeleste*, *Pisum sativum*, *Lens esculenta*, *Linum spec.* cf. *usitatissimu*, *Papaver spec. nf.*, *Panicum miliaceum* ; *Corylus avellana*, *Malus spec.*, *Prunus spec.*, *Cerasus spec.*, *Sambucus nigra*, *Sambucus ebulus*, *Rubus spec.*, *Trapa spec.*, *Fallopia convolvulus*, *Chenopodium album*, *Chenopodium hybridum*, *Asperula*

arvensis, *Galium aparine*, *Digitaria iachaemum*, *Echinochloa crus-galli*, cf. *Setaria viridis*, *Polygonum aviculare*, cf. *Persicaria mitis*, *Avena spec.*, *Bromus spec.*, *Solanum nigrum*, *Solanum dulcamara*, *Rumex crispus*, *Rumex spec.*, *Melandrium spec.*;

Quercus spec., *Acer spec.*, *Ulmus spec.*, *Pomoideae*, *Carpinus betulus*, *Fraxinus spec.*, *Tilia spec.*, *Populus spec.*, *Salix spec.*, *Alnus spec.*, *Betula spec.*, *Corylus avellana*, *Prunus spec.*, *Rhamnus spec.*, *Eunymus spec.*, *Clematis vitalba*, cf. *Juglans regia*.

ENEOLIT

Kultúra badenská (2 archeologické objekty) *Triticum dicoccon*, *Triticum* cf. *aestivo/compactum*, *Triticum* cf. *spelta*, *Lens esculenta* ; *Chenopodium album*, *Chenopodium hybridum*, *Echinochloa crusgalli*, *Polygonum spec.*, cf. *Bromus spec.* ; *Quercus spec.*, *Ulmus spec.*

LITERATÚRA

BERTO VÁ, L. a kol.: *Flóra Slovenska* IV/4. Bratislava 1988, s. 582.

BÖHM, J.: *Domica - jaskyňa neolitického človeka*. Praha 1933.

FIETZ, A.: *Prähistorische Pflanzenreste aus der Slowakei*. In: *Verhandlungen der Naturforschenden Vereines in Brünn*. 67/1935. Brünn 1936, s. 149 - 151.

HAJNALOVÁ, E.: *Zuhofnatené rastlinné zvyšky v eneolitickej nádobe z Levíc*. *Slov. Archeol.*, 25, 1977a, s. 7-12.

HAJNALOVÁ, E.: *Odtlačky kultúrnych rastlín z neolitu na východnom Slovensku*. *Archeol. Rozhl.*, 29, 1977b, s. 121-136.

HAJNALOVÁ, E.: *Paleobotanické neolitické nálezy zo Štúrova*. *Slov. Archeol.*, 30, 1983, s. 199-218.

HAJNALOVÁ, E.: *Analýza a hodnotenie rastlinných zvyškov v neolitických objektoch v Blatnom, poloha Štrky*. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV*. 24, Nitra 1988, s. 11-28.

HAJNALOVÁ, E.: *Katalóg zvyškov semien a plodov v archeologických nálezoch na Slovensku*. In: *Acta Interdisciplinaria Archeologica VII.*, Nitra 1989, s. 3-192.

KRIPPPEL, E.: *Postglaciálny vývoj lesov Tatranského národného parku*. *Biol. práce* 9/5, 1963, s. 1-40.

KRIPPPEL, E.: *Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska*. *Veda, Bratislava* 1980, s. 307.

MICHALKO, J. a kol.: *Geobotanická mapa ČSSR, mapová časť*. Bratislava 1986, s. 160.

OPRAVIL, E.: *Rastlinné zbytky z Mohelnice 2*. *Čas. Slez. Muz.*, Opava (A), 1979, 28, s. 97-109.

OPRAVIL, E.: *Poznámky k rekonstrukcii prírodného prostredia v neolitu ČSSR*. *Sbornik prací FF Brněnské Univerzity E*, 29, 1984, s. 167-178.

RYBNÍČKOVÁ, E.: *Dřeviny a vegetace Československa v nejmladším kvartéru*. (Paleobotanické studie). *Rukopis doktorskej dizertácie*. Brno.

ŠIŠKA, S.: *Šarišské Michalany*. *Rukopis knihy*.

ŠIŠKA, S. - HAJNALOVÁ, E.: *Stredoveké obydlie a depot semien konopy satej zo Šarišských Michalian*. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV*. 20 Nitra 1983, s. 303-317.

TYMRAKIEWICZ, W.: *Atlas chwastow*. Warszawa 1962, s. 366.

ZEIST, W. van: *Prehistoric and Early Historic Food Plants in the Netherlands*. *Paleohistoria*, 14, 1968, s. 41-173.

ZEIST, W. - WASYLIKOWA, K. - BEHRE, K. E.: *Progress in Old World Palaeoethnobotany*. Rotterdam 1991, s. 350.

WILLERDING, U.: *Zur Geschichte der Unkräuter Mitteleuropas*. Neumünster 1986, s. 382.

URZEITICHE BESIEDLUNG DER FUNDSTELLE ŠARIŠSKÉ MICHALANY, DOKUMENTIERT DURCH PFLANZENRESTE

EVA HAJNALOVÁ

Im Beitrag bewertet die Autorin die archäobotanischen Funde aus Šarišské Michalany. Sie bestehen aus 1360 Stück verkohlter Samen von Anbaupflanzen, 504 Stück verkohlter Samen von Wildpflanzen wie auch aus 826 Stück Holzkohlenstückchen von Bäumen und Sträuchern. Die Funde stammen aus 29 archäologischen Objekten (Vorrats- und Abfallgruben, Lehmexploitationsgruben, Verschüttungen von Häusern). 22 Verfüllungen archäologischer Objekte aus dem Neolithikum und Äneolithikum wurden durch Schlämmung verfolgt. Die Autorin konstatiert, daß sämtliche gewonnenen Funde das Gepräge von Abfällen hatten.

Die Schlämmung erfolgte mit Hilfe von Laborsieben auf der Fundstelle mit polykultureller Besiedlung. Aus dem Neolithikum befanden sich auf 3700 m² Fläche 282 archäologische Objekte, aus dem Äneolithikum 39 und aus dem Mittelalter zwei. Die Schlämmung war auf die Gewinnung von Samenfunden aus dem mittleren Neolithikum orientiert (19 Objekte der Bükker Kultur). Ausgehoben wurden selbständig stehende Objekte mit eindeutiger Datierung.

Zwecks näherer Klarstellung der Abfolge der Kontamination älterer Objekte mit Funden aus jüngeren Besiedlungsphasen wurden von der Autorin auf der Fundstelle sog. Kontrollprofile geschlämmt (I.-III. auf Taf. 8). Sie verfolgte in ihnen den Mechanismus der Einsprengung unverkohlter Pflanzensamen in verschiedene Tiefen innerhalb wie auch außerhalb der archäologischen Objekte. Außer anderem erfaßte sie in Objekten mit Superposition eine Kontamination der Verfüllung urzeitlicher Objekte mit mittelalterlichen verkohlten Samen von *Secale cereale* und *Cannabis sativa*, und zwar bis in die Tiefe von 30-50 cm vom Niveau der abgeschürften, 30 cm mächtigen Ackerkrume, also von der Stelle, wo sich im Gelände archäologische Objekte abzuzeichnen begannen. Interessante Erkenntnisse gewann die Autorin auch beim Verfolgen der Einstreuung unverkohlter rezenter Samen im archäologischen Objekt

wie auch außerhalb von ihm.

Die verkohlten Samen aus dem mittleren Neolithikum (Bükker Kultur) enthalten ein Sortiment von 10 Arten und Gattungen von Anbaupflanzen und rund 20 Arten und Gattungen von Ackerunkräutern (Taf. 3,5). Die Anbauarten sind auf der Fundstelle Šarišské Michalany um *Hordeum vulgare* var. *coeleste* und *Linum spec. cf. usitattissimum* evtl. um *Papaver spec.* bereichert, und zwar im Vergleich zu den Abdrücken auf Hüttenlehm und Scherben von Materialien, die durch die angeführte archäologische Kultur auf weiteren drei archäologischen Fundstellen in der Ostslowakei datiert sind. Auf Grundlage der Fundsituation verweist die Autorin auf die Tatsache, daß das Vorhandensein von *Panicum miliaceum* auf Äckern während der Bükker Kultur nicht eindeutig nachweisbar ist. Die Autorin weist im Rahmen der Diskussion auf manche Merkmale der Äcker hin, die sich aus der Auswertung von 14 Arten von in verkohlten Samen vorhandenen Archäophyten und Apophyten ergaben. Zwischen den geschlämmten verkohlten Resten kamen auch Belege über das Sammeln von Walddobst und Haselnüssen zum Vorschein (Taf. 3).

Reich waren ebenfalls Funde von Holzkohlenstückchen vertreten (Taf. 6). Die Autorin weist auf das bewaldete Hinterland der Fundstelle auf Parabraunerdeböden mit hohem wie auch niedrigem Grundwasserspiegel hin. Das Sortiment von 17 Arten und Gattungen von Gehölzen und Sträuchern wird im Rahmen einer Diskussion bewertet. Die Funde dokumentieren das Vorhandensein vor allem von Eichenmischwäldern an der Grenze des 5. und 4. Jahrtausends v. u. Z. Stark vertreten sind in den Funden auch Funde von Auenwäldern wie auch von Sträucherbeständen aufgelichteter Wälder.

Die analysierten Funde von der Fundstelle Šarišské Michalany repräsentieren einen weiteren ausgewerteten Fundverband aus dem Zeitabschnitt des mittleren Neolithikums in der Slowakei, der im Gelände durch Schlämmung der Ausfüllung archäologischer Objekte gewonnen wurde.

Tab. 1. Šarišské Michaľany. Počet rastlinných zvyškov jednotlivých skupín archeologických objektov.

Datovanie (kultúra)	Číslo objektu	Archeologická charakteristika x	Obsah hliny pri preplavení v litoch	Počet polôh v objekte	počet zuhoľnatých semien		Počet úlomkov kláskov	Počet uhlíkov	Počet nezuhoľnatých semien	Iné nálezy xx
					planých rastlín	pestovaných rastlín				
Tiszadob	56	Js	20	2	11	22	2			
bukovohorská	1	D	10	1	3	2				
	4	Js	20	2	8	60				
	13	H	10	1	4	12				
	15-1	H	20	2	26	299	2	12	2	
	15-2	H	20	2	8			10		
	15 a	Jz	30	3	7	77		2		
	16	Jz	40	2	10	9	2	11		
	17	Jz	40	3				75		
	50	D	20	2	5	23				
	55	Js	10	1	21	15	2	7		
	115	H	20	2	25	44	27	69	10	P,K
	123	D	50	3	35	70	35	266	14	P,R,O
	141	Jz		1				8		
	165	Jz	25	3	20	10	6	24	4	O,K
	166	Jz	15	2	34	191	115	45	16	O,K,S
	169	Jz	20	3	29	53	5	60	52	O,K,S
	171	Jz	10	1		15	1	8		
	184	D		1				6		
	185	Jz	40	4	13	112	3	50	17	O,K
	189	Js		1				17		
191	Js		1				7			
210	H	10	1	51	35					
?	36	Jz	100	7	181	200	1	89		0
Baden	172	Jz	10	1	1	3	3		3	
	207	Js	60	8	12	23	26	24	44	
?	12	Z		1				32		
Stredovek	34	D		1		600-tisíc				
?	4	hrob		1				4		
recent	I		80	8					111	
	II		60						1	
	III		120	10					1020	

x Jz - obsah zásobnej jamy, Js - obsah sídliskovej jamy, H - obsah hliníka, D - obsah domu, Ž - obsah žľabu

xx O - zbierané plody, ovocie, P - zuhoľnatá potrava, K - obhorené kosti, R - rybia šupina, S - slimáky

Tab.2. Šarišské Michaľany. Počet zuhoľnatých semien a úlomkov kláskov v litri preplavenej hliny.

Datovanie (kultúra)	Číslo objektu	Objem hliny pri preplavení v litroch	Počet semien		Počet úlomkov kláskov	Počet v litri hliny			Archeologická charakteristika x
			planých rastlín	pestovaných rastlín		semená			
						pestovaných rastlín	planých rastlín	úlomkov kláskov	
Tiszadob	56	20	11	22	2	1,1	0,5	0,1	Js
bukovohorská	1	10	3	2		0,2	0,3		D
	4	20	8	60	2	3,0	0,4	0,1	Js
	13	10	4	12		4,2	0,4		H
	15-1	20	26	299	2	14,9	1,3	0,1	H
	15-2	20	8				0,4		H
	15a	30	7	77		2,5	0,3		Jz
	16	40	10	9	2	0,2	0,3	0,05	Js
	50	20	5	23	5	1,1	0,3		D
	55	10	21	15	2	1,5	2,1	0,2	Js
	115	20	25	44	27	2,0	1,4	1,3	H
	123	50	35	69	35	1,4	0,6	0,7	D
	165	25	20	100	6	4,0	0,9	0,2	Js
	166	15	35	181	15	12,0	2,4	7,6	Jz
	169	20	29	50	5	2,5	1,4	0,2	Jz
185	40	13	110	3	2,7	0,3	0,07	Jz	
210	10	51	35		3,5	5,1		H	
?	36	100	181	190	1	1,9	1,8	0,01	Jz
Baden	172	10	1	3	3	0,3	0,1	0,3	Jz
	207	60	12	23	26	0,4	0,2	0,4	Js

x Js - obsah zásobnej jamy, Js - obsah sídliskovej jamy, H - obsah hliníka, D - obsah domu

Tab. 3. Šarišské Michaľany. Počet semien pestovaných rastlín a zvyškov zbieraných plodov.

Dátovanie (kultúra)	Číslo objektu	Celkový počet semien pestovaných rastlín	Triticum					Triticum/Hordeum	Hordeum vulgare	Hordeum vulgare var. coeleste	Graminae kult.	Secale cereale	Pisum sativum	Lens esculenta	Linum spec.	Cannabis sativa	Papaver spec.	Panicum miliaceum	Corylus avellana	Malus spec.	Prunus spec.	Trapa spec.	Rubus spec. x	Cerasus spec.	Sambucus nigra x	Sambucus ebulus
			monococcum	dicoccum	cf.aestivum/compactum	cf.spelta	spec.																			
Tisza- dob	56	22	3	2			12	2	3																	
bukovohorská	1	2						2	16																	
	4	60	1	30	2	4	2	2	3																	
	13	12	1	1		4	6	2	3																	
	15-1	299	5	6	5	8	6	6	263																	
	15a	77	6	6		1	47	23	1																	
	16	9	7	7		1	1	1	1																	
	50	23	2	9		4	17	4	17																	
	55	15	2	5		3	4	4	4																	
	115	44	2	5		5	1	30	30																	
	123	70	4	12		5	1	12	12																	
	165	102	4	6		1	32	52	32																	
	166	191	6	8	4	3	11	146	11																	
	169	53	1	12		3	7	26	26																	
	171	15					8	7	8																	
	185	112	10	8		2	8	58	18																	
	210	35	2	12		5	1	19	1																	
36	200	4	43	4	4	11	11	3																		
Baden	172	3																								
	207	23	1	1	1	1	19																			
Spolu		1367	47	168	16	31	26	71	90	445	375	8	8	9	31	3	4	2	4	7	2	1	1	9	1	

x Semená sú uvedené aj v Tab.5

Tab.4. Šarišské Michaľany. Počet úlomkov kláskov a ich pomer k nálezom všetkých zrn v jednotlivých archeologických objektoch.

Datovanie (kultúra)	Číslo objektu	Celkový počet úlomkov kláskov	Triticum				Hordeum vulgare	Hordeum vulgare var. coeleste	Triticum/Hordeum	Pomer úlomkov kláskov k zrnám	Archeologická charakteristika
			monococcum	dicoccon	spelta	spec.					
Tiszadob	56	2	2						1:11,0	Js	
bukovohorská	4	2		2					1:30,0	Js	
	15-1	2				2			1:147,0	H	
	16	2				1	1		1:4,5	Js	
	55	2	1	1					1:7,5	Js	
	115	27	17	1		6		3	1:1,5	H	
	123	35	24	1	5	3		2	1:1,8	D	
	165	6	2				2		1:15,9	Js	
	166	115	5					9	101	1:1,7	Jz
	169	5		2		3				1:9,8	Jz
	171	1					1			1:15,0	Jz
185	3			2	1				1:36,3	Jz	
?	36	1			1				1:148	Jz	
Baden	172	3	2		1				1:1	Jz	
	207	26	20		3	3			1:0,9	Js	
Spolu		232	73	7	11	20	4	14	103		

Tab.6. Šarišské Michaľany. Počet uhľíkov jednotlivých rodov a druhov drevín podľa archeologických objektov.

Datovanie (kultúra)	Číslo objektu	Celkový počet uhľíkov	Quercus spec.	Acer spec.	Ulmus spec.	Pomoideae	Carpinus betulus	Fraxinus spec.	Tilia spec.	Populus spec.	Salix spec.	Populus / Salix	Alnus spec.	Betula spec.	Corylus avellana	Prunus spec.	Rhamnus spec.	Euonymus spec.	Clematis vitalba	Juglans regia	Fragus silvatica	Pinus spec.	listnaté dreviny	neanalyzovateľné	
bukovohorská	15-1	12	8							1	1													2	
	15-2	10	3	2						2							1?		1						
	15a	2	2						1																
	16	11	3	2							1	2		3											
	17	75	35	2						2	1	2		3?		21		1		2?				6	
	55	7	5							1							1								
	115	69	32	7		19	1	3		2			1											4	
	123	266	189	1?		15												2					37	22	
	141	8	8																						
	165	24	11	1		5					2												5		
	166	45	17	8	2	4													8?					4	
	169	60	18	5	2	13		3							2	7			7				3	2	
	171	8	2			6																			
	184	6	6																						
	185	50	13	2	1	23	2	3			1		2										3		
	189	17	1	2	7	3							4												
	191	7	7																						
?	36	89	44	6	4	9		1?	2	10	1	4		5	2							1			
?	12	32					2																		
Baden	207	24	4	2																			18		
?	hrob 4	4	3	1																					
Spolu		826	411	38	19	97	5	10	3	18	7	8	7	11	11	21	2	18	1	2	30	1	66	40	

Tab. 7. Šarišské Michaľany. Metrické hodnoty semien pestovaných rastlín z bukovoohorskej kultúry

Rastlinný druh	Objekt	N	Rozmery									Index		
			dĺžka			šírka			hrúbka			dĺžky	hrúbky	
			max	min	Ø	max	min	Ø	max	min	Ø			
Triticum	dicoccon	4	21	6,3	5,0	5,4	3,8	2,0	2,9	3,2	2,0	2,8	186	97
		36	24	7,2	4,5	5,4	3,3	2,0	2,6	3,4	1,7	2,4	207	92
		210	12	5,6	3,6	4,7	2,6	1,2	2,0	2,7	1,7	2,2		
	monococcum	4, 15 50, 55	7	6,1	4,0		2,9	1,5		3,0	2,2			
cf.spelta	4, 15 166	8	7,0	5,0		3,2	2,1		2,1	1,8				
cf.aestivum/ compactum	15, 36 166	9	4,9	3,0		3,0	1,9		2,3	2,0				
Hordeum vulgare var. coeleste	15	35	6,5	4,6	5,5	3,6	3,0	3,2	2,6	2,0	2,2	172	68	
	36	3	5,4	3,9		3,6	2,2		2,5	1,9				
	50	15	5,7	3,8	4,6	3,8	2,2	2,7	2,6	1,8	2,2	170	81	
	165	4	5,2	4,0		3,0	2,0		2,0	1,5				
Pisum sativum	15, 123	3			3,5			3,2						
Lens esculenta	36	3			2,8			1,0						
Linum cf. usita- tissimum	13, 15	7	3,5	2,9		1,7	1,2		0,8	0,4				
	36, 165	7	3,5	2,9		1,7	1,2		0,8					

Tab.8. Šarišské Michaľany. Počet nezuhofnatených semien planých rastlín podľa archeologických objektov.

Číslo objektu	123	15-1	166	115	169	165	185	172	I	II	III	III	III	I	III	III	Spolu
Hĺbka	100	60	60	40	30	30	30	30	0	0	70	60	35	+25	+25	0	
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	120	70	80	50	50	50	40	40	35	35	95	70	60	0	0	35	
Celkový počet semien	14	2	16	10	52	4	17	3	1	1	19	3	22	110	462	558	1294
Aegopodium podagraria L.													4				4
Agrimonia eupatoria L.																5	5
Anthriscus spec.	2																2
Arenaria serpyllifolia L.															1	4	5
Ballota nigra L.																4	4
Caspella bursa-pastoris /L./ MED															3	6	9
Cardus spec.															2	1	3
Carex spec.											1						1
Chenopodium album L.									1	1		1	13	71	263	376	726
Consolida regalis S.F.GRAY														13		2	15
Crepis spec.	1													1	23	5	30
Echinochloa crus-galli /L./ P. BEAUV.	2			8													10
Elytrigia repens /L./ DESV.					22						1		1	2	23	42	91
Fallopia convolvulus /L./ Á.LÖVE															7		7
Galium aparine L.						1											1
Galium spec.															1		1
Kicksia spec.	1												1	3	15	7	26
Lamium purpureum L.				11								1					12
Lolium spec.																	
Lycopus spec.														15	3	4	22
Melandrium album /MILL/ GARCKE																	
Myosotis arvensis /L./ HILL															25		25
Onosma spec.																1	1
Plantago major L.															1	1	2
Persicaria lapathifolia /L./ S.F.GRAY													1				1
Peucedanum officinale L.	1																1
Poaceae			12		5	3	15	3									38
Polygonum aviculare L.		2					1								8		11
Polygonum spec.											1				1		2
Rubus caesius L.															1		1
Rumex crispus L.	3														1	28	32
Rumex obtusifolius																1	1
Rumex spec.							1								1		2
Sambucus ebulus L.				1													1
Scleranthus annuus L.																2	2
Setaria glauca	1		2												1		4
Silene dichotoma EHRH.																3	3
Solanum dulcamara L.	1																1
Sonchus asper /L./ HILL											15						15
Stachys spec.														1			1
Stellaria media /L./ VILL															33	38	71
Stellaria spec.	1										1						2
Taraxacum officinale					1												1
Thlaspi arvense L.															3	1	4
Tripleurospermum inodorum SCHULTZ BIP	1		1		25									1	21	9	58
Veronica hederifolia L.														2	1	1	4
Viola tricolor L.													3	11	11	12	37
Viola spec.															12	5	17

Tab.9. Nález semien a úlomkov kláskov pestovaných rastlín z obdobia bukovoohorskej kultúry v Šarišských Michaľanoch. 1,2 - *Triticum diciccon*; 3,4 - *T. monococcum*; 5,6 - *T. cf.spelta*; 7 - *T. aestiro/compactum*; 8 - *Hordeum vulgare* var.*coeleste*; 9 - *Linum spec.cf. usitatissimum*; 10 - *Pisum sativum*.
Zväčšenia: 2/7x/; 4,5 /6x/; 7,9 /5x/; 1 /4,5x/; 3,6,10 /4x/; 8 /3x/.

PŘEDBĚŽNÁ ZPRÁVA O PŘÍRODNÍCH ZDROJÍCH A ZPRACOVÁNÍ RADIOLARITU V BÍLÝCH KARPATECH

JIŘÍ PAVELČÍK

PAMÁTKOVÝ ÚSTAV OSTRAVA - ARCHEOLOGICKÉ ODDELENÍ OPAVA

Různobarevné silicity známé pod názvem radiolarit tvořily na východní a na jižní Moravě a na slovenském Považí jednu ze základních surovin štipané industrie od paleolitu až po starší dobu bronzovou. Jejich ložiska byla od počátku tohoto století kladena do oblastí Bílých Karpat, i když zde nebyla přesně lokalizována. Teprve objev tzv. vlárského paleolitu J. Skutilem (1937, 1938, 1943, 1947, 1964) a J. Richterem ve třicátých letech t.s. upozornil na možnost výskytu surovinových zdrojů (výchozů) v Povlaří. Rovněž J. Eisner (1933) zde hledá původ radiolaritu ze slovenských pravěkých sídlišť. Vzhledem na blízkost přísně střežené státní hranice mezi protektorátem Čechy a Morava a Slovenským štátem nebylo možno v první polovině čtyřicátých let uskutečnit v prostoru mezi Svatou Sidonií a Vršateckým Podhradím podrobnější terénní výzkum. Ten se rozvinul ihned po skončení druhé světové války a zapojili se do něj mimo J. Skutila i Jan Pavelčík a J. Čubuk. V letech 1946-1952 došlo ke zjištění řady stanic zejména v katastrech obcí Sv. Sidonie, Sv. Štěpán, Bylnice a Štítná (Jan Pavelčík, 1943, 1953). Jan Pavelčík pak přechází i slovenskou hranici a zjišťuje první stanice na katastru obce Vršatecké Podhradie (1953), kde objevuje i mohutný výchoz červeného radiolaritu na západním svahu hory Chmelová (kóta 925). Na Moravě pak zjistili výchozy na katastru Sv. Sidonie a Bylnice J. Skutil a J. Čubuk (nepubl.-osobní sdělení). V 50. a 60. letech se na průzkumu podíleli B. Klíma, T. Krůta, S. Vencl, Jiří Pavelčík, J. Bárta a E. Grepl. V průběhu 70. a 80. let se zabýval průzkumem jen autor, a to jak v terénu, tak i vyhodnocováním leteckých snímků dané oblasti. Od roku 1984 s námi úzce spolupracuje F. Janečka z Korytné a skupina, jeho přátel - ochránců přírody, kteří v CHKO Bílé Karpaty provádějí dozor a základní průzkum.

S. Vencl (1967) po rozboru štipané industrie zo Sv. Sidonie, Bylnice a Štítné jako první oproti J. Skutilovi (1947, 1964) prokázal, že až na výjimky (např. Vlachovice: Pavelčík Jiří, 1961, 1962) všechny tzv. stanice představují dílny (ateliéry) z období neolitu a eneolitu, na nichž docházelo k primárnímu zpracování suroviny, vytěžené na výchozech. Jeho závěry potvrdili E. Grepl (1971) a Jiří Pavelčík (1988, 1989). Dokládaly to zejména tzv. trapezy - srpové čepelky, často i se silifikací, které v paleolitických souborech nevystupují. Obdobně jako na polských těžních plochách a dílnách (Balcer, 1981; Lech, 1981), ani zde se neobjevuje na lokalitách keramika (jediný zlomek Krivoklát) a hlazená industrie.

Výchozy a těžní pole byly dosud zjištěny (obr. 5):

1) Vršatecké Podhradie (o. Považská Bystrica) - na jižním svahu kóty Chmelová (925) v prostoru napajedla západně od obce, u cesty směrem na Biely vrch (kóta 819) 200 m západně od brány prolomené cestou ve vápencovém

bradle se nachází mohutný výchoz červeného až červeno-zeleného radiolaritu. V okrajových pasážích výchozu se vyskytuje i radiolarit hnědý nebo zelený. Na souvrství jsme dosud nezjistili stopy těžby. Surovina byla patrně získávána ze suťových kuželů nebo sběrem přímo na výchozu.

2) Vršatecké Podhradie (o. Považská Bystrica). Vyhodnocení barevných leteckých diapositivů zhotovených pro kartografické účely VKÚ v Dobrušce naznačilo existenci těžního pole (10-12 kráterovitých jam) v široké kotlině, ležící na jižním úbočí Chmelové, cca 200 m východně (vzdušnou čarou) od výchozu. V terénu dosud neověřeno.

3) Krivoklát (o. Považská Bystrica), 250-300m západně od soutoku Chrastkovského a Krazinského pramene Krivoklátského potoka, na první levobřežní terase Chrastkovského pramene se rozkládá dosud blíže nezkoumané těžní pole. Objekt pozůstává z 10-12 kráterovitých jam o rozměrech cca 8-10 x 4-6 x 1m. Z jejich odvalů jsme získali amorfní kusy suroviny, některé se stopami po tlučení. Těžní pole leží na suťových kuželech, které lemují zhruba ve vzdálenosti 150-200m jižním směrem vystupující vápencový bradlový útvar. Ten táhne od Krivoklátského údolí na kótu 605 jihovýchodně lesovny Chrastková. Na něj jsou zřejmě vázány výchozy radiolaritu (v Bílých Karpatech vystupuje radiolarit výhradně společně s vápencem jurského stáří, ve flyši se nevyskytuje), které dosud neznáme. Lokalita si vyžádá podrobný průzkum a geodetické zaměření.

4) Bolešov (o. Považská Bystrica) - Chrastková. V sedle mezi kótami Diel (758) a 605, 300m severozápadně od hájenky Chrastková, protíná cestu do Krivokláta nevýrazné vápencové bradlo, na nějž je vázán výskyt šedomodrého radiolaritu. Těžní díla nejsou prokázána.

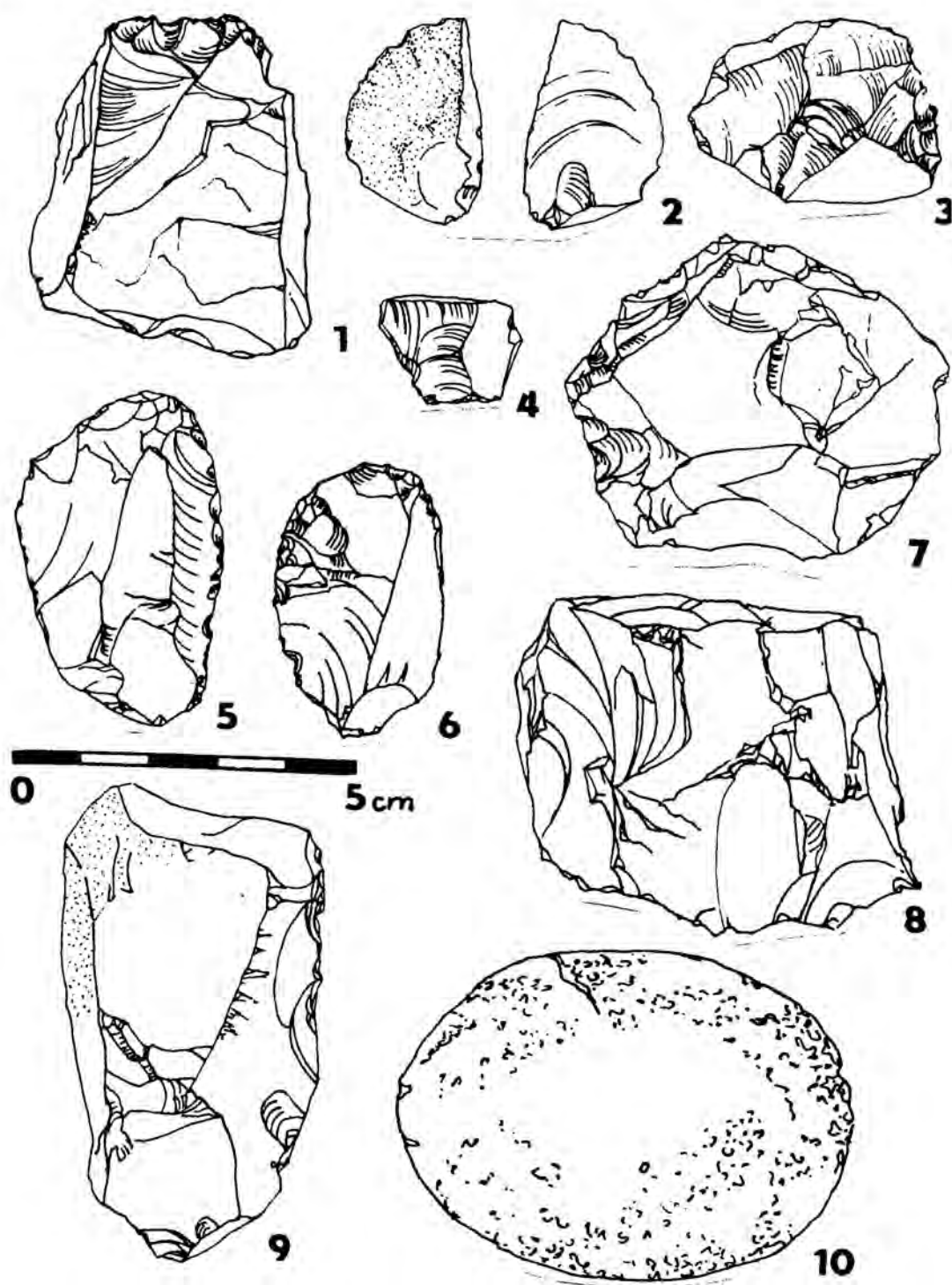
5.) Bolešov (o. Považská Bystrica) - Tri kopce. Na jihovýchodním svahu Králova vrchu (kóta 576) vystupuje táhlé vápencové bradlo, na nějž je vázán výchoz červeného a červeno-zeleného radiolaritu, k jeho jižní straně se přimykají dvě těžní jámy vzniklé při odkopávání hlíny, vápence a zvětralého radiolaritu, při odkrývání žíly kvalitní suroviny přímo na výchozu. Vrstva byla, jak můžeme předběžně odhadnout, vytěžena do hloubky 500 až 1 300 cm. Jak ukázal rozbor, byla odtěžena celá jižní polovina východní části bradla.

Východní těžní jáma A má dnes rozměry 1700 x 1500 cm při azimutu delší osy Azmg 260°. Hloubka činí 450 cm při bradle a 230-100 cm na stranách k rostlému terénu či odvalu.

Západní jáma B má rozměry 2100 x 1 700 cm. Azmg delší osy je 260°. Záhlobení do bradla činí v západní čelní části 1200 cm a v boční (severní) 600 cm; proti rostlému terénu odvalu 160-240 cm.

Jihovýchodně od jam se nacházejí dvě terasy vzniklé vysypáním odvalu. Severně a severovýchodně od nich na prudkém svahu, se rozkládá odvalový kužel. Prvá z teras je cca 20 m dlouhá a 5 m široká a 5 m vysoká. Druhá, na níž první stojí, je cca 50-60 m dlouhá a od úpatí první 8-10 m široká a 80 cm vysoká. Tvořeny jsou hlinou, hojně prostoupenou úlomky vápence a zvětralého radiolaritu. Objevují se i odštěpky kvalitní suroviny. Na severním odvalovém kuželu jsme vedle typických odštěpků (s bulbem a jizvičkou), vzniklých při zbavování vytěžené suroviny (obr. 2 : 7) kory, našli i otloukače z říčních valounů (obr. 1 : 10; 2 : 2) a čtyři retušované artefakty (obr. 1 : 5, 6; 2 : 3, 4, 6).

Další dvě jámy jsme zjistili 50 m severněji na rovinaté plošině prameniště Bolesovského potoka. Jáma I o rozměrech 1900 x 1300 x 120 cm byla patrně kruhová a její jižní část byla zničena cestou. Pomocí ní se těžila surovina přemístěna splachy z původního výchozu na bradle, a jak ukázal průzkum v roce 1989 i na nevýrazném bradle na něž se váže radiolarit medově žluté až oranžové barvy. Odval tvoří kolem jámy prstenec o šířce 200 až 260 cm. Na odvalu jsme našli otloukače (obr. 1:10) z říčních valounů, odštěpky a retušované artefakty (obr. 1:7-9; 2:1, 5). Jáma č. II o rozměrech 2000 x 1800 x 40 - 80 cm se nachází cca 100m severozápadně od č. I. Rovněž pomocí ní byla těžena

Obr. 1: Bolesov - Tri kopce: 1-4 dílna; 5,6,10 sběry na odvalech na bradle; 7-9 sběr na odvalech v prostoru prameniště.

surovina destruovaná z prostoru bradla.

6) Bolešov (o. Považská Bystrica) - Králov vrch (kóta 576); na vrcholové části a na k ní přilehlém jižním svahu se nachází rozlehlý výchoz šedomodrého radiolaritu. Stopy po těžbě nebyly zpozorovány.

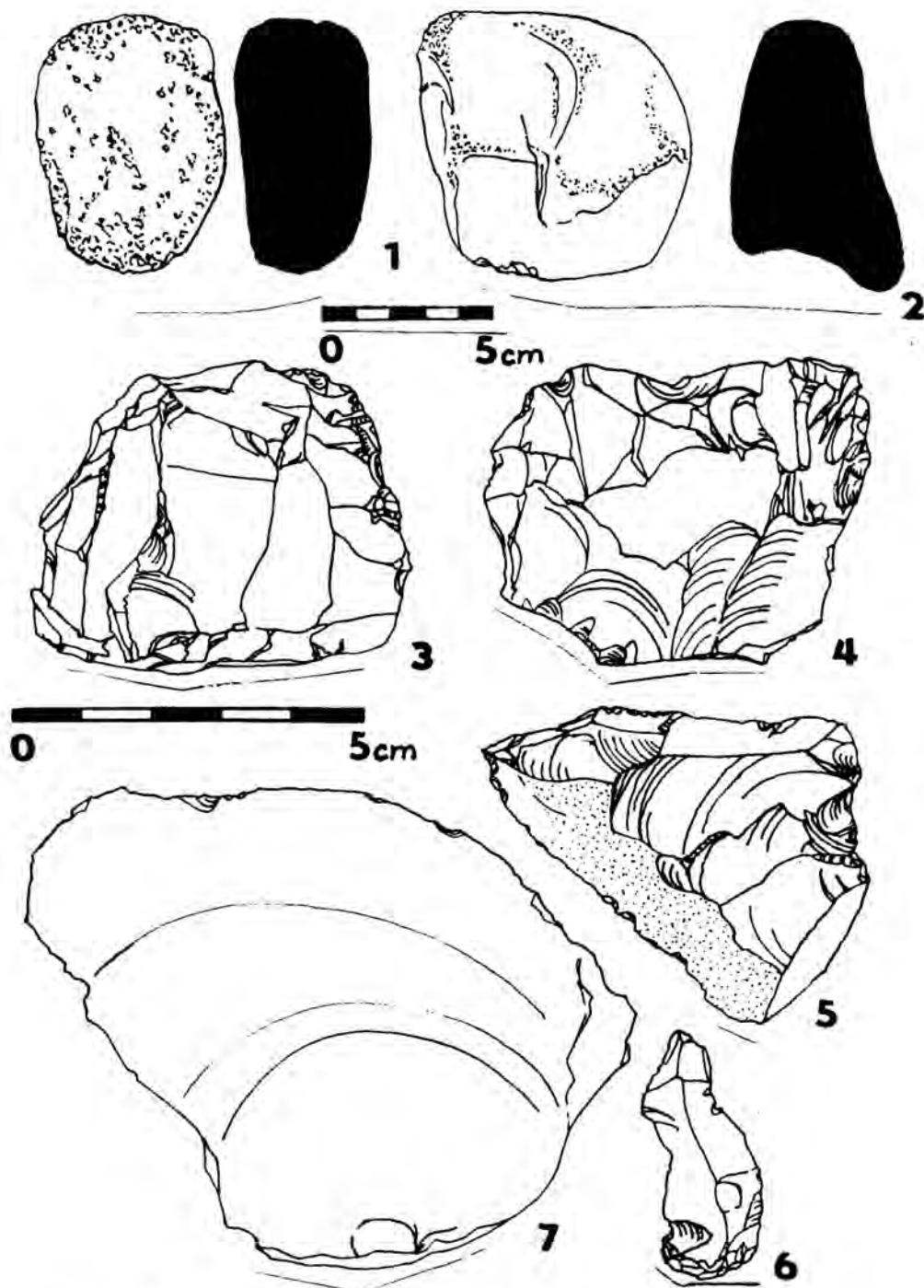
7) Bolešov (o. Považská Bystrica) - Papradná. Přibližně 200 m jihozápadně od těžních jam v poloze u Trí kopců (mohylek nahrazujících hranečníky) a 400 m východně od lovecké chaty Papradná jsem narazil na nevýrazný výchoz připomínající tvarem mohyly. V jeho vrcholu se nachází kráterovitá jáma (cca 500 x 500 x 80 cm). Z odvalového prstence, lemujícího těžní jámu, jsme získali mimo surovinu typický ústěp červeného radiolaritu.

8) Horné Srnie (o. Trenčín). Na bezejmenné kótě 369 a

na kótě 493 - Kalinka jsme společně s B. Klímou (sen.) zjistili menší výchozy šedomodrého radiolaritu bez stopy po těžbě.

9) Svatá Sidonie (o. Zlín). J. Čubuk mi v dopise sdělil, že nedaleko vrcholu kóty Okrouhlá (655) našel společně s J. Skutilem výchoz červeného a zeleného radiolaritu a těžní jámy. Bohužel se nám toto těžní pole dosud nepodařilo objevit a zaměřit.

10) Bylnica (o. Zlín). J. Skutil a J. Čubuk uváděli (osobně a v korespondenci), že v prostoru kóty Matka (624), resp. Kujalka (538 a 549) se nacházejí výchozy radiolaritu a stopy po jejich těžbě. Dosud se nepodařilo tyto údaje ověřit, i když rozmístění zpracovatelských dílen v katastru Bylnice a Štítné by tomu nasvědčovalo.

Obr.2: Bolešov-Trí kopce: 1,5, - těžní jáma v prameništi, 2-4, 6, 7 - odval u těžních jam na bradle.

Zpracovatelské dílny, tzv. ateliéry byly dosud zjištěny:

1) Krivoklát (o. Považská Bystrica) - Sútok. Dílna se nachází na první levobřežní terase nad soutokem obou (viz výše) pramenů Krivoklátského potoka. Stanice je fixována cestou, která po překonání brodu (kóta 401) stoupá na terasu a z ní dále po spádnici svahu. Plocha dílny zřejmě zasahuje i mimo prostor cesty, kde nám hustý trávnatý povrch nedovolil sílexy objevit. Mimo úštěpy a surovinu se nám na lokalitě podařilo získat část retušované čepele, ploché rydlo na čepeli s retušovanou hranou, drasadlo a dvě pyramidální jádra. Dále jsme získali čepel s rovně retušovaným čelem z hnědo-šedého rohovce a zlomek okraje nádobky, hlásící se zřejmě do lengvelského kulturního okruhu (obr. 3 : 4 - 11).

2) Krivoklát (o. Považská Bystrica). F. Janečka zjistil rozsáhlou dílnu v poloze Kraziny (kóta 500) v místě prameniště krazinské větve Krivoklátského potoka. Lokalita leží v blízkosti ostré zatáčky (180°) na lesní cestě z Krivoklátu k hájence Chrastková a dále do Bolešova. V získaném materiálu převládají úštěpy a zlomky jader. Artefakty zatím chybějí.

3) Vršatecké Podhradie (o. Považská Bystrica). Jiří Pavelčík (1965) a S. Vencl (1967) zachytili rozlohou ne velký ateliér 300 m západně od výchozu radiolaritu na jižním svahu Chmelové. Lokalita se nachází na menší terase nad polní cestou z Vrš. Podhradí na Biely vrch (kóta 819) v místě, kde opouští lesní porost. Mezi sílexy převažují úštěpy a drobná jádra z červeného a zeleného radiolaritu. Ojedinele se vyskytl i hnědý rohovec a jeden úštěp obsidiánu.

4) Vršatecké Podhradie (o. Považská Bystrica) - poloha Žel. Na poličku nevelké kopanice (salaše?) na západním svahu sedla mezi Bielym vrchom (kóta 819) a Dielom (kóta 758) v nadm. výšce 743 m objevil Jan Pavelčík menší dílnu. Pocházejí z ní úštěpy, pyramidální jádra, retušované úštěpy, menší vruby a retušované menší drasadlovité tvary z červeného a červeno-zeleného radiolaritu (Pavelčík Jan, 1953)

Na chodníku vedoucím ze Sv. Sidonie na Vršatec, ale již na katastru Vršateckého Podhradí, na svahu Dielu a kóty Hrabie (576 - červená značka) - našli Jan a Jiří Pavelčíkovi jednotlivé úštěpy červeného radiolaritu. Ten se ojedinele objevuje i v korytu Vlárky, tvořící zde hranici mezi Moravou a Slovenskem. Na chodník a do říčky se mohla dostat surovina a úštěpy pouze pomocí člověka, neboť výchozy, z nichž by do těchto poloh mohla být surovina přemístěna splachy, neexistují.

5) Bolešov (o. Považská Bystrica) - Chrastková. Ateliér se nachází na poličku, které se ze severní strany přimyká k hospodářskému prostoru hájovny. Získali jsme zde hrotitý čepelovitý úštěp, úštěpy a jednopodstavová jádra ze šedomodrého a červeného radiolaritu (obr. 3:1-3, 12).

6) Bolešov (o. Považská Bystrica) - Tri kopce. Dílna o rozloze cca 3 m² byla zjištěna na nevelké plošině, rozkládající se na bradle cca 5 m západně od západní - B těžní jámy, tj. výše po svahu. Na její ploše jsme získali čtyři úštěpy červeného radiolaritu; škrabadlo-retušer a retušer-dlátka, rovněž z červeného radiolaritu (obr. 1:1-4).

7) Sv. Sidonie (o. Zlín) - Skelná huť. Na polích nedaleko objektu bývalé sklárny našel Jan Pavelčík (1953) tři čepelovité úštěpy (jeden s vrubem na pravé hraně) z červeného radiolaritu.

8) Sv. Sidonie (o. Zlín) - železniční stanice Vlárský průsmyk. Jedna z největších dílen zpracovávající radiolarit v

oblasti Vlárského průsmyku. Zaujímá druhou terasu nad soutokem Vlárky a Vlárky na jižním úpatí kóty Okrouhlá (655), východně od železniční stanice Vlárský průsmyk a od silnice I. třídy Valašské Klobouky - Trenčín. Z lokality pochází několik stovek sílexů z červeného - zeleně žilkovaného a ojedinele i šedomodrého radiolaritu. V získaném materiálu převažuje výrobní odpad a surovina. Z artefaktů lze identifikovat (obr. 4 : 1-14) jedno a dvoupodstavová jádra, trapezy, čepele, škrabadla, rydla, drasadla, ojedinele i vrtáky, vruby, kombinované nástroje a mikrolity (Pavelčík Jan, 1953)

9) Sv. Štěpán (o. Zlín) - U myslivny. Lokalita se nachází jihovýchodně od obce a severně od hájenky "Nadřičí" na první pravobřežní terase Vlárky. Vedle úštěpů (až mikrouštěpů - šupinky) z červeného a zeleného radiolaritu zde byly nalezeny čepelovité úštěpy, čepele s retušovanými hranami, mikrolity a retušované úštěpy - drasadlovité tvary (Pavelčík Jan, 1953).

10) Bylnice (o. Zlín) - Okrouhlá. Na lokalitě z období římského impéria, ležící na první levobřežní terase Vlárky, východně od obce Sv. Štěpán, byly nalezeny i úštěpy červeného radiolaritu a hnědého rohovce (Pavelčík Jan, 1953)

11) Bylnice (o. Zlín) - U železniční stanice. Nevýrazná stanice se nachází na polích severně od jihovýchodní části obce. Pochází odtud několik úštěpů červeného radiolaritu (Pavelčík Jan, 1943, 1953).

12) Bylnice (o. Zlín) - Pod hájovnou. Na první pravobřežní terase Vlárky na severním svahu kóty Plaňava (598) jižně od železniční stanice Bylnice našel Jan Pavelčík (1943) několik úštěpů červeného radiolaritu.

13) Bylnice (o. Zlín) - Okrojky. Stanice se nachází v prostoru uzavřeném Vlárkou a obloukem železnice Bylnice - Horní Lideč. Pochází z ní několik úštěpů červeného radiolaritu (Pavelčík Jan, 1943, 1953).

14) Bylnice (o. Zlín) - cihelna. Na polích, přiléhajících k bývalé cihelně, ležící při západním okraji obce, se rozkládá větší dílna. Na její ploše jsme našli drobné úštěpy, pyramidální jádra a jejich zlomky a čepelky z červeného radiolaritu, i dva bíle patinované rohovcové úštěpy (Skutil, J. 1938; Pavelčík Jan, 1943).

15) Bylnice (o. Zlín) - Stráž (Pavelčík, 1981). Nedaleko samoty ležící východně od kóty 383 (Na stráži) se nachází menší stanice, na níž jsme získali zlomky suroviny a úštěpy šedomodrého a červeného radiolaritu.

16) Štítná (o. Zlín) - železniční křižovatka. Druhá největší stanice v oblasti Vlárky se rozkládá na první pravobřežní terase Vlárky jižně od soutoku s Brumovským potokem a od železniční křižovatky tratí Brno - Trenčianská Teplá a Bylnice - Horní Lideč. Dílna zpracovávala zelený a červený radiolarit. Mimo množství úštěpů a odštěpků, odtud pocházejí pyramidální jádra a jejich části. Početně jsou zastoupeny artefakty - čepele, mikročepele prosté i s retušovanými hranami a různě tvarovanými čely, trapezy, rydla, vruby, ozuby, vrtáky, drasadla a různě tvarované mikrolity. Zajímavá je plochá destička trojúhelníkovitého tvaru s retušovanými bočními stěnami. (Skutil, J. 1938; Pavelčík Jan, 1943, 1953).

17) Štítná (o. Zlín) - kóta 384 se nachází 1 km jihovýchodně od obce na návrší mezi Zelenským a Stránským potokem. Skladba surovin a zastoupení artefaktů je obdobné jako u stanice Štítná - železniční křižovatka, ležící 1 km severovýchodně. Co do množství nejsou sílexy na kótě 384

tak početně zastoupeny jako na výše jmenované lokalitě. Oproti ní zde byla získána i čepelovitá škrabadla (Pavelčík Jan, 1953).

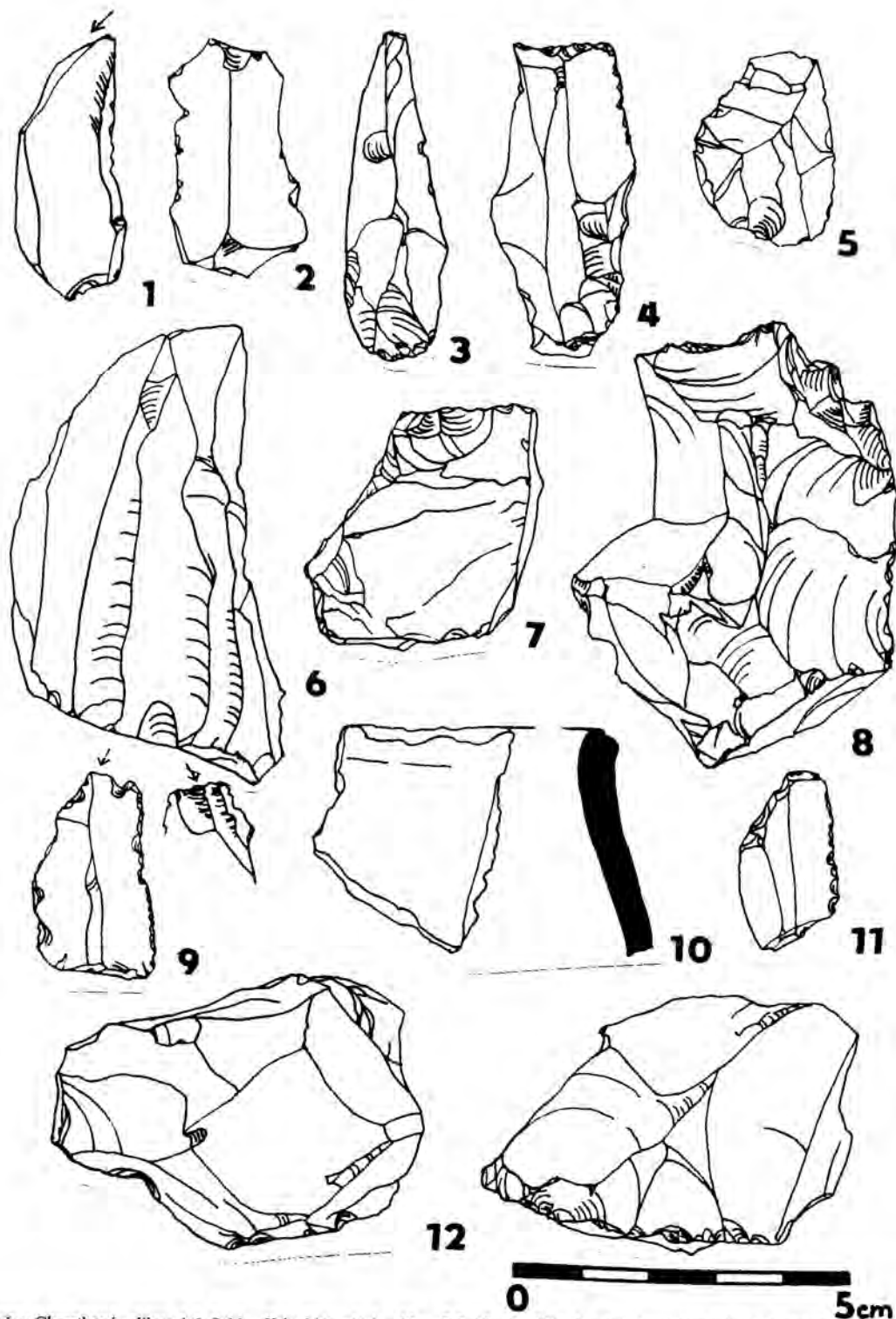
18) Štítná (o. Zlín) - Valentinovy paseky (Valentová). U kopanice, vybudované na první levobřežní terase Kochavského pramene Zelenského potoka našel J. Hnáníček moustěrský hrot z červenohnědého radiolaritu (Pavelčík Jan, 1953).

19) Štítná (o. Zlín) - Zelenské. Jižně od kopanice ležící na soutoku obou ramen Zelenského pramene Zelenského potoka se rozkládá na první pravobřežní terase dílna, zpracovávající zelený a červený radiolarit. Mezi sílexy převládá odpad

(ústěpy, kusy jader), čepelovité úštěpy a čepele (ojediněle retušované) jsou jen slabě zastoupeny (Pavelčík Jan, 1943).

20) Štítná (o. Zlín) - Žirec. Nedaleko kopanic, ležících v údolí Vápenského potoka, našel na poli J. Hnáníček dva úštěpy červeného radiolaritu (Pavelčík Jan, 1943).

21) - 24) Štítná (o. Zlín). Drobné dílny, z nichž bylo dosud získáno několik úštěpů, resp. artefaktů z radiolaritu (na každé do 10 ks) jsme zjistili v polohách: ohyb Vláry - mezi řekou a železniční tratí severozápadně od obce; "Za školou" - u školní zahrady na břehu Zeleného potoka; "Vrch pole" - kóta 347 východně od obce - mimo jiné část kosodělníku s perličkovou retuší; "Kříky" - 500m

Obr. 3: 1-3 - Bolešov-Chrastková - dílna; 4-6, 9-11 - Krivoklát-sútok - dílna; 7, 8, 12 - Sv. Sidonie - U železniční stanice Vlárský průsmyk - dílna.

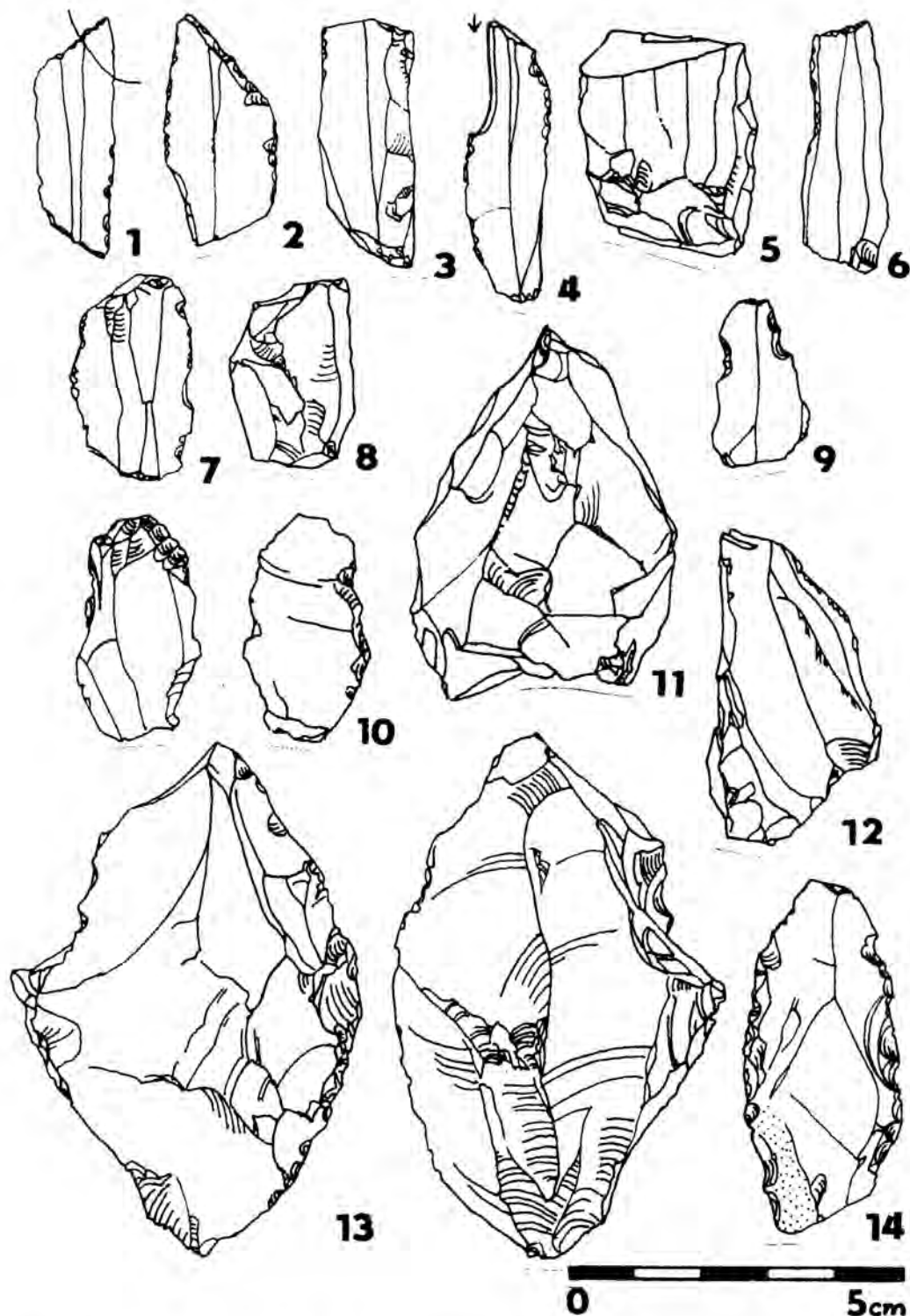
severovýchodně od kóty 384 - na úbočí nad Stránským potokem (Pavelčík Jan, 1943, 1953).

25) Divnice (o. Zlín) - menší dílna byla zachycena v prostoru kóty 391 severoseverovýchodně od obce (Pavelčík Jan, 1953).

26) Vlachovice (o. Zlín) - Ďulův kopec. Aurignacko-gravettská stanice (Pavelčík Jiří, 1961, 1962). S doklady místní výroby z rohovce a radiolaritu byla zjištěna na jižním okraji známého žárového pohřebiště lidu popelnicových polí.

Podrobný rozbor industrie z jednotlivých dílen a jeho vyhodnocení by překročilo rámec této informace o

problematice, řešené v rámci úkolu SPZV - "Průzkum ložisek nerostných surovin a jejich využití pravěkými populacemi". Proto mu bude věnována pozornost ve speciální studii, která by měla vyčerpávajícím způsobem vyhodnotit získané poznatky jak z hlediska prehistorie, tak i mineralogie, geologie, resp. možnosti současného využití těchto surovinových zdrojů (šperkařství apod.). K vypracování této studie bude možno přistoupit až po dokončení terénních prací, které by se měly především zaměřit na: 1) ověření výchozů a těžních polí na moravské straně Bílých Karpat; 2) další vyhledávání zpracovatelských dílen; 3) důkladnou dokumentaci a výzkum (výkop) dosud známých lokalit.

Obr.4. Sv. Sidonie - u železniční stanice Vlárský průsmyk. (Kresba H. Pravdová)

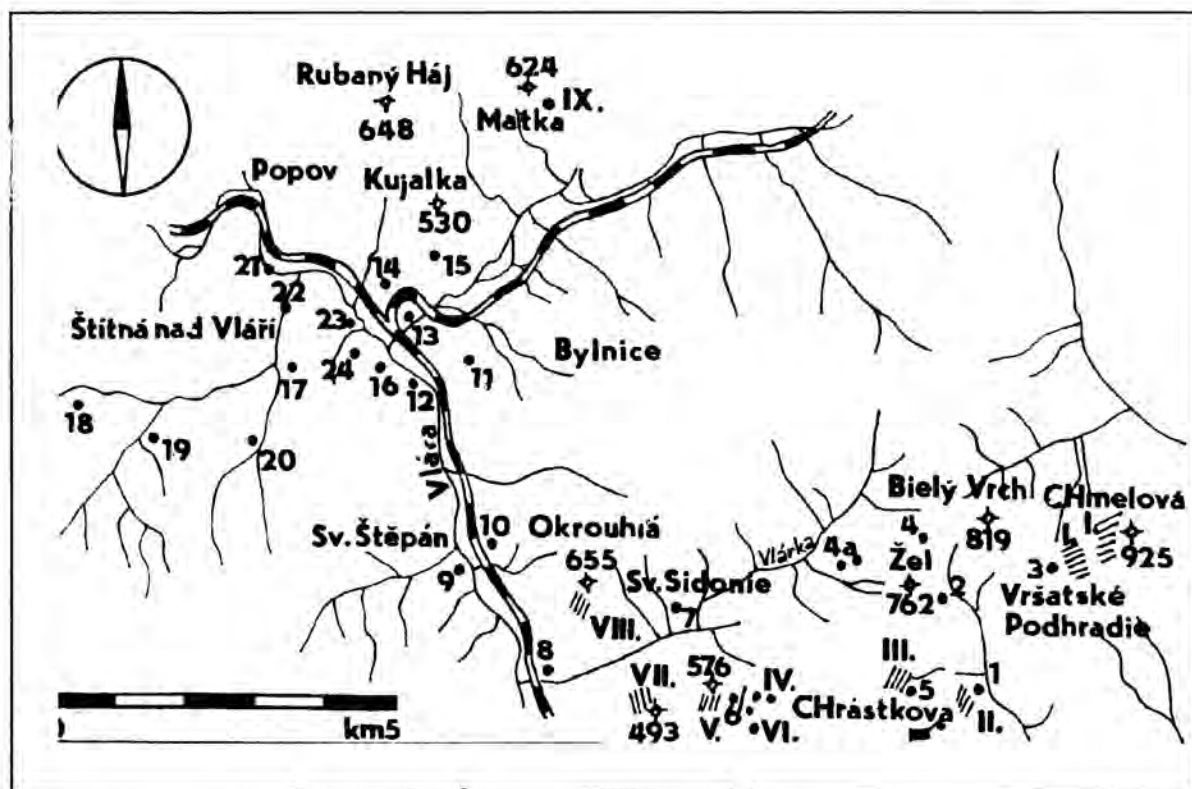
Jak jsem již uvedl, mimo lokality Vlachovice - Ďulův kopec, Štítná - Valentinovy paseky a patrně zčásti i Bylnice-cihelna, které jsou paleolitického stáří, můžeme převážnou část dosud zjištěných ateliérů a těžních polí předběžně datovat do období neolitu a eneolitu. Ovšem bez podrobné analýzy a z ní vycházející dokonalé znalosti štipané industrie neolitických a eneolitických lokalit v Poolšavi a v Pováří,

nemůžeme provést srovnání tvarové skladby silexů z osad a z dílen, a tím i hornická díla a ateliéry přesně datovat. Pouze předběžně můžeme konstatovat, že soubory z dílen, na nichž vystupují mikrolity a mikrovruby, mají jistou dobu na MMK osadě Uh. Brod-Odjatá (stupně či fáze ?), tam však byla štipaná industrie vyrobena převážně z malopolských rohovců.

LITERATŮRA:

- BALCER, B.: Wyniki badan nad krzemieniarstwem kultury pucharow lejkwatych na ziemiach Polskich. In: Kultura pucharow lejkwatych w Polsce, Poznan 1981, s. 59 - 79.
- EISNER, J.: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- GREPL, E.: Gravettien na Moravě, rkp diplomní práce, Nový Jičín 1971.
- LÉCH, J.: Górnictwo krzemienia społeczności weczesnorolniczych na wyżynie krakowskiej, Wrocław 1981.
- PAVELČÍK, JAN: Okres Uherský Brod II, rkp archiv NZ ARÚ ČSAV Brno 1943.
- PAVELČÍK, JAN: Okres Uherský Brod III, rkp archiv NZ ARÚ ČSAV Brno 1953.
- PAVELČÍK, JIŘÍ: Aurignacko-gravettské stanice u Vlachovic, Zpráva za 1.čtvrtletí 1961 Muzea J.A.Komenského, Uherský Brod 1961, s.16-19 obr.3
- PAVELČÍK, JIŘÍ: Paleolitická stanice z Ďulova kopce u Vlachovic. Zpráva za 2. pololetí 1962 Muzea J. A. Komenského Uherský Brod, (1962, s. 27 - 28).

- PAVELČÍK, JIŘÍ: Terénní průzkum v oblasti bradlového útvaru Bílých Karpat, Přehled výzkumů AÚ ČSAV 1964, Brno, 1965, s. 21-22.
- PAVELČÍK, JIŘÍ: Výzkum ložisk radiolaritu v Bylnici (okr. Gottwaldov). Přehled výzkumů AÚ ČSAV 1979, Brno 1981 s. 75.
- PAVELČÍK, JIŘÍ: Zjišťovací průzkum v prostoru výchozů vláského radiolaritu (Sidonie, o. Gottwaldov). Přehled výzkumů AÚ ČSAV 1987, Brno, v tisku.
- PAVELČÍK, JIŘÍ: Dílna zpracovávající radiolarit v Sidonii (o. Gottwaldov), Přehled výzkumů AÚ ČSAV 1988, Brno, v tisku.
- SKUTIL, J.: Paleolitické nálezy z Valaško-Kloboucka, Naše Valaško IV, 1937/1938, 210-214, obr. 2.
- SKUTIL, J.: Nové významné paleolitické nálezy od Vlár, Naše Valaško VIII, 1943, s. 58-60, 1 tab.
- SKUTIL, J.: Karpatské radiolaritové vláské paleolitikum moravské. In: Historica Slovaca V, 1947, s. 16-33.
- SKUTIL, J.: Das Weiskarpatische Radiolarit Paläolithikum. In: Raume des Vlára Passes, Přehled výzkumů AÚ ČSAV 1963, Brno, 1964, s. 3-5.
- VENCL, S.: K otázce datování tzv. vláského paleolitu. Sborník UK Bratislava - Musaica XVIII (VII) 1967, s. 3-13.

Obr.5: Východy suroviny a těžní pole: I. Vršatské Podhradie-Chmelová, II. Krivoklát, III. Bř.šov-Chrastková, IV. Bolešov- Tri kopce, V. Bolešov-Králov vrch, VI. Bolešov-Papradná, VII. Horné Srnie-Kalinka, VIII. Sv.Sidonie- Okrouhlá, IX. Bylnice-Matka.

Dílny:

1. Krivoklát-soutěk,
2. Krivoklát-Kraziny,
3. Vršatské Podhradie- Chmelová,
4. Vršatské Podhradie-Žel. 4a. Chodník do Sv. Sidonie,
5. Bolešov-Chrastková,
6. Bolešov-Tri kopce,
7. Sv. Sidonie-Skelná huť,
8. Sv. Sidonie-železniční stanice Vlárský průsmyk,
9. Sv.Štěpán - U myslivny, Bylnice,
10. Okrouhlá,
11. U železniční stanice,
12. Pod hájovnou,

13. Okrejky,
14. Cihelna,
15. Stráž, Štítná,
16. Železniční křižovatka,
17. Kóta 384,
18. Valen. novy paseky,
19. Zelenské,
20. Žirec,
21. Ohyb Vlár,
22. Za školou,
23. Vrch pole,
24. Křiky.

NATÜRLICHE LAGER UND VERARBEITUNG VON RADIOLARIT IN DEN WEIßEN KARPATEN

J. PAVELČÍK

Seit den 30-er Jahren dieses Jahrhunderts verfolgen die Forscher das Vorkommen buntfarbiger Radiolarite im nördlichen Teil der Weißen Karpaten. Es ist dies ein im Süden vom Vlára-Fluß und im Norden von Červený Kameň umgrenztes Gebiet.

Der Radiolarit, der in Ost- und Südmähren und in der Westslowakei einen der grundlegenden Silizite zur Spaltindustrieherstellung vom Paläolithikum bis zur älteren Bronzezeit diente, erscheint in diesem Gebiet in Form von Schichten, die sich an jurazeitliche Kalksteinklippen knüpfen. Bis zum heutigen Tag konnten neun Ausstreichungen und drei Abbaufelder nachgewiesen

werden. Über drei weitere Abbaufelder existieren bisher nicht ganz beglaubigte Informationen. An die Ausstreichungen und Abbauplätze knüpfen sich Werkstätten - Ateliers, von denen bisher 26 bekannt sind. Datiert wurden sie, bis auf zwei (Vlachovice, Štitná-Valentinovy paseky, beide Paläolithikum), aufgrund der typologischen Analyse der Spaltindustrie in das Neolithikum und Äneolithikum. Eine nähere Datierung verhindert vorderhand das Fehlen von Keramik und geglätteter Industrie auf den Fundstellen, was den Verhältnissen entspricht, die in ähnlichen kleinpolnischen Werkstätten festgestellt wurden (Balcer 1981; Lech 1981).

NÁLEZY Z HUMENNÉHO Z DOBY BRONZOVEJ A DOBY RÍMSKEJ

IVANA STRAKOŠOVÁ

VLASTIVEDNÉ MÚZEUM HUMENNÉ

Pri výstavbe sídliska Pod Sokolom bola v roku 1983 zistená Stanistavom Horňákom lokalita, na ktorej potom v rokoch 1984 až 1990 prebiehal záchranný archeologický výskum.

Podieľali sa na ňom Vlastivedné múzeum v Humennom v spolupráci s Archeologickým ústavom SAV a Zemplínske múzeum v Michalovciach.

Samotná lokalita sa nachádza na ľavobrežnej terase rieky Laborec stúpajúcej mierne smerom na JV, 159 m. n. m. Terasa Laborca je tvorená riečnymi nánosmi a štrkami, prekrytými pomerne silnou vrstvou ilovitej pôdy so silnými železitými konkréciami, na ktorej je slabá vrstva sprašovej hlíny a humusu. Pri stavebných prácach bola na lokalite ornica odstránená do hĺbky 60 cm. Z toho dôvodu uvádzame u jednotlivých objektov zistenú hĺbku, ale aj skutočnú hĺbku v zátvorke.

Preskúmaných bolo približne 12.000 m², na ktorých sa nachádzalo 46 objektov patriacich do obdobia neolitu, strednej a mladšej doby bronzovej a mladšej doby rímskej. V niektorých prípadoch šlo už iba o záchranu nálezového materiálu. (Kaminská-Merjavá 1985; Merjavá 1987; Strakošová 1988, 1990, 1991, 1992).

Osídlením v neolite sme sa podrobne zaoberali v treťom čísle Východoslovenského praveku (Strakošová 1991a, s. 87-95). V tomto príspevku sa budeme venovať osídleniu v dobe bronzovej a mladšej doby rímskej.

Popis objektov a nálezov

Lokalita Humenné "Pod Sokolom" bola osídlená v strednom neolite. Po časovom hiáte nasleduje ďalšie intenzívne využitie tohoto miesta v strednej až koncom mladšej doby bronzovej a v dobe rímskej. Nálezový materiál pochádza výlučne zo sídliskových objektov, dobe bronzovej ich patrilo 22 a z mladšej doby rímskej sa odkryl 1 objekt.

Nálezy uvádzame podľa jednotlivých výskumných sezón.

Objekt 1/1984 - sídlisková jama oválneho pôdorysu orientovaná v smere SZ - JV o rozmeroch 170 x 102 cm. Dno objektu v hĺbke - 23 cm (skutočná hĺbka - 83 cm). Výplň objektu predstavovala tmavšia hlina, riečne okruhliaky a črepy.

1. Fragment amforovitej nádoby z rozhrania hrdla a tela, zdobený vodorovným radom pretiahnutých vpichov prerušených na jednom mieste tunelovitým uchom, pod ktorým je skupina zvislých rytých línií (tab. I : 3).

2. Okrajový črep hrncovitej nádoby, pod okrajom mierne hrotitý výčnelok.

3. Fragment hrncovitej nádoby s vodorovne zrezaným mierne vyhnutým okrajom, pod okrajom dva tupo ukončené výčnelky (tab. I : 4).

4. Črep z rozhrania tela a dna hrubostennej hrncovitej nádoby.

Okrem uvedených obsahoval objekt ešte ďalšie črepy bez výzdoby, z tiel hrncovitých nádob (42 ks) s drsnejším povrchom. Materiál s hrubozrnnou prímiesou sľudy a kamienkov, dobre vypálený, farba v odtieňoch hnedej.

Podľa keramického materiálu rámcovo zaraďujeme objekt 1/1984 do strednej doby bronzovej.

Objekt 4/1987 - nepravidelná oválna jama, dno v hĺbke - 69 cm (skutočná hĺbka - 129 cm). Objekt orientovaný v smere SV - JZ, 180 x 107 cm. Výplň tvorili uhličky premiešané s ilovitou hlinou tmavšej hnedej farby a okrajový črep hrncovitej nádoby. Materiál s prímiesou, povrch hladký, farba hnedočierna.

Vzhľadom k nevýraznému nálezovému materiálu objekt iba rámcovo zaraďujeme na záver doby bronzovej.

Objekt 1/1988 - sídlisková jama nepravidelného oválneho pôdorysu, ktorej výplň tvorila tmavá ilovitá hlina. Objekt bol orientovaný V - Z o rozmeroch 120 x 180 cm, dno v hĺbke - 30 cm (skutočná hĺbka - 60 cm). Nálezový materiál predstavovala hrubostenná keramika.

1. Fragment veľkej zásobnicovej nádoby.

2. - 4. Okrajové črepy hrncovitej nádoby.

5. - 7. Črepy z tiel hrncovitých nádob zdobené pretiahnutými výčnelkami, a ďalších 93 ks nezdobených, hrubostenných črepov z tiel hrncovitých nádob. Materiál s prímiesou kamienkov a sľudy, povrch drsný, farba červená, hnedočervená a hnedočierna.

Objekt 3/1988 - sídlisková jama nepravidelného oválneho pôdorysu, orientovaná Z - V. Rozmery 280 x 340 cm, hĺbka - 60 cm (skutočná hĺbka - 120 cm). Výplň tvorená tmavohnedou ilovitou hlinou premiešanou s uhlíkmi a zlomky nádob, ktoré predstavujú ten istý typ ako u objektu 1/1988. Aj datovanie tohto objektu je len rámcové do strednej doby bronzovej.

Objekt 5/1988 - jama kruhového pôdorysu o priemere 90 cm a hĺbke - 35 cm (skutočná hĺbka - 95 cm). Výplň tvorí hnedá sprašová hlina, len slabo odlišiteľná od okolia. Materiál získaný z tohto objektu:

1. - 2. Závažia ihlancovitého tvaru (tab I : 1).

3. - 4. Závažia vajcovitého tvaru.

5. Závažie s oválnym prierezom.

6. Fragmenty štyroch ďalších závaží.

Závažia boli vyrobené z červenej hlíny s bohatou prímiesou drobného riečného štrku, slabo vypálené.

Objekt 5/1988 sa nachádzal v skupine objektov patriacich podľa nálezového materiálu do doby bronzovej. Preto aj tento rámcovo zaraďujeme do tohto obdobia.

Objekt 6/1988 - sídlisková jama oválneho pôdorysu

orientovaná JV - SZ, rozmery 175 x 220 cm, hĺbka - 50 cm (skutočná hĺbka - 110 cm). Výplň tvorí tmavohnedá hlina. Inventár:

1. - 2. Okrajové črepy zásobnicových nádob.

3. - 5. Črepy z rozhrania tela a dna hrubostennej zásobnicovej nádoby a ďalších 29 ks nezdobených črepov z tiel hrubostenných nádob. Na výrobu nádob bol použitý materiál s prímiesou sludy a kamienkov, povrch hladený, farba hnedá, červená, čierna. I tento objekt len rámcovo zaraďujeme do strednej doby bronzovej.

Objekt 7/1988 - nepravidelného kruhového pôdorysu o priemere 130 cm. Dno objektu v hĺbke - 10 cm (skutočná hĺbka - 70 cm). Inventár tvorili zlomky hrncovitej nádoby s vodorovným okrajom na vonkajšej strane presekávaným. Pod okrajom sa zachoval jeden, v strede preliačený výčnelok. Materiál s prímiesou sludy, povrch drsný, farba hnedočierna. Objekt interpretujeme ako odpadovú jamu a zaraďujeme ho do obdobia neskej doby bronzovej.

Objekt 9/1988 - sídlisková jama nepravidelného oválneho pôdorysu, 100 x 120 cm, orientovaná JV - SZ, s dnom v hĺbke - 30 cm, (skutočná hĺbka - 90 cm). Výplň tvorená tmavohnedou hlinou, inventár predstavuje:

1. - Črep s mierne vyhnutým okrajom.

2. - Črepy (10 ks) nezdobené, z tela hrubostennej zásobnicovej nádoby. Materiál je s prímiesou sludy a kamienkov, povrch drsný, farba hnedá. Objekt zaraďujeme do strednej doby bronzovej.

Objekt 10/1988 mal v pôdoryse tvar nepravidelného oválu o rozmeroch 275 x 210 cm a bol orientovaný v smere V - Z. Vrchná vrstva siahala do hĺbky - 57 cm. Výplň tvorila čierna sprašová hlina, ktorá obsahovala množstvo keramických zlomkov a mazanicu. Zlomky štiepanej kamennej industrie sa do výplne objektu dostali pravdepodobne druhotne v dobe intenzívneho využívania lokality poľnohospodármi. Po tomto horizonte nasledovala vrstva silne prepálenej hliny s množstvom drevených uhlíkov v rozmedzí - 57 - 90 cm. Vrstva neobsahovala žiadny nálezový materiál. Spodná vrstva, s čiernou sprašovou hlinou obsahovala výlučne črepy. Dno objektu, na ílovitom podloží sa nachádzalo v hĺbke - 134 cm.

Výber materiálu z vrchného horizontu:

1. Fragment hrncovitej nádoby s vyhnutým okrajom a tunelovitým uchom.

2. Torzo amforovitej nádobky s vyhnutým okrajom, na výdutí zdobené radom vrypov, pod ktorými sú v rovnakej vzdialenosti rozmiestnené vždy tri plytké jamky, nôžka odsadená (tab. II : 3).

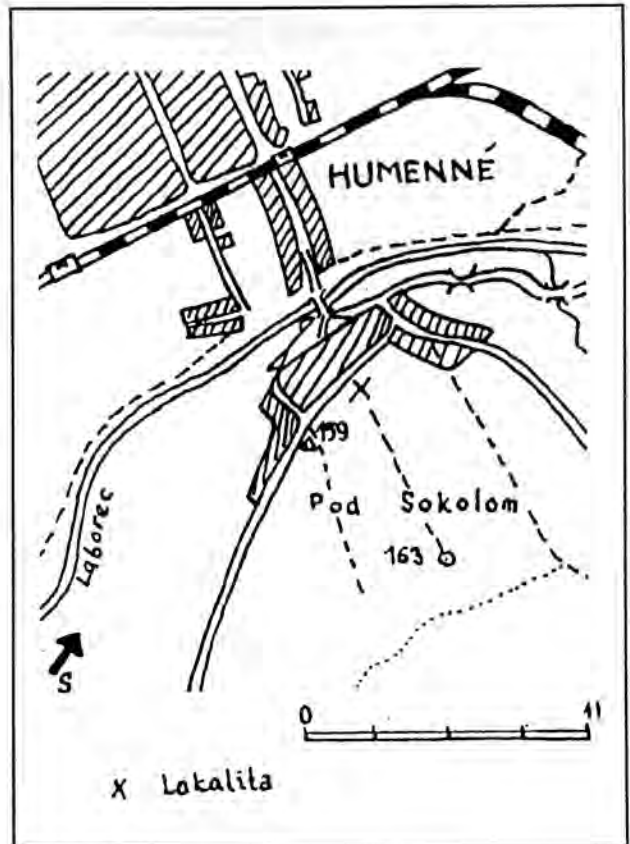
3. Fragment nádoby amforovitého tvaru s vyhnutým okrajom, z ktorého vychádza ucho. Okraj na vonkajšej strane šikmo presekávaný, pod okrajom trojitou líniou znázornené oblúčky, na pleciah nádoby zvislé, nerovnako dlhé ryté línie, telo zdobené trojnásobným meandrom. Rytá výzdoba bielo inkrustovaná (tab. III : 1).

4. Črep z tela nádoby zdobený tunelovitým uchom.

5. Črep z vodorovného okraja, mierne vyhnutého, pod okrajom dvakrát preliačený výčnelok.

6. Okrajový črep miskovitej nádoby, pretiahnutý okraj na vodorovnej ploche zdobený trojnásobnou rytou vlnkou, pôvodne bielo inkrustovaná (tab. I : 2).

7. Črep z tela hrubostennej nádoby zdobený širokým kanelovaním (tab. II : 2).

Situčný náčrt.

8. Črep z tela amforovitej nádoby, na výdutí zdobený jemným kanelovaním (tab. II : 1).

9. Črep šikmo zrezaného okraja, na vonkajšej strane tesne pod okrajom plastická šikmo presekávaná lišta, pod ňou pretiahnutý plochý výčnelok.

10. Črep z tela amforovitej nádoby, výdut' zdobená radom šikmých vrypov, pod tým trojice rytých línií usporiadané do prelinajúcich sa oblúkov.

11. Zlomok cedidla, okraj vodorovný. Nádoba nebola funkčná, keďže diery neboli dokončené.

12. Fragment amforovitej nádoby s vodorovným mierne vyhnutým okrajom, vysoké hrdlo, pleciah nádoby odsadené. Výber materiálu zo spodného horizontu:

13. Fragment veľkej zásobnicovej nádoby s vodorovným okrajom, pod okrajom výčnelok.

14. Črep z tela amforovitej nádoby, výdut' zdobená radom šikmých vrypov, pod tým trojice rytých prelinajúcich sa oblúkov.

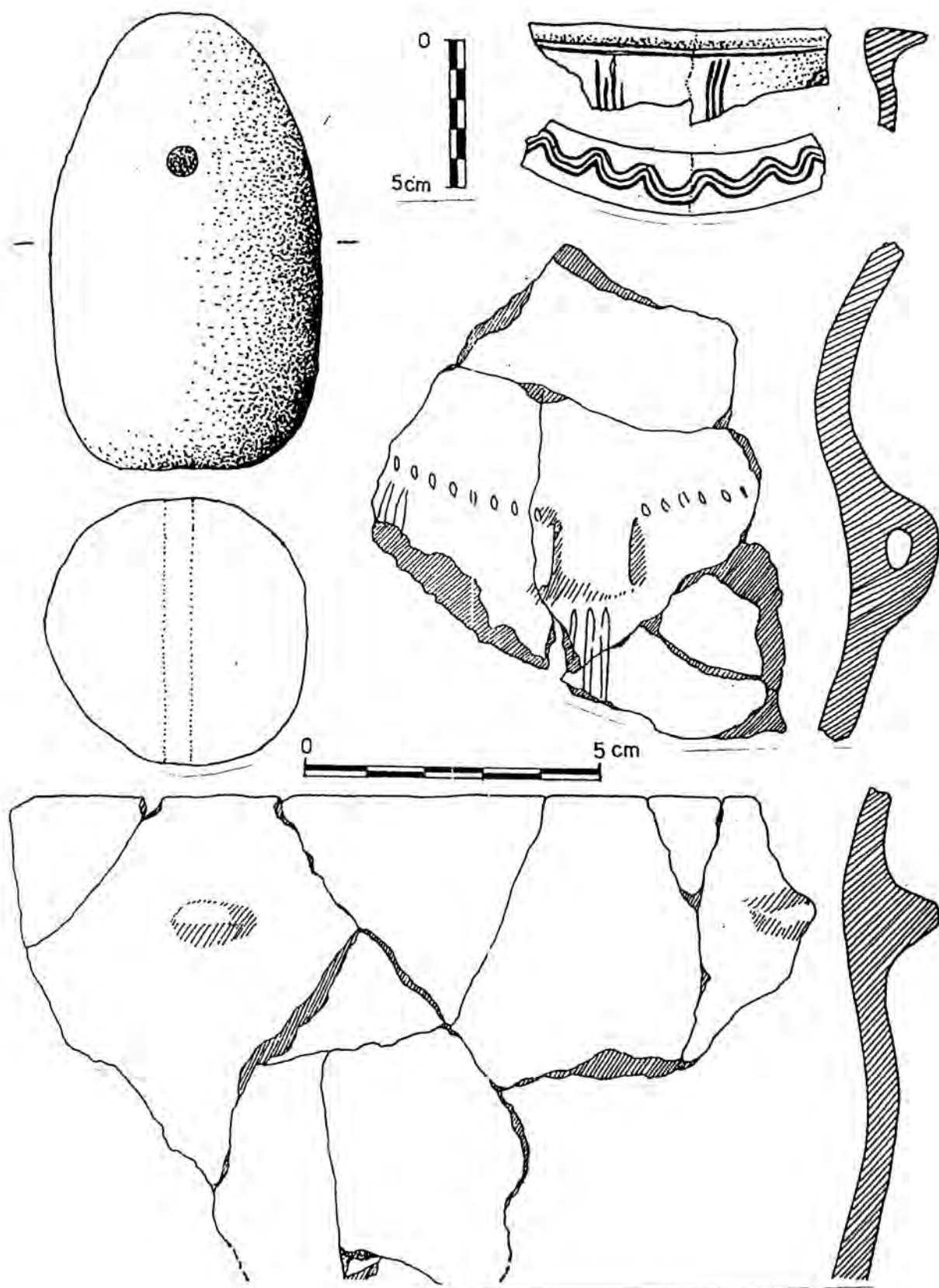
15. Črep z tela nádoby zdobený prsovitou vypulínou, pod ktorou sú ryté polkruhy (tab. IV : 2).

16. Zlomok okraja pravdepodobne miskovitej nádoby na plochom širokom okraji dve šikmé ryhy, na vonkajšej hrane tesne pod okrajom rad vrypov, pod tým vodorovná rytá línia. Výzdoba bielo inkrustovaná.

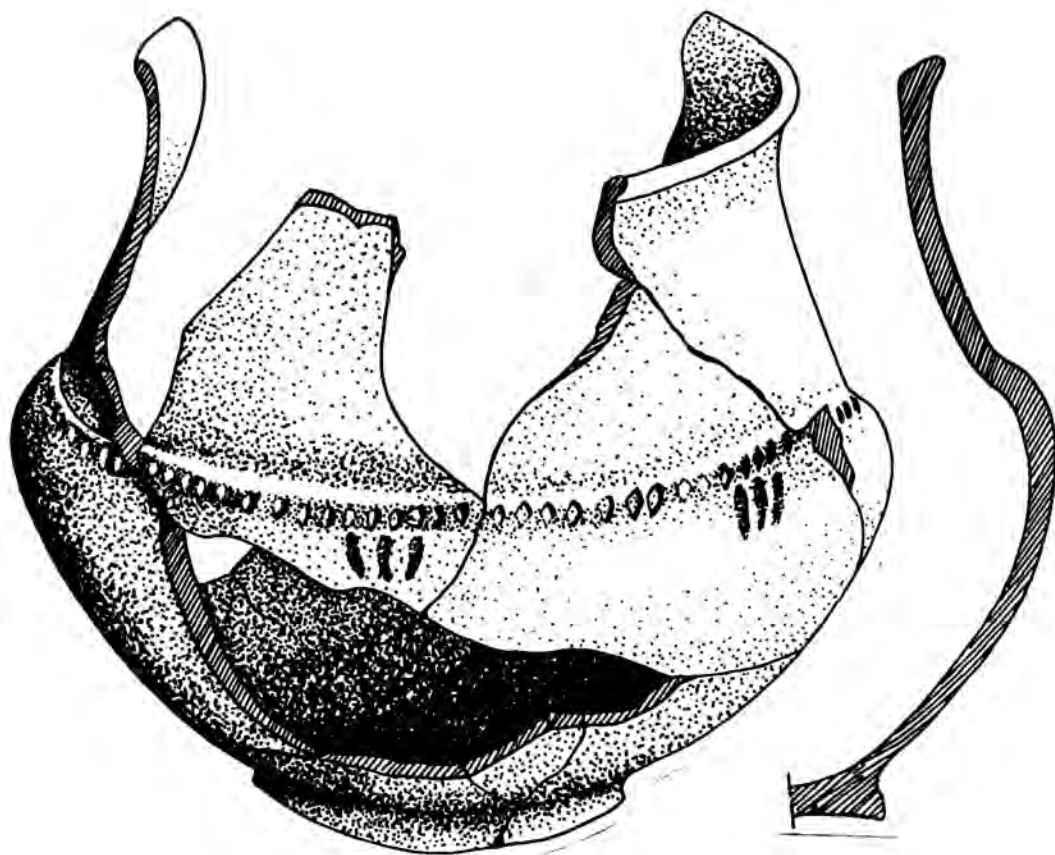
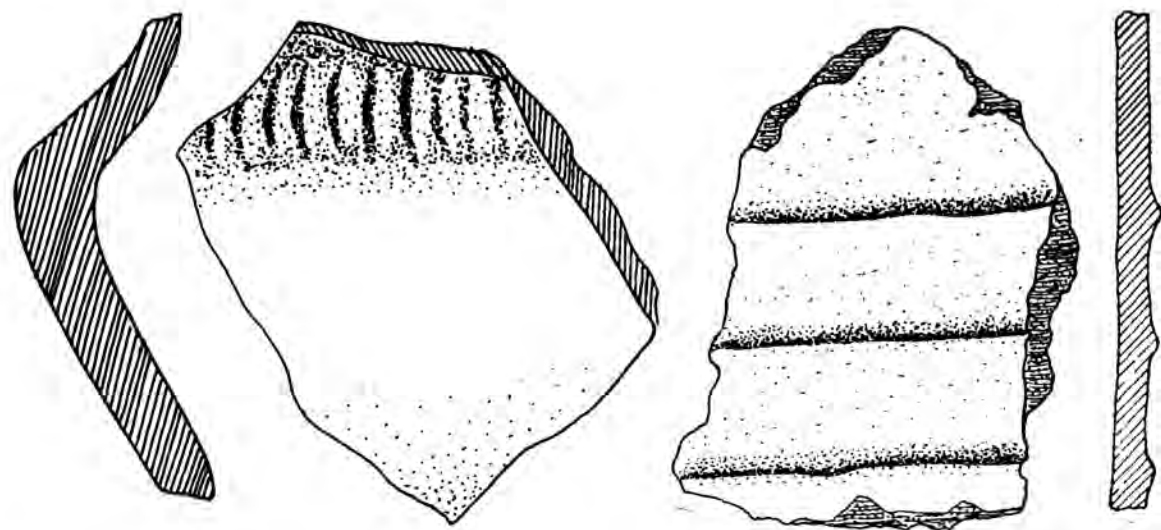
17. Okrajový črep polgulovitej nádoby s ovalným okrajom mierne vyhnutým.

18. Fragment amforovitej nádoby so slabo viditeľnými nepravidelnými vrypami na výdutí.

19. Okrajový črep miskovitej nádoby s vytiahnutým vodorovným okrajom, zdobeným rytou vlnkou, na vonkajšej hrane tesne pod okrajom rad šikmých vrypov, pod tým dve vodorovné ryhy, telo zdobené tromi rytými bielo inkrustovanými oblúkmi.

Tab. 1. Humenné - Pod Sokolom. 1: objekt 5/1988, 2: objekt 10/1988, 3-4: objekt 1/1984

20. Črep s vodorovne zrezaným, mierne vyhnutým okrajom, na vonkajšej strane šikmo presekávaným.

21. Črep z tela nádoby zdobený plastickou lištou oválneho tvaru. (tab. IV : 1).

22. Črep z tela nádoby zdobený rytým ornamentom v tvare do seba vsunutých písmen "V". Tento ornament tvoril pôvodne pás po celom obvode nádoby. Výzdoba bielo inkrustovaná (tab. IV : 3).

23. Črep z tela nádoby zdobený pásikovým uchom, ktoré je zdobené šiestimi ryhami. Nad uchom sú dve vodorovné ryté línie, pričom zo spodnej ucho vychádza, pod uchom tri vrypy (tab. V : 1).

24. Fragmenty cedidla so štvorcovým ústím.

25. Črep z tela amforovitej nádoby zdobený veľkým tunelovitým uchom, v hornej časti ktorého sú tri kanelúry (tab. IV : 5).

26. Črep z tela nádoby zdobený na výduti širokou jemnou kanelúrou (tab. IV : 6).

27. Fragment nádoby, plecia odsadené, výdut' zdobená výčnelkom, ktorý bol vytlačán z tela nádoby a na spodnej strane je ohraničený jemnými poloblúkmi (tab. IV : 4). Okrem uvedeného materiálu obsahoval objekt ďalších 2 785 keramických zlomkov, ktoré boli vyrobené z hlíny s prímiesou sludy, dobre vypálené, farba hnedá a čierna.

Na základe nálezového materiálu môžeme tento objekt datovať do záverečnej fázy kultúry Suciu de Sus na prelom stupňov BD a H A1.

Objekt 11/1989 kruhového pôdorysu o priemere 140 cm s dnom v hĺbke - 33 cm (skutočná hĺbka - 93 cm). Výplň objektu tvorila hnedá sprasovaná hlina.

1. - 2. Okrajové črepy hrncovitých nádob.

3. Okrajový črep na vonkajšej strane šikmo presekávaný.

4. Črep z rozhrania tela a dna hrncovitej nádoby.

5. Črepy z tiel hrncovitých nádob, nezdobené (30 ks), materiál s prímiesou, povrch drsný, farba hnedá a čierna. Neskorá doba bronzová.

16/1988 - jama nepravidelného oválneho pôdorysu orientovaná V - Z, hĺbka - 20 cm (skutočná hĺbka - 80 cm), rozmery 87 x 55 cm. Výplň objektu bohatého na keramické zlomky tvorila hnedá sprasovaná hlina.

1. Amforovitá nádobka s mierne vyhnutým okrajom, hrdlo nádoby je zdobené nepravidelnými rytými líniami, ktoré na mieste, kde pravdepodobne vychádzalo z okraja pásikové ucho sú prerušené. Na najväčšej výduti sú dve vodorovné ryté línie po celom obvode, pod nimi sú tri malé včolkované krúžky, ktoré sa striedajú s malými vypnulínami. Tieto sú z vrchu ohraničené tromi sústrednými oblúkmi. Malá kruhová nôžka je výrazne odsadená. Výzdoba bola pôvodne inkrustovaná (tab. V : 2).

2. Fragment zásobnice, okraj ovalený pod ním sú dva výčnelky.

3. Okrajový črep hrncovitej nádoby.

4. Črep z tela nádoby zdobený prsovitou vypnulínou, v spodnej časti ohraničenou deviatimi polkruhovými rytými líniami a radom šikmých vpichov.

5. Črep z tela nádoby zdobený radom vpichov, pod nimi sú plytké vrypy.

6. Črep z tela nádoby zdobený pásikovým uchom.

7. Kruhová nôžka pravdepodobne amforovitej nádoby.

Okrem toho obsahoval objekt ďalších 86 okrajových črepov, 21 črepov zdobených prevažne výčnelkami v strede preliačnými, 24 črepov z rozhrania tela a dna nádob a 577 ks nezdobených črepov.

Pochádzajú zo zásobnicovitých, hrncovitých a amforovitých nádob. Materiál je s prímiesou sludy, povrch hladký, farba hnedá a čierna.

Objekt datujeme do obdobia počiatkov kultúry Suciu de Sus.

Objekt 17/1988 - sídlisková jama oválneho pôdorysu o rozmeroch 140 x 120 cm, hĺbka - 40 cm (skutočná hĺbka - 100 sm), orientovaná Z - V. Výplň tvorí hnedá sprasovaná hlina, inventár predstavujú keramické zlomky a časť ulity.

1. Fragment veľkej zásobnicovej nádoby, okraj vodorovný, na vonkajšej strane presekávaný, pod okrajom masívne, v strede preliačené výčnelky.

2.- 10. Okrajové črepy súdkovitej nádoby.

11.-14. Okrajové črepy zásobnicovej nádoby, na vonkajšej strane presekávané, pod okrajom v strede presekávané výčnelky.

15.-17. Črepy z rozhrania tela a dna nádob.

18. Fragment (80 ks) z tiel zásobnicovitých a súdkovitých nádob, nezdobené, povrch drsný i hladký, materiál s prímiesou sludy, farba červená, hnedá, čierna.

Datovanie : neskorá doba bronzová.

Objekt 18/1988 mal nepravidelný kruhový pôdorys o rozmeroch 100 x 92 cm, bol orientovaný v smere V - Z a dosahoval hĺbku - 10 cm (skutočná hĺbka - 70 cm). Obsahoval iba niekoľko keramických zlomkov jeho výplň tvorila hnedá sprasovaná hlina.

1. - 4. Črepy z rozhrania tela a dna hrncovitej nádoby.

5. Výčnelok v strede preliačený.

6. Črepy (27 ks) z tela hrncovitej nádoby, nezdobené, materiál s prímiesou kamienkov a sludy, povrch drsný, farba červenohnedá.

Objekt môžeme rámcovo zaradiť do strednej doby bronzovej.

V roku 1990 bolo preskúmaných ďalších deväť objektov, ktoré sa nálezovým materiálom ani charakterom nevyvíkajú z rámca objektov už nami opísaných a datovaných do strednej doby bronzovej.

Včasnodedinné osídlenie

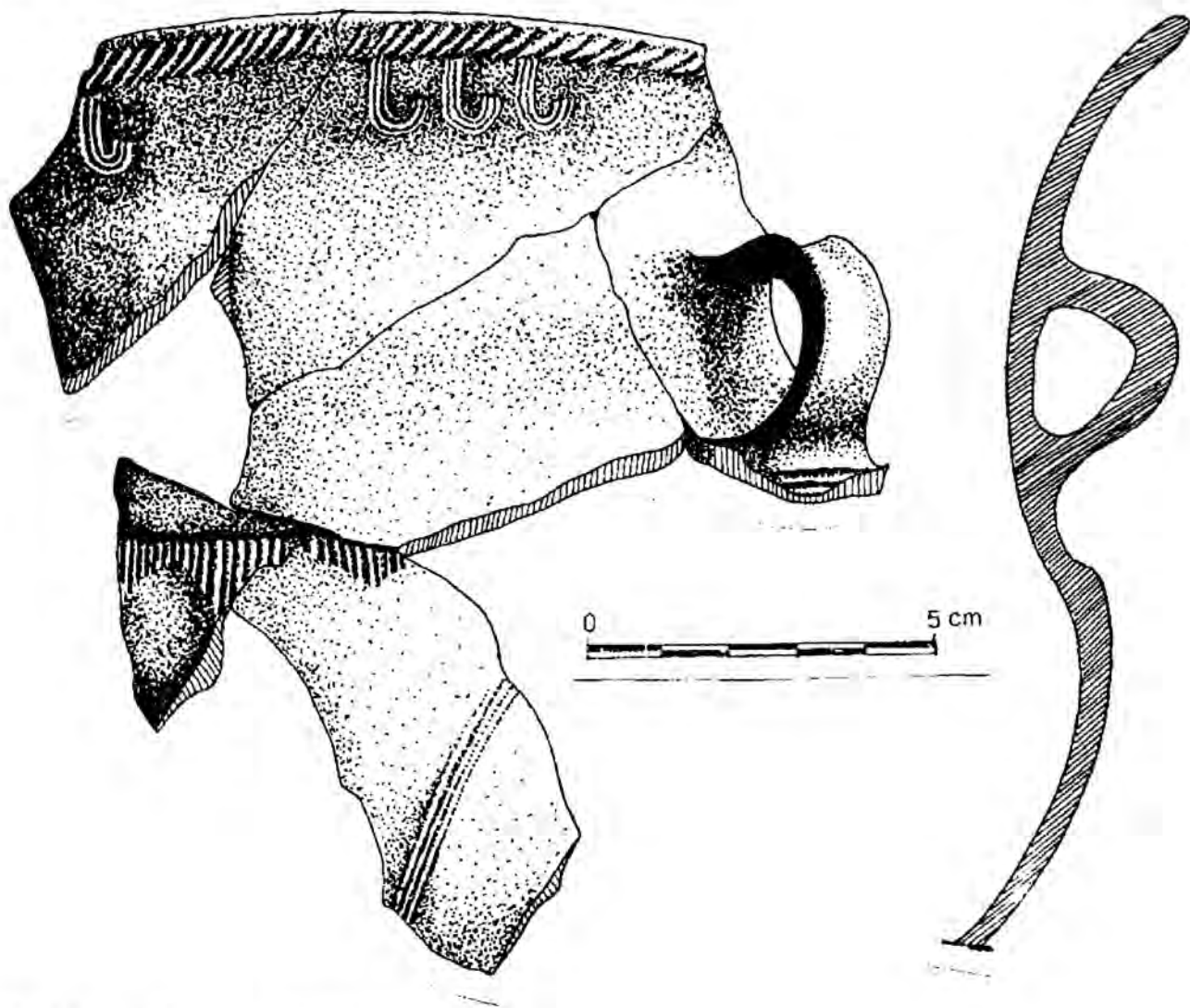
Lokalita Humenné - Pod Sokolom bola osídlená v neolite, dobe bronzovej a potom až v dobe rímskej. I keď nálezy z najmladšej fázy osídlenia nie sú početné, dajú sa dobre chronologicky zatriediť.

V roku 1986 bol preskúmaný objekt 1, jama s nepravidelným oválnym pôdorysom, orientovaná v smere SV -JZ. Dno objektu o rozmeroch 329 x 196 cm, sa nachádzalo v hĺbke - 21 cm. Tmavšia hnedá sprasovaná výplň obsahovala niekoľko riečnych okruhliakov a keramický materiál datovaný do mladšej doby rímskej. Boli tu zlomky s okružím, vytáčaným na kruhu. Materiál je jemný, povrch hladký, farba čierna, na lome hnedá.

Najvýraznejší je:

1. Črep zdobený na okruží šesťnásobnou rytou vlnovkou ohraničenou obvodovou vlnovkou, na pleciach nádoby sedemnásobná rytá vlnovka ohraničená vodorovnými rytými líniami.

V rokoch 1989 a 1990 bol preskúmaný objekt, ktorý mal na pomery tejto lokality značné rozmery 16 x 11 m (zachovaná časť, na západnej strane poškodená výstavbou príjazdovej komunikácie na sídlisko). Objekt bol orientovaný SV - JZ, dno sa nachádzalo v hĺbke - 110 cm. Výplň objektu tvorila čierna sprasovaná premiešaná s množstvom uhlíkov zhruba v strede objektu, na celej ploche bola roztrúsená mazanica a veľké riečne okruhliaky, ktoré tvorili torzo kamennej

Tab. 3. Humenné - Pod Sokolom. Objekt 10/1988.

konštrukcie bližšie neurčiteľného charakteru. Nálezový materiál, hlavne z roku 1989 pozostával zo štiepanej a hladenej kamennej industrie a črepov od neolitu (mladá kultúra s východnou líniovou keramikou) a z doby rímskej, ktoré sú blízke publikovaným nálezom. (Strakošová 1989, s. 96, obr. 51). Výskumná sezóna 1990 priniesla zaujímavý materiál hlavne z doby rímskej.

1. Bronzová spona s tetivou opretou o krčik gombíkového výčnelku (tab. VI : 1).
2. Zlomok hlbkej misky s vykľutým a zosilneným okrajom.
3. Zlomok vázovitej nádoby na nôžke.
4. Črep z tela plynkej misovitej nádoby s vykľutým zosilneným okrajom.
5. Okrajový črep misovitej nádoby s vyhnutým okrajom, pod okrajom jemná profilácia.
6. Črep z tela nádoby s prstencovitou odsadenou nôžkou.
7. Okrajový črep z tela hrubostennej nádoby súdkovitého tvaru, okraj vodorovný, vyhnutý.
8. Okrajový črep súdkovitej nádoby, okraj vyhnutý, zaoblený, na tele nádoby rad nepravidelných jamôk (tab. VI : 3).
9. Fragment malej misovitej nádoby s ovaleným vyhnutým okrajom a plastickou lištou na výduti (tab. VI : 2).

Materiál s prímiesou sludy, povrch hladký i drsný, farba sivá, hnedočierna, čierna.

Objekt preskúmaný v rokoch 1989 a 1990 nemôžeme vzhľadom na časové rozpätie, z ktorého pochádza nálezový materiál, pripísať jednoznačne tej ktorej kultúre.

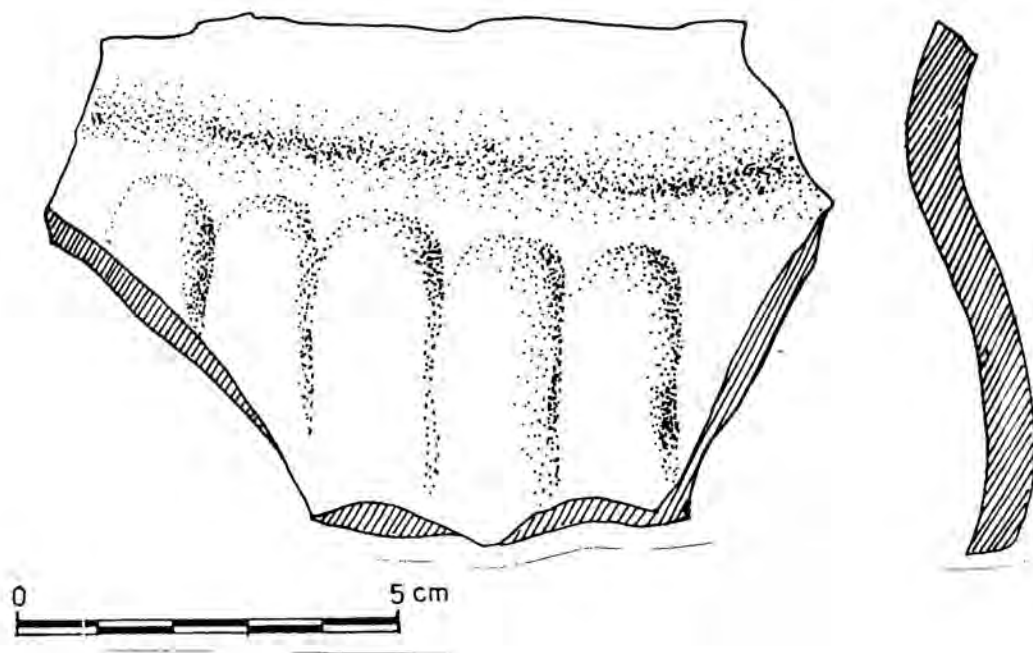
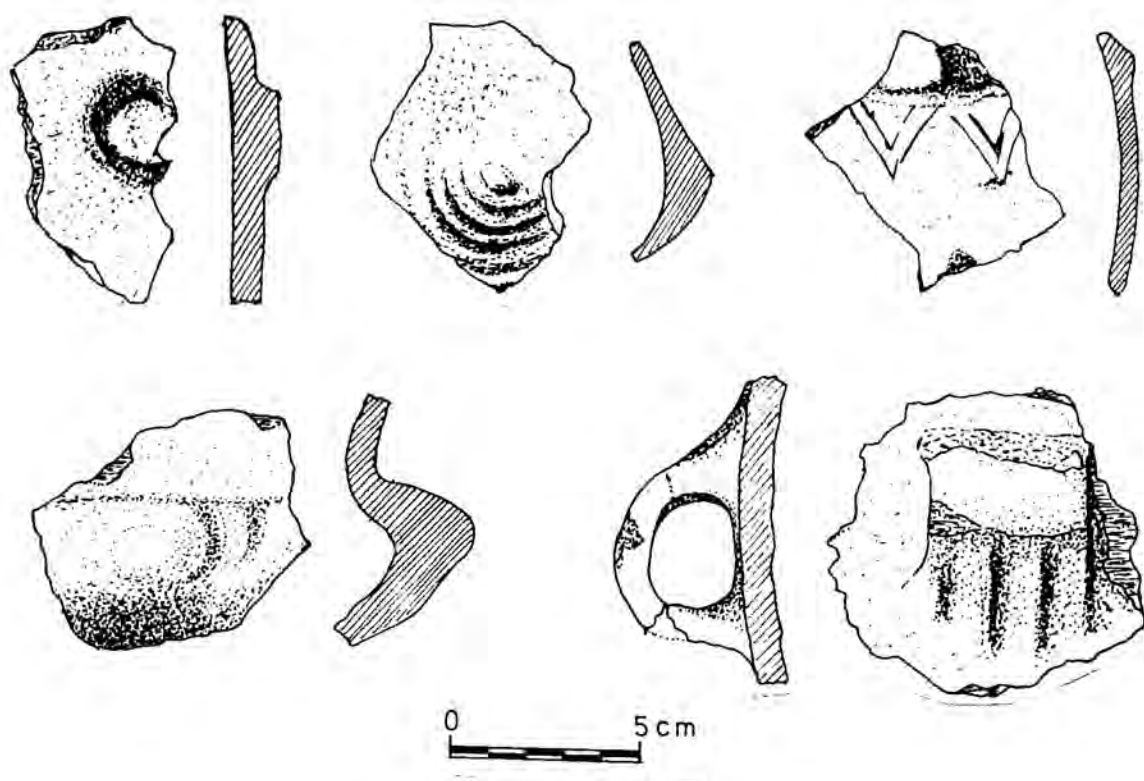
Zhodnotenie nálezov

Z hľadiska časového zaradenia patrí 14 objektov do strednej doby bronzovej. Objekt 16/1988 súdiac podľa výzdoby keramiky spadá do obdobia počiatkov kultúry Suciú de Sus, teda do stupňa BB1, keď táto kultúra preniká na východné Slovensko a na základoch otomanskej kultúry vzniká horizont Otomani - Suciú de Sus (Demeterová 1984, s. 73).

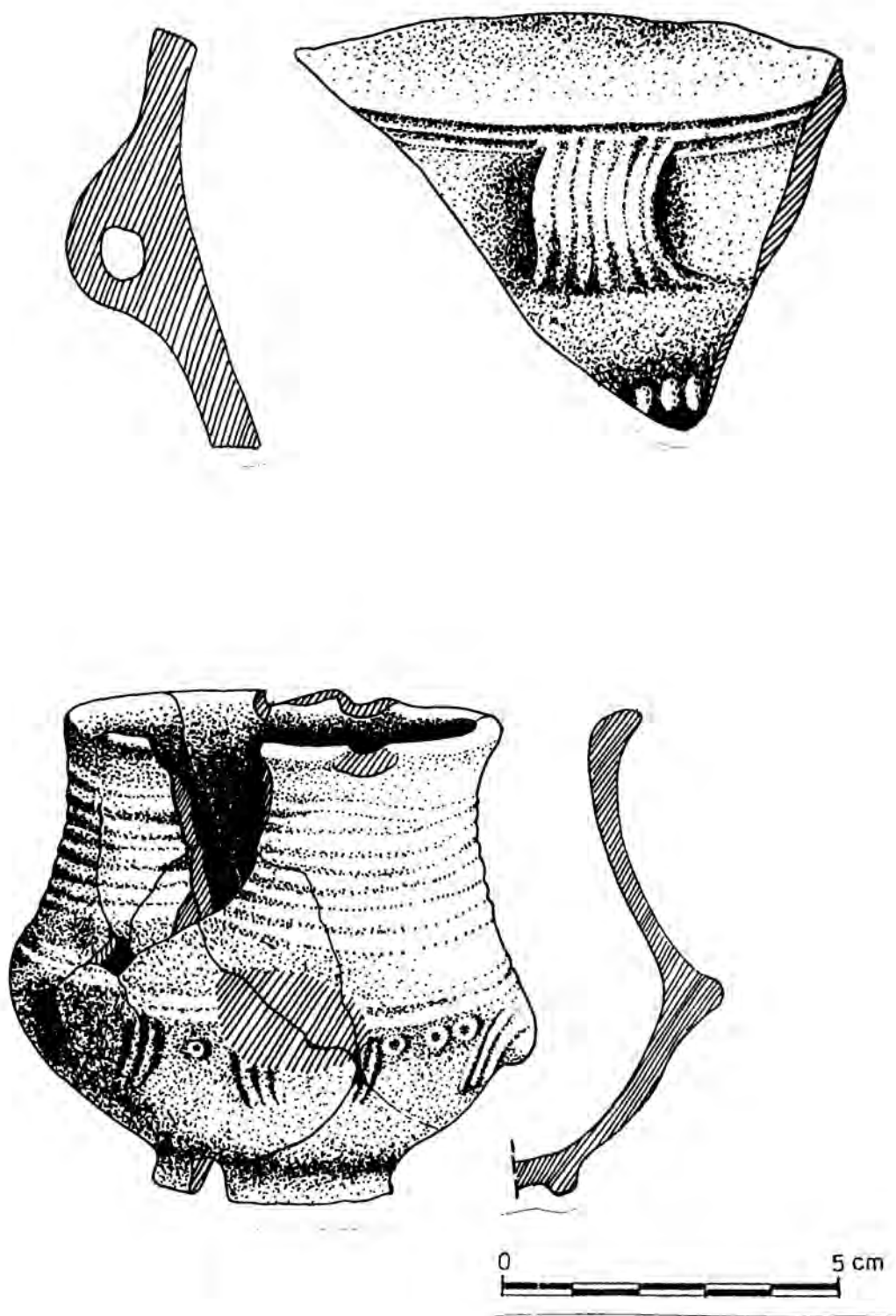
Do záverečnej fázy kultúry Suciú de Sus patrí objekt 10/88, keď sa na lokalitách tejto kultúry (Zemplínske Kopčany, Bracovce, Veľké Raškovce) prejavuje i vplyv neskorej fázy pilinskej kultúry a počiatkové elementy gávskej kultúry, nositelia ktorej začali v neskorej dobe bronzovej postupne osídľovať oblasť východného Slovenska (Demeterová 1984, s. 73 - 74).

Okrem závaží predstavuje materiál, získaný na lokalite Pod Sokolom z doby bronzovej iba zlomky nádob. Prevažujú jednoduché, hrncovité a zásobnicové tvary s vodorovným alebo na vonkajšej strane presekávaným okrajom, pod ktorým sú umiestnené výčnelky raz alebo dvakrát preliačené.

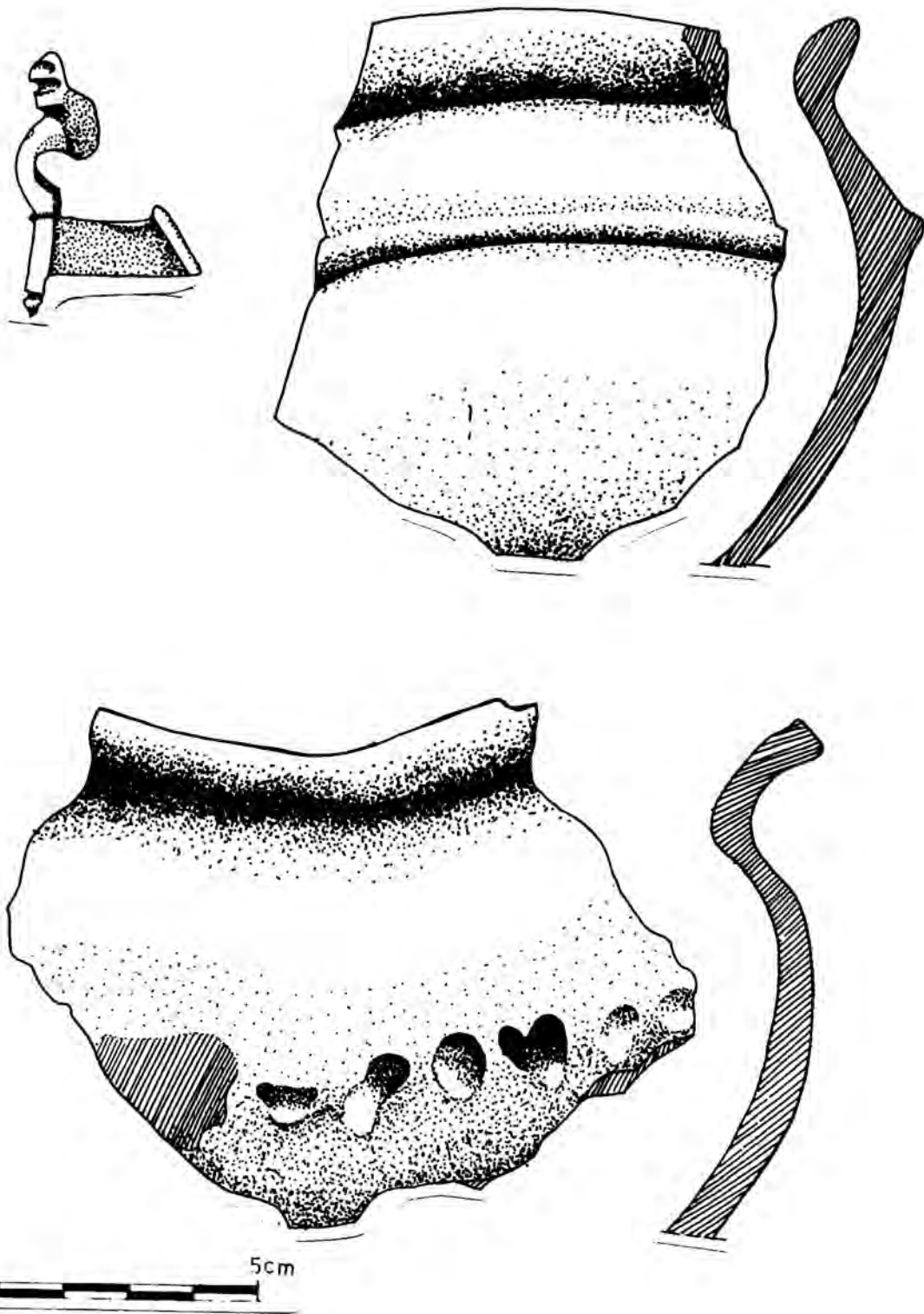
Ďalej sú zastúpené misovité tvary a amforovité nádoby s kužeľovitým hrdlom, telom so zaobleným vydutím a uchom na hrdle.

Tab. 4. Humenné - Pod Sokolom. Objekt 10/1988.

Tab. 5. Humenné - Pod Sokolom. 1: objekt 10/1988, 2: objekt 16/1988.

Tab. 6. Humenné - Pod Sokolom. Spona a keramika z mladšej doby rímskej.

Výzdoba použitá na nádobách je rozmanitá. Vyskytuje sa plasticky (výčnelky, kanelovanie, pretláčaný pásik) i rytý dekór (skupiny rýh, meander, vrypy), ktorý je v niektorých prípadoch bielo inkrustovaný.

Nálezový materiál datovaný do mladšej doby rímskej predstavuje keramika a jediný, kovový predmet nájdený na lokalite pod Sokolom - bronzová spona.

Typologicky sú v keramike zastúpené hlboké i plytké misy s vyklenutým a zosilneným okrajom, vázovitá nádoba na nôžke, súdkovitá nádoba, zásobnica s okružím.

Analógiu k zásobnici objektu 1/1986 poznáme napr. na lokalite Čičarovce, okres Trebišov, kde bola v roku 1961 nájdená tmavosivá zásobnica veľkých rozmerov a obdobnej výzdoby, zaradená do mladšej doby rímskej, (Lamiová - Schmiedlová 1962, s. 31).

Bronzovú sponu nájdenú vo veľkom objekte preskúmanom v rokoch 1989 - 90 môžeme zaradiť medzi spony s vysokým zachycovačom a hornou tetivou ako ich označil T. Kolník. (Kolník 1965, s. 195, s. 195, obr. 5 : 3). Podobná sa našla na lokalite Šaľa - Duslo (Liptáková 1963, s. 334, obr. 115 : 4). Datované sú do mladšej doby rímskej, stupeň C1, podľa T. Kolníka sa na juhozápadnom Slovensku objavujú v rozmedzí 60 - tých rokov II. stor. a prvého desaťročia III. stor. n.l. (Kolník 1965, s. 218).

Záverom môžeme konštatovať, že výskumom na lokalite Humenné - Pod Sokolom sa získali doklady o osídlení v mladšej dobe kamennej (Strakošová 1991, s. 87-95), ďalej z doby bronzovej, z ktorých časť patrí kultúre Suci de Sus, ako aj z mladšej doby rímskej.

Prínos výskumu spočíva v tom, že rozšíril doterajšie poznatky o osídlení horného Zemplína v praveku a včasnej dobe dejinnej.

LITERATÚRA

- DEMETEROVÁ, S.: Influence de la culture de Suci de Sus dans la plaine de la Slovaquie Orientale. *Sov. Archeol.* 32, 1984, s. 11 - 74.
- FURMÁNEK, V. - VELIAČIK, L.: Doba bronzová. *Slov. Archeol.* 28, 1980, s. 159 - 179.
- FURMÁNEK, V. - VELIAČIK, L.: - VLADÁR, J.: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- KAMINSKÁ, L. - MERJAVÁ, I.: Výsledky záchranného výskumu v Humennom. In: *Archeol. výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1984.* Nitra 1985, s. 125 - 126.
- KOLNÍK, T.: K typológii a chronológii niektorých spôn z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku. *Slov. Archeol.* 13, 1965, 183 - 236.
- LAMIOVÁ - SCHMIEDLOVÁ, M.: Nové nálezy z doby rímskej na východnom Slovensku. In: *Nové obzory* 4, 1962, s. 29 - 36.

- LIPTÁKOVÁ, Z.: Výskum v Dusikárni pri Šali. *Archeol. Rozhl.*, 15, 1963, s. 327 - 340.
- MERJAVÁ, I.: Záchranný výskum v Humennom. In: *Archeol. výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1986.* Nitra 1987, s. 71 - 72.
- STRAKOŠOVÁ, I.: Záchranný výskum v Humennom. In: *Archeol. výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1987.* Nitra 1988, s. 129.
- STRAKOŠOVÁ, I.: Záchranný výskum v Humennom. In: *Archeol. výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988.* Nitra 1990, s. 155 - 156.
- STRAKOŠOVÁ, I.: Záchranný výskum v Humennom. In: *Archeol. výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1989.* Nitra 1991, s. 96.
- STRAKOŠOVÁ, I.: Záchranný výskum v Humennom. In: *Archeol. výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1990.* Nitra 1992, s. 95-96.
- STRAKOŠOVÁ, I.: Územie Humenného v mladšej dobe kamennej. In: *Východoslovenský pravek III.* 1991a, s. 87 - 95.

FUNDE AUS HUMENNÉ AUS DER BRONZE - UND RÖMISCHEN KAISERZEIT

IVANA STRAKOŠOVÁ

Die Lage Pod Sokolom befindet sich südöstlich vom Stadtzentrum Humenné, auf der linken Terrasse des Laborec-Flusses, die mäßig in der Richtung nach Südosten auf 159 m ü. d. M. ansteigt.

Die 12 000 m² große Fläche ergab 46 Objekte aus dem Neolithikum, der Bronze - und jüngeren römischen Kaiserzeit. In diesem Beitrag wird die Besiedlung aus der Bronze - und jüngeren römischen Zeit behandelt.

In der Bronzezeit entfallen 22 Objekte, davon 14 in die mittlere Bronzezeit, das Objekt 16/1988 wird in den Beginn und das Objekt 10/1988 in die Endphase der Suciú-de-Sus-Kultur datiert und drei Objekte sind spätbronzezeitlich.

Die Webgewichte aus Objekt 5/1988 sind nur rahmenhaft in die Bronzezeit verwiesen. Das Inventar der Objekte bilden Keramikscherben von Topf- und Vorratsgefäßformen

wie auch von Schüssel - und Amphorenformen. Die Verzierung ist verschiedenartig - plastisch und geritzt, in manchen Fällen weißinkrustiert.

Relikte aus der jüngeren römischen Kaiserzeit bilden im Fundmaterial Keramik (Schüsseln, ein vasenförmiges Fußgefäß, Tonnenformen, ein Krausengefäß) und eine Bronzefibel mit hohem Nadelhalter und oberer Sehne. Die Funde aus der jüngeren Kaiserzeit stammen aus dem Objekt 1/1986 und aus einem in den J. 1989-1990 untersuchten Objekt, das jedoch in Anbetracht der großen zeitlichen Spannweite, aus welcher die gewonnenen Funde stammen, chronologisch nicht bestimmbar ist.

Dominant war die Abdeckung von Siedlungsobjekten aus der mittleren und von der Neige der jüngeren Bronzezeit, die der Suciú-de-Sus-Kultur angehören.

DIE KÖRPERBESTATTUNG EINES KINDES IN EINEM GEFÄSS AUF DEM GRÄBERFELD VON BACHÓRZ-CHODORÓWKA, WOIW. PRZEMYŚL

MAREK GEDL

INSTYTUT ARCHEOLOGII UNIWERSYTETU JAGIELLÓNSKIEGO - KRAKÓW

Für die Studien an der Bronzezeit im östlichen Teil der polnischen Karpaten und der Karpaten-Vorgebirge haben die Ergebnisse langjähriger Grabungen auf dem Gräberfeld von Bachórz-Chodorówka, Woiw. Przemyśl, eine grosse Bedeutung. Das betreffende Gräberfeld/Gedl 1989/liegt auf linken Ufer des San-Flusses, innerhalb der Dynów-Senke, gegen Süden durch die Przemyśl-, gegen Norden durch die Dynów-Vorgebirge begrenzt (Abb.1). Auf dem Gräberfeld von Bachórz-Chodorówka wurden fast 800 Bestattungen entdeckt. Es handelte sich dabei grösstenteils um die Urnenbestattungen aus der III bis V Periode der Bronzezeit

(Bronze D - Hallstatt B), die der Tarnobrzeg-Gruppe (Moskwa 1976; Gedl 1987; Grupa tarnobrzeńska 1989) zugerechnet werden, welche wiederum dem mitteleuropäischen Komplex der Urnenfelderkulturen angehört. Die Tarnobrzeg-Gruppe umfasste das südöstliche Polen: die Landstriche im Sangebiet sowie an der Mündung dieses Flusses in die Weichsel. Aus dem betreffenden Gräberfeld sind ebenfalls urnenlose Brandbestattungen, verbunden mit der Tarnobrzeg-Gruppe, wie auch ein paar Körperbestattungen, die aller Wahrscheinlichkeit nach mit der Frühphase dieser Gruppe in Beziehung zu setzen sind, bekannt.

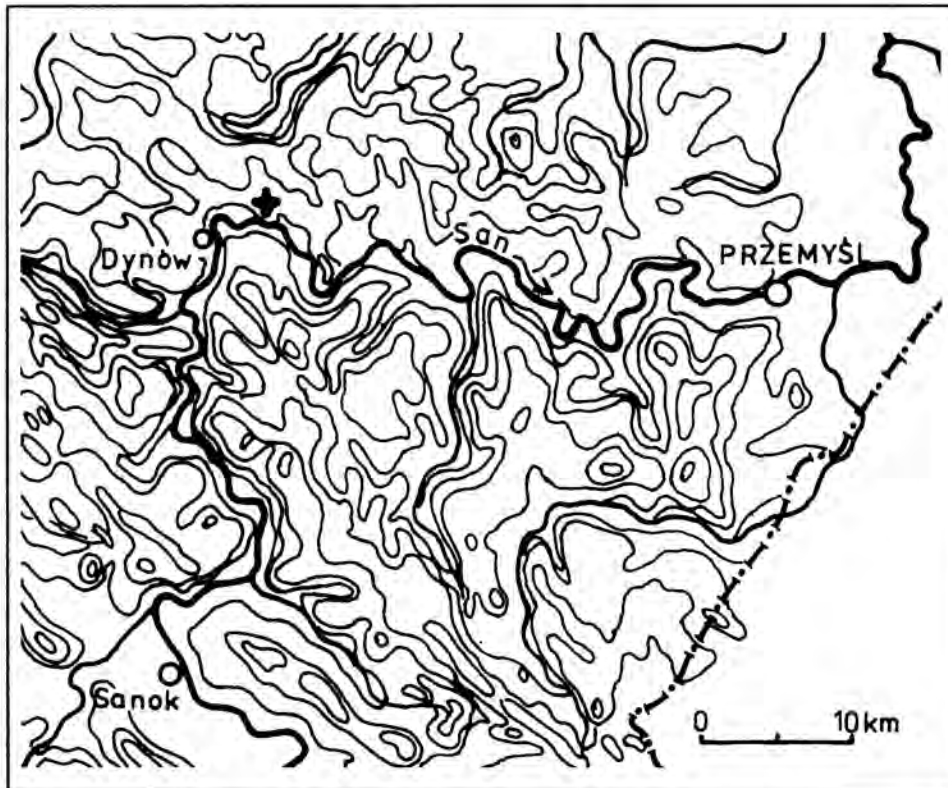

Abb. 1. Die Lage des Gräberfeldes in Bachórz-Chodorówka, Woiw. Przemyśl.

Ein besonderes Objekt, das in der östlichen Randzone der betreffenden Nekropole entdeckt wurde, stellt das Grab 781 dar (Abb. 2). In einer Tiefe von 54-86 cm fand sich dort ein schwach eingedrücktes Gefäss mit ausladendem Bauch und abgesetztem konischen Hals, am Bauch mit aufgeklebten kurzen horizontalen Leisten verziert, braunrot mit schwarzen Flecken, mit glatter Wandungsfläche (Ausguss-Durchmesser-24 cm, Bauch-Dmr. - 36 cm, Boden-Dmr. - 13 cm, Höhe - 39 cm, Abb. 3). Das Gefäss war von einer Sandsteinplatte und zusätzlich von ein paar weiteren Sandsteinfragmenten überdeckt. Unter und neben diesen Steinen fanden sich kleine Holzkohlefragmente. In dem Gefäss war ein unverbranntes Skelett eines kleinen Kindes, als Infans I bezeichnet (anthropologische Analyse von Mgr. Barbara Szybowicz), mit dem Gesicht nach Osten gerichtet, bestattet. Beim Schädel des Kindes wurden zwei kleine Tongefässe gefunden: ein kleiner fassförmiger Topf in hellem Ziegelrot, mit rauher Wandfläche (Ausguss-Dmr. - 5,5 cm Boden-Dmr. - 4 cm, Höhe - 5 bis, 5,5 cm Abb. 4,b) sowie eine s-förmige Henkeltasse, verziert am Bauch mit einem Bündel senkrechter Striche, die durch waagerechte Striche voneinander abgetrennt waren, von braun-roter Farbe, mit glatter Wandfläche (Ausguss-Dmr. - 7 cm, Bauch-Dmr. - 7,5 cm, Boden-Dmr.- 3,5 cm, Höhe - 5,5 cm, Abb. 4,a). Direkt am Boden des grossen Gefässes wurde ein unverbrannter Kuh-Wirbel gefunden, und in der Verfüllungserde des Gefässes fanden sich Holzkohlenreste.

Die oben erwähnte Bestattung stellt auf dem Gräberfeld von Bachórz-Chodorówka eine Ausnahme dar. Sie besitzt auch innerhalb der Tarnobrzeg-Gruppe keine Entsprechungen. Von den sonstigen Gräbern dieser

Nekropole unterscheidet sie sich unter anderem dadurch, dass das grosse Gefäss von einer Sandsteinplatte und einigen weiteren Steinen überdeckt war, wohingegen auf dem Gräberfeld von Bachórz-Chodorówka Stein weder bei der Überdeckung von Urnen benutzt wurde. Das Vorhandensein unverbrannter Überreste des Kindes in einem grossen Tongefäss ist nicht nur für die Tarnobrzeg-Gruppe, aber auch für verschiedene Gruppen der Lausitzer Kultur nördlich der Karpaten eine ganz fremde Erscheinung. Die Sitte der Niederlegung unverbrannter Kinderreste in die Tongefässe begegnet in den älteren Bronzezeitperioden in Böhmen (Neustupný 1933), Mähren (Pernicka - Podborský, 1959, S. 6-8; Taf. II: 3-5; III: 2-4; Spurný 1961) und in der Slowakei (Točík 1981, S. 46-47). Solche Bestattungen hängen vorwiegend mit der Spätphase der Aunjetitzer-, der Maďarovec - oder Věteřov-Kultur zusammen. Nur die Bestattung von Ivaně in Mähren wurde der Frühlausitzer Kultur zugerechnet (Böhm 1936). Die Bestattungen unverbrannter Kinderreste in Tongefässen werden als das Ergebnis anatolischer oder anatolisch-balkanischer Einwirkungen angesehen, die besonders stark das südliche Mitteleuropa am Anfang der Bronzezeit betroffen hatten.

Die hier behandelte Bestattung von Bachórz-Chodorówka kann allerdings nicht der frühen Bronzezeit zugerechnet werden. Die darin belegte Keramik lässt diesen zeitlichen Ansatz nicht zu. Die am Bauch mit aufgeklebten Leisten verzierte grosse Vase gehört nicht zu den für die Tarnobrzeg-Gruppe typischen Formen. Am nächsten kommt sie vielleicht den Vasen, wie sie für den Martin-Horizont der Lausitzer Kultur in der Slowakei (Veliáčik 1983, Taf. II: 12,18) und für die Phase Kietrz IIa der schlesischen Gruppe der Lausitzer Kultur (Gedl 1979, Taf. III: 4; IV: 9, 17, 18; VII: 10) typisch sind. Eine weitere Parallele finden wir auch in Zemplinské Kopčany in Südostslowakei (Demeterová, 1984, S. 54, Taf. II: 8). Die Vase aus Bachórz-Chodorówka unterscheidet sich jedoch von diesen Vasen durch etwas andere Proportionen. Die Henkeltasse aus dem betreffenden Grab kommt in seiner Form und Fertigungstechnik den für die Tarnobrzeg-Gruppe belegten Henkeltassen nahe, weist allerdings am Bauch eine Verzierung auf, die an den Henkeltassen dieser Gruppe sonst kaum anzutreffen ist. Ein ähnlicher Bestand von Verzierungsmotiven begegnet dagegen an bronzenen Arm- und Halsringen, die in die III Periode der Bronzezeit datiert werden und im mittleren und südöstlichen Polen vorkommen. Das kleine eiförmige Gefäss stellt eine Form dar, die zwar in unterschiedlichen Gruppen der Lausitzer Kultur anzutreffen ist, aber nicht zu den für die Tarnobrzeg-Gruppe typischen Formen gehört.

Zieht man allgemein die Form und die Verzierung des grossen Gefässes (Abb. 3), wie auch dessen Fertigungstechnik einmal in Betracht, so scheint eine Datierung desselben an den Ausgang der II oder den Anfang der III Periode der Bronzezeit (Bronze C-D) am wahrscheinlichsten zu sein. Das Verzierungsmotiv am Bauch der Henkeltasse (Abb. 4,a) ist typisch für die Bronzeerzeugnisse, die in die III Periode der Bronzezeit (Bronze D- Hallstatt A,) gesetzt werden (Kostrzewski 1964, S. 47, Abb. 47: 5; S. 55, Abb. 58: 1; S. 75, Abb. 97: 3-5; Taf. XI: 5, 6, 11, 12; XIV: 4-9,12; XV: 9-10; Blajer 1989, Pl. 380: 1,12; 383: I; 384: 1-3.). Das kleine eiförmige Gefäss (Abb. 4,b) liefert keine Anhaltspunkte für eine genauere Zeitstellung. Es dürfte anzunehmen sein, dass die hier behandelte Kinderbestattung in einem Gefäss aus dem Ausgang der II oder aus der ersten

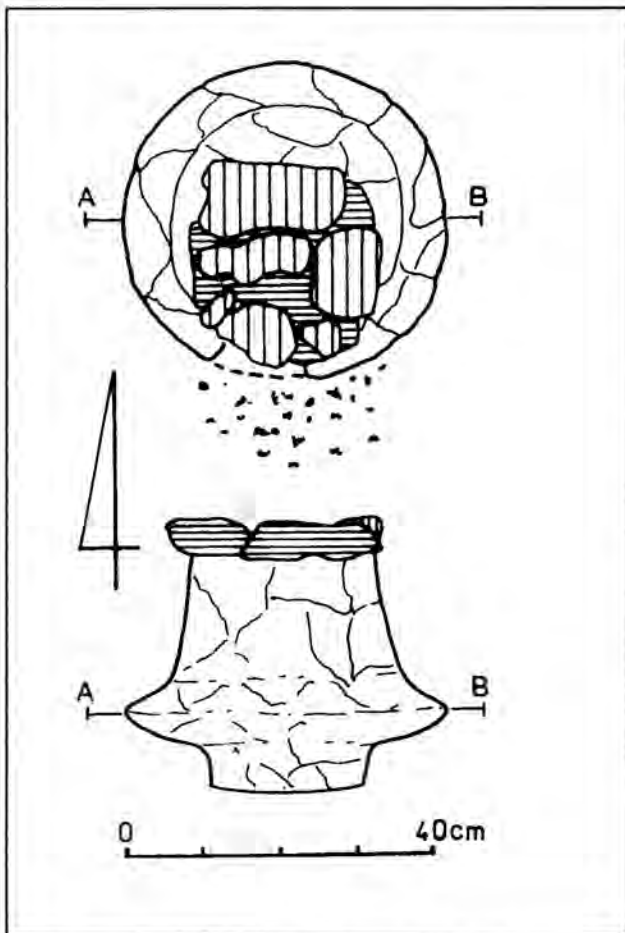

Abb. 2. Bachórz-Chodorówka, Woiv. Przemysl. Grab 781, Plan und Profil des Grabes.

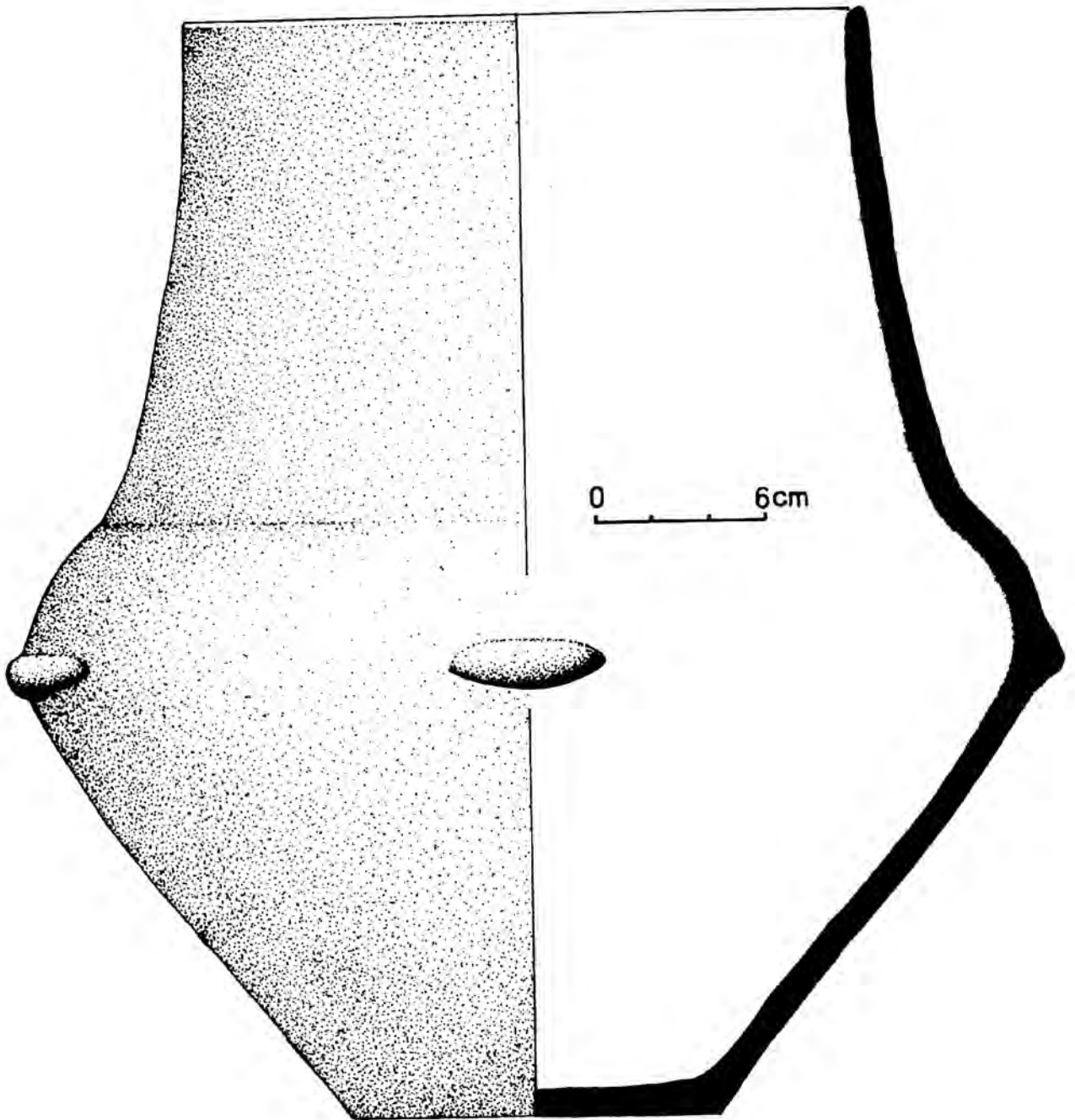

Abb. 3. Bachórz-Chodorówka, Woiw. Przemyśl, Grab 781, Grosse Vase.

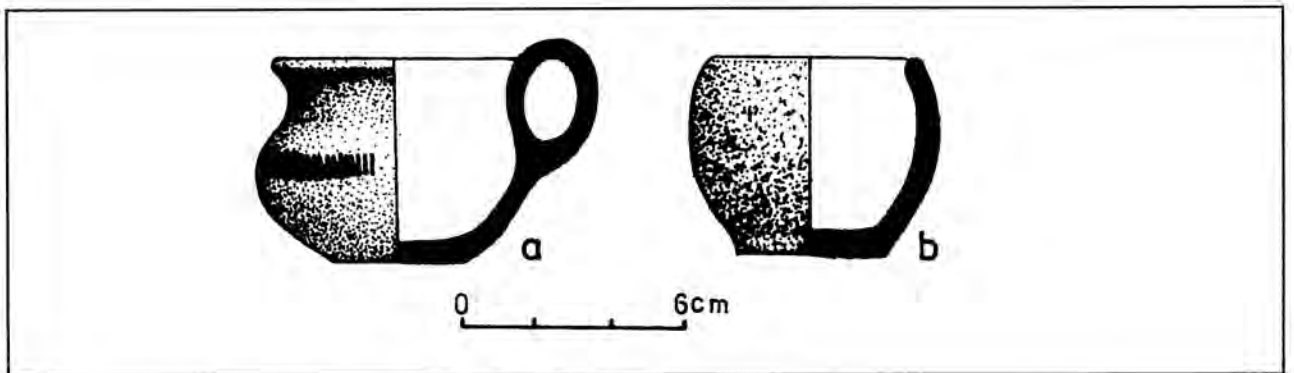

Abb. 4. Bachórz-Chodorówka, Woiw. Przemyśl, Grab 781, kleine Gefässe.

Hälfte der III Periode der Bronzezeit stammen mag. Eine solche Datierung steht allerdings nicht gesichert fest.

Das betreffende Grab wurde auf dem Gräberfeld angelegt, das von der Bevölkerung der Tarnobrzeg-Gruppe annähernd ab der III Periode der Bronzezeit wohl bis zum Ausgang dieser Epoche belegt wurde. Bei den Gräbern der Tarnobrzeg-Gruppe handelt es sich um Brandbestattungen, vorwiegend Urnenbestattungen. Auf dem Gräberfeld kamen auch vereinzelt Körperbestattungen zutage, in denen die Toten in N-S Achse orientiert waren als Beigaben die Bronzeerzeugnisse wie Lockenringe und wenig charakteristische Armringe niedergelegt waren (Gedl 1989, S. 311, Abb. 4). Dadurch wird die Datierung jener Körperbestattungen jedoch nicht erleichtert. Es scheint allerdings, dass sie zu Beginn der Belegung des Gräberfeldes in der III Periode der Bronzezeit oder vielleicht etwas früher zeitlich anzusetzen sind. Eine Bestätigung hierfür liefern in gewissem Sinne die Körperbestattungen, die sonst auch auf den anderen Gräberfeldern der Tarnobrzeg-Gruppe zutage kommen und annähernd in die III Periode der Bronzezeit datiert werden (Blajer - Czopek - Kostek 1991, S. 272-273, Abb. 5-6; S. 277, Abb. 9; S. 279, Abb. 10; S. 281, Abb. 11, a-e; S. 282, Abb. 12, a-e). Es erscheint als naheliegend, dass die hier erörterte in einem Gefäß untergebrachte Kinderbestattung den Körperbestattungen

etwa zeitgleich ist und der frühesten Belegungsphase des Gräberfeldes von Bachórz-Chodorówka angehört.

Während die Zeitstellung des fraglichen Grabes an den Ausgang der II oder den Anfang der III Periode der Bronzezeit als naheliegend erscheinen mag, so ist seine Kulturzugehörigkeit ziemlich unklar. Seine Beziehung zu der Tarnobrzeg-Gruppe ist problematisch. Das Grab kann nicht der Trzciniec-Kultur zugewiesen werden, die den südöstlichen Teil Polens in der II und wohl zum Teil auch in der III Periode der Bronzezeit einnahm (Blajer 1985). Die Bestattung des unverbrannten Kindes im grossen Gefäss spricht für die Beziehungen zu den Gebieten südlich der Karpaten, doch zeigen die darin geborgenen Gefässe nicht die für die Pilin-, (Furmánek 1977) oder Suciú de Sus-Kultur (Demetrová 1984) charakteristischen Züge, deren Vorhandensein am oberen San nicht auszuschliessen ist. Möglicherweise hängt die betreffende Bestattung mit einer bis jetzt nicht näher bestimmten archäologischen Kultur zusammen, die in Karpaten der Herausbildung der Tarnobrzeg-Gruppe vorausgegangen sein konnte. Bekannt sind uns nämlich auch aus anderen Ortschaften in Karpaten (u.a. Ladzin, Sanok, Wietrzno, alle Woiw. Krosno) die Funde aus Siedlungen und Gräberfeldern, die der behandelten Bestattung zwar zeitlich annähernd entsprechen, sich jedoch nur schwer in die bisher erstellten Kultur-Schema hineinfügen.

LITERATURVERZEICHNIS

- BLAJER, W.: Stan badań nad południowym zasięgiem kultury trzcinieckiej. *Acta Archaeologica Carpathica*, 24, 1985, S. 61-88.
- BLAJER, W.: Dépôts d'objets en bronze, type dit "Sieniawa". *Inventaria Archaeologica Pologne*, Fasc. 62, 1989, Pl. 379-384.
- BLAJER, W. - CZOPEK, S. - KOSTEK, A.: Początki grupy tarnobrzeskiej nad środkowym Sanem. *In: Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europa. Archaeologia Interregionalis*, 13, 1991, S. 265-293.
- BÖHM, J.: Lužický kostrový hrob v nádobě z Ivaně. *Ročenka městského musea v Přerově*, 1, 1936, S. 86-91.
- DEMETEROVÁ, S.: Influence de la culture de Suciú de Sus dans la plaine de la Slovaquie orientale. *Slovenská archeológia*, 32, 1984 S. 11-74.
- FURMÁNEK, V.: Pilinyer Kultur. *Slovenská archeológia*, 25, 1977, S. 251-370.
- GEDL, M.: Stufengliederung und Chronologie des Gräberfeldes der Lausitzer Kultur in Kietrz. *Prace Archeologiczne*, 27, 1979.
- GEDL, M.: Tarnobrzeg Gruppe der Urnenfelderkultur. *In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas*. Praha, 1987, S. 355-367.
- GEDL, M.: Zespół osadniczy grupy tarnobrzeskiej w Bachórze - Chodorówce, woj. przemyskie. *In: Grupa tarnobrzaska 1989*, S. 305-324.
- GRUPA TARNOBRZESKA KULTURY LUŻYCKIEJ. (Materiały z konferencji 12-14 listopada 1986 w Rzeszowie). Rzeszów 1989.
- KOSTRZEWSKI, J.: Skarby i luźne znaleziska metalowe od eneolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty. *Przegląd Archeologiczny*, 15, 1964, S. 5 -133.
- MOSKWA, K.: Kultura lużycka w południowo-wschodniej Polsce. Rzeszów 1976.
- NEUSTUPNÝ, J.: Únětické pohřby v nádobách. *Památky archeologické*, 39, 1933, S. 14-20.
- PERNÍČKA, M.R.-PODBORSKÝ, V.: Ein Kinderbegräbnis im Gefäss und ein Grab mit der Křténover Schaflhalsaxt des Typs von Věteřov aus der Bronzezeit in Mähren. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university; řada archeologicko-klasická*, E-4, 1959, S. 5-21.
- SPURNÝ, V.: K rituálním poměrům ve střední době bronzové na Moravě. *Památky archeologické*, 52, 1961, S. 186-194.
- TOČÍK, A.: Nitranský Hrádok -Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovec-Kultur. Bd. I,1, Nitra 1981.
- VELIAČIK, L.: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.

KOSTROVÝ HROB DIEŤAŤA V NÁDOBE NA POHREBISKU BACHÓRZ - CHODORÓWKA, WOJ. PRZEMYŚL.

MAREK GEDL

Vo východnej časti poľských Karpát, v Kotline Dynowskej nad Sanom sa nachádza v Bachórze-Chodorówke, woj. Przemysł (obr. 1) veľké pohrebisko z doby bronzovej. Bolo na ňom preskúmaných okolo 800 hrobov zatriedených do skupiny tarnobrzeskej (Gedl 1989), datovaných do III. - V. epochy doby bronzovej. Na pohrebisku sa odkrylo aj niekoľko kostrových hrobov, súvisiacich ako sa zdá, s včasnou fázou skupiny tarnobrzeskej, ako aj objekty z iných období. Výnimočným javom je hrob 781 (obr. 2). Vo veľkej váze (obr. 3) zakrytej pieskovcovou platňou a ďalšími zlomkami pieskovca, sa našli nespálené pozostatky malého dieťaťa (infans I) a dve malé hlinené nádoby (obr. 4).

Kostrový detský hrob v hlinenej nádobe je doteraz výnimočný nielen v skupine tarnobrzeskej, ale aj v lužickej kultúre na sever od Karpát. Naproti tomu sa vyskytujú v Čechách, na Morave a Slovensku, kde súvisia s mladšou fázou unětickej kultúry, resp. s věteřovskou a maďarovskou, datovanými na záver staršej doby bronzovej. Jediné hrob z Ivaně na Morave patrí do včasnej fázy lužickej kultúry. Kostrové hroby detí v nádobách su považované za vplyv anatólsky, alebo anatólsko-balkánsky, ktorý zasiahol južnú

časť strednej Európy začiatkom doby bronzovej.

Hrob z lokality Bachórz-Chodorówka nemôžeme datovať do staršej doby bronzovej. Nádoby v ňom nájdené nepatria k formám typickým pre skupinu tarnobrziesku. Veľká váza (obr. 3) má vzťahy k nádobám charakteristickým pre horizont Martin lužickej kultúry na Slovensku, pre fázu Kietrz IIa v sliezskej skupine lužickej kultúry ako aj k jednej z nádob pohrebiska v Zemplínskych Kopčanoch na juhovýchodnom Slovensku. Ornament na krčiazku (obr. 4a) pripomína dekoráciu náramkov a nákrčných kruhov z bronzu známych v strednom a juhovýchodnom Poľsku datovaných do III. periódy doby bronzovej. Toto vnucuje datovanie opísaného hrobu na záver II. resp. do staršej polovice III. periódy doby bronzovej.

Nie je jasná kultúrna príslušnosť spomínaného hrobu. Nádoby v ňom nájdené nie sú typické pre žiadnu z kultúr (skupina tarnobrzská, kultúry trzyniecká, pilinská a Suci de Sus) s prítomnosťou ktorých môžeme nad horným Sanom počítať. Je možné, že máme do činenia s objektom doteraz ešte neidentifikovanej kultúry, ktorá predchádzala vytvoreniu sa skupiny tarnobrzeskej vo východnej časti poľských Karpát.

SKLENENÉ KORÁLIKY Z RADU, OKR. TREBIŠOV

ELENA MIROŠŠAYOVÁ

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV - VÝSKUMNÉ PRACOVNÉ STREDISKO KOŠICE

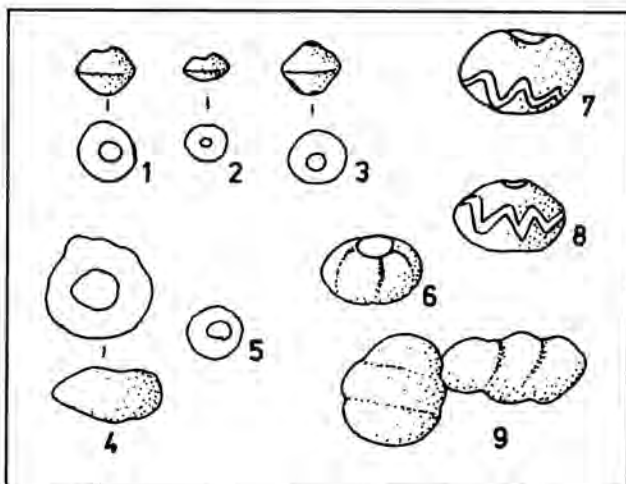
Nálezy sklenených korálikov z neskorej doby bronzovej a doby halštatskej sú na východnom Slovensku zriedkavé. V ostatnom čase bol ich málo početný súbor rozšírený o tri koráliky z Radu. Na uvedenej lokalite v polohe Cselédhomok sa v rokoch 1978 a 1979 preskúmali zvyšky neskorohalštatského sídliska (Miroššayová 1987, 157, tab. - VI. - materiál publikovaný čiastočne) a slovanského radového pohrebiska z 11. - 12. storočia (Miroššayová 1982, s. 36 n.). Napriek tomu, že koráliky nepochádzajú z uzavretého nálezového celku, jednoznačne vymedzujúceho ich chronologickú klasifikáciu, dávam ich do súvislosti s neskorohalštatským osídlením lokality. Našli sa v halštatskej kultúrnej vrstve v hĺbke 1,5 m od dnešného povrchu, v tej časti sídliska, ktorá ležala mimo dosahu slovanského pohrebiska.

Popis: Korálik - príř. č. 33a/78 - sonda A III/78, dvojkónický, farba zlatožltá, Ø 9 mm, v. 5 mm (obr. 1:1), Korálik - príř. č. 33b/78 - sonda A III/78, dvojkónický, farba zlatožltá, Ø 6 mm, v. 3 mm (obr. 1:2), Korálik - príř. č. 1/79 - sonda B II/79, dvojkónický, farba zelená, Ø 8 mm, v. 6 mm (obr. 1:3).

Všetky doposiaľ známe nálezy sklenených korálikov z uvedeného obdobia pochádzajú na východnom Slovensku z hrobových nálezových celkov. Do záveru doby bronzovej a počiatku doby halštatskej je datovaný guľovitý sploštený korálik červenohnedej farby (obr. 1:5) uložený v popolnici medzi kalcinovanými kosťami dospelého jedinca v hrobe 5 vo Vojnatine (Budinský-Krička 1976, tab. III:3). Zo žiarového hrobu 1 v Michalovciach pochádza jednoduchý korálik z modrého skla (obr. 1:4). Najpočetnejšia kolekcia je známa zo žiarového hrobu 1 z Cejkova (Bánesz - Pieta 1961, 27, obr.20 A). Dva koráliky sú z modrého skla zdobené bielou vlnovkou (obr. 1:7,8) a jeden celý a dva poškodené sekundárnym ohňom patria k typu melónovitých korálikov zelenej farby (obr. 1:6,9). Hrobové nálezy z Michaloviec a Cejkova sú mladšie ako Vojnatina a kultúrne i chronologicky patria do okruhu trácko-skýtskych pamiatok Potisia. Koráliky, ktoré sa v nich našli sú všeobecne rozšírenými typmi a ich výskyt teritoriálne presahuje rámec trácko-skýtskeho kultúrneho prostredia Karpatskej kotliny (Chochorowski 1985, s. 51, tam ďalšia literatúra). Koráliky zo sídliska v Rade sa svojim dvojkónickým tvarom líšia od typov zo spomenutých hrobov. Na území východného Slovenska sme pre ne zatiaľ nenašli analógie. J.

Chochorowski, ktorý podrobne spracoval typologickú škálu početne bohatého súboru sklenených korálikov z trácko-skýtskych lokalít kultúry Vekezug sa o dvojkónických tvaroch nezmiňuje (Chochorowski 1985, s. 51 n.). Zdá sa, že tento typ bol v uvedenej kultúre zriedkavý. Ako príklad môžeme uviesť pohrebisko v Chotíne na juhozápadnom Slovensku, na ktorom patrili sklenené koráliky k najčastejším milodarom, ale dvojkónické sa vyskytli len v jedinom hrobe (Dušek 1966, s. 117, tab. XI:5). Časovo korešpondujúce analógie s korálikmi z Radu nachádzame mimo rámca trácko-skýtskeho okruhu pamiatok. Tvarom i farbou sú blízke nálezom sklenených korálikov z pohrebísk tarnobrzeskej kultúry v juhovýchodnom Poľsku, kde sú časté v hrobch datovaných do doby halštatskej prípadne do počiatku doby laténskej (Moskwa 1976, s. 37, obr. 68:d). Približne v rovnakom čase sa objavujú tiež v nálezových súboroch skýtskych pamiatok Podnepria (Galanina 1977, s. 42, 47, tab. 24:7-9).

Chronologická klasifikácia sklenených korálikov z Radu sa opiera o tvary sprievodného keramického inventára a prítomnosť bronzovej spony s prinitovanou pätkou (Fusszierfibel), ktorá jednoznačne indikuje neskorú dobu halštatskú (Miroššayová 1987, s. 134).

Obr. 1. Rad - Cselédhomok - 1 - 3; Michalovce, hrob 1 - 4; Vojnatina, hrob 5 - 5; Cejkov, hrob 1 - 6 - 9. (1 - 4 - 1:1; 5 - podľa Budinský-Krička, V. 1976; 6 - 9 - podľa Bánesz, L. - Pieta, K., 1961).

LITERATÚRA:

- BÁNESZ, L. - PIETA, K.: Výskum v Cejkove I roku 1960. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 6, Nitra 1961, s. 5 - 30.
- BUDINSKÝ - KRIČKA, V.: Predkušanovické žiarové pohrebisko vo Vojnatine. Slov. Archeol., 24, 1976, s. 119 - 149.
- DUŠEK, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin. Archaeologica Slovaca Fontes, Tomus VI, Bratislava 1966.
- GALANINA, L.K.: Skifskijë drevnosti Podneprovja. In: Archeologija SSSR. Svod archeologičeskich istočnikov. Vyp. D 1 - 33. Moskva 1977.
- CHOCHOROWSKI, J.: Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCCXXIV, Prace archeologiczne, Zeszyt 36. Warszawa - Kraków 1985.
- MIROŠŠAYOVÁ, E.: Slovanské radové pohrebisko v Rade, okr. Trebišov. Archeol. Rozhl., 34, 1982, s. 36 - 43.
- MIROŠŠAYOVÁ, E.: Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej. Slov. Archeol. 35, 1987, s.107-164.
- MOSKWA, K.: Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce. Rzeszów 1976.

GLASPERLEN AUS RAD, BEZIRK TREBIŠOV

ELENA MIROŠŠAYOVÁ

Auf der angeführten Fundstelle in der Lage Cselédhomok wurden in den J. 1978 und 1979 Reste eines slawischen Reihengräberfeldes aus dem 11.- 12. Jh. (Miroššayová 1982, s.36 f.) und einer späthallstattzeitlichen Siedlung untersucht (dieselbe 1987, 157, Taf. VI). In der hallstattzeitlichen Kulturschicht in etwa 150 cm Tiefe fand man drei doppelkonische Glasperlen von goldgelber (Abb. 1 : 1,2) und grüner Farbe (Abb. 1 : 3). Bei ihrer Datierung

stützte sich die Autorin auf die typologische Analyse und auf entsprechende Funde aus Südostpolen (Moskwa 1976, s. 37, Abb. 68 : d) und dem DnjeprGebiet (Galanina 1977, s. 42, 47, Taf. 24: 7-9). Sie setzt aufgrund der angeführten Analogien und im Kontext mit dem gesamten Fundinventar aus der Siedlung in Rad voraus, daß die hier gefundenen Perlen in die späten Hallstattzeit datierbar sind.

METALOGRAFICKÝ ROZBOR ŽELEZNÝCH PREDMETOV Z NESKOREJ DOBY LATÉNSKEJ ZO ZEMPLÍNA

LUBOMÍR MIHOK - ELENA MIROŠŠAYOVÁ - JANA VESELOVSKÁ

HUTNÍCKA FAKULTA TECHNICKÉJ UNIVERZITY KOŠICE - ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV -
VÝSKUMNÉ PRACOVNÉ STREDISKO KOŠICE

Výskum keltskej metalurgie železa a výrobných kováčskych metód sú pre archeometalurgov mimoriadne prít'azlivé. Pre získanie úplného obrazu o technologických postupoch keltských kováčov je dôležité sledovanie ich činnosti aj v okrajových oblastiach keltského osídlenia, ktoré sa dostávali do kontaktu s inými kultúrami (Gömöri 1991, s. 81). V takejto teritoriálnej zóne sa nachádza lokalita Zemplín - Kertalja, kde sa našli železné predmety, ktoré boli predmetom metalografických analýz v predloženom príspevku. Všetky pochádzajú z jedného objektu datovaného do 1. storočia pred n.l. Na základe nálezových okolností, rozloženia jednotlivých predmetov a ich druhovej skladby je objekt interpretovaný ako kultový. Formy kultových praktík a obradov sa dajú rekonštruovať iba čiastočne, pretože objekt nebol preskúmaný v celom rozsahu (Miroššayová - Čaplovič 1991, s. 113 - 132).

Z odkryvanej plochy 65 m² sa získalo 68 kovových predmetov a ich zlomkov. Absolútnu prevahu - 65 kusov mali železné predmety: nástroje, zbrane a súčasti výstroja. Z nich sa pre analýzy vybrala sekera s tuľajkou (obr. 1), klinovitý nástroj (obr. 3), zlomok kosáku (obr. 5), hrot kopije (obr. 7) a 3 nože (obr. 6, 8). Pri odoberaní vzoriek sa ukázalo, že ostrie jedného z nožov je pre hlbokú koróziu nepoužiteľné a preto bol tento nôž z ďalších analýz vylúčený.

Spôsob metalografických analýz.

Pre metalografickú analýzu boli rezaním diamantovou pílou odobraté vzorky zo železných predmetov. Vzorky boli odobraté tak, aby reprezentovali charakteristické časti predmetu, napr. ostrie, tuľajku. V prípade hrotu kopije bola odobratá vzorka z miesta, kde sa vyskytovalo zdravé neskorodované železo. Na vzorkách boli štandardným spôsobom brúsením a leštením pripravené metalografické výbrusy. Na nich boli pod optickým mikroskopom pozorované v nenaleptanom stave nekovové fázy - inklúzie - v železe a po naleptaní nitalom štruktúrne zložky. Prítomnosť jednotlivých štruktúrnych zložiek bola potvrdená aj meraním tvrdosti. Na základe výsledkov týchto metalografických analýz bol diskutovaný spôsob výroby jednotlivých predmetov.

Diskusia výsledkov metalografických analýz.

Predmet Z 1 - sekera.

Analyzovaná masívna železná sekera s mierne rozšíreným ostrím a štvorhrannou tuľajkou je znázornená na obr. 1 spolu so schematickým náčrtom odberu vzoriek. Vzorkovanie bolo urobené tak, že jedna odobratá vzorka (Z 1/1) reprezentovala ostrie sekery, druhá vzorka (Z 1/2) oblasť tuľajky.

Metalografická analýza vzorky odobratej z ostria sekery je tiež na obr. 1. Schematicky je znázornený tvar povrchu vzorky, na ktorom bol pripravený metalografický výbrus. Na tomto obrázku a na ďalších, vždy na ľavej strane od znázornenia vzorky, sú dokumentované nekovové inklúzie, zistené v nenaleptanom stave. Na pravej strane od znázornenia vzorky sú dokumentované štruktúry zistené po leptaní. Na vzorke Z 1/1 sa nachádzala viditeľná trhlinka s výraznou koróziou. Trhlinka sa širila od ostria do vnútra predmetu.

V oblasti ostria boli zistené pásy drobných tmavých inklúzií. Jednalo sa o inklúzie kremičitanov, ktoré vznikli reakciou okovín na povrchu vyhrievaného kovu s kremičitým pieskom, zámerne kováčmi pridaným na rozpustenie okovín. Tieto inklúzie pri intenzívnom kovaní ostria boli rozdrobené na malé častice a usporiadané do riadkov v smere deformácie. Nižšie na tele sekery, kde deformácia kovu bola podstatne menšia boli zistené veľké kremičitanové inklúzie nepravidelných tvarov. Mimo nich boli na výbruse nachádzané aj inklúzie pecnej trosky, ktoré sú tiež znázornené na obr. 1. Tieto charakteristické svojím dvojzložkovým charakterom sú zložené z wüstiticekej a silikátovej zložky.

Zviditeľnením štruktúr po naleptaní sa ukázalo, že ostrie sekery bolo vyrobené z nenauhličeného kujného železa s vyššou húževnatosťou a nízkou tvrdosťou. Prítomnosť perlitickej zložky v tejto štruktúre a teda uhlíka v zložení bola veľmi nízka. Materiál v tele sekery mal feriticko - perlitickú štruktúru s menším podielom perlitu. Tento materiál bol mierne nauhličený, čo pre telo sekery bolo celkom vyhovujúce. Počiatky tvorby widmanstättenových štruktúr svedčia na vyhriatie tohto materiálu s mierne zvýšeným obsahom uhlíka na teplotu okolo 1000 °C a ochladzovanie so zvýšeným gradientom odvodu tepla.

Takéto podmienky je možné predpokladať pri výrobe finálneho tvaru sekery kovaním po vyhriatí na vhodnú teplotu.

Vzorka Z 1/2 je na obr. 2. Odobratá vzorka ukazuje aj spôsob preloženia lalokov tuľajky pri formovaní finálneho výrobku. Podobne ako v tele sekery aj na oboch častiach tuľajky boli zistené dva druhy nekovových inklúzií: inklúzie pecnej trosky a sekundárne kováčske kremičitanové inklúzie. Inklúzie sa vyskytovali v pásoch, odrážajúcich deformáciu oboch kusov tuľajky kovaním. Po naleptaní bolo zistené, že oboja kusy tuľajky boli vyrobené z rozdielneho materiálu. Jedna časť bola vyrobená z nenauhličeného kujného železa s čisto feritickou štruktúrou, druhá časť bola vyrobená z mierne nauhličeného železa s feriticko - perlitickou štruktúrou. Výskyt štruktúr bol potvrdený aj meraním tvrdosti. Feritická štruktúra mala tvrdosť Hv_{30} 69,2, feriticko - perlitická štruktúra v dvoch miestach Hv_{30} 97,7 a 113. Z rozboru štruktúr je zrejme, že laloky tuľajky boli nakované z rozdielnych železných materiálov a ďalej neboli upravované.

Z metalografických rozborov vyplýva, že sekera bola vyrobená z kujného železa vyrobeného priamym spôsobom v niektorom z prvotných typov metalurgických pecí. Pre výrobu sekery bolo použitých viac polotovarov, ktoré boli zvarené kovaním. Podstatná časť materiálu sekery bola tvorená mierne nauhličeným železom, ktorého použitie bolo pre daný predmet vhodné. Zarážajúce je však nízkouhľikaté ostrie, ktoré dávalo sekere veľmi nízke úžitkové vlastnosti. Pri vtedajšej úrovni znalosti kováčskych metód je výroba nenauhličeného ostria nepravdepodobná, lebo aj staršie sekery mali túto pracovnú časť spravidla nauhličenú (Miroššayová-Javorský-Mihok-Hollý, 1991, s.88).

Túto anomáliu je možné vysvetliť buď technologickou chybou pri výrobe, alebo skôr sekundárnym oduhlíčením ostria pri vyžihaní. Túto druhú alternatívu potvrdzuje aj hrubé, pravdepodobne rekryštalizované zrno na samotnom ostrí a zbytky perlitu v štruktúre. Zmysel takého spracovania sekery je nejasný a mohol snáď súvisieť so spôsobom uloženia predmetov, ktoré bolo posúdené ako kultové. Pre laloky tuľajky bol použitý materiál, ktorý nebol zámerné upravovaný, čo pre túto časť sekery nebolo potrebné.

Predmet Z 2 - železný klinovitý nástroj s tuľajkou.

Tento malý nástroj s tuľajkou, ktorý tvarom pripomína sekeru, slúžil pravdepodobne ako klin. Predmet je znázornený na obr. 3 spolu so schematickým náčrtom vzorkovania. Boli odobraté dve vzorky, jedna z ostria a druhá z tuľajky. Náčrt tvaru vzorky odobratej z oblasti ostria, označenej Z 2/1, je tiež na obr. 3 spolu s dokumentáciou zistených štruktúr. Na výbruse boli zistené len sekundárne kremičitanové inklúzie, ktoré v oblasti ostria boli deformované do pásov hlbokým kovaním. Na celom priereze touto vzorkou z oblasti ostria bola zistená len feritická štruktúra, naznačujúca nenauhličené mäkké kujné železo. Len v širšej oblasti okolo ostria bol zistený aj veľmi malý podiel perlitu svedčiaci o malom nauhličení, ktoré by mohlo rezultovať z ohrevu predmetu v procese kovania. Hlboké kovanie v oblasti ostria je dokumentované aj jemnozrnnou feritickou štruktúrou, ďalej v predmete je zrno hrubšie.

Na obr. 4 je náčrt vzorky Z 2/2 spolu s dokumentáciou štruktúr. Vzorka bola odobratá z oblasti tuľajky. Aj v tomto mieste predmetu boli zistené podobné štruktúry ako vo vzorke Z 2/1.

Vzhľadom k menšiemu stupňu pretvárania predmetu kovaním nebolo v tomto mieste usporiadanie kremičitanových inklúzií do pásov tak výrazné. Štruktúra bola znovu nízkouhľikátá, feritická, s hrubým zrnom v strede a jemnejším zrnom na okraji predmetu. Prítomnosť feritickej štruktúry bola potvrdená aj dvoma meraniami tvrdosti - 78,7 Hv_{30} 88,3 Hv_{30} .

Takto vyrobený nástroj nemohol slúžiť ako malá sekerka, ale jeho použitie v podobe klina bolo možné, zvlášť preto, že bol vyrobený z húževnatého materiálu. V mladších obdobiach však aj takéto klíny boli upravované povrchovým nauhličením (Mihok - Soláriková - Hollý 1991, s. 106).

Predmet Z3 - zlomok kosáka je znázornený na obr. 5 spolu so schematickým náčrtom spôsobu vzorkovania. Na obrázku je zobrazený tvar odobratej vzorky spolu s dokumentáciou zistených štruktúr. Z tvaru vzorky je vidno, že kosák bol rozštiepený buď následkom používania alebo korózie. Na výbruse vzorky bolo zistené veľké množstvo kremičitanových kováčskych inklúzií. Inklúzie pecnej trosky neboli zistené. V oblasti ostria boli inklúzie rozbité do malých predĺžených útvarov. V tele kosáka boli väčšie inklúzie nepravidelného tvaru.

Polotovar pre výrobu kosáka bol vyrobený z nenauhličeného feritického železa. Pomerne veľká časť kosáka, asi polovica priečného prierezu smerom od ostria, bola intenzívne nauhličená na obsah uhlíka blízko eutektoidného bodu, asi 0,7 až 0,8 % C.

V oblasti ostria však táto podeutektoidná perlitická štruktúra zistená nebola, hoci práve tam by mala byť. Bola tam zistená perliticko - feritická štruktúra s obsahom uhlíka 0,3 % s náznakmi tvorby widmanstättenovej štruktúry. Prítomnosť tejto štruktúry je možné vysvetliť buď nedokonalým nauhličením tohto miesta alebo sekundárnym oduhlíčením, rovnako ako v prípade sekery, vzorka Z 1. Rozloženie štruktúr bolo potvrdené meraním tvrdosti, keď vo feritických štruktúrach v tele kosáka boli namerané hodnoty 88,7 Hv_{30} 66,8 Hv_{30} , v mieste perliticko - feritickej štruktúry pri ostrí 123 Hv_{30} . Pri charakterizovaní štruktúr je zaujímavá aj veľmi hrubá feritická štruktúra v tele kosáka, dokladá prakticky žiadnu deformáciu v tomto mieste.

Rozbor štruktúr ukázal, že pri výrobe kosáka bola použitá vhodná, pre toto obdobie štandardná technika. Nižší obsah uhlíka v oblasti ostria je anomáliou, znižujúcou úžitkové vlastnosti kosáka. Pre vytvrdenie kosáka nebolo použité kalenie.

Predmet Z 4 - železný nôž.

Je na obr. 6 spolu so zobrazením spôsobu vzorkovania. Na zobrazení tvaru odobratej vzorky na tom istom obrázku je vidno, že oblasť ostria je zaoblená, čo je spôsobené hlbokou koróziou. Na výbruse v nenaleptanom stave boli zistené oboja typy nekovových inklúzií - inklúzie pecnej trosky a sekundárne kremičitanové kováčske inklúzie. Po naleptaní bola z celého prierezu noža odobratá vzorka. Zistená perliticko - feritická štruktúra, v širšej oblasti okolo ostria jemnozrnná, odráža intenzitu pretvárania. Lokálne na priereze boli zistené aj miesta s vyšším podielom perlitu, teda s vyšším obsahom uhlíka. Prítomnosť perliticko - feritických štruktúr bola potvrdená aj meraniami tvrdosti v dvoch miestach, 157 Hv_{30} a 107 Hv_{30} .

Z metalografických rozborov vyplýva, že nôž bol vyrobený z nízkouhľikátého feritického polotovaru. Tento polotovar bol najskôr mierne nauhličený, potom bolo na ňom kovaním

vyhotovené ostrič. Nauhličenie polotovaru bolo dost' nerovnomerné. Vyrobený nôž nemal extrémne vysokú tvrdosť, ale použitý spôsob výroby bol pre tento predmet malých rozmerov dost' vhodný. Vzhľadom k rozsiahlej korózii nebolo možné určiť či oblasť ostria bola kalená.

Predmet Z 5 - hrot kopije.

Analyzovaný predmet a spôsob jeho vzorkovania sú na obr. 7. Odobratá vzorka pravdepodobne nebola reprezentatívna pre celý predmet.

Na celej vzorke boli zistené len inklúzie pecnej trosky. Kovárske kremičitanové inklúzie úplne chýbali. To však nasvedčuje len tomu, že v danom mieste hrotu nebol robený zvar. Po naleptaní bolo zistené, že na vzorke sa nachádzali len nízkouhľikáté pomerne hrubozrnné feritické štruktúry. To ukazuje na veľmi málo intenzívne kovanie predmetu v tejto oblasti. Feritické štruktúry boli dokázané aj veľmi nízkymi hodnotami tvrdosti, meranými v troch miestach vzorky.

Predmet Z 6 - železný nôž.

Predmet Z 6 je znázornený na obr. 8 spolu so schematickým náčrtom spôsobu vzorkovania. Jedná sa o tenký nôž s prehnutou čepeľou. Vzorka bola odobratá priečnym rezom. Na výbruse v nenaleptanom stave boli zistené len sekundárne kremičitanové inklúzie, tvárnením deformované do tenkých pásov.

Štruktúry zistené v odobratej vzorke po jej naleptaní ukazujú, že celý nôž bol upravený nauhličením. Nauhličenie nebolo rovnako hlboké na celom priereze. Najväčšie nauhličenie bolo zaznamenané v oblasti ostria, kde boli zistené perlitické eutektoidné štruktúry, teda obsahy uhlíka okolo 0,80 %. Vyššie nad ostrím noža boli zistené štruktúry perliticko - feritické, na chrbte noža boli zistené aj pásy feritických štruktúr, ktoré sú tiež znázornené na obr. 8. Je zrejmé, že táto časť noža bola nauhličená nerovnomerne a je možné predpokladať určité blokujúce mechanizmy pre postup nauhličenia. Tvar perlitu v oblasti ostria naznačuje, že nôž bol vyrobený z polotovaru z nízkouhľikátého železa. Z tohoto polotovaru bol pravdepodobne najprv kovaním vyrobený finálny tvar noža, potom bol nauhličený.

Záver

Metalografické rozborý železných predmetov zo Zemplína - Kertalje ukázali, že pri ich výrobe boli použité štandardné kovárske techniky zohľadňujúce požadované úžitkové vlastnosti. Je doložená technológia zvarovania niekoľkých kusov polotovarov a povrchové nauhličovanie celých predmetov alebo ich ostria. Náročnejšie technologické postupy ako napríklad kalenie neboli na analyzovaných predmetoch zo Zemplína zistené.

V oblasti Východoslovenskej nížiny sú neskorolátenske železné predmety zo Zemplína prvým súborom podrobným metalografickým analýzám. Početne je však malý na to, aby sa na základe získaných výsledkov dali robiť zovšeobecňujúce závery o úrovni tunajšieho kováčstva. V širšom geografickom kontexte patrí Zemplín do oblasti severného Potisia, ležiaceho v okrajovej zóne keltského osídlenia Karpatskej kotliny. Na kultúrnom habite tunajších obyvateľov neskoréj doby laténskej sa okrem prvkov staršieho domáceho podložia a keltských odrazilo aj blízke susedstvo dáckeho etnika. Nedomnievame sa však, že by v našom prípade bola práve geografická poloha faktorom priamo

ovplyvňujúcim úroveň kováčstva. Vedie nás k tomu niekoľko indícií. Výsledky početných metalografických rozborov dokazujú, že aj v oblastiach osídlených keltským etnikom nevychádzali z dielni mladej a neskoréj doby laténskej len kvalitné výrobky a to aj v prípadoch, keď išlo o zbrane (Pleiner 1974, s.465 n). Dokonca v produkcii kováčskych vyhní pracujúcich priamo na oppidách sa vyskytujú nielen nekvalitné, ale priamo chybné výrobky, u ktorých je z funkčného hľadiska celkom nelogicky chrbát čepele viac nauhličený ako ostrie, niekedy oduhlíčené úplne. Pritomnosť takto vyrobených železných predmetov nepovažuje R. Pleiner za kritérium určenia miery zručnosti neskorolátenských kováčov (Pleiner 1982, s. 113). S podobnou technologickou chybou sme sa stretli v Zemplíne na sekere s tuľajkou (obr. 1) a zlomku kosáku (obr. 5). S ohľadom na funkciu objektu, kde sa spomínané predmety našli, sa nedá vylúčiť možnosť sekundárneho oduhlíčenia pri činnosti spojené s kultovými obradmi. Náročné technológie spojené s termickým spracovaním neboli na predmetoch zo Zemplína zistené. Kováčom severného Potisia boli však známe, čo potvrdzujú metalografické analýzy železných predmetov z neskorolátenského sídliska Gališ - Lovačka pri Mukačeve. Ale i tu z 97 skúmaných nástrojov bolo až 47 % vykovaných zo železa alebo nízkouhľikatej ocele (Voznesenskaja 1984, 168 - 170).

Otázku proveniencie železných predmetov zo Zemplína - Kertalje sme v príspevku podrobne neriešili. Je pravdepodobné, že aspoň časť z nich pochádza od miestnych výrobcov.

V 1. storočí pred n.l., kedy boli železné predmety v okrsku obetiska uložené, prežíval sídelný komplex pozostávajúci z hradiska a k nemu priliehajúcich osád, obdobie najväčšieho rozkvetu. Z území obývaných keltským etnikom existuje niekoľko údajov o tom, že v neskoréj dobe laténskej patrilo kováčstvo k tým remeslám, ktoré sa dávali do spojitosti s hradiskami alebo oppidami. Dielne boli buď v areáli hradiska alebo v jeho tesnej blízkosti (Pleiner 1982, s. 128 n). V prípade zemplínského hradiska sú poznatky o urbanistickom a funkčnom usporiadaní jednotlivých objektov obmedzené, pretože vnútorný areál je devastovaný následnými fázami osídlenia. Pri archeologickom výskume (Benadik 1965, s. 63 - 91) sa nepodarilo zistiť priame stopy po vykonávaní určitých druhov remeselných činností. Stopy po remeselných dielnach sú zachytené v osadách pod hradiskom. Súčasťná zástavba obce prekrývajúcá staršie osídlenie zabraňuje realizácii rozsiahleho výskumu. B. Benadik sa zmieňuje o odkrytí väčšieho množstva trosky a objektov na severozápadnom okraji dnešnej obce, na pravom brehu starého koryta Bodrogu. Objekty spojil s metalurgickou činnosťou, ale bližšie ich necharakterizuje (Benadik 1965, s. 71 - 73). Za ďalší doklad môžeme považovať nález dvoch bochníkovitých železných lúp s hmotnosťou 920 g a 1116 g nájdených v polohe Táboralja (Andel 1955, s. 196). Rozsah metalurgickej činnosti sa však na základe doterajších nálezov nedá spoľahlivo určiť.

Časť železných predmetov sa mohla k obyvateľom Zemplína dostať obchodom. Hradisko a osady ležali v dosahu odbytových záujmov výrobného centra na Gališ - Lovačke pri Mukačeve. Toto metalurgické centrum, vzdialené od Zemplína necelých 90 km malo v 1. storočí pred n.l. významné postavenie v rámci severného Potisia. Množstvo nájdených železných predmetov nasvedčuje tomu, že tu pracovali kováčské dielne produkujúce svoje

výrobky pre širšie okolie (Voznesenskaja 1984, s.170). Surovinovým zázemím pre rozsiahlu výrobnú činnosť im bolo Novoklinovské metalurgické centrum vzdialené asi 30 km, ležiace na ľavom brehu Tisy na podhori Karpát. Na ploche približne 25 km² sa odkryli zvyšky batérii malých

taviacich pecí, v ktorých sa spracúvali miestne železonosné rudy (Bidzilja 1971, s. 21,34).

Výsledky metalografických analýz železných predmetov zo Zemplína a stručné zhrnutie v súčasnosti známých dokladov tunajšej metalurgickej činnosti naznačuje potrebu ďalšieho výskumu uvedenej problematiky v širších súvislostiach severného Potisia.

LITERATÚRA:

- ANDEL, K.: Pozdne laténske sídlisko v Zemplíne na východnom Slovensku. *Archeol. Rozhl.*, 7.1955, s. 790-791, 796-799.
- BENADIK, B.: Die spätlatènezeitliche Siedlung von Zemplin in der Ostslowakei. *Germania* 43, 1965, s. 63-91.
- BIDZILJA, V.I.: Istorija kul'tury Zakarpat'ja na rubeži našoj eri. Kijiv 1971.
- GÖMÖRI, J.: The Earliest Use of Metals and Alloys. Ed. R. Maddin, MIT Press, Cambridge, Mass., 1991.
- MIHOK, E.-SOLÁRIKOVÁ, M.-HOLLÝ, A.: Výroba železných predmetov v slovanskej osade v Blatných Remetách. *Hutnícke listy* 1991, č. 1-2, s. 103 - 107.
- MIROŠŠAYOVÁ, E.- ČAPLOVIČ, D.: Najnovšie výsledky výskumu včasnodejinného a stredovekého osídlenia v Zemplíne. *Východoslovenský pravek III, Príspevky k pravekým a včasným dejinám východného Slovenska*. Košice 1991, s. 115 - 132.
- MIROŠŠAYOVÁ, E.- JAVORSKÝ, F.- MIHOK, E.- HOLLY, A.: Metalurgická činnosť na lokalite Pod Zelenou horou v Hrabušiciach. *Nové obzory* 32, Košice 1991, s. 71 - 97.
- PLEINER, R.: K otázke jakostí keltských zbraní na základě hrobového nálezu z Třebohostie. *Archeol. Rozhl.* 26, 1974, s. 461 - 467, 555 - 559.
- PLEINER, R.: Untersuchungen zur Schmiedentechnik auf den keltischen Oppida. *Památky archeologické* 73, 1982, s. 86 - 173.
- VOZNESENSKAJA, G.A.: Metalobrabotka na pozdnelatenskom poselenii Galliš-Lovačka. *Sovetskaja archeologija* 1984, č.4, s. 163 - 175.

METALLOGRAPHISCHE ANALYSE VON LATÈNEZEITLICHEN EISENGEGENSTÄNDEN AUS ZEMPLÍN

LUBOMÍR MIHOK - MIROŠŠAYOVÁ ELENA - JANA VESELOVSKÁ

Im Beitrag sind die Ergebnisse metallographischer Analysen von Eisengegenständen aus Zemplín - Kertalja analysiert, die in das 1. Jh. v. u. Z. datiert sind. Der untersuchte Verband enthielt ein massives Tüllenbeil, ein keilförmiges Werkzeug, ein Sichelfragment und zwei Messer. Bei der Anfertigung dieser Gegenstände benützten die Hersteller die bereits seit der Hallstattzeit bekannte standardmäßige Schmiedetechnik: Feuerschweißverbindung, Schmieden, Aufkohlung. Der niedrige Kohlenstoffgehalt in der Schneide des Beiles und der Sichel waren eine Anomalie, welche die Autoren entweder als technologischen Fehler des Schmiedes oder als sekundäre Entkohlung beim Ausglühen der Gegenstände interpretieren. Das Objekt, in welchem die untersuchten Gegenstände gefunden wurden, wird mit dem Kult in Zusammenhang gebracht. Es ist also nicht ausgeschlossen, daß es zum Durchglühen der Gegenstände bei den Kultzeremonien kam. Die Autoren vermuten, daß ein Teil der Zempliner Eisengegenstände aus örtlichen Werkstätten stammen dürfte. Spuren von metallurgischer Tätigkeit wurden unter dem Burgwall im Intravillan der heutigen Gemeinde erfaßt. Ein Teil von ihnen konnte durch Handel aus den im nördlichen Theißgebiet arbeitenden Produktionszentren hierher gelangt sein. Im Falle von Zemplín kommt das metallurgische Zentrum von Gališ-Lovačka bei Mukačevo in Betracht.

In der Region der Ostslowakischen Tiefebene bilden die spätlatènezeitlichen Gegenstände aus Zemplín die erste Kollektion, die einer metallographischen Analyse unterzogen wurde. Zahlenmäßig ist sie jedoch allzu klein, um aufgrund der gewonnenen Ergebnisse verallgemeinernde Schlußfolgerungen über das Niveau des dortigen Schmiedehandwerks machen zu können.

Text zu den Abbildungen

Abb. 1. Metallographische Analyse einer Probe, die von der Beilschneide entnommen wurde. Linke Seite neben der Abbildung der analysierten Oberfläche der Probe - Einschlüsse von Ofenschlacke und sekundäre Schmiede-Einschlüsse. Rechte Seite - ferritische (oben) und ferritisch-perlitische Strukturen mit einer Bildung der Widmanstättenstruktur.

Abb. 2. Metallographische Analyse einer von der Tülle des Beiles entnommenen Probe. Linke Seite neben der Abbildung der analysierten Oberfläche der Probe - Einschlüsse von Ofenschlacke und sekundäre Schmiede-Einschlüsse. Rechte Seite - ferritische (oben) und ferritisch-perlitische Strukturen (unten) in den Lappen der Tülle.

Abb. 3. Metallographische Analyse einer Probe von der Schneide des keilförmigen Werkzeugs. Linke Seite neben der Abbildung der analysierten Oberfläche der Probe - Streifen sekundärer Schmiede-Einschlüsse von Eisenspat (Siderit). Rechte Seite - ferritische Strukturen, die in der Probe festgestellt wurden.

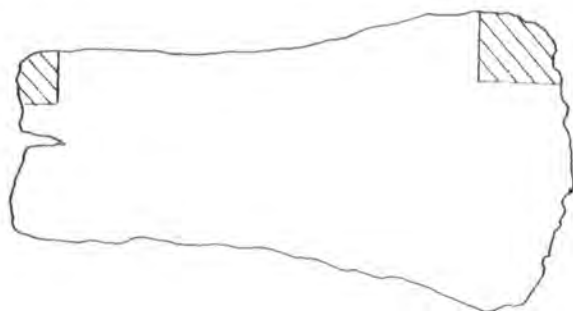
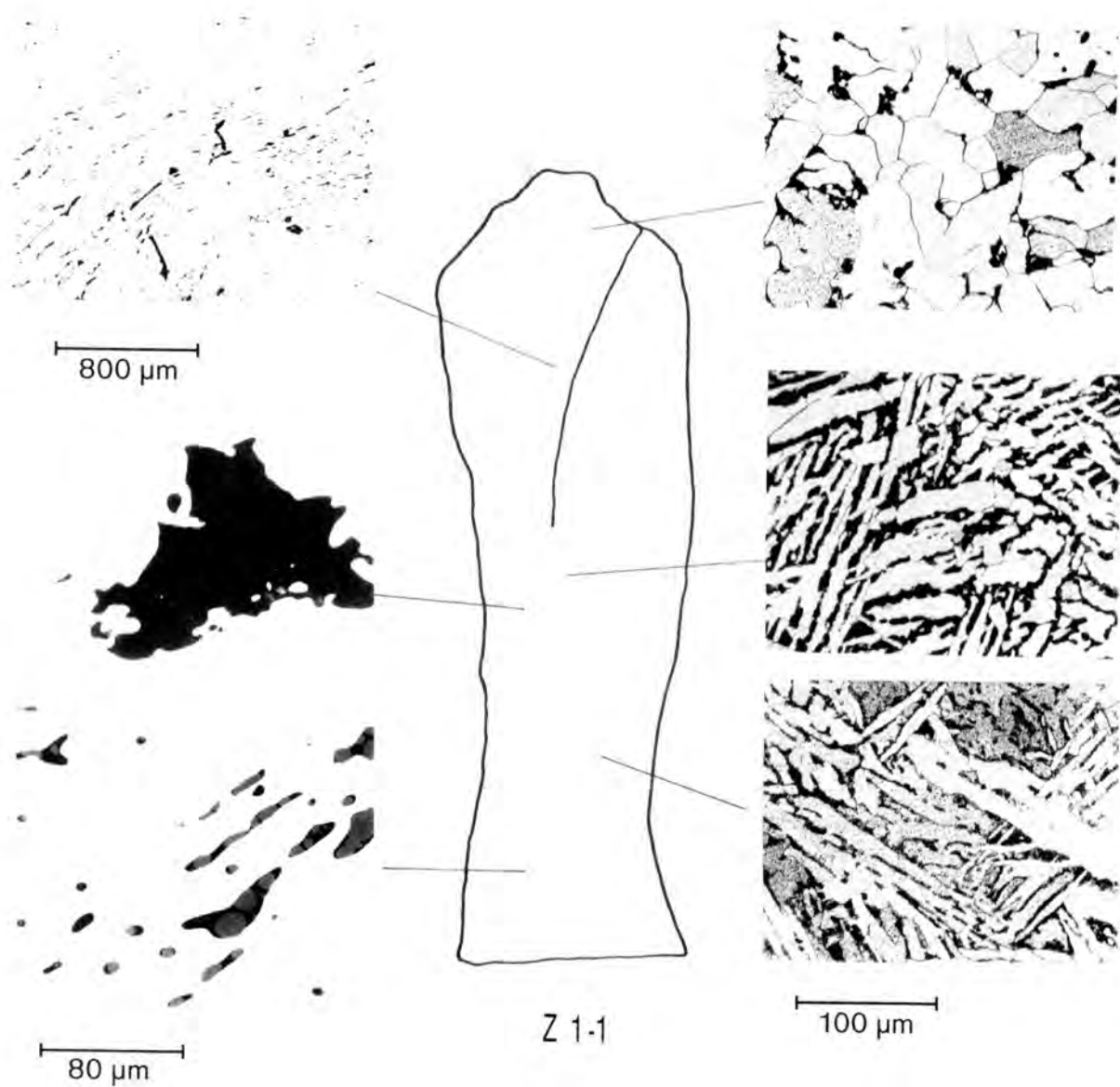
Abb. 4. Metallographische Analyse einer von der Tülle des keilförmigen Werkzeugs entnommenen Probe. Linke Seite neben der Abbildung der analysierten Oberfläche der Probe - sekundäre Schmiede-Einschlüsse. Rechte Seite - ferritische Strukturen, die in der Probe festgestellt wurden.

Abb. 5. Metallographische Analyse einer vom Sichelbruchstück entnommenen Probe. Linke Seite neben der Abbildung der analysierten Oberfläche der Probe - sekundäre Schmiede-Einschlüsse. Rechte Seite - perlitisch-ferritische Strukturen und ferritische Strukturen (unten), die in der Probe festgestellt wurden.

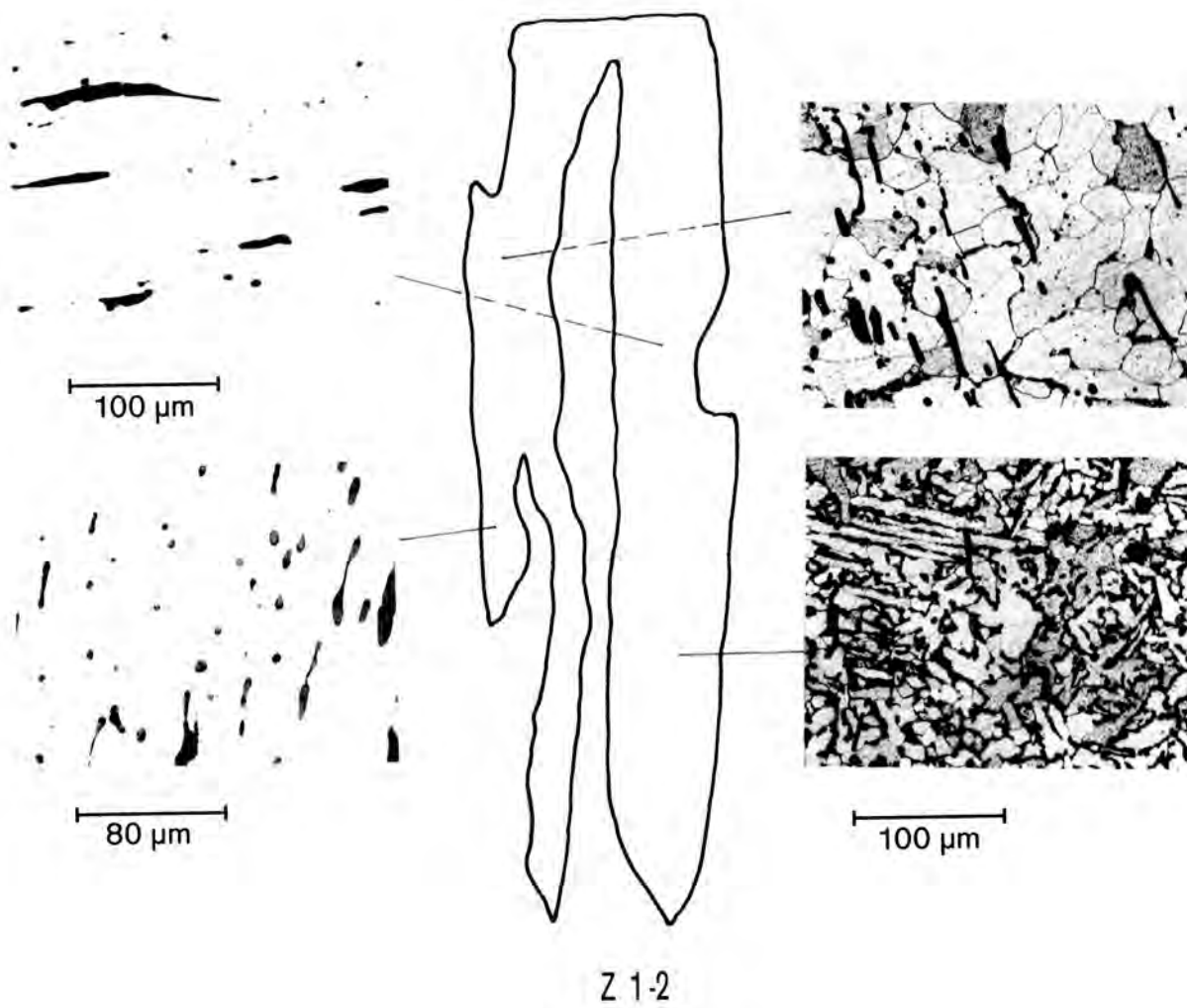
Abb. 6. Metallographische Analyse einer Probe von dem Messer Z4. Linke Seite neben der Abbildung der analysierten Oberfläche der Probe - sekundäre Schmiede-Einschlüsse (oben) und Einschlüsse von Ofenschlacke. Rechte Seite - perlitisch-ferritische Strukturen, die in der Probe festgestellt wurden.

Abb. 7. Metallographische Analyse einer Probe von der Lanzenspitze. Linke Seite neben der Abbildung der analysierten Oberfläche der Probe - Einschlüsse von Ofenschlacke. Rechte Seite - ferritische Strukturen, die in der Probe festgestellt wurden.

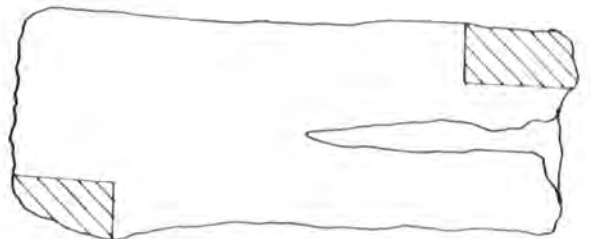
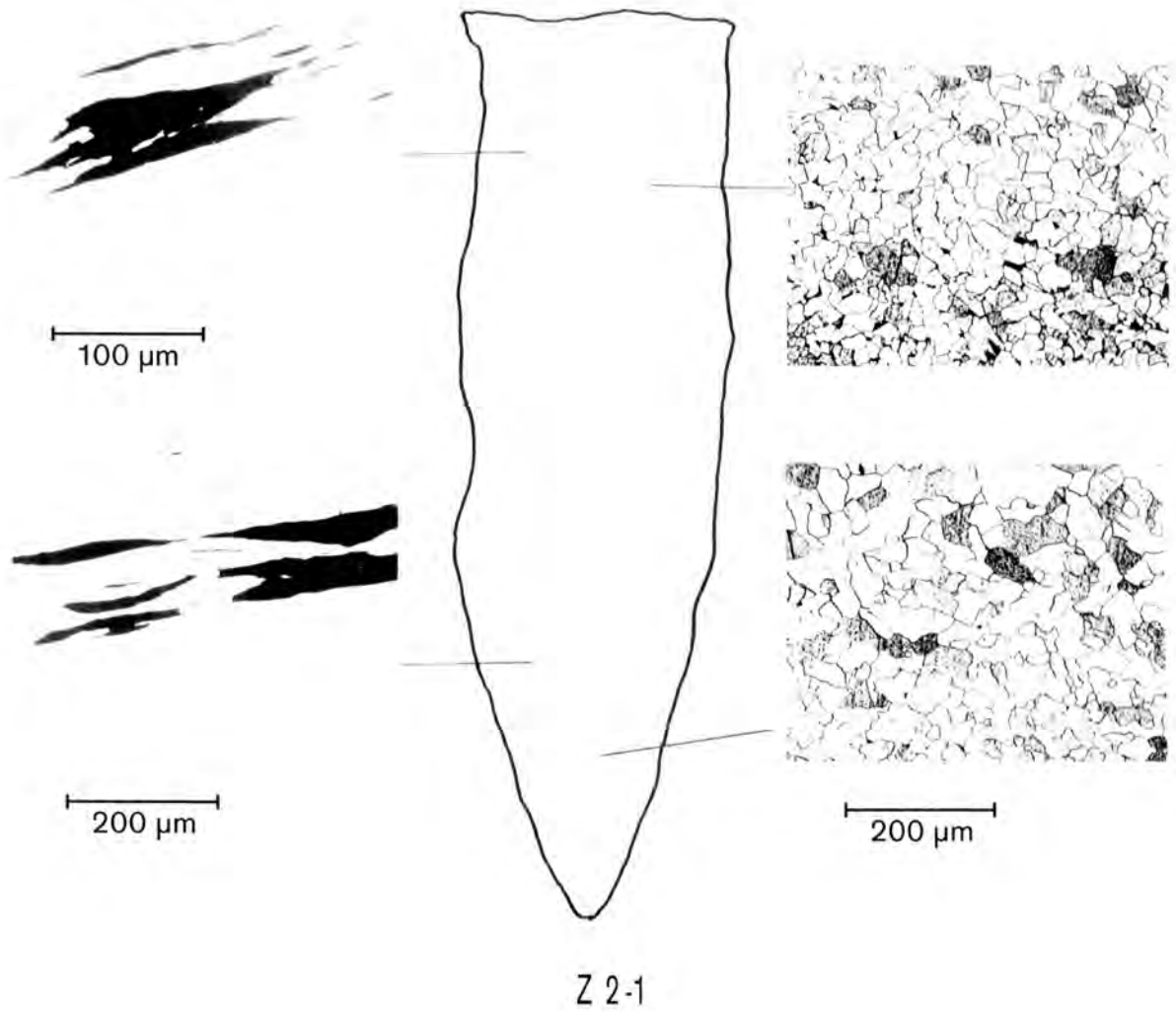
Abb. 8. Metallographische Analyse einer vom Messer Z6 entnommenen Probe. Linke Seite neben der Abbildung der analysierten Oberfläche der Probe - Streifen von sekundären Schmiede-Einschlüssen. Rechte Seite - Streifen von ferritischer Struktur (oben), perlitische und perlitisch-ferritische Strukturen, die in der Probe festgestellt wurden.

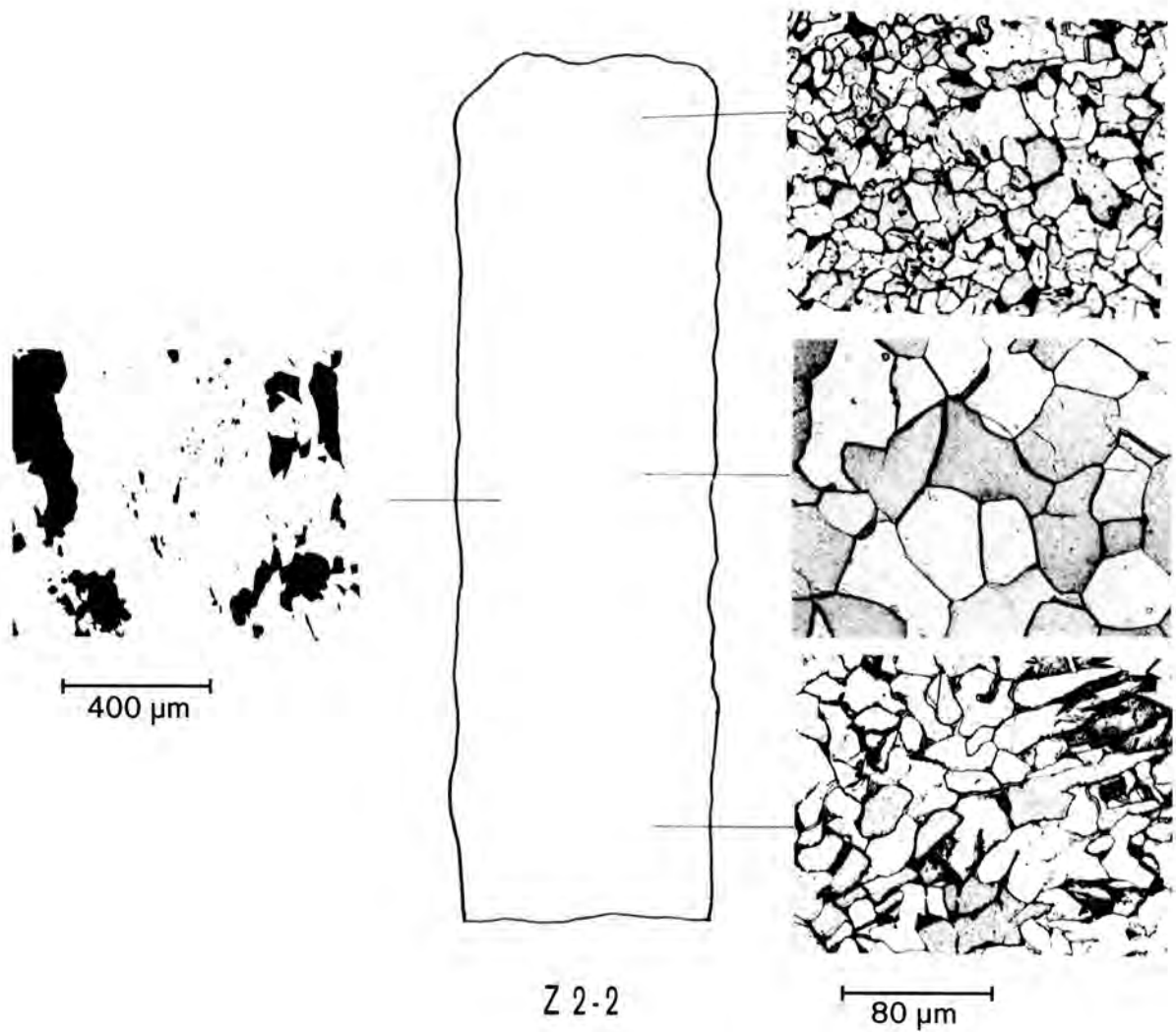
Obr.1 - Metalografická analýza vzorky, odobratej z ostria sekery. Ľavá strana vedľa znázornenia analyzovaného povrchu vzorky - inklúzie pecnej trosky a sekundárne kováčske inklúzie. Pravá strana - feritické /hore/ a feriticko-perlitické štruktúry s tvorbou widmaanstättenových štruktúr.

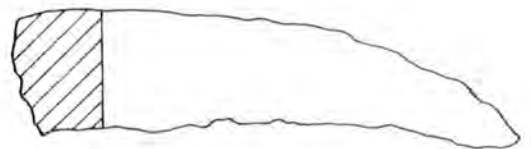
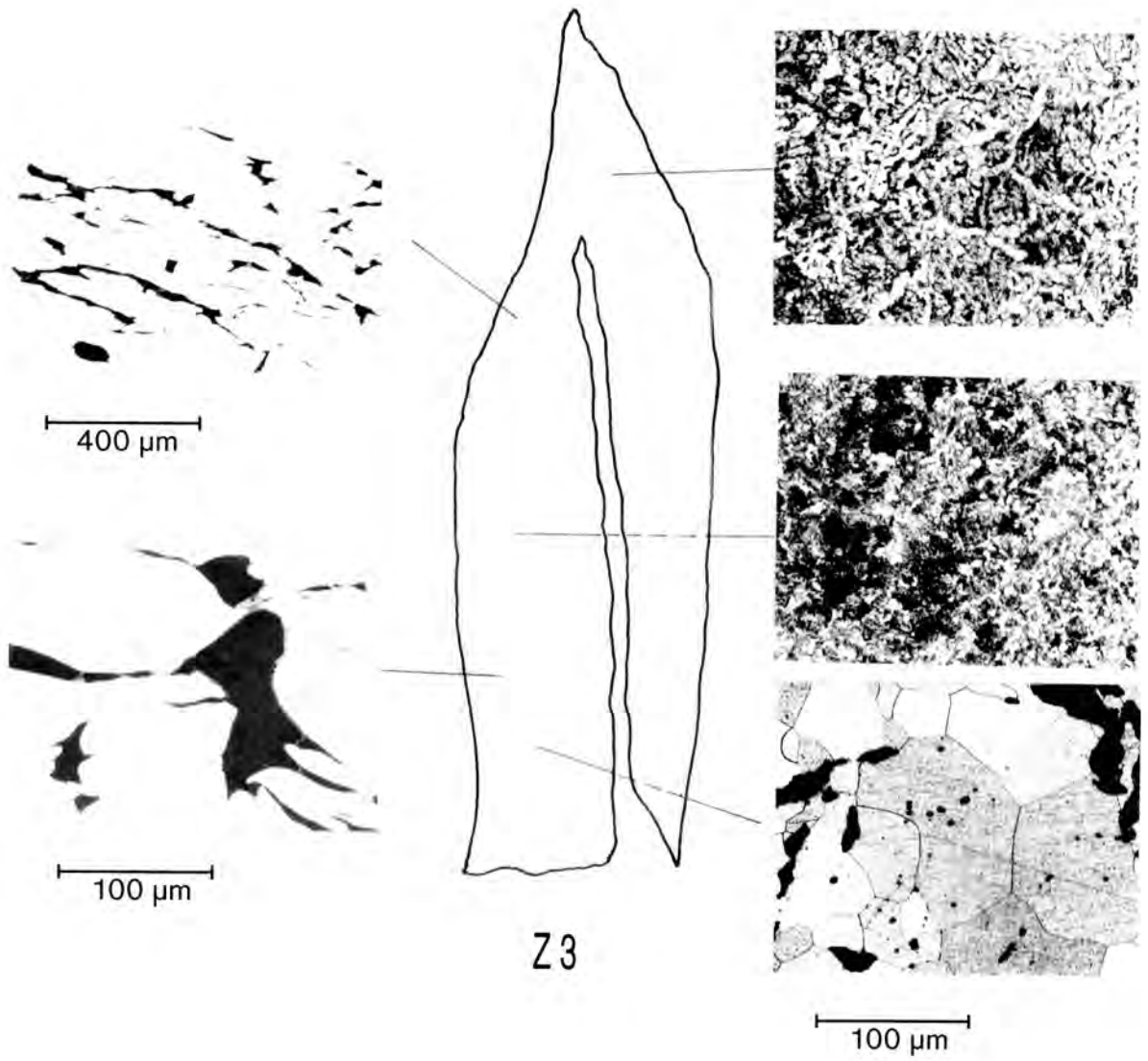
Obr.2 - Metalografická analýza vzorky, odobratej z tuľajky sekery. Ľavá strana vedľa znázomenia analyzovaného povrchu vzorky - inklúzie pecnej trosky a sekundárne kovácke inklúzie. Pravá strana - feritické /hore/ a feriticko-perlitické štruktúry /dole/ v lalokoch tuľajky.

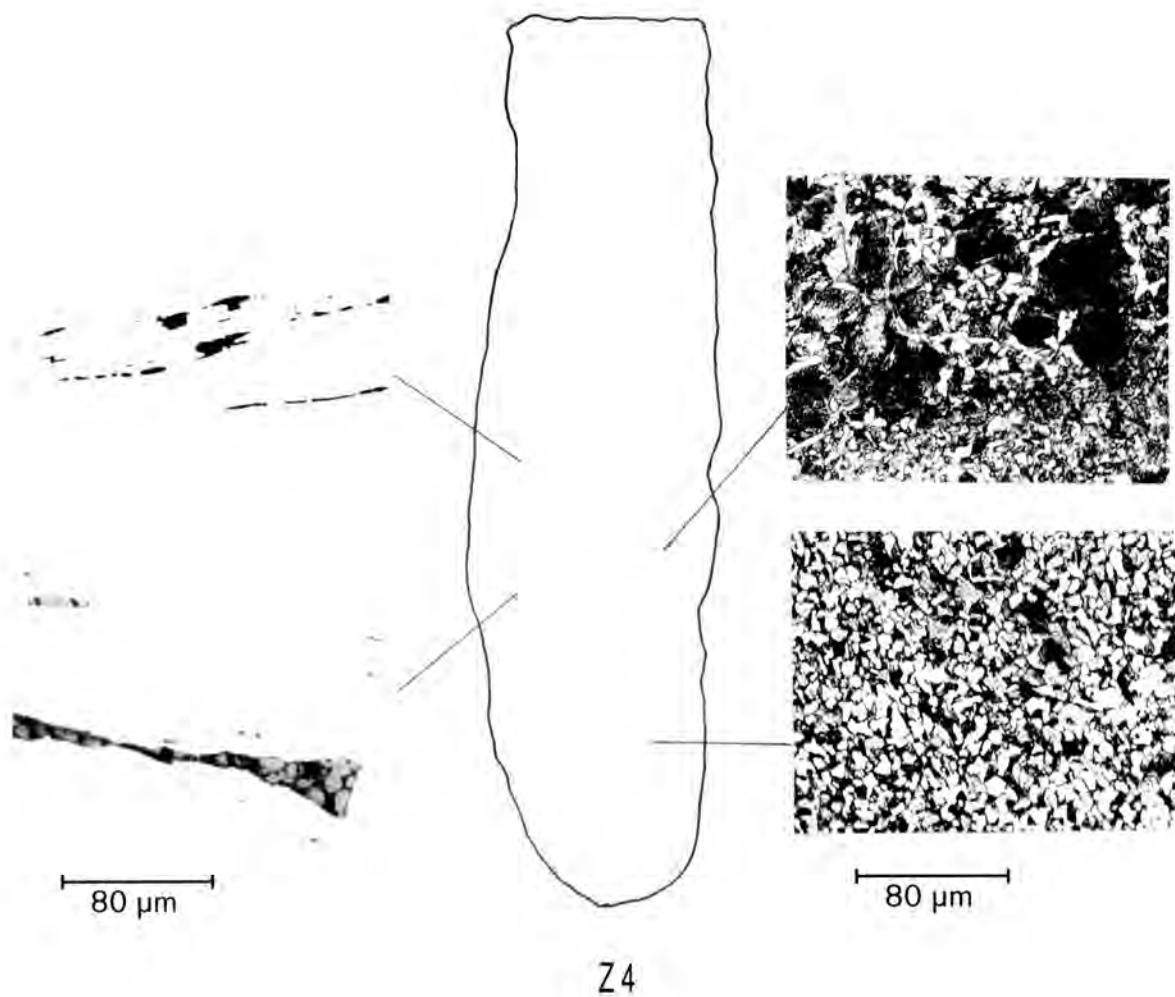
Obr.3 - Metalografická analýza vzorky, odobratej z ostria klinovitého nástroja. Ľavá strana vedľa znázornenia analyzovaného povrchu vzorky - pásy sekundárnych kováčskych inklúzií železnatého kremičitanu. Pravá strana - feritické štruktúry, zistené vo vzorke.

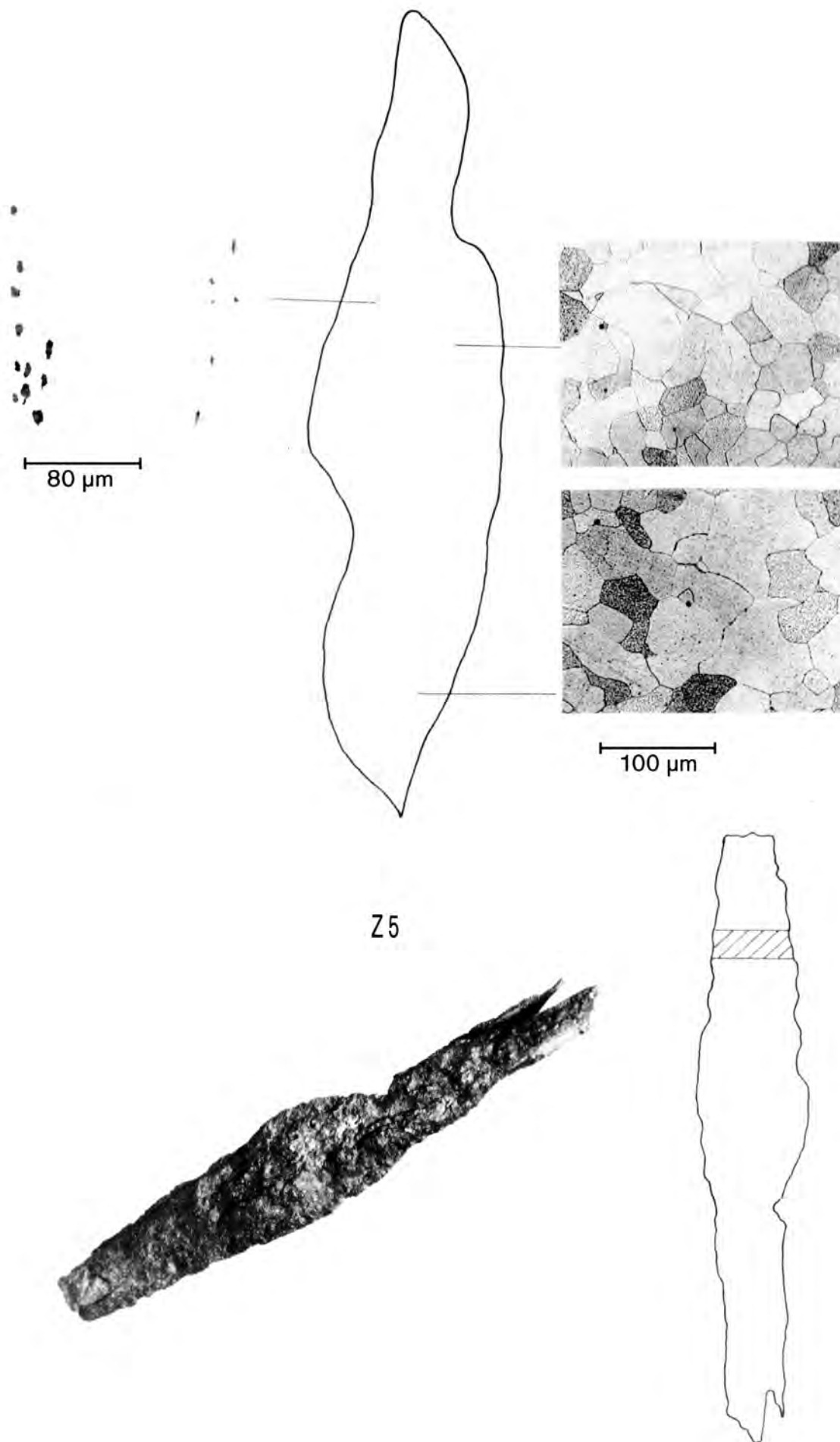
Obr.4 - Metalografická analýza vzorky, odobratej z tuľajky klinovitého nástroja. Ľavá strana vedľa znázornenia analyzovaného povrchu vzorky - sekundárne kovačske inklúzie. Pravá strana - feritické štruktúry, zistené vo vzorke.

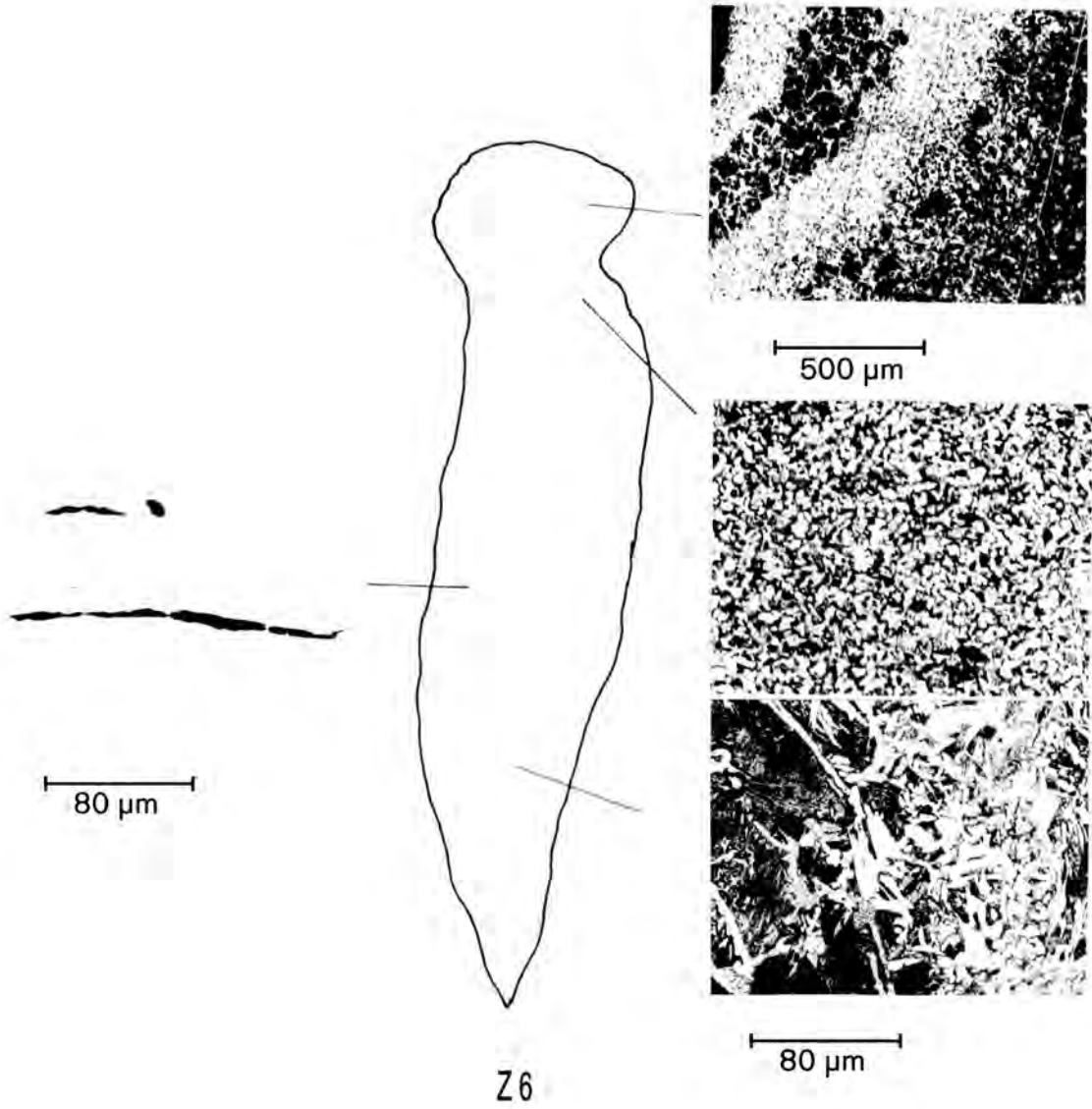
Obr.5 - Metalografická analýza vzorky, odobratej zo zlomku kosáka. Ľavá strana vedľa znázornenia analyzovaného povrchu vzorky - sekundárne kovačské inklúzie. Pravá strana - perliticko - feritické štruktúry a feritické štruktúry /dole/, zistené vo vzorke.

Obr.6 - Metalografická analýza vzorky, odobratej z noža Z4. Ľavá strana vedľa znázornenia analyzovaného povrchu vzorky - sekundárne kováčske inklúzie /hore/ a inklúzie pecnej trosky. Pravá strana - perliticko-féritické štruktúry, zistené vo vzorke.

Obr. 7 - Metalografická analýza vzorky, odobratej z hrotu kopie. Ľavá strana vedľa znázornenia analyzovaného povrchu vzorky - inklúzie pecnej trosky. Pravá strana - feritické štruktúry, zistené vo vzorke.

Obr. 8 - Metalografická analýza vzorky, odobratej z noža Z6. Ľavá strana vedľa znázornenia analyzovaného povrchu vzorky - pásy sekundárnych kováčskych inklúzií. Pravá strana - pásy feritickej štruktúry /nore/, perlitickej a perliticko-feritickej štruktúry, zistené vo vzorke.

NÁLEZY SKLA Z PRAVEKU A VČASNEJ DOBY DEJINNEJ NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

MÁRIA LAMIOVÁ - SCHMIEDLOVÁ

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV - VÝSKUMNÉ PRACOVNÉ STREDISKO KOŠICE

Najstaršie koráliky vyrobené zo skla pochádzajú na východnom Slovensku z pohrebísk pilinskej kultúry zo strednej až mladšej doby bronzovej. Na pohrebisku Barca II objavila E. Jílková (1961, s. 76) v hrobe č. 55 jantárové koráliky - 32 kusov celých a 14 zlomkov, ale sklenené sa našli až neskôr na ďalšom pohrebisku v katastri tej istej obce (dnes súčasť Košíc) v polohe Baloty, kde V. Budinský - Krička (1969, s. 236, obr. na str. 239) v hrobe č. 2 našiel 8 sivočiernych a 1 biely korálik z pastóznej sklenenej hmoty. Na pohrebisku v Zádielskych Dvorníkoch, okr. Košice sa preskúmalo 163 hrobov pilinského a lužického rázu a v dvoch hroboch (hrob č. 21 a 163) sa našlo 80, resp. 44 modrozelených korálikov. Ich priemer sa pohybuje okolo 5 mm, hrúbka 2 mm. Sú nepravidelného, najčastejšie bochníkovitého tvaru.

Väčšina bádateľov sa kloni k názoru, že sú pričiernomorského pôvodu, jedine R. Pittioni (1959, s. 64) nadhodil možnosť, že ich mohli vyrábať aj v alpskej oblasti.

O halštatských korálikoch z východného Slovenska sa zmienila v zvláštnom príspevku E. Miroššayová (viď v tomto zborníku).

Častejšie sú nálezy sklenených predmetov na laténskych lokalitách, najmä tých, ktoré sú z posledného storočia pred n.l. Najpozoruhodnejším z nich je nález sklenenej tvárovej perly zo Zemplína z výskumu B. Benadika zachovaná žiaľ v poškodenom stave. Pôvodne mala po obvode 4 tváre. Jej $V=1,7$ cm, $\emptyset=1,5$ cm. Geograficky najbližšiu analógiu poznáme z lokality Malaja Kopanja (Kotigoroško 1989, s. 190) zo Zakarpatskej Ukrajiny, kde je však v plochom prevedení iba s dvomi tvármi. Predpokladá sa, že tento druh perál, ktorý sa objavuje v juhovýchodnej Európe sa vyrábala v poslednom storočí pred n.l. v Alexandrii a odtiaľ sa vyvážal i do veľmi vzdialených krajov (Alexejeva 1971, s. 180 - 183). T. Kolník (1984, s. 56, obr. 121) sa domnieva, že tvár na perle znázorňuje Afroditu. Snáď nešlo o konkrétnu osobu, ale iba o symbol.

Zlomky sklenených náramkov zdobených plasticky i farebne, prevažne v modrobielnej kombinácii sa našli v Ostrovnoch, okr. Prešov. Žiaľ pochádzajú iba zo zberu na rozsiahlom viacvrstvovom sídlisku a preto nevieme povedať nič presnejšieho o prostredí, v ktorom sa vyskytovali. Môžeme len konštatovať, že patria k náramkom bežne používaným v mladšej až neskorej dobe laténskej v celom keltskom svete (Filip 1956, S. 149 - 150).

Najbohatšie sú sklenené predmety doteraz zastúpené na území východného Slovenska v dobe rímskej. Z pohrebiska

v Zemplíne, okr. Trebišov (Budinský-Krička - Lamiová-Schmiedlová, 1990) kde sa pochovávalo od polovice 1. stor. pred n.l. do konca 2. stor. n.l., pochádzajú koráliky rôznych tvarov. Našli sa v 4 % hrobov. Keďže sa jedná o hroby žiarové, pôvodne ich mohlo byť oveľa viac ale sa zničili pri kremácii, ako na to upozornila L. Kraskovská (1988, s. 95). Najlepšie sa zachovali 4 koráliky zo symbolického hrobu patriaceho k dáckemu horizontu nekropoly, nakoľko sa nedostali do styku s ohňom. Sú to dva koráliky s očkami, ďalej po jednom sú zastúpené melónovitý a pepitový - všetko typy bežné už koncom doby laténskej, ktoré však prežívajú aj do doby rímskej (Lamiová-Schmiedlová 1983, s. 169-172). Podobné je datovanie polyedrických korálikov nájdených v hrobe 22 (9 kusov). Nepoškodený bol aj veľký sklenený korálik o priemere 4,2 cm z hrobu č. 148, pre ktorý poznáme analógie v púchovskej kultúre i Poľsku. Tieto asi neboli pri kremácii na hranici, preto sa zachovali. Ďalšie sklenené koráliky sa našli v tak deformovanom stave, že ich pôvodný tvar a rozmer nie je možné určiť.

V 3. - 4. stor. vrcholila rímska sklárska výroba a toto sa odzrkadlilo aj v nami sledovanej oblasti. V kniežacom hrobe č. 2 v Ostrovnoch sa našli dva polgulovitité poháre so sličkovitou výzdobou, podľa L. Kraskovskej (1981, s. 380), porýnskej proveniencie. Zriedkavým tvarom je plochá misa zo svetlozeleného skla (o $\emptyset=35,6$ cm) nájdená v kniežacom hrobe v Cejkove, okr. Trebišov, ktorú E. Beninger (1931, s. 223) považoval za výrobok pontických dielni. Z toho istého hrobu je aj zlomok nádoby so sieťovou výzdobou, tzv. "vas diatretum" ktorá v barbariku doteraz nemá obdobu (Beninger 1937, s. 143; Kolník 1984, s. 55).

Zo skla bolo v cejkovskom hrobe ešte 6 kusov polyedrických korálikov tmavomodrej farby, 18 hracích kociek z rôznofarebného skla ako aj zelené očko na uzávere zlatého nákrčného kruhu.

Sklenené koráliky a zlomky menších nádob sa našli aj na osadách najmä z mladšej doby rímskej, napr. v Košiciach časť Šebastovce-Barca, Medzanoch, okr. Prešov, Pederi, okr. Košice, Ostrovnoch, okr. Prešov, Prešove, a Ždani okr. Košice (Lamiová-Schmiedlová 1969, s. 486).

Z doby sťahovania národov - z 5. stor. - pochádza honosný sklenený pohár z Kapušian, okr. Prešov nájdený v rozrušenom hrobe. Je vysoký 15,3 cm. Okrem neho sa v hrobe nachádzal aj zlomok ďalšej modrej sklenenej nádoby. Nálezca V. Budinský-Krička (1957, s. 359) ako i J. Werner (1959, s. 427-428), ktorí sa pohárom zaoberali sa domnievajú, že pochádza z juhovýchodu.

Výrobky zo skla nájdené na východnom Slovensku datovateľné do praveku a včasnej doby dejinnej sú považované vždy za import, či už priamo z Itálie, Porýnia, Panónie, alebo Pričiernomorja. Výskumy posledných rokov však priniesli objavy sklárskych dielní aj vo východoeurópskom barbariku - predovšetkým v Komarove (Smiško-Bezborodov-Ščapova 1964), neskôr v Rumunsku v Tibiscu (Benea 1982) a najnovšie v Zakarpatí v Malej Kopani, kde sa našla séria téglíkov so zvyškami skla ako aj niekoľko hotových korálikov (Kotigoroško 1989, s. 187-188). Predpoklad, že sklo sa vyrábalo aj v Dácii podporuje

hojný výskyt sklenených výrobkov. Preto treba počítať aj s tou možnosťou, že tieto geograficky bližšie dielne zásobovali naše územie.

Na východnom Slovensku sme doteraz nenašli priame stopy výroby skla a je pravdepodobné, že pokiaľ by sa našli, jednalo by sa o dielne na koráliky, ktorých výroba je technicky menej náročná ako zhotovovanie nádob.

Otázku, či nálezy sklenených korálikov zo slovansko-avarských pohrebísk resp. mladších radových pohrebísk naväzujú na tradíciu z doby rímskej ostáva riešiť ďalšiemu výskumu.

LITERATÚRA:

- ALEKSEJEVA, E. L. M.: Miniaturjarna mozaika v stekljannych ukrasjenijach I v. do n.e. - II. v. n. e. Sov. archeol. 1971, No 4, s. 178-185.
 BENEÁ, D.: Handelsbeziehungen zwischen Dazien und den Jazygischen Sarmaten im II.- IV. Jh. auf Grund der Ausgrabungen in Tibiscum. Referát na 16. medzinárodnom kongrese EIRENE, Praha 31. 8.- 4. 9. 1982, nepublikované.
 BENINGER, E.: Der Wandalenfund von Czeke-Cejkov. Annalen der Naturhistorischen Museums in Wien 1931, s. 183-224.
 BENINGER, E.: Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Leipzig 1937.
 BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Záchranný výskum roku 1965-1966 v Barci, okr. Košice. Nové obzory 11, 1969, s. 231-269.
 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. - LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: A late 1st century B.C. - 2nd century A.D. Cemetery at Zemplin. Slovenská archeol. 38, 1990, s. 245 - 344.
 FILIP, J.: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.
 JÍLKOVÁ, E.: Piliňské pohřebiště Barca II a jeho časové a kultúrné horizonty. Slov. archeol. 9, 1961, s. 69-106.
 KOLNÍK, T.: Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava 1984.

- KOTIGOROŠKO, V. G.: Remeslennoje proizvodstvo na dakijskom gorodišče Malaja Kopanja. Sov. archeol. č. 2, 1989, s. 182-200.
 KRASKOVSKÁ, L.: Römische Glasgefäße in der Slowakei. Slov. archeol. 29, 1981, s. 377-392.
 KRASKOVSKÁ, L.: Typy perál z doby rímskej na Slovensku. Zborník Slov. nár. múzea 82, 1988, História 28, s. 93-106.
 LAMIOVÁ - SCHMIEDLOVÁ, M.: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei Slov. archeol. 17, 1969, s. 403-501.
 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Symbolický hrob zo Zemplína. Študijné zvesti AÚ SAV 20, 1983, s. 169-174.
 MIROŠŠAYOVÁ, E.: Sklenené koráliky z Radu, okr. Trebišov - v tomto zborníku. s. 93-94.
 PITTIONI, R.: Woher stammen die blauen Glasperlen der Urnenfelderkultur. Archeologia Austriaca 26, 1959, s. 52-66.
 SMÍŠKO, M. Ju.: Poselenija III-IV st. n. e. iz slidamy skljanogo vyrobnictva bilja s. Komariv, Černiveckoji oblasti. S expertizami M. A. Bezborodova a J. I. Ščapovej. Materialy i doslidženija z archeologii Prikipattja i Volyni 5, 1964, s. 67-80.
 WERNER, J.: Studien zu Gräbfunden des V. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpatenukraine. Slov. archeol. 7, 1959, s. 422-438.

GLASFUNDE AUS UR-UND FRÜHGESCHICHTLICHER ZEIT IN DER OSTSLOWAKEI

MÁRIA LAMIOVÁ - SCHMIEDLOVÁ

Die ältesten Perlen aus Glaspaste stammen in der Ostslowakei aus Gräberfeldern der Pilinyer kultur. In Barca (heute Teil Košice) befanden sich auf dem Gräberfeld in der Lage Baloty in einem Grab neun Exemplare.

In Zádielske Dvorníky befanden sich Perlen ebenfalls bloß in zweiem der 163 freigelegten Gräber. Es waren 44 resp. 80 kleine blaugrüne Perlen aus Glas.

Über die Funde aus der Hallstattzeit siehe den Beitrag von E. Miroššayová in diesem Sammelband.

Häufiger erscheinen Glasgegenstände aus der Laténezeit. Am beachtenswertesten ist eine Gesichtsperte aus Zemplin. Bruchstücke von Glasarmringen wurden bei Geländebegehungen in Ostrovany gewonnen.

Am zahlreichsten sind in der Ostslowakei Glaserzeugnisse aus römischer Zeit. Auf dem Brandgräberfeld in Zemplin fand man verschiedene Perlen in 4 % der Gräber, es ist anzunehmen, daß es ursprünglich mehr gewesen sein konnten, jedoch der Kremation zum Opfer fielen.

Die in Ostrovany und Cejkov entdeckten Fürstengräber

ergaben Glasgefäße und Perlen. In Cejkov kam das bisher im Barbarikum einzige entdeckte Bruchstück eines Gefäßes des Typs "vas diatretum" vor.

Bruchstücke von Glasgefäßen und vereinzelte Perlen sind aus Siedlungen der jüngeren römischen Kaiserzeit bekannt.

Aus der Völkerwanderungszeit erhielt sich ein prunkvoller Glasbecher in einem Grab von Kapušany.

Die in der Ostslowakei gefundenen Glaserzeugnisse werden als Importe aus Italien, dem Rheingebiet evtl. aus dem pontischen Raum betrachtet. In den letzten Jahren entdeckte man Glaswerkstätten auch im osteuropäischen Barbarikum, vor allem in der Ukraine und in Rumänien. Es kann vorausgesetzt werden, daß auch diese Werkstätten das slowakische Gebiet hauptsächlich mit Perlen versorgt haben dürften, deren Produktion technisch weniger anspruchsvoll als die Anfertigung von Gefäßen war.

K VÝSKYTU, ETNICKÉMU URČENIU A FUNKCII KVADRATICKÝCH A VANIČKOVITÝCH MISIEK Z DOBY RÍMSKEJ NA SLOVENSKU

TITUS KOLNÍK

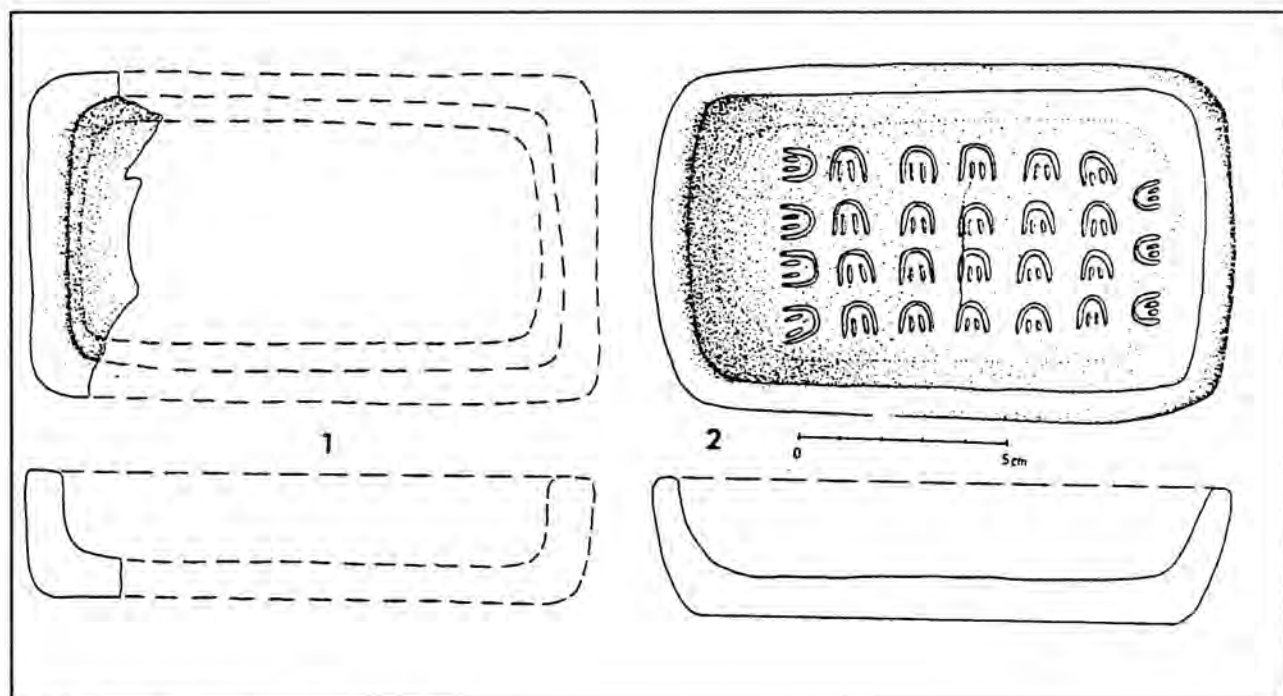
ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV NITRA

V archeologickom nálezovom materiáli sa zákonite vyskytujú fenomény, predmety či ich jednotlivé prvky, ktoré nie sú časovo ani priestorovo presne vymedziteľné. Majú tak povediac univerzálny charakter. Ako príklad možno uviesť jednoduché rozovreté misky alebo esovite profilované hrnce. Totožné a príbuzné formy uvedených nádob sa mohli vyhotovovať v rôznych dobách a na rôznych územiach bez toho, že by sa v ich výskyte dala sledovať konkrétna vzájomná podmienenosť alebo súvislosť. Ich forma sama o sebe bez doplnkových znakov (napr. materiál, technológia, výzdoba a pod.), príp. nálezového kontextu má iba minimálnu použiteľnosť pre kultúrne či chronologické začlenenie. Na druhej strane ale existujú výrazne vyšpecializované, bez konkrétnej súvislosti takmer neopakovateľné predmety i keramické tvary, ktoré majú nezameniteľnú vypovedaciu hodnotu nielen pre svoje kultúrne a časové zatriedenie, ale aj pre úvahy o širších súvislostiach. Na ilustráciu spomeňme jeden príklad za všetky: keramické pyrauny doby bronzovej.

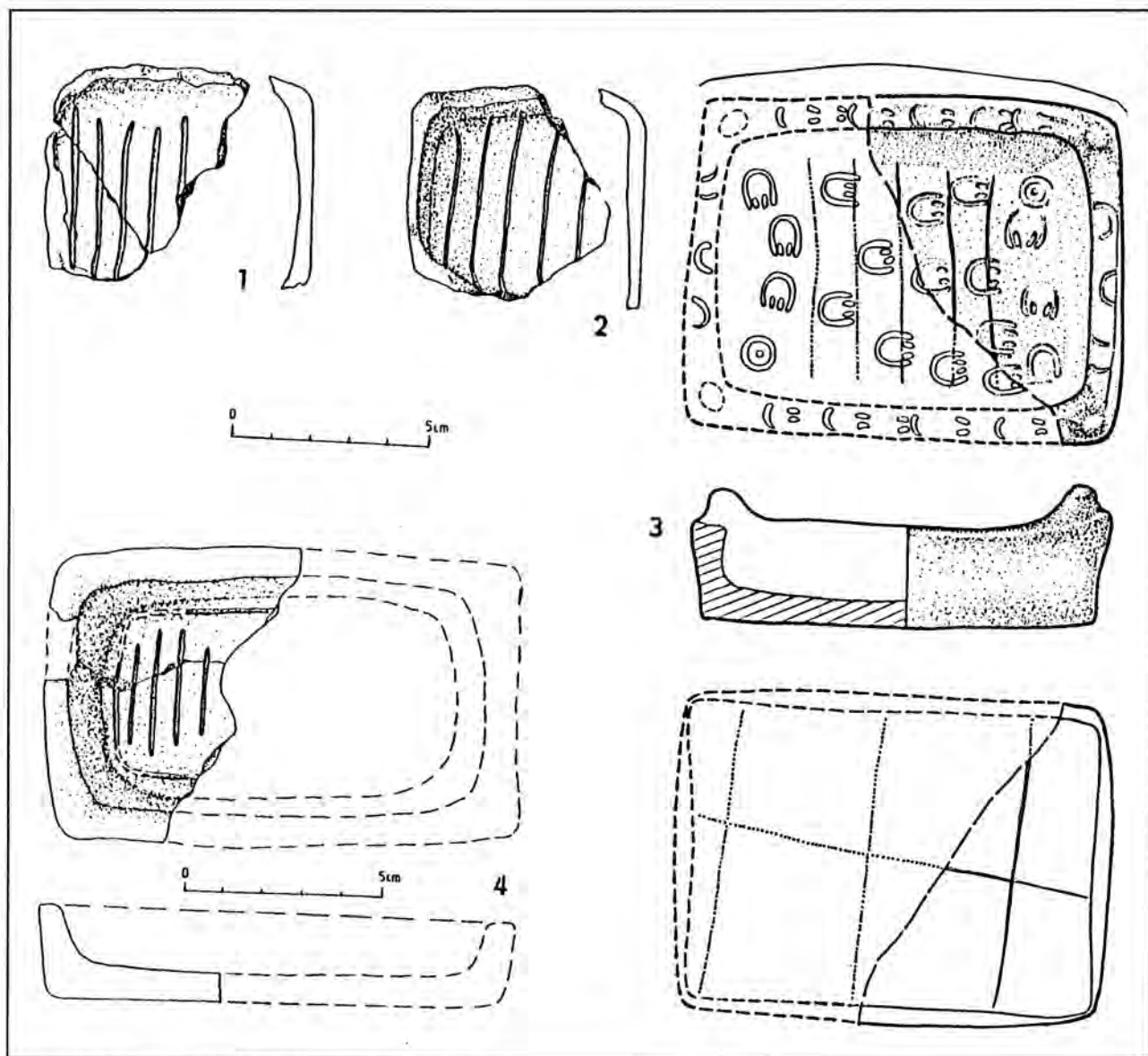
Domnievam sa, že jeden takýto kultúrne i chronologicky

nezameniteľný keramický tvar frekvencuje aj v keramickej škále kvádskeho prostredia doby rímskej nad stredným Dunajom. Sú to nízke, plytké nádoby s kvadratickým alebo vaničkovite zaobleným ústím, so zvislými prípadne mierne zošíkmenými stenami a rovným dnom. Majú nevelké rozmery, ich výška osciluje okolo 3 cm, dĺžka okolo 12-14 cm a šírka okolo 8 cm. Možno konštatovať, že tento typ keramiky stojí úplne na okraji relatívne bohatého spektra plytkých misovitých tvarov barbarskej keramiky doby rímskej v stredodunajskom prostredí.

Po prvý raz bol identifikovaný vo fragmentárnych nálezoch z južnej Moravy (Nejdek, Pasohlávky, Petrov - Freising 1932, s. 4-5, Fig. 1, 2; Beninger - Freising 1933, s. 32, 35, 40, 72; Pernička 1966, s. 72; Tab. XVIII: 5). Neskôr sme zaregistrovali výskyt i na juhozápadnom Slovensku (Branč, Očkov, Mojmirovce, Veľký Ďur). Ide teda o výskyt v oblasti, ktorej osídlenie v dobe rímskej sa axiomatically spája s ekuménou svébskych Kvádov. Dá sa predpokladať, že doterajšia absencia výskytu týchto tvarov v Dolnom Rakúsku je iba dôsledkom medzerovitosti výskumu

Obr. 1. 1 - Branč, okr. Nitra; 2 - Veľký Ďur, okr. Levice.

Obr. 2. 1, 2, 4 - Branč, okr. Nitra; 3 - Mojmirovce, okr. Nitra.

alebo nedostatočnej znalosti nepublikovaného nálezového materiálu.

Okrem nádoby z Veľkého Ďura (okr. Levice) dosiaľ sú z Moravy a zo Slovenska známe iba torzá, či fragmentárne nálezy keramiky týchto tvarov. Uvedený úplne zachovaný exemplár z Veľkého Ďura pochádza z povrchového zberu realizovaného Š. Szentkereszty v polohe "Družstevná vinica", na úpätí mierneho svahu nad potokom severovýchodne od obce (asi 800 m od jej južného okraja). V r. 1967 tu boli hlbokou orbou pod vinohrad a reguláciou potoka narušené náleziská z rôznych období, vrátane barbarského sídliska z doby rímskej (Bátora 1976). Priamo z výkopu nového koryta potoka pochádza vaničkovitá nádobka (obr. 1 : 2) s výrazne zaoblenými rohmi, oblo zošíkmenými stenami a rovným dnom. V pomere k svojim základným rozmerom (14,6 x 8,9 x 3,2 cm) je neprimerane masívna s 0,8 - 1 cm hrubými stenami, so značnou hmotnosťou. Je vyhotovená z jemne piesčitého sľudnatého materiálu svetlošedohnedej farby. Na vonkajšom dne má v jednom rohu stopy čierneho smolovitého povlaku, akoby stopy po namočení v tekutej živicovej smole (Urnenharz). Vnútro dno je zdobené vtlačenými podkovitými vzormi s kratšími oválnymi vtlačeniami vo vnútri, evokujúcimi

podobu medvedej labky. Táto výzdoba je zoskupená v 7-mich horizontálnych a 4-och vertikálnych radoch; v jednom okrajovom rade sú iba 3 "labky".

Podľa nádoby z Veľkého Ďura sme sa pokúsili zrekonštruovať aj torzo podobne zdobenej misky s kvadratickým ústím z Mojmiroviec (obr. 2:3). V roku 1975 ho získala z povrchového zberu z polohy "Spodný diel" na orbou narušenom sídlisku z mladšej doby rímskej V. Haršániová. Z torza poznáme dva rozmery: v. 2,7 cm a š. 8 cm; dĺžku sme odhadli na 11 cm. Na ústí v rohoch má plastické výčnelky a výzdobu v podobe vtlačených protismerne umiestnených oblúčikov. Na vnútornom dne bola výzdoba vtlačanými podkovovitými vzormi (motív "medvedej labky"), rozčlenená do nepravidelných pásov, v jednom rohu aj motív nepravidelných koncentrických krúžkov. Priečne nevýrazné ryhy rozčleňovali vonkajšie dno do obdĺžnikových poličiek (8 alebo 12?). Nádobka bola hranatá, iba vnútorné ústie a prechod do dna sú zaoblené. Bola z jemne piesčitého, nepatrne sľudnatého materiálu svetlošedohnedej farby; na vonkajšej strane na jednom mieste sytočierne fľačky (stopy smoly?).

Torzá štyroch kvadratických misiek sa našli pri výskume osady z doby rímskej v Branči (okr. Nitra - Vladár 1964,

s. 93 - 98). Dve sú v zrekonštruovanom stave. Miska z obj. 56/A (p. k. 1433) mala masívne steny. Rozmery: š. 8 cm; v. 3 cm; dĺ. 14 cm(?), vyhotovená bola z jemne piesčitého sľudnatého materiálu, so stopami smolovitého povlaku na časti vonkajšieho povrchu (obr. 1:1). Miska z obj. 123 (p. k. 1475) je z hrubšieho piesčitého materiálu. Rozmery š. 7,2 cm; v. 2,9 cm; dĺ. 12,2(?). Na vnútornom dne výzdoba mierne oblúkovitými ryhami (obr. 2:4). V objekte 60 sa našiel fragment dna podobnej kvadratickej alebo vaničkovej misky so zaoblenými pomerne tenkými stenami a priečnymi hlbokými ryhami na vnútornom dne (obr. 2:1). Z podobne zdobenej misky je aj ďalší fragment z obj. 176 (p. k. 1104 - obr. 2:2).

Z vrstvy s rozrušenými neskororímskymi žiarovými hrobmi v Očkove pochádza drobný fragment kvadratickej misky s vtlačenou rozetou na vnútornom dne (Kolník 1964, tab. 228:8).

Predpokladám, že v bohatom sídliskovom keramickom materiáli z doby rímskej na juhozápadnom Slovensku sa vyskytujú aj ďalšie dosiaľ nerozpoznané a neevidované nálezy fragmentov kvadratických alebo vaničkovitých misiek, ktoré môžu doplniť moje poznatky.

Datovanie. Doterajšie nálezy zo Slovenska poskytujú iba málo pevnejších oporných bodov k chronológii misiek s kvadratickým alebo vaničkovitým ústím. Pochádzajú totiž prevažne zo zberových nálezov, alebo len rámcovo datovaných sídliskových celkov. Výnimku tvorí azda iba torzo z misky z Branča (obr. 60/01) zdobenej na vnútornom dne rovnobežnými ryhami, datované mincou Claudia II (268-270) do 3. štvrtiny 3. storočia (Kolníková 1978, s. 29).

R. M. Pernička (1966, s. 72) sa domnieval, že tento typ keramiky, rozpoznávaný na základe zlomkov z Nejdeka, Pasohlaviiek a Petrova, treba datovať na zač. 3. stor. Iba pri zlomku z Nejdeka na základe ryhovanej výzdoby na ústí

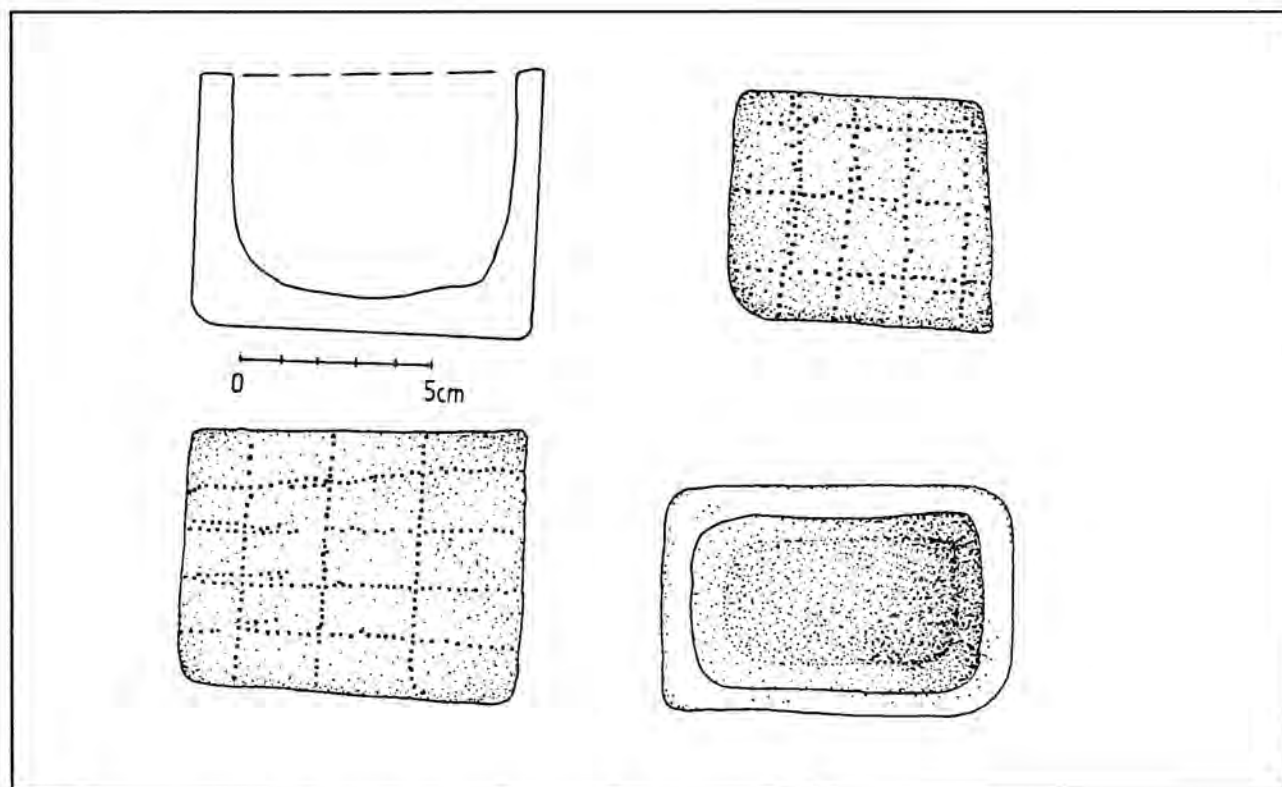
uvažoval, že nádobka bola staršia ako predpokladali E. Beninger a H. Freising (1933, s. 72), t. j., že ju možno datovať už na koniec 2. stor.

Podľa E. Droberjára, ktorý mi láskavo urobil a poskytol súpis všetkých nálezov nádob so štvoruholníkovitým ústím a oválnych vaničkovitých misiek z Moravy, možno už do stupňa B₂ spoľahlivo datovať torzá misiek s kvadratickým ústím z chat II a III z Křepíc (okr. Břeclav). O ostatných nálezoch z Moravy sa E. Droberjár domnieva, vzhľadom na to, že nepochádzajú z uzavretých celkov, že ich možno začleniť iba rámcovo, do stupňov B₂ až C₁. Opravdepodobne bližšie nešpecifikovanom datovaní do mladšej doby rímskej uvažuje pri náleze z Boleradic (okr. Břeclav). Ide tu o problematický nález, ktorý sa dostal zrejme sekundárne do výplne hrobovej jamy z kultúry so šnúrovou keramikou.

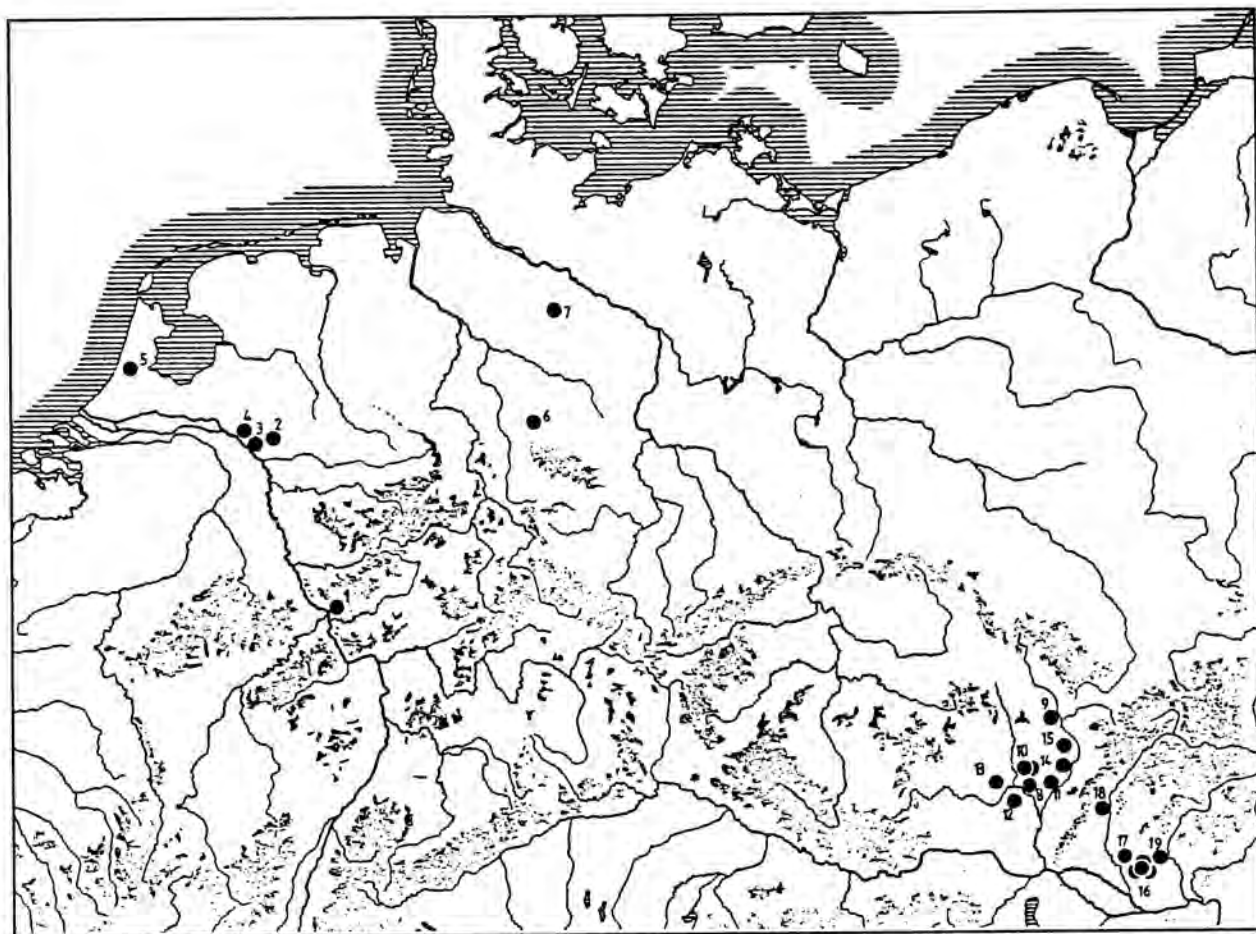
Nálezy oválnych vaničkovitých misiek s elipsovým ústím a s ryhovanou výzdobou na vnútornom dne z Mikulčíc (poloha "Padělký", chata VI, v. 3,3 cm) a Vlčnova - Dolního Němčí, okr. Uherské Hradiště) patria podľa E. Droberjára (dopis z 2. 8. 1992) nepochybne do mladšej doby rímskej: "Nález z Vlčnova - Dolního Němčí patrí do stupňa C₁, nález z Mikulčíc je podľa sprievodného inventára chaty VI ešte mladší (C₂)". Ak porovnáme uvedené konštatovanie s nálezovou situáciou na juhozápadnom Slovensku, zistíme, že približne rovnaký obraz poskytujú aj naše nálezy.

Nádobky z Veľkého Ďura i Mojmiroviec pochádzajú z povrchových zberov, zo sídlisk, na ktorých je zastúpené spektrum nálezov od konca 2. stor., ale najmä 3. stor.. Na sídlisku v Mojmirovciach sa okrem iného našla aj minca Traiana Decia (248-251 - určenie E. Kolníková 1985).

Nálezy získané zberom zo sídliska vo Veľkom Ďuri rovnako vykazujú rozptyl od 2. pol. alebo konca 2. stor. zhruba do polovice 3. stor. (Bátora 1976).

Obr. 3. Seindstedt, Gem. Achim, Kr. Wolfenbüttel. - Podľa Bockius 1990, Abb. 3.

Obr. 4. Rozšírenie kvadratických a vaničkovitých nádob z predrímskej doby železnej a z doby rímskej. 1 - Heimbach-Weis, Stadt Neuwied (Bockius 1990, 332; Abb. 1); 2 - Leven, Gem. Ahsen, Stadt Datteln, Kr. Recklinghshusen (Bockius 1990, 332; Abb. 2 : 1); 3 - Spellern, Stadt Voerde, Kr. Wesel (Bockius 1990, 322); 4 - Haldem, Stadt Rees, Kr. Kleve (Bockius 1990, 322); 5 - Santpoort, Holandsko (Bockius 1990, 322); 6 - Seinstedt, Gem. Achim, Kr. Wolfenbüttel (Bockius 1990, 322; Abb. 3); 7 - Rindorf, Stadt Uelzen (Bockius 1990, 322; Abb. 2 : 4); 8 - Boleradice, okr. Břeclav (informácia E. Droberjár); 9 - Hrubčice, okr. Přerov (informácia E. Droberjár); 10 - Křepice, okr. Břeclav - 2 exempláre (informácia E. Droberjár); 11 - Mikulčice, okr. Hodonín (informácia E. Droberjár); 12 - Nejdek, okr. Břeclav (Freising 1932, 4-5); 13 - Pasohlávky, okr. Břeclav (Pernička 1966, 72); 14 - Petrov, okr. Břeclav (Pernička 1966, 72; Taf. XVIII: 5); 15 - Vlčnov-Dolní Němč, okr. Uherské Hradiště (informácia E. Droberjár); 16 - Branč, okr. Nitra - 4 exempláre (obr. 1 : 1; 2 : 1, 2, 4); 17 - Mojmirovce, okr. Nitra (obr. 2 : 3); 18 - Očkov, okr. Trenčín (Kolník 1964, III, tab. 228: 8); 19 - Velký Ďur, okr. Levice (obr. 1 : 2).

Podobné časové zaradenie prichádza do úvahy aj pri nálezoch kvadratických a vaničkovitých misiek z Branča. Zdá sa, že zdobené exempláre reprezentujú mladší nálezový horizont. Podobne i vaničkovitý tvar je pravdepodobne mladší ako väčšina kvadratických foriem.

Určitú chronologickú hodnotu pri datovaní misiek z Veľkého Ďura a Mojmiroviec má pravdepodobne aj výzdoba podkovovitými vzormi na vnútornom dne. Táto výzdoba sa vyskytla okrem Veľkého Ďura (Bátora 1976, obr. 15 : 16) i v Branči (nepubl.) i na keramike z pohrebiska neskororímskeho obdobia v Očkove (Kolník 1956, s. 270, tab. I: 12, VII: 19, 21; 1964, III, tab. 228: 6, 11, 12). Z vrstvy rozrušených hrobov z tohoto náleziska pochádza aj zlomok kvadratickej misky s vtlačenu rozetou na vnútornom dne (Kolník 1964, tab. 228: 8 - zatiaľ jediný k pohrebisku sa viažuci nález tohto druhu). Motív "medvedej labky" je podľa K. Pietu zastúpený aj medzi výzdobnými motívmi neskorkej kvádskej keramiky na sídliskách v strednom Pohroní (Jastrabá, okr. Žiar nad Hronom - Pietu, K. - Mosný, P. 1990, s. 139-140). Možno predpokladať, že tento motív frekvencuje ešte v neskororímskom stupni C₃, príp. i D₁. Azda sa teda nemýlim, ak výskyt kvadratických a vaničkovitých misiek predpokladám hlavne počas trvania

celej mladšej doby rímskej, s nesporným počiatkom výskytu už v priebehu staršej doby rímskej a s pravdepodobným presahom do počiatkov doby sťahovania národov.

Pri hľadaní formálnych predlôh a pátrani po pôvode kvadratických a vaničkových nádob sa vynoril pozoruhodný poznatok. Jedinou oblasťou, kde v predrímskom a včasnorímskom období možno zistiť výraznejšie rozšírenie, ba určitú kumuláciu kvadratických hlinených nádob, je priestor medzi dolným Rýnom a dolnou Labou (Bockius 1990, Abb. 5). Približne v rovnakej oblasti je zaznamenaný aj výskyt miniatúrnych hlinených nádob v tvare člna, datovateľných do doby železnej a rímskej (Maier 1981, s. 93 a n.). R. Bockius (1990, s. 320 - 321) predpokladá, že v oboch prípadoch - teda pri kvadratických i člnkovitých formách ide o príležitostnú inšpiráciu a napodobovanie drevených člnkovitých nádob v anorganickom materiáli. Poukazuje na okolnosť, že najlepšie paralely ku kvadratickej miske z Neuwiedu sú z Dánska a Švédska, a že treba predpokladať oveľa väčší územný rozptyl tohto typu ako to odráža dnešný nálezový stav. Vyslovuje predpoklad, že nálezy z Porýnia sú dokladom severných, prípadne severovýchodných kultúrnych impulzov v prostredí, ktoré sa vyznačuje aj ďalšími cudzorodými archeologickými

fenoménmi. Možno tu vystopovať prevrstvenie cudzou kultúrnou, prípadne etnickou skupinou presiaknutou labskogermánskymi elementami (Bockius 1990, s. 321-324, pozn. 21).

Toto menšie prístahované spoločenstvo, kultúrne najvýraznejšie reprezentované "svébskym hrobom" z Neuwied-Gladbachu (Bockius 1990, s. 322, Abb. 6), opustilo svoje sídla najneskôr v tibériovskej dobe. Bol to priamy dôsledok zriaďovania rímskych vojenských táborov v 1. a 2. desaťročí 1. stor. po Kr. na ľavom brehu Rýna.

Priestorové i časové medzičlánky ku kvadratickým nádobám známym z priestoru dolnolabsko-porýnskeho a moravsko-slovenského zatiaľ síce chýbajú, ale porovnanie oboch hlavných oblastí výskytu (obr. 4) tohto keramického typu a ich časová následnosť nepriamo indikuje smer postupu výskytu. Súčasne inšpiruje k vytýčeniu pracovnej hypotézy o priamej a genetickej súvislosti postupu pertraktovaného keramického tvaru s postupom jeho germánskych nositeľov (svébskych Kvádov?) zo západného sídelného priestoru k strednému Dunaju.

Dôležitá je aj otázka funkcie kvadratických a vaničkovitých nádob. Tvar, viac-menej štandardné rozmery i občasná, nie bežná výzdoba predstavujú znaky, ktoré svedčia podľa môjho názoru pre určitú výnimočnosť, nie každodennú funkciu tohto typu nádob. V archeologickej literatúre sa o tých súčastiach materiálnej kultúry (najmä keramiky), ktoré výrazne vybočujú z bežného rámca materiálnej kultúry, zvykne uvažovať ako o kategórii nálezov

nejakým spôsobom súvisiacej s kultom. Mohli by sme to pripustiť aj pri našich miskách nezvyčajného tvaru a výnimočnej výzdoby.

Stopy smolovitej hmoty na vonkajšom dne niektorých nálezov oprávňujú azda i k otázke, či nemohlo ísť o nádoby určitého praktického, aj keď nie azda každodenného použitia alebo keramiky slúžiacu k príprave, či servírovaniu určitých výnimočných jedál, prípadne misky súvisiace s nejakými zdravotníckymi praktikami.

Pri pátraní po funkcii misiek nemôžeme nechať stranou ani pozorovania o náznaku členenia plochy dna na zóny alebo políčka. Exemplár z Mojmiroviec mal takéto členenie jemnými ryhami aj na vonkajšom dne. Jedinú priestorovo, ale nie časovo vzdialenú paralelu sa mi podarilo zistiť v Dolnom Sasku. Na sídlisku z 2. alebo 3. stor. Seinstedt (Kr. Wolfenbüttel) v dolnom Polabí sa našla kvadratická miska (obr. 3) zdobená horizontálnymi a vertikálnymi vpichanými liniami, ktoré členia plochu dna na 20, príp. 16 políčok (Niquet 1966, s. 119; Bockius 1990, s. 317, 318, 320, Abb. 3). Členenie dna na políčka alebo zóny by mohlo inšpirovať aj k myšlienke o využívaní misiek na nejakú detskú alebo spoločenskú hru.

Pravde najbližšia sa predsa len zdá byť domnienka, že takto špeciálne tvarované a nezvyčajne zdobené nádoby súviseli s nejakými svojráznymi, nám neznámymi magickými či kultovými praktikami tej zložky barbarského obyvateľstva, ktorá mala blízky vzťah k prapôvodným starogermánskym náboženským predstavám.

LITERATÚRA

- BÁTORA, J. 1976: Archeologické nálezy z Veľkého Ďura. Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v roku 1975. Nitra 1976, s. 30-40.
- BOCKIUS, R. 1990: Ein ungewöhnliches Tongefäß und weitere bemerkenswerte Funde der Zeit um Christi Geburt aus Neuwied, Stadtteil Heimbach - Weis. Archäologisches Korrespondenzblatt 20. 1990, s. 312-324.
- BENINGER, E. - FREISING, H. 1933: Die germanischen Bodenfunde in Mähren. Reichenberg 1933, s. 32, 35, 40, 72.
- FREISING, H. 1932: Eine eigenartige germanische Gefäßart aus Südmähren. Mitteilungen der anthropolog. Gesellschaft Wien 22, 1932 (Sitzungsberichte 1931-1932), s. 4-5; Abb. 1, 2.
- KOLNÍK, T. 1956: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby sťahovania národov v Očkove pri Piešťanoch. Slov. archeol. 4, 1956, s. 233-300.
- KOLNÍK, T. 1964: Stredné Považie v mladšej dobe rímskej. Kandidátska dizertácia I-III, Nitra 1964.

- KOLNÍKOVÁ, E. 1978: Nálezy rímskych a byzantských mincí. In: Nálezy mincí na Slovensku III. Bratislava 1978, s. 19-41.
- MAIER, R. 1981: Ein schiffsförmiges Tongefäß aus einem eisenzeitlichen Urnengrab von Leese, Ldkr. Nienburg (Weser). Nachr. Niedersachsens Urgeschichte 50. 1981, s. 83 a n.
- NIQUET, F. 1966: Probegrabung auf dem "Erbbrink" bei Seinstedt, Kr. Wolfenbüttel, einem Siedlungsplatz des ersten Jahrtausends nach Chr. Geb. Neue Ausgrabungen und Forschungen Niedersachsen 3, 1966, s. 116, 119; Abb. 3 : 8.
- PERNIČKA, R. M. 1966: Die Keramik der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. Brno 1966.
- PIETA, K. - MOSNÝ, P. 1990: Prieskum sídlisk z doby rímskej na strednom Pohroní. Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v roku 1988. Nitra 1990, s. 139-140.
- VLADÁR, J. 1964: Archeologický výskum v Branči pri Nitre v rokoch 1961-1962. Archeol. rozhl., 16, 1961, s. 63-101.

ZUM VORKOMMEN, ZUR ETHNISCHEN BESTIMMUNG UND FUNKTION DER QUADRATISCHEN UND WANNENFÖRMIGEN SCHÜSSELN AUS RÖMISCHER ZEIT IN DER SLOWAKEI

TITUS KOLNÍK

In der Keramikskala des quadischen Milieus der römischen Zeit nördlich des mittleren Donaumaues (Südwestslowakei, Südmähren, Niederösterreich?) kommt sporadisch eine kulturell wie auch chronologisch nicht verwechselbare Gefäßform vor: niedere quadratische oder wannenförmig gerundete Schüsseln mit senkrechten oder mäßig schrägen Wänden und geradem Boden, an der Innenseite häufig mit Verzierung. Die Höhe schwankt um 3 cm herum, die Länge um 12 cm, die Breite um 8 cm. Es ist ein Keramiktyp, der am Rande eines verhältnismäßig reichen Spektrums seichter Schüsselformen der germanischen römischerzeitlichen Keramik im mittleren Donaumaum steht.

Zu den seit längerem bekannten, bloß fragmentarisch erhaltenen Funden aus Südmähren kamen mehrere neue Exemplare aus der Südwestslowakei hinzu (Abb. 4), darunter auch eine ganz erhaltene Schüssel aus Velký Ďur (Abb. 1 : 2) mit dem Verzierungsmotiv einer "Bärentatze" am Innenboden. Eine ähnliche, in der Südwestslowakei auf spätkaiserzeitlicher Keramik frequentierte Verzierung befindet sich auch auf einem Schüsseltorso aus Mojmirovce (Abb. 2 : 3). Dieses Exemplar besitzt außerdem auch eine Andeutung der Gliederung der Verzierung und der äußeren Standfläche durch Querrillen. Auf der Mündung zieren es Bögen und in den Ecken plastische Buckel. Bei Ausgrabungen in Branč fand man Torsos von vier quadratischen Schüsseln (Abb. 1 : 1; 2 : 1, 2, 4); drei von ihnen sind am Innenboden mit Querrillen verziert. Aus gestörten Gräbern in Očkov stammt das Fragment einer quadratischen Schüssel mit eingestempelter Rosette am Innenboden.

Zeitlich entsprechende Funde aus der Südwestslowakei entfallen vor allem in die jüngere römische Kaiserzeit. Doch kann vorausgesetzt werden, daß ihr Vorkommen, ähnlich

wie in Mähren, bereits im Verlauf der älteren Kaiserzeit begann (Stufe B₂). Anscheinend gilt allgemein folgende Entwicklungstendenz: die einfachen quadratischen Schüsseln stehen am Anfang der typologischen Reihe, die wannenförmig gerundeten und verzierten Schüsseln sind entwicklungsmäßig und chronologisch fortgeschrittener.

Das Vorkommen formenkundlicher Vorlagen und Parallelen zu den quadischen quadratischen Schüsseln im vorrömischen und frühromischen wie auch svebischen Fundmilieu im Raum zwischen unterem Rhein und unterer Elbe (Bockius 1990) inspiriert den Autor zur Hypothese über einen engen Zusammenhang der pertraktierten Keramikform mit regen Kontakten beider Gebiete, evtl. mit dem Vorstoß ihrer germanischen Träger (der svebischen Quaden?) aus dem westlichen Siedlungsraum zur mittleren Donau hin.

Bei den Erwägungen über die Funktion der quadratischen Schüsseln, die formenkundlich etwa ursprünglich durch die Nachahmung der in Holz realisierten kahnförmigen Gefäße in anorganischem Material inspiriert waren, setzt der Autor ihre gewisse außergewöhnliche, nicht alltägliche Benützung voraus. Er beachtet die Spuren eines Urnenharzüberzuges auf der äußeren Standfläche mehrerer Exemplare. Er erwägt über die Möglichkeit ihrer speziellen Verwendung bei der Zubereitung oder beim Servieren bestimmter außergewöhnlicher Speisen, oder über die Ausnützung bei irgendwelchen Heilpraktiken. Am wahrscheinlichsten scheint ihm die Benützung bei irgendwelchen unbekanntem magischen oder kultischen Praktiken bei jenem barbarischen Bevölkerungsverband, der eine enge Beziehung zur ursprünglichen altgermanischen religiösen Vorstellungswelt hatte.

SPORNÝ (?) NÁLEZ RÍMSKÝCH MINCÍ Z PODHORODE (PROBLÉM HODNOVERNOSTI HROMADNÝCH NÁLEZOV RÍMSKÝCH MINCÍ)

EVA KOLNÍKOVÁ

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV NITRA

V nálezovom fonde rímskych mincí zo Slovenska, ale aj z iných oblastí, sa vyskytujú hromadné nálezy, ktoré sa považujú za neisté, sporné. Ich pramenná hodnota, možnosť plného využitia pre interpretáciu dejinných procesov sa tým problemizuje alebo úplne stráca. Len širšia analýza príčin, ktorými bývajú spochybnované, môže prispieť k zrejmeniu sporných súvislostí, viesť k rehabilitácii alebo potvrdiť ich dubiózny charakter.

Načrtnutý problém sa týka aj súboru rímskych mincí z Podhorode (okr. Michalovce), na východnom Slovensku. O záchranu tohto, ako aj ďalších nálezov mincí, najmä z východoslovenskej oblasti sa zaslúžil V. Budinský-Krička.¹

Od získania roku 1946 Štátnym archeologickým ústavom v Turč. Sv. Martine sa podhorodský súbor rímskych mincí považoval za sporný. Preto neskôr ani nebol zahrnutý do súpisu nálezov rímskych mincí zo Slovenska, uvádza sa tu len medzi "nesprávnymi alebo spornými náleziskami" (Ondrouch 1964, s. 173).²

Prvú správu o náleze v Podhorodi čoskoro po jeho získaní zverejnil V. Budinský - Krička. Upozornil v nej na najdôležitejšie nálezové údaje (Budinský-Krička 1942, s. 272), pričom sa opieral o korešpondenciu s nálezcem J. Dudíkom.³ Úvádza sa v nej, že J. Dudík, učiteľ Štátnej meštianskej školy v Sobranciach, našiel mince 1.6.1946 "v zrúcaninách tamojšieho zámku" (neskôr sa už hovorí o podhorodskom hrade) v chotári obce Podhorod" (spočiatku sa uvádzal chotár susedných Choňkoviec, nálezcia neskôr tento údaj spresnil). Uložené boli plytko v zemi, pohromade, asi 15 cm pod povrchom. Nálezcia predpokladal, že pôvodne "boli pravdepodobne v plátenom mešci, ktorý sa rozpadol" (list z 28.8.1946). Vyslovil tiež domnienku, že mince do zeme ukryl "dajaký gróf, žobrák alebo numizmatik pred smrťou alebo inou udalosťou okolo polovice 17. storočia" (tamže). Kupodivu, obidve domnienky nálezcia (o uložení mincí v mešci a o ich pôvodnom majiteľovi, či dobe ukrytia) sa prevzali do odborných správ o náleze ako fakty. Nález sa preto od začiatku spochybnoval, neskôr aj na základe iných okolností.

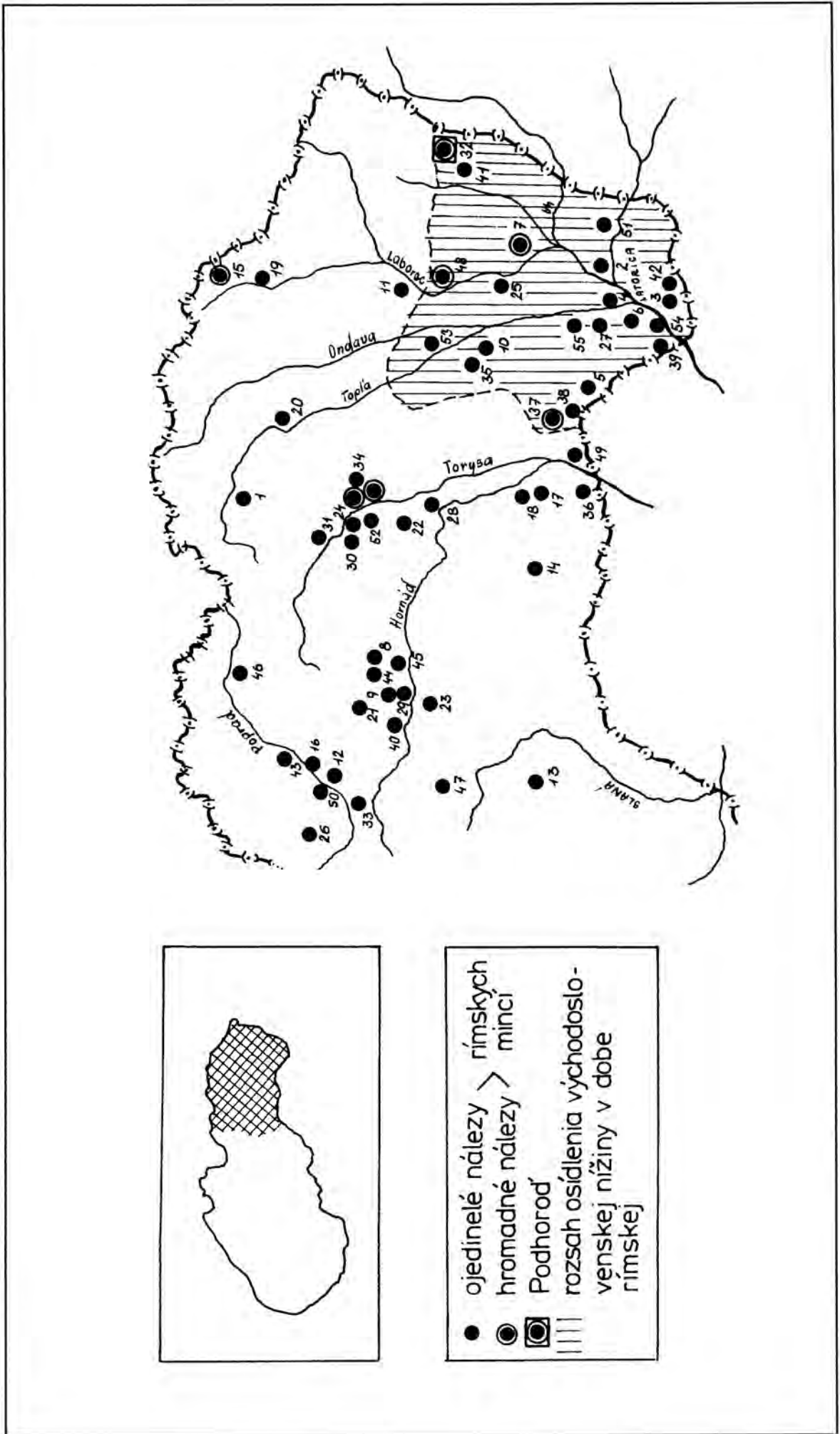
Čoskoro po obdržaní mincí od nálezcia,⁴ obrátilo sa vedenie Štátneho archeologického ústavu na odborníkov so žiadosťou o ich určenie a ocenenie. Posudky zhotovili dr. L. Kraskovská (Slovenské múzeum v Bratislava) a dr. G. Skalský (Národné múzeum v Prahe). Obidvaja odborníci mali k dispozícii len fotografie (v posudkoch na to upozorňujú), nie originály mincí.⁵ Podľa L. Kraskovskej

súbor mal v tom čase hodnotu 1300 Kčs. Neskôr (27.9.1947) boli mince poštou postúpené Štátnemu východoslovenskému múzeu v Košiciach,⁶ kde našli trvalé uloženie⁷ Prehľad dvadsiatich štyroch mincí zastúpených v podhorodskom súbore sa uvádza v prílohe 1.⁸

Hodnovernosť tohto nálezu, jeho priamy súvis s dobou rímskou a s územím dnešného východného Slovenska spochybňujú, podľa väčšiny autorov, ktorí s ním prišli do styku (Krakovská 1946, 2; Budinský - Krička 1949, 272; Ondrouch 1964, 173 - tu aj pochybnosti K. Andela; Slivka - Vallašek 1991, s. 179), najmä tieto okolnosti: a. veľký časový rozsah zastúpených mincí, b. nezvyklá štruktúra panovníkov a mincových nominálov, c. ojedinelosť v danom regióne, neistá náväznosť na jeho osídlenie v dobe rímskej, d. problematické nálezové súvislosti, nedôvera voči osobe nálezcia. Pretože dosiaľ sa tieto pochybnosti dostatočne neanalyzovali, považujem za funkčné pokúsiť sa o to kvôli rehabilitácii podhorodského nálezu, ale zároveň aj v snahe o načrtnutie niektorých všeobecných problémov hodnovernosti hromadných nálezov rímskym mincí.

a. Časový rozsah podhorodského komplexu rímskych mincí vymedzujú razby z rokov 22-37 (Tiberius pre Augusta) a 276 po Kr. (Florianus). Ide o časové rozpätie, ktoré sa mnohým jeho posudzovateľom javilo ako príliš široké, spochybňujúce. Aj keď pôvodné určenie najstaršej mince bolo treba opraviť (je ňou razba cisára Tiberia na počesť Augusta z rokov 22-37 po Kr. a nie Agrippov až z rokov 27-12 pred Kr., ktorý je zhodou okolností tiež nesprávne určený; Ondrouch 1964, 173), čím došlo k posunu spodnej hranice, i tak sú v ňom zastúpené mince z obdobia cca 250-tich rokov. Vo východoslovenskom regióne je to jediný hromadný nález tohto druhu. V iných oblastiach podunajského barbarika, na sever a východ od stredného Dunaja má však viaceré analógie. Evidujú sa tu hromadné nálezy z 3. a 4. stor., resp. aj mladšie, so zastúpením starších mincí.⁹

Treba ale upozorniť, že mnohé z týchto nálezov sú staršieho dáta, zachovali sa o nich nedostatočné nálezové údaje. Znižuje sa tým ich zrovnávací hodnota vo vzťahu k podhorodskému nálezu; pri analýze problému a formulovaní záverov sa vyžaduje obozretný postup¹⁰ Na druhej strane hodnovernosť niektorých z nich podporuje fakt, že sa našli uložené v hlinenej nádobe¹¹ (vo viacerých prípadoch sa však nádoba nešpecifikuje; žiaľ, ani raz nebola chronologicky určená). Zisťujú sa však medzi nimi aj také,

Obr. 1 Mapa nálezísk rímskych mincí vo východoslovenskej oblasti. Číslo sa zhodujú s číslovaním v katalógu (príloha 3).

ktoré majú jednoznačne novodobý charakter (sú v nich zastúpené novodobé elementy).¹²

Pri kategorizácii hromadných nálezov z 3.-4. stor. sa komplexy s vrstvou starších mincí označujú ako "dlhodobozhromažďované peňažné obnosy" (Kropotkin 1961, 19, tab. 4. - "klady dliteľnovo nakoplenija"). Na rozdiel od peňažných súborov, v ktorých sú zastúpené mince z krátkočasového úseku, upiera sa im schopnosť dokumentovať štruktúru obeživa v dobe reprezentovanej najmladšou mincou (Kropotkin 1961, 20). Vzťahuje sa to aj na tzv. peňažno-vecné poklady, ktoré okrem mincí obsahujú iné predmety, napr. šperky (Kropotkin 1961, 19 - "denezno-veščevyje klady").¹³ Ak sa však "dlhodobozhromažďované obnosy" posudzujú z hľadiska peňažných pomerov v Rímskej ríši, nielen z úzkej lokálnej situácie v barbariku, možno na ne získať iný pohľad. (Odlišnou sa javí záležitosť s peňažno-vecnými pokladmi; predstavovali buď sústredenie drahého kovu kvôli spracovaniu v remeselníckych dielňach v barbariku, alebo ako "poklad" boli výrazom majetku, spoločenského postavenia toho, komu patrili).

Najmä v 3. storočí poznačila vývoj rímskeho štátu hlboká politická, spoločenská a ekonomická kríza. Prejavila sa aj v jeho mincovníctve, permanentným zhoršovaním kvality peňazí, aj ich nedostatkom. V peňažnom obehú nastala destabilizácia a chaos. Až do úplného rozpadu včasnociárskeho peňažného systému, v pol. 3. stor., uplatňovali sa v obehú aj včasnociárske bronzové mince (as, dupondius, sestercius) z prvých dvoch storočí. Ako platidlá značne vysokej hodnoty sa aj tezaurovali (Kunisz 1989, s. 23; svedčia o tom početné hromadné nálezy rímskych bronzových mincí ukrytých v 3. štvrtine 3. storočia na území Itálie a Sicílie, so zastúpením včasnociárskeho bronzov). Najmä v 2. pol. 3. stor. došlo v dôsledku tohto vývoja k "akostne silne diferencovanej štruktúre peňažného obehu" (Kunisz 1989, s. 23). Nedostatok peňazí spôsobil, že rímsky štát musel tolerovať naturálnu platbu daní (Kunisz 1979, s. 97).

Z takéhoto zorného uhla sa hromadné nálezy podhorodského typu, ani vzhľadom na široký časový rozsah zastúpených mincí, nejavia ako umelo vytvorené novodobé celky. Predstavujú skôr peňažné súbory, v ktorých sa odzrkadľuje situácia v rímskom mincovníctve a peňažnom obehú v dobe po polovici 3. storočia. Z naznačených faktov vyplýva zároveň, že ani na území barbarika sa ich v tomto období nezaznamenáva väčší počet. Nedostatok peňazí v rímskom štáte, jeho hospodársko-politický stav, sa tak odráža aj v nálezovom fonde mincí z barbarických oblastí.¹⁴

Vychádzajúc z uvedených pozorovaní, široké časové rozpätie hromadného nálezú z Podhorode by teda nemalo byť dôvodom sporov o jeho autentičnosť, pokiaľ ho jednoznačne nespochybňujú iné okolnosti.

b. Za takú sa považuje aj jeho štruktúra. Tvoria ho totiž rôznorodé mince, nielen z chronologického hľadiska, ale aj pokiaľ ide o nominály a druh kovu. Väčšinou sa očakáva, že hromadný nález reprezentuje jednoliaty celok, vtedy sa nejavia problematcky. Podhorodskému súboru sa vyčíta, že ho tvorí súvislý rad mincí od Tiberia po Floriana. U mnohých to vyvoláva dojem, že súbor má sekundárny charakter, predstavuje novodobú numizmatickú zbierku. Z prehľadu panovníkov zastúpených v náleze (príloha 2, absentujúci sú vyznačení pomlčkou) však vyplýva, že to nie je tak. Nie je

doložený ani súvislý rad panovníkov, ani ich nereprezentuje vždy len jedna minca (v piatich prípadoch sú po dvoch), čo sa tiež uvádza ako spochybňujúci argument.

V nálezových súboroch rímskych mincí sú poväčšine zastúpení panovníci vo viac-menej súvislom alebo rôzne prerušovanom rade, z časového úseku ohraničeného najstaršou a najmladšou mincou. A to vždy v závislosti na dobe, v ktorej peňažný súbor vznikol. V jeho štruktúre sa tak odráža reálna situácia v politickom vývoji rímskeho štátu, v jeho peňažnom obehú, do istej miery sa v nej odzrkadľujú aj pomery v barbariku. V porovnaní s inými hromadnými nálezmi podobného zloženia by teda ani uvedené skutočnosti nemali predstavovať dôvod k spochybňovaniu hodnovernosti podhorodského nálezú.

V hromadných nálezoch najmä z 3. storočia sú zastúpené aj rozličné druhy nominálov (napr. v susednom Malopolsku: Kunisz 1985, č. 88/III, 206/I, 311), tak ako je to v podhorodskom súbore /pozri prílohu 2/. Preto spoluvýskyt veľkých bronzových nominálov, antoninianov, strieborného denára tu nemôže byť príčinou pre jeho jednoznačné spochybňovanie. Podozrenie, že v Podhorodi ide o novodobú zbierku zoslabuje tiež okolnosť, že niektoré exempláre sú značne opotrebované, nereprezentujú efektne zbierkové položky. V prospech autenticity tohto nálezú hovorí fakt, že všetky podhorodské mince predstavujú razby mincovne v Ríme. Je to aj dôvod k predpokladu, že tento peňažný obnos nevznikol náhodne, zozbieraním príležitostne nájdených mincí (o čom sa tiež pri jeho hodnotení uvažuje), ale predstavuje pôvodný súbor. Pravdepodobne bol vytvorený v oblasti blízkej miestu razby.

Za autentičnosť nálezú sa prihovára aj zistenie, že pozostáva takmer výlučne z bronzových mincí (pomer bronzú a striebra je 23 : 1, pozri prílohu 2). Pri posudzovaní výskytu bronzových mincí v barbariku sa uvažuje aj o tom, že tu mohli predstavovať export suroviny z impéria, určenej na výrobu bronzových ozdôb. Ako protiargument sa ale uvádza, že vývoz mincí by sa Rímu nevyplácal, za týmto účelom vyvážali iné, masívnejšie bronzové predmety, resp. priamo bronzovú surovinu. V tejto súvislosti sa za najpravdepodobnejší považuje názor, že Rimania používali staré bronzové mince v obchodnom styku s barbarmi (Godlowski 1965, 49-50, pozn. 107).

V zmysle týchto hypotéz, ale aj z hľadiska peňažných pomerov v impériu, by súbor mincí z Podhorode mohol predstavovať peňažný obnos - vlastníctvo rímskeho alebo provinciálneho kupca - určený pre obchod v barbariku. Na území dnešného východného Slovenska naznačuje smer obchodných záujmov z juhu k severným alebo severovýchodným trhom, v priebehu 2. pol. 3. storočia. Môže však predstavovať aj výsledok už realizovaného obchodu domáceho obchodníka alebo vlastníctvo inej osoby. Priaznivá hospodársko-politická situácia v tejto oblasti v mladšej dobe rímskej takúto interpretáciu nevyklučuje (Kolník 1971, 524, 527).

Z chronologického hľadiska sú v komplexe najpočetnejšie zastúpené mince z 1. pol. 3. stor.(7). Z doby pred predpokladaným ukrytím do zeme, z 2. pol. 3. stor., ich počet prudko klesá (3). Je to obvyklý jav v štruktúre hromadných nálezov mincí. Svedčí tiež v prospech hodnovernosti podhorodského súboru (pozri prílohu 2).

c. Ďalšou okolnosťou, ktorej posúdenie je dôležité pre overenie hodnovernosti komplexu z Podhorode, je nálezová situácia v danom regióne. A to jednak z hľadiska doterajších

nálezov minci, ale aj poznatkov o osídlení v dobe rímskej. Ak sú v súlade s podhorodským súborom, zvyšuje sa pravdepodobnosť jeho autenticity.

Východoslovenská oblasť je bohatá na nálezy rímskych minci, medzi nimi je aj značný počet hromadných náleзов (Kolníková 1972, prehľad; pozri prílohu 3 k tomuto príspevku a mapu nálezísk). Z pochopiteľných dôvodov, vzhľadom na odlišné historické podmienky, vzdialenosť od hranice impéria, aj intenzitu archeologického výskumu, nedosahuje hodnoty zaznamenané v západoslovenskom regióne. Napriek tomu sa v nálezoch rímskych minci z východného Slovenska odráža jeho výhodná geografická, ba z hľadiska komunikácií priamo strategická poloha. Jeho významné riečne spojnice, horské priechody, umožňovali obchodný, kultúrny a politický kontakt juhu so severom a východom. Intenzitu osídlenia východoslovenských úrodných nížin v dobe rímskej dosvedčujú početné archeologické sídliskové nálezy (Lamiová-Schmiedlová 1969). Mnohé z nich majú charakter importu z centra Rímskej ríše i z jej provincií naznačujú tak smer obchodných spojení (Lamiová-Schmiedlová 1986). Spolu s ostatnými nálezmi prispievajú k vytvoreniu komplexného obrazu osídlenia tejto oblasti v dobe rímskej (Jurečko 1987). Lokalita Podhorod' s nálezom rímskych minci nepochybne predstavuje jeho súčasť.

Obec Podhorod' leží 12 km severovýchodne od Sobraniec, na samom okraji osídlenia tohto regiónu v dobe rímskej, na jeho severovýchodnej hranici (Kolník 1978, 9a). Ťažisko sídliskového priestoru sa tu viazalo predovšetkým na východoslovenskú nížinu. Jej prirodzenú severovýchodnú hranicu tvoria Vihorlatské vrchy. Podhorod' je situovaná na rozhraní Vihorlatu a pohoria Popriečny. Nachádza sa na prechode z nížinnej oblasti do hornatého priestoru, cez Ruský Hrabovec do Uble, odtiaľ buď na východ, do povodia Uhu a k Užskému priesmyku, alebo opačným, severným a západným smerom (mapa M 34-117). Dôležitosť tejto spojnice z juhu na sever či severovýchod nepriamo akcentuje aj existencia stredovekého hrádka v severovýchodnej časti obce Podhorod' (mapa 38-23-05, kóta 408), v ruinách ktorého sa súbor minci údajne našiel (Slivka - Vallašek 1991, 178-179). V obci Podhorod' je nálezom niekoľkých črepov doložené aj sídlisko z mladšej doby rímskej (Andel 1955, 162; Lamiová - Schmiedlová 1969, 424, č. 77). Teda ani z hľadiska osídlenia tejto oblasti v dobe, v ktorej sa tu

predpokladá ukrytie tohto peňažného obnosu, ani na základe výskytu nálezov minci opäť nie je dôvod považovať hromadný nález z Podhorode za neistý.

c. Určité pochybnosti pri posudzovaní jeho vierohodnosti vznikajú v súvislosti s nálezovými údajmi a osobou nálezcu. Všetky doterajšie informácie o náleze sa opierajú iba o jeho písomnú výpoveď. Nikto ju neoveril v osobnom kontakte s ním, ani obhliadkou miesta nálezu (nie je o tom žiadny záznam; nepriamo, pri prieskume stredovekého hrádka to však urobili M. Slivka a A. Vallašek). Od prvého odborného hodnotenia nálezu sa bez overenia podstaty veci traduje názor, že nález je pochybný. Dokonca sa dáva do súvisu s prípadnou zbierkou starožitností na hrade Podhorod', čo však vzhľadom na charakter a datovanie tejto architektúry neprichádza do úvahy (Slivka - Vallašek 1991, 178-179). Dalo by sa zdať uvažovať aj o tom, ako naznačil nálezca, že mince tu niekto ukryl v dobe, keď hrádok bol už v ruinách. Keďže však ide väčšinou o bronzové mince, z dnešného hľadiska by dôvod takéhoto postupu bol ťažko vysvetliteľný. Vzhľadom na polohu miesta nálezu (prechod horským údolím, markantná vyvýšenina z hľadiska okolitého terénu) dá sa predpokladať, že tu ide o pôvodné nálezisko tohto súboru minci. Aj keď treba počítať i s tým, že pri výstavbe hrádka, pri zemných prácach, mohlo dôjsť aj k zmene pôvodnej polohy.

Ak by napokon nebol problém s "rozporuplnou" osobou nálezcu, ktorý bol údajne známy svojou zberateľskou vášňou, motivovanou predovšetkým lokalpatriotickými snahami o zviditeľnenie regiónu, v ktorom pôsobil, odpoveď by znela jednoznačne v prospech hodnovernosti podhorodského nálezu.¹⁵

V odborných súpisoch nálezov rímskych minci je veľa podobných komplexov ako je podhorodský, evidovaných medzi plnohodnotnými nálezmi, bez akýchkoľvek pochybností. Využívajú sa aj pre širšie hodnotenia pomerov v dobe rímskej, pretože ich v čase objavu nikto nespochybnil. Napriek tomu nie je zatiaľ možné hromadný nález z Podhorode rehabilitovať v celom rozsahu. Je to však úlohou ďalšieho bádania, i terénneho výskumu. Aj tak tento hromadný nález patrí do zoznamu nálezísk rímskych minci zo Slovenska, i keď zatiaľ iba s otáznikom.

POZNÁMKY

1. Tento príspevok vznikol na podnet univ. prof. dr. V. Budinského-Krička, DrSc. je venovaný jeho pamiatke. Prof. V. Budinský-Krička mal záujem o prehodnotenie hromadného nálezu rímskych minci z Podhorode, v liste autorke (zo 16.6.1991) napriek predošlým záverom vyjadril názor, že podhorodský nález je autentický.
2. V. Ondrouch tak urobil na základe listu K. Andela (zo 7.7.1960), v ktorom sa konštatuje, že "podhorodský nález je viac ako pochybný, najskôr patril nejakému zberateľovi".
3. Uložená je v archíve nálezových správ Archeologického ústavu SAV v Nitre a vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach. Prvý list adresoval V. Budinský-Krička nálezcu 25.7.1946. odpovede sú z 8. a 28.8.1946 a z 30.12.1946.
4. Odovzdal ich poštou na dvakrát (prir.č. 22/1946 a 70/1946). V korešpondencii o tom sú isté nezrovnalosti. Podľa určitých údajov nálezca dostal finančnú odmenu.
5. Prvé fotografie minci sú uložené vo fotoarchíve AÚ SAV, č. 423-426 a 445-446.
6. Prijal ich kustód J. Pásztor. Z korešpondencie vyplýva, že v Martine jednu mincu zabudli pribaliť.
7. Správkyni zbierky K. Zozulákovvej ďakujem za pomoc pri hodnotení tohto komplexu. Mince z Podhorode sa tu vedú pod prir. č. 2294/47; č. odb. num. kat. NÚ 15 510 - 15 173.

8. Určenie E. Kraskovskej (č.j. 446/46) a G. Skalského (č.j. 308/46) podľa Cohenovho katalógu V. Ondrouch doplnil podľa katalógu Mattingly-Sydenham, I-V. V prílohe I tohto príspevku sa uvádzajú mince prehodnotené, určenie je spresnené. Tie mince, ktoré sa t.č. nenachádzajú v expozícii Východoslovenského múzea sú doplnené o metrologické údaje. V odovzdávacom zozname ŠAÚ sa však uvádza 25 položiek a nie 24, ako to vyplýva z korešpondencie a odborných posudkov. V jednom z nich sa pod č. 25 vedie "bronzová medaila neznámeho určenia". V dobe odovzdávania minci z Martina do Košíc vznikli z toho nezrovnalosti. Neskôr sa vysvetlili tak, že k súboru pribudlo "malé pečatidlo neznámeho cechového majstra" (list J. Pásztor ŠAÚ z 15.10.1947). Keďže v liste J. Dudíka z 30.12.1946 je počet 25 prepísaný na 24 (alebo naopak) je evidentné, že do súboru minci pridal ešte niečo navyše. Tento predmet sa mi nateraz nepodarilo získať zo zbierok Východoslovenského múzea na preskúmanie.
9. Juhozápadné Slovensko: Nové Zámky - Ondrouch 1964, č. 492; Malopolsko: Bielsko, Wola Buchowska - Kunisz 1985, č. 8, 311; Mazovsko a Podlesie: Kutno, Mokracz - Kubiak 1979, č. 62, 81; Slezsko: Blotnica Strzelecka, Głubczyce, Kónczyce Małe, Wołany - Konik 1965, s. 30, 52, 74, 98, 156; Lotyšsko: Daugavpils - Kropotkin 1961, č. 1471; Litva: Vilkaš - Kropotkin 1961, č. 1402; východné Maďarsko - západné Rumunsko - severná Juhoslávia: Rařina, Biled.

- Keceľ I. Ormód - Gabler 1975, VIII, XIII, XV, XVIII Šašianu 1980 Morava; Chropyně, Brno - Pochitonov 1955, č. 1305, 1319; Čechy: Starý Kolín, Polná, Kolínsko - Pochitonov 1955, č. 731, 589, 593.
10. Nabáda k tomu aj Kunisz 1985, 250, pozn. 1 v súvislosti s nálezom z Woli Buchowskej. Často sa však aj sporné hromadné nálezy nekriticky využívajú pri hodnotení fondu náleзов rímskych mincí. Napr. z územia Čiech (Nemeškalová-Jiroudková 1961 - prehľadná tabuľka) sa medzi plnohodnotnými hromadnými nálezmi uvádzajú mnohé sporné aj napriek tomu, že v súpise náleзов (Pochitonov 1955) sa nekvalifikujú ako hromadné nálezy. Takýto postup a navyše ďalšie nekritické preberanie nepreverených faktov (ako Wielowiejski 1977, 421-422, tab. II) môže viesť len k skresleným záverom.
11. Ide hlavne o náleziská: Bielsko, Wola Buchowska, Kutno, Blotnica Strzelecka, Wilkaj, Starý Kolín.
12. V hromadnom nález z Starého Kolína mali republikánske mince, jeho najstaršia súčasť, prítavené ušká pre novodobú retiazku-Pochitonov 1955, č. 731. Tento fakt sa však pri hodnotení hromadných náleзов z Čiech nerespektuje - Nemeškalová - Jiroudková 1961, tabuľka.
13. Na Slovensku k nim patrí hromadný nález zo Selcie. Okrem strieborných mincí, denárov z obdobia vlády Traiana až Diána Juliana obsahoval aj dve strieborné spony, ktoré súbor datujú do konca 4., resp. na začiatok 5. stor.- Ondrouch 1964, 307; Pieta 1987, 387-388.
14. Napr. V. V. Kropotkin (1961, 18-19) konštatuje na území východnej Európy rapidný pokles náleзов mincí z 3.-4. stor.: v 3. stor. úplnu absenciu hromadných náleзов. Tak je to aj v iných oblastiach barbarika, kde J. Wielowiejski (1977, 424) pre obdobie rokov 236-284 zaznamenal jediný hromadný nález z Nussdorfu (Norikum). Konštatuje zároveň isté analógie medzi Norikom, východným Slovenskom a východným Maďarskom, s ohľadom na výskyt hromadných náleзов.
15. Názor o osobe nálezcu sa šíri len ústnym podaním, bez konkrétnejších dôkazov. Zatiaľ sa nepodarilo získať odpovede na písomné výzvy adresované pamätníkom i obci Podhorod. Z archivovanej korešpondencie možno však na obranu nálezcu napr. uviesť, že ak by si bol nález vymyslel, nesnažil by sa neskôr spresniť nálezisko, keď si ho na úrade overil. Aj priznanie, že mince najprv sám vyčistil, aby vedel o čo ide, napovedá v jeho prospech. V konečnom dôsledku v jeho prospech svedčia aj viaceré údaje z jeho korešpondencie, žiaľ nesprávne pretlmočené. Podľa stručnej informácie dr. M. Slivku, autora správy o podhorodskom hrádku, údaje o poklade mincí sa v obci trajújú.
- Obecný úrad v Podhorodí listom z 22.2.1993 oznámil, že ani v obecnej kronike, ani medzi občanmi nezistil údaje o tomto náleze a že nálezca J. Durdík zomrel ca pred 4 rokmi.

LITERATÚRA

- ANDEL, K. 1955: Výsledok archeologického prieskumu na zemplisko - užskej nížine v rokoch 1953-1954. In: Vlastivedný sborník 1. Košice, s. 144-171.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1949: Výskumy Štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine r. 1946 a 1947. In: Historica Slovaca 6-7, 1948-1949, Bratislava, s. 272.
- GABLER, D. 1975: Zu Fragen der Handelsbeziehungen zwischen den Römern und den "Barbaren" im Gebiet östlich von Pannonien. In: Römer und Germanen in Mitteleuropa. Berlin, s. 87-121.
- GODŁOWSKI, K. 1965: Wymiana handlowa ludności kultury przeworskiej na Górnym Śląsku z imperium rzymskim. Archeologia 16, s. 28-62.
- CHOVANEC, J. 1990: Rímsky denár Septimia Severa z Novosadu. In: Slovenská numizmatika 11. Bratislava, s. 254-255.
- JUREČKO, P. 1981: K problematike kultúrno-spoločenských vzťahov na sídliskách z doby rímskej na východnom Slovensku. Slovenská archeológia 29, s. 313-339.
- KOLNÍK, T. 1971: Prehľad a stav bádania v dobe rímskej a sťahovaní národov. Slovenská archeológia, 19, s. 499-558.
- KOLNÍK, T. 1978: Osídlenie v dobe rímskej. In: Atlas SSR, 9a.
- KOLNÍKOVÁ, E. 1972: K interpretácii náleзов rímskych mincí na Slovensku. In: Slovenská numizmatika, 2. Bratislava, s. 7-114.
- KOLNÍKOVÁ, E. 1978: in: Nálezy mincí na Slovensku 3. Bratislava.
- KOLNÍKOVÁ, E. 1986: Kritický rozbor a klasifikácia náleзов rímskych mincí na Slovensku. In: Slovenská numizmatika 9. Bratislava, s. 59-97.
- KOLNÍKOVÁ, E.- HUNKA, J. 1988: Prírastky mincí v AU SAV v roku 1987. In: AVANS v roku 1987. Nitra, s. 77-82.
- KONIK, E. 1965: Znaleziška monet rzymskich na Śląsku. Wrocław.
- KRASKOVSKÁ, E. 1946: Nález rímskych mincí v (Choňkovciach) Podhorodí (okr. Sobrance). Archiv náleзовých správ AU SAV č. 446/46.
- KROPOTKIN, V. V. 1961: Klady rímskych monet na teritorii SSSR. Moskva.
- KUBIAK, S. 1979: Znaleziška monet rzymskich z Mazowsza i Podlasia. Wrocław.
- KUNISZ, A. 1979: Gospodarka pieniężna a gospodarka naturalna w okresie późnego cesarstwa rzymskiego. In: Acta universitatis Wratislaviensis No 449. Wrocław, s. 95-101.
- KUNISZ, A. 1985: Znaleziška monet rzymskich z Małopolski. Wrocław.
- KUNISZ, A. 1989: Obieg monetarny w cesarstwie rzymskim w I-IV wieku-cechy charakterystyczne. In: Prace i materiały Muzeum archeologicznego i etnograficznego w Łodzi. Seria numizmatyczna i konserwatorska 9. Łódź, s. 15-31.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. 1969: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei. Slovenská archeológia 17, s. 403-501.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. 1986: K otázke proveniencie mincí z doby rímskej na východnom Slovensku. In: Slovenská numizmatika 9. Bratislava, s. 131-144.
- MATTINGLY, H.- SYDENHAM, E. A.- reprint: The Roman Imperial Coinage. I-V/1.
- NEMEŠKALOVÁ-JIROUDKOVÁ, Z. 1961: K současným úkolům numismatiky doby římské. Památky archeologické 52, s. 436-441.
- ONDROUCH, V. 1964: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava.
- PIETA, K. 1987: Die Slowakei im 5. Jahrhundert. In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg, s. 385-397.
- POCHITONOV, E. 1955: Nálezy antických mincí. In: Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha, s. 92-308.
- SLIVKA, M.- VALLAŠEK, A. 1991: Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice.
- ŠAŠIANU, A. 1980: Moneda antică în vestul și nordvestul României. Oradea.
- WIELOWIEJSKI, J. 1977: Römische Schatzfunde zu beiden Seiten des norisch - pannonischen Limes. In: Studien zu den Militärgrenzen Roms 2. Bonn, s. 417-427.
- ZOZULÁKOVÁ, K. 1986: Hromadný nález rímskych mincí z Krivoštan (dnes Strážske), okres Michalovce. In: Slovenská numizmatika 9. Bratislava, s. 230-245.

Príloha I

PREHĽAD MINCÍ Z NÁLEZU V PODHORODI

Skratky: Ant- antoninianus, D - denár, Dp - dupondius, S - sestercius, RIC Mattingly - Sydenahm I-V/1.

Por. č.	Vydavateľ	Nominál	Razba z r.	Mincovňa	Hmotnosť 0	Katológ
1.	Tiberius(14-37) pre Augusta	Dp	22-37	Rím	-	RIC I s.95-96,7
2.	Caligula alebo Claudius I. pre Agrippu (+12 pr.Kr.)	As	37-54	Rím	9,164g 26 mm	RIC I (Tib.), 32
3.	Caligula alebo Claudius I. pre Agrippu (+12 pr.Kr.)	As	37-54	Rím	11,176g 27 mm	RIC I (Tib.) 32
4.	Claudius I. (41-54)	S	41	Rím	-	RIC I 64
5.	Nero (54-68)	As	54-68	Rím	-	RIC I 198
6.	Vespasianus (69-79)	As	71	Rím	9,317g 26,2mm	RIC II 482
7.	Vespasianus pre Tita	Dp	74	Rím	11,052g 27 mm	RIC II 665
8.	Titus (79-81)	As	80-81	Rím	9,127g 27 mm	RIC II 129 a
9.	Traianus (98-117)	Dp	103-111	Rím	-	RIC II 490
10.	Hadrianus (117-138)	As	119-122	Rím	11,089g 24,5 mm	RIC II 574
11.	Antoninus Pius (138-161)	D	152-153	Rím	2,645g 17 mm	RIC III 221
12.	Marcus Aurélius (161-180)	As	164-165	Rím	10,960g 25 mm	RIC III 897
13.	Marcus Aurélius pre Faustinu II. (+175)	S	176-180?	Rím	23,338g 30 mm	RIC III 1692
14.	Septimius Severus (193-211)	As	194	Rím	8,530g 23 mm	RIC IV/1 665
15.	Caracalla (198-217)	Dp	210-213	Rím	-	RIC IV/1 503
16.	Alexander Severus (222-235)	S	222-231	Rím	24,891g 32 mm	RIC IV/2 626
17.	Gordianus (238-244)	S	241-243	Rím	-	RIC IV/3 300
18.	Gordianus (238-244)	S	243-244	Rím	21,108g 32 mm	RIC IV/3 319
19.	Philippus I. Arabs (244-249)	As	244-249	Rím	14,167g 28 mm	RIC IV/3 168
20.	Philippus I. Arabs (244-249)	As	244-249	Rím	13,720g 25 mm	RIC IV/3 168?
21.	Philippus II. (247-249)	As	247-249	Rím	-	RIC IV/3 255
22.	Traianus Decius (248-251)	S	249-251	Rím	19,571g 28 mm	RIC IV/3 124
23.	Gallienus (253-268)	Ant	267-268	Rím	2,496g 20 mm	RIC V/1 176
24.	Florianus (276)	Ant	276	Rím	4,339g 22 mm	RIC V/1 27

Príloha 2

ŠTRUKTÚRA NÁLEZU Z PODHORODE PODEA

- I - panovníkov,
 II - nominálov,
 III - kovu,
 IV - časových kritérií

I: Panovníci zastúpení v náleze, - vyznačuje absenciu;
 + počty mincí

II: nominály

denár	1
antoninianus	2
sestercius	6
dupondius	4
as	11

III: kovy

Ar	1
Ac	23

IV: časové kritériá v polstoročných intervaloch

1. pol. 1. stor. po Kr.	2
2. pol. 1. stor.	6
1. pol. 2. stor.	2
2. pol. 2. stor.	4
1. pol. 3. stor.	7
2. pol. 3. stor.	3

Tiberius	1
-	-
Caligula al. Claudius I.	2
-	-
Claudius I.	1
Nero	1
-	-
Vespasianus	2
Titus	1
-	-
-	-
Traianus	1
Hadrianus	1
Antoninus Pius	1
Marcus Aurelius	2
-	-
-	-
Septimius Severus	1
Caracalla	1
-	-
Alexander Severus	1
-	-
Gordianus III	2
Philippus I. Arabs	2
Philippus II.	1
Traianus Decius	1
-	-
-	-
Gallienus	1
-	-
-	-
-	-
-	-
Florianus	1

NÁLEZISKÁ RÍMSKYCH MINCÍ Z ÚZEMIA VÝCHODNÉHO SLOVENSKA (ku koncu roka 1992).

JN jednotlivý nález, HN hromadný nález, S nález zo sídliska z doby rímskej, H nález z hrobu, Nález I = Ondrouch 1964, Nález III = Kolníková 1978. Číslovanie katalógu zhodné s číslami na mape - obr. 1.

1. BARDEJOV, JN, Antoninus Pius (Kolníková 1986, s. 90, pozn. 36)
2. BEŠA, okr. Trebišov, JN, Marcus Aurelius (Nálezy I, 290)
3. BODROG, okr. Trebišov, JN, neurčený (Nálezy I, 548)
4. BREHOV, okr. Trebišov, neurčený nález (Nálezy I, 555)
5. BYŠTA, okr. Trebišov, neurčený nález (Nálezy I, 544)
6. CEJKOV, okr. Trebišov, H, Antoninus Pius (Nálezy I, 243)
7. ČEČEHOV, okr. Michalovce, HN, Vitellius - Sept. Severus (Nálezy I, 314a)
8. GRANČ-PETROVCE, okr. Spiš. Nová Ves, neurčený nález (Nálezy I, 554)
9. HINCOVCE, okr. Spiš. Nová Ves, JN, Hadrianus (Nálezy I, 217)
10. HRIADKY, okr. Trebišov, JN, Traianus (Nálezy III, 40)
11. HUMENNÉ - Kudlovce, JN, neurčený nález (Nálezy I, 547)
12. HUNCOVCE, okr. Poprad, JN, neurčený nález (Nálezy I, 557)
13. CHYŽNÉ, okr. Rožňava, neurčený nález (Nálezy I, 183)
14. JASOV, okr. Košice-vidiek, JN, Aurelius Caesar (Nálezy I, 261)
15. KALINOV, okr. Humenné, HN, Traianus - Sept. Severus (Nálezy I, 309)
16. KEŽMAROK, JN, Philippus I?, Florianus, Diocletianus, Licinius, Constantinus I., Constantius II, (Nálezy I, 556; Kolníková -Hunka 1988, 79-80)
17. KOŠICE - BARCA, JN, Traianus (Nálezy I, 199)
18. KOŠICE - ŠACA, JN, Hadrianus (Kolníková 1986, 90, p. 39)
19. KRÁSNY BROD, okr. Humenné, JN, neurčená minca (Nálezy I, 552)
20. KUČÍN, okr. Bardejov, JN, Commodus, (Nálezy I, 301)
21. LEVOČA, okr. Spiš. Nová Ves, neurčený nález (Nálezy I, 553)
22. LUBOVEC, okr. Prešov, JN, Hadrianus (Nálezy III, 43)
23. MARKUŠOVCE, okr. Spiš. Nová Ves, JN, Antoninus Pius, Constantinus I. (Nálezy I, 267, 423)
24. MEDZANY, okr. Prešov, S, Marcus Aurelius (Kolníková 1986, s. 90, pozn. 37)
25. MICHALOVCE, JN, Traianus, Hadrianus, Constantinus I (Nálezy I, 211, 241, 428)
26. NOVÝ SMOKOVEC, okr. Poprad, JN, Antoninus Pius? (Nálezy I, 278)
27. NOVOSAD, okr. Trebišov, S, Valens? (Nálezy III, 116), Septimius Severus (Chovanec 1990, s. 254)
28. OBIŠOVCE, okr. Košice-vidiek, JN, Herennia Etruscilla, Valerianus II, Theodosius I.?, Justinianus I.? (Nálezy I, 356 a, 371, 562, 573)
29. ODORÍN, okr. Spiš. Nová Ves, JN, Diocletianus, Galerius Maximianus (Nálezy I, 400, 415)
30. OSTROVANY, okr. Prešov, H, Herennia Etruscilla (Nálezy I, 356); S, Traianus (Kolníková - Hunka 1988, 81)
31. PEČOVSKÁ NOVÁ VES, okr. Prešov, JN, Gratianus (Nálezy III, 118)
32. PODHOROŽ, okr. Michalovce, HN? Tiberius-Florianus (Nálezy I, s. 173)
33. POPRAD, JN, Nero (Nálezy I, 170)
34. PREŠOV, HN I, Traianus - Marcus Aurelius (Nálezy I, 295a), HN II, republ. denáre - Lucius Verus (Nálezy III, 52), S, Constantius II. (Nálezy I, 457)
35. SEČOVSKÁ POLIANKA, okr. Vranov n/Topľou, JN, Domitianus (Nálezy I, 398)
36. SEŇA, okr. Košice-vidiek, S, Faustina ml. (Nálezy I, 289), Commodus (Nálezy III, 56)
37. SLANEC, okr. Košice-vidiek, HN?, Caracalla - Gallienus (Nálezy I, 370)
38. SLOVENSKÁ HUTA, okr. Košice-vidiek, JN, Traianus (Kolníková 1986, s. 90, pozn. 38)
39. SLOVENSKÉ NOVÉ MESTO, okr. Trebišov, HN z doby Traianovej (Nálezy I, 206)
40. SMÍŽANY, okr. Spiš. Nová Ves, JN, Faustina st. (Nálezy I, 247)
41. SOBRANCE, okr. Michalovce, neurčený nález (Nálezy I, 545)
42. SOMOTOR-VÉCS, okr. Trebišov, JN, Hadrianus, Antoninus Pius (Nálezy I, 227, 274), Domitianus (Nálezy III, 37)
43. SPIŠSKÁ BELÁ, okr. Poprad, JN, Faustina st., Aurelianus + neznámy počet Spišská Belá-Podolíneč-Spišská Magura (Nálezy I, 242, 382, 558), Severina (Nálezy III, 87)
44. SPIŠSKÉ PODHRADIE, okr. Spiš. Nová Ves, JN, Traianus (Nálezy III, 42), Licinius (Nálezy I, 417)
45. SPIŠSKÉ VLACHY, okr. Spiš. Nová Ves, neurčený nález (Nálezy I, 551)
46. STARÁ LUBOVŇA, JN, Licinius I (Nálezy I, 418a)
47. STRATENÁ, okr. Rožňava, JN, Iulia Domna, Gallienus, Claudius II., Constantinus I, Licinius, Constantinus II (Nálezy I, 313, 363, 447)
48. STRÁŽSKE - KRIVOŠTANY, okr. Michalovce, HN, Maximianus Herculus? - Valens (Zozuláková 1986)
49. TRSTENÉ PRI HORNÁDE, okr. Košice-vidiek, S, Faustina ml., Antoninus Pius (Kolníková 1986, s. 90, pozn. 40)
50. VEĽKÁ LOMNICA, okr. Poprad, JN, Commodus (Nálezy I, 305)
51. VEĽKÉ KAPUŠANY, okr. Trebišov, JN, Hadrianus, Antoninus Pius, Iulia Maesa (Nálezy I, 239, 324)
52. VEĽKÝ ŠARIŠ, okr. Prešov, JN Gallienus (Nálezy I, 362)
53. VRANOV NAD TOPLŤOU, JN, Philippus I., Gallienus (Nálezy III, 82)
54. ZEMPLÍN, okr. Trebišov, JN, Hadrianus, (Nálezy I, 215)
55. ZEMPLÍNSKE HRADIŠTE, okr. Trebišov, JN, Commodus (Nálezy III, 57)

UMSTRITTENER (?) FUND RÖMISCHER MÜNZEN AUS PODHORODĚ (PROBLEM DER GLAUBWÜRDIGKEIT VON HORTFUNDEN RÖMISCHER MÜNZEN)

EVA KOLNÍKOVÁ

Im J. 1946 wurde in der Gemeinde Podhorod' (Bez. Michalovce) in der Ostslowakei ein Hortfund von 24 römischen Münzen gefunden (Übersicht in der Beilage 1-2). Bereits im ersten publizierten Bericht (Budinský-Krička 1949) wurde er als fraglich bezeichnet. So wird er auch im Fundverzeichnis römischer Münzen aus der Slowakei angeführt (Ondrouch 1964, 173). Im Streben nach Rehabilitierung dieses Fundes analysiert die Autorin sämtliche Umstände, wegen welcher ihn viele Autoren bezweifelt haben: a) große zeitliche Spannweite, b) ungebräuchliche Struktur der Herrscher und Nominalien, c) Vereinzeltheit in der gegebenen Region, unsichere Anknüpfung an ihre Besiedlung in römischer Zeit, d) problematische Fundzusammenhänge. Mißtrauen gegenüber der Person des Finders. Zugleich skizziert sie manche allgemeine Probleme der Glaubwürdigkeit der Hortfunde römischer Münzen. Die Zweifel über die Authentizität des Hortfundes aus Podhorod' zu beseitigen versucht sie durch Analogien aus anderen barbarischen Gebieten, durch das Suchen von Zusammenhängen mit der wirtschaftlich-politischen und Währungs-Krisensituation im römischen

Reich, durch Aufklärung der Verhältnisse im Barbarikum, durch eine Zusammenfassung bekannter Funde römischer Münzen aus dem ostslowakischen Gebiet (Beilage 3, Karte 1) und durch archäologische Erkenntnisse über seine Besiedlung in römischer Zeit. Sie beruft sich auch auf die günstige geographisch-strategische Lage des Fundortes an der Trasse der wichtigen Süd-Nord bzw. Nordost-Verbindung. Aufgrund des Studiums der Korrespondenz und anderer Archivmaterialien über den Fund stellt sie fest, daß manche Information des Finders ungenau, zu Ungunsten der Glaubwürdigkeit des Fundes interpretiert wurden.

Die Autorin konstatiert, daß der Hortfund römischer Münzen aus Podhorod' mit dem Inhalt älterer Prägungen einen authentischen Geldbetrag aus der zweiten Hälfte des 3. Jh. repräsentiert - das Eigentum eines römischen oder provinzial-römischen Händlers (sämtliche Münzen stammen aus einer Prägestätte in Rom), evtl. eines Angehörigen der örtlichen Population. Sie reiht ihn in das Verzeichnis römischer Münzfunde aus der Slowakei ein, jedoch im Streben nach Objektivität setzt sie vorderhand ein Fragezeichen zur Person des Finders.

SOME DATA ON THE HISTORY OF THE UPPER TISZA REGION IN THE ROMAN AGE

ESZTER ISTVÁNOVITS

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM - NYIREGYHÁZA

Szatmár-Bereg plain is a characteristic unit of the territory of the Upper Tisza region. The formation of the surface of this area strongly cut by Tisza and its tributaries, the changes of the vegetation cover were determined mainly by the water. Frequent floods made it possible for people to settle down only on high places (Frisnyák 1985. 77-85.), (Fig. 1.)

The larger part of the area - belonging to present Hungary - is still considered to be a white spot from the point of view of archaeological research. In this article I am making an attempt of surveying the present situation of the research of the region. The number of sites of the Roman Age is very little, most of them are known only from field surveys and considered to be stray finds (Istvánovits-Kurucz-Lőrinczy 1988., Istvánovits-Kurucz 1992.). We hardly know any traces of cemeteries. The rare exceptions (Nagyvarsány and Vásárosnamény-Hajnal u.) can be determined as armed burials of the Vandal Victovals (Przeworsk culture). (Table I-II.)

Most of the finds of Szatmár-Bereg plain come from settlements found during field survey or earth works. Usually we find stamped sherds among them. These sites belonging to the so-called Bereg culture (Csallány 1966.) are the following (Istvánovits 1986.61-62.) (Fig.2.):

1. Barabás-Petend
2. Beregdaróc-Baji tanya
3. Beregdaróc-Belterület
4. Beregdaróc-Beregszászi erdő
5. Beregdaróc-Ducskás
6. Beregdaróc-Vályogvető
7. Beregsurány-Gorond
8. Beregsurány-Kertalja
9. Beregsurány-Köpe
10. Beregsurány-Vásárostóhát
11. Cégénydányád
12. Csenger-Halomdomb
13. Csenger-Némctag
14. Csenger-Sanyi-kert
15. Csenger (precise site unknown)
16. Gacsály
17. Garbolc
18. Gulács
19. Ilk

20. Jánd
21. Kisvarsány-Hidéri
22. Kisvarsány-Papoké
23. Mátészalka-Fekesszeg
24. Mátyus-Paptagja
25. Nábrád
26. Olcsva-Patay dűlő
27. Panyola-Ásottfók
28. Panyola-Kericeszeg
29. Panyola-Remeteszeg
30. Panyola-Nábrád közt
31. Szamosbecs
32. Szamostatárfalva
33. Szatmárceke
34. Tákos-Simon tag
35. Tarpa-Almatároló
36. Tarpa-Márki tanya
37. Tizsakerecseny-Ócskafalu
38. Vámosatya-Várelő
39. Vámosatya-Várszeg
40. Vámosoroszi
41. Vásárosnamény-Gergelyiugornya-Bag puszta
42. Vásárosnamény-Gergelyiugornya-Igényelt
43. Vásárosnamény-Gergelyiugornya-Reiner tag

The majority of stamped ceramics found here belong to the production of the biggest pottery center of the Upper Tisza region: the Beregsurány workshop. They are concentrated mostly on the Szatmár-Bereg plain, but they also reached the border of the Sarmatian territory in the south and west: Apagy-Peckéstanya, Balsa-Fecskepart, Beszterec-Vár, Buj-Földhordóhely, Kálmánháza-Tópart, Nyírlugos-Szennyes, Nyíregyháza-Belterület, Timár-Belterület, Tiszabercel-Nagyszék, Tizadob-Sziget, Tizsaeszlar-Temető, Tizsavasvári-Deákhalmi dűlő, Tizsavasvári-Utasér, Újfehértó-Táláshegy (Fig. 2). The territory of emission of the workshop is rather small in this direction, it doesn't go inner further the line of Tizadob- -Tizsavasvári-Újfehértó. Only one or two sherds were found at the Sarmatian sites, so we can not speak about their common spreading.

In eastern direction stamped ware can be found as far as the line of the Carpaths (Smishko 1960., Bidzilia 1971. 143., Balaguri 1980. 38., Dumitraşcu-Bader 1967. 62., Lazin 1981/82., Kotigoroshko 1991., 150-151., 164. etc.), though the low quality of published illustrations does not make it possible to decide whether these pieces belonged to

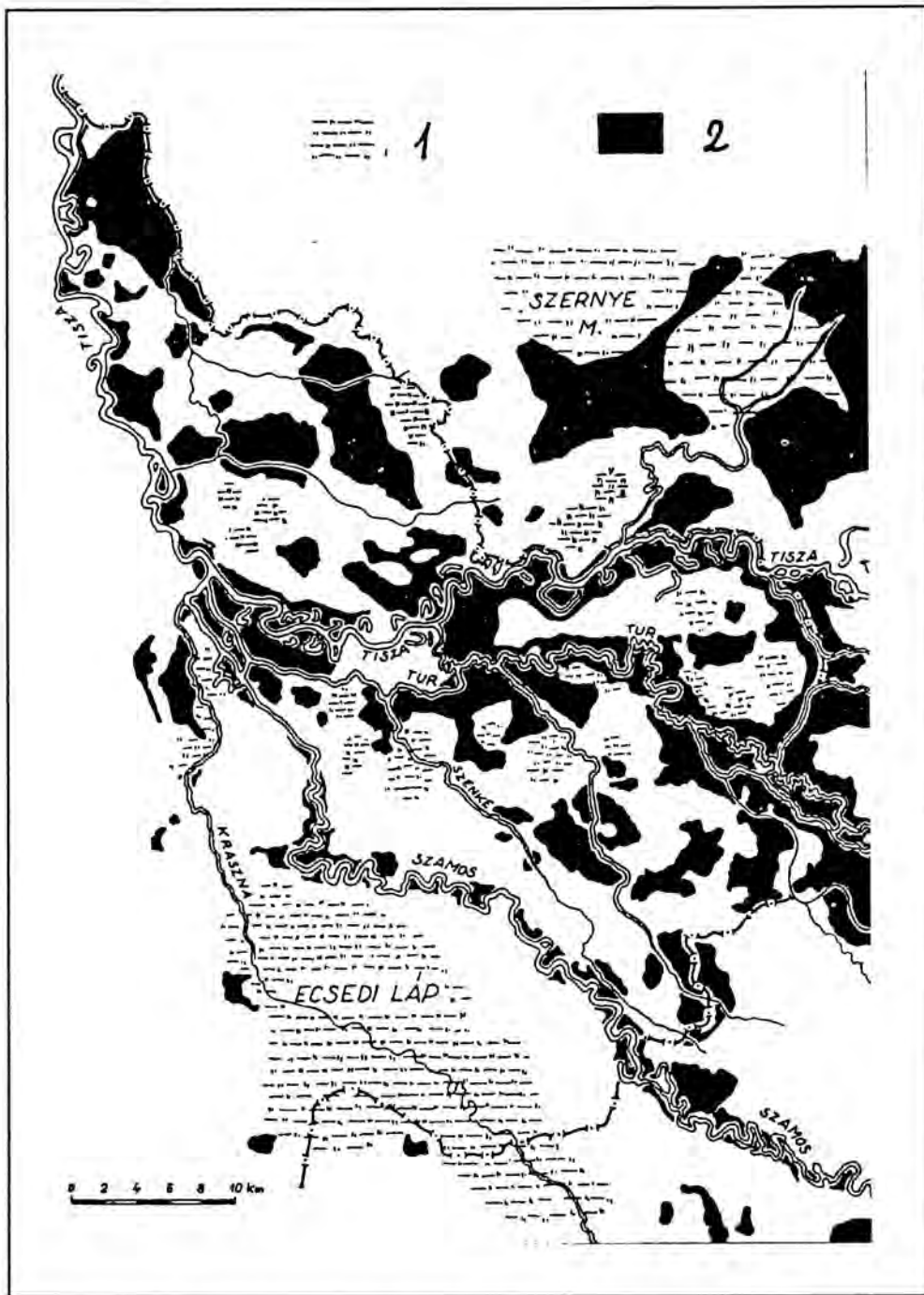

Fig.1. Szatmár-Bereg plain in the XVIIIth century. 1. marsh, 2. forest (after Fintha 1976,74.)

the production of the same workshop or there used to be several pottery centers in the region. Recent research in Slovakia has shown that we have to consider the possibility of several places of production within a relatively small region (Lamiová-Schmiedlová 1988.). Despite the fact that from stylistic point of view stamped ware was produced at different sites at the same time of Szatmár-Bereg plain (e.g. the jug from Kálmánháza that differs in its character from the ones from Beregsurány; it did not belong to the products of Beregsurány workshop, as Kotigoroshko 1991. ris.26/3. stated), by now on we succeeded in localizing the place of only one pottery workshop: Beregsurány.

(The situation of the research is characterized by the fact, that stamped ceramics of the Szamos valley had been divided into two parts with a sharp cesura. Pieces found in the territory of Roumania were described as the products of Porolissum workshop (Lazin 1981/1982. 133.). At the same

time the ones found in Hungarian territory were said to be articles of Beregsurány workshop (Csallány 1966.87., Bóna 1986.68.). This question can be solved only after a thorough typological and stylistic examination.

The first who drew the attention of researchers to Beregsurány workshop was Ágnes Salamon after field surveys on this territory in 1964-65 (Salamon 1966.85.). After this Dezső Csallány started excavations in the so-called "Barátság kert" (Garden of Friendship) and in the period between 1965 and 1969 he found all together 52 pottery kilns and kiln remains. At the same site traces of a settlement were found: remains of 2 houses and some pits. More than 40.000 artefacts were collected. (Finds were taken partly to Jóna Andás Museum of Nyíregyháza, partly to Beregi Museum of Vásárosnamény.) Manuscript by Dezső Csallány has not been finished, so the publishing of this big-scale excavation is a matter of future (Csallány

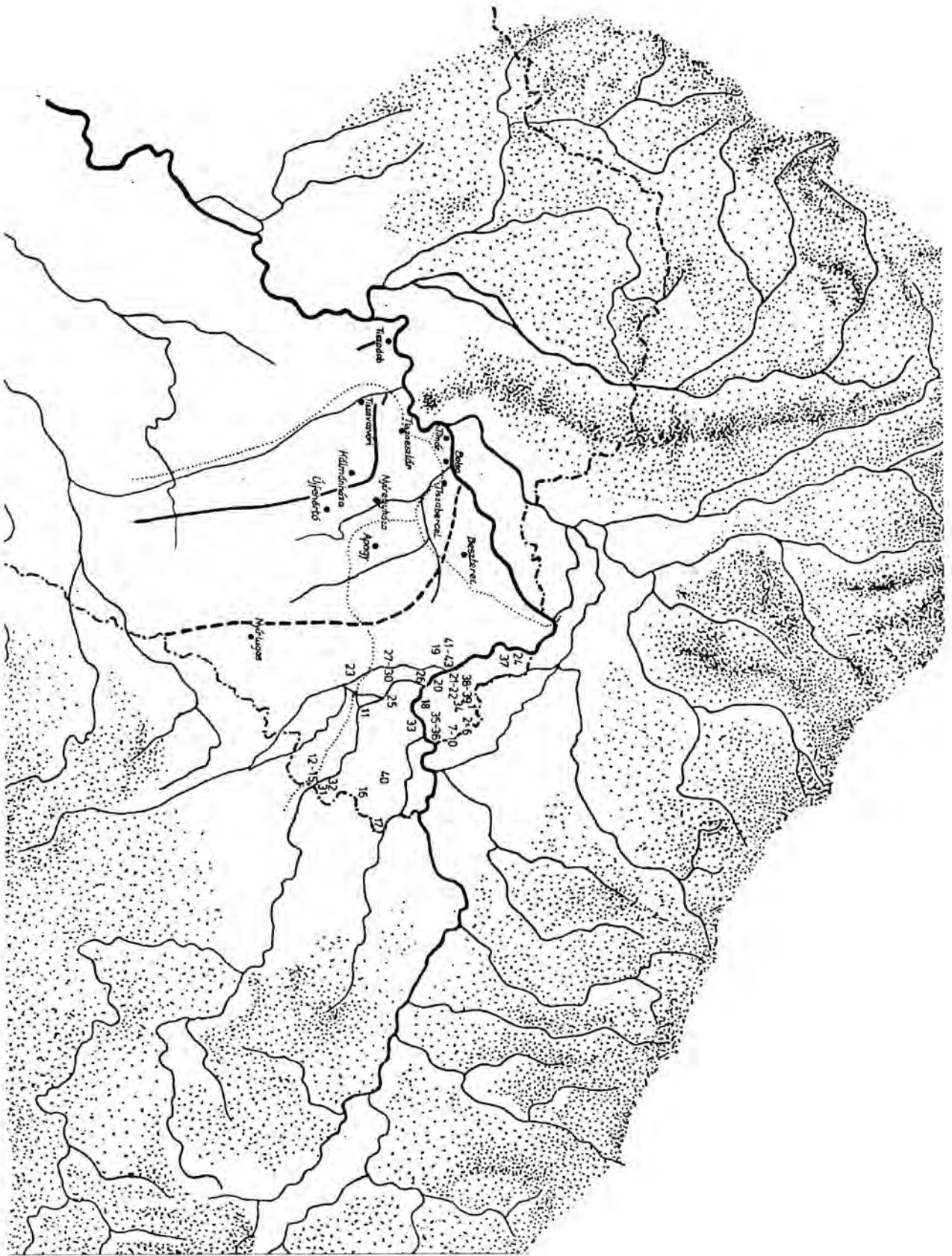

Fig. 2. Sites of the so-called Bereg culture in the Hungarian part of Szatmár-Bereg plain.

1992.). In 1982-83 together with Andrea Vaday we conducted an excavation on the same territory to identify Csallány's digs. Apple trees has grown significantly since Csallány's excavations, which made our work very difficult. In recent years V.G.Kotigoroshko started new excavations on the Ukrainian side of the site (Kotigoroshko 1991.169.).

The several kilometers long site of Beregsurány is situated on both banks of brook Mic. The row of kilns was built in the valley of the brook nearly on the same level line: that means that they were on the same distance from the brook, very close to the water. It is not surprising considering the fact that the topographic situation of the Sarmatian sites also shows that it was a relatively dry period.

A part of the kilns was concentrated in "bushes": the mouths of kilns opened from the same work-pit. According to Dezső Csallány's notices in one half of such cases many kilns were used simultaneously. The same method is known from the Roman pottery center of Bicsérd (Bónis 1981.11.,fig.3.). In other cases there is chronological differ-

ence between objects. Single kilns standing alone also occurred in Beregsurány.

The majority of kilns excavated by Csallány belong to the same type. The burning space had the shape of a circle or nearly a circle. The diameter of most of them was 100-200 cm, although there was one bigger than that and two ones were smaller. The grate was supported by a round middle pillar. So these kilns are similar to variant A by Henning (Henning 1977.193-194.) and besides that Csallány noticed kilns similar to variant B.

Potters of Beregsurány produced mainly grey, wheel-made ware. Csallány noticed that refuse material was used for the embankment of the territory close to the brook.

The majority of the ceramics produced here consist of dishes. They have got different sizes and shapes, their common feature is their strongly profiled surface. Besides dishes we frequently meet jugs, flasks and beakers. Faltenbechers, round shape vessels, pots and granary ves-

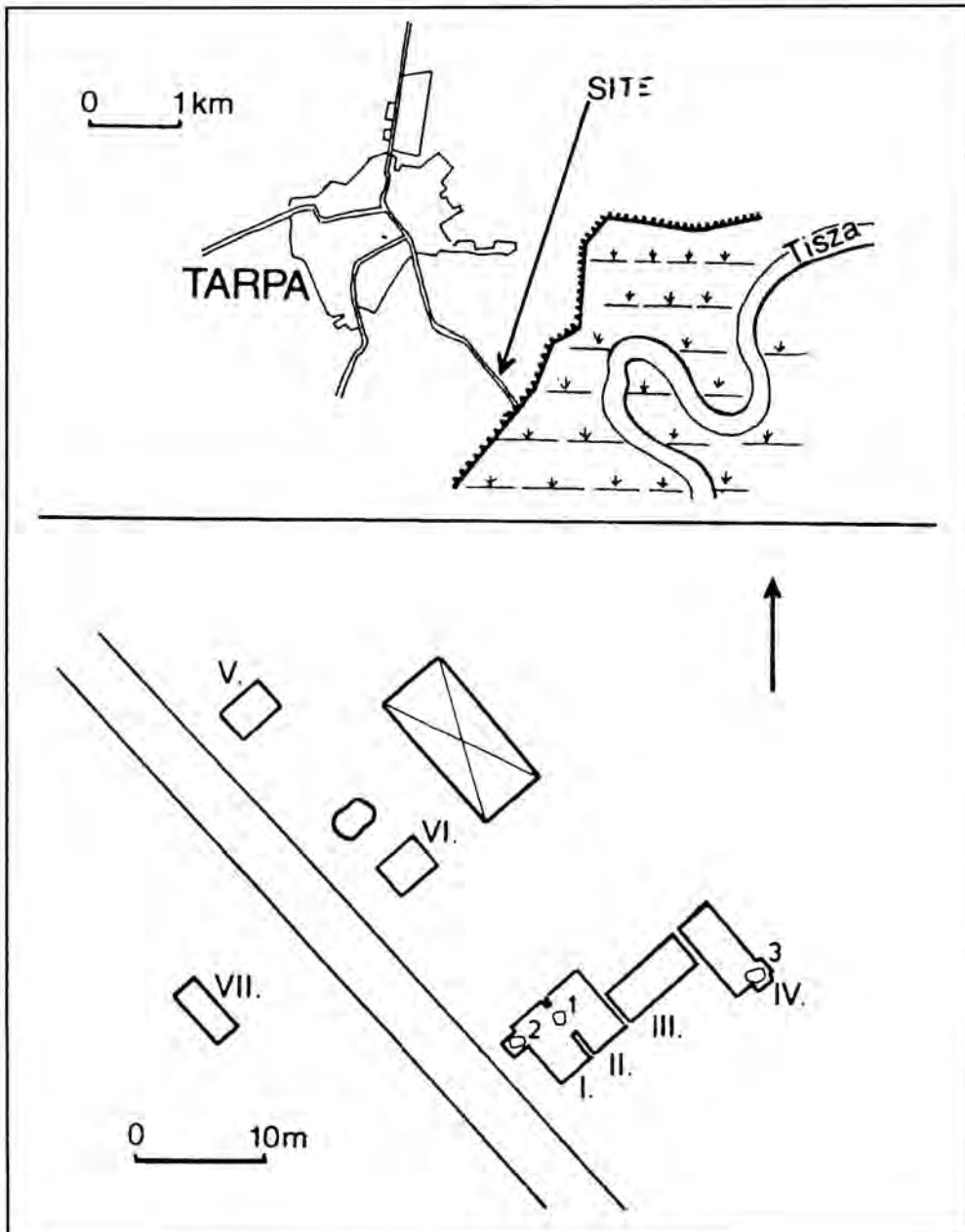

Fig.3. Site Tarpa-Almatároló (apple store) and the plan of the excavation.

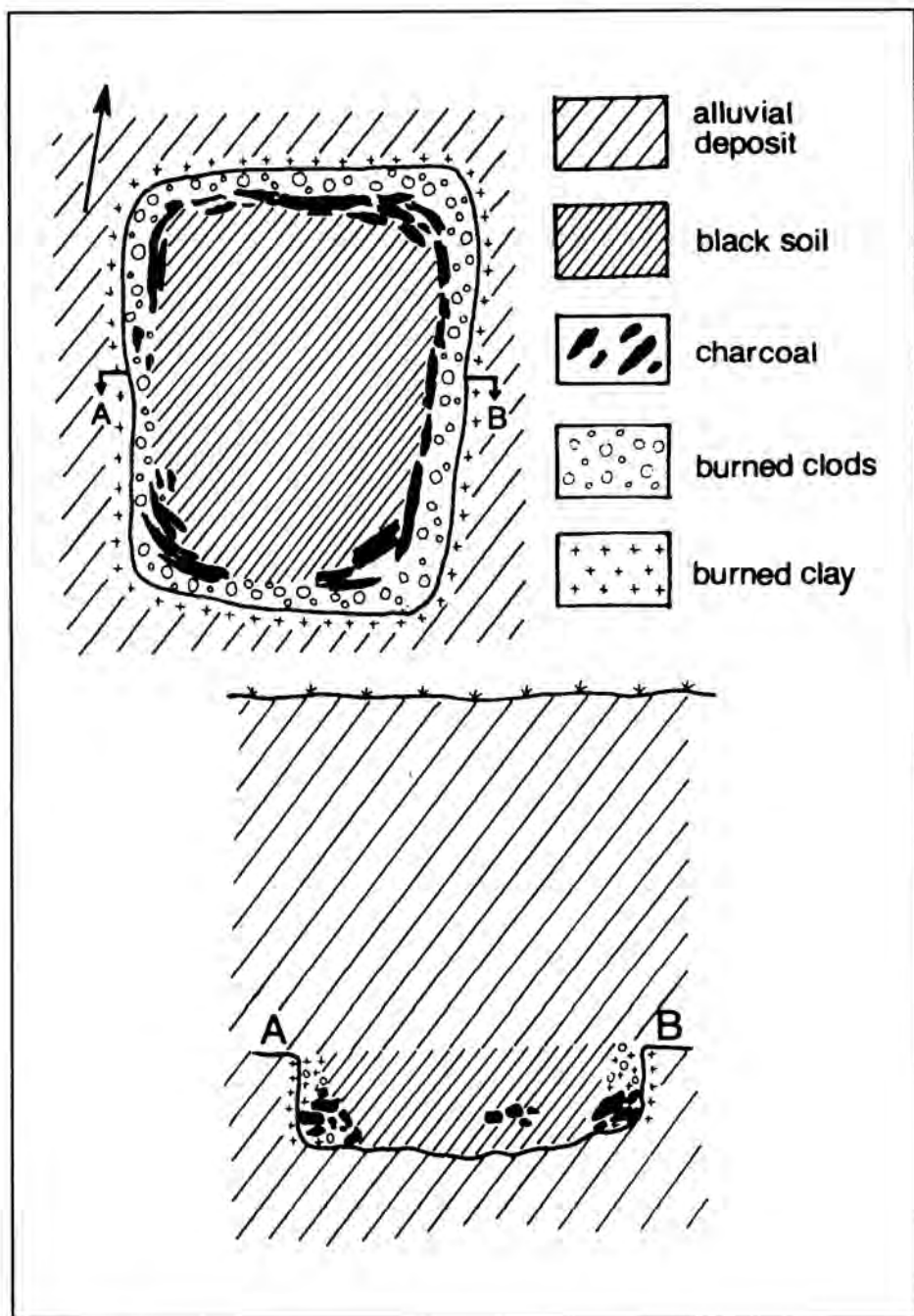

Fig.4. Tarpa-Almatároló, object I.

sels (Krausengefässe) are also common. But these two latter types must had not belonged to the production of the local kilns (table III. and Kotigoroshko 1991.ris.26.).

Almost one third of the sherds were ornamented with stamping, and pieces with smoothed ornament were also met, mainly in the material of kiln XIX. (We dare to suggest that the difference in ornamentation must have chronological explanation - as well as in Blažice: Lamiová-Schmiedlová 1969.,405.). Stamped ornaments occurred in many variations. Some vessels were ornamented with several stamps at a time. A lot of stamps were found around the kilns (table IV.) together with other potter instruments.

The arousing problem is how can we determine the time of activity of the Beregsurány workshop. Similar finds spread in the end of the IIrd century - beginning of the IIIrd century (Wielowiejski 1960., Lamiová-Schmiedlová 1969.469.). During the excavations in Beregsurány some finds came to light hat can help us in answering this question

(table V.). First we have to mention the four fibulae. Each one had got a plate bow. The bronze fibula found near kilns XVI-XVIII. (Table V.4.) can be dated relatively precisely (according to Peškař 1972.114.Tf.31/4.) to the end of the IIrd c. - beginning of the IIIrd c. The same could be said about the bronze fibula with punched ornament found at block EE (according to Peškař 1972.120.Tf.35.). On the basis of the fibulae we can suggest that in the end of the IIrd - beginning of the IIIrd cc. the workshop have already been active that coincides with the dating of the circle related to Beregsurány. It makes it plausible that craftsmen of Beregsurány moved here after events connected with the big Marcomannic-Sarmatian war.

Although we can mention earlier artefacts from these excavations, their dating value is more than problematic. Among them we have to mention two Roman coins: an Antoninus Pius (148/9) denar from the surroundings of kiln XXX. and a stray find medium bronze coin of Sabina (117/

138). The latter is very questionable because of its being a stray find. The former must be handled cautiously because in the material of the Barbaricum east of Pannonia coins of Antoninus Pius and Marcus Aurelius were found in a large number. They were used for a long time by barbarians because of their high silver content. In the most of cases they can not be used for dating, sometimes even the newcomers of the end of the IVth century - beginning of the Vth century - place into the graves these IInd century silver coins of good quality.

There is one more artefact we have to speak about, that was made before the IInd century on the basis of its type. This is an iron spur found in house 1. (Table V.9.). We have to take into consideration that the stratigraphic relationship between the houses and pottery kilns is not clear in the documentation of Csallány. We did not succeed in finding out the chronological relationship between the objects of the settlement and the workshop during the excavations of 1982-83. Most of the material gathered in these objects are hand-made pottery fragments (Table VI.). We frequently find roughly made pieces (Table VI. 3-6), but there were also well-sluciced hand-made pots of good quality (Table V. 1-2.). It is remarkable that - in to contrast to pottery kilns - hand-made ceramic dominated both among the finds of house 2. excavated by Csallány and in the material found later in the settlement objects situated relatively separately from the workshop. At the same time there is a lack of potter's ware in these objects. It seems to be more than unlikely that the great mass of ornamented ceramics was produced exclusively for "export". So we have to suggest here the existence of a settlement of an earlier population. The final solution of the problem may come only after the thorough analyses of the whole material. Before that we can conditionally date the settlement to the I st century, and at the same time we can not put the starting of the potter activity earlier than the end of the IInd century.

We have got even less information about the time and causes of the abandonment of the workshop than that of its formation. Beregsurány ware occurs on the Sarmatian settlements dated to the III-IVth cc. It seems to be certain that potters of Beregsurány were active at that time. Dezső Csallány basing on historical considerations put the abandonment to the IV-Vth cc., but he could not support his idea by archaeological evidence (Csallány 1966.87-88.). In connection with Blažice workshop Mária Lamiová-Schmiedlová wrote that there the percent of smoothed ornamented ceramics grew in the IIIrd century parallelly with the process of decreasing of stamped ware (Lamiová-Schmiedlová 1969.405.). If this phenomenon will prove to be general, we shall have to narrow the date of the existence of the Beregsurány workshop, because smoothed ornament is not too characteristic here. But it is too early to solve this very significant question on this basis.

Finally, we have to decide who was engaged in making ceramics in Beregsurány from the end of the IInd century. In my opinion we have to take into consideration that Beregsurány used to be a "craft center". (We do not have anything similar from the Sarmatian Barbaricum of the Carpathian Basin. There - up to our present knowledge - the existence of one pottery kiln at a settlement is more characteristic: which shows a totally different social and economic structure. That means that there the "production" is much more decentralized than for example in the Beregsurány

circle). From the end of the IInd century the Szatmár-Bereg part of the Upper Tisza region was inhabited by Vandal/Victovals. We find their cremation burials - in a relatively small number - with their characteristic spurs with spikes, umbos in our region, in Carpathian Ukraine and northern border of province Dacia. But these facts do not mean that we have to consider the Beregsurány workshop to be Vandalic. Especially if we take into consideration that the territory of the burials mentioned above complements the region of spreading of Beregsurány ware, but does not cover it. We have to agree with István Bóna according to whom " ... in this age potter workshops were not ethnical phenomena at all." (Bóna 1986.68.) The territory of spreading illustrates well that there is no reason for speaking about the ethnic similarity of groups who used the stamped ware and that one who produced it. Much more probably it was a "fashion" of that time, like for example the wearing of double-plate fibulae or the spreading of smoothed ornaments on the ceramics of the Roman Age.

For the analyses of the Roman Age history of the Upper Tisza region it would be very important to conduct probe excavations at some settlements where products of the Beregsurány workshop have been found. However today we can mention only a small number of such excavations on the Szatmár-Bereg plain. One of them was a small-scale rescue excavation of 1982 in the surroundings of Tarpa, at an apple store (Fig. 3.). The site is situated to southeast from the village, on a low hillside not far from Tisza. The surface in the surroundings is covered by homogeneous sand-clay alluvial deposit, so there were no traces of the site on the surface. The rescue excavation was started after sherds (grey wheel-made ceramics and 5 similar fragments) were found during digging a lime-pit.

We could hardly notice any objects. It was possible to trace well only two shallow (cca.30 cm deep) rectangular pits with rounded corners, because their sides were burned through 6-10 cm thick. The size of the first was 85/90x110/120 cm (Fig. 4.), that of the second 110x125/140 cm (Fig. 5.). Both of them contained a significant amount of charcoal, but despite of it the bottom of the pits was not burned through. Only some sherds were found in them. (In object 1.: Table VII.7. bottom fragment of a grey wheel-made vessel. In object 2.: 3 wheel-made grey and 1 hand-made brick-red uncharacteristic body-fragment.)

We found a similar object in Beregsurány-Barátságkert (Garden of Friendship) in 1982/83 (Révészeti Füzetek 1.36.1983.54.), and by the evidence of the photographs Dezső Csallány also has excavated such objects here (Beregi Museum of Vásárosnamény, negative no.689-690.). Without making an attempt to determine the function of this peculiar phenomenon, we have to assume that many similar ones occurred in the territory of spreading of stamped ware (e.g. Kisvarsány: Documentation Department of Beregi Museum of Vásárosnamény; Peder kiln 1-4., Ondrochov-Lipová object 90, Medzany: Lamiová-Schmiedlová 1969.488.; and a similar one from Carpathian Ukraine: Kotigoroshko 1991.152.). At the same time there was not even one similar object found in the neighboring Sarmatian Barbaricum. The explanation of this difference may be sought in basically different geobotanyc conditions.

These "fire-places" have got almost the same structure and form. Their sides were burned, but the bottoms were not. Usually much charcoal is found in them, but only a small

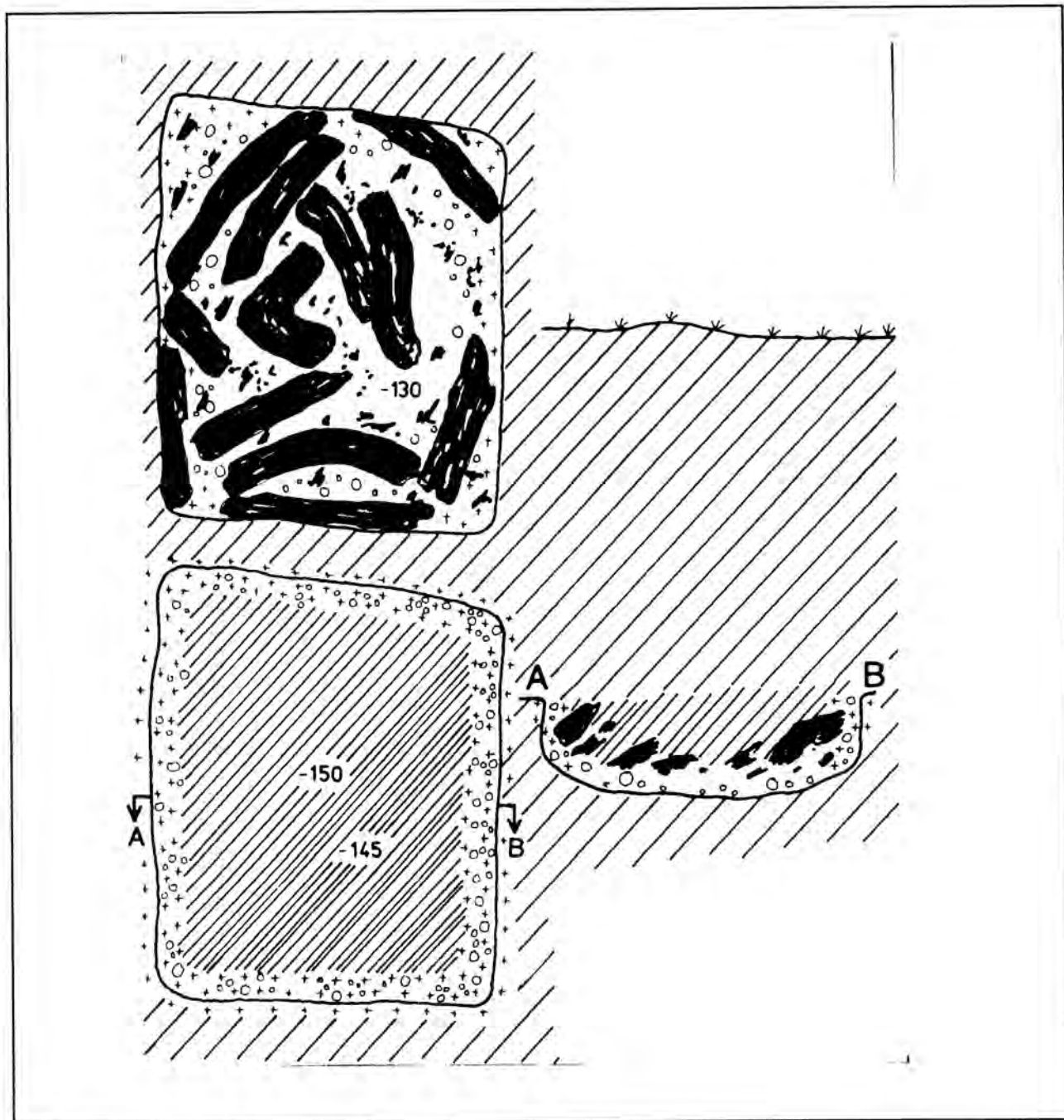

Fig.5. Tarpa-Almatároló, object 2.

amount of ceramics. In the most cases they were situated in pairs and rows.

At the settlement in Tarpa besides these "fire-places" we succeeded in finding only a weak contour of a pit (pit 3.). There were some grey wheel-made sherds in it: a fragment of a jug (Table VII.10.), a rim of a dish (Table VII. 4.), some hand-made fragments: 2 brick-red rough bottoms (Table VII.5-6.), a similar rim, a shiny grey side fragment with brown engobe and a stone. In the levels we have also found only some wheel-made sherds - several of them with stamped

ornament (Section I.: 2 grey, 1 brown side-fragment, Section II.: grey side-fragments, Section V.: 6 small grey side-fragments, Section VI.: a similar one, Section VII.: grey, pebbled side-fragment, grey sherd) and also hand-made sherds. Both the wheel-made and the hand-made ones are in close connection with the ceramics known from the Beregsurány settlement. (Finds are kept in Jóna András Museum of Nyiregyháza, inv.no. 82.8.1.1.- 8.1.)

BIBLIOGRAPHY

- BALAGURI, E. A.: Etnokulturnaja karta severovostočnych Karpat na rubeže našej ery Rapports du IIIe Congres International d'Archéologie Slave. Tome 2. Bratislava, 1980. 35-41.
- BIDZILIA, V. I.: Istoria kul'tury Zakarpat'ja na rubeži našoji ery. Kyjiv 1971.
- BÓNA, I.: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Budapest 1986. 15-91.
- BÓNIS, É.: A pannóniai római kori fazekaskemencők. Iparrégészet I. Veszprém, 1981. 11-18.
- CSALLÁNY, D.: Die Bereg-Kultur. Acta Antiqua et Archaeologica X. Szeged 1966. 87-88.
- CSALLÁNY, D.: Die Töpfersiedlung von Beregsurány im spätkaiserzeitlichen Barbaricum. Kézirat a nyíregyházi Jósza András Múzeumban.
- DUMITRAȘCU, S. - BADER, T.: Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit (I) Satu Mare 1967.
- FINTHA, I.: A Szatmár-beregi síkság növénytakarójának változásai az utolsó évszázadok során és a vegetáció természetes rekonstrukciós folyamatai napjainkban. (Die Veränderungen der Pflanzendecke der Szatmár-Bereger Ebene in der letzten Jahrhunderten und die natürliche Rekonstruktion der Bewachsung in unseren Tagen.) A debreceni Déri Múzeum Évkönyve I. VI. 1975. (1976) 67-120.
- FRISNYÁK, S.: Történeti földrajz (A Szatmár-Beregi síkság, a Rétköz, a Nyírség és a Zempléni-hegység 18-19. századi földrajza) (Gegenstand, Aufgabe und Methode der historischen Geographie.) Nyíregyháza 1985.
- HENNING, J.: Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im 1. Jahrtausend u.Z. Zeitschrift für Archaeologie 11. 1977. 181-206.
- ISTVÁNOVITS, E.: Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi disszertáció 1986. (PhD thesis)
- ISTVÁNOVITS, E. - KURUCZ, K. - LŐRINCZY, G.: A Tisza-Szamos közének története a kezdetektől az Árpád-kor végéig. In: Szamosközi tanulmányok. Fehérgyarmat 1988. 23-62.
- ISTVÁNOVITS, E. - KURUCZ, K.: Mátészalka és környékének története az őskortól a népvándorláskorig. In: Mátészalka története. Ethnica. Debrecen 1992. 21-84.
- KOTIGOROSKO, V. G.: Kultury rimskogo vremeni In: Drevnjaja istoria Verchnego Potisja. Lvov 1991., 147-178
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südoslowakei. SIA. XVII-2. 1969. 403-501.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. - TOMÁŠOVÁ, B.: Osada z doby bronzovej a hrčiarska dielňa z doby rimskej v Ostrovnoch, Okr. Prešov. Nové obzory 30. 1988. 77-96.
- LAZIN, Gh.: Ceramica stampilata din secolele III-IV e.n. descoperita in nord-vestul Romaniei. Satu Mare, Studii si comunicari V-VI. 1981 82. 123-135.
- PEŠKAŘ, I.: Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha, 1972.
- SALAMON, Á.: Észak-Magyarország császárkori történetének kutatása. Antik Tanulmányok XIII. 1966. 84-87.
- SMISHKO, M. Ju.: Karpatski kurgany peršoji poloviny I. tysiačolittja n. e. Kyjiv 1960.
- WIELOWIEJSKI, J.: Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolatańskim i rzymskim. Materiały Starożytność 6. Warszawa, 1960.

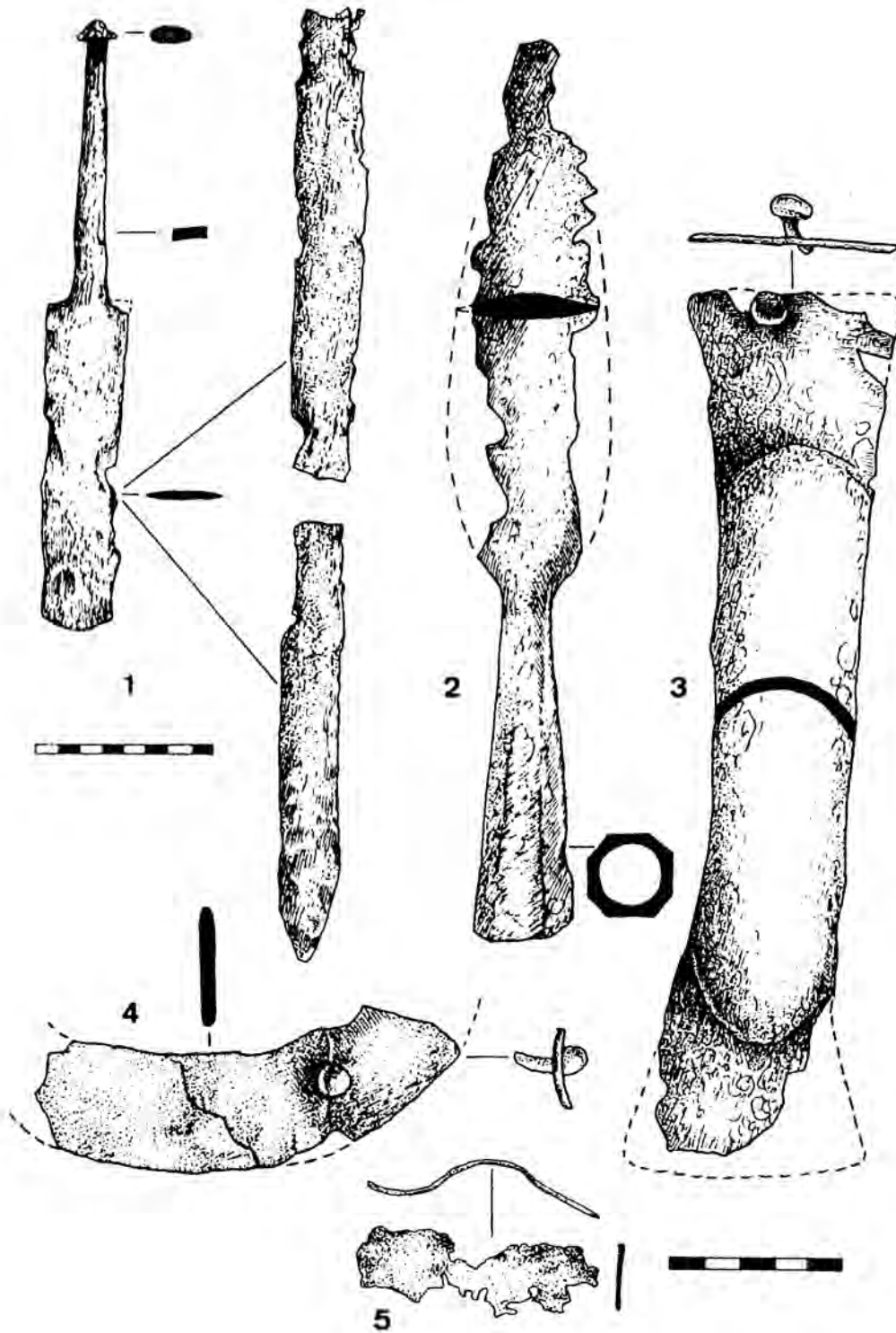

Table 1. Grave-find from Nagyvársány (Bereg Museum of Vásárosnamény, not inventoried).

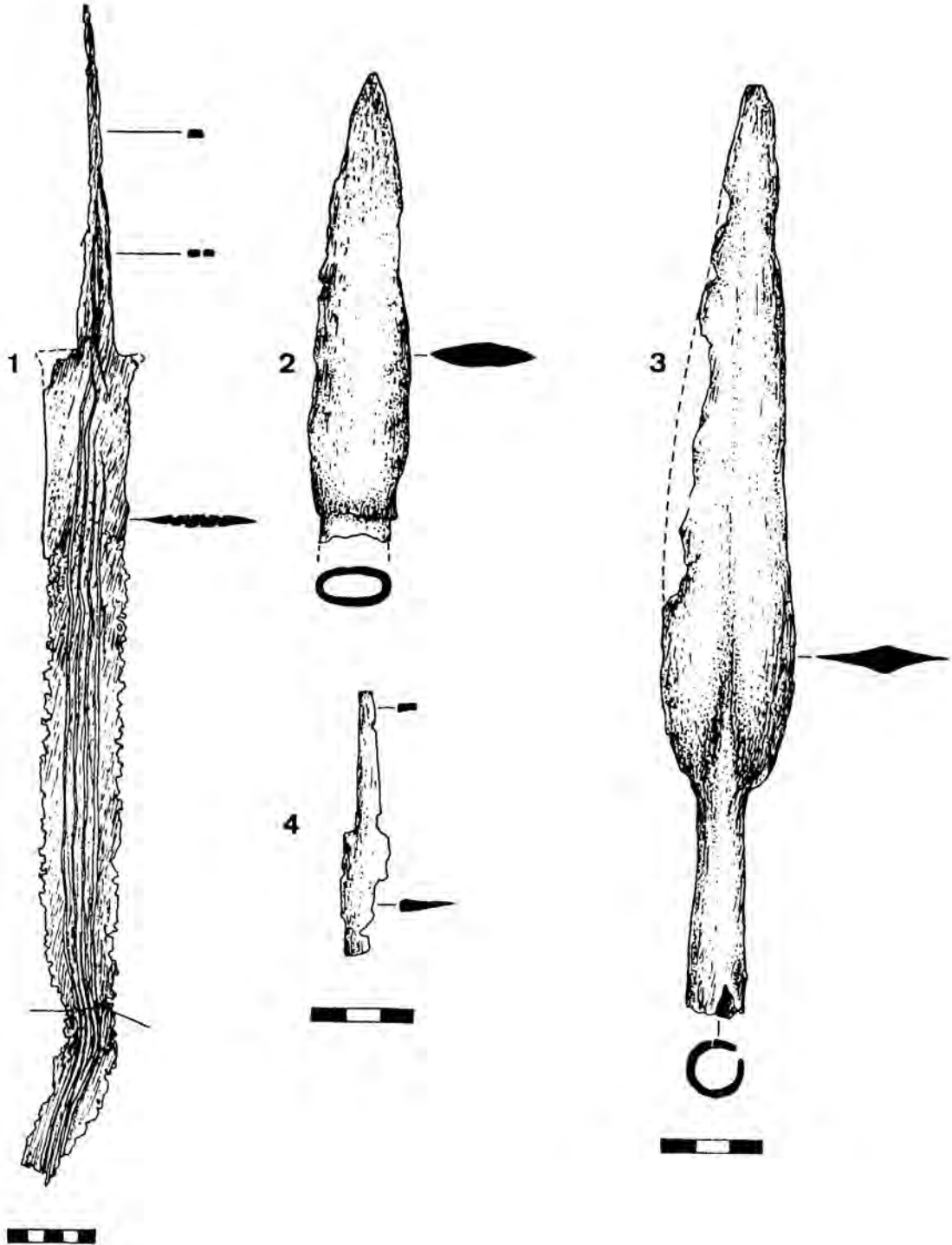

Table II. Grave-find from Nagyvarsány-Hajnal u. (Bereg Museum of Vásárosnamény, not inventoried).

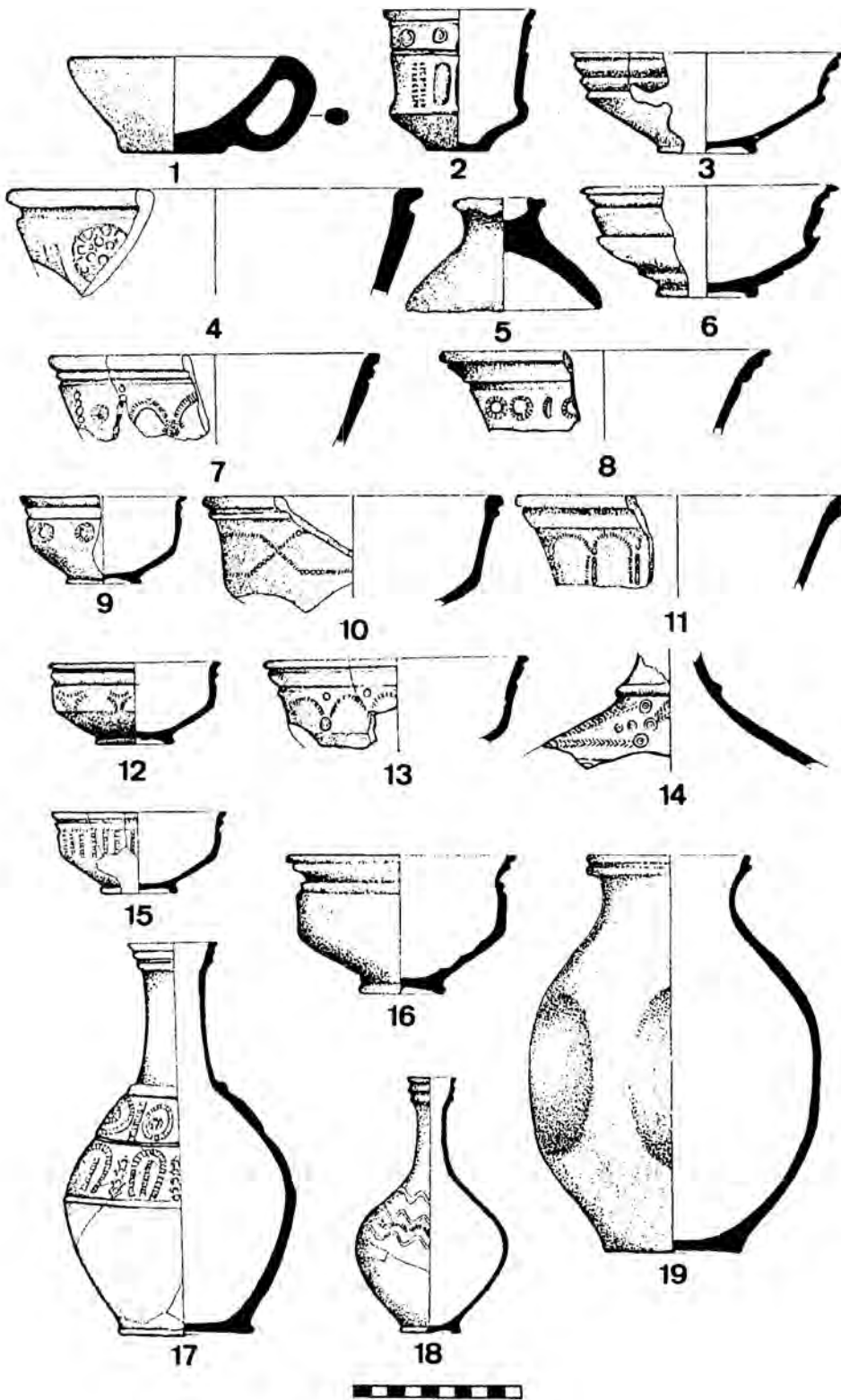

Table III. Ceramic material from Beregsurány - Barátság kert.

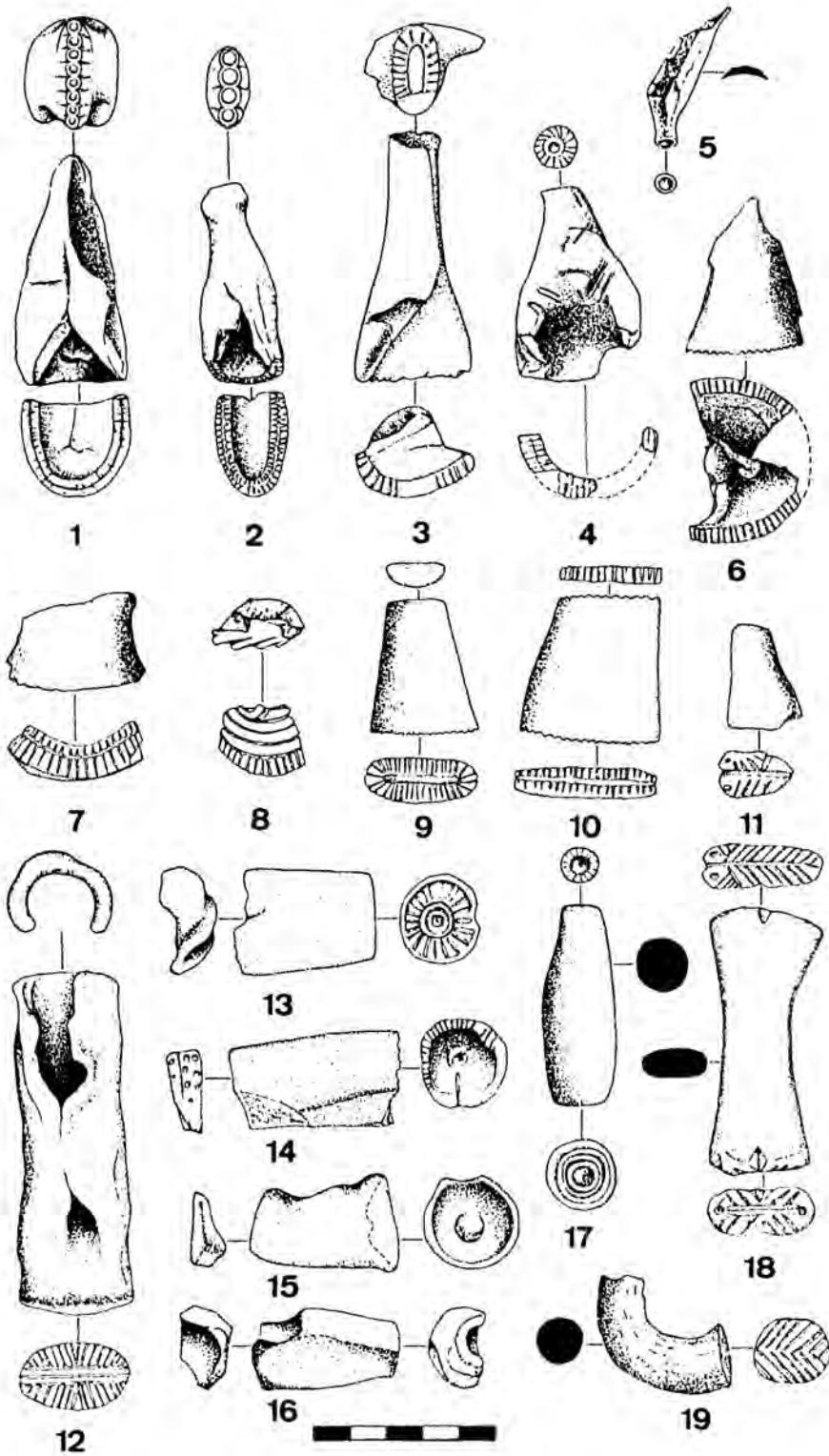

Table IV. Stamps from Beregsurány-Barátság kert.

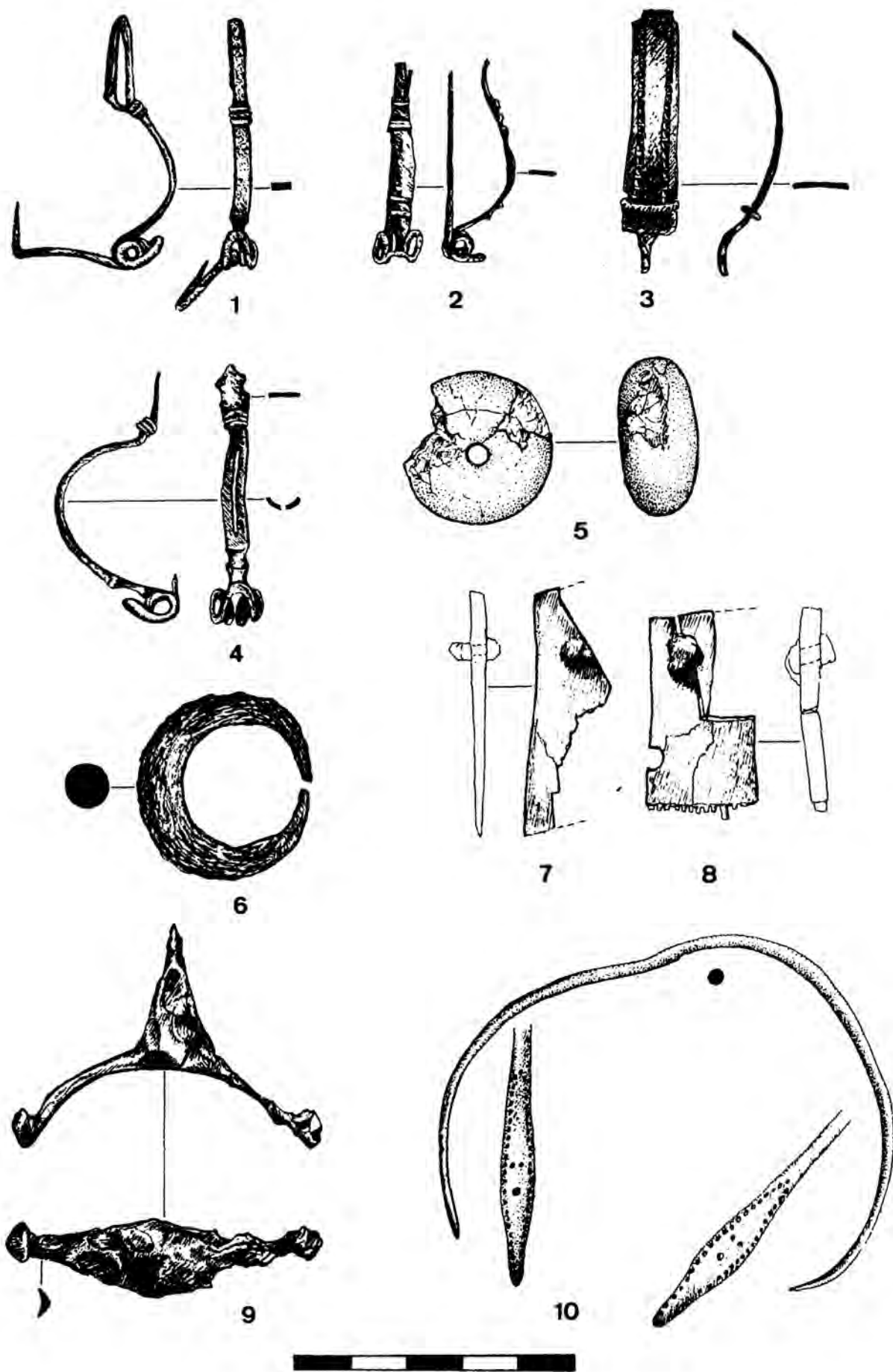

Table V. Finds from Beregsurány-Barátság kert.

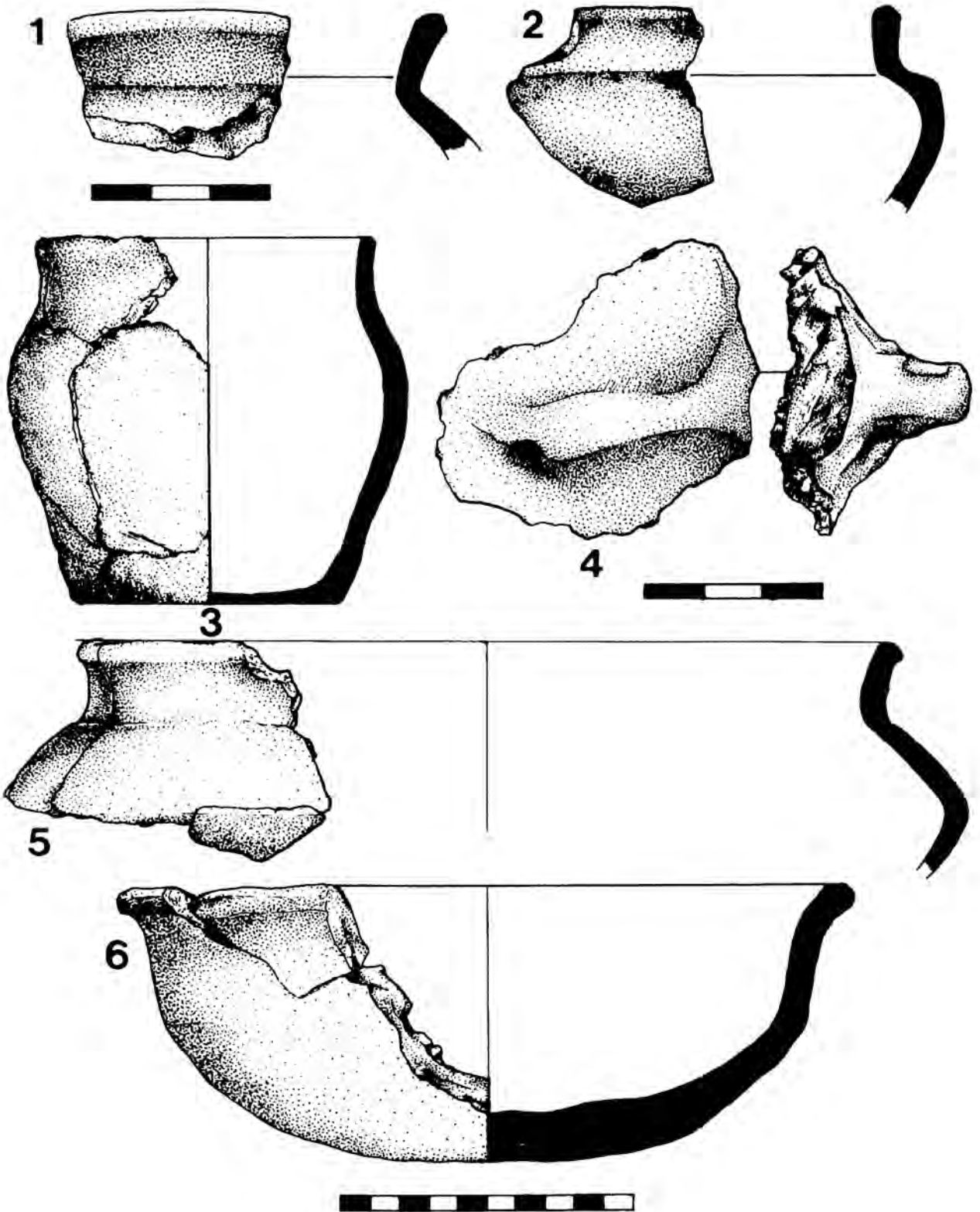

Table VI. Hand-made ceramics from Beregsurány-Barátság kert.

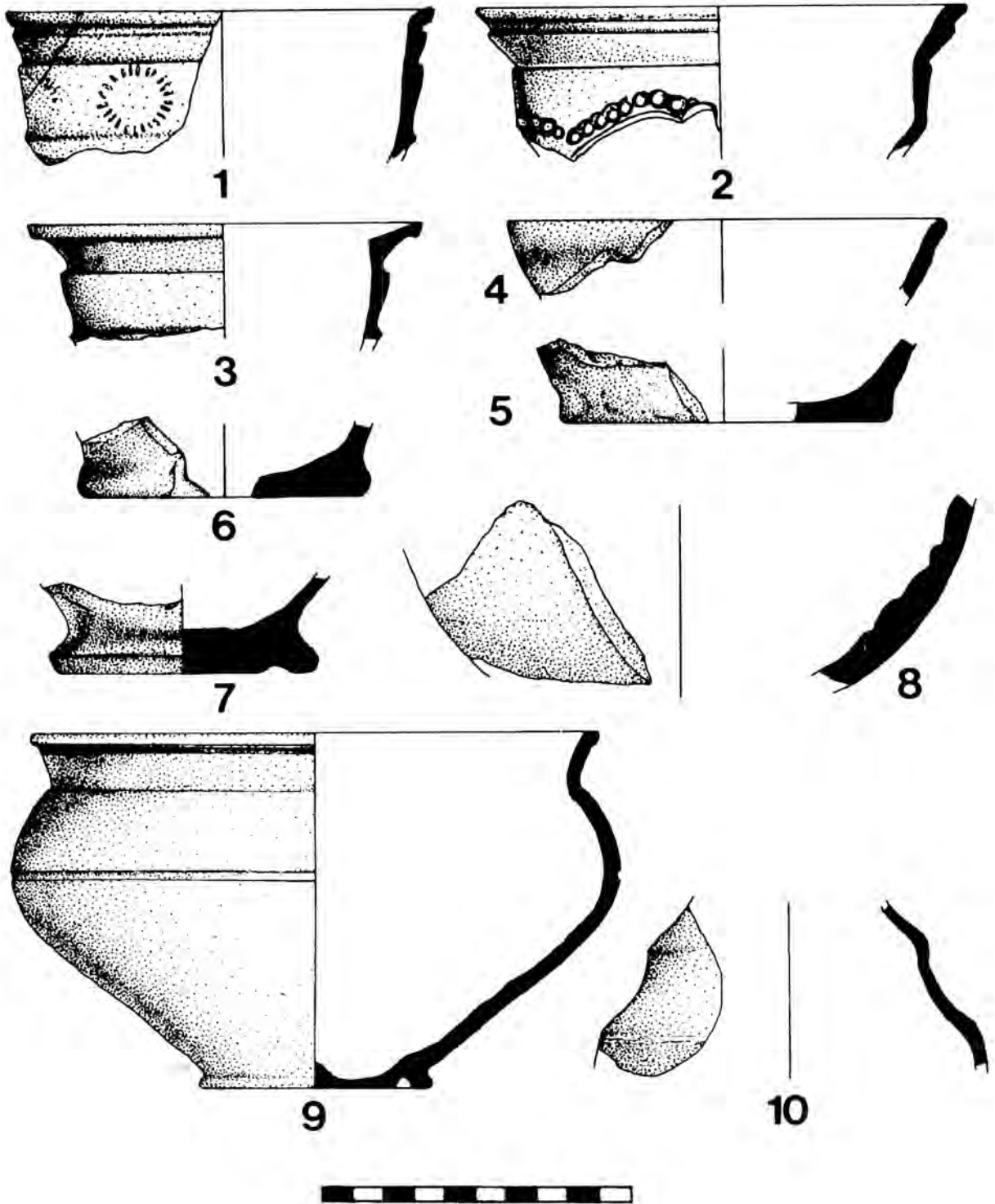

Table VII. Tarpa-Almatáról 1-3, 8-9: from the wall of the lime-pit, 4-6, 10: pit 3., 7: object 1.

PRÍSPEVKY K DEJINÁM SZATMÁRSKO-BEREKSKEJ NÍŽINY V DOBE RÍMSKEJ

ESTER ISTVÁNOVITS

V svojom článku sa zaoberám vodnými tokmi bohato členeným územím Szatmársko-Beregskej nížiny. O pamiatkach z doby rímskej máme z tohoto regiónu mimoriadne málo informácií. Týka sa to obzvlášť hrobových nálezov. (Výnimku tvorí iba niekoľko žiarových hrobov, ktoré sa dajú priradiť vandalsko-viktovalskému kultúrnemu okruhu). Toto sa dá povedať navzdor tomu, že v 60. rokoch tu Deszö Csallány uskutočnil výskum veľkého rozsahu a to v Beregsurányi, kde odkryl jedno z najväčších remeselných centier tejto doby: 52 hrnčiarskych pecí. Materiál však do dnes nie je publikovaný.

Väčšina beregsurányskych pecí má rošt uprostred podporetý stĺpom, patria k Henningovej variante A, ale sa vyskytujú aj pece s komorou delenou stredovým nosným

múrikom. V niekoľkých prípadoch pece tvorili skupinky. Vo väčšine z nich vypaľovali keramiku zdobenú včolkovanou výzdobou (v ich okolí sa našlo aj veľké množstvo pečatidiel), ale - hlavne v prípade pece č. XIX sa dá vykázať aj výroba tovaru s vhladzovanou výzdobou.

V článku som zmapovala tie lokality na území dnešného Maďarska, na ktorých sa objavuje charakteristická včolkovaním zdobená sivá keramika vyrábaná v beregsurányskej dielni, resp. s ňou spojené sprievodné nálezy. (V spojitosti s tým publikujem aj k nim priraditeľný menší nálezový materiál z výskumu na lokalite Tarpa-Almatároló. Tu sme - okrem iného - našli aj štvorhranné "ohniská" s vypálenými stenami, aké sú rozšírené v SV cípe Karpatskej kotliny.)

ГОНЧАРНОЕ ПРОИЗВОДСТВО В ВЕРХНЕМ ПОТИСЬЕ

III в. до н.э. - I в. н.э.

Котигорошко В.Г.

Ужгородський державний університет - Центр карпатки при історичному факультеті УжДУ

Проблема генезиса гончарного производства Верхнего Потисья до сих пор не поднималась, хотя она представляет значительный интерес, как с точки зрения палеоэкономики, так и при выяснении связей взаимосменяемых культур, эпохи латена и римского времени, а также установления наличия культурных импульсов с соседних территорий и степени их влияния на процесс совершенствования технологии. В историографии рассматривались лишь некоторые аспекты этой проблематики, в пределах отдельных районов, что связано с ограниченностью публикаций и недоступностью полевого материала. К примеру до сих пор не опубликованы

материалы одного из крупнейших европейских гончарных центров в Бергшурани (Венгрия).

Керамика изготовленная на гончарном круге приобретает известность в регионе с начала У в. до н. э.. Ее появление на памятниках северофракийской куштановицкой культуры исследователи связывают с импортом Тисо-Дунайского междуречья, с области распространения фракокифской культуры (Dušek 1971, с.448; Mičková 1987, с. 143). Начиная с латено-дакийского периода, т.е. I в до н.э., можно, согласно Т. Колнику (1971, с. 529), говорить о местном постоянном гончарном производстве вплоть до позднеримского времени. Другого

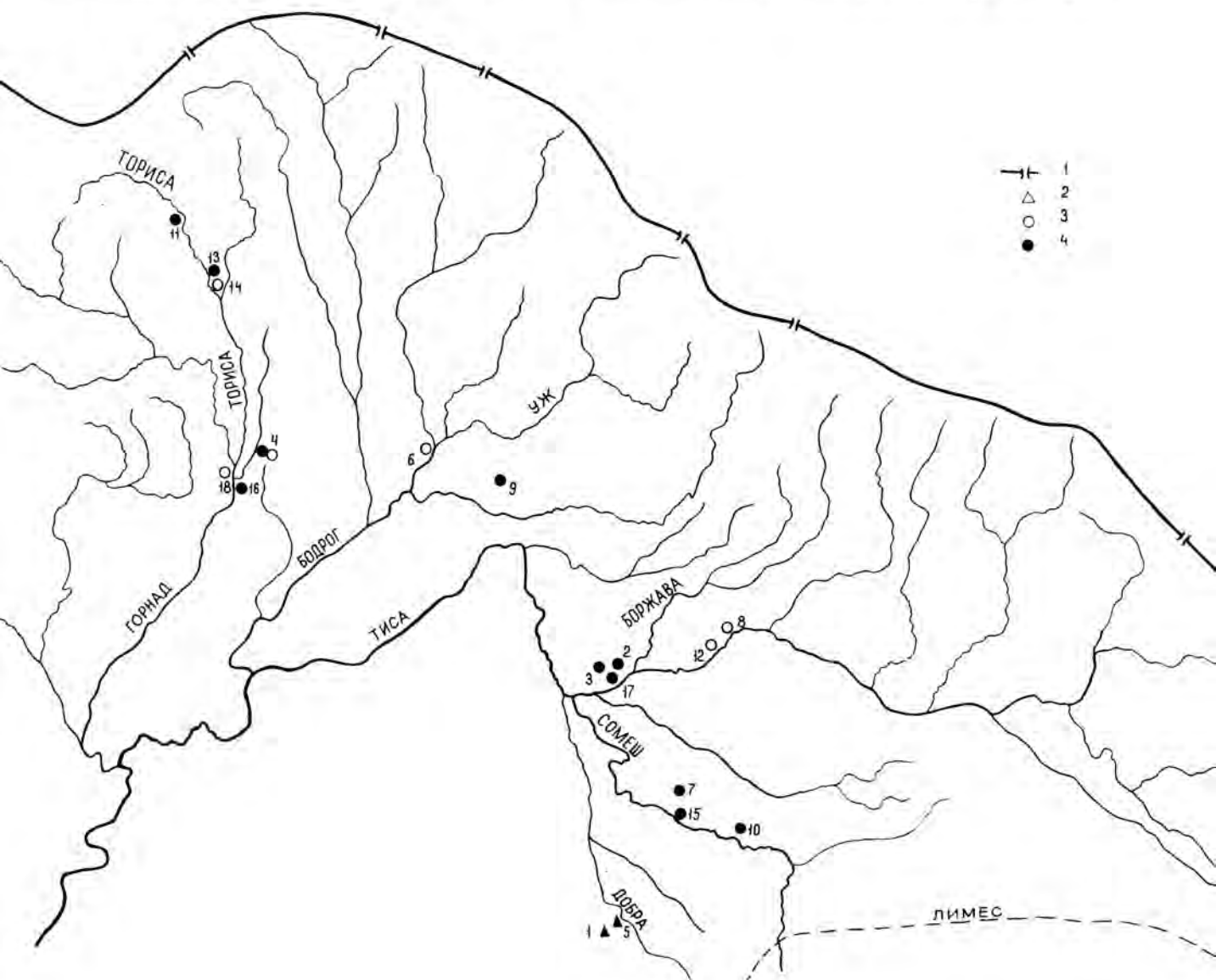

Рис. 1. Схематический план распространения гончарных печей в Верхнем Потисье

1 - Карпаты, перевали; 2 - печи III-IV вв. до н.э.; 3 - печи I в. до н.э. - I в. н.э.; 4 - печи конца II-IV в. н.э.; 5 - Добра; 6 - Земплин; 7 - Лазур; 8 - Малая Копаня; 9 - Малые Ратовцы; 10 - Медиешул Аурит; 11 - Острованы; 12 - Подвиноградово; 13 - Прешов П; 14 - Прешов Ш; 15 - Сату-Маре; 16 - Трстене при Горнаде; 17 - Чома; 18 - Шебастовце.

мнения П. Юречко (1981, с. 206), который считает, что принцип изготовления гончарной посуды был знаком уже носителям куштановицкой культуры (сер. VI-V в. до н. э.). Более едины исследователи в вопросе о значении для развития местного керамического производства кельтской цивилизации и провинциально-римских мастерских Паннонии и Дакии. Разночтение наблюдается при выяснении процесса генезиса и причин широкого распространения в Верхнем Потисье и соседних областях варварского мира позднеимского времени сероглиняной керамики. По этому поводу существуют 3 основные теории. Первая связывает производство этой керамики с традициями кельтского гончарства – так называемым кельтским ренессансом, вторая с провинциально-римским влиянием и, третья, с воздействием дакийских культур (Јуреќо 1981, с. 192). В отношении этнической принадлежности сероглиняной керамики единого мнения нет, так как она была явлением моды позднеимского времени и распространилась на широкой территории в среде разноэтничных культур.

В рамках проблемы сероглиняной керамики поставлен вопрос о происхождении и хронологии посуды со штампованным декором. Сопоставление ее с подобной

керамикой соседних областей позволило Т. Колнику (1971, с. 527) и М. Ламиовой-Шмиедловой (1969, с. 467-474) сделать вывод о появлении сероглиняной штампованной посуды в Верхнем Потисье под влиянием провинциально-римских мастерских Северной Дакии, в частности, Поролиссума. В настоящее время это заключение было подкреплено новыми исследованиями, проведенными румынскими археологами (Lazin, 1982, Gudea 1980).

На фоне пристального и разностороннего внимания исследователей к сероглиняной посуде в тени оказались другие виды гончарной продукции, а также печи по обжигу керамики. В связи с этим особый интерес представляет работа И. Геннинга (1977) посвященная классификации и территории распространения гончарных печей в Дунайском бассейне I тысячелетия н.э.

Основными источниками по проблеме гончарного производства являются печи по обжигу керамики и их продукция. В настоящее время учтено 196 печей, главным образом римского времени, с 18 пунктов Верхнего Потисья. На карту Верхнего Потисья римского времени нанесено около 400 поселений. Для сравнения отметим, что в восточной части распространения черняховской

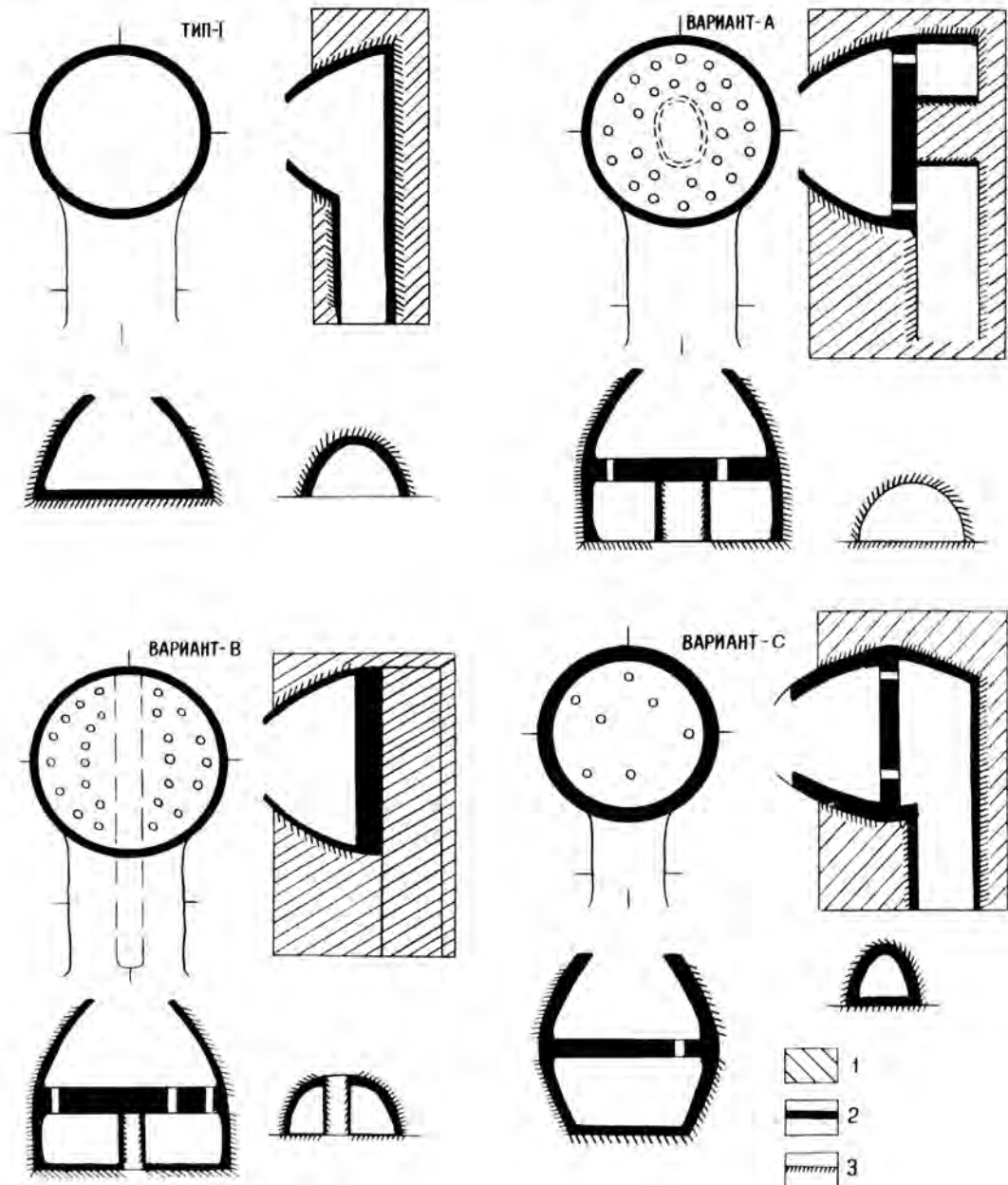

Рис. 2. Типы и варианты гончарных печей.

1 – материк; 2 – обмазка; 3 – прожженный слой.

культуры, где зафиксировано более 3 тысяч памятников, обнаружено около 50 печей.

Картографирование позволяет выделить 2 основных района сосредоточения гончарных печей. Первый занимает западную часть Верхнего Потисья - бассейн р. Торисы, второй, с наибольшей концентрацией памятников, расположен на юго-востоке, в междуречье Тисы и Сомеша (рис.1). В первом районе выделяется поселение Блажице-Богдановце, где Я. Пастором исследовано 23 одноярусные и 4 двухъярусные печи (1961). Во втором отмечаем Берегшурань, раскопки которой проведены в 1965-1969 гг. Д. Чалань (1969). Здесь, на границе Венгрии и Украины, вдоль р. Миц на протяжении 1 км

открыто 102 печи из них 52 раскопаны (Вона, 1986, с. 68) и 50 зафиксированы с помощью трассоискателя (сообщение И. Эрдели). Собрана богатейшая керамическая коллекция, состоящая из 45 тысяч фрагментов сосудов. Большое количество сероглиняной посуды собрано экспедицией Ужгородского госуниверситета в 1986 году при исследовании двух мастерских на р. Миц возле г. Берегово (4-5 км к северу от Берегшурани).

Открытые в Верхнем Потисье печи по своим конструктивным особенностям выделяются в 2 типа: одноярусные и двухъярусные. К первому относятся 23 печи Блажице-Богдановце, по одной с поселений Трстене при Горнаде (Jurečko, 1983, с. 285-286), Подвиноградого и го-

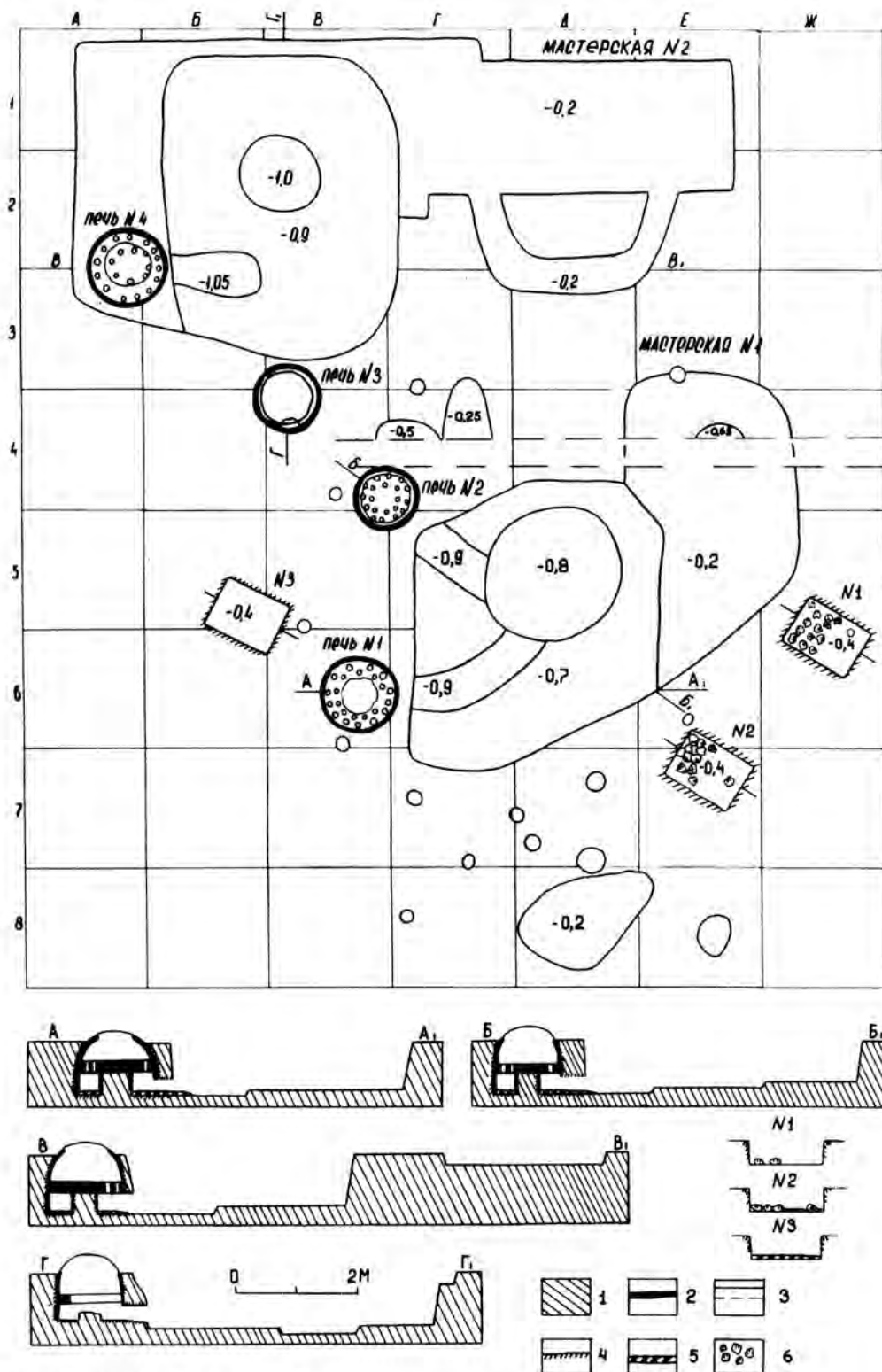

Рис. 3. Мастерские поселения Берегово У1.

1 - материк; 2 - обмазка; 3 - дрена; 4 - прожженный слой; 5 - уголь; 6 - камни.

рождения Малая Копаня. В плане они овальной или округлой формы, а в профиле - куполовидной. (рис. 2). Размеры основания 1,1 x 1,0 м до 1,4 x 1,3 м. В материк углублены на 0,3-0,5 м, верхняя часть купола возвышалась над древним горизонтом не более чем на 0,2-0,3 м. Дно и стенки обмазывались глиной, прожжены до красного цвета до 0,1 м. Устье, шириной 0,4-0,6 м, выходило в припечную яму. Известны как одиночные, так и две-три печи с общей припечной ямой (Pastor 1961, с. 12). Своей формой и размерами выделяется печь с поселения Трстене при Горнаде. Ее внешние размеры 1,6x1,36 м, диаметр дна 1,6 м, высота 1,2 м. От припечной ямы отделена материковой стенкой (Jurečko 1983, рис. 5).

Печи двухъярусной конструкции характеризуются наличием изолированных камер топки и обжига, разделенных решеткой. Обе камеры, за исключением верх-

ней части купола, через отверстие которого проводилась загрузка продукции, вырывались в земле.

Устье печи выходило в припечную яму. Обычно употреблялись парные печи, что повышало производительность мастерских. Более реже встречаются мастерские с тремя печами. В регионе это печи XXXУП, XXXУШ, XI в Берегшурани (Csallány 1969). Подобные конструкции известны и на латенских поселениях, как, например, в Моравии в Страхотине (Čizmař 1987, с. 208-209, рис. 3).

Внутри печь обмазывалась слоем глины (0,03-0,07 м), материковые стенки печи и дно обжигались до красного цвета. Стенки топки преимущественно вертикальные, а камеры-обжига сужаются к куполу. Толщина решетки 0,1-0,25 м. В ряде случаев (Острованы, (Lamiová - Schmedlová - Tomášová 1988), Берегшурани, Берегово У1) прослежены следы ремонта. Особенности

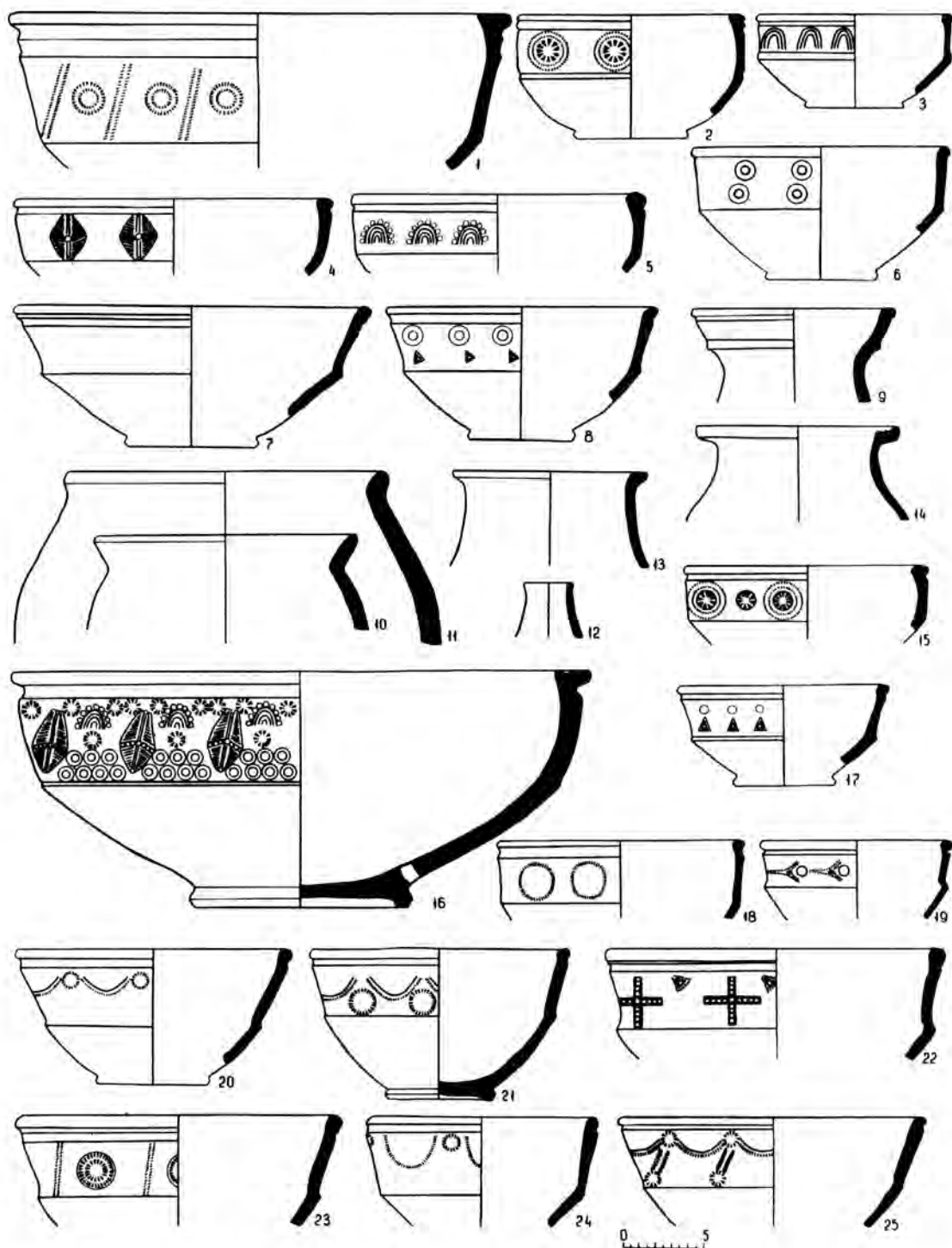

Рис.4. Берегово У1. Основные формы керамики мастерской No I.

конструкции топки позволяют выделить среди двухъярусных печей 3 варианта. При этом мы используем классификацию И. Генинга (1977), разработанную для печей Дунайского ареала I тысячелетия н. э.

Вариант А - печи с опорным столбом в топке. Диаметр основания 0,75-2,0 м, высота топки 0,3-0,46 м, камеры-обжига не менее 0,4 м. Опорный столб материковый, обмазан глиной и обожжен до красного цвета. В срезе овальной формы, размером 0,4-0,5 x 0,3-0,4 м. Устье арочной формы (рис.2).

Печи этого варианта представлены на поселениях Берегшурани, Малых Ратовцах. Наиболее хорошей сохранности (снесены лишь верхние части куполов) печи мастерских в Берегово У1, что обычно встречается довольно редко. В связи с этим следует более подробно

остановиться на мастерских Берегово У1 (рис.3).

Мастерская No 1 состояла из двух помещений. Первое, основное, в плане неправильной геометрической формы, площадью 18,4 кв. м и глубиной 0,7 м. Пол ровный, центральную часть занимала округлая яма, к которой сходились припечные ямы от двух печей вынесенных за пределы помещения. Диаметр ямы 2,1 м, глубина 0,1 м. В ее заполнении большое количество угля и обожженных кусков глины. Второе помещение размером 5 x 2,8 м и глубиной 0,2 м. Печи диаметром 1,36 и 1,1 м. Высота 1,1 м и 0,9 м. Решетки толщиной 0,15 и 0,12 м, топки 0,4 и 0,35 м. Устье шириной 0,5-0,6 м и высотой до 0,3 м. В камере-обжига печи No 1 находились фрагменты от 12 мисок и 3 кувшинов, а во второй обломки 13 мисок и 2 кувшинов.

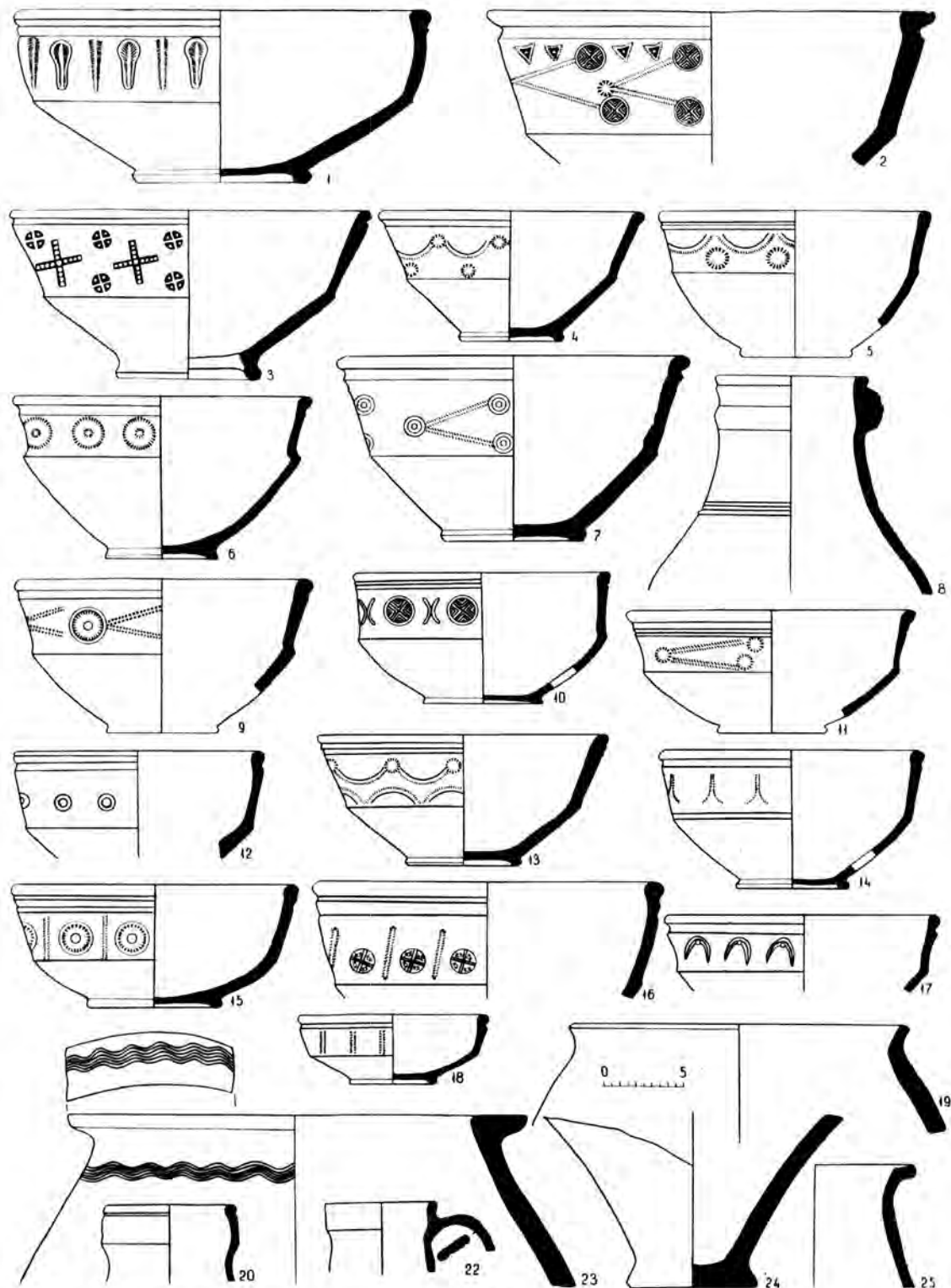

Рис.5. Берегово У1. Основные формы керамики мастерской No 2.

В заполнении мастерской обнаружено 851 фрагмент от сероглиняных сосудов, 2 фрагмента от кухонных горшков и 3 фрагмента от лепных горшков (рис.4). Судя по сохранившимся столбовым ямкам стены мастерской были вынесены за пределы углубления и печей (рис. 3). Расположенные рядом 3 прямоугольных очага, функциональное назначение которых не совсем ясно, возможно были связаны с одной из операций гончарного производства.

Мастерская No 2 расположена в 1,6 м от первой. В плане сложной геометрической формы. Длина 10,7 м ширина 2,2 - 5,2 м. В материк углублена на 0,2 м. Часть мастерской, к которой примыкали печи, в плане подпрямоугольной формы, размером 5,0 x 3,8 м. Стенки на

0,9 м углублены в материк. Центр занимала округлая яма диаметром 1,36 м и глубиной 0,1 м. От печи 4 прослежена припечная яма. Печи диаметром 1,1 и 1,3 м, высота 0,8 и 1,1 м. В печи 3 решетка и опорный столб были разрушены, а основание устья на 0,1 м выше уровня пола мастерской. Высота топок 0,4 м. Устья шириной 0,5 м и высотой 0,3 и 0,36 м (рис. 3). Помещения мастерской буквально были забиты обломками сероглиняной посуды. Здесь собрано 7800 фрагментов от 300-400 мисок, 70-75 кувшинов и двух пифосов. Кроме того найдены фрагменты от 11 лепных горшков и двух плошек (рис. 5).

В печи 3 находилось 288 обломков, преимущественно от мисок, а в печи No 4 - 273 фрагмента от 57 мисок

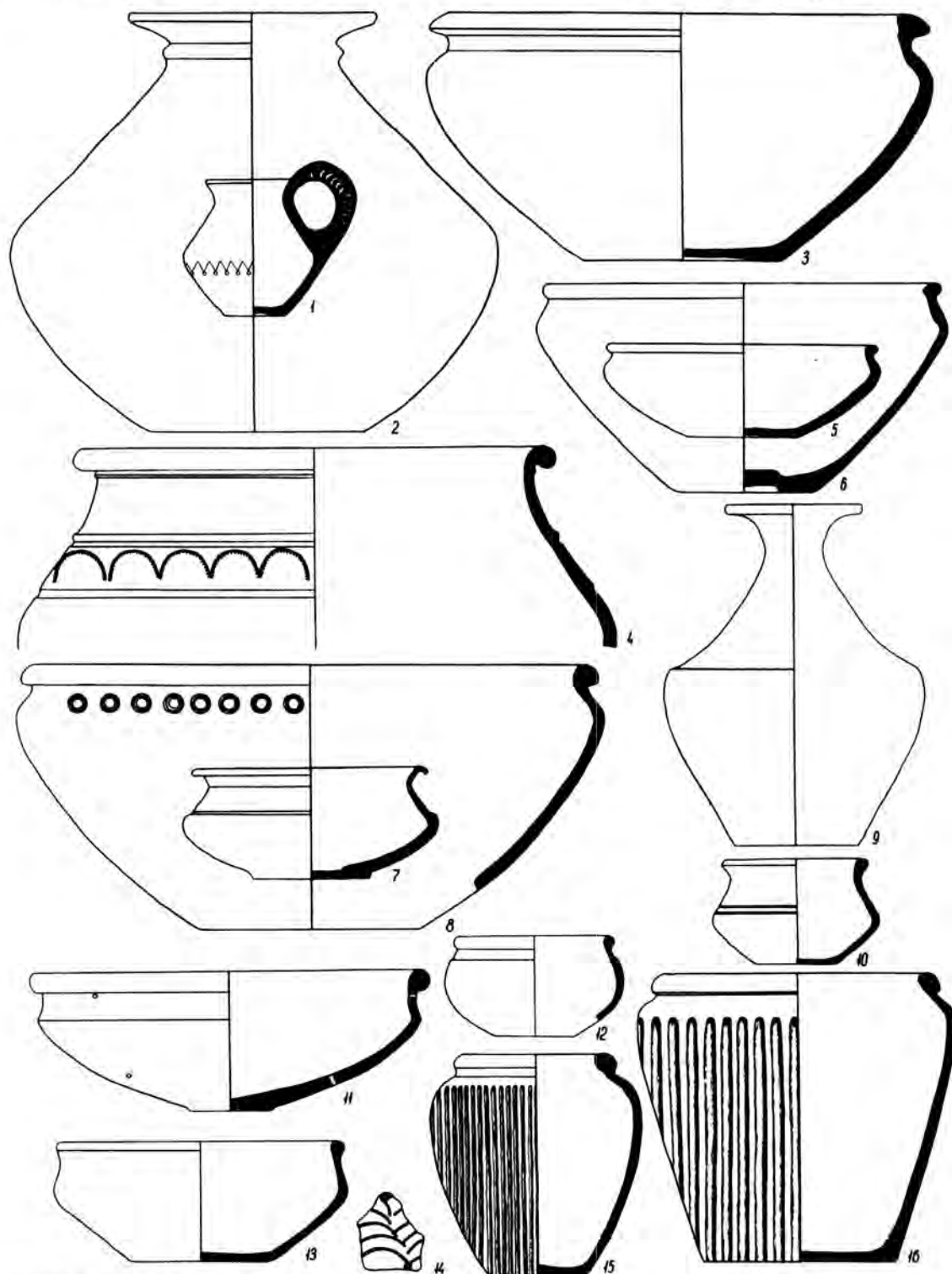

Рис.6. Керамика кельтского типа:

1,8,12, - Мужиево; 2 - Коштяны; 3,5-7,12,15 - Бакта; 4,10,11. - В. Бегань; 9 - Бодрогглом; 13 - Виноградово П; 14,16 - Дедово П.

и 10 кувшинов.

Все это позволяет сделать вывод, что эта мастерская служила местом сброса брака мастерской I, которой составлял 99 % всей керамической коллекции этого памятника.

Использование отработанной печи, как мусорной ямы, отмечается и в мастерской Шебастовцев. Здесь для этой цели была употреблена печь I, кстати имевшая конструктивные особенности: 6 керамических корыткок веером вмазанные в решетку (Lamiová-Schmiedlová 1962, с. 809).

В общей сложности вариант А в Верхнем Потисье представлен 70 печами, из них 68 открыты в бассейне р. Миц, выделенный в отдельный производственный район (Берегшурань-Лужанка-Берегово VI.)

Вариант В - печи с топкой разделенной опорной стенкой на 2 камеры (рис. 2). Она занимает только топку или выходит в устье (преобладающее). Стенка вырезалась в материке (толщина 0,12-0,3 м) и обмазывалась глиной. Диаметр основания топки 0,9-2,7 м, высота 0,3-0,7 м, высота камеры-обжига не менее 0,4 м. К варианту В относятся 40 печей с 10 пунктов Верхнего Потисья (рис. 1). В том числе: Прешов, Острованы, (Lamiová-Schmiedlová - Tomášová, 1988, s. 84-90, obr.4; Лазур, Сату-Маре (Bader-Lazin, 1980, S. 14-15) Медиешул Аурит (Dumitraşcu-Bader, 2 1967, S. 20-30). Среди них выделяются печи Блажиц (объект 6 м 9) под камеры-обжига которых представляет собой как бы тонкий слой штукатурки без продухов. Припечные ямы в разрезе ступенчатой формы. Причем у одной из них основание на 0,2 м выше дна топки (2, рис. 6).

Вариант С - печи без опор в топках. В плане овальной или округлой формы. Топка имеет форму перевернутого усеченного конуса. Ее основание диаметром 0,8-0,95 м, 0,45-0,6 м. Диаметр решетки 1,1-1,36 м. Количество продуктов 7-8 штук (Lamiová-Schmiedlová 1962, с. 809; Budinský-Krička, 1965, s.47, obr.6).

Решетка печи из Прешова II опирается на 8 клиновидных столбиков расположенных вдоль стенок топки (Budinský-Krička 1965, с. 47, Lamiová-Schmiedlová - Tomášová 1988, с.90), наподобие пилонов встречающихся в античных печах (Керамическое производство 1966, с. 8). Небольшой диаметр и конструктивные особенности позволяли выдерживать вес загрузки без опорного приспособления (рис. 2).

Печи I типа (вариант Д по И.Геннингу) в Верхнем Потисье появляются в так называемом кельто-дакийском горизонте. Из них наиболее ранняя печь с Малой Копани, стратиграфически связанная с I фазой существования городища (вторая половина I в. до н.э.). Рубежем н.э. датировал Я. Пастор (1976, с.95, 104-105) одну из печей Блажиц (объект 16). Этим же временем определяется печь с дакийского поселения в Подвиноградово. Несколько позднее (II в.н.э.) работала печь в Трестене при Горнаде, относящаяся к горизонту с терра сигиллатой типа Лезаукс, бронзовой трубкообразной фибулой и денарием им. Антонина Пия (Jurečko 1983, с. 378-379). В позднеримское время выпускали продукцию 22 одноярусные гончарные печи Блажиц-Богдановец (Jurečko 1981, с. 169).

Наибольшего распространения не только в Верхнем Потисье, но и на значительной части варварского мира (черняховская и пшеворская культуры), получили двухъярусные гончарные печи. Среди них наиболее ранними в регионе являются печи варианта В. Их появление в III-II вв. до н.э. связано с проникновением и оседанием кельтов на землях Карпатской котловины. В Верхнем Потисье кельты строят мастерские в Андриде (Németi 1974) и Добре (Bader-Lazin 1980, с.13). Продолжают сооружаться печи варианта В и в I в. до н.э. - I

в. н.э., в период распространения дакийской культуры. Это две печи из Прешова II (Blahuta 1963) и одна с Земплинского городища (Benadik 1965).

ТАБЛИЦА ХРОНОЛОГИЧЕСКОГО РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ГОНЧАРНЫХ ПЕЧЕЙ

Тип	Вариант	III-II вв. до н.э.	I в. до н.э. - I в н.э.	конец II-IV в.н.э.
I		—	3	23
II	A	—	1	70
	B	4	3	40
	C	—	1	1
Нераскопанные				50
Всего		4	8	184

Повсеместное внедрение печей варианта В на территориях варварского мира приходится на позднеримское время. В гончарных же центрах соседней провинции Дакии во II-III вв. использовались исключительно печи варианта А, которые, по мнению И. Геннинга (1977, с. 193-194), были сюда принесены греческими переселенцами, использовавшие эту конструкцию с эпохи античности как, например, в Нимфее и Пантикапее (Керамическое..., 1966, с. 8). С Дакии печи варианта А проникают вместе с новыми формами посуды и в Верхнетисский регион, где становятся доминирующими среди остальных конструкций в бассейне р. Миц.

Печи варианта С не получили признания у местных гончаров. Известна лишь печь I в.н.э. в Шебастовцах (Lamiová-Schmiedlová, 1992) и еще одна с поселения позднеримского времени в Прешове III (Budinský-Krička, 1965, s. 47). Редко встречается вариант С, за исключением Нижнего Подунавья (Henning, 1977), и в других регионах. Так, в известном гончарном центре в районе Иголомии-Гуты открыта лишь одна печь (№ 6) без опор в топке (Buratinsky, 1976).

В культурно-хронологическом отношении гончарные печи выделяются в 3 группы. Первая представлена гончарными печами латенской культуры (III - середина I в.до н.э.) в Добре и Андриде. Продукция кельтских гончаров, главным образом, известна по обильному силичному материалу. В керамические комплексы жилищ обычно входит 40-70 % гончарной посуды. Изготавливалась она из тщательно отмученной глины с примесью мелкозернистого песка с мелким шамотом. Обжиг хороший, равномерный, хотя не всегда сквозной. По мнению ряда исследователей температура в печах достигала 600-800° (Jurečko 1981, с. 187). Согласно данным Т. Реймана, при температуре 600° керамика приобретает серый цвет, а при 800° - кирпично-красный (Reyman 1936, с.135). В современных гончарных печах температуру выдерживают в пределах 1000-1100°. Это приводит к образованию жидкой фазы, то есть заполнению внутренних пустот стеклообразным веществом, и обеспечивает влагонепроницаемость сосудов. Вполне допустим высокотемпературный обжиг и в древних печах, что отмечает и М. Вирска-Парахоняк (1968, с. 97-108). Нарушение технологии обжига приводило к дефекту продукции. Именно с этим связана большая часть бракованной посуды выявленной при раскопках мастерских в Берегшурани и Берегово У1.

Кельтскими гончарами применялся восстановительный обжиг (без доступа воздуха) и окислительный (с доступом кислорода). В первом случае посуда приобретала серый цвет (сероглиняная керамика), а во втором - желтый, коричневый, красный.

По технике изготовления керамика выделяется в 3 подгруппы. Подгруппа А - сероглиняные лощеные сосуды. В комплексах составляют незначительную часть гончарной продукции (рис. 6,7,8). Подгруппа Б - сосуды прошедшие окислительный обжиг, преобладает в керамических коллекциях. Поверхность покрывалась черным, реже коричневым лощением. Основные формы этих подгрупп представлены мисками, вазами и кувшинами (рис. 6: 1- 6, 9-14). Декор состоял из пролощенных прямых и волнистых линий, расчленяющих рубцов и желобков. Изредка встречаются сосуды украшенные штампованным орнаментом (рис. 6:4, 8, 14).

В подгруппу В входят ситуловидные горшки с содержанием в глиняной массе графита. В зависимости от количества примеси цвет сосудов от стального до чер-

ного. Поверхность зачастую покрыта вертикальными расчесами (рис. 6:15-16). На поселениях эта подгруппа составляет сравнительно значительную часть керамических комплексов. Особенно много ее выявлено на оппидуме Галлиш-Ловачка, где, по свидетельству Т. Легоцкого, графитовую посуду собирали корзинами (1901, с. 200).

Вторую группу составляют печи так называемого кельто-дакийского горизонта, а точнее говоря дакийской культуры в ее классической фазе (фаза Ш по И.Г. Кришану / Crişan 1969, с. 151-152). В Верхнем Потисье она определяется рамками середины I в. до н. э. - начала II в.н.э. (Котигорошко 1986, с. 230). В это время работали двухъярусные печи (варианты А, В, С) поселений Прешова II (Blahuta 1963, с. 221) и Шебастовец (La-

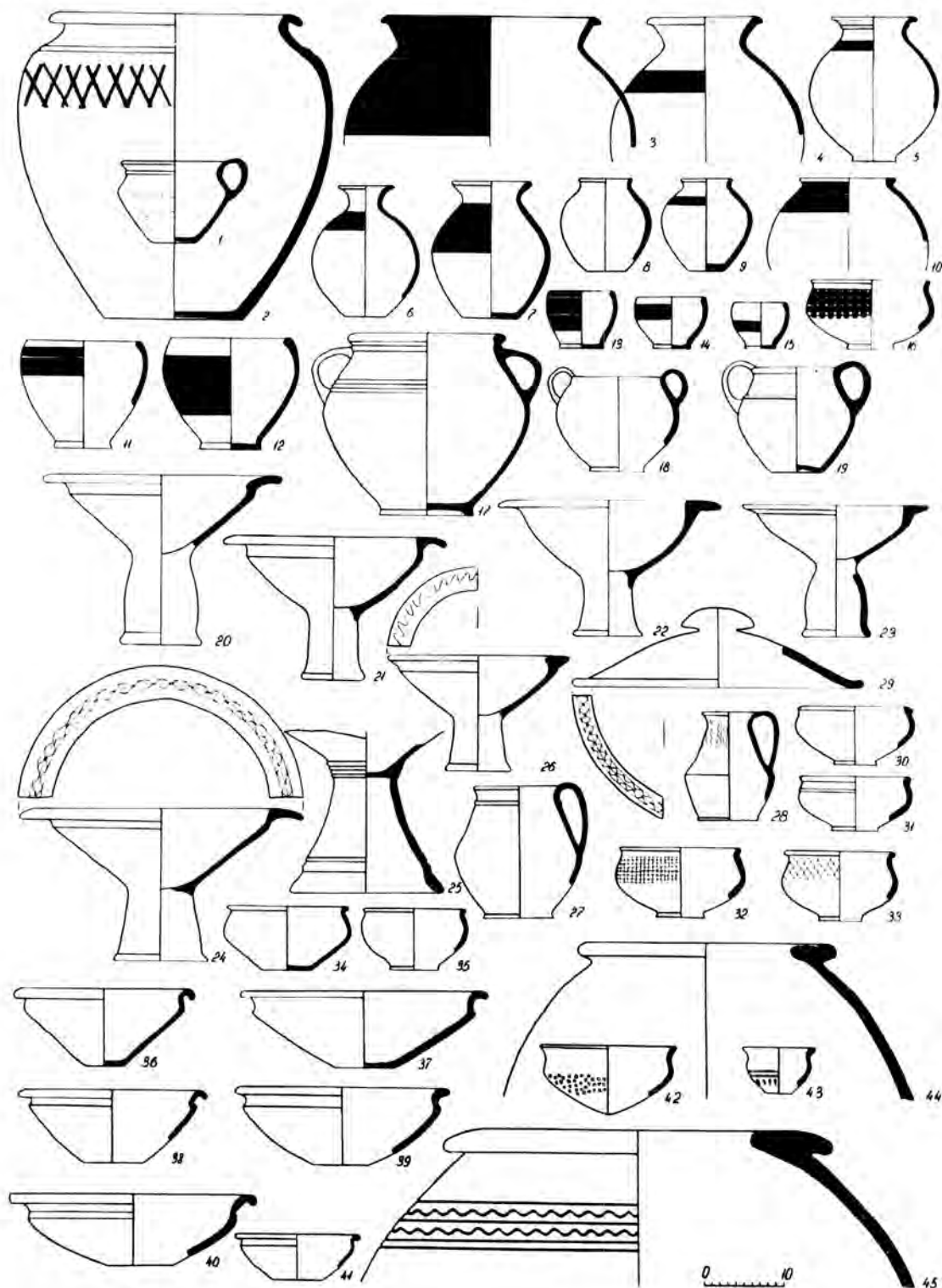

Рис.7. Малая Копаня. Типы гончарной посуды.

tiová - Schmiedlová 1962), городища Земплин (Benadik 1965, с. 72, 90), одноярусные печи поселений Подвиноградово, Блажице (Pástor 1961, Jurečko 1981 с. 189-190) и городища Малая Копаня.

Основная продукция мастерских выпускалась по кельтской технологии, но ассортимент ее значительно возрастает. По технике изготовления она делится на четыре подгруппы (А, Б, В, Г). Для всей гончарной посуды, за исключением подгруппы Г, характерна тщательность обработки глиняной массы и небольшая примесь мелкозернистого песка, очень мелкого шамота (преобладает) или добавление обоих этих компонентов. В некоторых случаях примесь не просматривается.

Подгруппа А представлена сероглиняной керамикой. Обжиг равномерный, сквозной. Поверхность покрывалась черным лощением, а в отдельных случаях и коричневым. Основные формы составляют миски, вазы, кувшины. В единичных экземплярах дурилагаи и кубки (рис. 7: 17-41).

Сероглиняная посуда украшалась только пролощенным декором. Орнаментационные мотивы составляют сетки, волнистые и прямые линии, нанесенные на тулово мисок, кувшинов и венчики ваз, крышек.

Подгруппа Б включает себя расписную керамику широко распространенную на городищах Малая Копаня и Земплин. В большинстве фрагментарна, что свя-

зано с ее хрупкостью. Обжиг равномерный, в некоторых случаях недостаточный. Цвет излома красный или желтоватый. Поверхность покрывалась белой или красноватой краской, реже черной, на которую наносились широкие и узкие коричневые полосы. Употреблялся зигзаговидный и сетчатый декор, оформляемый путем нанесения коричневой краски на белый фон. Основные формы расписной посуды представлены кувшинами, вазами, мисками, и шаровидными сосудами (рис. 7: 3-16).

В подгруппу В входят коричневолощенные сосуды. В изломе коричневого или желтого цвета. Это, в основном, черпаки, а также крупные горшковидные сосуды и кувшины. Последние известны в очень фрагментарном состоянии. Поверхность украшалась пролощенной сеткой и волнистыми горизонтальными линиями (рис. 7: 1-2).

Подгруппа Г состоит из пифосовидных сосудов. Формовались из плотного глиняного теста со значительной примесью крупнозернистого кварцевого песка. Цвет желтый, иногда розовый. Обжиг равномерный, но не всегда сквозной. Форма сосудов выдержана. Они имеют массивный венчик с закругленными краями. Ширина его 5-9 см. Тулово яйцевидной формы с наибольшим расширением в верхней трети. Дно узкое. Некоторые сосуды ориентированы врезными чередующи-

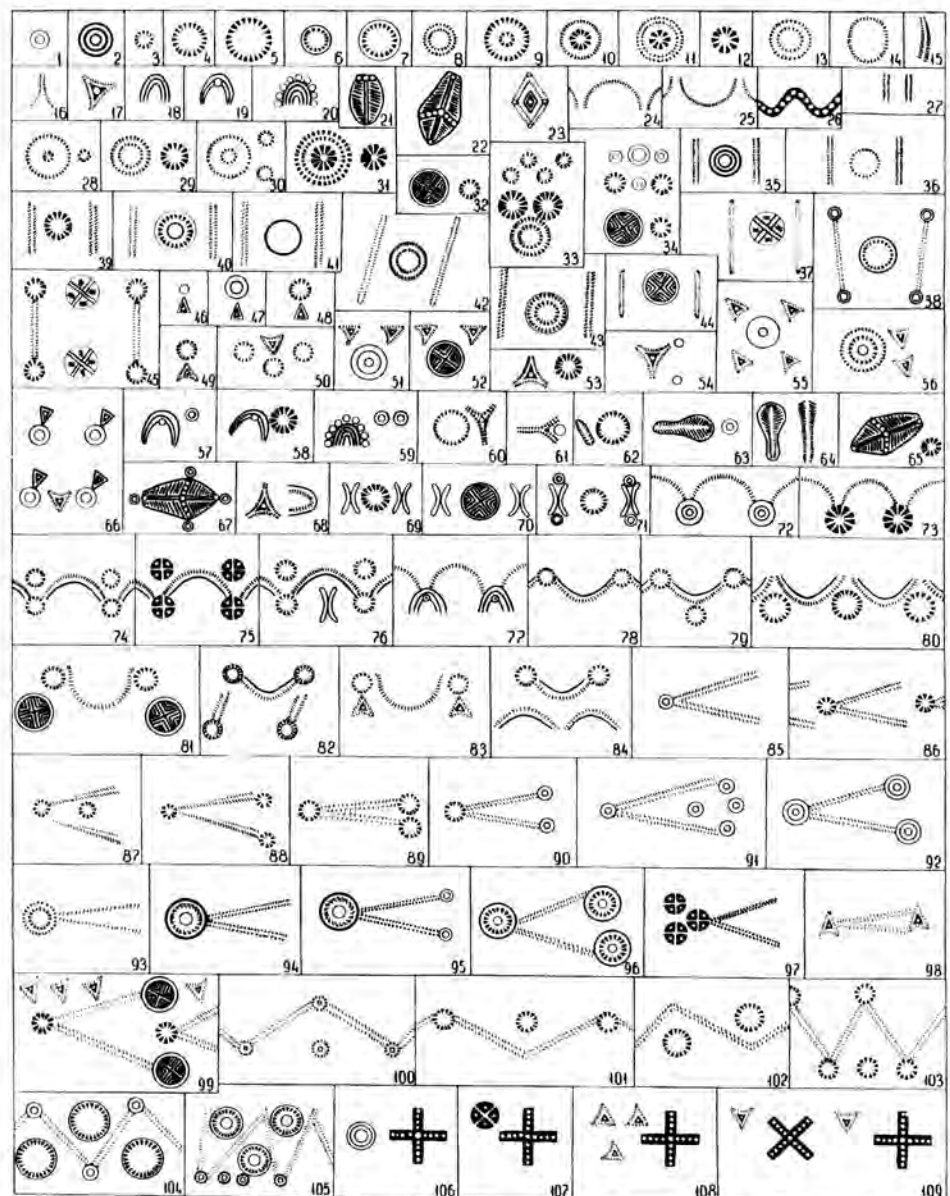

Рис.8. Берегово УІ. Типы орнамента.

мися прямыми и волнистыми линиями. Диаметр венчика 40-54 см, дна - 25-33 см. Приблизительная высота до 1 м и выше (рис. 7: 44-45). Встречаются экземпляры, поверхность которых покрыта коричневым или черным ангобом. Тесто с примесью шамота.

Анализ гончарной керамики указывает на развитие ее производства под воздействием чужеродных культур. Так, имитациями кельтских типов сосудов являются миски (рис. 7: 30-41) и некоторые формы кувшинов, а римской - сосуды с двумя ручками, крышки (рис. 7: 18-19, 29). Под влиянием эллинистического и кельтского гончарства в гето-дакийской среде возникает произ-

водство расписной керамики (Parvan 1926, с. 201). С греческими сосудами типа *dolea* или *pythoi* связывает происхождение пифосовидных сосудов В. Пырван (1926, с. 587-588). Греческой имитацией является кубок типа "delian" и дуришлаг (рис. 7: 42-43, Crişan, с. 137-138). Римское влияние, по мнению румынских исследователей (Crişan, с. 214; Vergiu, 1981, с. 153), начинает проявляться с I в.н.э. Именно в это время, время усиления контактов с Империей, различные формы римской керамики заимствуются дакийскими гончарами.

Третью группу составляют 184 печи позднеримского времени. Начало их работы исследователи относят

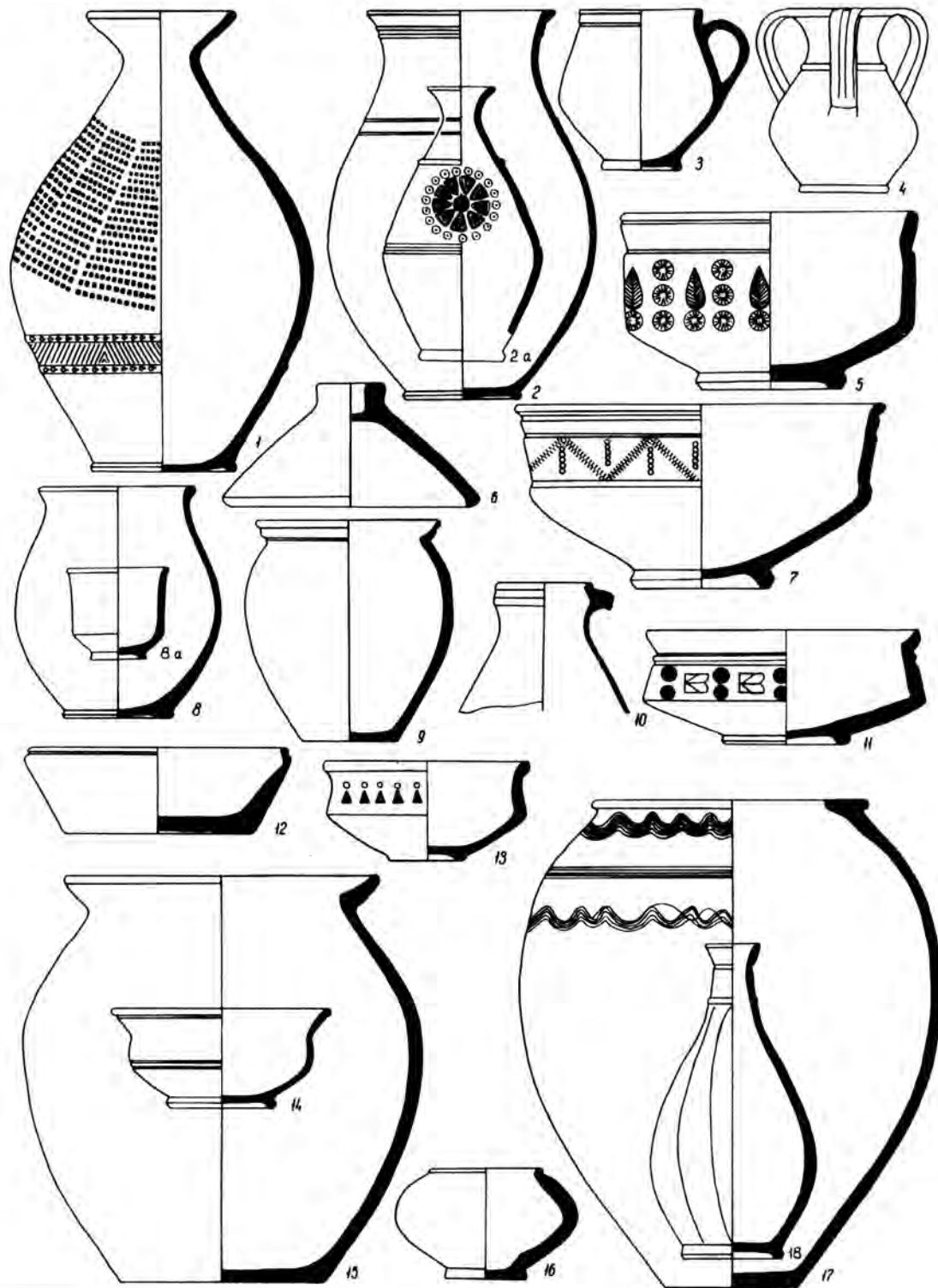

Рис.9. Керамика с объектов поселений Верхнего Потисья:

1, 2, 8, 10, 13, 14 – Паладь Комаровцы; 2а, 8а, 18 – Блажице (по П. Юречко); 3,9 – Петрово; 4 – Корытняны; 5 – Галоч; 6 – Бобовце; 7 – Дедово I; 11 – Клячаново; 12,15,16 – Заболотье; 17 – Оросиево. Керамика кроме ссылки на П. Юречко происходит из неопубликованных рассказов автора.

к концу II в. н.э., отмечая, что наибольшая производственная нагрузка приходится на следующее столетие (Lamiová - Schmiedlová 1969, с. 467-474; Jurečko 1981, с. 189).

По типам и вариантам печи распределяются следующим образом: одноярусные - 23, двухъярусные варианты А - 70, варианта В - 40, варианта С - 1. На основной территории Верхнего Потисья, занятой культурой карпатских курганов, преобладают печи варианта А, с концентрацией в южной части региона. В бассейне р. Сомеш, где проживали так называемые свободные даки (Németi 1974, с. 14), находились исключительно печи варианта В (рис. 1).

В связи с особым положением Берегшурани, как

крупнейшего гончарного центра Верхнего Потисья, остановимся более подробно на его датировке. Д. Чаллань отнес его сначала к гепидским, а затем вандалским древностям IV в. не объясняя основу своего хронологического построения (1969, с. 87-88). Среди датирующих вещей Берегшурани отмечаем монеты Адриана (117 - 138 гг.), Сабини и Антонина Пия (138-161 гг.), наиболее часто встречающиеся в Верхнем Потисье вкладах конца II-начала III в., а также монету Константина II (333-340 гг.). Кроме них найдены одночленные подвязные фибулы варианта I по А.К. Амброзу (1966, с. 59). Среди массы сероглиняной керамики встречались обломки лепной посуды пшеворского типа конца II-III в. Все это позволяет определить время функционирова-

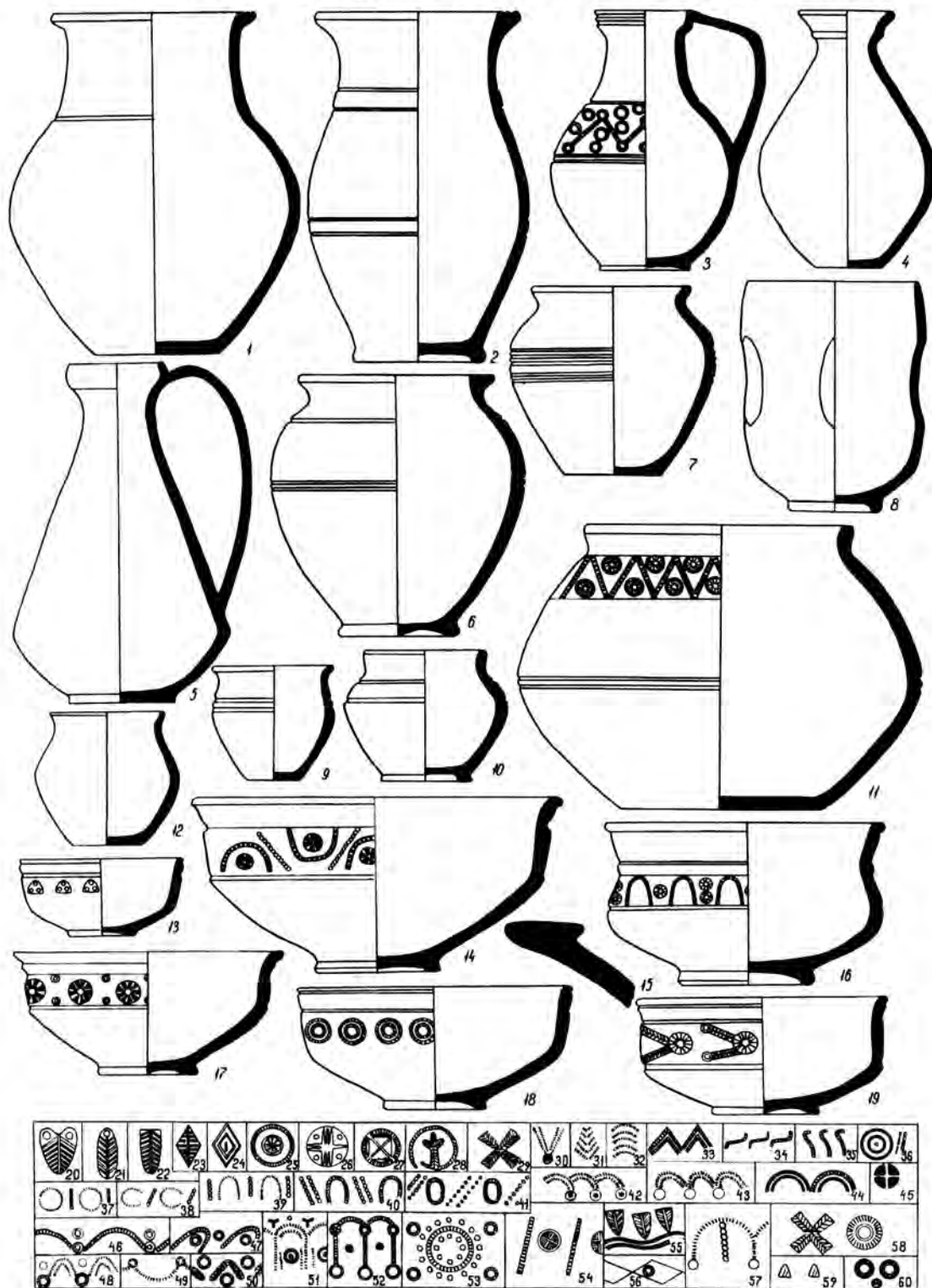

Рис.10. Берегшурань. Основные типы гончарной посуды и орнаментационных мотивов. Материал из непубликованных раскопок Д. Чаланья.

ния Берегшурани концом II-IV в.н.э., возможно, не позже середины IV в.

По технике изготовления и функциональному назначению продукция печей III группы делится на 3 подгруппы:

Подгруппа А представлена высококачественной столовой сероглиняной посудой сформованной из хорошо отмученного глиняного теста без видимых примесей или с добавлением очень мелкого шамота, реже мелкозернистого песка. Поверхность лощеная, темно-серого цвета, иногда черного или коричневого. Обжиг хороший. Основные формы представлены мисками, кувшинами, жбанам, в меньшей степени кубками, горшками и стаканами (рис. 4-5; 9: 1-5, 7-8, 10-11, 13-14, 16, 18; 10: 2-11, 13-14, 16-19).

Характерной чертой керамики подгруппы А является широкое использование штампованного декора. С помощью гребенки, зубчатого колесика и специальных фигурных штампов на поверхность мисок и кувшинов наносились разнообразные геометрические фигуры, звездочки, розетки, растительный орнамент, пунктиры и тому подобные узоры. Зачастую они составляли самые разнообразные комбинации (рис. 8; 10). Сравнительно редко встречается пролощенный орнамент с сетчатыми зигзагообразными узорами. Пластическая орнаментация представлена расчленяющими желобками и рубцами под горлом и верхней части тулова мисок и кувшинов (рис. 8; 10).

Поиски аналогий и исходного центра изготовления подобного типа посуды привели в провинцию Дакию. Здесь, в ее северной части, в гончарных мастерских Поролиссума со II в.н.э. было налажено товарное производство сероглиняной штампованной керамики (Gudea 1980, с. 111). Отсюда она поступала преимущественно в северные районы свободных даков (Lazin 1982, с. 130-133) и далее, вглубь верхнетисских земель, где на основании образцов организовывается ее специализированное производство (Берегшурень, Берегово У1, Блажице, Острованы).

Штампованная керамика не является атрибутом присутствующим только верхнетисскому гончарству и известна в других регионах, как, например, на территории черняховской культуры (Симонович 1964). Но там она не имела широкого распространения и такого богатства и многообразия орнамента, что характеризует сероглиняную посуду северо-восточной части Карпатской котловины.

Подгруппу Б составляют горшки и крышки изготовленные из глиняного теста с большой примесью мелкозернистого песка. Обжиг сквозной, в изломе серого реже желтоватого цвета. Внешняя поверхность в большинстве случаев покрывалась черным ангобом. Об употреблении горшков для приготовления пищи свидетельствует отсутствие ангоба на нижних частях горшков в следствии выгорания его на огне. Из орнаментационных мотивов употреблялись только горизонтальные врезные линии (рис. 9: 6, 12, 15; 10: 1, 12). Горшки широко бытовали на селищах, встречаются и среди погребального инвентаря. Их прямые аналогии находятся среди продукции гончарных мастерских провинций Дакии (Petre 1968, с. 147-158) и Паннонии (Рбсзу 1956, табл. УП, 10-13).

Подгруппу В составляют пифосовидные сосуды, получившие повсеместное распространение на поселениях III-IV вв. Форма остается такой же как и у ранних экземпляров, изменяется лишь профилировка венчика, который становится плоским. Изготавливались эти сосуды из хорошо отмученного теста с добавлением мелкого шамота. Поверхность покрывалась черным ангобом, в изломе черепок желтого или красного цвета.

Реже встречаются пифосы с примесью в тесте крупнозернистого песка. Венчики и плечики орнаментированы рядами волнистых линий. Одновременно появляются и ранее неизвестные пифосы (рис. 9: 17; 10: 5).

Разбор керамики позднеримского времени позволяет сделать вывод о сохранении дакийской технологии в производстве сероглиняной посуды и пифосов. Результатом влияния провинциально-римского гончарства следует считать широкое внедрение штампованного декора на столовой посуде и появление сосудов подгруппы Б. Повсеместное распространение сероглиняной керамики в варварском мире III-IV вв. вероятнее всего явление моды. Поэтому малоубедителен вывод, на основании схожести ее форм и орнаментации, о контактах верхнетисского населения с носителями черняховской культуры (Jurečko 1981, с. 194).

Гончарные орудия известны в ограниченном количестве. В Верхнем Потисье они представлены глиняными лощилами (23 шт.) дакийского типа и зубчатым шпателем с городища Малая Копаня, а также 53 штампами сигаровидной формы, изготовленных из глины, найденными в Берегшурани.

Анализ печей и их продукции приводит к выводу о возникновении верхнетисского гончарного производства в III-IV вв. до н.э. в уже сложившемся виде одновременно с освоением кельтами территории региона.

Латенизация местной куштановицкой культуры проявилась в распространении металлургии, металлообработке, чеканке монет и повсеместному внедрению в быт субстратного северофракийского населения гончарной керамики. Важную роль в развитие экономики сыграли крупнейший ремесленный центр северной части Карпатской котловины, Галлиш-Ловачка (Lehoczky 1912, с. 47-75) и металлургический район в бассейне р. Батар, левого притока Тисы (Бидзиля 1971, с. 21). Все это способствовало развитию торговых отношений и укреплению межрайонных экономических связей.

Упадок латенской культуры, в результате разгрома кельтов даками в середине I в. до н.э., не приводит к регрессу верхнетисской экономики. Это объясняется внедрением дакийских племен, стоявших на довольно высоком уровне развития, как в социальном, так и экономическом отношении (Crișan 1977). С их появлением, на важных коммуникационных путях возникает ряд городищ. Среди них Земплин на р. Бодрог (Benadik 1965) и Малая Копаня на р. Тисе (Котигорошко 1984), являлись крупнейшими региональными ремесленными центрами, выпускавшими разнообразную продукцию (кузнечные и стеклянные изделия, керамику, ротационные мельницы). Наряду с ними работали и сельские гончарные мастерские в Подвиноградово, Прешов II, Шебастовцах и Богдановцах.

В технике изготовления посуды сохраняются латенские традиции, но формы видоизменяются. Из старых форм остаются, главным образом, сероглиняные миски кельтской профилировки и как редкость графитовые ситулы. В массовом количестве формируется расписная керамика, широкое распространение получают пифосовидные сосуды, ранее неизвестные в Верхнем Потисье. Основную часть гончарной продукции составляют дакийские формы с проявлением и эллинистический черт. В I в. н. э. появляются, правда еще в небольшом количестве, подражания римским сосудам.

Некоторое затухание гончарного производства, отмечаемое в первых десятилетиях II в. н. э., связано с гибелью дакийского государства царя Децебала (106 г.) и прекращением функционирования городищ в Земплине и Малой Копане (Котигорошко 1986, с. 230). В результате нарушаются внутрирегиональные экономические отношения и связи с основной терри-

торий Дакии, отрезанной северным лимесом римской провинции, прошедшим по левобережью р. Сомеш. Контакты с римлянами опустошивших Дакию, вероятно, ни субстратное население, ни свободные даки, переселившиеся на север с Трансильвании, на первых порах, после окончания дако-римских войн, не поддерживало. Лишь с течением времени постепенно устанавливаются торговые отношения между населением с обеих сторон лимеса. Это способствует новому подъему, который приходится на конец II в. н. э.

Дальнейшее развитие получают ремесла, расширяется внутренний рынок, устанавливаются постоянные контакты с провинциями Дакией и Паннонией откуда поступают предметы роскоши и в значительном количестве серебряные денарии, как основной эквивалент обмена.

Наличие этих связей наиболее четко регистрируется в гончарном производстве, развивавшегося под непосредственным влиянием провинциальных мастерских северной части Дакии. Именно оттуда, как показано выше, происходит заимствование и печей варианта А, и орнаментации в виде разнообразных штампов. При этом верхнетисские гончары значительно усовершенствовали декор путем введения новых видов узоров и их комбинаций, что позволяет выделить верхнетисскую сероглиняную керамику в особую локальную группу среди провинциально-римских культур.

Вместе с тем, в более широком ассортименте появляются новые формы посуды-подражания римским (миски, кувшины, горшки, стаканы), ранее неизвестные в Верхнем Потисье. В связи с этим возникает вопрос, кто работал в региональных гончарных мастерских? Й. Веловойский считает, что это были ремесленники - выходцы из римских провинций. В конце II в. н. э., в связи с кризисом римской империи и усилением натиска варваров, они переселяются в более спокойные северные области (Wielowiejski 1960, с.109).

В таком случае, вероятнее всего на новом месте они строили бы привычные им печи в конструкции которых входили сырцовые кирпичи и изготовляли бы на первом этапе своего пребывания, не подражания, а типично римскопровинциальную посуду. Но ни первое, ни второе в Верхнем Потисье неизвестно.

Трудно принять во внимание и мнение П. Юречко, связывающего керамическое производство позднеримского времени в Восточной Словакии с приходом носителей липицкой культуры (Jurečko 1981, с. 194). До настоящего времени в регионе не обнаружены ни липицкие могильники, ни поселения. Керамика (боченковидные горшки, чашки с ручкой) положенная в основу вывода является характерной для всего северофраккийского массива. Кроме того, необходимо отметить, что к концу II в. липицкая культура прекращает свое существование (Козак 1985, с. 39).

При выяснении истоков развития местного гончар-

ного производства в позднеримское время следует исходить из традиций, возникших в Верхнем Потисье в Ш-П вв. до н. э., и не исчезавших здесь на протяжении столетий. В конце П-Ш в, в результате дальнейшей эволюции и значительных импульсов с римских провинций, местное гончарство в регионе достигает своего апогея. Не исключена определенная роль в формировании внутреннего рынка и появлении крупных производственных центров типа Берегшурани носителей пшеворской культуры, проникших в Верхнее Потисье в период Маркоманских войн. В культурном отношении, по сравнению с субстратным населением, пришлые племена были на более низком уровне, но располагали довольно высокой политической организацией выраженной, в первую очередь, в форме хорошо вооруженных воинских дружин. Следы пребывания носителей пшеворской культуры прослежены не только в погребениях из целого ряда пунктов Арданово Свалява (Lehoczyk 1912, s.44-47), Братово, (Котигорошко 1979), Земплин (Budinský-Krička - Lamiová-Schmiedlová 1990, s. 114), Лесне (Budinský-Krička 1967, s. 308-310), но и на всех поселениях Верхнего Потисья конца II-Ш в. н. э. в виде присутствия небольшого количества лепной керамики пшеворского типа. При этом мы особо подчеркиваем ее наличие на селищах с гончарными мастерскими.

В У в., насыщенном бурными событиями Великого переселения народов, нарушаются межрегиональные экономические связи и контакты, приходят в упадок ремесла в том числе и гончарство.

Гончарное производство Верхнего Потисья создает фон на котором четко проявляются нивелиционные процессы, проходившие в варварском мире под воздействием высокоразвитых культур и цивилизаций. Эти влияния, стиравшие местные особенности, значительно ускорили экономическое и социальное развитие субстратного населения.

Распространение в регионе товарного производства приводит к созданию внутреннего рынка способствовавшего зарождению товарноденежных отношений и укреплению внешних торговых связей. Под влиянием спроса внутреннего рынка на рубеже н.э. появляется узкая специализация в производстве отдельных видов посуды. Еще более она усиливается в позднеримское время - ник развития гончарного ремесла.

Таким образом, гончарное ремесло Верхнего Потисья можно охарактеризовать, как производство с длительным временем существования, обусловленное развитием традиций кельтской и дакийской технологии, а также провинциально-римским влиянием. Стандартизация продукции мастерских и их повсеместное распространение отвечает обществу с развитым производством, что подтверждается и другими отраслями ремесла (металлургия, металлообработка).

ЛИТЕРАТУРА:

АМБРОЗ, А. К.: Фибулы юга европейской части СССР II в. до н.э. - IV в. н.э. Археология СССР. Свод археологических источников А 1-30, Москва 1966.
 БІДЗІЛЯ, В. І.: Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. Київ 1971.
 КЕРАМИЧЕСКОЕ ПРОИЗВОДСТВО И АНТИЧНЫЕ КЕРАМИЧЕСКИЕ СТРОИТЕЛЬНЫЕ МАТЕРИАЛИ. Свод археологических источников 1966, Вып П-20.
 КОЗАК, А. Н.: Липицкая культура. В: Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I ты с.н.э. Киев 1985, с. 34-41.

КОТИГОРОШКО, В. Г.: Курган первой половины III в.н.э. у с. Братово. Советская археология 1979, No.2, с. 153-163.
 КОТИГОРОШКО, В.Г.: Малокопаньское городище рубежа нашей эры в Закарпатье. Советская археология 1984, No 1, s. 252-256.
 КОТИГОРОШКО, В.Г.: Вопросы происхождения и этнокультурной принадлежности населения Верхнего Потисья римского времени. В: Доисторическое и раннеисточеское заселение Восточной Словакии в отношении к смежным областям. Нитра 1986, s. 227-238.

- СИМОНОВИЧ, З.А.: Орнаментація черняхівської культури. In: Матеріали і дослідження по археології СССР No 116, 1964, s. 270-361.
- BADER, T.: - LAZIN, Gh.: Mărturie arheologice din județul Satu Mare. Satu Mare 1980.
- BENADÍK, B.: Die spätlaténezeitliche Siedlung von Zemplín in der Ostslowakei. Germania 43, 1965, s. 63-91.
- BERCIU, D.: Buridava dacică. București 1981.
- BLAHUTA, F.: Nález hrnčiarских pecí z neskorej doby laténskej v Prešove. In: Nové obzory 5, 1963, s. 220-223.
- BÓNA, I.: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. Budapest, 1986, s. 15-91.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Doba laténska, rímska a sfahovania národov - od Keltov k prvým Slovanom. In: Dejiny Prešova I. Prešov 1965, s. 29-58.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Východoslovenské mohyly. Slov. Archeol. 15, 1967, s. 277-288.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. - LAMIOVÁ SCHMIEDLOVÁ, M.: A late 1st century B.C. - 2nd century A.D. cemetery at Zemplín. Slov. Archeol. 38, 1990, s. 245-344.
- BURATYŃSKI, S.: Rzemieślnicza produkcja ceramiki siwej, toczonej z okresu wpływów rzymskich w Nowej Hucie i Igołomi. In: Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich. Prace archeologiczne 22, 1976, s. 89-112.
- CRİȘAN, I.H.: Ceramica daco-getică. București 1969.
- CRİȘAN, I.H.: Burebista și epoca sa. București 1977.
- CSALLÁNY, D.: Die Bereg-Kultur. Acta Antiqua et Archeologica 10, 1966, s. 87-88.
- CSALLÁNY, D.: Beszámoló a beregsurányi ásatásokról (1965-1969.). Kézirat. Jóna András múzeum. Nyíregyháza 1969.
- ČIŽMÁŘ, M.: Laténske sídlíště ze Strachotína, okr. Břeclav. Památky archeol. 78, 1987, s.205-229.
- DUMITRAȘCU, S. - BADER, T.: Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit, Satu Mare, 1967.
- DUŠEK, M.: Slovensko v mladšej dobe halštatskej. Slov. archeol. 19, 1971, s. 423-464.
- GUDEA, N.: Vasele ceramice, stampilate de la Porolissum. In: Acta musei Porolissensis 4, 1980, s. 105-190.
- HENNING, J.: Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im 1. Jahrtausend u. Z. Zeitschrift für Archäologie 11, 1977, s. 181-206.
- JUREČKO, P.: Problematika tzv. sivej keramiky v dobe rímskej so zreteľom na výsledky výskumu na východnom Slovensku. In: Historica Carpatica 12, 1981, s. 169-209.
- JUREČKO, P.: Príspevok k riešeniu problematiky osídlenia východného Slovenska v dobe rímskej. In: Historica Carpatica 14, 1983, s. 277-384.
- KOLNÍK, T.: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sfahovaní národov. Slov. Archeol. 19, 1971, s. 499-558.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Hrnčiariska dielňa z doby rímskej v Šebastovciach. Archeol. Rozhl. 14, 1962, s. 800, 809-813.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei. Slov. Archeol. 17, 1969, s. 403-501.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. - TOMÁŠOVÁ, B.: Osada z doby bronzovej a hrnčiariska dielňa z doby rímskej v Ostrovčanoch, okr. Prešov. In: Nové obzory 30, 1988, s. 77-96.
- LAZIN, Gh.: Ceramica ștampilată din secolele III-IV e.n. descoperită în nord-vestul României. In: Satu Mare studii și comunicări 5-6, 1981-1982, s. 123-135.
- LEHOCZKY, T.: Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén. Archaeológiai értesítő 21, 1901, s.145-146.
- LEHOCZKY, T.: Adatok hazánk archaeológijához különös tekintettel Beregmegyére és környékére II. Munkács 1912.
- MIROŠŠAYOVÁ, E.: Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej. Slov. Archeol. 35, 1987, s. 107-164.
- NÉMETHI, I.: Cuptoare de ars ceramică din epoca Laténe de la Andrid (jud. Satu Mare). Studii și cercetări de istorie veche. 4, T. 25, 1974, s. 579-584.
- PÂRVAN, V.: Getica. O proistoria Daciei. Bucuresti 1926.
- PASTOR, J.: Sídliskový výskum y Blažiciach. In: Študijné zvesti AÚ SAV 6, 1961, s. 83- 105.
- PASTOR, J.: Archeologický výskum Východoslovenského múzea v rokoch 1967-1968. In: Historica Carpatica 2, 1970, s. 143-186.
- PASTOR, J.: Wyniki prac wykopaliskowych Muzeum Wschodniosłowackiego w Blażicach w roku 1969. In: Acta Archaeologica Carpathica 16, 1976, s. 95-106.
- PETRE, Qh. I.: Cuptor de olar cu vase dacice și romane la Buridava. Studii și cercetari de istorie veche 19, 1968, Nr.1, s. 147-158.
- PÓCZY, SZ.K.: Die Töpferwerkstätten von Aquincum. Acta Archaeologica Hungarica 7, 1956, s. 73-138.
- REYMAN, T.: Problem ceramiki siwej na kole toczonej, na tle odkryć w górnym dorzeczu Wisły. Wiadomości Archeologiczne 14, 1936, s. 147-176.
- WIELOWIEJSKI, J.: Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim. Materiały Starożytne Tom 6, 1960.
- WIRSKA-PARACHONIAK, M.: Ceramika tzv. ośrodka igołomskiego z okresu wpływów rzymskich w świetle badań technologicznych. Kwartalnik Instytutu Historii Kultury Materialnej 16, 1968, s. 95-108.

HRNČIARSTVO V HORNOM POTISÍ V III. STOR. PRED N. - IV. STOR. PRED N, L.

V. G. KOTIGOROŠKO

Príspevok sa zaoberá rozvojom hrnčiarstva v hornom Potisí od doby laténskej do doby rímskej. Základným prameňom pre jeho štúdium je 184 hrnčiarских pecí z 18 lokalít regiónu a ich produkcia (obr. 1). Pece sa delia na dva typy: jednodielne a dvojdielne. Do I. typu patrí 26 pecí. Zvláštnosti v konštrukcii vykurovania umožnili rozdeliť dvojdielne pece na 3 varianty. Variant A - so stĺpom vo vykurovacej komore, variant B - pec s opornou stenkou, C - bez opory vo vykurovacej komore (obr. 2).

Z kultúrno-chronologického hľadiska sa pece členia na 3 skupiny: laténske (III. - polovica I. stor. pred n.l.), dácke (polovica I. stor. pred n.l. - začiatok II. stor. n.l.) a tie, čo možno spájať s kultúrou karpatských kurhanov a slobodnými Dákmi (II. - IV. stor. n.l.). Pri popise každej z týchto skupín je rozbor

technológie keramickej výroby. Zvláštna pozornosť je venovaná sivej keramike z neskorej doby rímskej s včokolkovanou výzdobou (obr. 4 - 5, 8 - 10).

Analýza hrnčiarских pecí a ich produkcia ukázala, že vyvinutá hrnčiariska výroba sa objavuje v hornom Potisí v III. - II. stor. súčasne s tým, ako Kelti obsadili tento región.

Vrchol rozkvetu hrnčiarскеj výroby je v neskorej dobe rímskej. Vzťahy s rímskou provinciou Dácia sa odzrkadľujú v objavení sa pecí variantu A, rozšírení keramiky s včokolkovanou výzdobou a provinciálnymi tvarmi.

Hrnčiarstvo na hornom Potisí sa charakterizuje ako výsledok dlhodobého vývoja vyrastajúcej keltskej a dáckej technológie ovplyvnenej rímskymi provinciami.

FRÜHMITTELALTERLICHES HÜGELGRÄBERFELD IN ŁUBIENKO, WOIW. KROSNO

ANNA TYNIEC

INSTITUT FÜR ARCHÄOLOGIE UND ETHNOLOGIE PADW, ABTEILUNG IN KRAKÓW.

Die Fundstelle in Lubienko, Woiw. Krosno, liegt am Fuß des Niederen Beskid, in der Hügelzone des Pogórze Jasielskie (Karte 1). Die Grabhügel sind in der Gipfelpartie des 369 m ü.d.M. hohen Rückens lokalisiert (Karte 2). Sie befinden sich alle auf einer ziemlich kleinen Verflachung des südlichen Abhangs. In den Jahren 1988 und 1989 wurden zwei Grabhügel aus diesem Gräberfeld untersucht.

Grabhügel A (Tyniec - Valde-Nowak 1990, S. 215-227).

Der Hügel liegt in unmittelbarer Nähe des Hügels B, in dem östlichen Teil der Fundstelle; sein Durchmesser betrug 10,0 m, die erhaltene Aufschüttungshöhe 0,85 m (Abb. 1). Die Ausgrabung wurde unter Anwendung der Methode der Sektoren und Hilfsprofile (längs der Achsen N-S und E-W) geführt; es wurden dabei 0,40 m breite Profilstege gelassen. Man explorierte den Grabhügel in horizontalen 0,10 m dicken Schichten bis - 1,45 m Tiefe. Auf diesem Niveau waren im anstehenden Boden die Überreste des Grabens und der Erdentnahmegrube sichtbar; diese Stellen wurde bis - 1,70 m vertieft.

Die Grabhügelstruktur.

Grab I (Abb. 2). Das Grab bildete eine mit einem Graben umgebene graubraune Schicht, die mit Leichenbrand und Scheiterhaufenrückständen gesättigt war. Ihre Ausmaße betragen 6,5 m (EW) x 6,0 m (NS). Auf der Oberkante der Schicht hat man in der Tiefe 0,95-1,05 m getroffen; sie war bis 30 cm dick. In den Stellen der starken Anhäufung zerkleinerter Knochen- und Holzkohlefragmente waren fleckenartige, dunkelrote Strukturen sichtbar, die wahrscheinlich im Moment, als die heißen Scheiterhaufenrückstände mit der Erde in Berührung kamen, entstanden sind. In der Schicht sind keine archäologischen Funde freigelegt worden.

Grab II (Abb. 3). Brandgrubengrab, in den zentralen Teil der Hügel aufschüttung eingegraben. Die Grubenfüllung, mit den Ausmaßen 1,65 m (NS) x 1,40 m (EW), bis 0,40 m tief, hob sich im Laufe der horizontalen Explorierung nicht hervor. Sie war in allen Profilen deutlich sichtbar. Es wurden darin kleine Leichenbrandfragmente gefunden. Mit diesem Grab sind vermutlich die in der abgeflachten Aufschüttung gefundenen Keramikfragmente verbunden (vgl. Abb. 2, Inv. Nr. 69-72/88, 74-75/88).

Inventar: 13 Fragmente handgeformter Keramik (Abb. 4) aus Ton mit Mineralbeimischung - Sandkörner von 0,1-0,2 cm Durchmesser; Oberflächen geglättet, ziegelrot. Es sind

Fragmente von zwei Gefäßen.

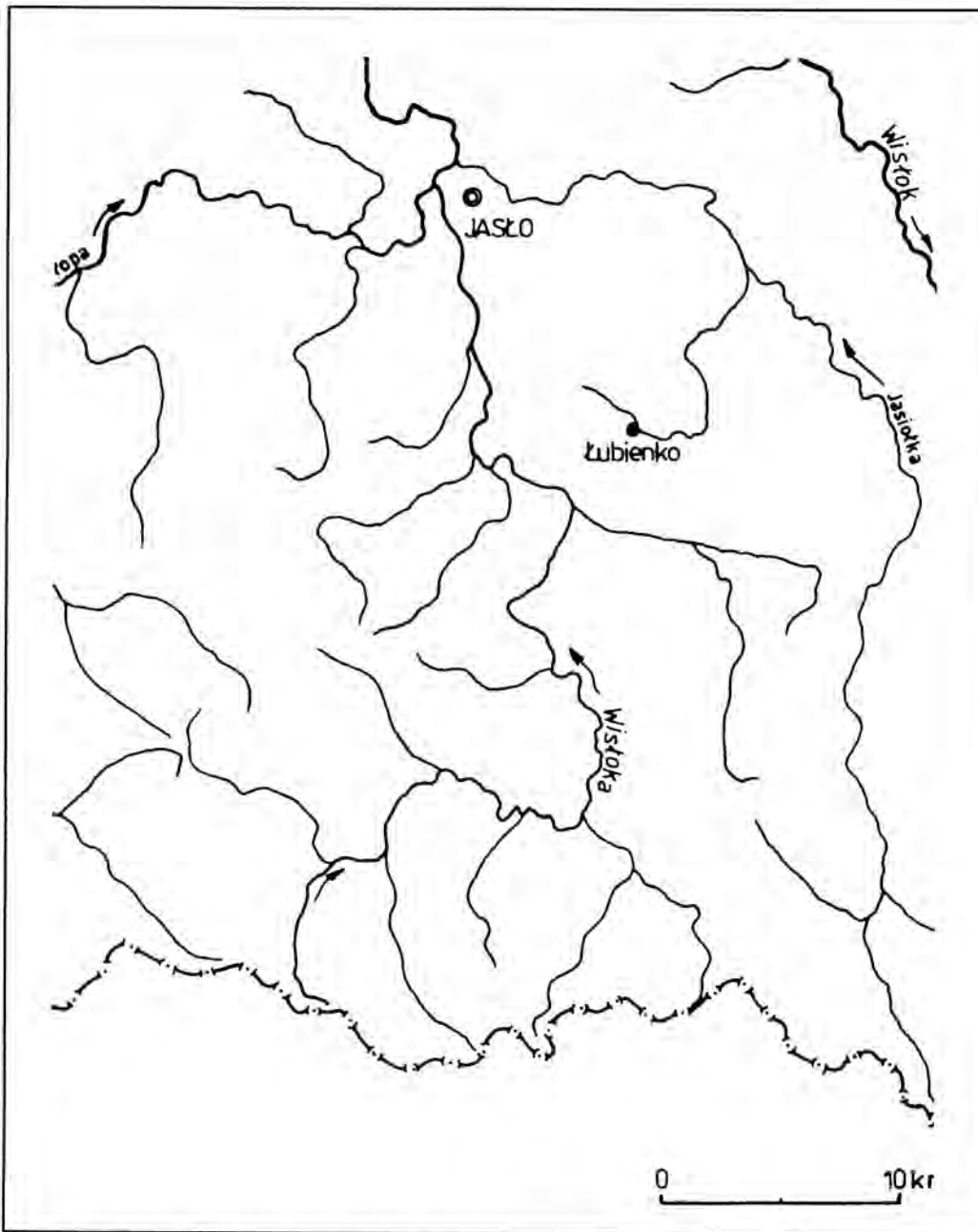
Grab III (Abb. 3). Brandgrubengrab, Ausmaße 1,10 m - 1,15 m (NS) x 1,00 m (WE), 0,45 m tief. In den Zentralteil der Aufschüttung des Hügelgrabes und, ein wenig, in das Grab II eingegraben. Bei der horizontalen Explorierung war die Füllung schwer bemerkbar: im Profil EW war sie dagegen gut sichtbar, dank dem Gehalt einer bedeutenden Menge von Humuspartikeln. Die Existenz eines Grabes war durch Leichenbrandfragmente und Funde von einzelnen Gegenständen signalisiert (Abb. 2, Inv. Nr. 10, 11, 13/88). Inventar: 1 Fragment eines unbestimmten Eisengegenstands; 3 Fragmente eines handgeformten Gefäßes, aus Ton mit Sandbeimischung, mit geglätteten grauen Oberflächen (Abb. 4).

Der Graben (Abb. 2,3). Die für das Anlegen des Schichtengrabes (Grab I) vorbereitete Fläche wurde mit einem Graben umgeben, dessen Verlauf der Umrahmung eines Rechtecks mit abgerundeten Ecken ähnlich war. Der Graben war ungefähr 20 cm breit, seine Tiefe überschritt stellenweise 20 cm. Die Füllung bestand aus dem Material aus dem Schichtengrab und, zum Teil, aus der dieses Grab und den Graben bedeckenden Schicht.

Die Aufschüttung (vgl. Abb. 3). Auf der Leichenbrandschicht (Grab I) lag eine Schicht verwitterten Lahms von gestörter Struktur, mit Paketen von grauem Letten und Flyschsandsteinsplittern. Sie war von olivengelbfarbiger, lehmiger Bildung, mit Beimischung pulverartiger Fraktion bedeckt. Auf der Oberkante dieser Bildung bildete sich der Waldhumus aus. Nach der stratigraphischen Analyse kann festgestellt werden, daß den Destruktionsprozessen in höchstem Grade die lehmig-pulverartige Schicht unterworfen war; innerhalb dieser Schicht, am Fuße des Grabhügels, hat man auf Keramikfragmente getroffen.

Inventar: 13 Keramikfragmente (Vgl. Grab II); 3 andere Fragmente handgeformter Gefäße aus dem Ton mit Beimischung von zerkleinerten Scherben und Mineralschotter, sehr schwach gebrannt.

Die Umgebung des Hügelgrabes. Auf einem Abschnitt von ungefähr 3/4 des Grabhügelumfangs waren deutlich bemerkbare Eintiefungen sichtbar (Abb. 1). Im Laufe der Explorierung hat man festgestellt, daß sie nicht mit dem Material aus der Aufschüttung ausgefüllt waren. Sie wurden

Karte 1. Lokalisierung der Fundstelle in Lubienko, Woiw. Krosno.

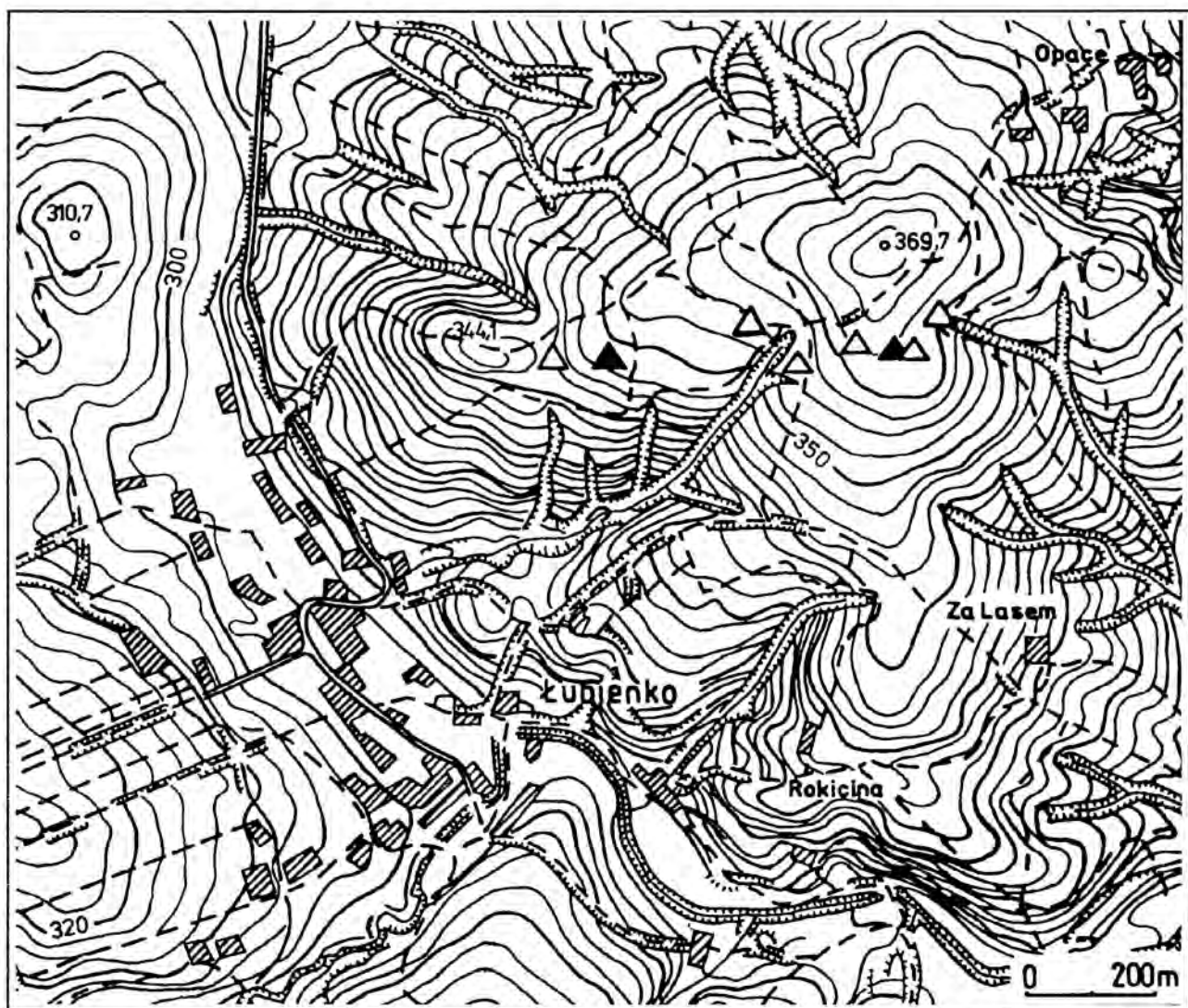
in der Verwitterungsdecke ausgehöhlt und gelassen. Mit der Zeit haben sich in ihnen Gleiprozesse entwickelt, deren Ergebnis das graue leitenartige Material ist. Unmittelbar auf diesem Material lag der Waldhumus.

Auf dem kurzen Abschnitt des Grabhügelumfangs, von der NE-Seite, zwischen den Enden von zwei Eintiefungen hat man auf eine Steinschicht von Flyschadsteinen getroffen (Abb. 2).

Interpretierungsversuch. Das Hügelgrab ist auf der Stelle entstanden, die durch Entfernen der Humusschicht und wahrscheinlich auch eines Teiles des Auswaschungshorizontes vorbereitet wurde. In diesem Bereich wurde ein ungefähr rechteckiger Graben ausgehöhlt, der die Stelle der beabsichtigten Bestattung umgrenzte. Auf die von ihm umgebenen Fläche hat man die aus einem Scheiterhaufen von unbekannter Lokalisierung ausgenommenen Elemente gelegt. Das waren stark gebrannte und zerkleinerte Menschenknochen und Holzkohlebruchstücke. Es scheint, daß man sie sehr schnell mit einer Erdeschicht

bedeckt hat, wovon die Abrüstungen in dem die Leichenbrandschicht unterbreitendem und bedeckenden Lehm zeugen. Das Material, aus dem die Aufschüttung geformt wurde, kann zum Teil aus den Halden, die bei dem Vorbereiten der Bestattungsstelle entstanden sind, und aus der Umgebung des entstehenden Grabhügels - aus den Erdentnahmegruben - stammen. Nach dem Bau des Grabhügels wurden in dessen Aufschüttung zwei Brandgrubengräber eingegraben.

Die Ergebnisse der Radiocarbonatierung der Holzkohlproben (siehe Taf. I) aus dem Brandgrab (Grab I) können sein frühmittelalterliches Alter¹ suggerieren, was die mittelbaren archäologischen Kriterien zu bestätigen scheinen. Gräber dieses Types entdeckte man sporadisch auf dem Gebiet der sog. Zone C der westslawischen Territorien; auf grund der keramischen Funde und der Analogien sind sie in die II. Phase des Frühmittelalters datiert worden (Zoll-Adamikowa 1975, S. 74; 1979, S. 122). Der rechteckige, das Grab I umgebende Graben kann eine für dieses Objekte spezifische Form der viereckigen, mit der

Karte 2. Lubienko, Woiw. Krosno. Verteilung der Hügelgräber auf der Fundstelle (▲ - geforscht, △ - ungeforscht).

Hügelaufschüttung bedeckten Konstruktion sein (Zoll-Adamikowa 1975, S. 74, 79, 158). Der Vergleich der Form der das Grab I bedeckenden Aufschüttung mit anderen die von rechteckigen Konstruktionen umgebenen Bestattungen bedeckenden Aufschüttungen bringt uns auf die Vermutung, daß die Form nicht so mit dem Erhaltungszustand des Objektes als mit der Bauweise des Grabhügels verbunden ist (Zoll-Adamikowa 1979, S. 77-78). Das Grabhügel konnte auch ursprünglich eine vierkantige Form haben. Das Vorhandensein der einen Teil der Aufschüttung umgebenden Eintiefungen, wobei man von einer Seite "Zutritt" gelassen hat, ist auch ein von den sich auf mehreren Gräberfeldern dieser Zeit wiederholenden Elemente (Zoll-Adamikowa, S. 81-82). Sich auf diese Prämissen stützend darf man annehmen, daß die in Rede stehende Schichtenbestattung der II. Phase des Frühmittelalters angehört. Mit dem Frühmittelalter sind auch zwei Brandgrubengräber (II und III) verbunden, auf die man im oberen Teil der Hügelgrabaufschüttung getroffen hat. Das sekundäre Nutzen der Aufschüttungen schon vorhandener Grabhügel ist im Laufe der Ausgrabungen von Hügelgräberfeldern mehrmals dokumentiert worden. Aufgrund der in den Hügelaufschüttungen oder in den in diese eingegraben Gruben gefundener Keramikfragmente sind sie in das frühe Mittelalter, meistens in IX.-X.Jh.

datiert worden (Rogozińska 1961, S. 48; Rogozińska-Goszczyńska 1965, S. 93-96; 1966, S. 54; Zoll-Adamikowa 1975, S. 89-90, 181-182; 1979, S. 124). In Anbetracht der technologischen Merkmale und der Ornamentik der mit dem Grab II verbundenen Keramik nehme ich an, daß die aus dieser Zeit stammt, vermutlich aus IX.-X. Jh. Die in dem Grab III gefundenen Keramikfragmente sind zu wenig diagnostisch, um sie genauer als in das Frühmittelalter zu datieren. Dieses Grab ist ohne Zweifel jünger als Grab II, dessen Grube von ihm angeschnitten wurde (Abb. 3).

Die in der durch Erosion abgeflachten Aufschüttung des Grabhügels gefundene Keramik knüpft in technologischer Hinsicht an das Fundgut aus dem schnurkeramischen Hügelgrab in Bierówka, Woiw. Krosno, an (Gancarski - A. und J. Machnikowie 1986, S. 77). In der Verzierung tritt auch eine gewisse Ähnlichkeit an das Material der sog. Kultur der ostslowakischen Hügelgräber auf (vgl. Budinský-Krička 1967, S. 378, Taf. XI: 1, 4, 11, 14; S. 380, Taf. XV: 11; S. 386, Taf. XXVI: 1-3/).

Hügelgrab D.

Das Hügelgrab liegt in dem westlichen Teil der Fundstelle (am weitesten nach Westen befindet sich das Hügelgrab E - Karte 2); sein Durchmesser betrug 3,0 m, die erhaltene Höhe 0,25 m (Abb. 5). Die Ausmaße des Objekts in Betracht

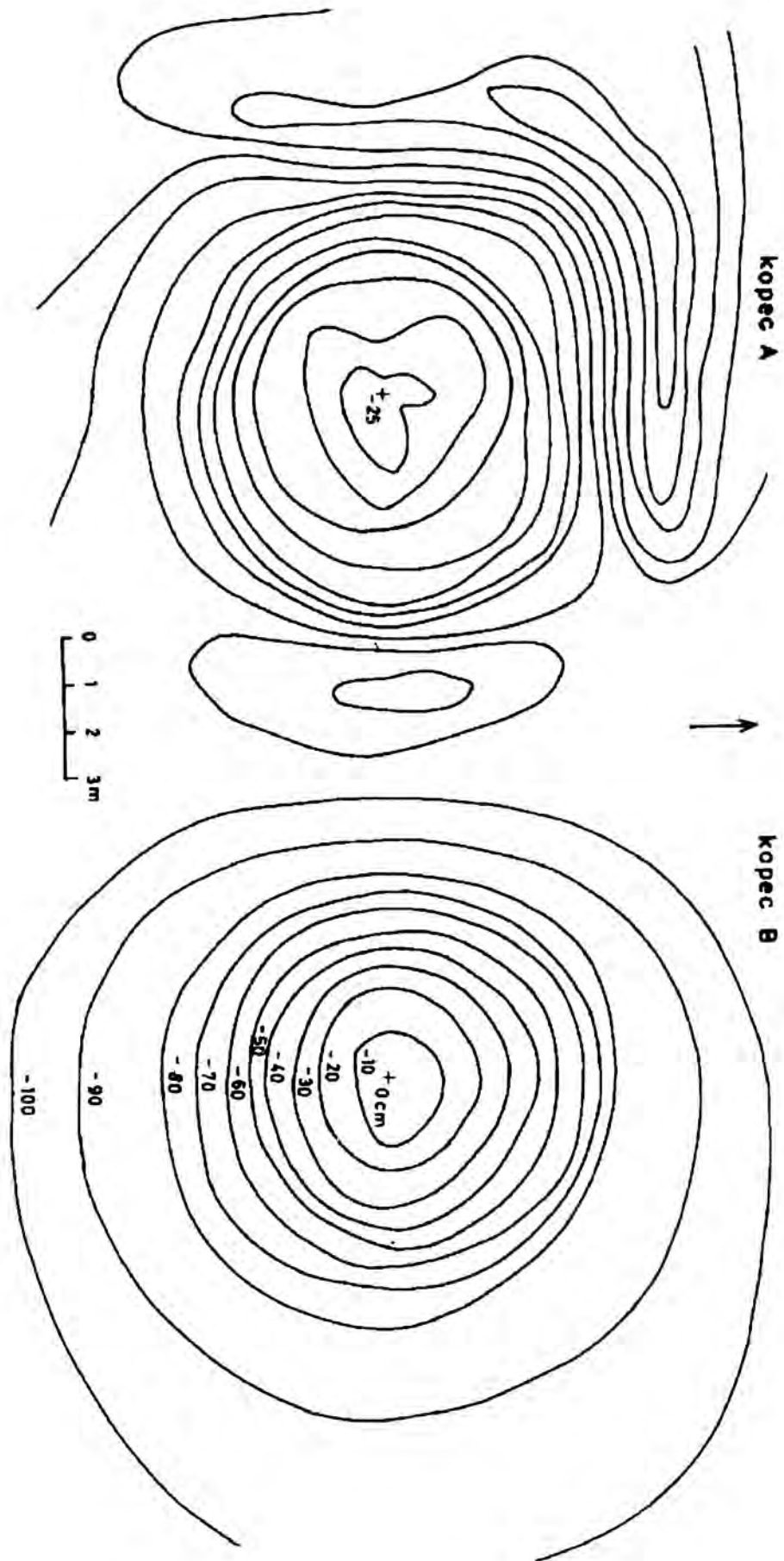

Abb. 1. Lubienco, Woiv. Krosno. Höhenplan der Hügelgräber A und B.

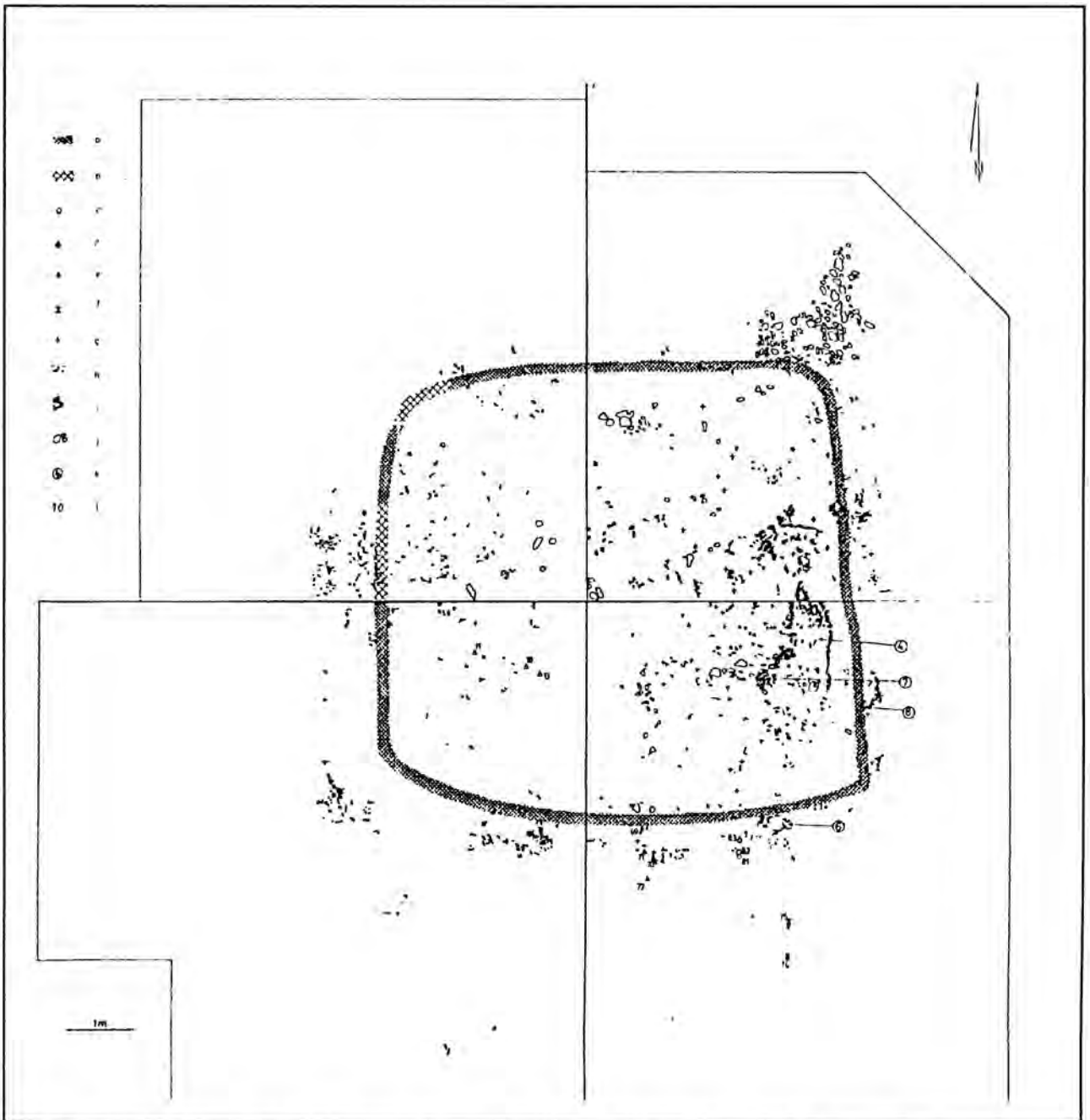

Abb. 2. Lubienko, Woiw. Krosno, Hügelgrab A. Sammelplan der Tiefen - 115 cm bis - 135 cm (a - Füllung des Grabens, b - rekonstruierter Verlauf des Grabens, c - vorgeschichtliche Keramik, d - frühmittelalterliche Keramik aus der Grube des Grabes III aus der Tiefe ca 40 cm, e - frühmittelalterliche Keramik, Gefäß 1 (Grab II?), f - frühmittelalterliche Keramik, Gefäß 2 (Grab II?), g - Fragmente gebrannter Knochen, h - Holzkohlfragmente, i - gerösteter Lehm, j - Steine, k - Entnahmestellen der 14C-Proben, l - Inventarnummern.

nehmend hat man es mit der Methode gegenüberliegender Segmente, in horizontalen 5 cm mächtigen Schichten gegraben. In der Tiefe von 0,30 m hat man den ursprünglichen Bereich der Aufschüttung und der Erdentnahmegrube erfasst (Abb. 6). Der Zentralteil der Hügelgrabaufschüttung ist von einem neuzeitlichen Schnitt beschädigt worden. Zu der beträchtlichen Nivellierung des Objekts hat der durch ihn laufende Waldweg beigetragen.

Struktur des Objekts. Die Hügelgrabaufschüttung wurde auf der Stelle geschüttet, von der primäre Humus und Stellenweise auch ein Teil des Auswachtungshorizontes entfernt wurden. Diese Fläche wurde nicht zusätzlich geebnet. Auf sie hat man eine Lettenschicht, ca. 20 cm dick, von bläulicher Farbe, gelegt, in der sich eine sehr große Menge zerkleinerter Holzkohlebruchstücke befand. Sie konzentrierten sich im NE-Teil. Die Oberkante dieser Schicht

wurde in der Tiefe von Ungefähr 30 cm erfasst. Sie war von einer Lehm-Letten-Schicht von gelblicher Färbung, ca. 25 cm dick, bedeckt. Die äußere Schicht bestand aus gelbem Lehm, auf dem der heutige Waldhumus entstand.

Inventar: 13 Fragmente (Abb.6, Gefäß 1), handgeformt, aus dem Ton mit Beimischung großer Menge Sandkörner (Körnerdiameter 0,1-0,2 cm und größer), die äußeren Oberflächen stark abgenutzt, grau, mit Spuren von Ebenen der Oberfläche (1 Fragment stammt aus dem flachen Boden, mit abgedrückten Spuren einer groben Mineralunterlage). Fast alle diese Fragmente lagen in der Lettenschicht.

5 Fragmente eines handgeformten Gefäßes (Abb.6, Gefäß 2), aus dem mit Sandbeimischung (Körnerdiameter ca. 0,1 cm) gemagerten Lehm, vielleicht schwach abgedreht - die äußeren Oberflächen stark abgenutzt. Sie lagen in der Lehm-Letten-Schicht. Außerdem wurden in dem Walsstreue und im Humus 11 Gefäßfragmente und Tongegenstände

(neuzeitlich) gefunden.

Hügelgrabumgebung. Vom Süden und vom Westen umgab das Hügelgrab eine ca. 1,0 m breite und bis 0,25 m tiefe Eintiefung. Ihre Füllung bildete das aus den oberen Aufschüttungsschichten dislozierte Material, das nur in einem geringen Grade den Gleiprozessen unterlag. Die Dislokation dieses Materials ist mit der unbedeutenden Inklination des Geländes nach Westen verbunden, die vielleicht in der Zeit der Nutzung des Waldweges zugenommen hat, und nicht mit der Zeit der Objektsschüttung.

Interpretierungsversuch. Das Hügelgrab ist auf einer Stelle entstanden, die durch Entfernen der Humusschicht und stellenweise auch eines Teils des Auswaschungshorizontes, ohne zusätzlichen Ebenen des Geländes, vorbereitet wurde. Man hat hierher Erde mit starker Beimischung von Holzkohlebruchstücken herübergebracht, deren Gehalt auf die Verfärbung der Schicht gewirkt hat. Man darf annehmen, daß diese Kohlfragmente aus einem erloschenen Scheiterhaufen von unbekannter Lokalisierung stammen. Die innerhalb dieser Schicht gefundenen Keramikfragmentedarf man, in Anbetracht deren identischer Technologie und morphologischer Merkmale, als Teile eines gefäßes anerkennen. Diese Schicht wurde mit zwei Schichten von unterschiedlichem makroskopischem Inhalt bedeckt, was wahrscheinlich Folge des Entnehmens des Materials für sie in anderen Orten ist. Ein Teil davon kann aus dem beim Ebenen des Geländes oder der Umgegend entstandenen Halden, der andere aus der großen Erdentnahmegrube stammen. Die auf dem Profil sichtbare (Abb. 7 : 2), stärkere Dislokation nach Westen des Materials aus den oberen Aufschüttungsschichten ist wahrscheinlich zum Teil Folge solcher Geländeinklination an der Stelle des Hügelgrabschüttens. Weder innerhalb der Aufschüttung, noch auf ihrer Oberfläche, noch in der Erdentnahmegrube, noch auf der untersuchten weiten Umgegend des Hügelgrabes hat man irgendwelche Menschenknochenfragmente gefunden. Das veranlasst uns das Hügelgrab D als symbolische Bestattung - ein Kenotaph - zu betrachten.

Die Chronologie des Hügelgrabes D kann nur aufgrund der Datierung der in ihm gefundenen Keramikfragmente, vor allem des Gefäßes 1 (vgl. oben) bestimmt werden. In technologischer und morphologischer Hinsicht sind es Reste eines frühmittelalterlichen Gefäßes. In Anbetracht des schlechten Erhaltungszustands der Fragmente, besonders deren Oberflächen, gibt es keinen Grund für einen mehr präzise Bestimmung ihrer Chronologie, als für die II. Phase des Frühmittelalters, vielleicht IX. Jh. Die dem untersuchten Objekt nahen Hügelgräber, die von den Erdentnahmegruben begleitet sind, sind aus dem ganzen westslawischen Gebiet bekannt, auf dem die Hügelgrabform vorherrschte.

Schlußfolgerungen.

Die Hügelgräbergruppe in Łubienko, Woiv. Krosno, ist das einzige sichere (heute bekannte) frühmittelalterliche Hügelgräberfeld im Flußgebiet der mittleren Wisloka². Es besteht aus 8 Hügeln die man als Hügelgräber betrachten kann. Bisher hat man zwei von ihnen (A und D) untersucht sowie, in der Umgebung dieser Objekte, 3 Suchschnitte von verschiedenen Ausmaßen durchgeführt. Sie haben uns von der naturellen Schichtenanordnung im Rayon des

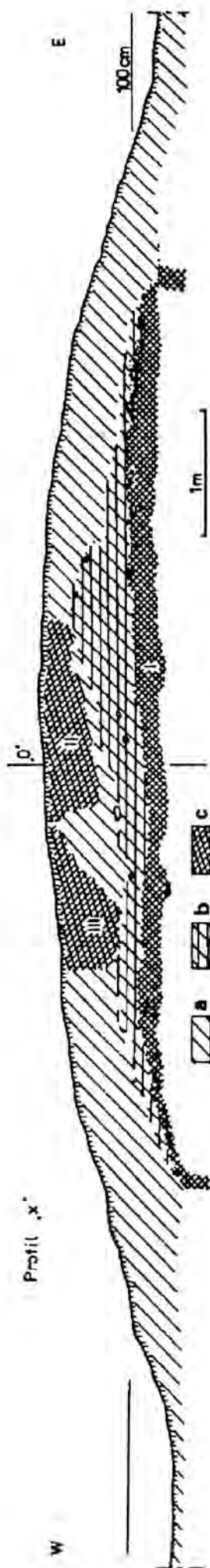

Abb. 3. Łubienko, Woiv. Krosno. Hügelgrab A. Querschnitt läng. der Achse E-W /a-olivengelbe lehmartige Fraktion, b - verwitterter Lehm von gestörter Struktur, c - Kulturschichten, andere Bezeichnungen wie auf Abb. 2.

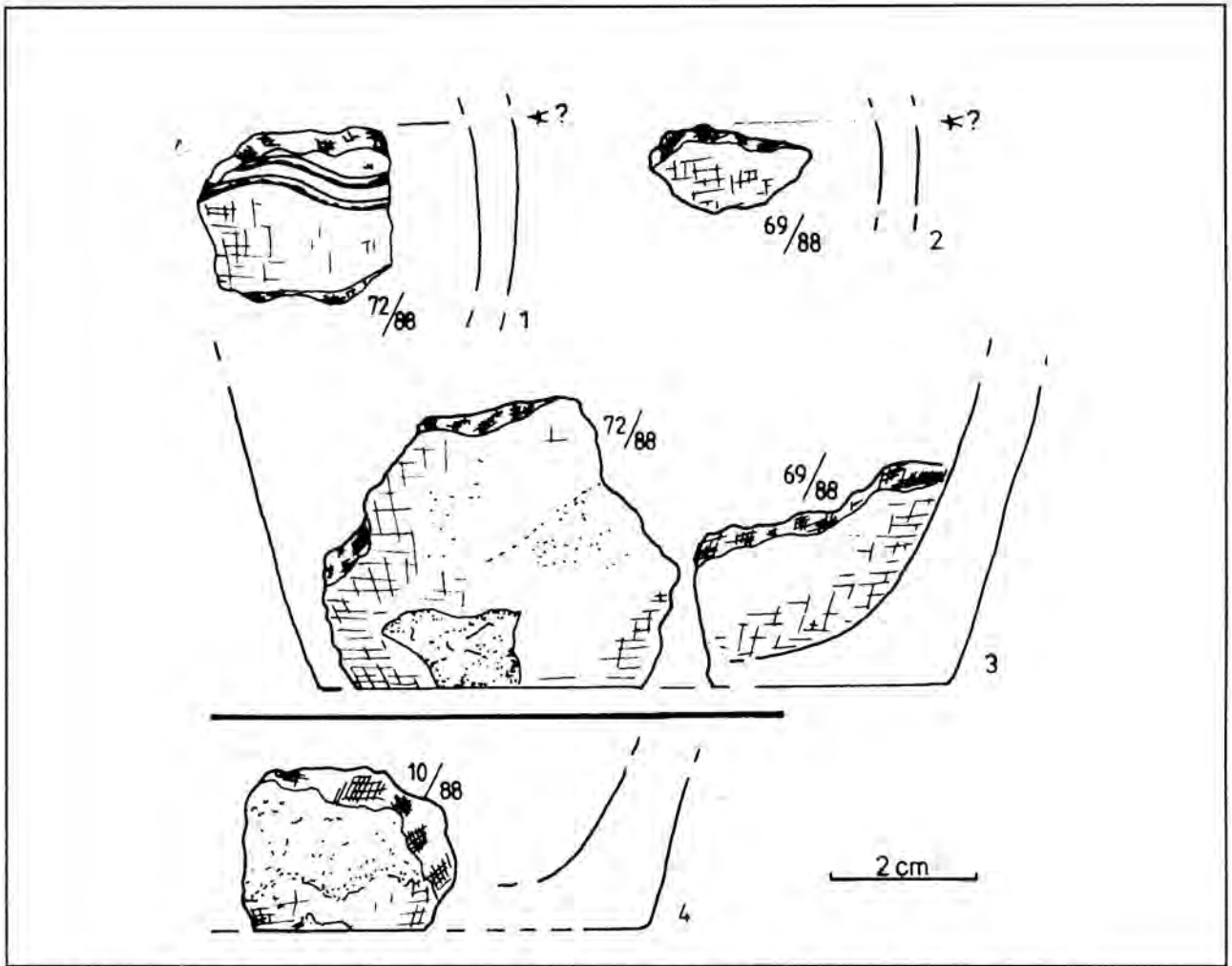

Abb.4. Lubienko, Woiw. Krosno. Hügelgrab A. Frühmittelalterliche Keramik: 1-3 - Gefäß 1 aus dem Grab II (?), 4 - aus dem Grab III.

Gräberfeldes informiert. Kein von den Suchschnitten hat stratigraphische Störungen aufgewiesen, die Folge menschlicher Aktivität sein könnte; sie haben auch kein archäologisches Material geliefert. Im Lichte bisheriger Forschungen ist die frühmittelalterliche Datierung der Fundstelle sicher. Außer der Feststellung, daß die Objekte auf diesem Gräberfeld in der II. Phase des Frühmittelalters entstanden sind, sollte man sich einstweilen genauerer chronologischer Bestimmungen enthalten. Die unter dem Mantel des Hügelgrabes A freigelegte spezifische Konstruktion (von einem rechteckigen Graben umgebens Schichtengrab), die Radiocarbonaten (unter Annahme, daß sie richtig sind) sowie die Größe des Objekts können eine besondere soziale Rolle des dort bestatteten Individuums suggerieren (Zoll-Adamikowa 1979, S. 79).

Die Ergebnisse der Forschung des Hügelgräberfeldes in Lubienko bereichern unser Wissen von der frühmittelalterlichen Besiedlung des nördlichen Vorfelds des Niederen Beskid. Lange Zeit waren die meist in X. - XI. Jh. datierten Burgwälle die einzige Besiedlungsform auf diesem Gebiet (vgl. Żaki 1959, S. 229-236). Die Möglichkeit des frühen, schon im IX. - X. Jh. Bestehens der Besiedlung dieser Orte suggerieren das keramische Material aus dem Burgwall in Brzezowa, Woiw. Krosno (Machnik-Godłowski 1953, S. 207-215; Parczewski 1986 S. 200) sowie die Metallgegenstände aus dem Innenhof des Burgwalls in Wietrzno-Bóbrka, Woiw. Krosno (Tynieć 1991, S. 249-

251). In den letzten Jahren hat man eine ganze Reihe von den die frühmittelalterliche unbefestigte Siedlungen dieses Rayons betreffenden Informationen gewonnen. Außer den Funden aus den im Rahmen des AZP (Archäologische Landesaufnahme von Polen) vorgenommen Flurbeggehungen (Parczewski 1991, Abb. 1; Tynieć - Valde-Nowak 1990, s. 225) ist es das Material aus den Ausgrabungen in Niepla, Woiw. Krosno (von der Verfasserin geforscht) und Nienaszów, Woiw. Krosno (diese Siedlung liegt ungefähr 5 km südlich von dem Gräberfeld in Lubienko; Cieślak - Madej 1992); die Anfänge dieser Siedlungen können sogar zum Ende des VII. Jh. zurückreichen. Wir haben also jetzt Gründe zur Feststellung, daß das nördliche Vorfeld des Niederen Beskid von dem Menschen sukzessiv seit den frühen Phasen des Frühmittelalters eingenommen wurde.

ANMERKUNGEN

1) Die Formulierung eines Schlusses scheint in Anbetracht der Ähnlichkeit der aus vier vollkommen reinen Proben gewonnenen Daten begründet zu sein, trotz beschränktem Vertrauens an die Radiocarbonatierung des frühmittelalterlichen Materials.

2) Die nächsten, bekannten und geforschten, frühmittelalterlichen Hügelgräberfelder befinden sich in den ortschaften Czarnorzeki und Trepca, außerhalb Wisłoka-Flußgebiet (Janowski 1983, S. 247; Informator Archeologiczny 1970, S. 161; 1979, S. 151-152).

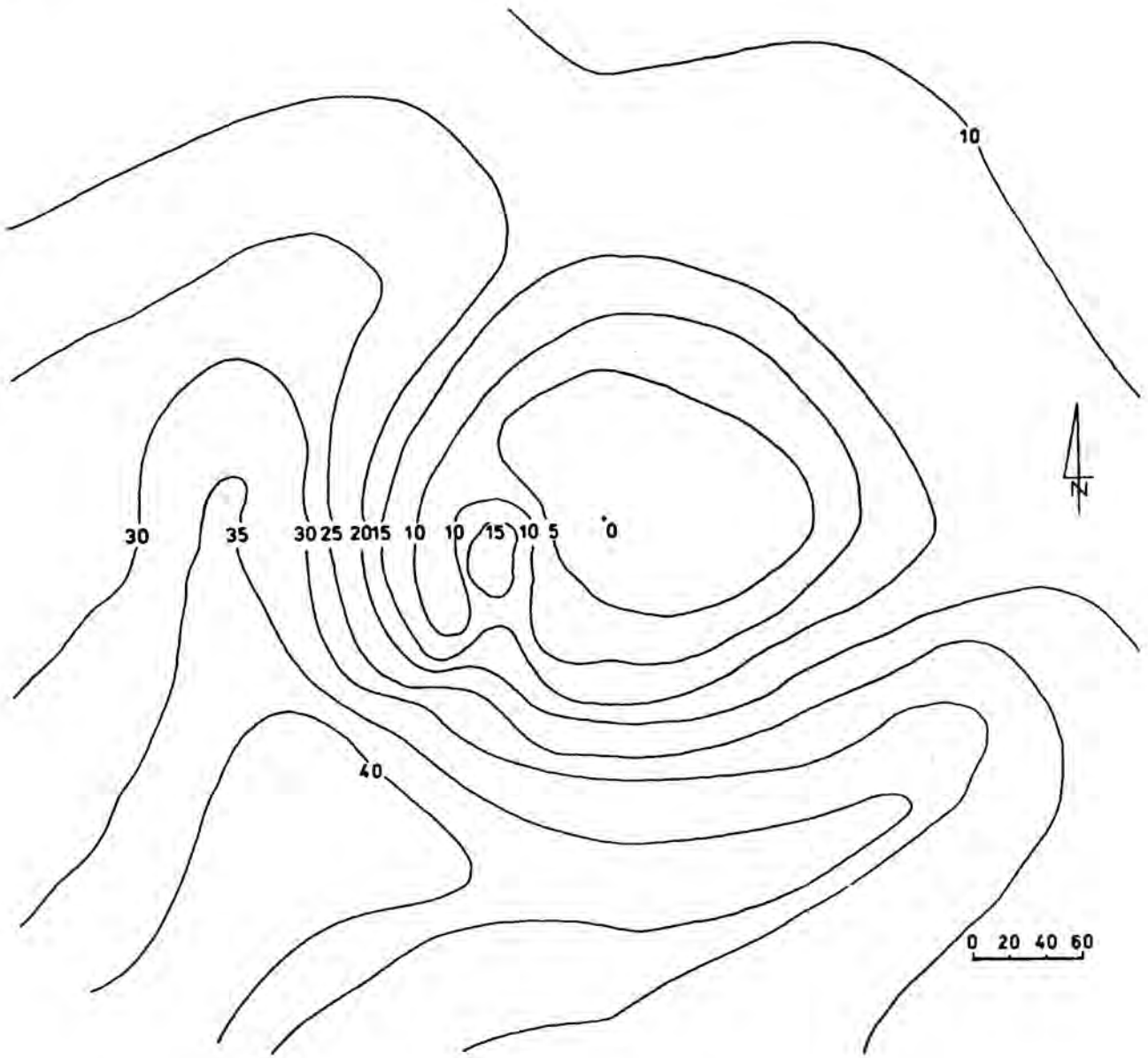

Abb.5. Lubienko, Woiv. Krosno. Höhenplan des Hügelgrab D.

LITERATUR:

- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Východoslovenské mohyly, Slov. Arch. 15 1967, S. 277-388.
- CIEŚLIK, J.- MADEJ, P.: Badania archeologiczne w okolicach Nowego Żmigrodu, woj. Krosno, In: Sprawozdania z posiedzeń 1990, XXXIV/1-3, 1992, S. 1-2.
- GANCARSKI, J. - MACHNIKOWIE, A. i J.: Wyniki badań kurhanu A kultury ceramiki sznurowej we wsi Bierówka, gmina Jasło w województwie krośnieńskim, Acta Archeol. Carpathica, 25, 1986, s. 57-87.
- JANOWSKI, J.: Wyniki badań wykopaliskowych na cmentarzysku kurhanowym w Trepczy, woj. Krosno, Sprawozdania Archeologiczne, 35, 1983, s. 233-248.
- MACHNIK, J. - GODŁOWSKI, K.: Grodzisko "Walik" w Brzezowej, pow. Jasło, Z otchłani wieków 22/6, 1953, s. 207-215.
- PARCZEWSKI, M.: Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi we wschodniej części polskich Karpat, Acta Archeol. Carpathica 25, 1986, s. 179-205.
- PARCZEWSKI, M.: Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach, Kraków 1991.
- ROGOZIŃSKA, R.: Sprawozdanie z badań kurhanów trzcinieckich w Guciowie, pow. Zamość, Sprawozdania Archeologiczne, 13, 1961, s.45-50.
- ROGOZIŃSKA - GOSZCZYŃSKA, R.: Sprawozdanie z badań na cmentarzysku kurhanowym kultury trzcinieckiej w Guciowie, pow. Zamość, w sezonie wykopaliskowy 1963, Sprawozdania Archeologiczne, 17, 1965, s. 93-96.
- ROGOZIŃSKA - GOSZCZYŃSKA, R.: Sprawozdanie z badań cmentarzyska kurhanowego kultury trzcinieckiej w Guciowie, pow. Zamość, w sezonie wykopaliskowym w 1964 r., Sprawozdania Archeologiczne, 18, 1966, s. 51-55.
- TYNIEC, A.: Fragment ostrogi z grodziska w Wietrznie-Bóbrce, Acta Archaeol. Carpathica, 30, 1991 s. 249-252.
- TYNIEC, A. - VALDE-NOWAK, P.: Wyniki badań cmentarzyska kurhanowego w Lubienku, woj. krośnieńskie, Acta Archaeol. Carpathica, 29, 1990, s. 215 - 227.
- ZOLL-ADAMIKOWA, H.: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski, Cz.I, Źródła, Wrocław 1975.
- ZOLL-ADAMIKOWA, H.: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz. II. Analiza. Wnioski, Wrocław 1979.
- ŻAKI, A.: Karpacka Ekspedycja Archeologiczna w latach 1951-1955, Sprawozdania Archeologiczne, 5, 1959, s. 229-236.

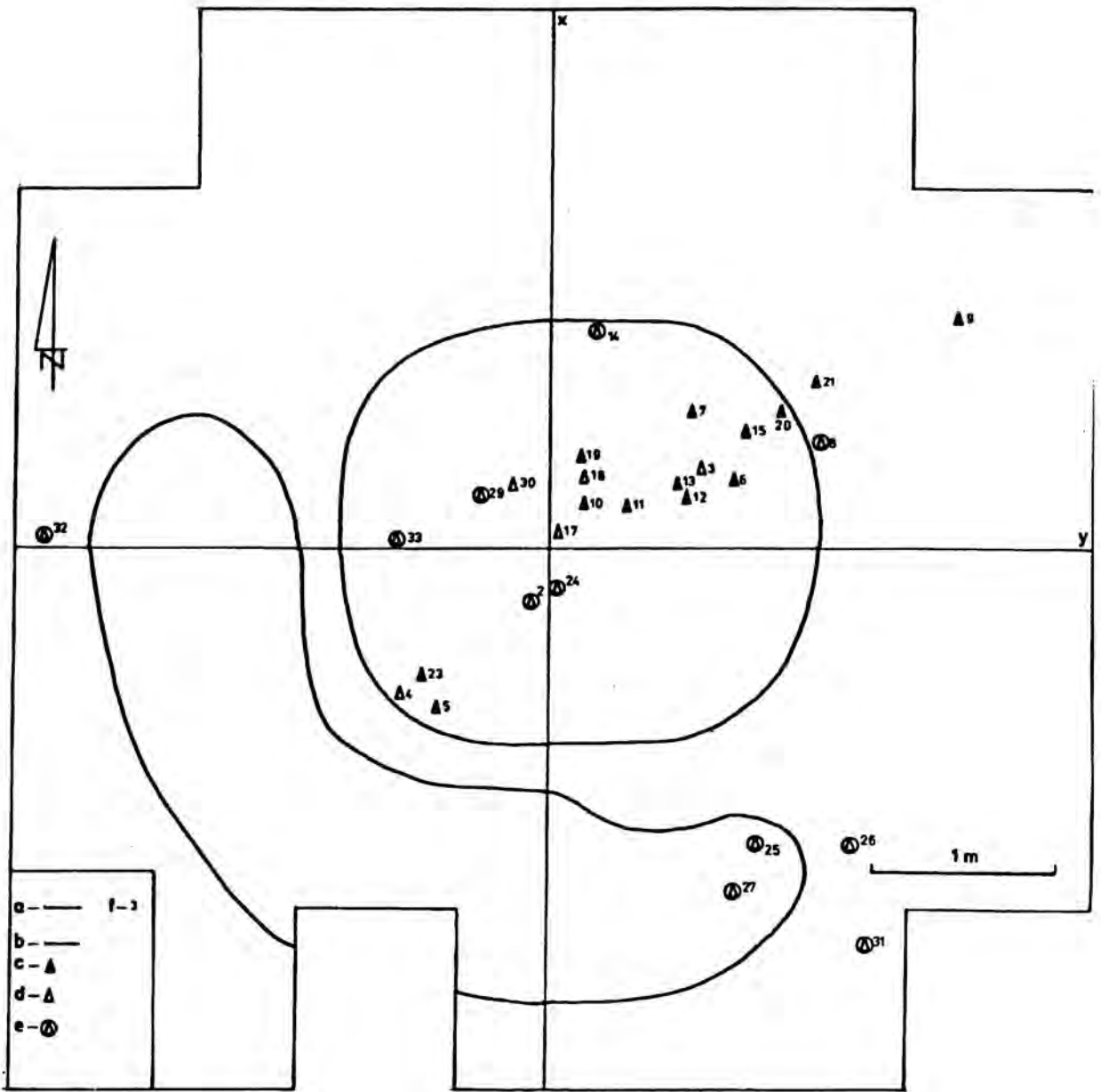

Abb.6. Lubienko, Woiw. Krosno. Planum in der Tiefe 30 cm (a - Grabbungsschnittgrenze, b - Kontur der Aufschüttung und der Erdentnahmegrube, c - Gefäß 1, d - Gefäß 2, e - andere Keramik (neuzeitlich), f - Inventarnummern.

Tafel I.
Lubienko, Woiw. Krosno. Hügelgrab A. Ergebnisse der Radiocarbonatierung (Lokalisierung der Proben - Abb. 2)

Probe Nr.	Inventar Nr.	Datierungs-Nr.	Datum
4	Lubienko 77/88	Gd-6008	1320 ± 80 B.P.
6	Lubienko 80/88	Gd-5457	1350 ± 40 B.P.
7	Lubienko 85/88	Gd-5458	1360 ± 40 B.P.
8	Lubienko 91/88	Gd-6007	1210 ± 70 B.P.

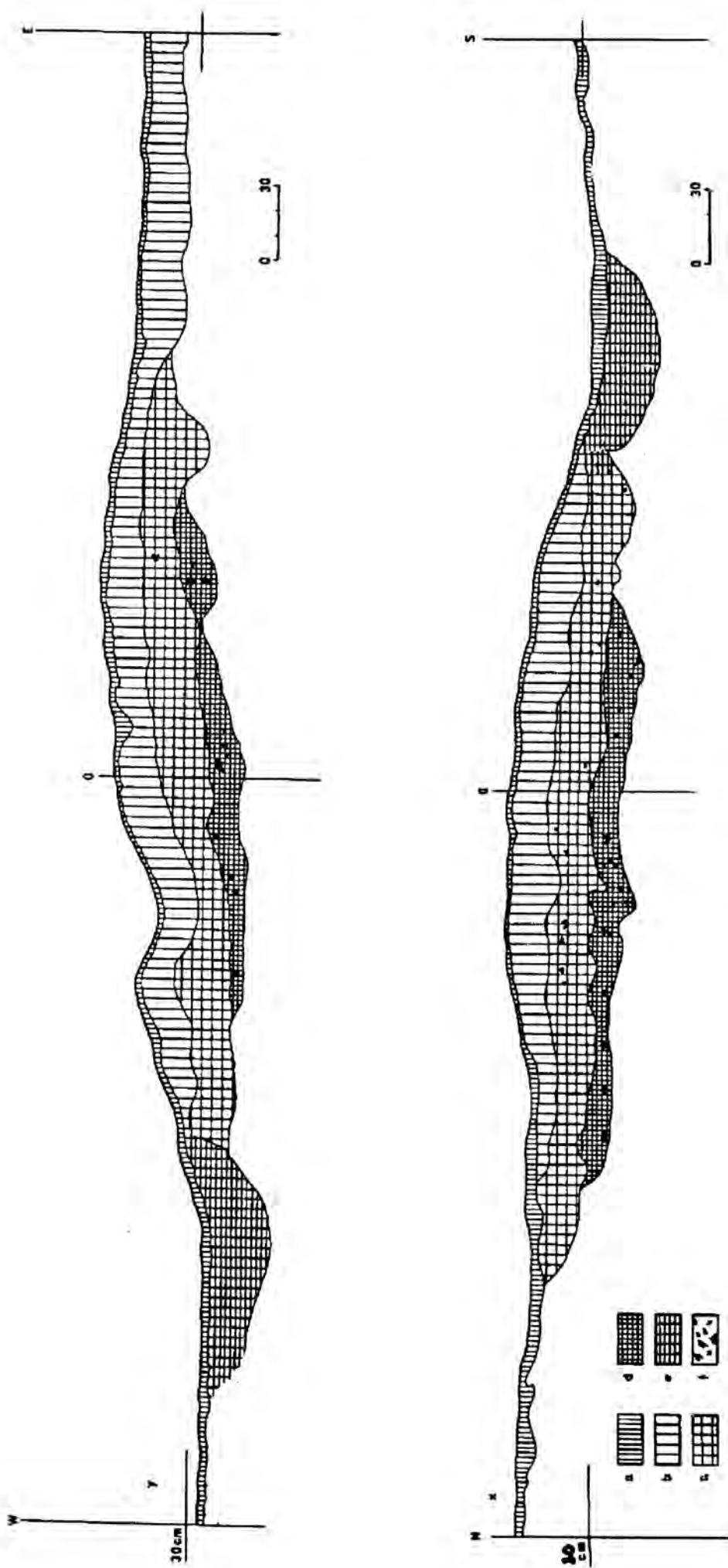

Abb. 7. Lubienko, Woiw. Kresno, Hügelgrab D. Querschnitte: 1 - längs der Achse N-S; 2 - längs der Achse W-E (a- Waldhumus, b- gelber Lehm, c- lehm-lettonartige Schicht, d- lettonartige bläuliche Schicht, e- Füllung der Erdentnahmegrube, f- Holzkohle).

VČASNOSTREDOVEKÝ MOHYLNÍK V ĽUBIENKU, VOJ. KROSNO

ANNA TYNIEC

Nálezisko v Ľubienku, vojvodstvo Krosno, sa nachádza na úpätí Nizkých Beskýd v pahorkovom pásme Pogórze Jasielskie (mapa 1). Kopce považované za mohyly (8 kusov) sú rozložené na vrchu o výške 369 m nad morom (mapa 2). Všetky sa nachádzajú na neveľkej planine južného svahu pohoria. V rokoch 1988 a 1989 sa prebádali dva z nich.

Mohyla A (Tyniec - Valde-Nowak 1990, s. 215-227) mala Ø 10,0 m a výšku 0,85 m (obr. 1). Do násypu, ktorý prekryval žiarový vrstvový hrob (č.I) obohaný priekopou (obr.2), boli uložené 2 žiarové hroby (č. II a III) (obr. 3). Na troch štvrtinách obvodu násypu bolo viditeľné výrazné zahĺbenie - primohylová jama (obr. 1). Včasnostredoveké datovanie hrobu I potvrdzuje séria rádiokarbonových dát (tab. I), ako aj analógie z iných pohrebísk. S včasným stredovekom sa spájajú aj 2 žiarové hroby umiestnené do násypu (č. II a III), z ktorých pochádzajú zlomky včasnostredovekých nádob.

Mohyla D mala Ø 3,0 m a zachovanú výšku 0,25 m (obr. 5). Násyp obkľúčovala rozložitá primohylová jama (obr. 6). V násype urobenom na vopred pripravenom mieste sa dali rozpoznať tri vrstvy. V najnižšej vrstve násypu, v ktorej bola bohatá prímies rozdrobených drevených uhlikov, sa našlo niekoľko zlomkov keramiky s technologickými znakmi charakteristickými pre keramiky z II. fázy včasného stredoveku. V mohyle sa nenašli ľudské kosti, ani kalcinované, preto ju považujeme za kenotaf.

Mohylové pohrebisko v Ľubienku, voj. Krosno, je jediným známym včasnostredovekým mohylníkom na strednom toku Wisloky. Výsledky jeho skúmania obohacujú naše vedomosti na tému včasnostredovekého osídlenia severného predpolia Nizkých Beskýd. Dlho jedinou známou formou osídlenia z tohoto chronologického úseku v tejto oblasti boli hradiská (Żaki 1959, s. 229-236) datované obyčajne do 10. - 11. stor. Staršie osídlenie z prelomu 8/9. a 10. stor. sa na nich predpokladá na základe keramických nálezov z hradu v Brzezowej, voj. Krosno (Machnik - Godlowski 1953, s.207-215; Parczewski 1986, s. 200) a predovšetkým kovových pamiatok z nádvorja hradu vo Wietrznie-Bóbrce, voj. Krosno (Tyniec 1991, s. 249-251).

V ostatných rokoch sa získalo mnoho informácií o včasnostredovekých otvorených osadách z tejto oblasti. Okrem nálezísk zistených povrchovým prieskumom realizovaným v rámci akcie Archeologické mapovanie Poľska (Parczewski 1991, obr. 1; Tyniec - Valde-Nowak 1990, s. 225) sú to materiály z výskumov v Niepli, voj. Krosno (výskum autorky) a Nienaszowie, voj. Krosno). Táto osada sa nachádza asi 5 km smerom na juh od mohylníka v Ľubienku; (Ciešlik - Madej 1992), ktorých počiatky, môžu siahať až do 7. stor. Takto máme konkrétne dôkazy pre tvrdenie, že severné predpolie Nizkých Beskýd bolo obývané nepretržite od raných fáz včasného stredoveku,

TOALETNÉ PREDMETY Z HROBOV 7.-8. STOROČIA NA SLOVENSKU

ĽUDMILA KRASKOVSKÁ

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM - ARCHEOLOGICKÉ MÚZEUM BRATISLAVA

Na pohrebiskách slovansko-avarskej doby 7.-8. stor. na Slovensku našlo sa množstvo rozličných predmetov. Z týchto nálezov bádatelia venovali pozornosť predovšetkým keramike, zbraniam, ženským šperkom a okrasám mužského opaska alebo konského postroja. V tomto príspevku sa zaoberáme toaletnými predmetmi nájdenými na niektorých súdobých pohrebiskách. Táto, hoci malopočetná skupina ukazuje na určité súvislosti a umožňuje niektoré závery. Toaletné náčinie v hrobách slovansko-avarskej doby bolo zastúpené len dvomi typmi: boli to kovové pinzety a kostené hrebene, ktoré slúžili na úpravu vlasov. Pinzety vyrábali z bronzu alebo zo železa, mali zväčša jednoduchý tvar.

Na rozsiahlom pohrebisku v Bratislave Devínskej Novej Vsi (poloha pri tehelni), ktoré preskúmal J. Eisner, v niekoľkých hrobách sa našli pinzety. (Eisner 1952, s. 286; s. 61 obr. 33: 3; s. 78, obr. 45:5, s. 103; obr. 50: 2; s. 161, obr. 81: 7). V hrobe 205 bola bronzová pinzeta jednoduchého kónického tvaru s koncami dovnútra zahnutými. Jej krčok bol zviazaný bronzovým drôtkom. Pinzeta dlhá 8 cm bola zavesená na krúžku (obr. 1: 1). V hrobe sa našli železné nákončia, čo svedčilo, že tam bol pochovaný muž. V hrobe 305 sa zachovala bronzová pinzeta, ktorá mala odlišný tvar - dole nad koncami bolo oblúkovité rozšírenie, dĺžka 6,5 cm (obr. 1: 2). Podľa nájdených bronzových a plechových kovaní v hrobe bol to hrob muža. V hrobe jazdca 453 sa našla bronzová pinzeta prostého tvaru, dlhá 5,8 cm (obr. 1: 3). Hrob 765 bol dvojité, pochovali v ňom muža a ženu spolu s koňom. Okrem ženských okrás hrob obsahoval železný oštep a zubadlo, bronzové hrkálky a tiež bronzovú pinzetu. Pinzeta obvyklého tvaru dlhá 7 cm bola hore ryhovaná (obr. 1: 4). Teda v Devínskej Novej Vsi z celkového počtu 847 kostrových hrobov len v 4 hrobách sa našli bronzové pinzety. Podľa sprievodných nálezov boli to hroby mužov, z nich 2 hroby jazdcov.

V neďalekom Bernolákove na pohrebisku sa získala len jedna bronzová pinzeta v hrobe jazdca č. 23 (Kraskovská 1962, s. 430, tab. V: 5). Pinzeta mala jednoduchý tvar a bola dlhá 4,7 cm (obr. 1: 10).

Na pohrebisku v Holiaroch sa našlo vcelku 5 pinziat, z toho počtu 4 kusy boli vyhotovené z bronzu a jedna pinzeta zo železa. (Točík 1968, s. 21, tab. XXXIII: 9; s. 23, tab. XXXV: 11; s. 40, tab. XLVIII: 1; s. 51, tab. LV: 9; s. 75, tab. LXVII: 19). V hrobe 73 sa zachovala jednoduchá bronzová pinzeta dlhá 6,4 cm (obr. 1: 5). Náhrdelník zo sklenených perál, získaný z tohto hrobu, ukazuje, že tam bola pochovaná žena. Hrob 85 bol určený ako mužský, pretože

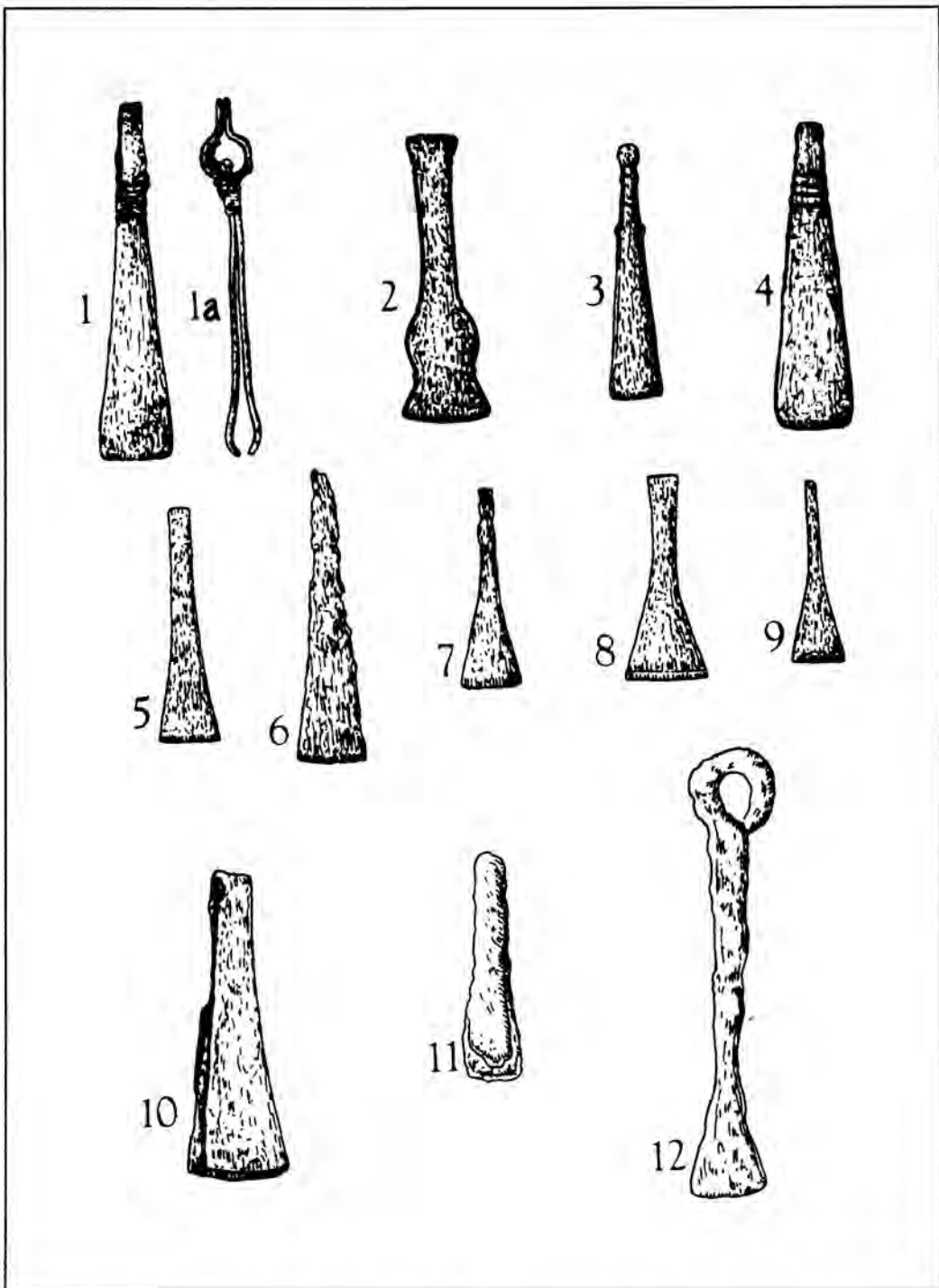
tam ležali zlomky luku a kovania opaska. Pinzeta, položená v hrobe, bola železná, jednoduchého tvaru dlhá 7,8 cm (obr. 1: 6). V hrobe 184 sa našli, okrem jednoduchéj bronzovej pinzety dlhej 5,9 cm, železný nôž, kresadlo a kovanie vedierka (obr. 1: 7). Podľa nálezov s rovnakou pravdepodobnosťou to mohol byť hrob muža alebo ženy. Hrob 271 tiež obsahoval nevýrazné predmety: železný nôž a dve železné pracky, preto pohlavie nebolo určené. Jednoduchá bronzová pinzeta mala dĺžku 5,1 cm (obr. 1: 8). Ani v ďalšom hrobe 461 nezistilo sa pohlavie pochovanej osoby, železný nôž, nájdený spolu s pinzetou, neumožnil také určenie. Jednoduchá bronzová pinzeta, hore zdobená rytými krúžkami, bola dlhá 5,6 cm (obr. 1: 9).

Na pohrebisku v Nových Zámkoch, kde sa preskúmalo 524 kostrových hrobov, vykopali sa dve pinzety, (Čilinská 1966, s. 183, s. 78, tab. LX: 2; s. 96, tab. LXXIII: 11). V ženskom hrobe 399 ležala jednoduchá železná pinzeta dlhá 7,8 cm (obr. 1: 11). Z hrobu ženy 491 sa získala železná pinzeta jednoduchého tvaru, avšak hore zakončená očkom, ktorá mala dĺžku 9 cm (obr. 1: 12).

Na pohrebisku v Štúrove, časť Obid, kde sa vykopalo 35 hrobov, v hrobe 23 ležala jednoduchá železná pinzeta dlhá 5,5 cm, (Točík, 1992, s. 102, obr. 63: 16).

Najväčší počet pinziat - 6 kusov objavili na rozsiahlom pohrebisku v Želovciach, (Čilinská 1973, s.25; s. 86, tab. XLVII: 25; s.115, tab. LXXIV: 33; s.126 tab. LXXXIV: 18,19; s.140, tab.XCIV: 10; s. 170, tab. CXXI: 28. Avšak ak porovnáme celkový počet hrobov na tomto pohrebisku - 870 s množstvom rozmanitých nálezov a 6 zachovalých pinziat, tak vidíme, že to bolo celkom malé percento. V ženskom hrobe 283 bola jednoduchá železná pinzeta, jej dĺžka nebola uvedená (obr. 2: 1). V hrobe 442 bol pochovaný muž, vyzbrojený šablou a lukom so strelou, ktorý mal bohatú bronzovú súpravu opaska. Bronzová pinzeta z tohto hrobu bojovníka mala dĺžku 5,3 cm (obr. 2: 2). Hrob 503 bol dvojité, pochovali v ňom spolu muža a ženu. Pri nohách ženy, ktorá mala náhrdelník zo sklenených perál, ležala malá bronzová pinzeta dlhá 3,7 cm a železná pinzeta dlhá 4 cm (obr. 2: 3,4). Boli to pinzety jednoduchého tvaru. Hrob dospelej osoby 589, na základe súpravy zo strieborného plechu, možno určiť ako mužský. Tam nájdená pinzeta bola vyhotovená zo železa a mala dĺžku 8,2 cm (obr. 2: 5). Posledná železná pinzeta dlhá 6,5 cm sa našla v hrobe muža 760 (obr.2: 6).

Úhrnom na pohrebiskách 7.-8. stor. na Slovensku sa našlo 19 kovových pinziat, z toho bolo 11 kusov bronzových

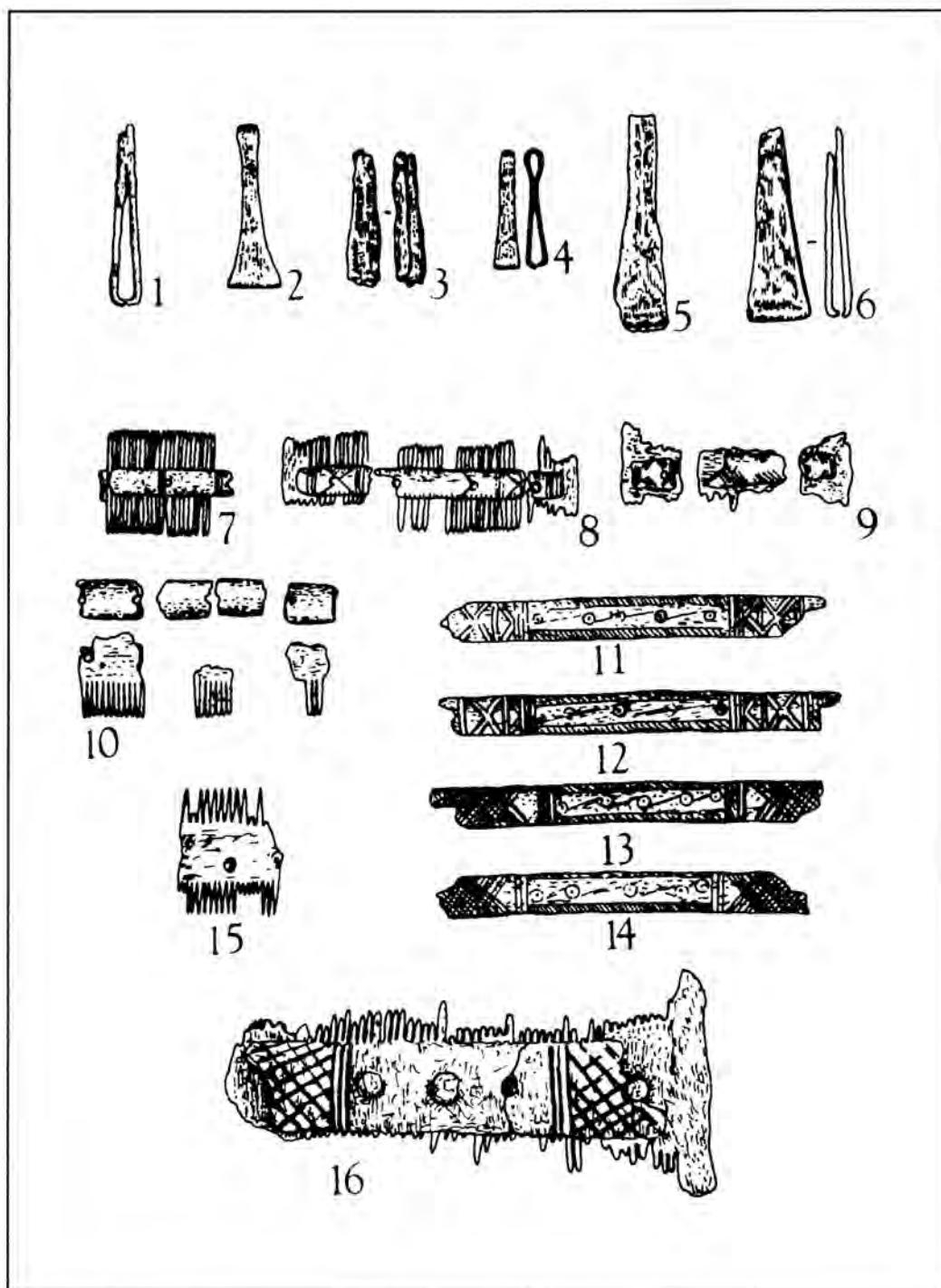

Obr. 1. Bratislava-Devínska Nová Ves 1-4; Holiare 5-9 (podľa A. Točíka); Bernolákovo 10; Nové Zámky 11, 12 (podľa Z. Čilinskej).

a 8 vyhotovených zo železa. Väčšina pinziet mala jednoduchý kónický tvar, len jedna železná pinzeta z Nových Zámok bola hore zakončená očkom a jedna bronzová pinzeta z Devínskej Novej Vsi mala krčok omotaný drôtikom. Jediná bronzová pinzeta z Devínskej Novej Vsi mala odlišný tvar - oblúkovité rozšírenie dole pri koncoch. Takmer všetky pinzety boli nezdobené. Výnimku tvorila bronzová pinzeta z Holiar, ktorá mala hore vyryté krúžky a bronzová pinzeta z Devínskej Novej Vsi zdobená hore ryhami. Dĺžka bronzových pinziet sa pohybovala medzi 3,7 až 8,2 cm a železných kusov od 4 do 9 cm. Kovové pinzety sa nachádzali len v hrobách dospelých osôb, ani jedna sa nevyskytla v detských hrobách. Z hrobov mužov sa získalo 7 bronzových a 4 železné pinzety, v ženských hrobách bola jedna bronzová a 4 železné, v hrobách s neurčitým pohlavím sa zachovali 3

bronzové pinzety. Z tohto prehľadu vidno, že pinzety prevládali v hrobách mužov. Čo sa týka výbavy hrobov, kde sa vyskytovali pinzety, bol tam rozličný inventár. Od bohatých hrobov jazdcov s kovovými opaskami a zbraňami až k chudobným hrobom, kde ležali len najnutnejšie milodary: nôž a kresadlo.

Kovové pinzety sa nachádzali na území Slovenska a v susedných oblastiach už v dobe sťahovania národov. Na pohrebisku pri Devínskom Jazere, ktoré podľa nálezov patrilo Longobardom, v kostrovom hrobe 3 sa našla železná pinzeta s lopatkovite rozšírenými koncami dlhá 6 cm (Kraskovská 1963, s. 636, obr. 235:3). Pinzety tohto typu, rozšírené na západe v 6. stor. obvykle boli vyrobené z bronzu. Pôvod pinzety siahal ešte do doby rímskej. V samotnom Ríme a v provinciách bola rozšírená

Obr. 2. Želovce 1-10 (podľa Z. Čilinskej); Bemolákovo 11-15; Bratislava-Devínska Nová Ves (kolónia) 16.

starostlivosť o ľudské telo. Typy toaletného náčinia doby rímskej sa dostali ku Germánom, zvlášť do západogermánskych oblastí. Jednotlivé toaletné predmety sa udržali aj v dobe sťahovania národov.

Druhý typ toaletného náčinia bol zastúpený kostným hrebeňom. Najviac hrebeňov sa našlo na pohrebisku v Želovciach a to 4 kusy (Čilinská 1973, s. 119, tab. LXXVIII : 31; s. 121, tab. LXXX : 8; s. 138, tab. XCII : 34; s. 146, tab. XCVIII : 14). V ženskom hrobe 463 okrem hrebeňa ležali 2 perly a nádoba. Poškodený kostný hrebeň bol dvojstranný a trojvrstvový, bočná platnička bola ozdobená ryhami, zachovaná dĺžka 4 cm (obr. 2 : 7). Hrob 476 tiež patril žene a obsahoval hrebeň, dva hlinené prasleny a nádobu. Kostný hrebeň bol dvojstranný, trojvrstvový, platnička ozdobená ryhovaním, jednotlivé časti spojené

4 železnými nitmi (obr. 2 : 8). Celý zachovaný hrebeň mal dĺžku 8 cm takže v tomto prípade poznáme jeho pôvodnú dĺžku. Hrob 577 bol detský. Na základe zachovaného inventára (náhrdelník zo 64 kusov sklenených perál, strieborné náušnice) určujeme ho ako hrob dievčaťa. Kostný hrebeň bol dvojstranný trojvrstvový, bočná platnička okrášlená zárezmi, diely spojené železnými nitmi (obr. 2 : 9). Dĺžka zachovaných zlomkov nebola uvedená. Posledný hrebeň pochádzal z hrobu 628. Bol to hrob mladšej osoby, podľa nájdeného náhrdelníka (21 pastových perál) bolo tam tiež pochované dievča. Zostali len zlomky kostného hrebeňa, ktorý pravdepodobne bol jednostranný. Na jednej strane mal zúbky, na druhej strane boli dve platničky spojené železnými nitmi, uvedené rozmery: dĺžka 12 cm, šírka 3 cm (obr. 2 : 10).

Keď zhrnieme získané poznatky tak vidíme, že kostené hrebene z pohrebiska v Želovciach nachádzali sa v ženských hrobách, dospelých žien a dievčat. Boli to dvojstranné trojvrstvové hrebene, ktoré mali ozdobené bočné platničky a boli spojené železnými nitmi. Na základe hrebeňa zachovaného v hrobe 476 určujeme ich dĺžku okolo 8 cm. K takému typu patrili 3 kusy, jeden hrebeň z hrobu 628 bol, podľa názoru vedúcej výskumu Z. Čilinskej, jednostranný.

Druhé nálezisko kostených hrebeňov na Slovensku bolo pohrebisko v Bernolákove (Kraskovská 1962, s. 442, obr. 18, tab. XV : 12-17). V hrobe 93 ležali zlomky dvoch kostených hrebeňov. Našli sa tam 4 zaoblené bočné platničky, okrášlené rytým ornamentom sodlišími vzormi: zárezy, mriežky a krúžky. Ďalej sa zachoval zlomok ozubenej stredovej platničky s dvomi otvormi na nity. Preto zaradíme aj tieto dva kusy k hore opísanému typu dvojstranných trojvrstvových hrebeňov. Bočné platničky mali dĺžku: 9,5 cm, 9,2 cm, 9 cm a 8,7 cm (obr. 2 : 11-15). Ich konce boli odlomené, takže priemerná dĺžka hrebeňov bola asi 11 cm, šírka stredovej platničky bola 2,2 cm. V hrobe, kde bola pochovaná dospelá osoba, nezachovali sa iné predmety, takže pohlavie sa neurčilo ani podľa milodarov.

Posledný nález kosteného hrebeňa pochádzal z kostrového hrobu v Bratislave-Devínskej Novej Vsi. Bolo to druhé pohrebisko z doby slovansko-avarskej v polohe Kolónia, kde sa vykopalo len niekoľko hrobov. (Kraskovská 1956, s. 731, 732, obr. 275 : 1). Z hrobu odovzdali ešte jeden hrniec, nálezové okolnosti sa nezistili. Nájdený hrebeň je kostený, dvojstranný, trojvrstvový, jedna bočná platnička má rytý ornament, diely sú spojené 4 bronzovými nitmi (obr. 2 : 16). Zachovaná dĺžka hrebeňa je 9 cm, ale jeden jeho koniec je odlomený, takže pôvodná dĺžka bola asi 10 cm. Je to najlepšie zachovaný kostený hrebeň z doby slovansko-avarskej.

Na pohrebisku v Želovciach všetky hrebene sa vykopali v ženských hrobách. Nezistilo sa pohlavie osôb pochovaných s hrebeňmi v Bernolákove a v Devínskej Novej Vsi. Nálezy zo Želoviec však umožňujú predpoklad, že tam boli tiež ženské hroby. Kostené hrebene používané v 7.- 8. stor. patrili k jednému typu. Boli to dvojstranné trojvrstvové hrebene, ktorých bočné platničky ozdobili rozličným rytým ornamentom, pričom tri diely výrobkov spojili železnými alebo zriedka bronzovými nitmi. Vcelku zo súdobých pohrebísk sa získalo 6 kusov hrebeňov opísaného typu. Len jeden hrebeň zo Želoviec, zachovaný v zlomkoch, patril k jednostrannému typu. Hrebene mali rozličné rozmery. Na základe zachovaných kusov možno stanoviť ich dĺžku na 8, 10 a 12 cm.

Rovnako ako pinzety aj hrebene sa používali na území Slovenska už v dobe sťahovania národov, v 5. a 6. stor. Ako príklady možno spomenúť nálezy kostených hrebeňov z Bešeňova (poloha Törökdomb), z Dvorov nad Žitavou a z Nitry (poloha Párovské Háje). (Točík 1962, s. 191, obr. 3 : 2; Pieta 1983, s. 179, obr. 4; Pieta-Ruttikay 1986, s. 191, obr. 80 : 4). Všetky uvedené kusy patrili k typu dvojstranných trojvrstvových hrebeňov, ktorých diely spájali bronzové nity. Hrebeň z Nitry zdobil rytý ornament: ryhy a krúžky. Bádateľia datovali tieto hrebene do 5. stor. Ako vidno z opisu bol to ten istý typ hrebeňa, ktorý neskoršie sa používal v dobe slovansko-avarskej. Avšak predlohy pre tento typ hrebeňa jestvovali už v mladšej dobe rímskej. Niektoré hrebene opísaného typu sa našli na náleziskách doby rímskej na Slovensku. Spomenieme nálezy hrebeňov v Šebastovciach

a v Bratislave-Rusovciach (pohrebisko I a Bergl). (Lamiová-Schmiedlová 1964, s. 119, obr. 3 : 4; Kraskovská 1974, s. 16, 158, obr. 12 : 10; tá istá 1992, s. 77, obr. 8 : 1).

Pinzety a hrebene predstavujú predmety používané hlavne v susedných západných oblastiach, odkiaľ jednotlivé kusy sa dostávali na Slovensko. Malý počet toaletného náčinia, zachovaného na pohrebiskách 7.- 8. storočia je dôkazom, že to neboli domáce výrobky. Z. Čilinská upozorňuje, že pôvod kostených hrebeňov treba hľadať na súdobých západných pohrebiskách. (Čilinská 1973, s. 25). Pokúsime sa zistiť, či nálezy toaletných potrieb sa vyskytovali na takých pohrebiskách, kde boli zastúpené iné západné predmety, predovšetkým zbrane.

J. Eisner pri spracovaní materiálu z pohrebiska v Devínskej Novej Vsi označil niektoré zbrane za západné typy. Medzi nimi uvádzal jednosečný meč-paloš z hrobu 79. Autor predpokladal, že tento druh zbrane vznikol pod vplyvom ťažkých západných mečov. Ďalej ako západný typ zaradil germánske saxy z hrobov 412, 524, 633, 840, snáď aj zbraň z hrobu 124 (Eisner 1952, s. 288, 289). J. Eisner zastával názor, že ťažká kopija s krídelkami z hrobu 524 mala tiež západný pôvod. V troch hrobách v Devínskej Novej Vsi sa našlo po jednej železnej ostrohe. Podľa mienky J. Eisnera tieto ostrohy pochádzali pravdepodobne z bajuvarskej oblasti. Autor usudzoval, že germánske zbrane, nájdené v Devínskej Novej Vsi, patrili sčasti do 7. stor., teda do merovejskej doby (Eisner 1952, s. 292, 304, 309). F. Steinová pokladá za západné výrobky, používané na východe, meče a saxy (Langsax), príležitostne kopije (Stein 1968, s. 233).

Na pohrebisku v Bernolákove sa našiel jeden železný sax, ktorý ležal v hrobe jazdca 53 (Kraskovská 1962, s. 453). Ako bolo vidno z prehľadu nálezov, na pohrebisku v Želovciach sa vykopalo viac pinziat a hrebeňov ako na ostatných súdobých pohrebiskách. Pozornosť zasluhuje, že na tomto pohrebisku v Želovciach sa zachovalo toľko sečných zbraní ako na celom území Slovenska. Medzi nimi západný pôvod mal meč z hrobu 124 a sax z hrobu 312 (Čilinská 1973, s. 23). Je nápadné, že na takom veľkom pohrebisku sa nevyskytoval žiaden hrob jazdca. Na pohrebisku v Holiaroch sa nezískali nijaké zbrane západného typu, v hrobách prevládali zbrane východného pôvodu: luk so strelami a šabl'a (Točík 1968, luk v hrobe 83, 155, 752; šabl'a v hrobe 177, 375, 484). Ani na pohrebisku v Nových Zámkoch neboli západné zbrane, tam pochovaní bojovníci vlastnili len kopije, strely a sekery (Čilinská 1966, s. 186, 187).

Z rozboru toaletného náčinia, nájdeného na pohrebiskách 7.- 8. stor. vyplývajú určité poznatky. V inventári týchto pohrebísk toaletné predmety predstavovali len malé percento nálezov a obmedzovali sa na dva druhy: kovové pinzety a kostené hrebene. Pinzety sa nachádzali častejšie v hrobách mužov ako žien. Hrebene pochádzali výhradne zo ženských hrobov. Ani v jednom hrobe nenašli sa spolu pinzeta a hrebeň. Opísané predmety patrili k západným typom výrobkov a vyskytovali sa prevažne na pohrebiskách, kde v hrobách sa nachádzali aj západné typy zbraní (Bratislava-Devínska Nová Ves, Bernolákovo, Želovce). Teda zachované pinzety a hrebene svedčili o stykoch so západnými susedmi. Zostáva otvorená otázka, akým spôsobom dostávali sa tieto výrobky na Slovensko: cestou obchodu alebo príchodom jednotlivých osôb cudzieho etnického pôvodu.

LITERATÚRA:

- ČILINSKÁ, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- ČILINSKÁ, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.
- EISNER, J.: Devínska Nová Ves. Bratislava 1952.
- KRASKOVSKÁ, L.: Nový nález slovanského hrobu v Devínskej Novej Vsi. Archeol. Rozhl. 8, 1956, s. 692, 731-732.
- KRASKOVSKÁ, L.: Pohrebisko v Bernolákove. Slov. archeol. 10, 1962, s. 425-476.
- KRASKOVSKÁ, L.: Nálezy z doby sťahovania národov na západnom Slovensku. Archeol. Rozhl. 15, 1963, s. 693-700, 709.
- KRASKOVSKÁ, L.: Gerulata - Rusovce. Rímske pohrebisko I, Bratislava 1974.
- KRASKOVSKÁ, L.: Drobné predmety z polohy Bergl v Bratislave - Rusovciach. In: Zborník Slov. nár. múzea Archeológia 2, 1992, s. 67-82.

- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Hrebene z doby rímskej a sťahovania národov z východného Slovenska. In: Archeologické študijné materiály 1, Praha 1964, s. 191-201.
- PIETA, K.: Pohrebisko z doby sťahovania národov v Dvoroch nad Žitavou. In: Študijné zvesti AÚ SAV 20, 1983, s. 175-186.
- PIETA, K. - RUTTKAY, M.: Výskum v Nitre - Párovských Hájoch. In: Archeol. výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1985, Nitra 1986, s. 191-193.
- STEIN, F.: Awarisch-merowingische Beziehungen, ein Beitrag zur absoluten Chronologie der awarzeitlichen Funde. In: Štud. zvesti AÚ SAV 16, 1968, s. 233-244.
- TOČÍK, A.: Nové nálezy z doby sťahovania národov na juhozápadnom Slovensku. In: Študijné zvesti AÚ SAV 9, 1962, s. 187-218.
- TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968.
- TOČÍK, A.: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.- 14. stor. In: Študijné zvesti AÚ SAV 28, 1992.

TOILETTENGEGENSTÄNDE AUS GRÄBERN DES 7.-8. JH. IN DER SLOWAKEI

LUDMILA KRASKOVSKÁ

Die Autorin befaßt sich mit Toilettegegenständen, die auf manchen Gräberfeldern der slawo-awarischen Zeit in der Slowakei gefunden wurden. Es kamen nur zwei Arten solcher Gegenstände vor: Metallpinzetten und Knochenkämme. Die aus Bronze oder Eisen angefertigten Pinzetten hatten eine einfache Form, nur ein Exemplar war unten verbreitert und ein zweites war mit einer Öse abgeschlossen. Zwei Bronzepinzetten waren ritzverziert. Die Länge der Pinzetten bewegte sich von 3,7 bis zu 9 cm. Pinzetten wurden auf mehreren Gräberfeldern gefunden: in Bratislava-Devínska Nová Ves (4 Stück), in Bernolákovo (1 Stück), in Holiare (5 Pinzetten), in Nové Zámky (2 Stück), in Štúrovo, Teil Obid (1 Stück) und in Želovce (6 Exemplare). Insgesamt ergaben die erwähnten Gräberfelder 11 Bronze- und 8 Eisenpinzetten. Pinzetten herrschten in Männergräbern vor - 11 Stück, in Frauengräbern befanden sich 5 und in unbestimmten Gräbern 3 Pinzetten.

Die meisten Knochenkämme ergab das Gräberfeld in Želovce - 4 Stück, in einem Grab in Bernolákovo waren 2 Kämme und in Devínska Nová Ves 1 Kamm. Beinahe sämtliche Knochenkämme gehörten zum Typ der beiseitigen Dreilagenkämme, deren Teile mit Nietten verbunden waren und die seitlichen Plättchen ein Ritzornament aufwiesen. Den einseitigen Typ vertrat nur ein einziger Kamm.

Pinzetten und Kämme erschienen in der Slowakei bereits in der Völkerwanderungszeit, ihr Ursprung reichte jedoch noch in die römische Zeit. Diese zwei Arten der Toilettegegenstände waren in der westlichen Gebieten gebräuchlich. Auf den Gräberfeldern des 7.- 8. Jh. in der Slowakei fanden sich Pinzetten und Kämme in geringer Zahl, vorwiegend kamen sie auf Gräberfeldern vor, auf denen Waffen westlicher Typen vertreten waren. Die erhaltenen Toilettegegenstände zeugen also von Kontakten mit den westlichen Nachbarn.

ĎALŠÍ ŽIAROVÝ HROB NA POHREBISKU VO VALALIKOCH-VŠECHSVÄTÝCH

JÚLIUS BÉREŠ

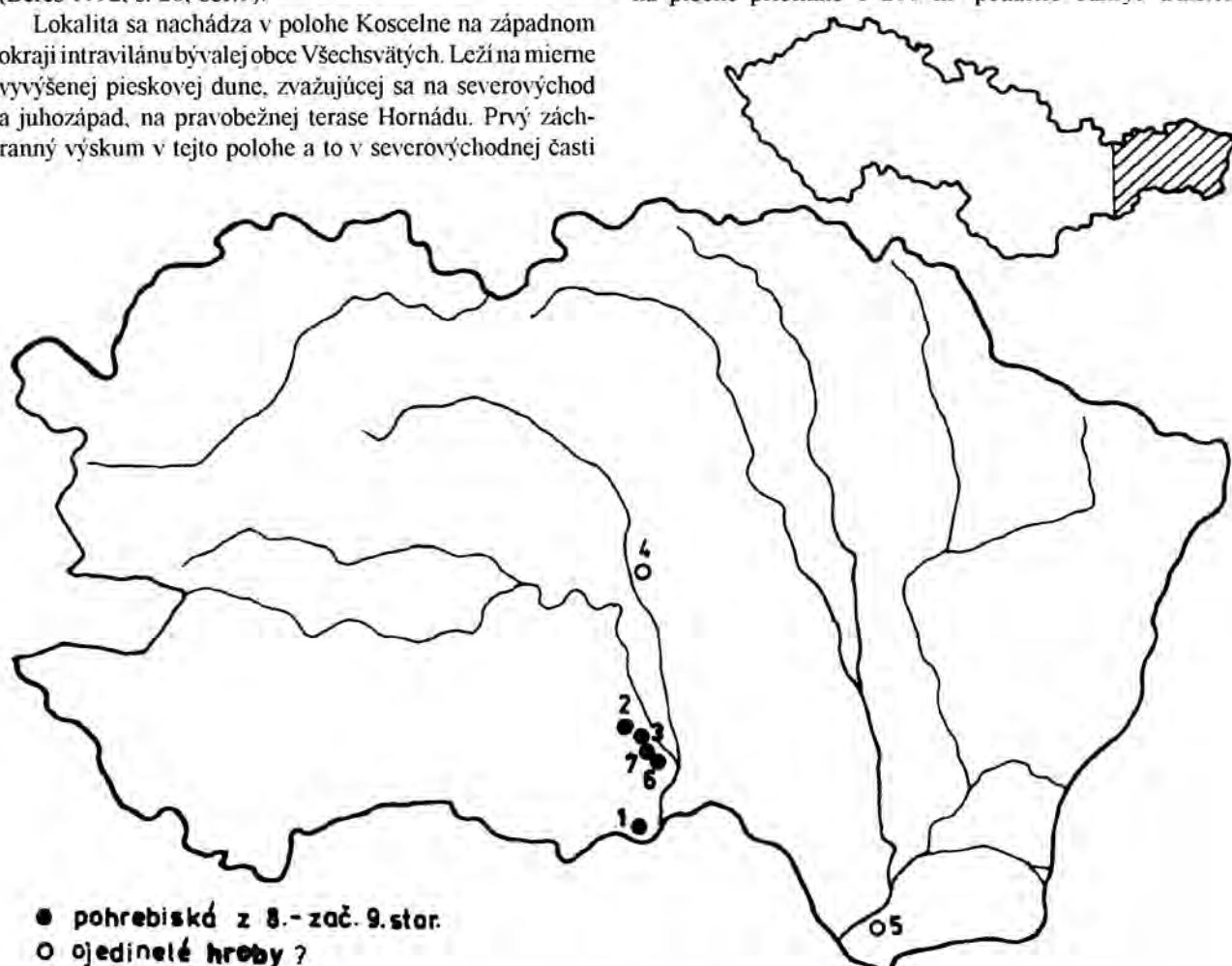
ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV - VÝSKUMNÉ PRACOVNÉ STREDISKO KOŠICE

K riešeniu otázok počiatkov a intenzity avarského zásahu do slovanského prostredia na území Slovenska, prispievajú zistené a preskúmané pohrebiská v Košickej kotline, menej už ojedinelé, ťažko určiteľné nálezy za jej hranicami (obr. 1). K doterajším nálezom, ktoré dopĺňajú naše poznanie o materiálnej kultúre a pohrebných zvykoch Slovanov a Avarov, pribudli po záchrannom výskume v rokoch 1982-1984 nové pamiatky z birituálneho pohrebiska vo Valalikoch-Všechsvätých. A napokon, aj vďaka tomuto výskumu, bola zachránená žiackou miestnej ZŠ nádoba, ktorá svedčí o existencii ďalšieho pohrebiska vo Valalikoch-Košťanoch (Béreš 1992, s. 26, obr. 9).

Lokalita sa nachádza v polohe Koscelne na západnom okraji intravilánu bývalej obce Všechsvätých. Leží na mierne vyvýšenej pieskovej dune, zvažujúcej sa na severovýchod a juhovýchod, na pravobežnej terase Hornádu. Prvý záchranný výskum v tejto polohe a to v severovýchodnej časti

uskutočnil v rokoch 1959-1962 J. Pástor. Výskumom sa odkrylo spolu 96 hrobov, z ktorých bolo 37 dospelých jedincov, 26 detských, 16 hrobov jazdca s koňom, 9 dvojhrobov a 8 žiarových hrobov; z nich 3 uložené v popolniciach a 5 v jednoduchej vyhlbenej jamke (Pástor 1961a; 1961b; 1982).

Výskum v rokoch 1982-1984, vyvolaný najmä výstavbou obvodného zdravotného strediska, mal za úlohu preskúmať plochu staveniska a jeho okolia, fixovať v teréne staršie sondy J. Pástora s cieľom zistiť rozsah pohrebiska, frekvenciu hrobov i nálezov. Pod vedením autora tohoto príspevku sa na ploche približne 1 200 m² podarilo odkryť ďalších

Obr. 1. Mapa pohrebiská a neoverených hrobov z 8. - zač. 9. stor. na východnom Slovensku. 1 - Hranická pri Hornáde-Kechnec, okr. Košice-vidiek; 2 - Košice-Barca; 3 - Košice-Šebastovce; 4 - Lemešany, okr. Prešov; 5 - Streda nad Bodrogom, okr. Trebišov; 6 - Valaliky-Košťany, okr. Košice-vidiek; 7 - Valaliky-Všechsvätých, okr. Košice-vidiek.

105 hrobov, z ktorých bolo podľa predbežného určenia 29 hrobov dospelých jedincov, 52 detských, 22 hrobov jazdca s koňom a jeden žiarový hrob s nedohorenými kostičkami uloženými v torze nádoby (Béreš 1983; 1984b; 1985). Okrem toho sa našli zvyšky keramiky zo skupiny šnúrovej keramiky typu Barca. Kolekciu nálezov dopĺňa fragment železného meča z doby laténskej a časť nádoby (hrob 8/83), zachránené pri výstavbe blízkeho kultúrneho domu, ale už v intraviláne bývalej obce Košťany. Z celkového počtu 106 preskúmaných hrobov boli dva (hroby 7/82 a 8/83), bez možnosti určenia pohlavia, zaradené len na základe črepového materiálu, ktorý pokročilým charakterom nemusel patriť k hrobovému inventáru (Béreš, 1993, s.270-271). A napokon na pohrebisku bola objavená aj chata s kolovými jamkami a kamennou klenbovou pecou, datovaná do 10. -II. stor. s možnosťou prežívania do 12. stor., t.j. zahĺbená až po zániku pohrebiska (Béreš 1987, s. 263).

Pretože komplexné spracovanie výsledkov výskumu pohrebiska sa pripravuje v širšom kontexte, v tomto príspevku sa zaoberáme iba nálezom žiarového hrobu (17/83) a to nielen z dôvodu ich málopočetného výskytu na pohrebiskách z 8. - začiatku 9. stor., ale aj pre odlišnosti od podobných hrobov, zistených na pertraktovanom pohrebisku skorším výskumom.

Opis hrobu a nálezu

Hrob 17/83

Hrobová jama nepravidelného tvaru s pravdepodobnými rozmermi 153 x 111 x 98 cm (orientácia v smere JV-SZ) sa výrazne črtala tmavšie sfarbenou výplňou v hĺbke 30 cm. V SZ časti bola najskôr narušená ďalším vykradnutým kostrovým hrobom a to v šírke 45 cm. Na dne hrobovej jamy v hĺbke 100 cm bolo takmer v prostriedku objavené torzo nádoby s kalcinovanými kostičkami, uložené v jamke kruhového tvaru (priemer približne 40 cm a hĺbka 10 cm). Nález z hrobu 17/83:

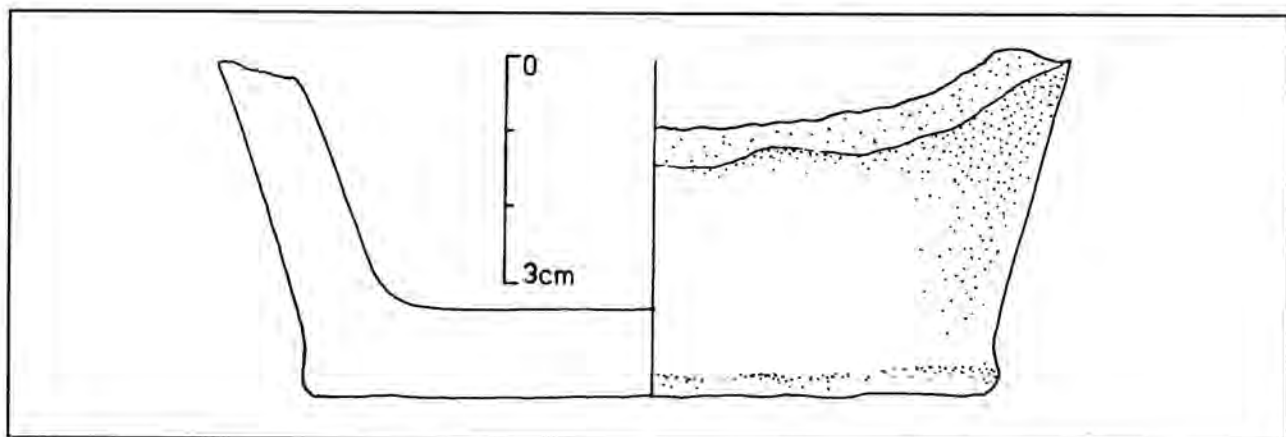
Časť hrubostennej nádoby hnedej farby s odsadeným mierne vtláčeným, nerovným dnom, bez výzdoby, vyrobenej v ruke. Materiál: jemne plavená hlina premiešaná s pieskom a drobnými i hrubšími kremičitými prímiesami. Zistiteľné rozmery: Ø dna 9,1 cm, max. zachovalá výška 4,9 cm, hrúbka 1,1 cm (obr. 2).

Rozbor a zhodnotenie nálezov

Preskúmaný žiarový hrob má oproti podobným zisteným skorším výskumom na pohrebisku niekoľko zvláštností. Jednou z nich je aj tá skutočnosť, že sa našiel v pomerne rozmernej hrobovej jame. Ostatné jamy sa nedali farebne odlišiť od rastlého podlažia (Pástor 1961b, s. 377). Uvedená situácia nabáda k obozretnosti pri interpretácii z niekoľkých dôvodov.

Hrobová jama bola čiastočne porušená zásahom iného (vykradnutého) hrobu. Mohlo pritom dôjsť aj k výkopu jamy nad žiarovým hrobom (nepravidelné obrysy). Vo výplni hrobovej jamy sa nepodarilo farebne rozlíšiť prípadné dva odlišné hroby. Jamka pre uloženie žiarového hrobu sa začala viditeľne odlišovať od sfarbenia výplne hrobovej jamy až v hĺbke 100 cm. Spomínané okolnosti i absencia iného nálezového inventáru nedovoľujú prezentovaný hrob zaradiť do okruhu podobných žiarových hrobov, ktoré majú bohatú výbavu alebožtíka v hrobových jamách vykopaných pre nespálené telá, akým je napr. hrob 34 v Bernolákove (Kraskovská 1962, s. 432-433). Tento slovanský hrob a jemu podobné považuje V. Turčan (1983, s. 106-107) do istej miery za dôkaz, že to mohli byť sice rovnocenní, slobodní, príslušníci kmeňa, t.j. spoločensky vyššie postavení, ale Neavari. Len akoby reminiscenciou tohto spôsobu pochovávaní na kostrových pohrebiskách v Košickej kotline a iba s malou pravdepodobnosťou takejto interpretácie mohol byť birituálny hrob 5 z Košíc-Barce (Pástor 1954, s. 136-137) a podobný (hrob 173) z Košíc-Šebastoviec (Budinský-Krička 1978, s. 208).

Žiarové hroby na kostrovom pohrebisku z obdobia avarskej ríše vo Valalikoch-Všechsvätých a im podobné z územia Slovenska sú vo všeobecnosti považované za nepochybný znak etnickej príslušnosti k Slovanom. Poukazujú tiež na to, že starobylý pohrebný rítus bol relatívne jednoduchý. Spálenie mŕtvych sa odohralo mimo hrobu a vo väčšine prípadov i mimo pohrebiska. Výnimkou je pohrebisko vo Valalikoch - Všechsvätých, kde sa na skúmanej ploche prišlo na väčšie ohnisko, ktoré J. Pástor (1982, s. 317) interpretuje ako pravdepodobné obetisko súvisiace s dobovými pohrebnými obradmi. Výnimočné prípady kremácie na mieste budúceho navŕšenia mohly boli zistené aj na známom slovanskom mohylníku v Kráľovskom Chlmcí (Béreš 1978, s. 195; Budinský-Krička 1980, s. 13-14). Mohylník je datovaný do 8. a na začiatok 9. stor. (Budinský-Krička 1980, s. 63),

Obr. 2. Valaliky-Všechsvätých - keramiky z hrobu 17/83.

t.j. chronologicky korešponduje s pohrebiskami z avarskeho obdobia v Košickej kotline. Etnografické paralely ukazujú aj na spálenie tela v osade alebo na vyhradenom posvätnom mieste (Zoll-Adamikowa 1979, s. 55).

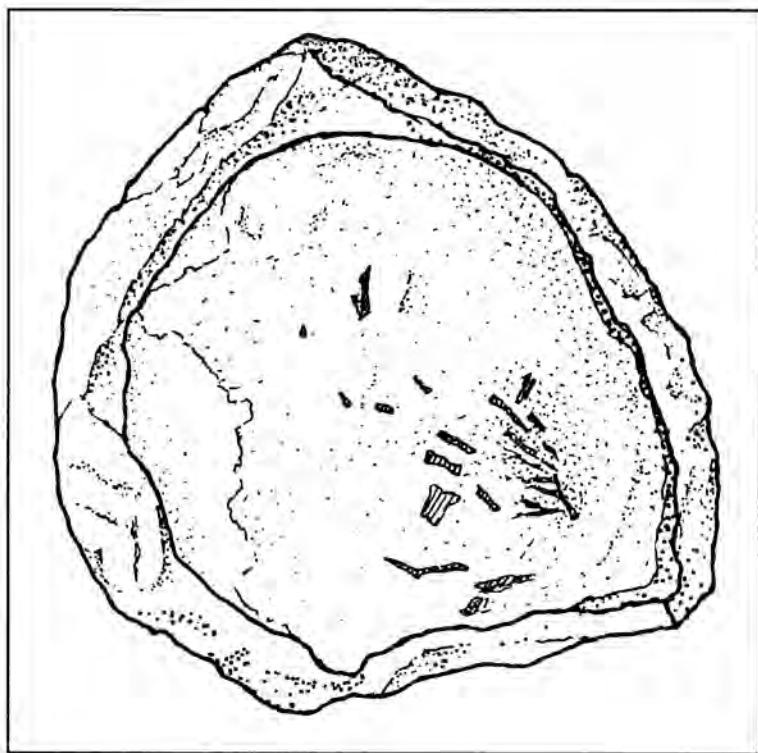
V otázke, čo viedlo Slovanov k pochováaniu nespálených tiel vládnu rôzne názory. Časť bádateľov prechod od žiarového ku kostrovému spôsobu pochováania pripisuje avarskému vplyvu (Cibulka 1958, s. 189n.). Iní kostrový spôsob pochováania už od začiatku sťahovania národov nepovažujú za typický pre nomádov, ale za civilizačný prejav (Werner 1950-51, s.23 n.). Niektorí usudzujú, že to bol vplyv romanizovaného obyvateľstva, s ktorým Slovania museli nutne prísť do styku po príchode do nových sídiel (Točík 1963, s. 594). V tejto súvislosti je namieste otázka, či sú dva spôsoby pochováania výsledkom etnických rozdielov (Sós 1962, s. 75 n.) alebo hospodárskych zmien a spoločenského vývoja (Točík 1965, s. 32). Či už na birituálny spôsob pochováania hľadíme z akejkoľvek stránky, je najskôr svedectvom o zložitých a nejednotných ideologických a spoločenských pomeroch v skúmanom období, v ktorom len postupne začína prevládať kostrový spôsob pochováania. Tento nie je od začiatku sťahovania národov typický pre nomádov, ale je skôr civilizačným prejavom. Všeobecný názor je taký, že kostrový spôsob pochováania u nás sa ujíma najskôr u Slovanov žijúcich na juhozápadnom Slovensku a odtiaľ sa širil do severnejších a východnejších oblastí. Zložitý proces smerujúci k zmene v nazeraní na posmrtný život u našich predkov mal v dôsledku konzervatizmu dlhodobejší vývoj, o čom svedčí udržanie zvyku spaľovať mŕtvych v severnejších horských oblastiach ešte v 9. stor. (Budinský-Krička 1959, s. 146) a na východnom Slovensku podľa V.Budinského-Kričku (1958, s. 173) až do 11. stor.

Pertraktovaný žiarový hrob pozostával iba z keramiky (torzo urny) vyhotovenej v ruke, v ktorej boli uložené kalcinované kostičky (obr. 3). Obdobný spôsob uloženia spáleného tela do časti nádoby zistil aj V.Budinský-Krička (1980, s. 33) v mohyle 26 a pravdepodobne aj 25 na slovanskom mohylníku v Kráľovskom Chlmcí. Pripúšťa, že rozbijanie nádob súviselo s pohrebným obradom a robilo sa, ako ukazujú stopy druhotného ohňa na niektorých črepech, v niektorých prípadoch i na mieste kremácie (Budinský-Krička 1980, s. 34).

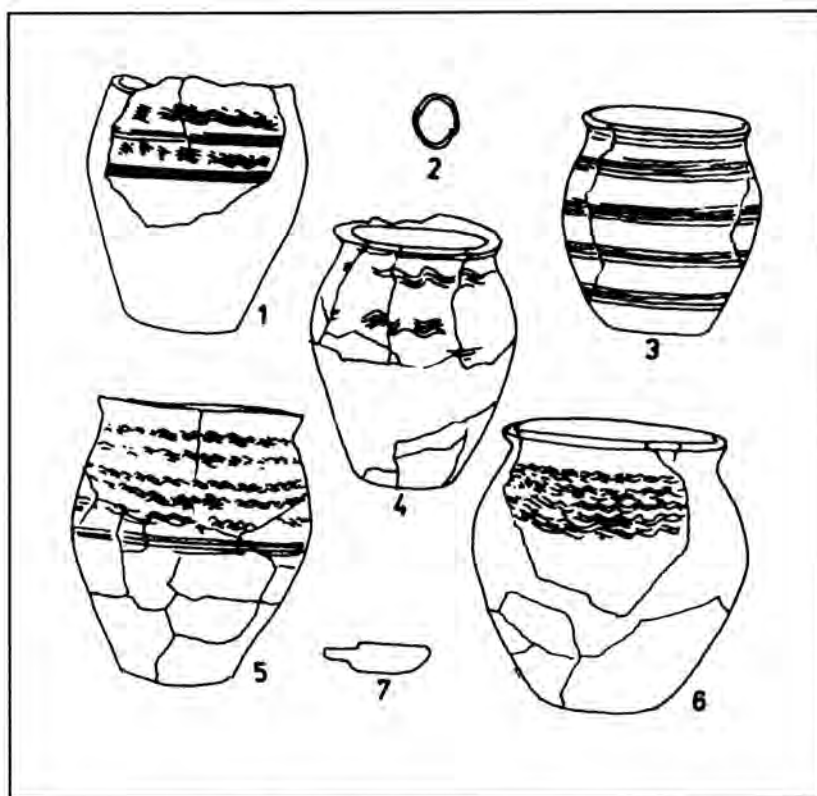
Spoločné znaky uloženia spáleného tela v torze nádoby na birituálnom pohrebisku vo Valalikoch-Všechsvätých a slovanskom mohylníku v Kráľovskom Chlmcí dokladajú nielen jeden zo spôsobov pohrebného ritu u Slovanov, ale aj možné kontakty Slovanov z územia Zemplína so slovansko-avarským etnikom v Košickej kotline. Túto domnienku podporuje aj ojedinelý nález nákončia na priestore mohyly 25 v Kráľovskom Chlmcí (Budinský-Krička 1980, s. 26, tab. XV: 6, 6a; XXI: 8, 8a).

Aj ostatné žiarové hroby z Valalíkov-Všechsvätých obsahovali iba keramiky. Nádoby boli formované na rozdiel od nášho nálezu pomocou hrnčiarskeho kruhu a zdobené pásmi viacnásobných vlnoviek (obr. 4: 1, 5-6), jednoduchými vlnkami (obr. 4: 4), alebo len pásmi vodorovných rýh (obr. 4: 3). Len vo výnimočnom prípade sa v nich našla náušnica (obr. 4: 3) alebo nožík (obr. 4: 7).

V žiarových hroboch, ktoré sú na pohrebiskách z avarskeho obdobia spolu s kostrovými, nie je väčšinou žiaden inventár. Ani prv spomínaná náušnica či nožík, ktoré sa našli v niektorých hroboch vo Valalikoch-Všechsvätých, nie sú vhodné pre datovanie. Ba ani sama keramiky používaná ako urna či priloha nebožtíka nespĺňa tento účel. Preto ostáva iba možnosť nepriameho datovania zániku žiarového spôsobu pochováania na birituálnych pohrebiskách.

Obr. 3. Valalíky-Všechsvätých - žiarový hrob 17/83 v torze nádoby.

Obr. 4. Valaliky-Všechsvätých - nálezy zo slovenských žiarových hrobov (podľa J. Pástora).

Vzhľadom k tomu, že urnové hroby sa vyskytovali v tej časti pohrebiska napr. v Želovciach, kde sa začalo pochovávať v prvej polovici 7. stor., radi ich Z. Čilinská (1973, s. 10) do uvedeného obdobia. Podľa nej aj žiarové hroby z ostatných birituálnych pohrebisk na juhozápadnom Slovensku možno rámcovo zaradiť do 7. stor. (Čilinská 1970, s. 30). Podobne hroby z Valalikov-Všechsvätých, na základe dobre datovateľných nálezov, možno hádam zaradiť niekedy ku koncu prvej polovice 8. stor. (Béřeš, 1993, s. 272). Tomu by zodpovedala aj poloha na okraji pohrebiska. K upresneniu datovania žiarových hrobov by mohli najskôr prispieť nálezy zo súvekých sídlisk, tie však z územia východného Slovenska neboli doteraz publikované.

Aby sme získali ucelenejší prehľad o výskyte žiarových hrobov na kostrových pohrebiskách v období avarskej ríše z územia Slovenska, dokladáme ich stručnú štatistiku. V Bratislave-Devínskej Novej Vsi sa našlo 27 žiarových hrobov surnami (Eisner 1952, s. 226), v Bratislave-Záhorskej Bystrici 8 hrobov (Kraskovská 1972, s. 54), Bratislave-Vajnorochoch 1 hrob (Slivka-Mináč 1976, s. 428), v Bratislave-Vajnorochoch 6 hrobov (Kraskovská 1948, s. 15-17), v Bernolákove 5 hrobov (Kraskovská 1962, s. 442), v Nitredolných Krškanochoch 3 hroby (Bárta 1953 s. 167 n.), v Želovciach 3 hroby (Čilinská 1973, s. 9), vo Valalikoch-Všechsvätých 8 hrobov (Pástor 1978, s. 230) a ďalší nami publikovaný. Okrem toho bol na východnom Slovensku ešte jeden hrob v Košiciach-Barci (Pástor 1954, s. 136-137) a napokon jeden položiarový hrob sa našiel v Košiciach-Šebastovciach (Budinský-Krička 1978, s. 208). Zo štatistického prehľadu vyplýva niekoľko zaujímavých poznatkov. V avarskom období tvorili väčšinu kostrové pohrebiská a iba menšia časť bola birituálna, pričom žiarové hroby vykazovali len nepatrné percento z celkového počtu. Podľa územného rozčlenenia tvorili birituálne pohrebiská na Slovensku dve väčšie skupiny (Béřeš 1984a, s. 27). Jedna

z nich sa nachádzala v okolí Bratislavskej brány a podľa všetkého súvisela s vtedajšími žiarovými pohrebiskami na Záhori a v okolí Trnavy (Kraskovská 1972, s. 54-55). Na východnom Slovensku žiarové hroby vo Valalikoch-Všechsvätých sú zas prvými plochými slovenskými žiarovými hrobmi. Spolu s ďalšími súvekými pohrebiskami sústredenými na malom teritóriu v Košickej kotline (obr. 1), sú zrejme svedectvom o intenzívnom osídlení kraja slovenským etnikom, do ktorého vnikli avarské skupiny najskôr proti prúdu Hornádu zo susedného Maďarska. Na juhu stredného Slovenska osobitne sa vynímajú žiarové hroby na kostrovom pohrebisku z tohto obdobia v Želovciach (Čilinská 1970, s. 27), ktoré sú tu prvé zatiaľ svojho druhu, ale o to dôležitejšie v rámci riešenia problematiky slovenského osídlenia aj tejto oblasti.

Žiarové hroby na pohrebisku vo Valalikoch-Všechsvätých boli nepravidelne rozložené medzi kostrovými (Budinský-Krička 1980, obr. 15), čo je zaiste dôkazom o symbióze slovenského obyvateľstva s avarským etnikom. Tým sa pohrebisko odlišuje od podobných z územia Slovenska, kde napr. v Bratislave-Devínskej Novej Vsi tvorili skupiny (Keller-Bierbrauer 1965, mapa 10), v Bratislave-Záhorskej Bystrici sa nachádzali v strednej časti (Kraskovská 1972, príloha). V Želovciach tvorili súčasť hrobov, vytvárajúcich samostatnú menšiu skupinu, oddelenú od ostatnej časti pohrebiska úzkym pásmom, na ktorom sa nepochovávalo (Čilinská 1973, plán I-III).

S dvoma spôsobmi pochovávania vystupuje do popredia aj problém ich etnickej príslušnosti. O žiarových hroboch s keramikou tzv. pražského typu i o urnách blízkej keramiky formovanej pomocou kruhu z pohrebisk avarského obdobia sa nepochybuje, že sú v nich pochovaní Slovania. Názory sa rôznia v otázke, kto pochovával v tomto období kostrovým spôsobom. Podľa J. Dekana (1971, s. 568) rozdiely v pohrebnom rite na týchto pohrebiskách boli aspoň

v počiatočnej fáze slovansko-avarskej symbiózy aj znakom etnickej príslušnosti. Vystáva ale problém, aký bol rozdiel medzi Slovanmi pochovanými na žiarových a kostrových pohrebiskách. Na jednej strane je tu názor J. Dekana (1971, s. 566) o slovanskej vojenskej expanzii na naše územie, o čom sa nepochybuje, ale aj ďalšia jeho domnienka o jednorázovom obsadení dobytého územia Slovanmi. Protirečí jej názor iných bádateľov, ktorí pripúšťajú, že spolu s Avarmi mohli prísť do Karpatkej kotliny aj nové skupiny slovanského obyvateľstva (Chropovský - Vladár - Ruttkay 1978, s. 283). Hlbšie sa touto problematikou zaoberal V. V. Sedov (1979, s. 120, 127-128, obr. 22), ktorý okrem iného aj na slovanskej keramike svojej druhej (pražsko-peňkovskej skupiny) dokazuje, že sa v Panónii i v iných oblastiach s pohrebiskami avarského obdobia, usadili Slovania - potomkovia antického obyvateľstva a na mnohých miestach v strednom Podunajsku sa zmiešali s osídlením jeho prvej slovanskej skupiny (pražsko-korčakovskej).

Aj keď problém etnickej príslušnosti na kostrových pohrebiskách z avarského obdobia je stále otvoreným, nepochybujeme o tom, že ani zmena pohrebného ritu nebola rýchlym skokom, pretože nielen na Slovensku, ale aj inde sa ešte dlho udržiaval zvyk spaľovať mŕtvych, ktorý mal hlboké korene nielen etnické a ideologické, ale aj hospodárske.

Záverom možno konštatovať, že popísaný žiarový hrob na kostrovom pohrebisku vo Valalíkoch-Všechsvätých nielen rozšíril ich počet, priniesol niektoré nové poznatky (výkop hrovej jamy?, pohreb v časti nádoby vyrobenej vo voľnej ruke), ale spolu so žiarovými hrobmi zistenými skorším výskumom i kostrovými nielen na tomto, ale aj iných pohrebiskách v Košickej kotline, doplnil naše poznanie o pohrebných zvykoch Slovanov a Avarov, ich materiálnej kultúre a do istej miery poukázal aj na niektoré špecifiká (napr. rozloženie žiarových hrobov) odlišné od súvekých pohrebisk z avarského obdobia na ďalšom území Slovenska.

LITERATÚRA

- BÁRTA, J.: Pohrebište zo staršej doby hradíštnej v Dol. Kršňanoch pri Nitre. *Archeol. Rozhl.*, 5, 1953, s. 167-171, 190-191.
- BÉREŠ, J.: Výskum slovanského mohylnika v Kráľovskom Chlmcí. In: *Nové obzory* 20. Košice 1978, s. 185-203.
- BÉREŠ, J.: Výsledky záchranného výskumu vo Valalíkoch-Všechsvätých. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1982*. Nitra 1983, s. 52-53.
- BÉREŠ, J.: Ethnische Probleme auf den birituellen awarenzeitlichen Gräberfeldern in der Slowakei. In: *Interaktionen der Mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-10. Jahrhundert*. Nitra 1984, s. 27-32.
- BÉREŠ, J.: Záchranný výskum vo Valalíkoch-Všechsvätých. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983*. Nitra 1984b, s. 40-41.
- BÉREŠ, J.: Tretia výskumná sezóna vo Valalíkoch-Všechsvätých. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1984*. Nitra 1985, s. 51-53.
- BÉREŠ, J.: Slovanský sídliskový objekt vo Valalíkoch-Všechsvätých. In: *Historica carpatica* 18. Košice 1987, s. 263-273.
- BÉREŠ, J.: Nález keramiky vo Valalíkoch-Košťanoch. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1990*. Nitra 1992, s. 26.
- BÉREŠ, J.: Die Besiedlungsproblematik der Ostslowakei im Zeitabschnitt des awarischen Kaganats. In: *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*. 4. Bratislava 1993, s. 270-273.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské mohyly na východnom Slovensku. *Slov. Archeol.*, 6, 1958, s. 163-205.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Šebastovce, okres Košice. In: *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava 1978, s. 208-214.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Kráľovský Chlmec. Záchranný výskum na slovanskom mohylniku. Nitra 1980.
- CIBULKA, J.: Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky kresťanství na Moravě. Praha 1958.
- ČILINSKÁ, Z.: Žiarové hroby na predveľkomoravskom pohrebisku v Želovciach. In: *Sbor. Nár. Múz. v Praze* 24. Praha 1970, s. 27-31.
- ČILINSKÁ, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.
- DEKAN, J.: Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. *Slov. Archeol.* 19, 1971, s. 559-580.
- EISNER, J.: Devínska Nová Ves. Slovanské pohrebište. Bratislava 1952.
- CHROPOVSKÝ, B. - VLADÁR, J. - RUTTKAY, A.: Slovenská akadémia vied a 25 rokov archeologického bádania na Slovensku. *Slov. Archeol.*, 26, 1978, s. 245-382.
- KELLER, E. - BIERBRAUER, V.: Beiträge zum awarenzeitlichen Gräberfeld von Devínska Nová Ves. *Slov. Archeol.* 13, 1965, s. 377-397.
- KRASKOVSKÁ, E.: Staroslovanské pamiatky z Bratislavy. In: *Slovanská Bratislava*. I. Bratislava 1948, s. 14-21.
- KRASKOVSKÁ, E.: Pohrebisko v Bernolákove. *Slov. Archeol.* 10, 1962, s. 425-476.
- KRASKOVSKÁ, E.: Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici. Bratislava 1972.
- PÁSTOR, J.: Avarsko-slovanské pohrebište v Barci, okres Košice. *Slov. Archeol.* 2, 1954, s. 136-143.
- PÁSTOR, J.: Cmentarzysko we Všechsvätých, okr. Koszyce (Košice). In: *Acta archaeol. Carpathica* 3. Kraków 1961a, s. 184-200.
- PÁSTOR, J.: Pohrebisko vo Všechsvätých. *Archeol. Rozhl.* 13, 1961b, s. 357-363, 375-385.
- PÁSTOR, J.: Valaliky-Všechsvätých, okr. Košice. In: *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava 1978, s. 230, 232.
- PÁSTOR, J.: Slovansko-avarské pohrebisko vo Valalíkoch, okr. Košice vidiek. In: *Historica carpatica* 13. Košice 1982, s. 305-333.
- SEDOV, V.V.: Proischozhenie i rannaja istoria slavian. Moskva 1979.
- SLIVKA, M. - MINÁČ, V.: Druhé predveľkomoravské birituálne pohrebisko v Bratislave-Vajnoroach. *Archeol. Rozhl.* 28, 1976, s. 426-430, 480.
- SÓS, A. CS.: Vorläufige Mitteilungen über die Ausgrabungen in Pókaszeptk. In: *Folia archaeol.* 14. Budapest 1962, s. 67-82.
- TOČÍK, A.: Súčasný stav archeologického bádania najstarších dejín slovenského národa. *Archeol. rozh.* 15, 1963, s. 591-624.
- TOČÍK, A.: Slovania na strednom Dunaji v 5.-8. storočí. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Bratislava 1965, s. 21-35.
- TURČAN, V.: Etnické vzťahy v 6.-8. storočí v Karpatkej kotline vo svetle žiarových hrobov. In: *Zbor. Slov. nár. Múz.* 77. Hist. 23. Bratislava 1983, s. 95-115.
- WERNER, J.: Zur Entstehung der Reihengräberzivilisation. Ein Beitrag zur Methode der frühgeschichtlichen Archäologie. *Archaeol. Geogr.* 1, 1950-1951, s. 23-32.
- ZOLL-ADAMIKOWA, H.: Wczesnosredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz. II. Analiza. Wrocław-Warszawa Kraków-Gdańsk 1979.

EIN WEITRES BRANDGRAB AUF DEM GRÄBERFELD IN VALALIKY-VŠECHSVÁTÝCH

JÚLIUS BÉREŠ

Auf dem teilweise untersuchten Gräberfeld in Valaliky, Teil Všečsvätých, Bez. Košice-Land, erfolgte in den J. 1982-1984 eine Rettungsgrabung. Untersucht wurden 105 Körpergräber und ein Brandgrab aus dem 8. bis Anfang des 9. Jh. Es wurde auch eine Hütte mit einem Steinkuppelofen aus dem 10.-11. Jh. mit der Möglichkeit seines Fortbestandes bis in das 12. Jh. festgestellt.

Das untersuchte Brandgrab 17/83 bestand bloß aus einem handgefertigten Gefäßtorso, in welchem Leichenbrandreste untergebracht waren. Es ist der erste Fall einer Brandbestattung auf dem Gräberfeld. Das Grab ist in das Ende der ersten Hälfte des 8. Jh. datiert. Andere Brandgräber waren entweder in Urnen oder in einem

einfachen ausgehobenen Grübchen untergebracht.

Das neuentdeckte Brandgrab erweiterte nicht nur ihre Zahl und brachte einige neue Erkenntnisse (Ausschachtung einer Grabgrube?, Bestattung im Torso eines handgefertigten Gefäßes), sondern ergänzte zusammen mit den früher festgestellten Brandgräbern wie auch mit den Körpergräbern nicht nur auf diesem, aber auch auf anderen Gräberfeldern im Košice-Becken die Erkenntnisse über die Bestattungssitten der Slawen und Awaren, ihre materielle Kultur, und verwies gewissermaßen auch auf manche Besonderheiten (z. B. Verteilung der Brandgräber), die von den zeitgleichen Gräberfeldern aus awarischer Zeit im Gebiet der Slowakei abweichen.

ODRAZ NÁBOŽENSKÝCH PREDSTÁV V POHREBNOM RITUÁLI STAROSLOVANSKEJ SOCIETY NA SLOVENSKU*

ZLATA ČILINSKÁ

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV - VÝSKUMNÉ PRACOVNÉ STREDISKO KOŠICE

Naše poznatky o náboženstve obyvateľov žijúcich na Slovensku v 7. - 8. stor. sú veľmi nepatrné, čo spôsobuje absencia akýchkoľvek prameňov viažúcich sa priamo k náboženským predstavám. Preto štúdium tohto problému sa musí opierať o písomné správy z neskoršieho obdobia a z archeologických pamiatok využiť také, ktoré sú akokoľvek zviazané s duchovným životom. Takými sú predovšetkým pohrebiská, ktoré ako pamätníky pohrebného rituálu súvisia s náboženskými predstavami. Avšak ani v pohrebnom rituáli sa neodráža celá schéma náboženstva, preto sú naše poznatky veľmi zlomkovité a nie vždy objektívne, pretože sú výsledkom subjektívnej interpretácie javov, ktoré odrážajú veľmi zložitú oblasť - nadprirodzený svet, existujúci v myšliach ľudí.

Obyvatelia, náboženské predstavy ktorých budeme sledovať, sídlili na území tvoriacom v 7.- 8. stor. severný okraj avarského kaganátu. Bolo to heterogénne obyvateľstvo s prevahou Slovanov a Avarov. V priebehu dvestoročnej symbiózy sa tieto dve etniká vzájomne ovplyvňovali a jednu z významných oblastí vplyvu Avarov sa považuje slovanský pohrebný rituál, ktorý sa pod týmto vplyvom podstatne zmenil z kremácie na inhumáciu. Tento názor nie je síce bádateľmi všeobecne prijímaný, ale väčšina predpokladá, že Avari mali významný podiel na tom, že Slovania upustili od kremácie a prešli k pochovávaniu nespálených tiel. A tak kostrové pohrebiská zo 7.-8. stor. na južnom Slovensku možno považovať za, resp. predovšetkým za slovanské (Čilinská 1983, s. 246 a n.). Týka sa to najmä 8. stor., keď intenzívne prebiehali kvalitatívne zmeny etnického zloženia obyvateľov na predmetnom území, v prospech Slovanov.

Všetky atribúty pohrebného rituálu na pertraktovaných pohrebiskách sú dokladom pohanského náboženstva, o viere v bohov, démonov a o kultoch. Ich konkrétne štúdium však naráža na ťažkosti spojené s nedostatkom pozorovaní pri výskume v teréne. Uniknuté detaily pri odkryve hrobu spôsobujú problémy pri hľadaní odpovede na mnohé otázky. Štúdium sťažuje aj nedostatočná spolupráca s antropológiou, archeozoologiou, ktorých nepočtené výsledky sú neobyčajne podnetné pri sledovaní práve okruhu ideologických problémov. Pociťuje sa nedostatok spolupráce s etnografiou. Etnologické paralely niektorých javov a zvlášť folklór, môžu objasniť zmysel týchto javov aj v pertraktovanom období. Uvedené nedostatky v bádani

spôsobujú stereotypné vysvetľovanie úkazov v pohrebnom rituáli.

Zvýšená pozornosť venovaná v posledných rokoch duchovnej kultúre, priniesla pozitívne výsledky v predmetnej problematike. Robili sa štatistické vyhodnotenia druhov milodarov, ktoré čakajú na dokončenie. Sledovalo sa horizontálne rozloženie jednotlivých typov milodarov na pohrebiskách (Drenko 1981, s. 58-76). Pozorovanie zvieracích obetí ukázalo, že hroby s kosťami rovnakého druhu zvierat, alebo ich kombinácia vytvárajú na pohrebiskách menšie skupiny. Napr. na pohrebisku v Nových Zámkoch, zvieracie milodary evidentne ukazujú na rodinné vzťahy (za informáciu ďakujem J. Dekanovi).

Na kostrových pohrebiskách odkrytých na južnom Slovensku bolo možné sledovať dve zložky pohanského náboženstva:

1. Kult mrtvých
2. Vieru v nečisté sily a ochranu pred nimi

1. Neoddeliteľnou súčasťou pohanského náboženstva bol kult mrtvých. Jeho význam vyplýva z faktu, že v ňom sa vidia korene všetkých náboženstiev. Poprednú úlohu mal aj v náboženskej fantázii obyvateľov pochovaných na kostrových pohrebiskách 7.-8. stor. na južnom Slovensku. Hrob bol vlastne kultovým miestom; hrobová jama bola považovaná nielen za miesto uloženia mrtvého, ale aj za miesto obetné, kde sa pri pohrebe prinášali obeť za nebožtíka tak, ako na iných kultových miestach sa obetovalo za živých. S rozlúčkou s nebožtíkom súviseli rôzne obrady po ktorých ostali v hrobch milodary, najmä zvieracie zvyšky. Ich štúdium a analýzy ukazujú, že ich jednostranné interpretácie ako posmrtnej stravy, je už minulosťou. Počet hrobov so zvieracími zvyškami, rôznorodosť druhov zvierat, ako aj variabilita jednotlivých častí tela zvierat (Ambros 1984, s. 47-85), sú dokladom zložitého procesu rozlúčky s mrtvým, ktorý mal svoje, prísne dodržiavané pravidlá. Nimi možno vysvetliť napr. absenciu divých zvierat v hrobch, ktoré napriek tomu že sa lovili a konzumovali vo vtedajšej spoločnosti, do hrobu sa nedostali, pretože to nepripúšťal pohrebný rituál. Analýzy osteologického materiálu priniesli mnohé dôležité rezultáty (Ambros 1979, s. 165-171; ten istý 1987, s. 368 a n.), umožňujúce hľadanie nových vysvetlení o úlohe zvierat v pohrebnom rite v súvisi s kultom mrtvých.

* Príspevok bol prednesený na medzinárodnom sympóziu "Pohanské náboženstvo Slovanov. Prílep 1986.

Za milodar, t.j. posmrtnú stravu možno pokladať mäsitú časť, ako stehno, pliecko a pod. Ale v hrobách sa nachádzajú aj také časti zvierat, ktoré v žiadnom prípade nemožno považovať za potravu. Úloha týchto častí bola v rituáli iná.

Výrazným prameňom sú zvieracie lebky a to hovädzieho dobytky a oviec či kôz. Nemám na mysli časť lebky s rohami aké sa nachádzajú v Panónii a v Rakúsku v 9. stor. na pohrebiskách typu Sopronkőhida, o ktorých sa bádatelia domnievajú, že sú maskami zvieracích predkov (Török 1962, s. 83-93), alebo apotropejné symboly (Friesinger 1971, s. 197-267; Tomka 1969, s. 59-90). Severne od Dunaja sa takéto pamiatky nenachádzajú. Ale v hrobách z 8. stor. sú veľmi časté celé lebky, zvyčajne bez rohov (Ambros 1984, s. 47-85), ktoré predpokladám, boli súčasťou obete. Je treba mať stále na zreteli, že pohanské náboženstvo bolo účelovou ideológiou a ako také malo nielen pomôcť zabezpečiť hojnosť všetkého potrebného k životu, ale aj odvrátiť od človeka zlé sily, nemoce a prírodné katastrofy, proti ktorým boli ľudia bezmocní. Týka sa to aj života po smrti v ktorý verili (Lowmiański 1979, s. 81). Preto sa prinášali za mŕtvých obete božstvám, alebo dobrým duchom. B.A. Rybakov (1949, s. 41) píše o úlohe barana a kozla v pohrebnom rite východných Slovanov. Podľa neho sa tieto zvieratá obetovali v poslednej etape obradu tak, aby sa božstvu dostalo celé zviera. Podľa V.V. Sedova (1952, s. 93) sa bohom obetovali býci a Slovania verili, že kosti z obetovaného býka majú magickú silu. V orlovskej gubernii ich zahrabávali do zeme. Ďalšie doklady o význame zvieracích obetí božstvám dovoľujú predpokladať takéto obete pri pohrebných obradoch aj na Slovensku za účelom, vyžiadať rôzne dobrodenia pre mŕtvého, ku ktorému uložili lebku z obetovaného zvieraťa.

Prokopios zaznamenal, že "Slovania uctievali rieky, vily a ďalšie božstvá a prinášajú im obete býkov a iných zvierat všetkého druhu". (Prokopios 1985, s. 211). Zvieratá teda boli najčastejším obetným materiálom. Podľa zmapovania B. Szókeho (1979, obr.1), zvieracie lebky sa nachádzajú na pohrebiskách v Panónii v 8. stor., t.j. v dobe, keď Slovania už pochovávali nespálené telá a preto je nepochybné, že na predmetných pohrebiskách je pochované aj slovanské obyvateľstvo, s ktorým môžu byť spojené zvieracie obete bohom, alebo démonom.

V súvisе so zvieracími lebkami je nutné spomenúť ešte jeden úkaz, ktorý podporuje vyššie uvedené predpoklady. Ak boli v hrobe lebky spolu s ďalšími kosťami toho istého druhu zvierat, nebol to ten istý jedinec. Zdá sa teda, že pri pohrebných obradoch usmrtili viacej zvierat za rôznym účelom (ako milodar i obete bohom, dobrým a zlým duchom).

Podobnú úlohu mala pri pohrebnom rituáli aj hydina. Časté sú nálezy kosti celej sliepky, alebo kohúta, ktoré mali dôležité miesto pri rôznych obradoch, nevynímajúc pohreby. Najmä čierna sliepka, alebo kohút boli pokladané za zvlášť milé obete démonov (Niederle 1924, s. 72, 73). U južných Slovanov sa do novoveku zachoval zvyk klást' do hrobu kohúta, alebo sliepku ešte pred uložením mŕtvého do hrovej jamy (Niederle 1911, s. 262). Korene tejto obete siahajú do včasnohistorického obdobia a boli symbolom úrodnosti, či plodnosti, alebo a to považujem za pravdepodobnejšie, obete démonom na usmierenie, a odvrátenie škodlivých síl od nebožtíka.

O význame vajec a ďalších milodarov v súvisе s kultom mŕtvých sa už napísalo hodne (Eisner 1966, s.448-450) a keďže nie sú nové poznatky, vyhnem sa opakovaniu známych

faktov.

2. Druhým prejavom pohanského náboženstva sledovateľným na pohrebiskách, je viera v nečisté sily a ochrana proti nim. Na základe početných indícií je možné predpokladať pôsobnosť nečistých síl nielen vo svete živých, ale verilo sa, že môžu nepriaznivo pôsobiť na osud človeka aj po jeho smrti. Preto sa robili rôzne opatrenia pri rozlúčke s nebožtíkom, t.j. pri pohrebných obradoch. Jedným zo spôsobov zmariť pôsobnosť zlých síl, bolo zapálenie ohňa na dne jamy (Budinský-Krička, 1956, s.42), častejšie však nad hrobom (Eisner 1952, 231, 232). To znamená, že v prvom prípade to bolo pred uložením mŕtvého do hrobu, v druhom prípade po zasypaní jamy. Očisťovanie ohňom nie je zistené na všetkých pohrebiskách. Stopy po ohni sa objavili na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi (Eisner 1952, s. 231), v Záhorskej Bystrici (Kraskovská 1972, s. 60), v Bernolákove (Kraskovská 1962, 446) a Radvani nad Dunajom-Žitavskej Tóni (Budinský-Krička 1956, 42). Keďže ich na väčšine pohrebisk nenachádzame, nemožno tento zvyk spájať s pamiatkou na staroslovanské spolnoňovanie mŕtvých. Oheň mal očistnú moc, preto je pravdepodobnejšie, že sa ním malo zabrániť pôsobeniu nečistých síl.

Vieru v démonov škodiacich mŕtvým potvrdzujú aj amulety. Nemienim uvádzať amulety zavesené na krku, ktoré nebožtík nosil pravdepodobne aj za života, pripomením ale relikty (Kraskovská 1971, s. 127-131), nachádzajúce sa zvyčajne na hrudníku mŕtvého. Najpočetnejšie je sklo. Fragmenty keltských náramkov, kúsky z rímskych sklenených fliaš a nádob, sú intencionálne uložené na hrudníku, preto sa im pripisuje magicko-apotropajná úloha (Kolnik-Rejholcová 1986, s.343). Takúto funkciu mali pravdepodobne aj železné kosáky, v mnohých prípadoch uložené na bruchu, alebo pod driekom nebožtíka (Budinský-Krička 1956, s.45. Čilinská 1973a s. 25). Pri tomto predpoklade vychádzam z faktu, že európske obyvateľstvo dlho verilo v magickú moc železa, ktorú využívali aj na ochranu mŕtvého (Eisner 1966, s. 434 a n.).

Ochrannú funkciu mali aj psi (Krumphanzlová 1964, s.204), ktorých obete v slovanskom pohrebnom rite zaznamenali arabskí autori (Lewicki 1952/1953, s.135). Na Slovensku sa na niekoľkých pohrebiskách našiel v hrobe pes, v Šali nad Váhom so železným krúžkom na krku (Čilinská 1973b, s. 532). Strážna funkcia psa mala svoje miesto v rôznych kultoch. U južných a východných Slovanov sa pes považoval za ochrancu osady pred démonmi a čarodejmi najmä v noci (Krumphanzlová 1964, s. 204), preto je analogická funkcia v pohrebnom rite viac ako pravdepodobná. Neobyčajne závažnú vypovedaciu schopnosť má hrob 87 z pohrebiska v Bernolákove (Kraskovská 1962, s. 450). Na dne jamy sa našla porušená kostra a 40 cm nad ňou ležala neporušená kostra psa (Kraskovská 1962, obr. 16). Ľudské kosti boli na hromade v strede hrovej jamy, len lebka ležala na jednom a holené kosti na druhom konci jamy. Zdá sa, že telo pochovávali rozštvrtené a nad neho uložili psa. Takúto situáciu možno spájať len s vampírom, návratu ktorého mal pes zabrániť.

Týmto sa dostávame k problému vampirizmu. Viera v nadprirodzené vlastnosti niektorých ľudí, tzv. vampirov, vznikla z animistických predstáv (Krumphanzlová 1964, s.170). V odbornej historickej, archeologickej i etnografickej literatúre sa uvádza, že za vampíra bol označený človek lišiaci sa od ostatných svojimi duševnými, alebo telesnými vlastnosťami (Mjartan 1953, s. 132; Krumphanzlová 1964,

s. 177), pod ktorými sa rozumie najmä zmrzačené telo (človek hrbatý a pod.). Pri dlhoročnom sledovaní hrobov v ktorých sa našli znaky protivampirického zásahu, uvediem ich nižšie, neboli antropologickými analýzami objavené na kostrách patologické zmeny (hoci tieto nie sú na predmetných pohrebiskách zriedkavé), ktoré by svedčili o zmrzačenom človekovi. Je preto pravdepodobné, že to boli duševné vlastnosti, ktoré z človeka urobili v očiach ostatných, vampíra. Verilo sa, že títo ľudia ani po smrti nestratili nadprirodzenú silu, ktorá im umožňovala vracat' sa z hrobu a škodiť živým. Preto sa robili rôzne opatrenia proti ich návratu. Podľa historických prameňov a etnografických paralel, boli proti vampírovi nasledujúce ochranné prostriedky:

1. pochovanie dolu tvárou
2. zviazanie mrtvého pri pochovaní
3. pribitie klincom k truhle
4. prerazenie srdca, alebo zaťaženie mrtvého kameňmi
5. násilné porušenie tela.

Takmer všetky tieto javy sú zastúpené na preraktovaných pohrebiskách.

Pochovanie nebožtíka dolu tvárou, t.j. na bruchu, je jedným z najstarších protivampirických opatrení. Na Slovensku je zastúpené na pohrebisku v Holiaroch (Točík 1970, s. 40) Štúrove a Bernolákove (Točík 1970, s. 40). Až na jeden, boli všetky tieto hroby bez nálezov. Len v hrobe ženy v Holiaroch boli strieborné náušnice, korálky, trubicové ozdoby vlasov, alebo čepca, nôž a vedierko. Žena bola pochovaná s koňom a v zásype hrovej jamy boli železné zlomky, iste nie bez súvisu s rítom.

Častejší je výskyt hrobov, v ktorých bol nebožtík pochovaný zviazaný (Točík 1970, s. 41, 42). Sú to relatívne chudobné hroby, častejšie celkom bez inventára. Do tejto skupiny patria aj tie hroby, v ktorých tmavé sfarbenie okolo kostry a jej stiahnutú polohu vysvetľujú bádatelia ako pochovanie v obale (Točík 1970, s. 41, 42). Nie je však jasné, či mrtvého obalovali zo strachu pred vampírom, alebo či išlo o ochranný obal pred dotykom so zemou. Tento jav sa vysvetľuje aj obalením do kože zvierat'a považovaného za totem rodu (Török 1962, s. 84).

Znemožnenie návratu mrtvého pomocou kameňov, alebo pribitím klincom sme na podunajských pohrebiskách zaznamenali len v Devínskej Novej Vsi (Eisner 1952, s. 238). Tu v jednom hrobe sa našiel kliniec, ale či tento ojedinelý nález možno spájať s vierou vo vampírov, nie je jasné, nakoľko autor nespomína nálezové okolnosti. Z ďalších hrobov toho istého pohrebiska sú uvedené kamene, ale tiež bez bližšej situácie.

Najdrastickejším zásahom proti vampírovi bolo porušenie tela. Na pohrebiskách 7.-8. stor. je to predovšetkým zásah na

lebke, jej násilné oddelenie od tela (Eisner 1952, s. 243; Točík 1970, s. 46-49). Staré kultúrne i barbárske národy pripisovali hlave veľký význam (Kollautz-Miyakawa 1970, 122), preto aj jej oddelenie od tela sa pokladalo za najúčinnější zásah proti vampírovi. Oddelenú lebku uložili na prsia, päne, alebo iné miesto v hrobe, alebo ju z neho vybrali.

Nálezy ľudských kostí na hromade, napr. už v uvedenom hrobe v Bernolákove, alebo v hrobe ženy v Komárne (Čilinská 1982, s. 362), sú istými indíciami o rozštrvtení tela, čo bude potrebné overiť antropologickými analýzami.

S vierou v nečisté sily možno spojiť ešte jeden druh hrobov a to tie, do ktorých vložili nebožtíka na boku v skrčenej polohe. Spoločným znakom týchto hrobov je umiestnenie na kraji pohrebiska a absencia príloh (Točík 1970, s. 38). Z týchto dôvodov sa predpokladá, že aj tu išlo o "obávaných mrtvých", ale doteraz sa nepodarilo ich dať do súvisu s vierou v nečisté sily. Rozhodne je treba odmietnuť názor, že skrčená poloha je prirodzená a nemala žiaden rituálny význam (Hrubý 1955, s. 79). V takom prípade by sa ťažko vysvetľovala ich poloha na okraji pohrebiska a absencia inventára. Táto je o to pozoruhodnejšia, že medzi hrobmi s evidentným protivampirickým zásahom, sú aj hroby s inventárom a to aj bohatým (hrob jazdkyne z Holiar, alebo hrob muža s premiestnenou lebku, ktorého opasok bol zdobený striebornými ozdobami; Čilinská 1973b, s. 532), ktorý svedčí o tom, že viera v nadprirodzenú silu sa nespájala so sociálnym postavením. Za vampíra bol považovaný príslušník tak nemajetnej, ako aj vyššej spoločenskej vrstvy, čoho najlepším svedectvom je kniežací hrob z Ozory, v ktorom bol dolu tvárou pochovaný príslušník najvyššej spoločenskej vrstvy (Kovrigová 1963, s. 85).

Kostrové pohrebiská zo 7.-8. stor. na južnom Slovensku ponúkajú aj ďalšie neobvyklé situácie súvisiace s náboženskými predstavami, ktoré dnes ešte nevieme vysvetliť. Sú to napr. dvojhroby a jazdecké hroby, alebo časté pochovanie starých žien (maturus II, senilis) s malým dieťaťom (Čilinská-Wolska 1979, s. 148). Nevysvetlený ostáva aj význam koňa v dvojhroboch-hrobe muža a ženy, resp. dvoch mužov, z ktorých ani jeden nebol bojovníkom a sú bez inventára (Čilinská 1976, s. 82). Ďalšiu zaujímavú problematiku ponúka štúdium vplyvu náboženstva na zmeny kultu mrtvých v jednotlivých spoločenských vrstvách po rozpade rodového zriadenia. Ukazuje sa, že štúdiom náboženských predstáv na základe archeologických prameňov je veľmi zložitá, v mnohých prípadoch ťažko interpretovateľná a vysvetľovanie subjektívne. Dosiahnuť objektívne výsledky bude možné len správnym prístupom k štúdiu, ktorý musí začať zodpovednou prácou v teréne pri odkryve hrobových objektov a široko koncipovanou interdisciplinárnou spoluprácou.

LITERATÚRA

- AMBROS, C., Zvieracie prílohy na pohrebiskách 7.-8. storočia na Slovensku. Acta Interdiscipl. Archaeol. I. Nitra 1979, s. 165-171.
- AMBROS, C., Katalog der Tierbeigaben aus den hallstattzeitlichen, laténzeitlichen und frühmittelalterlichen Gräbern in der Slowakei. Acta Interdiscipl. Archaeol. III. Nitra 1984, s. 47-85.
- AMBROS, C., Tierbeigaben in der Gräbern von Komárno-Schiffswerft. Slov. Archeol. 35, 1987, s. 365-380.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V., Pohrebisko zneskorej doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku. Slov. Archeol. 4, 1956, s. 5-131.
- ČILINSKÁ, Z., Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973a.
- ČILINSKÁ, Z., Dve predveľkomoravské pohrebiská v Šali, okr. Galanta. Archeol. Rozhl. 25, 1973b, s. 527-539.

- ČILINSKÁ, Z., Pohrebisko z 8. storočia v Cíferi-Páci. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1975. Nitra 1976, s. 82-85.
- ČILINSKÁ, Z., Dve pohrebiská z 8.-9. storočia v Komárne. Slov. Archeol. 30, 1982, s. 343-389.
- ČILINSKÁ, Z., The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and their Social-Cultural Contribution to Great Moravia. Slov. Archeol. 31, 1983, s. 237-275.
- ČILINSKÁ, Z. - WOLSKA, W., Štruktúrna a demografická analýza včasnohistorického pohrebiska v Želovciach. Slov. Archeol. 27, 1979, s. 139-166.
- EISNER, J., Devínska Nová Ves, Bratislava 1952.
- EISNER, J., Rukovet' slovanské archeologie. Praha 1966.

- FRIESINGER, H., Frühmittelalterliche Körpergräber in Tulln, NÖ, *Archeol. Austriaca* 50, 1971, s. 197-267.
- FRIESINGER, H., Studien zur Archäologie der Slawen In Niederösterreich. *Mitteilungen der Prähist. Kommission der Öster. Akademie der Wissenschaften* 15/16, Wien 1971/1974.
- HRUBÝ, V., Staré Město - velkomoravské pohřebiště. Praha 1955.
- KRASKOVSKÁ, L., Pohrebisko v Bernolákove. *Slov. Archeol* 10, 1962, s. 425-476.
- KRASKOVSKÁ, L., Slovansko-ávorské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici. Bratislava 1972.
- KRASKOVSKÁ, L., Laténske a rímske reliqky v slovansko-ávorských hrobch na Slovensku. *Sborník praci Fil. Fak. brněnské univesity E* 16, 1971, s. 127-131.
- KOLLAUTZ, A. - MIYAKAWA, H., *Geschichte und Kultur eines Völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. II Teil.* Klagenfurt 1970.
- KOLNÍK, T.-REJHOLCOVÁ, M., Rímske reliqky na slovanských náleziškách a problém antických tradícií u Slovanov. *Slov. Archeol.* 34, 1986, s. 343-356.
- KOVRIG, I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyan.* Budapest 1963.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z., Zvláštnosti ritu na slovanských pohřebištích v Čechách. *Vznik a počátky Slovanů* 5, 1964, s. 177-213.
- LEWICKI, T., Obrzędy pogrzebowe pogańskich Słowian w opisach poróżników i pisarzy arabskich głowne z IX-X w. *Archeologia* 5, 1952-1953, s. 122-154.
- LOWMIANSKI, H., *Religia Słowian i jej upadek.* Warszawa 1979.
- MJARTAN, J., *Vampirske poverý v Zemplíne.* *Slov. Narod.* 1, 1953, s. 107-134.
- NIEDERLE, L., *Život starých Slovanů. I-1.* Praha 1911.
- NIEDERLE, L., *Život starých Slovanů. II-1.* Praha 1924.
- PROKOPIOS, *Válka s Goty.* Praha 1985.
- RYBAKOV, B. A., *Drevnosti Čemigova. Materialy i issledovania po archeologii SSSR* 11, 1949.
- SEDOV, V. V., *K voprosu o žertvoprihošeniach v drevnem Novgorode. Kratkije soobščenia AN SSSR* 68, 1957, s. 18-25.
- SZÓKE, B. M., *Zur Problematik des Bestattungsritus mit verstümmelten Rinderschädel des Typs von Sopronkőhida.* *Acta Archaeol. ASH* 31, 1979, s. 51-103.
- TOČÍK, A., *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare.* Bratislava 1968.
- TOČÍK, A., *Pohrebný rítus na včasnostredovekých pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove.* *Slov. Archeol.* 18, 1970, s. 29-56.
- TOMKA, P., *A sopron-présháztelepi IX. sz. - i temető.* *Arrabona* 11, 1969, s. 59-90.
- TÖRÖK, Gy., *Pogány kultusz emléke a sopronkőhidai temetőben.* *Folia Archaeolog.* 14, 1962, s. 83-93.

WIDERSPIEGELUNG RELIGIÖSER VORSTELLUNGEN IM BESTATTUNGSRITUAL DER FRÜHSLAWISCHEN SOZIJETÄT IN DER SLOWAKEI

ZLATA ČILINSKÁ

Die Widerspiegelung der Religion der im 7.-8. Jh. in der Südslowakei lebenden Bevölkerung, die zum awarischen Kaganat gehörte, wird vor allem auf Gräberfeldern, den Denkmalen des Bestattungsrituals, verfolgt, in welchem sich zweifellos heidnische religiöse Vorstellungen äußern. Da im Bestattungsritual jedoch nicht das ganze Schema der Religion zum Niederschlag kam, sind die bisherigen Erkenntnisse dieser Seite des Lebens sehr lückenhaft.

Auf den Gräberfeldern werden zwei Verbände der heidnischen Religion verfolgt. Es ist vor allem der Totenkult, der eine wichtige Rolle in der Religion spielte. Das Grab war eine Kultstätte, wo bei der Beerdigung Opfer dargebracht wurden vor allem Tiere, von denen in das Grab die Schädel oder andere fleischlose Teile gelangte, aber auch Hühner und Hähne. Der auf den Gräberfeldern erfaßte zweite Verband der Religion ist der Glaube an die Wirkung unreiner Kräfte

auf das Schicksal des Menschen nach dem Tode. Vorkehrungen gegen sie erfolgten bei den Bestattungszeremonien, und zwar auf mannigfache Weise (Entfachung eines Feuers im oder über dem Grab, Ausstattung des Toten mit Amuletten Mitbestattung eines Hundes usw.). Eine selbständige Gruppe von Schutzäußerungen bilden gegenwampirische Vorkehrungen (Bestattung mit dem Gesicht nach unten Fesselung des Toten, Anschlagen an den Sarg mit einem Nagel, gewaltsame Störung des Körpers, am häufigsten Abtrennen des Kopfes). Auf den Gräberfeldern begegnet man auch weiteren Merkmalen der heidnischen Religion, dem Glauben an gute und böse Geister, die auf das analytische Studium dieser übernatürlichen Welt harren, die nur in den Gedanken der Menschen existierte und deswegen schwer objektiv erklärbar ist.

SLOVANSKÉ OBJEKTY V SKRABSKOM

MÁRIA JENČOVÁ

VLASTIVEDNÉ MÚZEUM HANUŠOVCE

Lokalita Skrabské, okr. Vranov nad Topľou, je zásluhou prof. V. Budinského-Kričku a J. Macáka známa odbornej verejnosti takmer dve desaťročia. Z početných zberov a menších výskumov na niekoľkých polohách pochádza predovšetkým keramický materiál z doby bronzovej, laténskej a slovanskej (Budinský-Krička 1975, s. 33-34; 1977, s. 72-73; 1980, s. 46; 1981, s. 42).

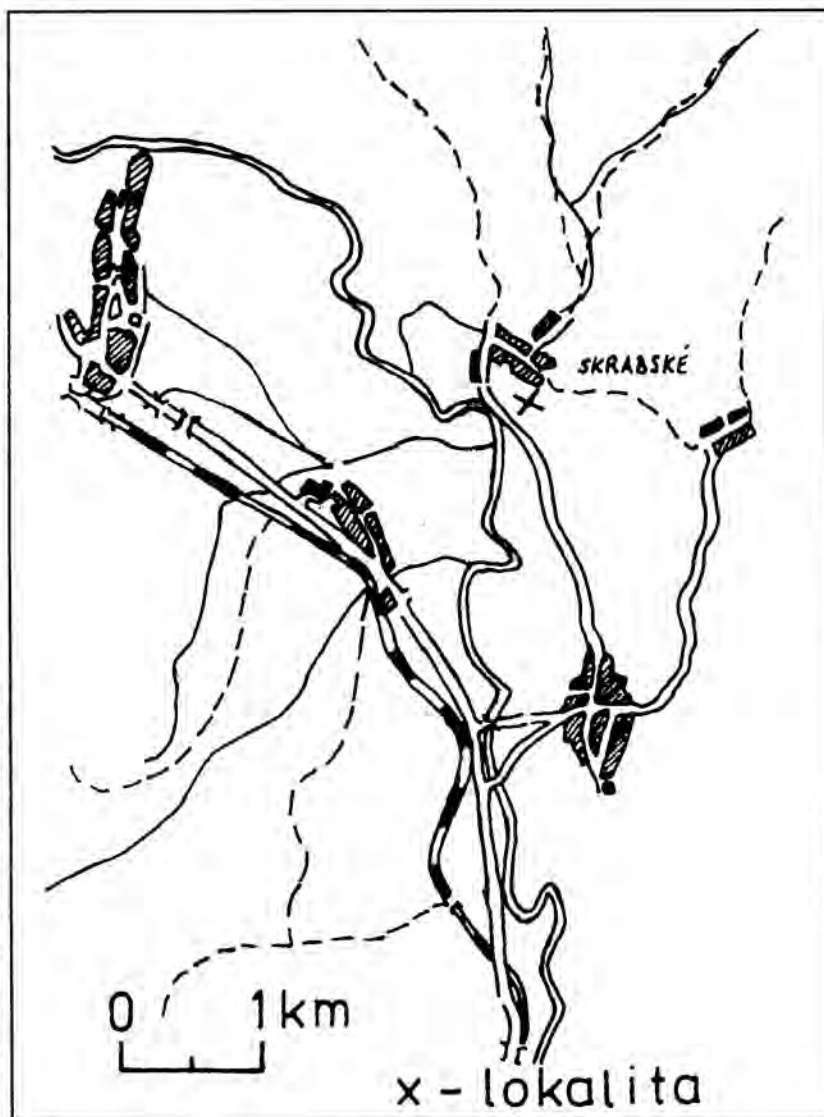
V roku 1991 pri opakovanej obhliadke jednej z najzaujímavejších polôh "Záhumienny" sme na južnejšej polohe "Za mostkom", na ľavobrežnej terase Tople, nad jej starým korytom (obr. 1), zistili stopy objektu, ktorý svojou tmavosivou až čiernou výplňou výrazne vystupoval v profile odbágrovaného svahu. Objekt bol narušený pri ťažbe zeminy Poľnohospodárskym družstvom Vyšný Žipov. Na základe keramického materiálu sme identifikovali objekt ako slovanský a aj napriek značnému narušeniu sme pristúpili k záchrannému výskumu.

Po odkrytí zvyšku objektu (objekt 1) sa v severnom okraji sondy objavila deštruovaná vrstva mazanice a uhlíkov (objekt 2) a v juhovýchodnom rohu okraj ďalšieho objektu, ktorý sme po rozšírení sondy odkryli celý (objekt 3).

Popis objektov**Objekt 1**

Miestami plytko zahĺbené okraje objektu sa len ťažko rozoznávajú v okolitej pôde a niekde sa celkom strácali. Výplň objektu bola najvýraznejšie sledovateľná v strednej časti, kde dosahovala maximálnu hrúbku (40 cm) a bola najtmavšie sfarbená. Objekt mal pôvodne zrejme oválny tvar s orientáciou SZ - JV. V JV časti sme zachytili kamennú deštrukciu, rozľahnutú na značne širokej ploche. Podobná, menšia koncentrácia kameňov a výrazná vrstva uhlíkov bola v objekte ešte na inom mieste (obr. 2). Pri východnom okraji sme potom zistili uhlíkovú vrstvu bez kamennej

deštrukcie. Dno zachovanej časti objektu bolo takmer rovné a po jeho začistení sme tu pozorovali množstvo malých, chaoticky rozmiestnených jamiek (cca 10 cm, hĺbka 15 cm). Funkčnosť týchto jamiek možno najskôr spojiť s vybavením interiéru. V nijakom prípade však nemohli slúžiť súčasne, keďže ich počet (okolo 50) a rozmiestnenie to vylučuje. V súvislosti s jamkami na dnách slovanských objektov I. Pleinerová usudzuje, že mnohé z nich vznikli iba pri krátkodobej potrebe, ale zachovali sa rovnocenne s

Obr. 1. Skrabské, okr. Vranov nad Topľou, poloha Za mostkom. Situačný náčrt lokality.

ostatnými, čo znemožňuje postrehnúť systém v ich usporiadaní (Pleinerová 1975, s. 44-45). Stopy po silnejších koloch, nesúcich prípadnú konštrukciu, sme nezistili.

Objekt 2

Severne od objektu 1, už v jeho exteriéri, sme zachytili vrstvu mazanice, usporiadanú v podkovitom tvare s priemerom 0,9 m a hrúbkou 0,16 m. Po obvode vytvárala prepálená hlina výraznejší prsteneč. Pod prepálenou vrstvou bola vrstvička uhlíkov a premiešaná kultúrna vrstva (obr. 2). V jamke pred touto deštrukciou sa našiel rekonštruovateľný hrniec (tab. II:9) a črepy z okrajov dvoch ďalších nádob (tab. I:1,3). Objekt 2 bol funkčne bezpochyby spojený s objektom 1. Akési spojivo medzi oboma objektami vytvárala aj tenká, iba v profile nezreteľne sledovaná kultúrna vrstva. Domnievame sa, že objekt 2 (piecka ?) slúžil na kuchynské účely. Prisúdiť mu inú funkciu (výhrevnú či technickú) nálezová situácia nedovoľuje.

Objekt 3

Aj tento objekt bol v okrajových častiach miestami len plytko zahĺbený a farebne sa slabšie odlišoval od okolia. Mal nepravidelný oválny tvar s výbežkom na západnej strane, s dlhšou osou orientovanou SZ - JV. Výrazná výplň objektu dosahovala dĺžku 5,4 m, max. šírku 2,4 m, max. zahĺbenie od dnešnej úrovne terénu 0,9 m (ornica 0,4 m). Objekt mal relatívne rovné dno; na rozsiahlej ploche v centrálnej časti (3 x 1,2 m) bola silná vrstva uhlíkov (obr. 3). Tu sa koncentroval početný keramický materiál, kamene a malé fragmenty kostí.

Popri dvoch nálezoch železných kincov, uhlíkov, množstve kameňov a nepatrných zvyškoch zvieracích kostí, sú v získanom súbore najpočetnejšou skupinou keramické fragmenty. Črepy pochádzajú výlučne z hrncovitých nádob, vyhotovených na hrnciarskom kruhu z piesčitej hliny s drsným povrchom. Farebná škála keramických zlomkov sa pohybuje od tehlovočervenej a hnedej k sivej a sivohnedej. V početných prípadoch sú črepy zdobené rytou výzdobou pozostávajúcou z jednoduchej či viacnásobnej, rozlične tvarovanej vlnovky a zväzkov obežných línií.

Ako sme uviedli, jediným identifikovateľným typom nádob je hrniec. Tektonika tela sa dá sledovať iba na niekoľkých čepoch z okrajov a pliec nádob a na jedinom rekonštruovateľnom hrnci. Vo väčšine ide o vajcovitý tvar tela a viac či menej roztvorené ústie. Odlišnosti sú v tvarovaní okraja, ktorý je zaoblený, zoslabený, zrezaný - plochý alebo s náznakom žliabku, prípadne náznakovite previsnutý. Výnimočnejším tvarom - predovšetkým svojou veľkosťou - je malá hrncovitá nádoba s jemnou esovitou profiláciou hornej časti tela a mierne zoslabeným okrajom. Priemer jej ústia je 6,6 cm (tab. II:7).

Analogické, technologicky i tvarovo vyspelé hrncovité nádoby sú známe z početných lokalít. Geograficky najbližšie ich poznáme z Komáran (Mačala 1983, s. 187-190) a z Vranova nad Topľou - Lomnice (Budinský-Krička 1990, s. 109, tab. XXV), ale aj z ďalších lokalít z povodia Tople

(Budinský-Krička 1970, s. 90, Tab. IV a d.) či Torysy (Slivka - Čaplovič 1983, s.274, obr. 1; 2 - tam staršia literatúra). Podobný materiál sa našiel už i na samotnej lokalite Skrabské, poloha Záhumienky, v predchádzajúcom období (Budinský - Krička 1977, s. 72-73).

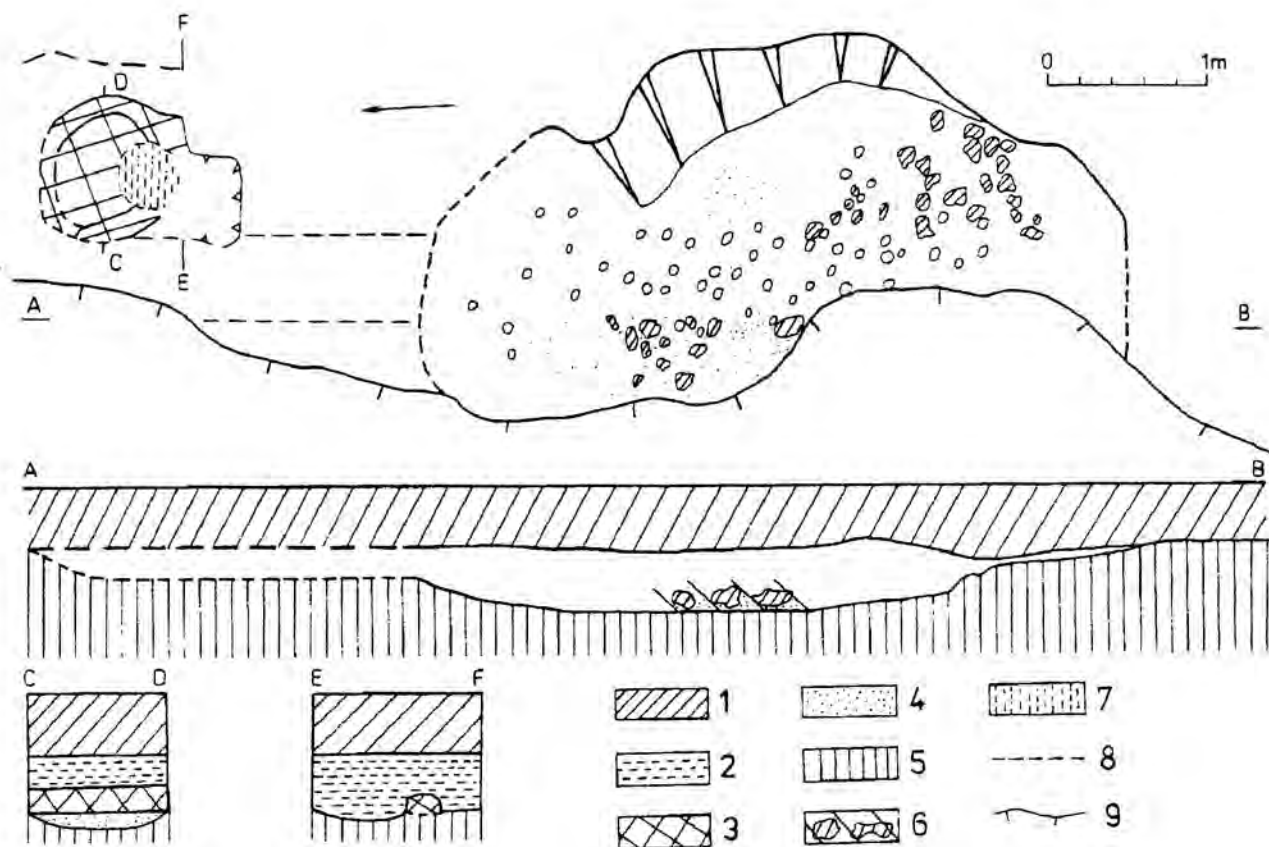
Napriek tomu, že slovanská keramika je z hľadiska datovania málo presným kritériom (Budinský-Krička 1990, s. 109), keďže iný, chronologicky citlivejší materiál v získanom súbore chýba, môžeme len na základe analógií keramiky skúmané objekty zo Skrabského rámcovo zaradiť do klasického veľkomoravského horizontu, resp. na jeho záver.

Pokiaľ ide o tvary objektov, nepravidelné oválne pôdorysy sú v tomto geografickom priestore zrejme typickým sídliskovým prejavom slovanského etnika. Stretávame sa s nimi na spomínaných lokalitách s chronologicky príbuzným materiálom (Komáran, Vranov nad Topľou a d.). Nakoľko možno objekty zo Skrabského považovať za obytné, je otázne. Domnievame sa, že v prípade narušeného objektu 1 treba hovoriť o príbytku. Naznačuje to kamenná deštrukcia s uhlíkovou vrstvou, "interiérové" jamky a piecka (?) v exteriéri. O funkcii druhého objektu (objekt 3) sa dá uvažovať iba hypoteticky. Keďže sa nachádza v tesnej blízkosti objektu 1 (na jeho JV strane) a materiál nevykazuje chronologickú rôznorodosť, usudzujeme na stavbu s hospodárskou funkciou.

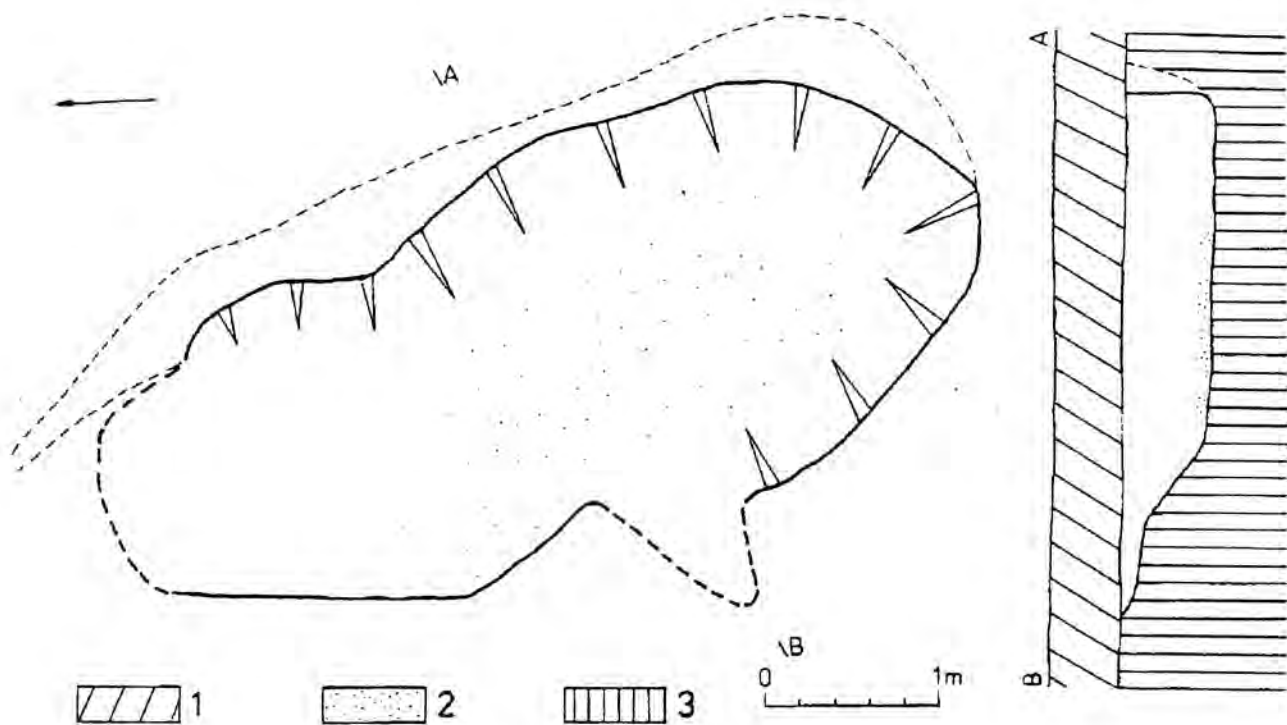
Záchranným výskumom v Skrabskom sme zachytili slovanské osídlenie na doteraz najjužnejšej zistenej polohe tejto dôležitej lokality. Ide najskôr o pokračovanie sídliska zisteného na susednej polohe Záhumienky. Terasa nad vtedajším meandrom Tople, dnes rozdelená zárezom poľnej cesty, vytvárala ideálne podmienky na osídlenie. Je len škoda, že Záhumienky, kde bola koncentrácia pravekých a časnohistorických objektov ešte výraznejšia, sú po melioračných prácach a sústavnej hlbokkej orbe takmer úplne zdevastované. Bohatý črepový materiál, nachádzaný na povrchu, signalizuje už iba dôkladne rozoranú výplň objektov, z ktorých sa nám pri zisťovacej sondáži okrem dvoch kolových jám nepodarilo nič zachytiť.

LITERATÚRA

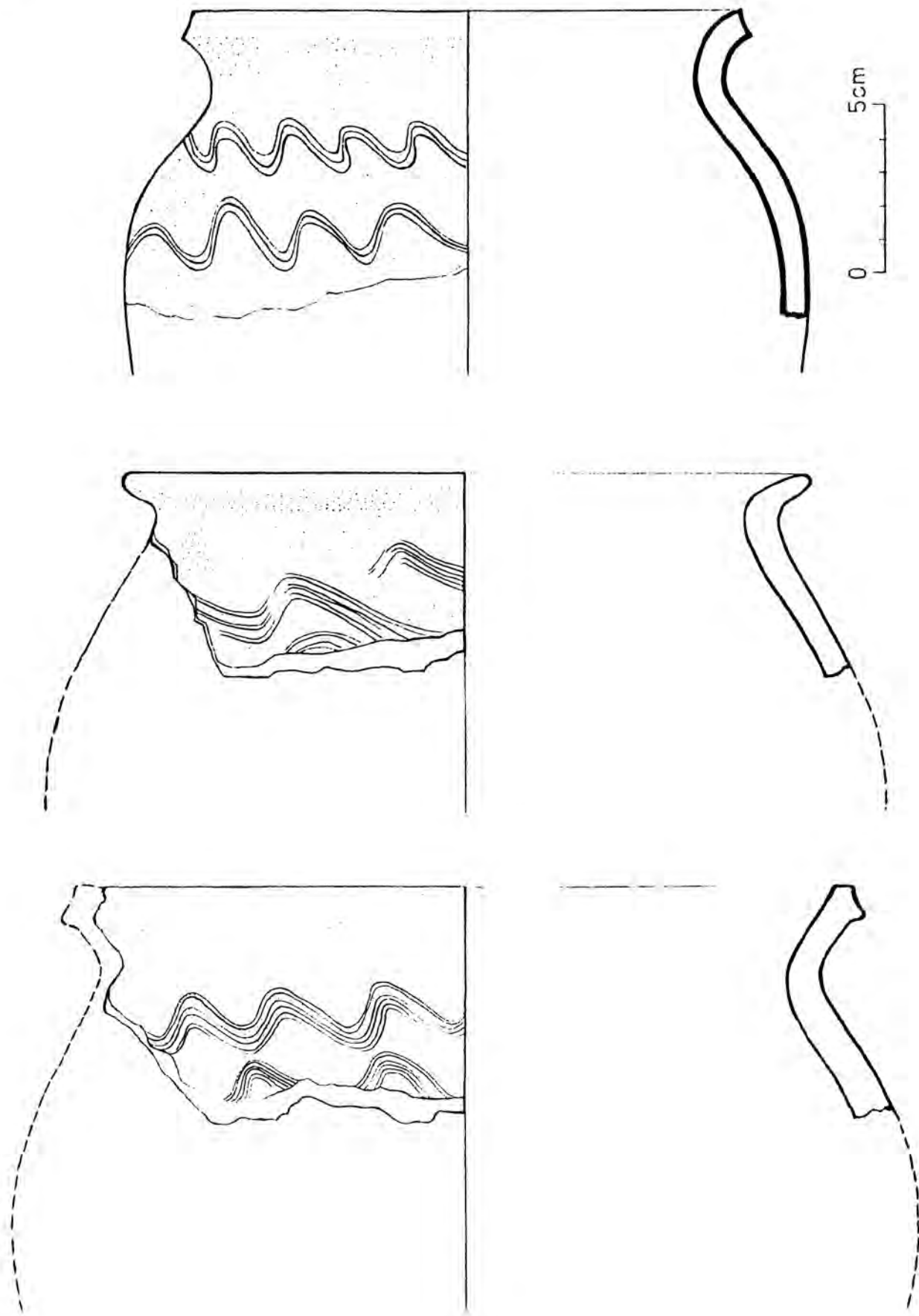
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1970: Záchranný výskum v roku 1964 v Koprivnici, okres Bardejov. In: *Východoslovenský pravek* 1, Košice, s. 57-94.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1975: Slovanské sídlisko v Skrabskom. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1974*, Nitra, s. 33-34.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1977: Nálezy z prieskumu na východnom Slovensku. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*, Nitra, s. 65-81.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1980: Nové nálezy na východnom Slovensku. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979*, Nitra, s. 41-54.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1981: Nové nálezy na východnom Slovensku. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980*, Nitra, s. 35-53.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1990: Novye materialy dlja izučeniya drevneslavjanskoy keramiky na poseleniyach vostočnoj Slovakiy. *Slovenská archeológia*, 38, s. 89-146.
- MAČALA, P. 1983: Slovanské sídlisko v Komáranoch. In: *Študijné zvesti AÚ SAV*, 20, Nitra, s. 187-191.
- PLEINEROVÁ, I. 1975: *Břežno*. Praha.
- SLIVKA, M. - ČAPLOVIČ, D. 1983: Včasnostredoveké osídlenie Šariša. In: *Študijné zvesti AÚ SAV*, 20, Nitra, s. 273-301.

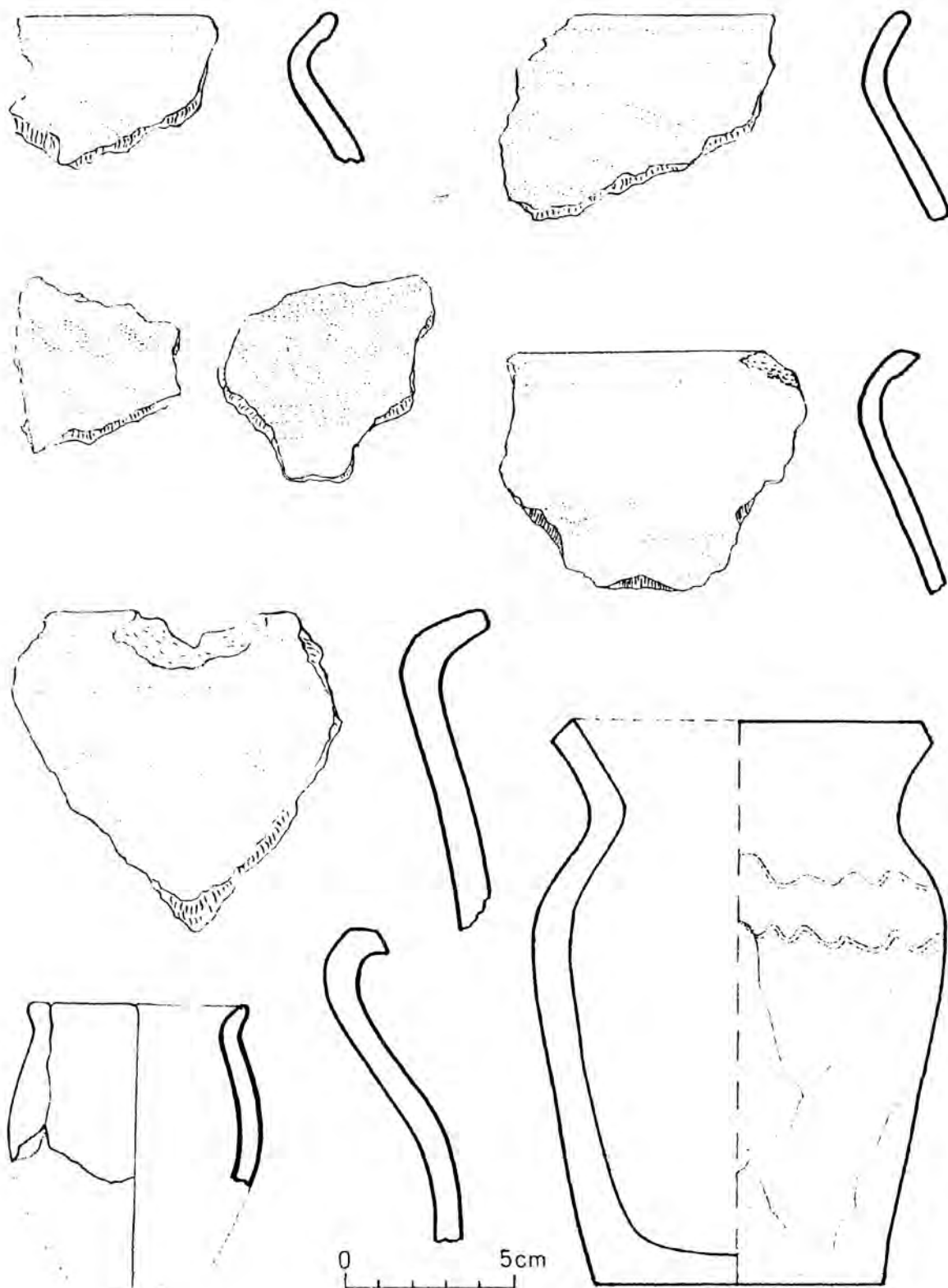
Obr. 2. Skrabské, poloha Za mostkom. Objekt 1 a 2. 1-ornica, 2-kultúrna vrstva, 3-mazanica, 4-uhlíky, 5-podložie, 6-kamenná deštrukcia, 7-nález rekonštruovateľnej nádoby a črepov, 8-nevýrazná kultúrna vrstva, 9-narušený svah

Obr. 3. Skrabské, poloha Za mostkom. Objekt 3. 1-ornica, 2-uhlíky, 3-podložie

Tab. 1. Skrabské, poloha Za mostkom. Výber nálezov. Objekt 1 - 2; objekt 2 - 1,3.

Tab. II. Skrabské, poloha Za mostkom. Výber nálezov. Objekt 1 - 2,4,5; objekt 2 - 1,9; objekt 3 - 3, 6 - 8.

SLAWISCHE OBJEKTE IN SKRABSKÉ

MÁRIA JENČOVÁ

Im J. 1991 realisierte das Heimatkundliche Museum in Hanušovce nad Topľou die Rettungsgrabung eines gestörten Objektes auf der bekannten urzeitlichen und frühgeschichtlichen Fundstelle Skrabské, Lage Za mostkom (Bez. Vranov nad Topľou). Es wurden hier zwei ovale Objekte freigelegt, wobei das Objekt 1 zum Großteil vernichtet war (Abb. 2; 3). Nördlich des Objektes 1, schon in seinem Exterieur, erfaßte man eine durchglühte Lehmverputzschicht, unter der sich eine Holzkohlenschicht befand (Objekt 2). In nächster Nähe dieser mit Vorbehalt als Herdstelle interpretierten Destruktion kamen in einem Grübchen ein rekonstruierbarer Topf (Taf. II: 9) und große verzierte Scherben zweier weiterer Gefäße zum Vorschein (Taf. I: 1,3).

Das Objekt 1 wird aufgrund der Steindestruktionen mit der Holzkohlenschicht wie auch aufgrund des Vorkommens einer Menge kleiner Grübchen im geraden Fußboden des Objektes, die mit der Ausstattung des Interieurs in Zusammenhang gebracht werden, als Wohnhaus betrachtet. Das Objekt 3 wird hypothetisch als Wirtschaftsobjekt bezeichnet.

Aus der Verfüllung der Objekte stammt chronologisch gleichartiges, vor allem keramisches Material, das an Hand von Analogien in den klassischen großmährischen Horizont bzw. an sein Ende datiert wird.

FUNDAČNÝ PROCES CISTERCITSKÝCH KLÁŠTOROV NA SLOVENSKU

MICHAL SLIVKA

TRNAVSKÁ UNIVERZITA

V samostanej štúdií venovanej cistercitom na Slovensku (Slivka 1991) sme sa na základe analýzy prameňov pokúsili jednak eliminovať diskrepancie v slovenskej historiografii, týkajúcej sa tejto rehole a nastoliť aj isté východiská pre ďalšie bádanie. Na prvom mieste vystupuje tu potreba archeologického výskumu, nakoľko ani jeden kláštor sa nám nezachoval a spornú identifikáciu opátstva Mellifontis vyriešili len nedávno realizované výskumy (Slivka 1991, s. 110; porovnaj Svěráková 1990).

Keď chceme sledovať proces fundácií jednotlivých kláštorov, musíme mať na zreteli isté danosti ideologického a ekonomického charakteru rehole, ale predovšetkým konkrétne podmienky krajiny a miesta ich vzniku, hlavne však motiváciu zakladateľov, a v neposlednom rade i vplyvy pápežského dvora. V strednej Európe, špeciálne v oblasti východne od Labe (t.j. Čechy, Slovensko, Poľsko, Maďarsko, Rumunsko, Juhoslávia) je zaregistrovaných 57 mužských a 23 ženských kláštorov, čo z celkového počtu 742 mužských cistercitských kláštorov predstavuje iba 8 % a zo 654 ženských je to iba 3,5 % (kritické prepočty podľa F. Hervaya 1967, s. 138). Najviac z nich pripadá na oblasť Poľska (25 mužských a 13 ženských), potom je to oblasť bývalého Uhorska (19 mužských a 4 ženské) a nakoniec Čechy a Morava (13 mužských a 4 ženské). Uvedenej taxácií primerane zodpovedá i doterajší bádateľský záujem, ktorý v poslednej dobe zásluhou poľských a českých kolegov značne pokročil (Chlupocka 1987; Čechura 1984), hlavne v sledovaní uplatnenia ich ekonomického modelu, ale i poslania rehole (diskutabilné otázky tzv. Kulturträgerov alebo ich misionárskej činnosti). Nakoľko hospodársky model vo všetkých štátnych útvaroch - českom, poľskom, uhorskom - bol temer identický (Krzemieńska - Třeštík 1978), ale aj uplatňovanie tzv. zakladateľských práv sa viacmenej opakuje asi v tom zmysle, že každý nový kláštor nevznikal len prostredníctvom materského rehoľného domu, ale z vôle a na náklady zakladateľa (panovníka, cirkevnej osoby alebo šľachtica). Odlíšnosti možno pozorovať vo filiačných vzťahoch a tým aj v priamom alebo sprostredkovanom architektonickom prejave toho-ktorého objektu.

Tri slovenské kláštory, (obr. 1) ktoré vznikali len v 30. rokoch 13. storočia, musíme hodnotiť v širšom geopolitickom rámci Uhorska, ale aj v úzkom vzťahu k susednému Poľsku, nakoľko filiačný vzťah dvoch z nich (Štiavnik na Spiši a

Bardejov) zostáva neoddiskutovateľným faktom (Slivka 1991, s. 102 a 107).

V politických dejinách Uhorska, stojaceho na rozhraní dvoch kultúrnych sfér - kresťanstva Východu a Západu - možno v priebehu 12. storočia pozorovať výraznú kryštalizáciu. Byzantský vplyv bol v tom čase na ústupe a v priebehu poslednej tretiny 12. storočia sa výrazne manifestovala orientácia uhorských kráľov na francúzsku politiku a kultúru. Táto orientácia na pozadí ktorej sú i dynastické vzťahy (hlavne Bela III. (1172-1196) a jeho druhá manželka Margita, sestra francúzskeho kráľa Filipa Augusta), spôsobili temer výlučne francúzsku filiaciu kláštorov, zvlášť z Clairvauxu priamo alebo nepriamo (Zirc v r. 1182, Pilis v r. 1184, Sankt Gotthard v r. 1184 - Meer 1965, s. 26; Hervay 1984). Filiácia mala cieľový účel a postupovala s kolonizačnou politikou. Séria fundácií, ktoré bez prerušenia nasledovali od Belu III. až do polovice 13. storočia, kulminovali na prelome 12. a 13. storočia. Závažným historickým dôvodom chronologickej kulminácie bola osobná návšteva Petra, opáta z Citeaux na dvore Belu III. v roku 1183. Kráľ mu odovzdal listinu, ktorou šedým mníchom udelil rovnaké práva aké mali v materskej oblasti Francúzska (Mezey 1968, s. 261).

Väčšina cistercitských kláštorov vznikala na kráľovských doménach a z podnetu panovníkov, až na Bélháromkút (založený jágerským biskupom) a Abrahám (založený palatínom Mojšom - Hervay 1984, s. 47 a 53). Uhorskí králi cistercitov považovali za rodinnú rehoľu a preto mnohé opatstvá sa stali miestom posledného odpočinku kráľovskej rodiny. Tak im pripadol veľký politický význam, a to aj v záležitostiach cirkevnej politiky. Svedčia o tom mnohé majetko-právne dokumenty, na základe ktorých cisterciti vystupujú ako zástupcovia pápežskej moci. Pilišský opát bol poverený za sprostredkovateľa medzi kráľom a pápežom v záležitostiach križiackych vojen a v jeho kláštore bol uschovaný poklad na ťaženie križiakov (Marosi 1984, s. 171).

Misijná činnosť cistercitov je v literatúre azda preceňovaná, aj keď založenie opátstva v sedmohradskom Kerzu v súvislosti s pohanskými Kumánmi túto eventualitu nevyklučuje. Úlohy sa zhostili dominikáni, ktorým sa podarilo pokrstiť knieža Kumánov Barcu a založiť na ich území vlastné biskupstvo (Marosi 1984, s. 172). Teoreticky by s touto činnosťou sa dalo uvažovať aj v prípade Bardejova. O

misii cistercitov a neskôr dominikánov na územie tzv. Červenej Rusi uvažujú poľskí bádatelia (Abraham 1962, s. 53; Manteuffel 1950, s. 195 a 202; Dunin-Wąsowicz 1988/89, s. 538-540).

Prítomnosť cistercitov v Bardejove dokladá jediný písomný údaj z roku 1247. (Uličný 1990, s. 23). V listine sa uvádza, že mnísi z poľskej Koprzywnice usadení pri kostole sv. Egida v Bardejove (Bartfa) predstúpili pred kráľa Belu IV. a žiadali o novourčenie majetkových hraníc, nakoľko staré chotárne znaky im svojvoľne zničili prešovskí Nemci a postavili si nové, a to vo svoj prospech (Slivka 1991, s. 107, tam lit.). Nevedno, či v Bardejove existoval kláštor alebo len hospodársky dvor - grangia. Prítomnosť mníšskej komunity umocňuje dodnes živé patrocínium kostola v Bardejove - sv. Egída, ktoré je francúzskeho pôvodu (Slivka 1991, s. 207; pozri Magyar 1983, s. 21-22). Asi 10 km na juh od Bardejova sa nachádza dedina Janovce, ktorej pôvodný názov Belcella (doložený v r. 1261 - Uličný 1990, s. 113-114), t.j. Biela Cela azda prezrádza onen filiálny kláštor poľskej Koprzywnice. Zatiaľ sa nám ho v teréne nepodarilo identifikovať. Dnes už nepochybujeme o tom, že kláštor založil kráľ Ondrej II. (1205-1235) na hranici svojho kráľovstva v rámci kolonizačnej politiky, podobne ako kláštor Topusko v panónskom Chorvátsku (Ostojčić 1965, s. 201-207). Z jeho kráľovskej iniciatívy bolo v roku 1223 založené i opátstvo v Spišskom Štiavniku, ako filia malopoľského Wachocku (Vencko 1927; Slivka 1991, s. 102) v línii Morimonda (obr. 2). Snahy po organizovaní moci Ondreja II. v prvej štvrtine 13. storočia smerovali k vysokým politickým cieľom, ktoré započal už jeho otec Bela III. Zahraničné a dynastické vzťahy kráľovského dvora našli spoľahlivú oporu v manželskom sňatku s kráľovnou Gertrúdou z kniežacej rodiny Andechs z Meránu 1199 (pozri Bosl 1967). Istú analógiu možno pozorovať v manželstve jej sestry - sliezkej svätice Hedvivy s Henrikom Bradatým, ktoré bolo tiež typické v tom zmysle, že spájalo mladých príslušníkov aristokracie v záujme tak okamžitých politických cieľov, že v prameňoch niet ani náznakú istej politickej hry (sugestívny výklad u Zientara 1975). Boj o uhorskú korunu s vlastným bratom Imrichom, ale aj proti jeho synovi Ladislavovi III. skončil sa v roku 1205 víťazstvom Ondreja. Ten udelil príbuzným a spojencom svojej ženy rozsiahle majetky a dôležité úrady. V najstaršej písomnej správe týkajúcej sa územia Spiša z roku 1209 (CDS I. zv. nr. 154) kráľ Ondrej II. potvrdil majetky bamberského biskupa Ekberta medzi "snežnými horami" (Vysokými Tatrami), riekou Poprad a osadou Isac (Žakovce) spišskému prepoštvovi a jeho sestre. Cez bamberské kontakty možno pozorovať rýchly kolonizačný rozvoj v oblasti Sliezka (fundácia kláštora v Trzebnici v r. 1202 ako rodinného mauzólea) a následne v oblasti Spiša. Fundácia štiavnického kláštora mala pôvodne azda podobný zámer: ako posledné miesto odpočinku kráľovnej Gertrúdy. Jej brat Berthold sa stal kaločským arcibiskupom, ale aj bánom chorvátskym a slavonským, ďalej sedmohradským vojvodom (pozri Bosl 1967). V Kaloči započal výstavbu katedrály, kde vplyv materského Bamberku je evidentný (Marosi 1984, s. 171; úzke súvislosti s katedrálou v Bamberku vykazuje aj sliezka Trzebnica - Kutzner 1969, s. 28), a to i na ďalších ranogotických stavbách v Uhorsku (včítane Spiša). Okrem sídlených stavieb v Ostrihome a Starom Budine je ukázkovým príkladom novej stavebnj

hute kláštor v Piliši, ako ho poznáme z archeologických výskumov L. Gerevicha (1985). V tomto kláštore bola pochovaná kráľovná Gertrúda, ktorú pri poľovačke neďaleko kláštora zavraždil palatín Benedikt Roth a župan Peter 28. sept. 1213. Jej brat Berthold bol zranený a podarilo sa mu utiecť. V roku 1218 ho pápež menoval patriarchom akvilejským. Zavraždenie Gertrúdy bolo motivované vzbúrou uhorskej šľachty voči kráľovi, ale hlavne voči podpore nemeckých príbuzných kráľovnej Gertrúdy (Bosl 1967).

Podobu kláštora v Štiavniku zatiaľ nepoznáme, no konfigurácia v teréne ukazuje, že svojimi dimenziami (ca 80 x 50-60 m) sa zhoduje s materským kláštrom z malopoľského Wachocku. Konvent bol osadený práve mníškou kolóniou tohoto kláštora. Doterajšie pozorovania na lokalite, i záchranené pamiatky (hlavne stĺpové hlavice s listovým dekorom - pozri Slivka 1991, obr.4) priam nútia, aby sa komplexný výskum neoddišoval, naviac keď na tejto lokalite môžeme po prvý krát prezentovať cisterciťský kláštor na Slovensku v pôdorysnom schémate i jeho živote.

Na západnom Slovensku mali svoje majetky jednak pilišskí cisterciťci a z rakúskeho opátstva v Heiligenkreutz. Boli to vinohrady v okolí Bratislavy a priamo v meste mali svoje hospodárske dvory (sklepy) s oratóriami (pozri Slivka 1991, s. 110-113). Pod duchovnú správu pilišského opátstva patrili i ženský kláštor cisterciťiek v Bratislave, ktorý existoval len jedno polstoročie (1235 - 1297), keď spolu s majetkami ho prevzali klarisky. Treba poznamenať, že presné dôvody, či pohnútky k založeniu kláštora v Bratislave nie sú známe. Zo stručnej správy v roku 1235 vyplýva, že existujúci kláštor Márie Magdalény bol len inkorporovaný do rehole cisterciťiek, k čomu dala súhlas generálna kapitula po predošlej intervencii pápežskej kúrie (Hervay 1984, s. 157). Podľa našej mienky šlo o zbožné kajúčnický žijúce pri kostole Márie Magdalény (beginky), ktorých domy aj v iných oblastiach Európy boli na základe rozhodnutia generálnej kapituly v roku 1228 inkorporované do svojej rehole (v zázname je: Nulla monasteria monialium de cetero sub homine aut sub iurisdictione Ordinis nostri construantur, vel Ordini socientur... Statut II, s. 68, ku inkorporácii pozri Krenig 1954, s.13; Elm 1981). Ako vyplýva z doterajších bádání, zlatou dobou ženského cisterciťského hnutia sa stalo 13. storočie, kedy sa k reholi pripojilo najviac korporácií (Krenig 1954, 1991; Charvátová 1991). Ženské kláštory nevytvorili vlastnú sieť prepojenia filiačných väzieb, ale boli priamo napojené na kláštory mužské. Tento fakt sa odrazil aj v hospodárskom živote (využívanie iba rentového veľkostatku). Obsahovou náplňou ženských kláštorov bola oblasť sociálna a vzdelávacia. Na príklade susedných zemi vidno, že pri zrode ženských kláštorov stáli ako zakladateľky ženy, a to či už išlo o založenie kráľovské alebo šľachtické (Charvátová 1991, s. 305). V prípade bratislavského konventu iniciátor fundácie nie je známy a nepoznáme ani podobu ich rehoľného domu, nakoľko na jeho mieste bol vystavaný nový kláštor pre rehoľu klarisiek.

Úlohou slovenskej archeológie na najbližšie roky je preskúmať obidva zaniknuté cisterciťské kláštory (Štiavnik a Bardejov, event. Janovce-Belcella), ktoré vznikli z kráľovskej iniciatívy v prvej štvrtine 13. storočia. Terénna situácia na lokalite v Spišskom Štiavniku umožňuje najlepšie podmienky realizácie tohto zámeru.

LITERATÚRA

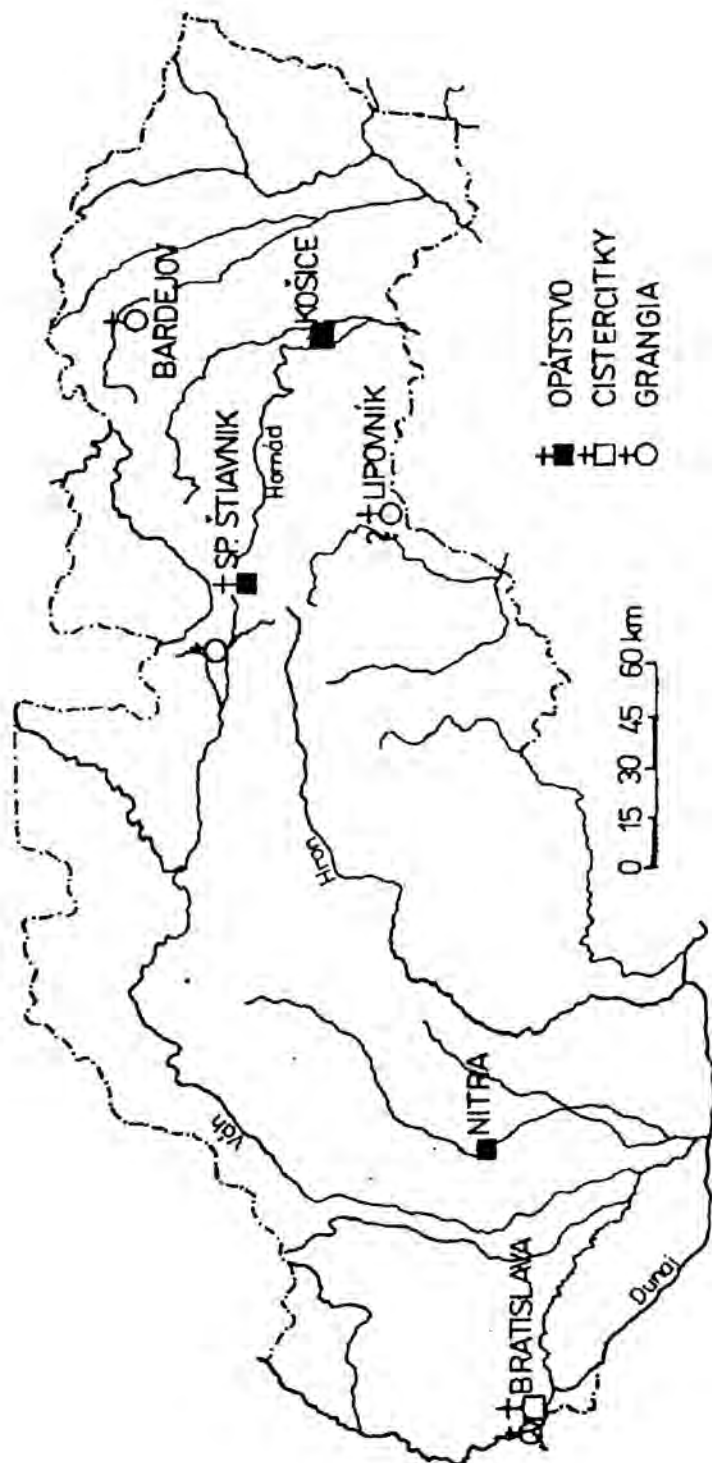
- ABRAHAM, W.: Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII. Poznań 1962.
- BOSL, K.: Europäischer Adel im 12./13. Jahrhundert. In: Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 30, 1967 s. 20-52.
- BRÜCKNER, W.: Die fränkischen Frauenzisterzen und ihre Bauten im Wandel der Zeiten. In: Zisterzienser in Franken. Das alte Bistum Würzburg und seine einstigen Zisterzen. Würzburg 1991 s. 41-54.
- CDSL = Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. zv. edit. R. Marsina, Bratislava 1987.
- ČECHURA, J.: Cisterciácke kláštory v českých zemích v době předhusitské ve světle fádových akt. In: Právněhistorické studie 26, 1987, s. 35-69.
- DUNIN-WASOWICZ, T.: Projets missionnaires cisterciens dans la Rus' du sud-ouest aux XIIe - XIIIe siècles. In: Harvard Ukrainian studies XII/XIII, 1988-89 s. 431-550.
- ELM, K.: Die Stellung der Frau im Ordenswesen. Semireliquosentum und Häresie zur Zeit der heiligen Elisabeth. In: Sankt Elisabeth. Sigmaringen 1981, s. 7-28.
- GEREVICH, L.: Ergebnisse der Ausgrabungen in der ungarischen Zisterzienser-Abtei Pilis. In: Acta Archaeologica Acad. Scientiarum Hungaricae 37, 1985, s. 110-152.
- HERVAY, F.L.: Notes critiques sur l' "Atlas de l'Ordre cistercien". In: Analecta Cisterciensia 23, 1967, s. 134-152.
- HERVAY, F.L.: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma - Budapest 1984.
- CHARVÁTOVÁ, K.: Ženská větev cisterciáckého řádu v Čechách a na Moravě (13. - 15. století). In: Mediaevalia historica Bohemica 1, 1991, s. 297 - 313.
- CHLOPOCKA, H.: Fundacje cysterskiej w Polsce średniowiecznej w poglądach historiografii polskiej. In: Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce. Poznań 1987, s. 9-24.
- KRENIG, E.G.: Rechtliche Voraussetzungen und Organisationsformen der Frauenklöster in Franken. In: Zisterzienser in Franken. Das alte Bistum Würzburg und seine einstigen Zisterzen. Würzburg 1991, s. 21-27.
- KRZEMIENSKA, B.- TRÉŠTÍK, D.: Hospodárske základy rané stredovekého štátu ve střední Evropě. In: Hospodárske dejiny I. Praha 1978, s. 149-225.
- KUTZNER, M.: Cysterska architektura na Śląsku w latach 1200-1330. Toruń 1969.
- MAGYAR, K.: Az Árpád-kori Somogy Francia kapcsolatairól. Somogyvár és Saint-Gilles. In: Somogyi muzeumok közleményei VI, Kaposvár 1983, s. 13-108.
- MANTEUFFEL, T.: Rola cystersów w Polsce wieku XII. In: Przegląd historyczny 51, 1950, s. 180-202.
- MAROSI, E.: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Budapest 1984.
- MEER, van F.: Atlas de l'Ordre cistercien. Amsterdam - Bruxelles 1965.
- MEZEY, L.: "Ungarn und Europa im 12. Jahrhundert". Kirche und Kultur zwischen Ost und West. In: Probleme des 12. Jahrhunderts, Konstanz-Stuttgart 1968, s. 255-272.
- OSTOJIC, I.: Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima. III. zv. Split 1965.
- SLIVKA, M.: Cisterciiti na Slovensku. In: Archeologia historica 16, 1991, s. 101-117.
- STATUTA = Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786, editit j. Canivez, I-VIII. Louvain 1933-1941.
- SVĚRÁKOVÁ, S.: Cisterciácke kláštory v Irsku. In: Památky a příroda 1990, č. 8. 478 - 480.
- ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Šariša. Košice 1990.
- VENCKO, J.: Dejiny štávnického opátstva na Spiši. Ružomberok 1927.
- ZIENTARA, B.: Henryk Brodaty i jego szasy. Warszawa 1975.

FUNDATIONSPROZESS DER ZISTERZIENSERKLÖSTER IN DER SLOWAKEI

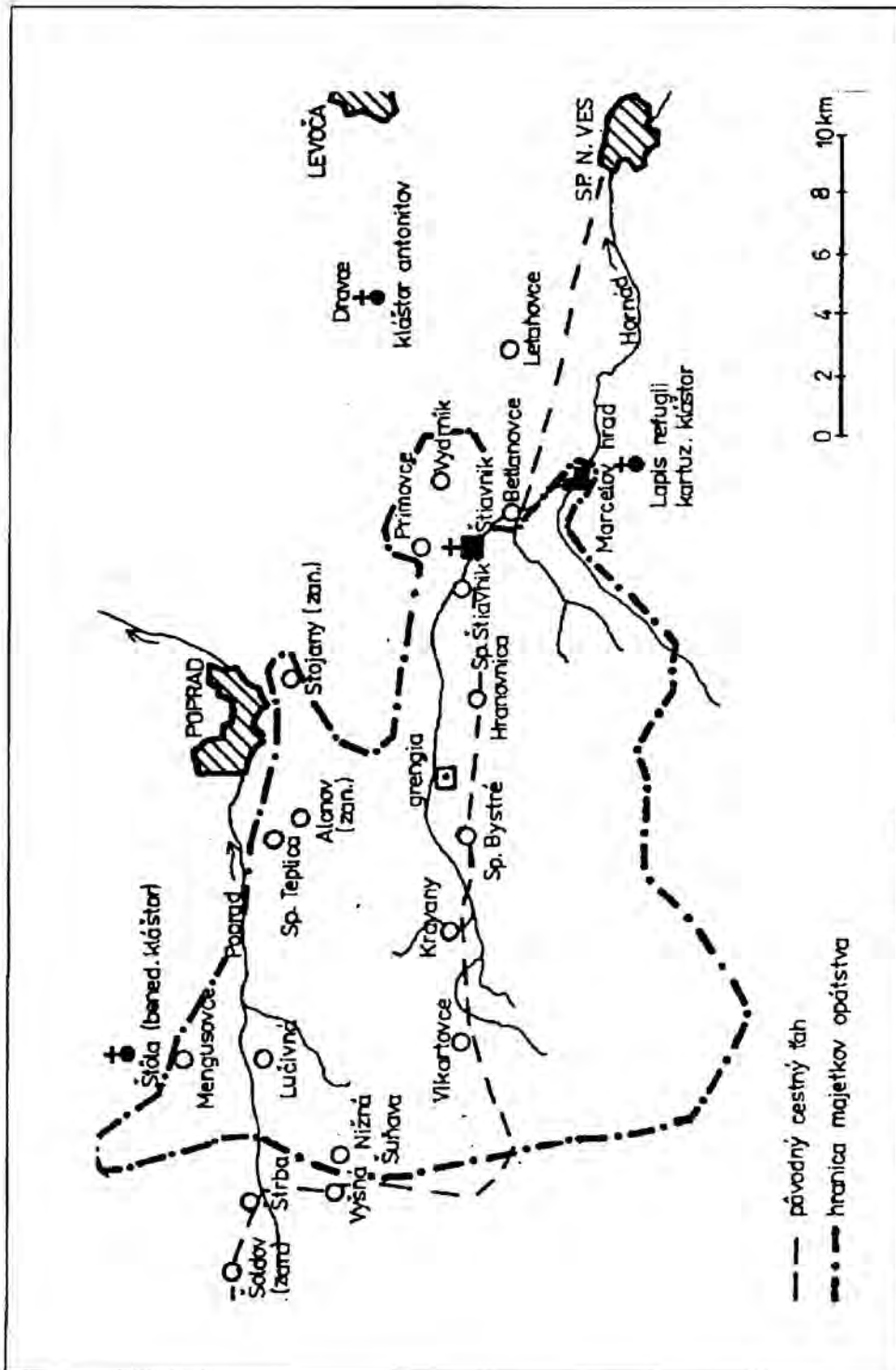
MICHAL SLIVKA

Der Fundationsprozeß der zisterzienser-Klöster ist in der bisherigen slowakischen Historiographie nicht gebührend erklärt. Im vorgelegten Beitrag widmet sich der Autor teils breiteren Filiationsbeziehungen der Zisterzienser im mitteleuropäischen Raum und er gelangt zum eindeutigen Schluß, daß zwei Klöster in der Ostslowakei - Štiavnik in der Zips und Bardejov - nur in den 30er Jahren des 13. Jh. aus Initiative des Königs (Andreas II.) unter dem Filiationseinfluß polnischer Mutterkonvente (Wachock und Koprzywnica) entstanden sind. Aus dem zusammengesetzten Namen der Gemeinde Belcella (im J. 1261 belegt, das heutige Janovce), die sich in der Nähe von Bardejov befindet, ist zu folgern, daß sich das sog. Bardejover Zisterzienser-Kloster gerade in diesem Teil der Region befand, was bisher archäologisch nicht beglaubigt ist.

Das in der Reihenfolge dritte Frauenkloster in Bratislava, das nur ein halbes Jahrhundert existierte (1235-1297), ist nicht derart bekannt, und unbekannt sind auch die genauen Gründe bzw. Beweggründe seiner Gründung. Die Frauenklöster bildeten kein selbständiges Überbrückungsnetz von Filiationsbindungen, sie waren bloß an Männerklöster angeschlossen (im Falle von Bratislava an die Abtei von Pilis). Aus den Quellen geht eindeutig hervor, daß das existierende Kloster Maria Magdalena (etwa fromme Büsserinnen - Beginen) nur in den Zisterzienserorden inkorporiert war; das war unter dem Einfluß des Beschlusses des Generalkapitels von J. 1228 ein üblicher Prozeß auch in den übrigen Gebieten Europas. In der Slowakei hat sich keines der erwähnten Klöster erhalten.

Obr. 1. Mapa cistercijských kláštorov na Slovensku

Obr. 2. Majetky cisterciackého opátstva v Štiavniku na Spiši.

VÝSKUM ZANIKNUTÉHO KOSTOLA V HORNÝCH VESTENICIACH, OKR. PRIEVIDZA V ROKU 1942 (PRÍSPEVOK K STREDOVEKÝM DEJINÁM POVODIA NITRICE)

ALEXANDER RUTTKAY
ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV NITRA

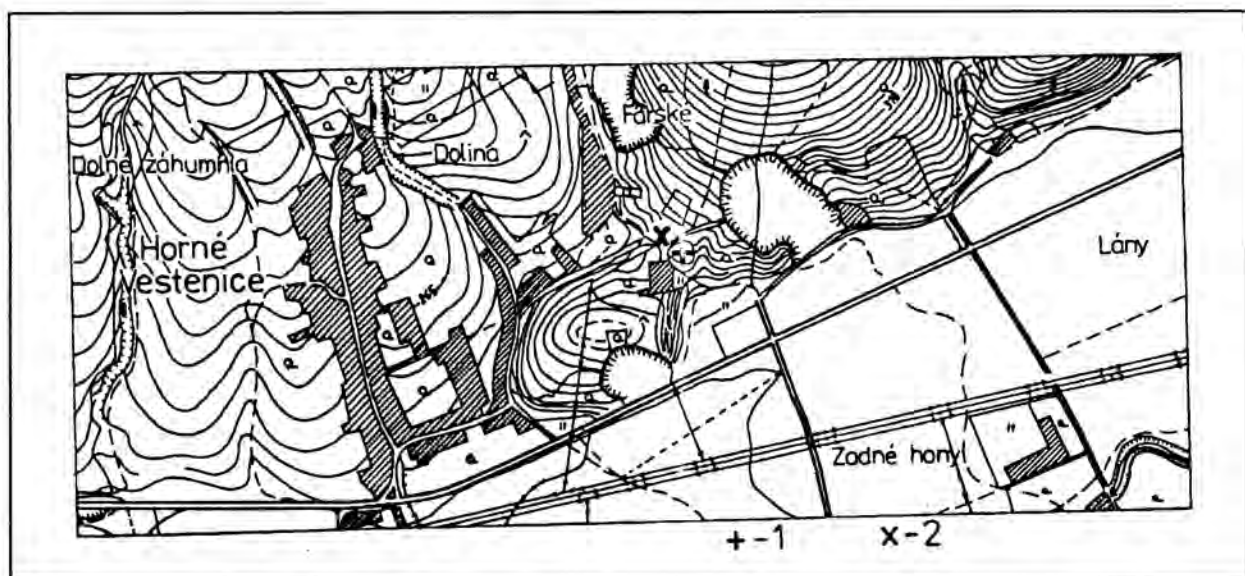
Medzi doposiaľ len zčasti vyhodnotené terénne podujatia prof. PhDr. Vojtecha Budinského-Kričku, DrSc. patrí zisťovací výskum, ktorý menovaný autor uskutočnil v dňoch 20.-28. júla 1942 v Horných Vestenicach, okr. Prievidza (situačný plán katastra a miesta výskumov na obr. 1). Úradná a odborná korešpondencia týkajúca sa tohto výskumu, ako aj dokumentácia a záverečné vyjadrenie V. Budinského-Kričku sú uložené v Archeologickom ústave SAV pod č. 203/42, 212/42 a najmä 9691/81. Po vstupnej informácii o výskume (V.K. 1942) stručne zmienky o jeho výsledkoch možno nájsť vo viacerých odborných publikáciách (prehľad pozri Bialeková 1992, s. 108). V súvisi s tým, že pán profesor mi poskytol na publikovanie hodnotný nález z Horných Vestenic - striebornú záušnicu s pozoruhodnou dekoratívnou úpravou (Furmánek-Ruttkay-Šiška 1991, obr. 108 na s. 100), zdôraznil aj potrebu vrátiť sa k zhodnoteniu jeho výskumu a venovať regiónu v povodí Nitrice pozornosť aj pri ďalších archeologických prieskumoch a výskumoch. Z takéhoto aspektu som sa podujal pripraviť tento príspevok, ktorý venujem pamiatke veľkého prospektora slovenskej archeológie z príležitosti jeho nedožitých deväťdesiatych narodenín (výzvu k tomuto príspevku som vycítil aj z kontextu žiaľ už postmortálne vydaného súboru pána profesora - Budinský-Krička, V. 1993, s. 294.

Výskumná správa.

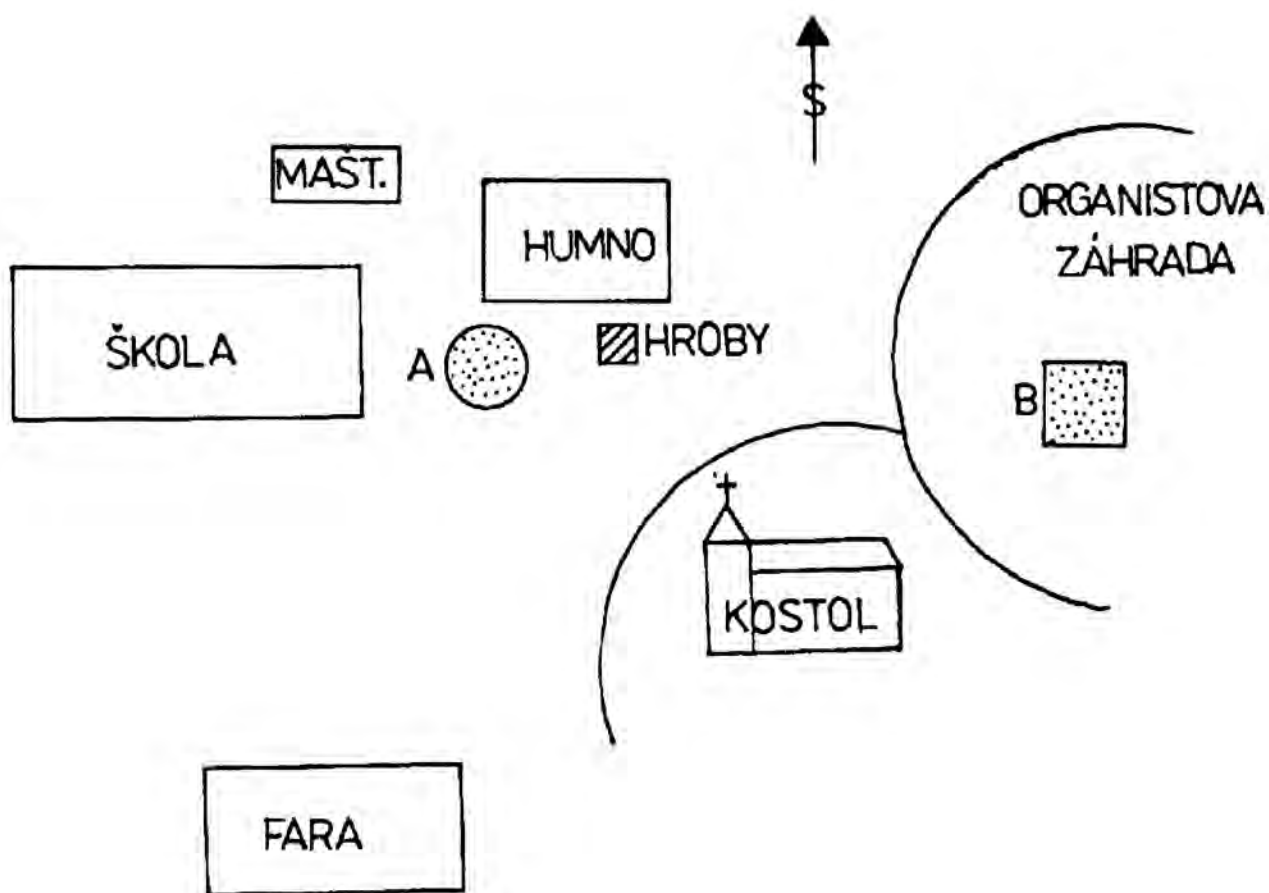
Indície pre výskum možno rozpoznať na základe korešpondencie V. Budinského-Kričku a z jeho terénnych záznamov; ucelený popis výsledkov výskumov obsahuje výskumná správa č. 9691/81 v dokumentačnom archíve Archeologického ústavu SAV v Nitre.

Z 10. mája 1942 pochádza záznam V. Budinského-Kričku, že medzi predmetmi v býv. zbierkach vrútockej chlapčenskej školy, ktoré sa dostali do Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine, sú aj dva nálezy z Horných Vestenic. Predmety získal riaditeľ školy vo Vrútkach P. Barinka od J. Zachara, správcu školy vo Veľkých Ostratiaciach. J. Zachar podáva na základe požiadavky V. Budinského-Kričku vo svojom liste z 28. augusta 1942 dostupné okolnosti nálezu dvoch predmetov.

1. "Náramok", zbierky SNM, inv. č. 8621. Pri urovaní priestoru na svahu medzi humnom a r.k. kostolom, t. j. severne od kostola, našli sa "dve kostry skrčencov" a to jednej dospeléj osoby a 1 dieťaťa. Náramky boli navlečené na kosti a našli sa aj črepy. Na ľavej strane humna zo strany kostola "je miesto" kde duni, lebo je tam akási jama (situačný náčrt pozri obr. 2). K listu je priložený náčrtok predmetu (vyhotovil V. Budinský-Krička, pozri obr. 3) a jeho popis: Náramok z oblého medeného drôtu striebrom plátovaného,

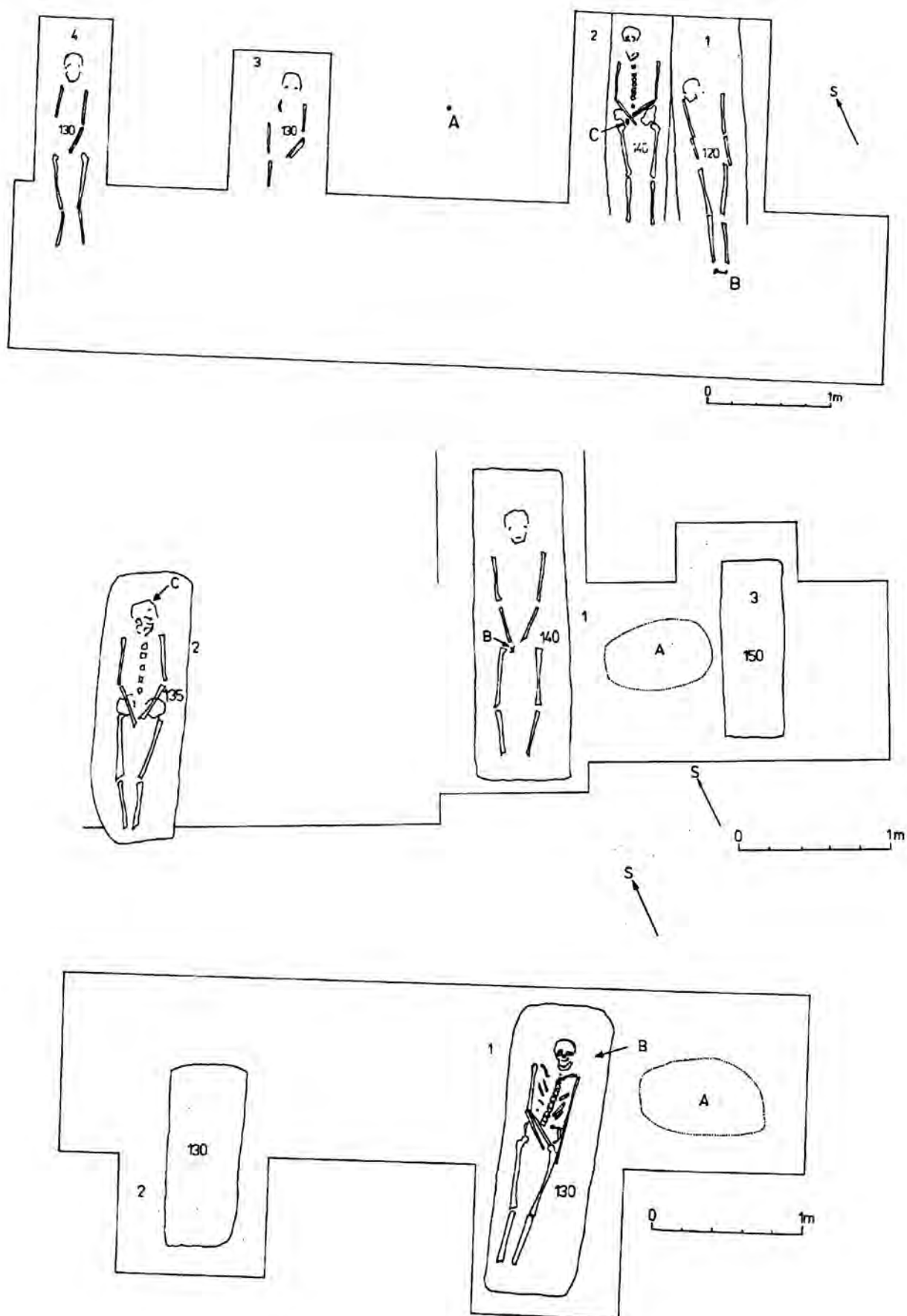
Obr. 1. Horné Vestenice. Výsek z toposekcie 1:25000. Legenda: 1 - poloha výskumu pri kostole sv. Petra a Pavla; 2 - poloha výskumu na Hôrke

Obr. 2. Horné Vestenice. Situačný náčrt zástavby a nálezov v okolí kostola sv. Petra a Pavla (poloha 1) pred výskumom V. Budinského-Kričku (v liste J. Zachara, správcu školy vo V. Ostraticiach zo dňa 28. 8. 1942). Legenda k údajom J. Zachara: - nález hrobov (tu aj "náramok"); A - miesto kde vraj "duní" (akási "jama"); B - J. Zachar tu našiel "náhrobný kameň a kostru ..."

Obr. 3. Horné Vestenice. "Náramok" v zbierkach SNM v Turč. Sv. Martine, inv. č. 8621 (podľa náčrtku V. Budinského-Kričku z r. 1942.

Obr. 4. Horné Vestenice, výskum V. Budinského-Kričku v okolí kostola sv. Petra a Pavla (poloha 1). Sondy III, V, VI s hrobmi a uvedením hĺbok. Lokalizácia nálezov hmotnej kultúry: Sonda III. A - novoveké črepy, klnce; B - železný kľúč; C - ruženec, križik, podkova. Sonda V. A - novoveký črep, železný nožík, klnce, minca. B - križik, medailón. Sonda VI. - A - novoveké črepy; B - ruženec, križik; C - novoveký črep, pracka, križik, ruženec, medailón

s valcovitými trubičkami zo strieborného plechu na koncoch, s dutým mnohostenou zo strieborného plechu a hranatou ploškou zdobenou rytým ornamentom. Max. priemer náramku 72,5 mm.

2. Torzo pieskovej hlavice z ostenia portálu doteraz neznámej románskej stavby. J. Zachar sa tu odvoláva na nepriamu informáciu od býv. r.k. farára v Horných Vestenicach J. Kasalu: podľa neho "kameň bol nájdený v Doline (údolie nadväzuje na severný okraj intravilánu Horných Vestenic) a dovezený s kameňom na stavbu Kalvárie - ktorá sa neuskutočnila - pred faru". Na ktorom mieste sa mal kameň v Doline nájsť - o tom nie sú žiadne údaje. Ale už J. Zachar pripúšťa a aj iné miesto nález: "Je však možné, že bol dovezený z lomu nad račickým križom pri Zábave, lebo i odtiaľ vozili kameň na stavbu kalvárie". Ďalšie informácie o kameni chýbajú, jeho náčrtok a popis nezverejňuje ani V. Budinský-Krička. Možný prameň domnienky o pôvode architektonického článku práve z Doliny naznačuje snád list J. Kubička z augusta 1942. Cituje tradíciu, že tam, kde je dnes kamenná baňa (teda asi spomenutá Dolina) stál vraj "pohanský kostolík", kým na Hôrke na najvyššom vrchole stál "cyriľo-metodský" kostol; naznačuje sa pritom akýsi vzťah k blízkemu kostolu v Hradišti pri Skačanoch.

Je úplne prirodzené, že na základe dostupných informácií sústredil V. Budinský-Krička pozornosť na zisťovací výskum v dvoch polohách: 1. 20. a 21. júla 1942 v miestach, kde sa mal nájsť už spomenutý "náramok", t. j. v okolí r. k. kostola a školských budov; 2. v dňoch 22. - 28. júla 1942 na vyvýšenine Hôrka, kde sa zistili zvyšky zaniknutej sakrálnej architektúry. Výskum sa uskutočnil z finančnej podpory riaditeľstva Ústrednej predajne uhlia a. s. v Bratislave a so súhlasom a podporou J. Eliáša, riaditeľa školy v Horných Vestenicach.

I. Výsledky výskumu v polohe 1 (okolie školy a r.k. kostola):

Podľa J. Kubička z Horných Vestenic na hrob s "náramkom" sa prišlo pri planírke svahu asi 5-6 m východne od školského humna. Na ďalšiu kostru sa vraj narazilo pri výkope odpadovej jamy severozápadne od školy, bol pri nej údajne železný nožík. Ďalšie hroby boli narušené pri sadení stromov severne od druhého hrobu.

V. Budinský-Krička právom predpokladal, že sa zistilo včasnostredoveké pohrebisko a vytýčil v okolí náleziska, teda v najbližšom okolí školských stavieb spolu šesť sond (obr. 4). Odkryl v nich deväť kostier, všetky klasifikoval ako novoveké. Kostry boli situované v smere SV-JZ, hrobové jamy siahali do hĺbky 130-150 cm, v niektorých sa našli zvyšky truhiel a predmety z 18. stor.

Popis V. Budinského-Kričku:

"Skúmaná časť cintorína sa rozprestiera na južnom a západnom okraji terasovitého, mierne nahu sa sklňajúceho návršia, severne od fary a kostola.

Sonda I. Západný okraj terasy, 90 cm severne od odpadovej jamy, rozmery 3x2,5 m, pod 30 cm hrubou humusovitou vrstvou bol štrk, bez nálezov.

Sonda II. Severne od humna, rozmery 1,20x5,75 m, na vrstve štrku bola 30 cm hrubá humusovitá vrstva, bez nálezov.

Sonda III. Severne od humna, rozmery 1,30x7,15 m. V humusovitej, 25 cm hrubej vrstve sa našlo niekoľko novovekých črepov a klíncov z rakiev. Odkryli sa štyri

hroby. V hrobe 1 konča nôh dospelého jedinca bol železný kľúč (obr. 5 vpravo). V hrobe 2 v lone pri pravej ruke sa našli korálky z ruženca a križik, v blízkosti nich bol zlomok železnej konskej podkovy (obr. 5 vľavo). V hrobach 3 a 4 boli kostry dospelých jedincov, bez nálezov.

Sonda IV. Pozdĺž ohrady cintorína, severne od sondy I, bez nálezov.

Sonda V. Severovýchodne od humna, popri nálezisku hrobu s "náramkom". Rozmery 5x1,2 m. Do hĺbky 40 cm humusovitá vrstva, potom štrk. V humusovitej vrstve sa našli ľudské kosti v sekundárnej polohe, železný nožík, novoveký črep, minca a klince z rakiev. V zásype hrobu so stopami rakvy sa našli v sekundárnej polohe ľudské kosti asi z dvoch jedincov, križik, medaila a na dne ležala kostra dospelého jedinca so zvyškami vlasov pri lebke. V hrobe 2 bola porušená kostra dieťaťa, bez nálezov.

Sonda VI. Severne od sondy V a severovýchodne od humna. Rozmery 5,4x1,2 m. V humusovitej vrstve sa našli "recentné" črepy. V zásype hrobu 1 so stopami truhly sa našli detské kosti a kostra dospelého jedinca s ružencom a križikom pri pravej ruke. V zásype hrobu 2 boli v sekundárnej polohe kosti dospelého jedinca a na dne ďalšia, naznak uložená kostra dospelého jedinca; pri jej lebke sa našiel novoveký črep, železná pracka, medaila, križik a korálik z ruženca. Detský hrob 3 bol rozrušený a bez nálezov.

Odkryté hroby svedčia o novovekom cintoríne založenom najskôr v 18. stor. po zrušení cintorína okolo farského kostola.

Poznámky k popisu: Ide skutočne o novovekú časť cintorína; podľa spomenutých typov nálezov je to najskôr horizont 17. a 18. stor. Kosti z porušených starších hrobov svedčia už o predchádzajúcom pochovávaní. Stredovekú fázu pochovávaní, teda aj nález "náramku" na základe krátkodobého výskumu na malých ploškach nemožno vylúčiť. V. Budinský-Krička odkryl najmladší horizont pochovávaní na prikostolnom cintoríne severne od kostola.

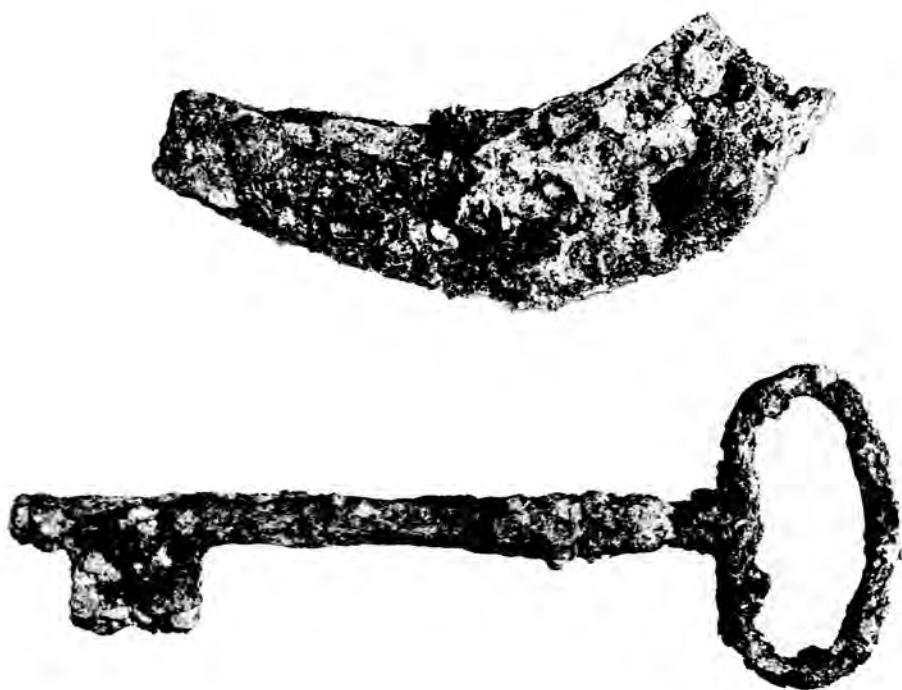
Minca, ktorá sa našla v zásype sondy V. klasifikoval dr. Hunka ako strieborný duarius - Uhorsko, Leopold I. (1657-1705), razba Kremnica 1703 (výskumná správa č. 11164/85z 1.2.1985).

II. Výsledky výskumu v polohe 2 (Hôrka)

Okrem už spomenutého románskeho architektonického článku neznámej proveniencie indiciou pre výskum v polohe Hôrka bola pre V. Budinského-Kričku miestna informácia (v liste J. Kubička sa spomína dokonca aj amatérsky výkop, zistenie architektúry, resp. aj nálezy črepov a mince, o čom vraj vedel aj prof. dr. J. Eisner). No prof. V. Budinský-Krička prisúdil zvláštny význam najmä záznamu v kanonickej vizitácii z roku 1931 o "kaplnke" na Hôrke: "Na farskom vršku povyšne farských budov stoja zrúcaniny kaplnky, ktorá podľa ľudovej tradície zasvätená bola sv. Michalovi arch., k nej chodievali misionári vydržiavať horlivé kázne, spolky s početnými procesiami ju zvykli navštevovať... Hody dodnes ľud odbavuje na sv. Michala a nie na Petra a Pavla, ktorým je (tunajší) kostol zasvätený."

Z popisov V. Budinského-Kričku:

"... Viditeľné boli zvyšky architektúry vyčnievajúce ešte miestami na vrchole kopca podobného veľkej mohyle" (obr. 6).

Obr. 5. Horné Vestenice. výskum pri kostole sv. Petra a Pavla (poloha 1). Železný kľúč a zlomok podkovy zo sondy III.

Obr. 6. Horné Vestenice. Celkový pohľad na vyvýšeninu Hôrka (poloha 2). Foto V. Budinský-Krička.

Zo všetkých indícií už pred výskumom bolo jasné, že ide o zaniknutý kostol. V. Budinský-Krička odkryl v celom rozsahu pozostatky indikovanej stavby. Odstránil nadložné vrstvy s obsahom deštruovaného stavebného materiálu a dostal sa tak na úroveň pôvodného terénu, resp. v interiéri na niveleu dlážky. Na niekoľkých miestach malými sondami odkryl i základové murivo až po úroveň skalného podlažia.

Stavba, ktorej dlhšia os bola orientovaná v smere ZJZ-VSV pozostáva z dvoch častí (obr. 7).

1. Západnú časť predstavuje stavba obdĺžnikového pôdorysu (obr. 8). Nadzákladové murivo o šírke 85-93 cm sa zachovalo do výšky 65-130 cm (obr. 9). Budovali ho z lomových vápencových kameňov ukladaných do nepravidelných riadkov a viazaných kompaktnou maltou; vnútro muriva medzi dvomi fasádami však predstavovali len nepravidelne vložené kamene rôznej veľkosti zalievané maltou. Obidve fasády sú presne licované a omietnuté 1,5-4 cm hrubou omietkou, zistili sa stopy jemného líčenia vápenným poterom žltobielej farby.

V strede západného múru stavby bol vchod (obr. 9 dole; 10 hore). Z vonkajšej strany vchodu sú na obidvoch stranách výklenky pre zárubňu (výklenky majú hĺbku okolo 20 cm). Medzi zárubňami sa zachoval v pôvodnej polohe prah dverí: dve obdĺžnikové priestorové platne o rozmeroch 69x21x13 cm a 89x22x12 cm spočívali na vrstve plochých, maltou viazaných kameňov. Segment otvoru pre vchod sa smerom dovnútra rozširuje a pri vnútornom líci dosahuje šírku 150 cm.

Stopy dlážky sa nezistili, vedúci výskumu vyslovuje názor o "hlinenej" dlážke zvažujúcej sa z východu na západ. Je prekvapujúce, že až na nej - teda bez plytkých základov - postavili menzu obdĺžnikového pôdorysu vo východnej časti lode. Malarozmery 182x116 cm a budovali ju z plochých, hranatých lomových kameňov viazaných maltou. Vymurované boli len obvodové línie menzy, jej stred bol vyplnený hlinou. Murivo menzy bolo zachované do výšky 30-50 cm.

Základy múrov stavby siahajú po skalné podlažie, ktoré začína už v hĺbke 22-30 cm. Plytké základové murivo pozostáva teda najviac z troch nepravidelných, maltou viazaných riadkov vápencových lomových kameňov. Základy boli zalievané maltou, ktorá bola i na vonkajšej fasáde, no i pod najspodnejším riadkom.

Celkové vonkajšie rozmery tejto obdĺžnikovej stavby boli $\pm 10,18 \times 7,83$ m, jej vnútorná svetlosť $\pm 8,38 \times 6,03$ m. Pri jej klasifikácii majú značný význam pozorovania o maľbách, ktoré zdobili "náročia stavby". Ako uvádza V. Budinský-Krička, boli to juhovýchodné, juhozápadné a severovýchodné nárožia, kde boli stopy "čiernej maľovanej výzdoby": zvislé širšie pásy s geometrickým ornamentom (trojuholníky) a jednoduché tenšie zvislé pásy (obr. 9 dole). V. Budinský-Krička klasifikoval túto stavbu ako renesančnú kaplnku zo 16. stor.

2. Na SVS strane sa k predchádzajúcej stavbe pripájala ďalšia stavba lichobežníkového pôdorysu, z ktorej sa však zachovalo iba základové murivo o šírke 88-95 cm (obr. 11). Základy budované z lomových vápencových kameňov viazaných maltou siahajú po skalné podlažie, t.j. do hĺbky 22-39 cm. Boli z nich zachované zväčša len dva spodné riadky muriva, na východnej strane dokonca len vrstva

malty pod najspodnejšou vrstvou základov, ktoré však už boli úplne vytrhané; na južnej strane naopak sa zachovala ešte okrem základov aj jedna vrstva kameňov nad úrovňou podlahy, ktorá aj v tomto prípade mala byť hlinená. Uprostred presbytéria v úrovni podlahy ležal plochý trojuholníkový pieskovec. Rozmery stavby z vonkajšej strany: východná stena 5,05 m, južná a severná stena 5,20, resp. 5,45 m. Vnútorná svetlosť: v osi V-Z: (po východný uzáver predchádzajúcej časti stavby) 4,25 m; v osi S-J: na východnej strane 3,50 m, na západnej strane 5,75 m.

V. Budinský-Krička klasifikoval túto časť stavby ako lichobežníkové presbytérium gotickej sakrálnej stavby. Na základoch lode kostola, ku ktorej presbytérium patrí, bola podľa neho postavená renesančná kaplnka (tým sa teda presbytérium stalo zbytočným). Na inom mieste autor výskumu uvádza, že na Hôrke sa "podarilo nájsť stopy pôvodného hornovestenickeho kostola a odkryť zvyšky renesančnej kaplnky postavennej na základoch gotickej stavby."

Pri výskume sa nenašli žiadne archeologické nálezy, ktoré by umožňovali bližšie datovanie stavieb a ani stopy pochovávaní pri kostole.

Z hľadiska staršieho osídlenia lokality zaujímavá je poznámka, že v malých sondách, ktorými sa obnažovali základy tunajších architektúr sa našli ojedinelé "slovanské" črepy, uhľiky a úlomky kostí. Nálezy pochádzajú zo sondy pri juhovýchodnom rohu, resp. i z hlíny pod základmi renesančnej stavby v hĺbke 20-30 cm pod úrovňou pôvodného terénu. Bližšia klasifikácia nálezov nie je možná.

Informácie o lokalitách a nálezoch z Horných Vestenic možno doplniť ešte v dvoch bodoch:

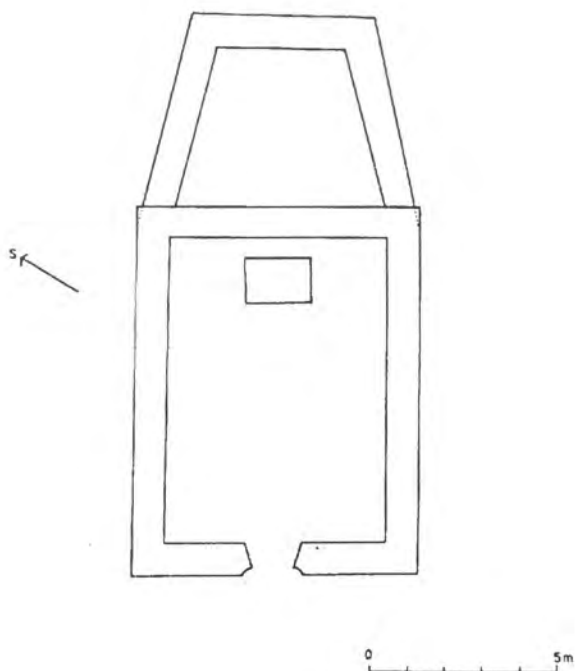
1. Pokým strieborný "náramok" je evidovaný v zbierkach SNM v Martine, zatiaľ pieskovecový článok naznačujúci románsku stavbu mi nebol dostupný. V. Budinský-Krička v jednom zo svojich listov na adresu SNM v Martine spomína, že "torzo pieskovecovej hlavice z ostenia románskeho portálu" videl v suteréne múzea.

2. V archíve k lokalite je list prof. Gejzu Balašu prof. V. Budinskému-Kričkovi z 5. decembra 1969. Text týkajúci sa Horných Vestenic citujem: "(Urobil som) výkop okolo r.k. kostola. Na priestranstve sa do konca 18. stor. pochovávalo, okrem... ojedinelých kostí sme hroby nenašli. Sondoval som na severnej strane. Medzi presbytériom a múrom sa objavil starší múr, pravdepodobne opora, aby sa zem nezosúvala. Na severnej strane sú ešte pozostatky náhrobných kameňov. Kde sa predpokladalo ossárium, je to hranatý zbytok stavby, avšak sondy za ohradou sú negatívne. Akad. maliar A. Leixner nekonzervuje Vami vykopaný kostolík. Robí prieskum a odkryv vrstiev (omietok?) na r.k. kostole v H. Vestenicách. Sú veľmi zaujímavé výsledky."

O uvedených aktivitách G. Balašu a o konzervátorskej sondáži v kostole sv. Petra a Pavla nie sú žiadne ďalšie údaje.

Diskusia

Horné Vestenice sa nachádzajú v južnej časti Strážovskej hornatiny na nive Nitrice. V katastri prevládajú nívne ilimerizované a hnedé lesné pôdy. Obec leží v nadmorskej výške 240 m, nadmorská výška v chotári je 227-918 m. Lokalizácia oboch pertraktovaných nálezísk: M - 34 - 109 - D - d; 1 : 25 000; približne 159 : 131 mm (Bialeková 1992, s 108).

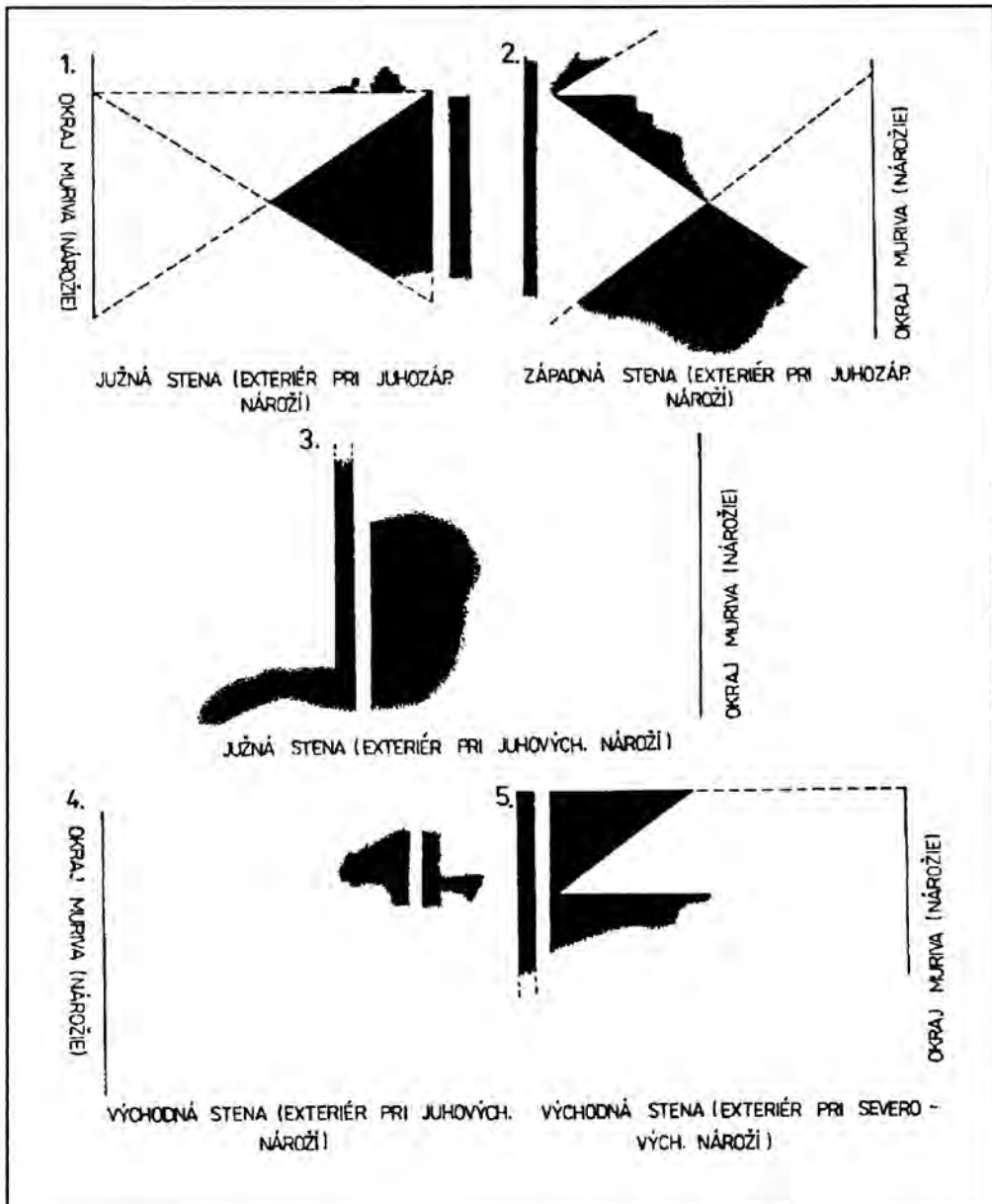
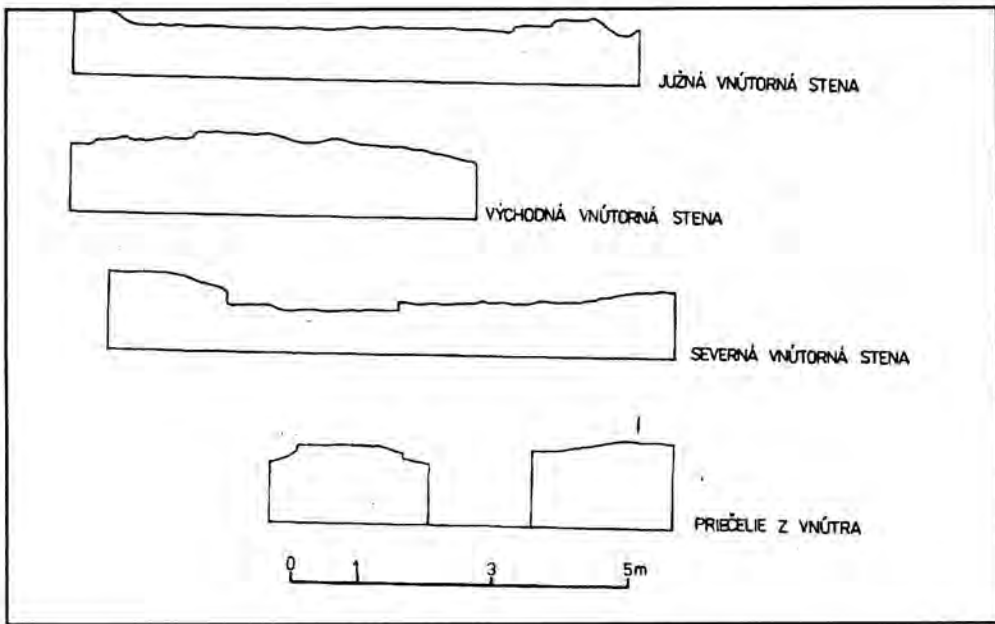

Horné Vestenice, okr. Prievidza
 Poloha Hôrka
 Výskum 1942
 Zameral V. Krička

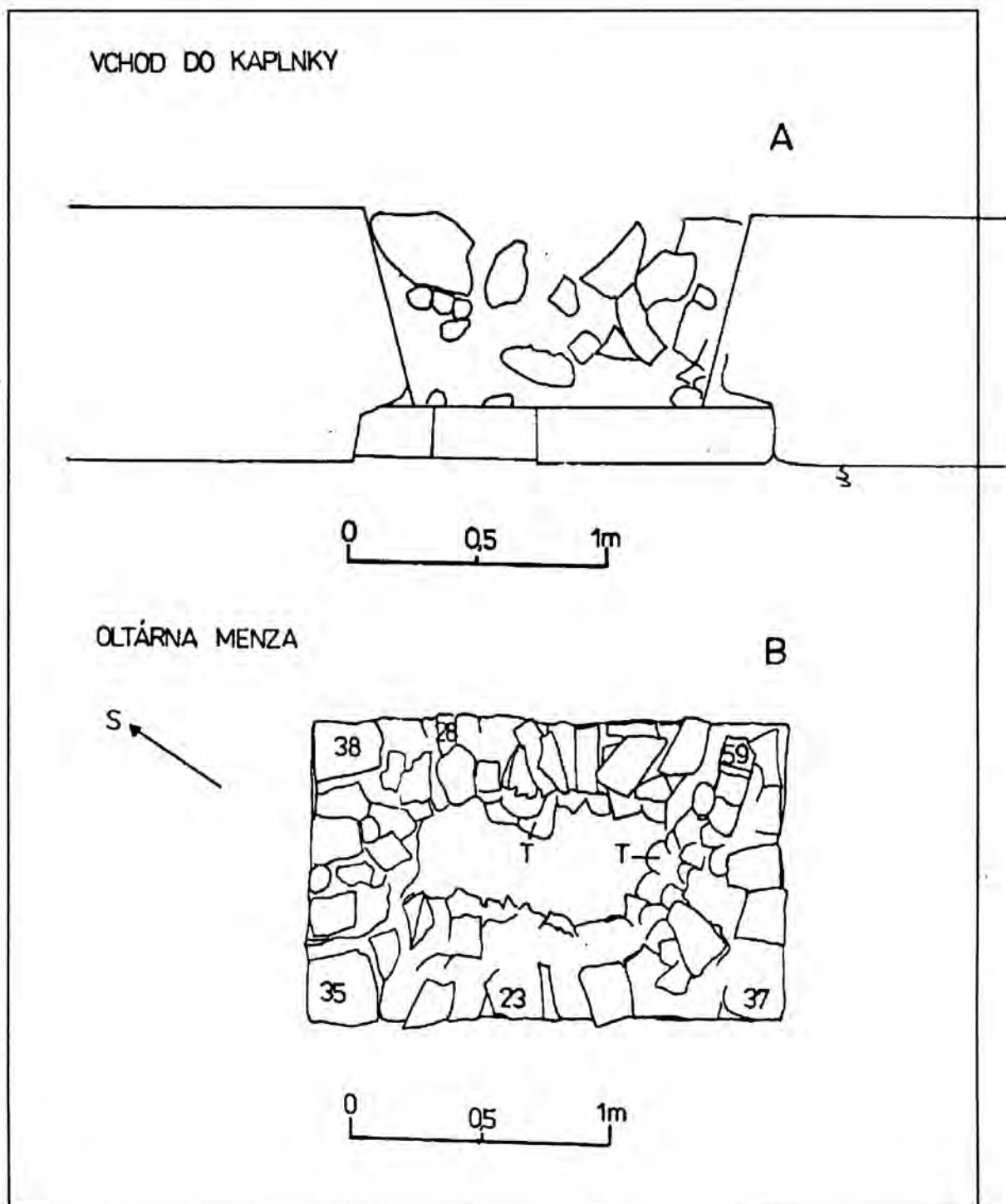
Obr. 7. Horné Vestenice "Hôrka" (poloha 2). Celkový pôdorys kostolika, ktorý bol odkrytý v roku 1942 (podľa V. Budinského-Kričku).

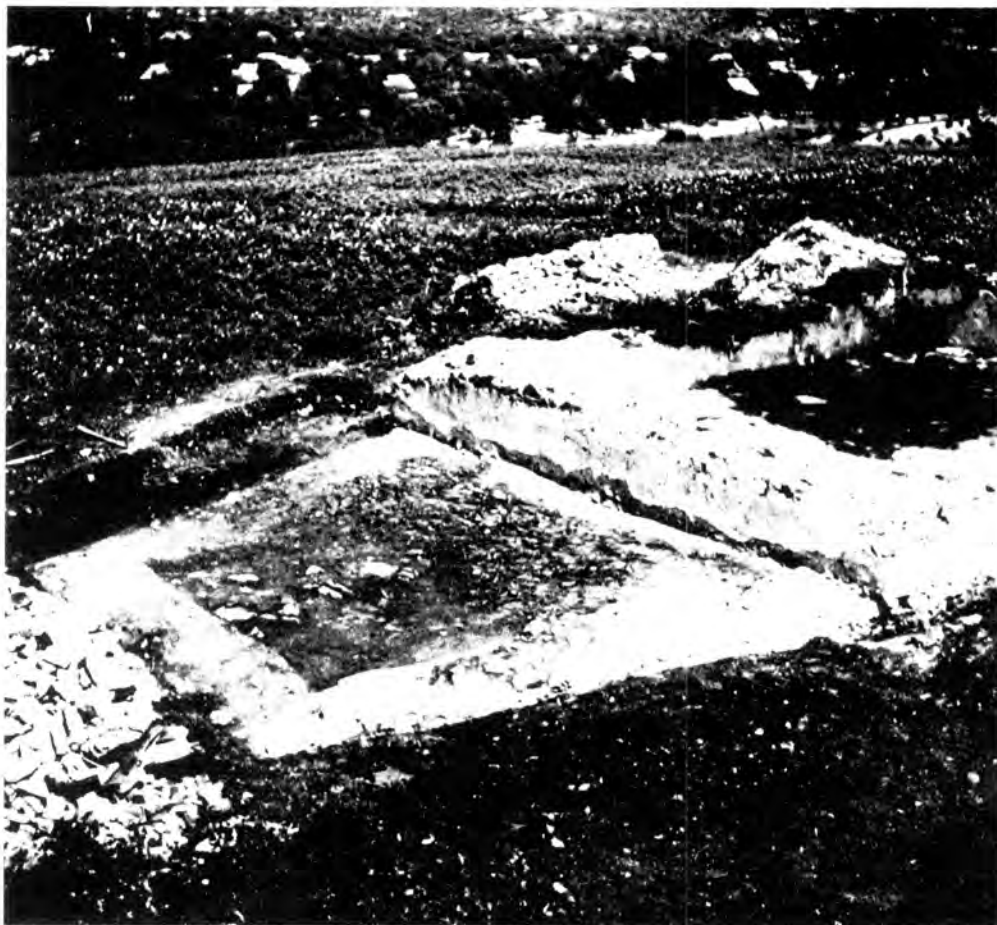
Obr. 8. Horné Vestenice "Hôrka" (poloha 2). Pohľad do odkrytého interiéru stavby, ktorú V. Budinský-Krička klasifikoval ako renesančnú kaplnku. Foto: V. Budinský-Krička.

Obr. 9. Horné Vestenice "Hôrka" (poloha 2). Bokorysy nadzákladových múrov renesančného kostolíka. Podľa V. Budinského-Kričku.

Obr. 10. Horné Vestenice "Hôrka". Pôdorysné situácie v priestore renesančného kostolíka: vchod (hore) a základy menzy (dole). Podľa V. Budinského-Kričku.

Obr. 11. Horné Vestenice "Hôrka". Poklad má odkryté základy, ktoré V. Budinský-Krička označil za zvyšky polygonálneho presbytéria gotického kostolíka. Foto: V. Budinský-Krička.

Obr. 12. Horné Vestenice, pri kostole sv. Petra a Pavla. Záušnica z prvej polovice 13. stor. Foto J. Krátky.

Výsledky zistovacieho výskumu V. Budinského-Kričku a ďalšie údaje, ktoré sústredil, možno podrobiť diskusii a následnému zhodnoteniu v troch tematických okruhoch: a) huteľná materiálna kultúra; b) zistené a skúmané architektúry, problematika situovania a vývoja tunajších sakrálnych stavieb; c) problematika vývoja stredovekého osídlenia Horných Vestenic a okolitého mikroregiónu v povodí Nitrice.

a) Huteľná materiálna kultúra

Na základe bližšie neidentifikovaných "slovanských" črepov, ktoré sa našli pod základmi mladšej z dvoch stavebných prvkov odkrytých na Hôrke, vznikol všeobecný názor o počiatkoch osídlenia v 11. stor. (Slovník obci 1977, s. 442). Slovanský kostrový hrob "v blízkosti Hôrky" so striebornými šperkami, ktoré sa stratili (Bialeková 1992, s. 108), ako aj zmienku o slovanskom pohrebisku z 10. - 12. stor. (Slovník obci 1977, s. 442) možno dať do súvislosti jedine s hrobom, v ktorom bol už citovaný "náramok".

Keďže ostatné nálezy nie sú dostupné, možno len konštatovať, že ide o región, kde je doložené starobylé slovanské osídlenie, preto je pravdepodobné i sídlisko z 9. - 10. stor. v katastri Horných Vestenic.

V súčasnosti však môže byť predmetom našich úvah jedine strieborný "náramok". Predmet sme opäť zdokumentovali (obr. 12). K podrobnému popisu V. Budinského-Kričku možno pripojiť zistenie, že hranatá platnička pripojená na obvodovú tyčinku mala z druhej strany dutého polygónu natiiahnutého na tyčinku pendant. Výrazný hrbol po privarení naznačuje miesto, kde bola upevnená druhá platnička.

I keď presnú analógiu pre tento efektný výrobok zatiaľ nepoznám, morfológické a výzdobné prvky na podobných šperkoch zo Slovenska i z Maďarska umožňujú jeho spoľahlivé datovanie a jednoznačnú funkčnú kategorizáciu.

Napr. Szabó, K. (1938, s. 45, 46, obr. 173-179) konštatuje, že dedinské obyvateľstvo na Veľkej uhorskej nížine v prvej polovici 14. stor. používalo záušnice, ktoré mali priemer až 7-8 cm, pričom na obvodovú drôtu boli natiiahnuté duté gule. Len pre doplnenie uvádzam, že podobné záušnice (vlasové krúžky) sa vyskytujú veľmi často napr. aj v starochorvátskych hroboch, tam sú však obvykle datované pred 12. stor. (posledne napr. Jelovina 1991, s. 174, obr. 1-4).

Iný prvok analogický s nálezom z Horných Vestenic - zdobenú platničku na objímke záušnice - našiel J. Topál (1972, s. 71, obr. 1: 11-12, tab. I: 1-2) na prikostolnom cintoríne v Cegléde-Madarászhalom v horizonte spreď 14. stor. Domnieva sa, že rytá výzdoba platničky napodobňuje žilkovanie listov.

O krátky čas však N. Parádi (1975, s. 128 a n.; obr. 2: 4, 5 a 3: 9, 10) v súvisi so spracovaním veľkého súboru šperkov datovaných mincami z depotu v Nyáregyháze-Pusztapótharaszte označil podobné šperky väčších rozmerov za náramky, ktoré spoľahlivo datoval do obdobia pred polovicu 13. stor. Ako o výnimočnom sa zmiňuje o už citovanom nálezom J. Topála, pretože tam domnelé "náramky" sa našli pri lebke.

Názor N. Parádiho však nemá žiadnu oporu v poznatkoch o kroji v 12. - 14. stor. a ani v známych nálezových celkoch v Karpatskej kotline. Náramky v tomto období sa

prinajmenšom v ľudovom prostredí nepoužívali. Na druhej strane záušnice veľkých rozmerov sa už pred 13. stor. vyskytujú aj v starochorvátskom prostredí (Jelovina 1989/1991, obr. 18 na s. 238).

Čiastočné analógie pre nález z Horných Vestenic poznáme i zo slovenských lokalít, napr. z Krásna (Krupica 1978, tab. XX: 112/5, XXV: 247/1, XXX: 425/14, XLI: 1314/21 a XLVI: K - 12/20), no najmä z Ducového (Ruttkey 1979, s. 97, obr. 40, 41). V Ducovom v hroboch 335, 355, 796, 957, 1358, 1689 a 1823 sa pri lebke našli 1-2 kusy záušnic, ktoré považujeme vzhľadom na morfológickú nadväznosť za deriváty vlasových krúžkov s esovitou slučkou. Sú vyhotovené zo striebra alebo bronzu, ich priemer kôliše od 3,8 po 6,8 cm. Z hľadiska nálezom z Horných Vestenic sú zaujímavé predovšetkým súbory z hrobov 1358 a 1823 (obr. 13).

Hrob 1358 - kostra nedospelého jedinca (vek 14-15 rokov) naznak, ruky vedľa tela, orientácia Z-V, široká hrobová jama obdĺžnikového tvaru zahĺbená asi o 20 cm pod úroveň skalného podlažia. Nálezy: 1. Pri ľavej strane lebky strieborná záušnica z tyčinky okrúhleho prierezu; otvorené, rovno zrezané konce; na jednom konci natiiahnutá masívna trubička zdobená šikmými zárezmi (vetvičkový ornament?) Ø 3,5; hr. tyčinky 0,2 cm, dl. trubičky 0,8 cm; 2. Na pravej strane lebky strieborná záušnica, na jednom z otvorených koncov esovitá slučka; Ø 2,3 cm; hr. tyčinky 1,5 mm; 3. Na prsteniku pravej ruky strieborný štitkový prsteň, objímka z tenkého pásika má otvorené, cez seba prehnuté konce; na štitku a po oboch jeho stranách i na objímke stopy rytej výzdoby.

V širokej hrobovej jame ležala vedľa popísanej kostry tiež kostra dospelého muža (hrob 1359, vek 40-50 r.). Na prsteniku pravej ruky bol strieborný štitkový prsteň; na štitku schematicky vyrytá figúra doprava kráčajúceho zvieratá (lev?), na objímke geometrická výzdoba. Je pravdepodobné, že kostry 1358 a 1359 boli pochované súčasne, predstavujú teda dvojhrob.

Hrob 1823 - kostra ženy (vek 30-40 r.) naznak, ruky vedľa tela. Orient. Z-V, hrobová jama v hl. 79 cm, oválny tvar, zahĺbená asi o 15 cm pod úroveň skalného podlažia. Nálezy: 1-2. Po oboch stranách lebky po jednej záušnici zo striebornej tyčinky kruhového prierezu; otvorené konce roztepané, ohnuté späť; na profilácii oboch koncov stopy plastickej rastlinnej (?) výzdoby; Ø 6,7, resp. 6,5 cm, hr. drôtu 0,2 cm; 3. Na prsteniku pravej ruky strieborný prsteň; pásová objímka, na ňu priletovaná kupolovitá obruba s očkom. Obruba má osemhranný pôdorys, každá strana je zdobená koncentrickými trojuholníkmi, ktoré vymedzujú okolo očka z pastózneho skla šedobielej farby hviezdicu s ôsmymi cípmi. 4. V pravej dlani strieborná minca; Uhorsko, denár, kráľ Ondrej II (1205-1235), Rethy CNH171, Ø 1,6 cm (určil J. Hunka).

Na obr. 14 sme sa pokúsili názorne vyjadriť na základe nálezov z pohrebiska v Ducovom morfológické zmeny, ktoré sa odohrali vo vývoji vlasových krúžkov s esovitou slučkou. Esovitá slučka postupne mizne. Najskôr jeden, neskôr oba konce otvoreného krúžku sa roztepu, cez diery na koncoch sa prevliekla šnúra, alebo remienok na príviazanie krúžku k vlasom. Roztepané konce krúžkov sa stvárnili niekedy v podobe hadích hlavičiek, alebo ľaliovitých motivov. Spätým ohnutím roztepaných koncov vznikol ďalší variant vlasových krúžkov. Zosilnené konce krúžkov nadobúdajú ďalšie zoomorfne tvary. Pozoruhodný je medzi

nimi motív hada (alebo draka), ktorý otvorenou papulou chniape po vlastnom chvoste.

Ide o tvarovú diferenciáciu typického šperku - esovitých záušnic a nie o priamu chronologickú nadväznosť jednotlivých typov. V rámci 13. stor. bola širšia variabilita záušnic, pričom sa udržal aj pôvodný typ s jedným koncom upraveným do esovitej slučky. Vo všeobecnosti rozmery šperku v tomto období vzrástli (no i v 13. stor. sa občas vyskytujú drobné exempláre).

Pokiaľ ide o nálezy s analógiami k nálezu z Horných Vestenic, je zrejme, že podobne ako pri klasifikácii N. Parádího (1975) je i hrob 1823 datovaný mincou do prvej polovice 13. stor. a do 13. stor. sa hlásia aj všetky ďalšie tzv. deriváty vlasových krúžkov s esovitou slučkou.

Možno konštatovať, že nález šperku z hrobu v blízkosti kostola sv. Petra a Pavla v Horných Vestenicach predstavuje pomerne zriedkavý, no nie úplne výnimočný variant záušnice patriacej do 13. stor. Indikuje existenciu ďalších hrobov v blízkosti kostola. Malý rozsah výskumu v roku 1942 nemohol tento zdôvodnený predpoklad potvrdiť, no ani vyvrátiť.

b) Kostol a fara v Horných Vestenicach

Problematika architektúr v Horných Vestenicach, ako ich načrtol V. Budinský-Krička dotýka sa vzájomného chronologického vzťahu dvoch kostolov situovaných v nepatrné vzdialenosti od seba.

Podľa stavebnohistorickej charakteristiky (Súpis pamiatok 1968, s. 213) dnešný farský kostol s patrocíniom sv. Petra a Pavla má znaky neskorogotickkej stavby, ktorá bola upravená v roku 1564, prestavaná v druhej polovici 17. stor. a v roku 1778 rozšírená a zbarokizovaná. Fara patri od r. 1776 do nitrianskej diecézy, archidiakonát Veľká Hradná. Už aj tieto heslovité údaje naznačujú, že stavebný vývoj kostola začal rozhodne už aspoň v 15. stor. Ďalšie údaje k jeho dejinám možno získať na základe sledovania patrocínia a niektorých kanonických vizitácií. Napriek tomu, že patrocínium sv. Petra a Pavla v Horných Vestenicach zaradil J. Hudák (1984, s. 255) vo svojej cennej práci medzi zachované, resp. kontinuálne patrocíniá, treba túto informáciu doplniť. Patrocínium je rozšírením pôvodného stredovekého patrocínia sv. Petra. Sv. Pavol v rámci dvojpatrocínia pribudol zrejme až od 18. stor. Jednoznačne o tom svedčia údaje, ktoré sústredil L. Némethy (1894, s. 347), podľa kanonických vizitácií v rokoch 1559-1562 za kardinála Mikuláša Oláha (Bucko 1939, s. 80 n., 123 n., H. Vestenice pozri s. 157, 181), no i ďalších vizitačných záznamov pred polovicou 17. stor. Vo všetkých prípadoch ide o jednoduché patrocínium sv. Petra. V roku 1559 sa kostol označuje ako "nádherná stavba". Má ... jeden strieborný kalich, strieborný kríž, pacifikát, štyri ornáty. V roku 1630 sa spomína rektor tunajšej školy, dôchodky farára a súpis kostolného inventára. V roku 1634 sa však vizitátorovi javí, že kostol nie je udržiavaný, kostolné klenoty a ďalší inventár sú zanedbané. Okrem toho údajne - čo je predmetom kritiky - významnejšie pohrebne sprievody na čele s farárom sa konajú pod zástavou a nie s krížom. Od roku 1723 sú na fare presne vedené záznamy v matrike. V súčasnosti sú vo vybavení kostola štyri evidované hnutelné kultúrne pamiatky z 18. stor.: bočný oltár P. Márie, kazateľnica, veľkonočný svietnik, šesť ďalších svietnikov (Hnutelné pamiatky 1970, s. 256, 257).

Starší stredoveký pôvod kostola potvrdzuje zápis

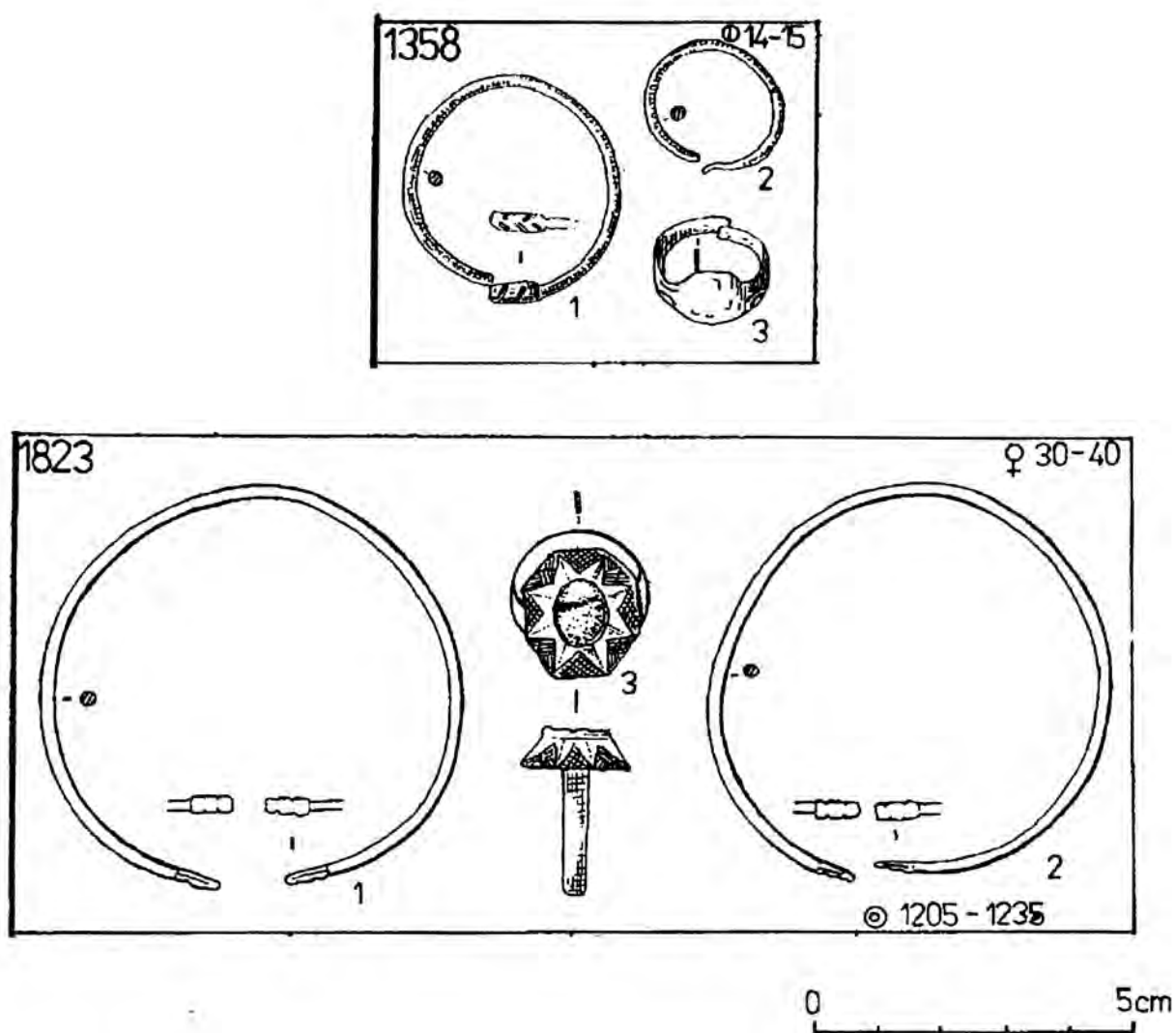
v zozname pápežských desiatkov z roku 1332-1337: "Nicolaus plebanus Sancti Petri de Vestinic ... est Nitriensis archidiaconatus ... hb.: 1 m + 1 fert.; d.: 7 gr. + 4 den. (Trochta 1964, p.č. 30).

Prameň má z hľadiska H. Vestenic veľkú hodnotu. Prestavuje zmienku o fare, patrocíniu kostola a o farárovi Mikulášovi. Súčasne údaj o priznaných príjmoch fary a výške decimy zaraďuje Vestenice medzi priemerne solventné obce (kategória decim 6-10 gr. - pozri Ruttkay 1990, s. 71, tab. 2). Stredoveká fara patrila do nitrianskeho archidiakonátu v rámci ostrihomskej diecézy. Je tiež v Pázmányovom zozname fár, ktoré boli v roku 1390 a spomína sa aj v roku 1546 (Trochta 1964, p.č. 30). Kontinuita farského kostola na dnešnom mieste je teda zachovaná od stredoveku, podobne ako patrocínium sv. Petra, ktoré sa až neskôr v dôsledku cirkevnej úpravy rozšírilo na dodnes užívané patrocínium sv. Petra a Pavla.

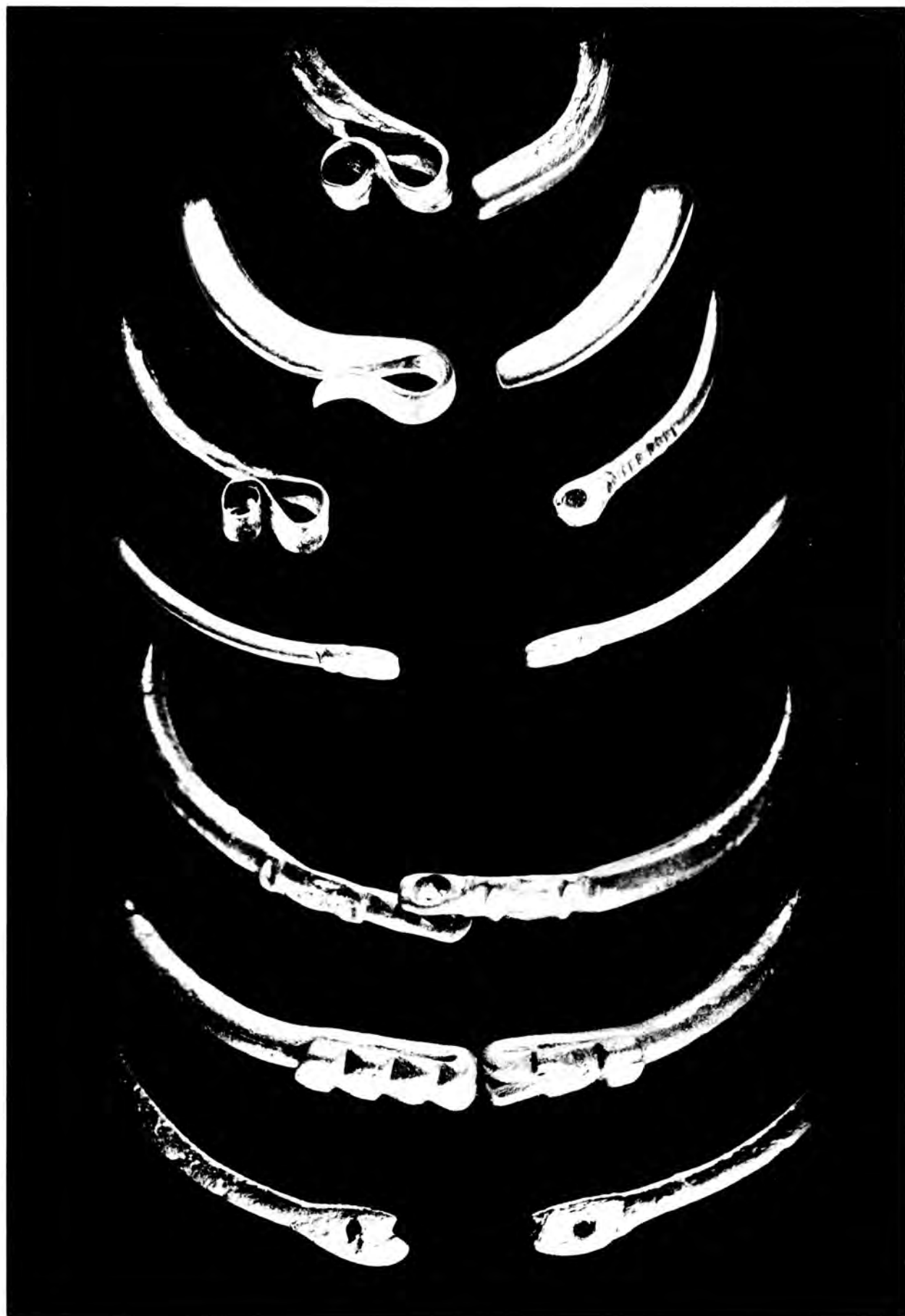
Predpoklad, že farský kostol sv. Petra je ešte podstatne starší, ako je zoznam pápežských desiatkov, resp. že má románsky pôvod, podporuje aj náhodný nález hrobu s typom vlasového krúžku pred polovicou 13. stor. Ide o indíciu stredovekého prikostolného cintorína, ktorý by však mohol potvrdiť, podobne ako stavebný vývoj farského kostola len širšie založený archeologický výskum.

Pri návrhu problematiky hornovestenickeho farského kostola nám ostáva ešte úloha zaujať diskusné stanovisko ku klasifikácii stavby odkrytej na Hôrke. Musím zdôrazniť, že okrem už spomenutého patrocínia sv. Petra (resp. i sv. Pavla) žiadne iné patrocínium sa nevyvorilo. Teda i patrocínium sv. Michala by mohlo prísť do úvahy len v tom prípade, ak by sa týkalo stavby staršej ako je známy farský, resp. stavby, ktorá by svojou existenciou farský kostol predchádzala (teda aspoň z 11. - 12. stor.). Tento prípad však nie je aktuálny. Župná monografia (Nyitra vármegye 1898, s. 107) podáva o situácii pomýlený údaj. Uvádza, že katolícky kostol v H. Vestenicach stojí mimo obce, na vyvýšenine menom Hôrka. Doba budovania je vraj neznáma, ale je faktom, že okolo roku 1500 už kostol stál. Kostol je obohnaný kamenným múrom. Tieto údaje platia pre už zmienený kostol sv. Petra a Pavla, ktorý (spolu s ostatnými školskými stavbami) napokon tiež stojí na širšej vyvýšenine prepojenej s Hôrkou.

O kostole, ktorý zistil V. Budinský-Krička som nezískal priame údaje. Ak však vychádzame z výsledkov výskumu, možno upozorniť na nasledujúce veci: a) pri kostole nie sú stopy pochovávania; b) stopy čiernych malieb na nárožniach obdĺžnikovej "mladšej" stavby predstavujú pravdepodobne napodobeninu sgrafita, teda s rámcovým datovaním pred rok 1600; c) domnienka o gotickom kostole - stavbe s obdĺžnikovou loďou, na ktorú sa pripájalo bez odsadenia, teda priamo, polygonálne presbytérium - na ktorý bol potom postavený obdĺžnikový renesančný kostolík, je len jedným z možných variantov interpretácie. Domnelé staršie presbytérium totiž nie je polygonálne, ale netypicky lichobežníkové (nezodpovedá napr. gotickému modulu polygónu s tromi stranami pravidelného osemuholníka). Nemožno preto vylúčiť pri celkovej pôdorysnej nevýraznosti zrejme rustikálnej stavby dve možnosti: 1) dve stavebné fázy v rámci renesancie, príp. včasného baroka (teda v 16. - 17. stor.); 2) jedna stavebná fáza, pričom by nešlo o lichobežníkové presbytérium, ale o pomocnú pristavbu pri kostole.

Obr. 13. Ducové "Kostolec", okr. Tmava. Nálezové celky z hrobov 1358 a 1823. Kresba C. Habovštiaková.

Obr. 14. Ducové "Kostololec", okr. Trnava. Tvarové metamorfózy vlasových krúžkov - záušnic od 11. stor. (dole) do druhej polovice 13. stor. (hore).

Na záver k tejto otázke treba zdôrazniť, že napriek existencii kostolíka na "Hôrke" rozhodne v rámci 16. a 17. stor., nenašli sme o ňom zmienku v súdobých prístupných písomných prameňoch, predovšetkým vizitáciách katolíckej cirkvi. Mohlo by to naznačovať dve možnosti: a) krátka a nevelmi dôležitá funkcia stavby; b) funkcia mimo sféry oficiálnej cirkevnej správy. V tomto zmysle treba rátať v druhej polovici 16. stor. aj s protestantskou ofenzívou (prvý protestantský - kalvínsky - kostol z druhej polovice 16. stor. bol archeologicky preskúmaný v Mochovciach - Bátora 1984). Výrazné údaje v tomto smere poskytuje napr. vizitačný súbor z rokov 1559-1563 (Bucko 1939). O veľkom vplyve a značnom počte protestantských cirkví napr. na území nitrianskej superintendencie svedčí zaujímavá práca L. Paulínyho (1894). Vestenická evanjelická cirkev existovala pravdepodobne už okolo roku 1580; je známe meno farára a kaplána (Paulíny 1894, s. 247). K tejto fare patrili aj filie v Horných a Dolných Lelovciach. Spomína sa i budova fary. Vestenická evanjelická cirkev zanikla už pred rokom 1610, keď jej Žigmund Forgáč odobral kostol. Je pravdepodobné, že kostolík na Hôrke, resp. vôbec dva kostoly blízko seba v Horných Vestenciach súvisia s obdobím ostrých náboženských rozporov v období reformácie a protireformácie. Z vizitácií totiž nevyplýva, že by sa evanjelici zmocnili starého r.k. farského kostola sv. Petra. Je preto možné, že kostolík odkrytý V. Budinským-Kričkom na Hôrke súvisel i s evanjelickou organizačnou aktivitou v Horných Vestenciach pred rokom 1610.

c) Stredoveké osídlenie Horných Vestenic a priľahlej časti údolia Nitrice.

Názov riečky Nitrice sa objavuje v písomných prameňoch v roku 1252 ako Minor Nitria, v roku 1271 ako fluvius Nytriche, no v roku 1272 i ako Belapatok (Šmilauer 1932, s. 89, 90, 92, 339, 340). Varsik B. (1990, s. 47) upozorňuje na to, že dodnes sa horný tok Nitrice nazýva Belanka: vyvodzuje z toho možnosť, že pôvodne sa celý tok nazýval Belá a až neskôr - pred 13. stor. - vytvoril sa pre spodný úsek riečny názov podľa rieky Nitra, ako zdrobnelé slovenské Nitrica (latinská forma Minor Nitria). Dôležitým faktorom je tu zachovaná staroslovenská toponymia a doložená kontinuita slovenského osídlenia z preduhorských čias (Šalkovský 1988, s. 387 a n., obr. 1a, b, c).

Stredné Ponitrie (Uherce), no i dolný tok Bebravy (Ostratice) predstavovali v prvej polovici 11. stor. krátkodobé vojensko-strážne uzly v procese postupu včasnohorskej štátnej moci na sever Slovenska (odkazy na literatúru - Varsik 1990, s. 46). Nie je však vylúčené, že takýto uzáver na dolnom toku Nitrica smerom ku Prievidzkej a Rudnianskej kotline predstavovalo i Hradište pri Stračianoch (pozri v skreslenej interpretácii Rudnay 1966, s. 65, 66).

Počiatky a vývoj stredovekého osídlenia povodia Nitrice sa pokúsil v rámci širšie založenej práce načrtnúť E. Fügedi (1938, s. 488 a n.). Priznával síce existenciu staršieho osídlenia, no vytvorenie siete stredovekých osád i v tomto regióne spája s kolonizáciou organizovanou uhorskými komitátmi (nitrianskym a tekovským) a zahusťovanie sídlisk spája s prenikaním maďarského etnika. Podľa neho najstaršiu vrstvu

osád takéhoto pôvodu už v 12. stor. predstavujú Lelovce, Nedašovce, Návojovce, Račice a Šimonovany. V ďalšom doosídľovacom procese veľký význam pripisuje rodu Diviackych, ktorým tiež prisudzuje maďarský etnický pôvod (Fügedi 1938, s. 489). Napriek nespornému heuristickému prínosu E. Fügediho k problematike stredovekých osád, jeho etnické určenie nie je podložené a už dávno je i zastarané. Do pomerne hustej siete slovenského osídlenia v povodí Nitrice, ktoré sa vyvinulo už pred 11. stor. prenikli ojedinele príslušníci maďarského etnika hlavne v rámci vojenských strážnych jednotiek. Šľachta slovenského pôvodu disponovala i tu neraz majetkami alodiálneho rázu, zčasti však i na základe donácií. Domáci rod Diviackych zrejme mal majetky i z preduhorských čias, t. j. v tomto regióne spreď polovice 11. stor.

O štruktúre osídlenia presnejšie informujú metácie V. Šmilauera (1932, obr. 17), doplnené o ďalšie historické a archeologické údaje (mapa na obr. 15). V zoborskej listine z roku 1113 sú Račice (Rachich, Radsciz-Marsina 1971, s. 66), ako majetok susediaci s majetkami zoborského opátstva, ktorý neskôr - v období vlády Belu IV. (1235-1270) prešiel spolu s blízkymi Dvorníkmi (Vduornuc) a Sučanmi (Zuchan) medzi majetky spomenutého benediktínskeho kláštora (pozri Šmilauer 1932, s. 93). Ďalšou významnou metáciou umožňujúcou naznačiť štruktúru sídlisk v bezprostrednom okolí katastrov oboch Vestenic je listina vydaná kráľom Ondrejom II. v roku 1232 (Marsina 1971, s. 279, 280). Potvrďuje sa v nej donácia Leloviec (terra Lelevrh), ktorú predtým vlastnil nitriansky biskup Jakub. Biskup dostal zato Nedašovce (terra Nadas... usni trium aratrorum sufficientem) patriace predtým nitrianskemu hradu. Identifikáciu osady Nadas s Nedašovcami jednoznačne dokazuje metácia, ktorú načrtnol V. Šmilauer (1932, s. 95 n.). Pri neskorších opisoch listiny vznikla zásadná chyba: na miestach nesúcich mená susedných obcí dvakrát sa vyskytuje západné susedstvo, kým východné chýba. Po korekcii R. Marsinu (1971, s. 280) sa metácia Nedašoviec javí veľmi logicky a názvy osád možno identifikovať aj s dnešnou situáciou aspoň v dvoch prípadoch: na západe sú Pravotice (ab occidente...villa Pronta) patriace Martinovi a Lenstachovi, synom Mikuláša a zo severnej strany Vysočany (villa Vyssian) v užívaní obagionov hradu Trenčín. Metácia začína na východnej strane a opisuje v smere hodinových ručičiek hranice Nedašoviec v rozsahu troch popluzi zeme. Vo východnom susedstve Nedašoviec je podľa toho osada (villa), z ktorého názvu na poškodenej listine možno rozpoznať len koncovku...nenicha. Osadu patriacu krížovníkom Svätého kráľa (cruciferorum sancti regis) východne od Nedašoviec možno - v tomto prípade - ako to názorne vyplýva i z obr. 15 - uvažovať v rámci údolia Nitrice o okruhu Stračidu a Hradišta (C, D). Podobné vlastníctvo v regióne naznačuje ešte aj omnoho neskôr ohraničenie majetkov, ktoré si rozdelili v roku 1324 zemanmi zo Šimonovian (obr. 15-F) v oblasti Návojoviec (obr. 15-E); i tu je náznak susedného "krížovníckeho" majetku (Fejér 1829-1844, VIII, č. 6, 76, 81). Pokiaľ osada Skačany (scachan) sa vyskytuje v spoľahlivom písomnom prameni už v roku 1271, zatiaľ najstaršia zmienka o názve osady Hradište (Hradyscha) je prekvapujúco až z roku 1533 napriek tamjšiemu stredovekému opevneniu

(spomína sa v roku 1406) a románskemu kostolu sv. Barnabáša v polohe Pravdová. Pás sídlisk spred 13. stor. pozdĺž pravobrežia dolného toku Nitrice dopĺňajú aj Vestenice, ktoré sa v písomných prameňoch vyskytujú až v roku 1332-37 v spomenutom zozname pápežských desiatkov. Veľkosť decimy zodpovedá osade vtedajšej priemernej veľkosti, t.j. s 20-30 domami a 100-150 obyvateľmi (Ruttkay 1990, s. 74, 75). V roku 1349 však už ďalší prameň zreteľne rozlišuje dve dediny s názvom Wezthenicz - Superior a Inferior (Slovník obcí 1977, s. 359, 442).

Z nich Horné Vestenice, hoci ako sídlo starobylej fary boli vždy o niečo menšou osadou ako Dolné Vestenice. Obidve boli cirkevnými poddanskými osadami; patrili nitrianskemu biskupstvu - panstvo Skučany, od roku 1777 nitrianskej kapitule.

Záver

Príspevok mal za cieľ sprístupniť a v rámci diskusie vyhodnotiť výsledky zisťovacích výskumov V. Budinského-Kričku v roku 1942 v Horných Vestenicách.

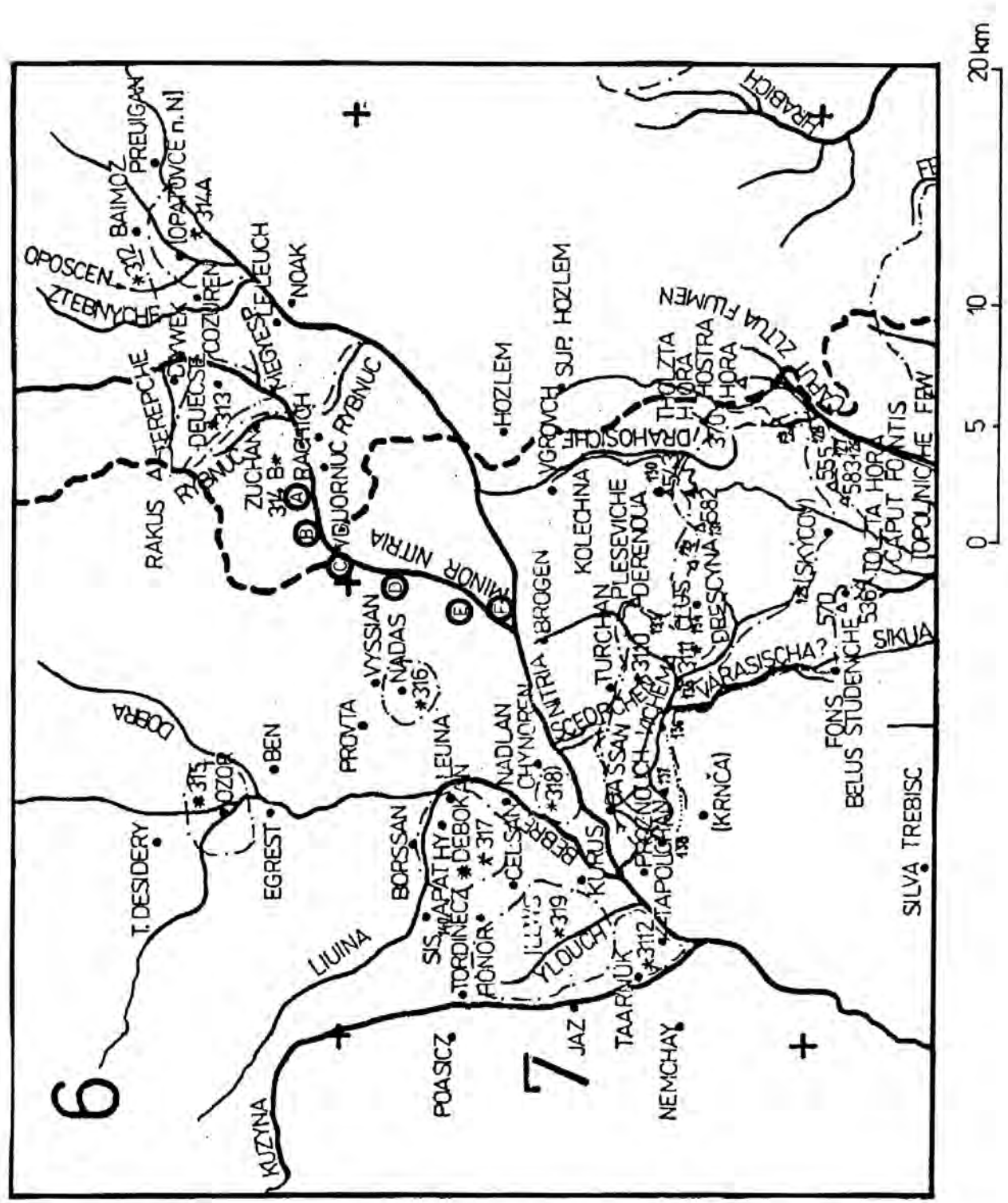
Na pozadí náčrtu kontinuálneho slovenského osídlenia povodia Nitrice z preduhorských čias sme konštatovali starobylé počiatky osídlenia Horných Vestenic už pred 13. stor. Najneskôr v prvej polovici 13. stor. vznikol aj kostol sv. Petra sokolím cintorinom, ktorým súvisí nález originálneho, no dobre datovateľného typu vlasového krúžku.

Zvyšky druhého kostola, ktoré boli odkryté na Hôrke, patria do 16. - 17. stor. a možno ich dať najskôr do súvislosti so zdvojením cirkevnej organizácie v období reformácie a proti reformácie.

Terénna aktivita V. Budinského-Kričku i v tomto prípade priniesla cenné výsledky a inšpiruje k ďalším prieskumom starobylého osídlenia povodia Nitrice a vôbec horného Ponitria. Náčrt postupov, ktoré si zvolil náš veľký terénny prospektor i pri príprave a realizácii tohto výskumu naznačuje skromnosť podmienok, v ktorých musela vtedy archeológia pôsobiť, no tak isto aj účelnosť a vynaliezavosť bádateľa, ktorý vedel vyťažiť vďaka svojej obetavosti a oddanosti vede z minimálnym maximum a nastoliť výskumné otázky širšieho významu.

LITERATÚRA

- BÁTORA, J. 1988: Od kamennej sekery po atómový reaktor. Nitra
- BIALEKOVÁ, D. 1992: okres Prievidza. In: Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia II. Stredoslovenský kraj. Nitra, s. 99-118.
- BUCKO, V. 1939: Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564. Bratislava.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1993: Moja účasť na archeologickom výskume na Slovensku a v Čechách v r. 1929-1989, Štud. zv. Archeol. úst. SAV 29. Nitra, s. 281-333.
- FEJÉR, G. 1829-1844: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI. Buda.
- FURMÁNEK, V. - RUTTKAY, A. - ŠIŠKA, S. 1991: Dejiny dávnovekého Slovenska. Bratislava.
- FÜGEDI, E. 1938: Nyitra megye betelepülése, Századok 72. Budapest, s. 274-319, 489-504.
- HNUTEENÉ PAMIATKY 1970: Hnutelné pamiatky Stredoslovenského kraja. Banská Bystrica.
- HUDÁK, J. 1984: Patrociniá na Slovensku (Súpis a historický vývin). Bratislava.
- JELOVINA, D. 1991: Starohorvatska nekropola na brdu Spasu kod Knina. In: Starohorvatska prosvjeta III. Svezak 19. Split, s. 121-241.
- KRUPICA, O. 1978: Krásno. Pohrebisko pri kostole. In: Západné Slovensko 5. Bratislava, s. 80-205.
- MARSINA, R. 1971: Codex diplomaticus. et epistolaris Slovaciae I. Bratislava.
- NÉMETHY, L. 1894: Series parochiarum et parochorum Archidieocesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum 1894. Strigonii.
- NYITRA VÁRMEGYE 1898: Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye (red. Sziklay, J. - Borovszky, S.). Budapest
- PARÁDI, N. 1975: Pénzkezelés XIII. századi ékszerek. A Nyáregyháza - pusztapótharaszti kincslelet. Folia archaeologica 26. Budapest, s. 119-161.
- PAULINY, L. 1894: Dejepis superintendencie nitrianskej. Jasenová - Ružomberok.
- RUDNAY, E. 1966: Attila trilógia III. Bruxelles.
- RUTTKAY, A. 1979: Stredoveké umelecké remeslo. Bratislava.
- RUTTKAY, A. 1990: Pápežské desiatky z rokov 1332-1337 ako prameň hospodárskych a demografických analýz. In: Slovenská numizmatika 11. Bratislava, s. 61-81.
- SLOVNÍK OBCÍ 1977: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I. Bratislava.
- SÚPIS PAMIATOK 1968: Súpis pamiatok na Slovensku I. Bratislava
- SZABÓ, K. 1938: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Budapest.
- ŠALKOVSKÝ, P. 1988: K vývoju a štruktúre osídlenia v dobe slovanskej na Slovensku, Slov. Archeol. 36, s. 379-414.
- ŠMILAUER, V. 1932: Vodopis starého Slovenska. Praha - Bratislava.
- TOPÁL, J. 1972: Árpád-kori temető és templom Cegléd Madarászhalmon. In: Studia Comitatus (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból). Szentendre, s. 53-98.
- TROCHTA, J. 1964: Zoznam fár Slovenska zostavený na základe veľkého registra pápežských kolektorov o zaplatených desiatkoch, ktoré boli prepísané pápežskou kúriou užívateľom cirkevných beneficíí v Uhorsku na roky 1332-1337. Bratislava (rkp. v Hist. ústave SAV).
- VARSÍK, B. 1990: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. - 12. storočí (Príspevok k etnogenéze Slovákov). Bratislava.
- V. K. (VOJTECH KRIČKA) 1942: Vykopávky v Horných Vestenicách. Náš Kraj, Turč. Sv. Martin, 1. septembra 1942.

Obr. 15. Výsek z vodopisných mapiek a metácií v oblasti stredného a Horného Ponitria a povodia Bebravy a Nitrice do konca 13. stor. podľa V. Šmilauera (upravil a doplnil A. Ruttkay). Krúžky s označením A - F patria tým sídliskám v povodí Nitrice, kde je osídlenie pred 14. stor. doložené predovšetkým archeologicky: A - Horné Vestenice; B - Dolné Vestenice; C - Hradište; D - Skačany; E - Návojevce; F - Šimonovany (Partizánske).

UNTERSUCHUNG EINER KIRCHENWÜSTUNG IN HORNÉ VESTENICE,
 BEZ. PŘIEVIDZA IM JAHRE 1942
 (BEITRAG ZUR MITTELALTERLICHEN GESCHICHTE
 IM NITRICA-TALES)

ALEXANDER RUTTKAY

Ziel des Beitrages war die Zugänglichmachung und im Rahmen der Diskussion eine Auswertung der Ergebnisse der Feststellungsgrabungen V. Budinský-Krička im Jahre 1942 in Horné Vestenice.

Im Hintergrund der Skizzierung der kontinuierlichen slawischen Besiedlung des Nitrícia-Tales aus vorungarischer Zeit konstatierten wir altertümliche Besiedlungsanfänge von Horné Vestenice schon vor dem 13. Jh. Spätestens in der ersten Hälfte des 13. Jh. entstand auch die St.-Peters-Kirche mit umliegendem Friedhof, mit welchem der Fund eines originalen, doch gut datierbaren Haarring-Typs zusammenhängt.

Reste einer zweiten Kirche, die auch Hörka abgedeckt wurden, gehören in das 16. - 17. Jh. und können am ehesten mit der Spaltung der Kirchenorganisation in der Zeit der

Reformation und Gegenreformation in Verbindung gebracht werden.

Die Geländeaktivität V. Budinský-Kričkas brachte auch in diesem Falle wertvolle Ergebnisse und regt zu weiteren Untersuchungen der altertümlichen Besiedlung des Nitrícia-Tales und überhaupt des ganzen oberen Nitra-Tales an. Die Planung der Arbeitsverfahren, welche sich unser großer Geländeinspektor erwählte, weist auf die Bescheidenheit der Bedingungen hin, in denen damals die Archäologie tätig sein mußte, doch ebenfalls auch auf die Zweckmäßigkeit und Erfindungsgabe des Forschers, der dank seiner Opferwilligkeit und Hingabe an die Wissenschaft vom Minimum ein Maximum auszuschöpfen und Forschungsfragen von breiterer Bedeutung aufzutischen wußte.

NÁLEZ ŽELEZNÉHO OKUTIA RÝĽA Z BARCE

DUŠAN ČAPLOVIČ

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV NITRA

Komplexnejšie poznávanie vývoja poľnohospodárstva v stredoveku vyžaduje využívať okrem doteraz torzovite spracovaných písomných prameňov aj dôležité a nie druhoradá archeologické pramene materiálnej kultúry. Predovšetkým sú to terénnym výskumom získané časti poľnohospodárskych nástrojov, ale aj zväčša v pôdoryse rozpoznaných objektov - budov, prístreškov a obilnic. K nim radíme i paleolitické nálezy - rôzne druhy zväčša zuhoľnatých pestovaných plodín, respektívne ich druhotných odtlačkov a archeozoologické nálezy dokumentujúce chov domácich zvierat.

K staršiemu, doteraz nepublikovanému nálezu, ktorý prezentuje stredoveký poľnohospodársky nástroj - rýľ, patrí dobre zachované železné okutie z rýľa, pochádzajúce z náleziska v katastri Košice-Barca.¹ Žiaľ bližšie nálezové okolnosti sa nezachovali, okrem údaju, že pochádza z polohy Barca I. - Nad Begányiho mlynom. Pravdepodobne patrí do horizontu nálezov z obdobia vrcholného a počiatku neskorého stredoveku (13. - 15. storočia), ktoré dopĺňajú naše poznatky o kultúrno-historickom vývoji na tejto polohe, ostrohe, terase v severnej časti katastra obce v blízkosti údolia potoka Myslava a na východe údolia či povodia Hornádu. O stredovekom osídlení v spominatej polohe Barca I. - Nad Begányiho mlynom a v polohe Barca III. - v záhrade vtedajšej Krajskej politickej školy svedčia nálezy z výskumu L. Hájka.² (Hájek 1952, s. 54; Lamiová-Schmiedlová, M.-Mirošayová E. 1991, s. 24, 27). V polohe Barca III. sa uvádzajú stredoveké jamy s nálezom stredovekej nádoby³ a v polohe Barca I. stredoveká misovitá nádoba a stredoveké zlomky keramiky⁴ bez bližšieho chronologického určenia. L. Hájek uvádza, že spomínaná terasa bola využitá v 15. storočí, pravdepodobne ako predsunutá stráža k obrane Košíc v období, keď ich držal Ján Jiskra z Brandýsa.⁵ (Hájek 1952, s. 54).

Železné okutie rýľa (tzv. železnej papuče na drevenom rýle) s dvojžitou lištou k nasadeniu na drevenú kostru rýľa a do ostria vykovaného, má zachovalú výšku: 13 cm a najväčšie rozpätie: 16,6 cm (obr. 1). Podľa spracovanej typológie a chronológie okutí rýľov z územia Maďarska, je mu typologicky najbližšie okutie rýľa z lokality Kismérettek, datované do arpádovského obdobia (Müller 1982, s. 396, č. 1801, 1982-II, s. 919 č. 1801), t.j. do 11. - 13. storočia. Je prirodzené, že tento typ pretrvával aj do 14., resp. 15. storočia. Z východného Slovenska poznáme podobné železné okutia drevených rýľov zo zaniknutej stredovekej dediny s feudálnym sídlom Zalužany, v katastri obce Nemešany na Spiši, zo stredovekého hradu Parič v intraviláne mesta Trebišov a zo staršej fázy osídlenia (kartuziánmi)

v Červenom Klástore v Pieninách. (Slivka 1981, s. 220 tam aj ďalšia literatúra).

Okutia rýľov - polkruhové a širšie - sa objavujú v stredoeurópskom prostredí už od doby laténskej. Boli celé z dreva a na okrajoch boli opatrené železným ostrím, zloženým z dvoch pásov, k sebe zkováných a v prostriedku roztvorených podľa šírky dreva kostry rýľa (Beranová 1980, s. 77, obr. 24). Objavujú sa aj v dobe rímskej (Beranová 1980, s. 219; Müller 1982, s. 444-445) a vo včasnem stredoveku (Beranová 1975, s. 31-32; tá istá 1980, s. 219; Müller 1982, s. 445). Niektorí maďarskí bádatelia spájajú prvý výskyt týchto železných okutí rýľov v Karpatskej kotline až s príchodom najstarších maďarských kmeňov na konci 9. a v prvej polovici 10. storočia (Kralovszky 1962, s. 117-118; Makkai 1975, s. 49). Suvedeným názorom, v zhode s R. Müllerom (1982, s. 445) a to na základe dobre datovateľných archeologických nálezov, nesúhlasíme. Ved' železné okutia poznáme už z 8. - 9. storočia (Beranová 1980, s. 219). Neskôr sa ich typologická škála rozširuje a pretrváva až do neskorého stredoveku a novoveku, ako o tom svedčia publikované poznatky a závery, vypracované na základe bohatej pramennej bázy R. Müllerom (1982, s. 442-448). Podľa tohto autora môžeme železné okutia tvarovo deliť do dvoch skupín - typov: s oblým - polkruhovým ostrím a špicatým ostrím. Prvý typ sa udržiava po celé obdobie stredoveku. Delil sa na podtypy: okrúhle, s predĺženým oválom, parabolické, široké a pod. Nepodarilo sa však chronologicky spresniť tieto zmeny, ktoré by sa viazali k určitému obdobiu. (Müller 1982, s. 446). Stretávame sa s nimi aj v iných európskych oblastiach, napríklad jeden nedávno publikovaný nález, datovaný do 14. a na počiatok 15. storočia pochádza z výskumu v Postupime v Nemecku (Geisler-Grebe 1993, s. 96, 98, obr. 87). Druhý spomínaný typ je menej častý a jeho výskyt sledujeme až od 13. storočia (Müller 1982, s. 446). Radíme k nemu aj nález z katastra obce Barca a preto ho spolu s ďalšími spomínanými nálezmi (keramikou), rámcovo datujeme do 13. - 15. storočia.

V stredovekých záhradách, sadoch a vinohradoch sa používali rýle, motyky a lopaty. Ich vyobrazenia máme dokumentované aj z dobových ikonografických prameňov, napríklad motyky v nástennej maľbe z obdobia okolo r. 1450 v Štítniku a na perokresbe v najstaršej mestskej knihe z roku 1364 z Bratislavy (Kovačevićová 1987, s. 28, obr. 1-2). Spomínané nástroje neboli však len poľnohospodárskeho charakteru. Nesporne sa používali aj pri stavebných prácach, pri budovaní a hĺbení stredovekých fortifikačných systémov (priekop). Niektoré typy rýľov sa používali v nezmenenej forme do nedávnej minulosti (Kramárik 1959, s. 244-261).

V niektorých oblastiach sa však do nedávna vyskytovali rýle, kde len na hrot dreveného rýľa bol pripevnený kúsok železa, ktorým sa rozrývala zem, pričom sa tieto rýle používali prevažne na práce v záhradách (Bednárík 1943, s. 185).

Okrem žľabu sa železné okutie na drevený rýľ zachytávalo klincovaním alebo ohnutím predĺžených ramien okutia do vnútornej strany rýľa. Dokazuje to aj ikonografický prameň z Košíc (Radocsay 1955, tab. CIX, citované podľa Müller 1982, s. 447, pozn. 172). Tento posledný spôsob zachytenia okutia sa naďalej v priebehu novoveku skvalitňoval, napríklad aj tým, že sa na konci predĺžených ramien vytvorili akési uši, ktoré sa priklíncovali k drevenej kostre rýľa (Müller 1982, s. 447).

Záverom je potrebné upozorniť, že sa nám nepodarilo spresniť, či uvedený nález - železné okutie rýľa - z Barce pochádza z otvoreného agrárneho sídliska, na existenciu ktorého upozorňovali už spomínané stredoveké jamy, alebo

z pevnosti (?), predsunutej stráže k obrane Košíc, vybudovanej v období keď Košice boli obsadené Jánom Jiskrom z Brandýsa (Hájek 1952, s. 54). Je viac ako pravdepodobné, že najskôr pochádza z otvoreného agrárneho sídliska, pri ktorom sa formovali aj záhrady. Tieto záhrady sa obvykle nachádzali mimo gruntov rozdelených v trojpoľnom alebo v inom poľnohospodárskom systéme, tak ako na túto skutočnosť poukázal M. Kučera (1974, s. 197). Vznikali priamo v osade, pri dvoroch, napríklad z počiatku 14. storočia na východnom Slovensku poznáme už systém záhrad alebo skôr ohrád, ktoré ležali na okraji orných lánov. K uvedenej agrárnej osade predmestského typu, patrila aj poloha v Barci⁶, ktorá sa spomína už v období formovania Abovského komitátu v Uhorsku, s prvou písomnou zmienkou v roku 1215 (Varsík, 1964, s. 245). Stredoveká osada však aj naďalej zostala dôležitou súčasťou agrárneho zázemia formujúceho sa a neskôr prosperujúceho stredovekého mesta Košice.

LITARATÚRA:

BEDNÁRIK, R.: Hmotná kultúra slovenského ľudu. In: Slovenská vlastiveda II. Bratislava 1943, s.125-256

BERANOVÁ, M.: Zemědělská výroba v 11./14. století na území Československa. Studie AÚ ČSAV v Brně III/1, 1975.

BERANOVÁ, M.: Zemědělství starých Slovanů. Praha 1980.

GEISLER, H. - GREBE, K.: Poztupimi - Potstamp - Potsdam Ergebnisse archäologischer Forschungen. Potsdam 1993.

HÁJEK, L.: Nové příspěvky k pravěku východního Slovenska. Pamiatky a múzeá 1, č. 4, 1952, s.50-54.

KOVAČEVIČOVÁ, S.: Človek tvorca. Bratislava 1987.

KRAMÁŘIK, J.: Dřevěné rýče se železným okutím v českých zemích. Československá etnografie 7, 1959, s. 244-261.

KRALOVÁNSZKY, A.: A kora Árpád-kori mezőgazdasági eszközök a Közép-Duna-Medencéből. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1962.

KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava 1974.

LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. - MIROŠŠAYOVÁ, E.:

Archeologická topografia Košice. Košice 1991.

MAKKAI, L.: Östliches Erbe und westliche Leibe in der ungarischen Landwirtschaft der frühfeudalen Zeit. In: Agrártörténeti Szemle 16, Supplementum. Budapest 1975.

MÜLLER, R.: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökkor végéig. Zalai Gyűjtemény 19, I-II. Zalaezerszeg 1982.

RADOCŠAY, D.: A középkori Magyarország táblaképei. Budapest 1955.

SLIVKA, M.: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku. 3. časť. In: Historica Carpatica 12, Košice 1981, s. 211-276.

VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny I. Bratislava 1964.

¹ Archeologický nález - kvalitne konzervované železné okutie dreveného rýľa - odovzdal k publikovaniu autorovi tohto príspevku doc. PhDr. Anton Točík, DrSc. z nálezového súboru z rozsiahleho archeologického výskumu v Košiciach - Barci (1951 - 1954).

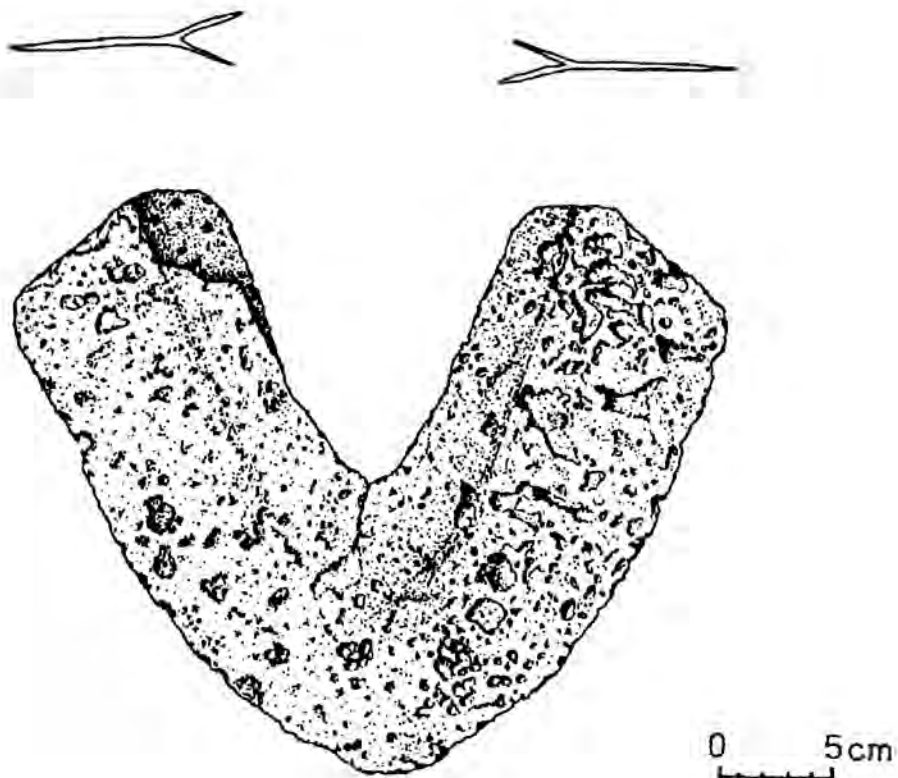
² Nálezová správa č. 12/53, fasc. Barca I., III. - dokumentácia Archeologického ústavu SAV v Nitre; Nálezová správa č. 14/51, fasc. Barca I. - dokumentácia Archeologického ústavu SAV v Nitre.

³ Pozri Nálezovú správu č. 12/53, fasc. Barca III. - dokumentácia Archeologického ústavu SAV v Nitre; Prírastkový katalóg Barca III., prírastkové číslo 4433.

⁴ Prírastkový katalóg Barca I., prírastkové čísla 4481, 4503, 4054.

⁵ Nálezová správa č. 14/51, fasc. Barca I. - dokumentácia Archeologického ústavu SAV v Nitre.

⁶ Stopy po stredovekom osídlení, dedinského sídliska a mladšieho fortifikačného útvaru - predsunutej stráže - pevnosti Jána Jiskru z Brandýsa boli "zničené" (?) v priebehu výskumu pravekého, starobronzového opevneného sídliska alebo sa nedokumentovali v rokoch systematického výskumu (1951-1954).

Obr. 1. Košice - Barca. Poloha Nad Begányiho mlynom. Stredoveké železné okutie rýľa (13. - 15. storočie).

EIN SPATENRANDBESCHLAG AUS BARCA

DUŠAN ČAPLOVIČ

Der Autor befaßt sich mit den Fundumständen des bisher nicht veröffentlichten eisernen Spatenrandberschlags aus dem Gemeindegkataster Barca, heute Stadtteil von Košice, aus den Flur "Nad Begányiho mlynom". Der Fund stammt aus dem Siedlungshorizont der hoch- bis spätmittelal-

terlichen Besiedlung (13. - 15. Jh). Es wurden weitere typologisch ähnliche Stücke aus dem Gebiet der Ostslowakei (Třebišov - Parič, die Burg, Červený kláštor, Kartusianerkloster; Zalužany, heute Nemešany, Dorfwüstung und Herrnsitz), wie auch aus dem gesamten mittelalterlichen Ungarn aufgenommen.

STREDOVEKÝ KOSTOL V KLINE NAD BODROGOM

JÁN CHOVANEC

VLASTIVEDNÉ MÚZEUM TREBIŠOV

Na východnom okraji Zemplinských vrchov, neďaleko od obce Zemplín, zlievajú sa rieky Ondava a Latorica v jeden tok. Sútokom týchto dvoch riek vzniká Bodrog, jediná rieka na Slovensku, ktorá nemá vlastný prameň toho istého názvu. Od sútoku Ondavy s Latoricou až po štátnu hranicu s Maďarskom je v okolí Bodroga takmer každá obec významnou archeologickou lokalitou. V juhozápadnej časti Východoslovenskej nížiny, tam, kde rieka Bodrog opúšťa územie Slovenskej republiky, leží Klin nad Bodrogom.

Prvá písomná zmienka o obci je z prvej štvrtiny 14. storočia. V písomnosti z roku 1322 sa spomína "castrum Budrugzeg" (Slivka - Vallašek 1983, s. 168). Tento hrad akiste stál na brehu Bodroga. V stredoveku sa dedina uvádzala v tvare Zugh, Zewgh, v minulom storočí Bodrog - Szögh, od roku 1950 Klin nad Bodrogom. O počte obyvateľov v Kline máme údaje z druhej polovice 19. storočia. V roku 1869 tam žilo 210 ľudí, na rozhraní storočí (r. 1900) už 281 obyvateľov v 34 domoch (Borovszky, s. 30).

Výhodná zemepisná poloha a priaznivé klimatické podmienky určovali základné zamestnanie obyvateľov tohto kraja. Obyvatelia tejto oblasti sa už od praveku zaoberali obrábaním pôdy, chovom dobytka, lovom zveri a rybolovom. Na dobré podmienky pestovania viniča v chotári poukazuje vinohradnícky motív erbu Klina z roku 1606; v renesančnom štíte z oblakov vyčnieva zohnuté rameno držiace vetvičku viniča s dvoma strapcami hrozna (Novák 1964, s. 181; Novák 1972, s. 203).

Najvýraznejšou stavbou v stredovekej dedine bol kostol (obr. 1). Stal sa nielen kultovou stavbou, ale aj cirkevno-správnym strediskom. Už v rokoch 1332 - 1335, v čase vyberania pápežských desiatkov, bola v Kline farnosť, v ktorej pôsobil farár Tomáš (Thomas). V roku 1334 sa v tejto oblasti uvádza "Archidiaconatus de Zemelen inter fluvios Tyze et Bodrog" (Valter 1969, s. 120). Kým v 11.- 12. storočí sa dedinské kostoly stavali vzhľadom k dedine na terénnej vyvýšenine, od polovice 13. storočia už priamo v areáli dediny (Habovštiak 1985, s. 193). Vždy sa však vyberalo vyvýšené miesto. Situovanie kostola na terénnej vyvýšenine v Kline nepripadalo do úvahy, pretože tam žiadnej ani nebolo. Na zvýraznenie vážnosti stavby sa však zhodne využil breh rieky. Kostol bol vybudovaný vo vzdialenosti 24 m od ľavého brehu Starého Bodroga. V inundačnom území na pravom brehu Starého Bodroga sa rozprestierajú Kováčske lúky. Kostol v Kline je najnižšie postavenou cirkevnou stavbou na Slovensku, leží v 98 m

nadmorskej výške (38-34-16, 1:10 000, 67: 193 mm).

V súčasnosti kostol stojí už iba ako zrúcanina na severozápadnom okraji obce. Takmer v úplnosti sa zachovali všetky nadzákladové murivá presbytéria a lode, ba aj klenba svätyne (obr. 5). Prvá etapa archeologického výskumu v Kline nad Bodrogom v roku 1988 bola zameraná na odstránenie závalu, preskúmanie presbytéria a zaniknutej sakristie (Chovanec 1990; Chovanec 1992). Začiatok výskumných prác bol zvlášť náročný, pretože celý interiér kostola bol do výšky 1 - 1,5 m zavalený sutinou, spadnutým stropom a strechou. V priestore kostolnej lode rástli kroviská a štyri stromy.

Kostol v Kline nad Bodrogom je stavbou orientovanou v smere Z - V, s presbytériom na východnej strane. Kostol pozostáva zo štvorcového presbytéria a obdĺžnikovej lode; sakristia sa do súčasnosti nezachovala. Presbytérium je od lode výrazne odčlenené menšou šírkou a výbežkami triumfálneho oblúka. Kostol je vybudovaný z lomového a riečneho kameňa spájaného vápnopieskovou maltou. 90 - 95 cm široké múry boli pôvodne na vonkajšej strane i v interiéri omietnuté. Najlepšie sú vypracované nárožia kostola, na ktoré sa použili väčšie kamenné kvádre (obr. 7).

Presbytérium je štvorcové o vnútorných rozmeroch š. 437-470 x dl. 485 -505 cm. Svätyňa je zaklenutá valenou klenbou. Polvalcová klenba je vybudovaná z plochého lomového kameňa a zhora zaliata maltou. V presbytériu sa odkrylo základové murivo gotickej oltárnej menzy o rozmeroch 192 x 235 cm (obr. 9). Na severnej strane presbytéria je portál do sakristie s kamenným ostentim a lomeným oblúkom o svetlosti 170 x 74 cm (obr. 4). Pôvodné gotické okno s lomeným oblúkom na východnej strane je v súčasnosti zamurované, gotické okno v južnej stene presbytéria slohovo prebudované.

Pastofórium - miesto na uschovanie Sviatosti oltárnej - býva v kostoloch na ľavej strane od oltára. V klinskom kostole je umiestnené po pravej - epištolnej - strane oltára. Výklenok pastofória v južnej stene svätyne je 54 cm vysoký, 26 cm široký a 36 cm hlboký (zapustený do muriva). Gotické kamenné pastofórium je v hornej časti zdobené trojlaločným oblúkom.

Jednolodový typ kostola so štvorcovým presbytériom v Kline nad Bodrogom bol ideálnou priestorovou dispozíciou na uplatnenie nástennej maľby. V stavebne jednoduchých gotických svätyniach bola nástenná maľba zvyčajne i jedinou výzdobou. Nástenná maľba sa stala charakteristickým

1.

2.

3.

4.

Obr. 1 Klin nad Bodrogom. Kostol na fotografii z roku 1934.
Obr. 3. Klin nad Bodrogom. Ranogotický hlavný portál.

Obr. 2. Klin nad Bodrogom. Priečelie kostola.
Obr. 4. Klin nad Bodrogom. Ranogotický portál v severnej stene presbytéria.

prejavom vtedajšej výtvarnej aktivity. Pri sondážnom prieskume sme na stenách svätyne odkryli fragmenty pôvodnej gotickej výzdoby (obr. 10). Objavené fragmenty, podmienené datované do 1. polovice 14. storočia, poukazujú na prítomnosť maliarskej výzdoby, nemožno z nich však zatiaľ robiť žiadne závery o ikonografii. Žiaľ, neskoršie úpravy, vápenné vrstvy a nové omietky zničili výtvarné dielo gotického obdobia na stenách svätyne kostola. Stále však možno uvažovať o reštaurovaní a konzervácii aspoň torza pôvodného maliarskeho diela.

Presbytérium prechádza lomeným triumfálnym oblúkom (obr. 8) do obdĺžnikovej lode. Loď bola prekrytá plochým dreveným trámovým stropom a sedlovou strechou. Dlažba z gotického obdobia sa nezachovala, výskumom sa však zistilo, že pôvodná niveleta podlahy bola o 20 cm nižšie od terajšej (obr. 6). Vstup do kostola je zo západnej strany portálom s lomeným oblúkom a profilovaným kamenným ostentím (obr. 2). Výška portálu je 220 cm a šírka 112 cm (obr. 3). Okno v štíte západnej steny je kruhové (obr. 6), osadené v osi nad portálom. Južná stena lode je prelomená dvoma slohovo prebudovanými oknami s elipsovými oblúkmi (obr. 15 a 16). Vnútorne rozmery lode sú 720 x 810 cm. Z plochy lode je možné vypočítať kapacitu kostola, ak vychádzame z predpokladu potreby 0,4 m² na jednu osobu (Polla 1962, s. 25). Ak neberieme do úvahy priestor svätyne, na plochu 58,32 m² (loď) sa pomestilo približne 146 ľudí.

Organickou súčasťou kostola bola i sakristia, ktorej základové murivo sa odkrylo na severnej strane kostola (obr. 11). Sakristie sa už od druhej polovice 13. storočia pristavovali, alebo stavali súčasne s novým kostolom. V Kline bola sakristia postavená súčasne s kostolom, na čo poukazuje jej základové murivo, vzájomne previazané so základmi presbytéria a kostolnej lode. Sakristia sa po celej dĺžke primkynala presbytérium. Jej vnútorné rozmery boli 282-300 x 413-430 cm. Sakristia bola menšia a nižšia, takže nepotrebovala také silné základy ako kostol. Základové murivo je 70 cm široké; rovnakú hrúbku mali aj steny. Sakristia mala pôvodne pultovú strechu. Interiér sakristie bol z východnej strany osvetlený štrbinovým oknom s kamenným ostentím o vonkajších rozmeroch 52 x 107 cm a o svetlosti 12 x 68 cm (obr. 13). Po zbúraní sakristie bolo okno sekundárne osadené do priestoru portálu s lomeným oblúkom, ktorý bol na vonkajšej strane zamurovaný (obr. 11).

Na vybavenie interiéru kostola v Kline nad Bodrogom poukazujú niektoré nálezy, získané pri výskume.

Krst odstraňuje kľiatbu dedičného hriechu, dáva rozhrášenie od dovedy spáchaných hriechov, je kúpeľom znovuzrodenia a prostriedkom na dosiahnutie večného života a vstupu do neba. Krst je obradom uvedenia do kresťanskej cirkvi. Spočiatku predpokladom krstu bolo vyznanie viery; preto sa krstili iba dospelí. Od 3. storočia bol krst rozšírený aj na nemluvňatá. V najstaršom období sa krstilo v tečúcej vode. Na rozhraní 3. a 4. storočia sa pri biskupských a neskôr i pri farských kostoloch budovali kaplnky - baptistéria. Keďže sa krstilo ponorením do vody, v baptistériu bola vodná nádrž - piscina - s prítokom vody (S. Giovanni in Laterano v Ríme, baptistérium Ortodoxných v Ravenne, baptistérium Ariánov v Ravenne).

Postupne od 6. storočia sa častejšie krstili nemluvniatka. Krst sa začal udeľovať v priestore kostola. Rozšírenie krstiteľníc súvisí s nariadeniami synody v Leride z roku 524, aby farské kostoly mali kamenné krstiteľnice. Krstiteľnica

sa mohla používať až po posvätení biskupom. Spočiatku sa krstilo v prirodzenej vode, neskôr už v posvätnéj. Krstiteľnica bola umiestnená v kostole na čestnom mieste. Krstiteľnica bola symbolom nepoškvrneného lona Panny Márie, z ktorého sa krstenc znova narodil. Krstiteľnica - umelecky zhotovená nádoba na krstnú vodu - bola v kostole jedným z najdôležitejších liturgických predmetov. Najstaršou v oblasti dolného Zemplína je románska kamenná krstiteľnica z rozhrania 12. a 13. storočia, ktorá sa dnes nachádza na nádvorí pred kostolom ref. cirkvi v Zemplínskom Jastrabí (Chovanec 1991, s. 3). Druhú z najstarších krstiteľníc sme objavili v zásype lode ranogotického kostola v Kline nad Bodrogom (obr. 12). Vysoká je 55 cm, široká 60 cm a hlboká 19 cm. Vyhodená je z jedného kusa kameňa. Krstiteľnica pochádza z prvotného vybavenia ranogotického kostola a je tiež dokladom farských práv kostola (Unger 1992, s. 29). K zaujímavým nálezom patrí aj 63 cm vysoké torzo renesančnej kamennej krstiteľnice z obdobia okolo roku 1600 (obr. 14).

Prvotnú stavbu kostola v Kline nad Bodrogom (presbytérium, loď, sakristia) na základe pôdorysného členenia, slohovo výrazných detailov ranogotickej architektúry (hlavný portál, kruhové okno v štíte západného priečelia, triumfálny oblúk, klenba presbytéria, portál do sakristie, okno vo východnej stene presbytéria, pastofórium, štrbinové okno zo sakristie) a na základe analógií (Čaplovič 1984, s. 193-196; Habovštiak 1985, s. 160-164) datujeme na začiatok poslednej tretiny 13. storočia.

Takmer šesť storočí stál kostol bez podstatných stavebných zmien. Terajšia podoba kostola je však výsledkom dvoch stavebných etáp. Správy o stavebných úpravách sa zachovali až z 19. storočia: v roku 1849 bol kostol reštaurovaný, 1877 renovovaný, 1895 reštaurovaný. V interiéri pribudli nové piliere a polkruhové oblúky, prebudovala sa oltárna menza. Klasicisticky boli upravené okná a empora, sakristia sa zbúrala (obr. 6, 15, 16). Posledné úpravy v roku 1895 už neovplyvnili charakter stavby. Postavením drevenej vežičky s lucernou a zvonovou helmnicou bol architektonický vývoj kostola ukončený (obr. 1) (A kassai ... 1904, s. 494).

Pri prestavbách kostolov sa často menilo aj zasvätenie. Situáciu v Kline komplikujú mladšie stavebné úpravy. V prípade klinského kostola sa uvádzajú postupne až tri patrocínia: zjavenie Pána (Hudák 1984, s. 290), sv. Anton (A kassai ... 1904, s. 494) a sv. Anna (aj keď kostol ako cirkevne funkčný objekt bol uzatvorený ešte v dobách Rakúsko - Uhorska, na nádvorí pred zrúcaninou kostola sa každoročne vo sviatok Anny koná odpustová slávnosť).

Prečo však došlo k zániku kostola? S úpravami koryta na rieke Bodrog sa začalo až v roku 1863. Súčasne sa naspávali aj ochranné hrádze. Na Bodrogu bola nasypaná ľavostranná hrádza od Tokaja až po sútok Ondavy s Latoricou. Umiestnenie kostola na brehu Bodroga a časté záplavy až do výšky jedného metra narušali statiku stavby. Na rozhraní 19. a 20. storočia bol kostol už vo veľmi zlom stave, s veľkými trhlinami na viacerých miestach. Strop sa po čase zrútil. V roku 1907 bol kostol uzatvorený. Vody Bodroga bývali postrachom obyvateľov Klina až donedávna. Pri jednej z najväčších povodní v jeseni 1974 boli obyvatelia obce evakuovaní. Pri tejto povodni sa veľa domov poškodilo, ba 16 z nich bolo nutné zbúrať. Tak sa stalo, že zrúcanina kostola sa v súčasnosti už nenachádza v strede, ale na samom okraji dediny.

Kvôli naliehavosti archeologického výskumu

5.

6.

7.

8.

9.

10.

Obr. 5. Klin nad Bodrogom. Ranogotický kostol - pohľad zo severovýchodu.
Obr. 7. Klin nad Bodrogom. Kamenné kvádre v juhovýchodnom nároží presbytéria.

Obr. 9. Klin nad Bodrogom. Oltárna menza v presbytériu.

Obr. 6. Klin nad Bodrogom. Interiér kostola po odstránení závalu.

Obr. 8. Klin nad Bodrogom. Základové murivo severného piliera triumfálneho oblúka.

Obr. 10. Klin nad Bodrogom. Nástenná maľba v presbytériu.

stredovekého kostola v Malej Bare (Chovanec 1993; Chovanec - Béreš 1992) boli výskumné práce v Kline nad Bodrogom prerušené. Pokračovanie výskumu v areáli zrúcaniny rímskokatolíckeho kostola vyžaduje tiež skutočnosť, že v jeho susedstve sa nachádzajú základy ďalšieho zaniknutého kostola zo 16. stor. ktorý patril reformovanej cirkvi. V južnom Zemplíne sa už v prvej polovici 16. storočia rozšírila reformácia a v Blatnom Potoku (Sárospatak) sa vytvorilo reformačné stredisko

(Varsik 1991, s. 130). S. Borovszky spomína v obci reformovaný kostol, ktorý sa už rozpadáva (Borovszky, s. 30). O počte veriacich sa zachovali údaje z roku 1904; z celkového počtu 256 obyvateľov Klina bolo 80 rímskokatolíckeho, 70 gréckokatolíckeho, 100 helvétskeho a 6 židovského vierovyznania; v poznámke je uvedené, že príslušníci helvétskeho vierovyznania majú vlastný kostol (A kassai ... 1904, s. 494). Po pričlenení južných oblastí Slovenska k Maďarsku reformovaný kostol rozobrali Maďari a jeho zariadenie odviezli do Felső-Berecki.

LITERATÚRA:

- A KASSAI SZÁZÉVES EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETI NÉVTÁRA ÉS EMLÉKKÖNYVE. 1904. II. kötet. Zemplénmegye, névtár és iskolák. Kassa 1904.
- BOROVSZKY, S.: Zemplén vármegye. Budapest.
- ČAPLOVIČ, D.: Stredoveká dedinská sakrálna stavba na východnom Slovensku. In: *Historica Carpatica* 15. Košice 1984, s. 187-210.
- HABOVŠTIAK, A.: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava 1985.
- HUDÁK, J.: Patrociniá na Slovensku. Bratislava 1984.
- HUSZÁR, L.: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest 1979.
- CHOVANEC, J.: Zrúcanina stredovekého kostola v Kline nad Bodrogom. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988*. Nitra 1990, s. 65 - 66, 197.
- CHOVANEC, J.: Krstiteľnice. *Náš Zemplín*, I, 10. 12. 1991, č. 19, s. 3.
- CHOVANEC, J.: Zrúcanina stredovekého kostola v Kline nad Bodrogom. I-III. *Náš Zemplín*, II, 14. 1. 1992, č. 1, s.5; *Náš Zemplín*, II, 21. 1. 1992, č. 2, s. 5; *Náš Zemplín*, II, 28. 1. 1992, č. 3, s.5.
- CHOVANEC, J.: Stredoveký kostol sv. Petra v Malej Bare. In: *Archaeologia historica* 18. Brno 1993, v tlači.

- CHOVANEC, J. - BÉREŠ, J.: Výskum stredovekého kostola v Malej Bare. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1990*. Nitra 1992, s. 51 - 52, 117.
- NOVÁK, J.: Obrazová náplň obecných erbov a pečatí v minulosti. *Vlastivedný časopis* XIII, 1964, č. 4, s. 181 - 182.
- NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby. Martin 1972.
- POLLA, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.
- SLIVKA, M. - VALLÁSEK, A.: Stredoveké šľachtické sídla v oblasti dolného Zemplína. (Príspevok k stredovekému osídleniu). In: *Nové obzory* 25. Košice 1983, s. 145-190.
- UNGER, J.: Slovo archeologie k počátkům církevní architektury na jižní Moravě. Okres Břeclav. In: *Jižní Morava* 28. Brno 1992, s. 7 - 36.
- VÁLTER, I.: Egyházhelyek és templomok a középkori Bodroghözben. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VIII*. Miskolc 1969, s. 115 - 142.
- VARSIK, B.: Vznik a vývin slovenských kalvinov na východnom Slovensku. *Historický časopis* 39, 1991, č. 2, s. 129 - 148.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

Obr.11. Klin nad Bodrogom. Základové murivo sakristie na severnej strane presbytéria.

Obr.13. Klin nad Bodrogom. Štrbinové okno zo sakristie sekundárne zamurované v portáli do presbytéria.

Obr.15. Klin nad Bodrogom. Piliere a oblúky po klasicistickej prestavbe interiéru kostola.

Obr.12. Klin nad Bodrogom. Kamenna krstiteľnica z 13. storočia.

Obr.14. Klin nad Bodrogom. Torzo renesančnej krstiteľnice.

Obr.16. Klin nad Bodrogom. Klasicistické okno v južnej stene loďe.

MITTELALTERLICHE KIRCHE IN KLIN NAD BODROGOM

JÁN CHOVANEC

Im südwestlichen Teil der Ostslowakischen Tiefebene, wo der Bodrog-Fluß die Slowakei verläßt, liegt Klin nad Bodrogom. In einer Urkunde vom J. 1322 wird in der Gemeinde ein "castrum Budrugzeg" erwähnt, das sicherlich am Bodrog-Ufer stand. Bereits in den J. 1332-1335 war in Klin eine Pfarrei. Die Kirche (Abb. 1) stand 24 m von linken Flußufer entfernt. Es ist der am tiefgelegenste Kirchenbau in der Slowakei und befindet sich in 98 m Überseeöhe.

Von der Kirche verblieb bloß eine Ruine, erhalten sind noch Obermauern des Schiffes und Presbyteriums, ebenfalls die Kuppel des Heiligtums (Abb. 5). Erbaut war sie aus Bruchsteinen und Flußgeröll mit Kalk- und Sandmörtelbindung. Am besten ausgearbeitet sind die Ecken, für welche man große Steinquader benützt hatte (Abb. 7).

Das Presbyterium ist quadratisch (437-470 x 485-504 cm). Freigelegt wurden in ihm die Fundamentmauern der gotischen Altarmensa (Abb. 9). Auf der Nordseite des Presbyteriums befindet sich das Portal in die Sakristei mit einem Steingewände und mit geknicktem Bogen (Abb. 4). In der Südwand des Heiligtums ist eine Nische des frühgotischen Pastophoriums. Auf den Wänden des Heiligtums wurden Fragmente der ursprünglichen gotischen Verzierung freigelegt (Abb. 10), die bedingt in die erste Hälfte des 14. Jh. datiert wurde, aus denen jedoch keine ikonographischen Schlußfolgerungen gezogen werden können.

Das Presbyterium geht mit einem geknickten Triumphbogen zum rechteckigen Schiff über. Den Kircheneingang bildete ein geknicktbogiges Portal im Westen mit profiliertem Gewände (Abb. 2).

Die Sakristei an der Nordseite der Kirche hatte man

gleichzeitig mit der Kirche erbaut (Abb. 11); das bestätigen ihre Fundamentmauern, die mit den Fundamenten des Presbyteriums und des Kirchenschiffes gegenseitig verbunden sind. Das Interieur der Sakristei war von der Ostseite durch ein Schlitzfenster mit Steingewände beleuchtet (Abb. 13).

Im Schiff der frühgotischen Kirche wurde ein steinernes Taufbecken entdeckt, das von der ursprünglichen Kirchenausstattung stammt und zugleich Pfarrechte belegt (Abb. 12). Zu interessanten Funden gehört auch der Torso eine Renaissance Kirchenkasse (Abb. 14).

Der ursprüngliche Kirchenbau in Klin nad Bodrogom (Presbyterium, Schiff, Sakristei) wird aufgrund des Grundrisses, des Stils ausgeprägter Details und Analogien in das letzte Drittel des 13. Jh. datiert.

Beinahe sechs Jahrhunderte bestand die Kirche ohne wesentlichere Baueingriffe. Erst im J. 1849 wurde sie restauriert, 1877 renoviert und 1895 erneut restauriert. Im Interieur kamen Säulen hinzu, umgebaut wurde die Altarmensa, klassizistisch gestaltet wurden die Fenster und Empore, die Sakristei niedergerissen (Abb. 6, 15, 16). Bei den Umbauten änderte sich auch das Patrozinium, es werden sogar drei angeführt: Erscheinung des Herrn, St. Antonius und St. Anna. Häufige Überschwemmungen am Bodrogufer störten die Baustatik. Ende des 19. Jh. war die Kirche bereits in sehr schlechtem Zustand, mit vielen Rissen. Im J. 1907 wurde sie geschlossen.

In der Nachbarschaft der Kirche befinden sich Fundamente einer weiteren abgegangenen Kirche aus dem 16. Jh., die der reformierten Kirche gehörte.

Adresy autorov:

- PhDr. JÚLIUS BÉREŠ, CSc., Výskumné pracovné
stredisko AÚ SAV, Hrnčiarska 13, 043 19 Košice
- PhDr. DUŠAN ČAPLOVIČ, CSc., Archeologický ústav
SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
- PhDr. ZLATA ČILINSKÁ, CSc. Výskumné pracovné
stredisko AÚ SAV, Hrnčiarska 13, 043 19 Košice
- Prof. PhDr. MAREK GEDL, Instytut Archeologii
Univerzitetu Jagiellońskiego, Gołębia 11,
31 007 Kraków
- Ing. EVA HAJNALOVÁ, DrSc., Archeologický ústav
SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
- RNDr. IVAN HORÁČEK, CSc. Přírodovědecká fakulta
Karlovy University, Albertov 6, 128 43 Praha
- PhDr. JÁN CHOVANEC, Vlastivedné múzeum,
075 01 Trebišov
- Dr. ESZTER ISTVÁNOVITS, CSc., Jósa András
múzeum, Benczúr tér 21, 4401 Nyiregyháza
- PhDr. MÁRIA JENČOVÁ, Vlastivedné múzeum,
094 31 Hanušovce nad Topľou
- PhDr. ĽUBOMÍRA KAMINSKÁ, CSc. Výskumné
pracovné stredisko AÚ SAV, Hrnčiarska 13,
043 19 Košice
- PhDr. TITUS KOLNÍK, DrSc., Archeologický ústav
SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
- PhDr. EVA KOLNÍKOVÁ, DrSc., Archeologický ústav
SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
- Mgr. WIESŁAW KOMAN, Państwowa Służba
ochrony zabytków, Kol. Bortatycze 1,
224 11 Wysokie, woj. Zamość
- VJAČESLAV G. KOTIGOROŠKO, Užgorodskij
deržavnyj universitet - Centr karpatyky pri
istoričnomu fakultetu, vul. Universytetska 14,
294 00 Užgorod
- PhDr. ĽUDMILA KRASKOVSKÁ, CSc., Prokopa
Veľkého 47, 811 04 Bratislava
- PhDr. MÁRIA LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, CSc.,
Výskumné pracovné stredisko AÚ SAV,
Hrnčiarska 13, 043 19 Košice
- RNDr. VOJEN LOŽEK, DrSc., Geologický ústav
Akademie věd České republiky, Rozvojova 135,
160 05 Praha 6
- Prof. Dr. JAN MACHNIK, Instytut archeologii i etnologii
PAN - oddział Kraków, ul. Sławkowska 17,
30 016 Keaków
- Doc. Ing. ĽUBOMÍR MIHOK, CSc. Katedra metalurgie
železa a zlievárenstva, Hutnícka fakulta Technickej
univerzity, Letná 8, 042 00 Košice
- PhDr. ELENA MIROŠŠAYOVÁ, CSc.,
Výskumné pracovné stredisko AÚ SAV,
Hrnčiarska 13, 043 19 Košice
- PhDr. JIŘÍ PAVELČÍK, CSc., Památkový ústav Ostrava,
archeologické oddělení Opava, Bezručovo nám. 1,
746 01 Opava
- Doc. PhDr. ALEXANDER RUTTKAY, DrSc.,
Archeologický ústav SAV, Akademická 2,
949 21 Nitra
- Doc. PhDr. MICHAL SLIVKA, CSc., Trnavská univerzita,
Hornopotočná 16, 917 00 Trnava
- PhDr. IVANA STRAKOŠOVÁ, Vlastivedné múzeum,
066 01 Humenné
- PhDr. STANISLAV ŠÍŠKA, DrSc., Archeologický ústav
SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
- PhDr. MILOŠ ŠOLLE, CSc., Na Šumavě 7,
150 00 Praha 5
- Mgr. ANNA TYNIEC, Instytut archeologii i etnologii
PAN - oddział Kraków, ul. Sławkowska 17,
30 016 Kraków
- PhDr. VLADO UHLÁR, ul. R. Dúbravca 1,
034 01 Ružomberok
- Ing. JANA VESELOVSKÁ, Hutnícka fakulta, Technická
univerzita, Letná 8, 042 00 Košice

OBSAH INHALT

Univ. prof. PhDr. Vojtech Budinský-Krička, DrCs. 1903-1993	7
Universitäts professor Dr.phil. Vojtech Budinský-Krička DrCs. 1903-1993	8
MILOŠ ŠOLLE: Profesor Dr. Vojtech Budinský-Krička DrCs. v Praze /1933-1939/	9
VLADO UHLÁR : Mravná výška priateľstva s archeológom V. Budinským-Kričkom	11
LUBOMÍRA KAMINSKÁ: Príspevok k osídleniu jaskýň v Slovenskom krase	13
Beitrag zur Höhlenbesiedlung im Slowakischen Karst	25
VOJTECH LOŽEK: Malakofuna z jeskyně Slaninová v Hájské doline	27
Malakofauna aus der Höhle Slaninová jaskyňa in Hájska dolina	30
IVAN HORÁČEK: Obratlovčí fauna Slaninové jeskyně (Turnianske Podhradie, časť Háj)	31
Wirbeltierfauna aus der Höhle Slaninová jaskyňa (Turnianske Podhradie, Teil Háj)	32
STANISLAV ŠIŠKA: Poznámky k neolitickým osadám v Kapušanoch a Fulianke, okr. Prešov	37
Bemerkungen zu den neolithischen Siedlungen in Kapušany und Fulianka, Bez. Prešov	40
WIESŁAW KOMAN - JAN MACHNIK: Mohyly kultúry so šnúrovou keramikou v juhozápadnej časti Wolyńskiej výšiny	41
Hügelgräber der Schnurkeramikultur im süd-westlichen Teil der Wolynien-Hochebene	47
EVA HAJNALOVÁ: Praveké osídlenie lokality Šarišské Michal'any dokumentované rastlinnými zvyškami	49
Urzeitliche Besiedlung der Fundstelle Šarišské Michal'any, dokumentiert durch Pflanzenreste	56
JIŘÍ PAVELČÍK: Předběžná zpráva o přírodních zdrojích a zpracování radiolaritu v Bílých Kapatech	67
Natürliche Lager und Verarbeitung von Radiolarit in den Weissen Karpaten	74
IVANA STRAKOŠOVÁ: Nálezy z Humenného z doby bronzovej a doby rímskej	75
Funde aus Humenné aus der Bronze-und römischen Kaiserzeit	85
MAREK GEDL: Die Körperbestattung eines Kindes in einem Gefäß auf dem Gräberfeld von Bachórz-Chodorówka, Woj. Przemysł	87
Kostrový hrob dieťaťa v nádobe na pohrebisku Bachórz-Chodorówka, woj. Przemysł	91
ELENA MIROŠŠAYOVÁ: Sklenené koráliky z Radu, okr. Trebišov	93
Glasperlen aus Rad, Bezirk Trebišov	94
LUBOMÍR MIHOK - ELENA MIROŠŠAYOVÁ - JANA VESELOVSKÁ: Metalografický rozbor železných predmetov z neskorej doby laténskej zo Zemplína	95
Metallographische Analyse von latenezeitlichen Eisengegenständen aus Zemplin	99
MÁRIA LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ: Nálezy skla z praveku a včasnej doby dejinnej na východnom Slovensku ..	109
Glasfunde aus ur- und frühgeschichtlicher Zeit in der Ostslowakei	110
TITUS KOLNÍK: K výskytu, etnickému určeniu a funkcii kvadratických a vaničkovitých misiek z doby rímskej na Slovensku	111
Zur Vorkommen, zur ethnischen Bestimmung und Funktion der quadratischen und wannenförmigen Schüsseln aus römischer Zeit in der Slowakei	116
EVA KOLNÍKOVÁ: Sporný (?) nálež rímskych mincí z Podhorode (Problém hodnovernosti hromadných nálezov rímskych mincí)	117
Umstrittener (?) Fund römischer Münzen aus Podhorod' (Problem der Glaubwürdigkeit von Hortfunden römischer Münzen)	125
ESZTER ISTVÁNOVITS: Some Data on the History of the Upper Tisza region in the Roman Age	127
Príspevky k dejinám Szatmársko-Beregskej nížiny v dobe rímskej	142

VJAČESLAV G. KOTIGOROŠKO: Gončarnoje proizvodstvo v verchnem Potisje II v. do n.e.	143
Hrnčiarstvo v hornom Potisi v II. stor. pred n. l.- IV. stor. n.l.	156
ANNA TYNIEC: Frühmittelalterliches Hügelgräberfeld in Łubienko, Woiw. Krosno	157
Včastnostredoveký mohylník v Łubienku, voj. Krosno	167
LUDMILA KRASKOVSKÁ: Toaletné predmety z hrobov 7.-8. storočia na Slovensku	169
Toilettengegenstände aus Gräbern des 7.-8.Jh. in der Slowakei	173
JÚLIUS BĚREŠ: Další žiarový hrob na pohrebisku vo Valalikoch-Všechsvätých	175
Ein weiteres Brangrad auf dem Gräberfeld in Valaliky-Všechsvätých	180
ZLATA ČILINSKÁ: Odras náboženských predstáv v pohrebnom rituáli staroslovenskej society na Slovensku	181
Widerspiegelung religiöser Vorstellungen im Bestattungsritual der frühslawischen Sozietät in der Slowakei	184
MÁRIA JENČOVÁ: Slovanské objekty v Skrabskom	185
Slawische Objekte in Skrabské	190
MICHAL SLIVKA: Fundačný proces cisterciťských kláštorov na Slovensku	191
Fundationsprozess der Zisterzienserklöster in der Slowakei	193
ALEXANDER RUTTKAY: Výskum zaniknutého kostola v Horných Vestenicich okr. Prievidza v roku 1942 (Príspevok k stredovekým dejinám povodia Nitrice)	197
Untersuchung einer Kirchenwüstung in Horné Vestenice, Bez. Prievidza im Jahre 1942 (Beitrag zur mittelalterlichen Geschichte im Nitrica-Tales)	214
DUŠAN ČAPLOVIČ: Nález železného okutia rýľa z Barce	215
Ein Spatenrandbeschlag aus Barca	218
JÁN CHOVANEC: Stredoveký kostol v Kline nad Bodrogom	219
Mittelalterliche Kirche im Klin nad Bodrogom	225

Východoslovenský pravek IV.
Zborník k nedožitým 90. narodeninám univ. PhDr. Vojtecha Budinského-Kričku DrSc.

Editori: Mária Lamiová-Schmiedlová a Pavol Mačala

Bez jazykovej úpravy.

Technický redaktor: Monika Regecová

Preklady resümé: nemčina Berta Niebuřová

slovenčina Mária Lamiová-Schmiedlová

Vydavateľ: Archeologický ústav SAV

za finančnej podpory Magistrátu mesta Košíc a Kuratória fondu kultúry a charity Ob. ũ.Košice- Staré mesto

Náklad: 250 exemplárov

Rok vydania:1993

Sadzba: Datavia spol. s.r.o. Košice

Tlač:Unipress Giraltovce

Rukopis bol odovzdaný do tlače v auguste 1993

ISBN 80-88 709-08-3